

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**PHILIPPE
SANDS**

**DOĞU
BATI
SOKAĞI**

SOYKIRIM

ve

İNSANLIĞA

KARŞI

İŞLENEN

SUÇLARIN

*Kökenleri
Üzerine*

"Anıtsal bir başarı...
Soykırım ve insanlığa
karşı işlenen suçların kökeninin
sevgi ve öfkeyle, ama
olabildiğince net anlatıldığı
derinden kişisel bir öykü."
-John le Carré

DOĞU BATI SOKAĞI

SOYKIRIM

ve

**İNSANLIĞA KARŞI
İŞLENEN SUÇLARIN**

Kökenleri Üzerine

PHILIPPE SANDS

ALFA

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

DOĞU BATI SOKAĞI**PHILIPPE SANDS**

2002 yılından bu yana Londra Üniversitesi hukuk profesörü olarak görev yapan Philippe Sands QC, aynı zamanda Boston Üniversitesi, Cambridge Üniversitesi ve New York Üniversitesi Hukuk Fakültesinde ders vermiştir. Uluslararası hukuka ilişkin birçok kitabın yazarı ve editörü olan Sands, 1992 İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve 1998 Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü müzakerelerinde de yer almıştır. Ayrıca Matrix Hukuk Bürosunda avukatlık görevini sürdürmekte olan Sands, Senatör Augusto Pinochet davası ile Guantanamo ve Belmarsh tutsakları davası da dahil olmak üzere, hem İngiltere mahkemelerinde hem de uluslararası mahkemelerde emsal davalarda yer almıştır. Eşi ve üç çocuğuyla birlikte Londra'da yaşamaktadır.

BİLGE FIRUZE ÇALLI

1984 yılında Sakarya'da doğdu, öğrenim yıllarını İzmir'de geçirdi. Ege Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyat bölümünde eğitimini sürdürürken çevirmenlikle tanıştı. Bir süre çeşitli dergiler için makale çevirileri yaptıktan sonra, Philliphe Sands'ın *Hukuksuz Dünya* (Alfa, 2016) adlı eserini ve Terry Gilliam'ın *Gilliamesk* (Alfa, 2016) adlı otobiyografisini Türkçeye çevirdi. Sosyoloji alanındaki eğitimi ve çeviri çalışmalarını sürdürmektedir.

Doğu Batı Sokağı

© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

East West Street

© 2016, Philippe Sands

KimbinTürkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir.Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğalnamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Editör Hasan Aksakal

Çeviri Bilge Firuze Çalh

Kapak Uygulama Elif Çepikkurt

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

Kapak görselleri *What Our Fathers Did: A Nazi Legacy*

(*My Nazi Legacy*, 2015) filminden alınmıştır.

ISBN 978-605-171-616-9

1. Basım: Aralık 2017

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftahavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com – info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

PHILIPPE SANDS

**DOĞU
BATI
SOKAĞI**

SOYKIRIM
ve
**İNSANLIĞA KARŞI
İŞLENEN SUÇLARIN**
Kökenleri Üzerine

Çeviri
Bilge Fırze Çallı

ALFA TARİH

**Malke ve Rosa'ya,
Rita ve Leon'a,
Annie'ye,
Ruth'a.**

**Minik kasaba, engin bir ovanın ortasında yatar...
Küçük kulübelerle başlar, küçük kulübelerle biter.
Biraz ilerleyince kulübelerin yerini evler alır.
Sokaklar başlar. Sokağın biri kuzeyden güneye, diğeri
doğudan batıya uzanır.**

Joseph Roth, *Gezgin Yahudiler*, 1927

**Bize musallat olan ölüler değil, başkalarına ait
sırların içimizde bıraktığı boşluklardır.**

Nicolas Abraham, "Hayalet Hakkında Notlar", 1975

içindekiler

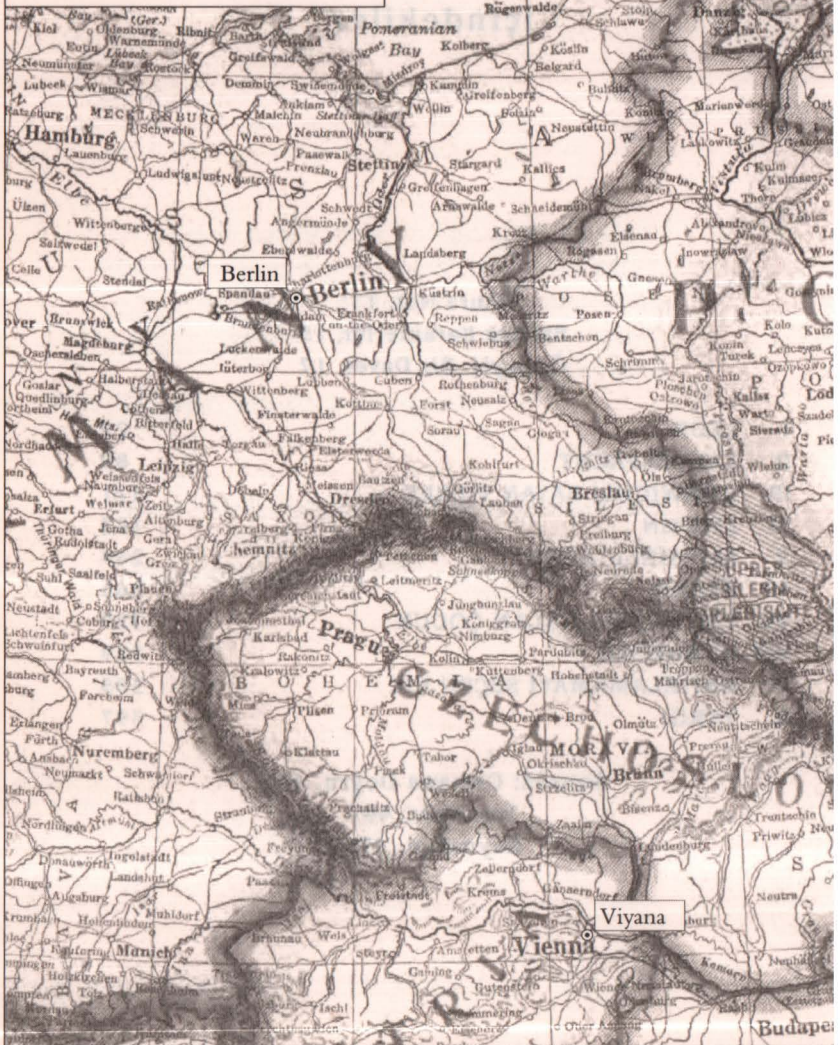
Okura Not, 13
Başlıca Karakterler, 15
Öndeyiş: Bir Davet, 17

I	LEON	29
II	LAUTERPACHT	89
III	NORWICHLİ BAYAN TILNEY	161
IV	LEMKIN	185
V	PAPYONLU ADAM	249
VI	FRANK	265
VII	TEK BAŞINA KALAN ÇOCUK	329
VIII	NÜRNBERG	339
IX	HATIRLAMAMAYI SEÇEN KIZ	385
X	YARGI	397

Sonsöz: Ormana Doğru, 453
Teşekkür, 467
Kaynakça, 475

Orta Avrupa 1920

0 100 200
Kilometre

[illegible][illegible]

- Lviv 1911**

0 200 400 600 metre

KRAKOWSKIE

Legend:

A.	Leon Buchholz'un evi, Szeptyckich Sokaği 12 Numara (1904-1914) C.3.	D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.
B.	Hersch Lauterpacht'in evi, Teatralna Sokaği 6 Numara, (1911-1919) E.3.	E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.
C.	Rafael Lemkin'in evi, Zamarstynoroka Sokaği 21 Numara (1921) E.1.	F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.
D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.	G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.
E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.	H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.
F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.	I.	Birlik Tepesi F.1.
G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.	J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.
H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.	K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.
I.	Birlik Tepesi F.1.	L.	Domilukaner Dominičanów F.2.
J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.	M.	Jesuiten Jesuitów F.2.
K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.	N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.
L.	Domilukaner Dominičanów F.2.	O.	Dziaduszyckiśhes Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckich F.2.
M.	Jesuiten Jesuitów F.2.	P.	Finanz-Direktion u.Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.
N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.	Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.
O.	Dziaduszyckiśhes Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckich F.2.	R.	Stadt.Gewerbemuseum, Muż.przemysł. F.2.
P.	Finanz-Direktion u.Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.	S.	Röm.kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz.tać E.2.
Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.	T.	Ruthen.Nationalhaus, Dom Narodny D.
R.	Stadt.Gewerbemuseum, Muż.przemysł. F.2.	U.	
S.	Röm.kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz.tać E.2.	V.	
T.	Ruthen.Nationalhaus, Dom Narodny D.	W.	
U.		X.	
V.		Y.	
W.		Z.	
X.			
Y.			
Z.			

- Lviv 1911**

Scale: 0 200 400 600 metre

KRAKOWSKIE

Legend:

A.	Leon Buchholz'un evi, Szeptyckich Sokaği 12 Numara (1904-1914) C.3.	D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.
B.	Hersch Lauterpacht'in evi, Teatralna Sokaği 6 Numara, (1911-1919) E.3.	E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.
C.	Rafael Lemkin'in evi, Zamarstynoroka Sokaği 21 Numara (1921) E.1.	F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.
D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.	G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.
E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.	H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.
F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.	I.	Birlik Tepesi F.1.
G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.	J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.
H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.	K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.
I.	Birlik Tepesi F.1.	L.	Domitrikaner Dominičanów F.2.
J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.	M.	Jesuiten Jesuitów F.2.
K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.	N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.
L.	Domitrikaner Dominičanów F.2.	O.	Dziaduszycki'sches Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckiego F.2.
M.	Jesuiten Jesuitów F.2.	P.	Finanz-Direktion u.Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.
N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.	Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.
O.	Dziaduszycki'sches Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckiego F.2.	R.	Stadt-Gewerbemuseum, Muzeum przemysłowe F.2.
P.	Finanz-Direktion u.Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.	S.	Röm.-kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz.tać E.2.
Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.	T.	Ruthen.Nationalhaus, Dom Narodny D.
R.	Stadt-Gewerbemuseum, Muzeum przemysłowe F.2.	U.	Invalidenhaus U.
S.	Röm.-kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz.tać E.2.	V.	Waisenhaus W.
T.	Ruthen.Nationalhaus, Dom Narodny D.	W.	Invalidenhaus U.
U.	Invalidenhaus U.	X.	Altenheim A.
V.	Invalidenhaus U.	Y.	Politechnikum P.
W.	Invalidenhaus U.	Z.	Theresien-Hof T.
X.	Altenheim A.	AA.	Artillerie-Kas. A.
Y.	Politechnikum P.	BB.	Griech.kath. Kathedrale B.
Z.	Theresien-Hof T.	CC.	Plac św. Jura C.
AA.	Artillerie-Kas. A.	DD.	Sacré Coeur Kloster D.
BB.	Griech.kath. Kathedrale B.	EE.	Städt. Theater E.
CC.	Plac św. Jura C.	FF.	Städt. Theater E.
DD.	Sacré Coeur Kloster D.	GG.	Städt. Theater E.
EE.	Städt. Theater E.	HH.	Städt. Theater E.
FF.	Städt. Theater E.	II.	Städt. Theater E.
GG.	Städt. Theater E.	JJ.	Städt. Theater E.
HH.	Städt. Theater E.	KK.	Städt. Theater E.
II.	Städt. Theater E.	LL.	Städt. Theater E.
JJ.	Städt. Theater E.	MM.	Städt. Theater E.
KK.	Städt. Theater E.	NN.	Städt. Theater E.
LL.	Städt. Theater E.	OO.	Städt. Theater E.
MM.	Städt. Theater E.	PP.	Städt. Theater E.
NN.	Städt. Theater E.	QQ.	Städt. Theater E.
OO.	Städt. Theater E.	RR.	Städt. Theater E.
PP.	Städt. Theater E.	SS.	Städt. Theater E.
QQ.	Städt. Theater E.	TT.	Städt. Theater E.
RR.	Städt. Theater E.	UU.	Städt. Theater E.
SS.	Städt. Theater E.	VV.	Städt. Theater E.
TT.	Städt. Theater E.	WW.	Städt. Theater E.
UU.	Städt. Theater E.	XX.	Städt. Theater E.
VV.	Städt. Theater E.	YY.	Städt. Theater E.
WW.	Städt. Theater E.	ZZ.	Städt. Theater E.
XX.	Städt. Theater E.	AAA.	Städt. Theater E.
YY.	Städt. Theater E.	BBB.	Städt. Theater E.
ZZ.	Städt. Theater E.	CCC.	Städt. Theater E.
AAA.	Städt. Theater E.	DDD.	Städt. Theater E.
BBB.	Städt. Theater E.	EEE.	Städt. Theater E.
CCC.	Städt. Theater E.	FFF.	Städt. Theater E.
DDD.	Städt. Theater E.	GGG.	Städt. Theater E.
EEE.	Städt. Theater E.	HHH.	Städt. Theater E.
FFF.	Städt. Theater E.	III.	Städt. Theater E.
GGG.	Städt. Theater E.	LLL.	Städt. Theater E.
HHH.	Städt. Theater E.	MMM.	Städt. Theater E.
III.	Städt. Theater E.	NNN.	Städt. Theater E.
LLL.	Städt. Theater E.	OOO.	Städt. Theater E.
MMM.	Städt. Theater E.	PPP.	Städt. Theater E.
NNN.	Städt. Theater E.	QQQ.	Städt. Theater E.
OOO.	Städt. Theater E.	RRR.	Städt. Theater E.
PPP.	Städt. Theater E.	SSS.	Städt. Theater E.
QQQ.	Städt. Theater E.	TTT.	Städt. Theater E.
RRR.	Städt. Theater E.	UUU.	Städt. Theater E.
SSS.	Städt. Theater E.	VVV.	Städt. Theater E.
TTT.	Städt. Theater E.	WWW.	Städt. Theater E.
UUU.	Städt. Theater E.	XXX.	Städt. Theater E.
VVV.	Städt. Theater E.	YYY.	Städt. Theater E.
WWW.	Städt. Theater E.	ZZZ.	Städt. Theater E.
XXX.	Städt. Theater E.	AAA.	Städt. Theater E.
YYY.	Städt. Theater E.	BBB.	Städt. Theater E.
ZZZ.	Städt. Theater E.	CCC.	Städt. Theater E.
AAA.	Städt. Theater E.	DDD.	Städt. Theater E.
BBB.	Städt. Theater E.	EEE.	Städt. Theater E.
CCC.	Städt. Theater E.	FFF.	Städt. Theater E.
DDD.	Städt. Theater E.	GGG.	Städt

- Lviv 1911**

0 200 400 600 metre

KRAKOWSKIE

Legend:

A.	Leon Buchholz'un evi, Szeptyckich Sokaği 12 Numara (1904-1914) C.3.	D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.
B.	Hersch Lauterpacht'in evi, Teatralna Sokaği 6 Numara, (1911-1919) E.3.	E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.
C.	Rafael Lemkin'in evi, Zamarstynoroka Sokaği 21 Numara (1921) E.1.	F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.
D.	Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokaği 44 Numara (1922) C.2.	G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.
E.	Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokaği 6 Numara (1923) C.4.	H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.
F.	Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokaği (1915-1926) E.4.	I.	Birlik Tepesi F.1.
G.	Ivan Franko Üniversitesi Konferans Salonu (2015) D.3.	J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.
H.	Skarbek Tiyatrosu E.2.	K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.
I.	Birlik Tepesi F.1.	L.	Domnikaner Dominikanów F.2.
J.	Armenische Kathedrale, Klasztor Ormianek E.2.	M.	Jesuiten Jesuitów F.2.
K.	Bernhardiner Kirche, Kościół Bernardynów F.3.	N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.
L.	Domnikaner Dominikanów F.2.	O.	Dziaduszycki'sches Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckiego F.2.
M.	Jesuiten Jesuitów F.2.	P.	Finanz-Direktion u. Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.
N.	St.Maria Magdalena Maryi Magdaleny D.4.	Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.
O.	Dziaduszycki'sches Museum, Muzeum imienia Dziaduszyckiego F.2.	R.	Stadt-Gewerbenausw., Mus. przemysłowe F.2.
P.	Finanz-Direktion u. Landesgericht, Dyrekcja krajowa skarbową i sąd krajowy dla spraw cywilnych E.2.	S.	Röm.-kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz. lat E.2.
Q.	Königl. Mus. Kamienica królewska F.2.	T.	Ruthen. Nationalhaus, Dom Narodny D.
R.	Stadt-Gewerbenausw., Mus. przemysłowe F.2.	U.	Invalidenhaus U.
S.	Röm.-kath. Erzbisch. Palais, Pałac biskupów obrz. lat E.2.	V.	Waisenhaus W.
T.	Ruthen. Nationalhaus, Dom Narodny D.	W.	Invalidenhaus U.
U.	Invalidenhaus U.	X.	Altenheim A.
V.	Invalidenhaus U.	Y.	Pol. Technikum P.
W.	Invalidenhaus U.	Z.	Theresien-Hof T.
X.	Altenheim A.	AA.	Artillerie-Kas. A.
Y.	Pol. Technikum P.	BB.	Griech.kath. Kathedrale B.
Z.	Theresien-Hof T.	CC.	Plac św. Jura C.
AA.	Artillerie-Kas. A.	DD.	Sacré Coeur Kloster D.
BB.	Griech.kath. Kathedrale B.	EE.	Städt. Theater E.
CC.	Plac św. Jura C.	FF.	Städt. Theater E.
DD.	Sacré Coeur Kloster D.	GG.	Städt. Theater E.
EE.	Städt. Theater E.	HH.	Städt. Theater E.
FF.	Städt. Theater E.	II.	Städt. Theater E.
GG.	Städt. Theater E.	JJ.	Städt. Theater E.
HH.	Städt. Theater E.	KK.	Städt. Theater E.
II.	Städt. Theater E.	LL.	Städt. Theater E.
JJ.	Städt. Theater E.	MM.	Städt. Theater E.
KK.	Städt. Theater E.	NN.	Städt. Theater E.
LL.	Städt. Theater E.	OO.	Städt. Theater E.
MM.	Städt. Theater E.	PP.	Städt. Theater E.
NN.	Städt. Theater E.	QQ.	Städt. Theater E.
OO.	Städt. Theater E.	RR.	Städt. Theater E.
PP.	Städt. Theater E.	SS.	Städt. Theater E.
QQ.	Städt. Theater E.	TT.	Städt. Theater E.
RR.	Städt. Theater E.	UU.	Städt. Theater E.
SS.	Städt. Theater E.	VV.	Städt. Theater E.
TT.	Städt. Theater E.	WW.	Städt. Theater E.
UU.	Städt. Theater E.	XX.	Städt. Theater E.
VV.	Städt. Theater E.	YY.	Städt. Theater E.
WW.	Städt. Theater E.	ZZ.	Städt. Theater E.
XX.	Städt. Theater E.	AAA.	Städt. Theater E.
YY.	Städt. Theater E.	BBB.	Städt. Theater E.
ZZ.	Städt. Theater E.	CCC.	Städt. Theater E.
AAA.	Städt. Theater E.	DDD.	Städt. Theater E.
BBB.	Städt. Theater E.	EEE.	Städt. Theater E.
CCC.	Städt. Theater E.	FFF.	Städt. Theater E.
DDD.	Städt. Theater E.	GGG.	Städt. Theater E.
EEE.	Städt. Theater E.	HHH.	Städt. Theater E.
FFF.	Städt. Theater E.	III.	Städt. Theater E.
GGG.	Städt. Theater E.	LLL.	Städt. Theater E.
HHH.	Städt. Theater E.	MMM.	Städt. Theater E.
III.	Städt. Theater E.	NNN.	Städt. Theater E.
LLL.	Städt. Theater E.	OOO.	Städt. Theater E.
MMM.	Städt. Theater E.	PPP.	Städt. Theater E.
NNN.	Städt. Theater E.	QQQ.	Städt. Theater E.
OOO.	Städt. Theater E.	RRR.	Städt. Theater E.
PPP.	Städt. Theater E.	SSS.	Städt. Theater E.
QQQ.	Städt. Theater E.	TTT.	Städt. Theater E.
RRR.	Städt. Theater E.	UUU.	Städt. Theater E.
SSS.	Städt. Theater E.	VVV.	Städt. Theater E.
TTT.	Städt. Theater E.	WWW.	Städt. Theater E.
UUU.	Städt. Theater E.	XXX.	Städt. Theater E.
VVV.	Städt. Theater E.	YYY.	Städt. Theater E.
WWW.	Städt. Theater E.	ZZZ.	Städt. Theater E.
XXX.	Städt. Theater E.	AAA.	Städt. Theater E.
YYY.	Städt. Theater E.	BBB.	Städt. Theater E.
ZZZ.	Städt. Theater E.	CCC.	Städt. Theater E.
AAA.	Städt. Theater E.	DDD.	Städt. Theater E.
BBB.	Städt. Theater E.	EEE.	Städt. Theater E.
CCC.	Städt. Theater E.	FFF.	Städt. Theater E.
DDD.	Städt. Theater E.	GGG.	Städt. Theater E.

OKURA NOT

Lviv şehri, bu hikâyede önemli bir yer tutmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun doğu sınırı yakınlarındaki bu yer, on dokuzuncu yüzyıl boyunca daha çok Lemberg olarak biliniyordu. I. Dünya Savaşından hemen sonra bağımsızlığını yeni kazanan Polonya'nın topraklarına Lwów ismiyle katıldı, ta ki orayı Lvov adıyla bilen Sovyetler tarafından işgal edildiği II. Dünya Savaşı patlak verene kadar. 1941 Temmuzunda Almanlar beklenmedik biçimde şehri fethedip Genel Hükümetin Galiçya Bölgesine başkent yaptığında, bir kez daha Lemberg adıyla bilinegeldi. Kızıl Ordu 1944 Yazında Nazileri mağlup ettikten sonra ise Ukrayna topraklarına katılarak, günümüzde ekseriyetle kullanılan Lviv adını aldı.

Lemberg, Lviv, Lvov ve Lwów aynı yerdir. Şehrin ismiyle birlikte yerleşik halkın çeşitliliği ve uyruğu da değişmiştir fakat bu yer ve binaları olduğu gibi kalmıştır. Şehir 1914 ve 1945 yılları arasında en az sekiz kere el değiştirmiş olsa da, bu böyledir. Şehrin bu kitabın sayfalarında hangi isimle anılacağı bazı zorluklara neden olduğundan kaleme aldığım dönemlerde şehrin kontrolünü elinde tutanların verdiği adları kullandım. (Başka yerler için de genellikle aynı yaklaşımı benimsiyorum: Lviv yakınlarındaki Zółkiew, 1951 ve 1991 yılları arasındaki dönemde I. Dünya Savaşının Rus kahramanlarından biri olan ve uçağıyla havada takla atan ilk pilotun onuruna Nesterov ismiyle anıldıktan sonra, günümüzde Zhovkva olarak adlandırılmaktadır.)

Şehre kitabın başından sonuna dek Lemberg demeyi de düşündüm, zira bu kelime hafif bir tarih hissi uyandırmanın yanında büyükbabamın çocukluğunun geçtiği şehrin adıydı. Ancak böylesi bir tercih başkalarını gücendirebilecek bir sinyal gönderiyormuşum gibi algılanabilirdi, bu da, hele ki Ukrayna toprakları için Rusya ile mücadele edilen bir dönemde çok daha talihsiz olurdu. Aynı durum, şehrin yirmi yıllık ismi Lwów ve 1918 Kasımında

yalnızca birkaç çalkantılı gün boyunca taşıdığı Lviv isimleri için de geçerliydi. İtalya hiçbir zaman  ehri idaresine alamadı, ancak bunu ba armı  olsaydı şehrin adı Aslanlar  ehri anlamına gelen Leopolis olacaktı.

BAŞLICA KARAKTERLER

Hersch Lauterpacht: Uluslararası hukuk profesörüdür, 1897 Ağustosunda Zólkiew adlı küçük kasabada dünyaya gelmiştir. Ailesi 1911 yılında birkaç kilometre ötedeki Lemberg şehrine taşınmıştır. Aron ve Deborah'nın (evlenmeden önceki soyadı Turkenkopf) üç çocuğundan ikincisidir, David adında bir ağabeyi ve Sabina isimli bir kız kardeşi vardır. 1923 yılında Rachel Steinberg ile Viyana'da evlenmiştir ve tek oğulları Elihu Londra Cricklewood'da doğmuştur.

Hans Frank: Hukukçu ve devlet bakanıdır, 1900 Mayısında Karlsruhe'de doğmuştur. Biri kendisinden büyük, diğeri küçük olmak üzere iki erkek kardeşi vardır. 1925 yılında Brigitte (evlenmeden önceki soyadı Herbst) ile evlenmiştir, iki kızları ve en küçüklerinin adı Niklas olan üç oğulları olmuştur. 1942 yılının Ağustos ayında Lemberg'de iki gün kalmış, birtakım konuşmalar yapmıştır.

Rafael Lemkin: Savcı ve hukukçudur, 1900 yılının Haziran ayında Bialystok yakınlarında bulunan Ozerisko'da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Josef, annesininki ise Bella'dır ve iki erkek kardeşi vardır (ağabeyi Elias ve kardeşi Samuel.) 1921 yılında Lwów'a taşınmıştır. Hiç evlenmemiştir ve çocuğu yoktur.

Leon Buchholz: Büyükbabam 1904 Mayısında Lemberg'de doğmuştur. Alkollü içki damıtıcısı olarak eğitim alan, sonraları ise hancılık yapan Pinkas ile Malke'nin (evlenmeden önceki soyadı Flaschner) dört çocuğundan en küçükleridir. Emil isimli bir ağabeyi ile Gusta ve Laura adında iki ablası vardır. 1937 yılında Regina "Rita" Landes ile Viyana'da evlenmiştir ve bir yıl sonra annem Ruth burada dünyaya gelmiştir.

Öndeyiş: Bir Davet

1 Ekim 1946 Salı, Nürnberg Adalet Sarayı

Saat öğleden sonra üçü biraz geçiyordu ki, sanık kürsüsünün ardındaki ahşap kapı açıldı ve Hans Frank 600 numaralı mahkeme salonuna girdi. Kendisine eşlik eden iki ciddi ifadeli askerin takmakta olduğu beyaz miğferlerle tezat oluşturan tonda gri bir takım giymişti. Duruşmalar, önce Adolf Hitler'in kişisel avukatlığını, ardından Alman işgalindeki Polonya'da şahsi temsilciliğini yapan bu pembe yanaklı, sivri burunlu, saçlarını geriye yatırmış adamı epey yıpratmıştı. Frank, arkadaşı Richard Strauss'un göklere çıkardığı o ince yapılı, gösterişli bakan değildi artık. Aslına bakılırsa ciddi bir tedirginlik içindeydi, o kadar ki odaya girdiğinde yanlışı tarafa yöneldi ve hâkimlere sırtını döndü.

O gün Cambridge Üniversitesinin uluslararası hukuk profesörü de hıncabınç dolu haldeki mahkeme salonundaydı. Dökmüş saçları ve gözlükleriyle Hersch Lauterpacht uzun ahşap masanın ucuna tortop halde ilişmiş, İngiliz kovuşturma ekibindeki saygın meslektaşlarıyla çevrelenmişti. Dört milyon Yahudi ve Lehin Polonya topraklarında katledilişini tanımlamakta kullanılan şu iki kelimeyi, yani "insanlığa karşı suç" terimini Nürnberg Statüsüne ekleme fikrini ortaya atan da, Frank'e yalnızca bir iki metre mesafede, siyah takım elbisesi içinde oturan Lauterpacht'tı. Lauterpacht ilerleyen yıllarda yirminci yüzyıl uluslararası hukukunun en üstün zihinlerinden ve modern insan hakları hareketinin atalarından biri olarak tanınagelecekti, ancak Frank'e olan ilgisi yalnızca mesleki değildi. Frank beş yıl boyunca Lemberg şehrini de içine alan bir bölgenin valiliğini yapmıştı ve Lauterpacht'ın annesi, babası, ağabeyi, kız kardeşi ve yeğenleri dâhil birçok akrabası bu şehirde yaşamıştı. Dava bir

yıl önce açıldığında bu insanların Hans Frank'ın krallığındaki kaderi meçhuldü.

Davaya ilgi duyan bir diğer kişi ise o gün mahkeme salonunda değildi. Rafael Lemkin mahkeme kararını Paris'te bir Amerikan askeri hastanesindeki yatağında yatarken radyodan dinliyordu. Varşova'da önce kamu savcılığı, ardından avukatlık yapan Lemkin, 1939 yılında savaş patlak verince Polonya'dan kaçmış ve en nihayetinde Amerika'ya ulaşmıştı. Burada davanın hem Amerikalı hem de İngiliz kovuşturma ekipleriyle çalışmıştı. Uzun yolculuğu boyunca aralarında Frank'ın imzaladığı birçok kararnamenin de bulunduğu belgelerle dolu birkaç valizi yanında taşımıştı. Bu materyalleri inceleyen Lemkin bir davranış kalıbına rastladı ve bu kalıbı Frank'ın itham edilebileceği suçu tanımlayacak şekilde sınıflandırdı; adını "soykırım" koydu. Lemkin, bireylerin korunmasını hedefleyerek insanlığa karşı suçlara odaklanan Lauterpacht'ın aksine, daha çok grupların korunmasıyla ilgileniyordu. Frank'ın davasına soykırım suçunu dâhil etmek için yorulmaksızın çalışmıştı, fakat davanın son günü katılamayacak kadar hastaydı. O da Frank'a şahsi bir ilgi duyuyordu: Lwów'da yıllarını geçirmişti ve annesi, babası ve erkek kardeşi Frank'ın bölgesinde işlendiği söylenen suçlara kurban gitmişti.

Mahkeme başkanı, "Davalı Hans Frank" diyerek ilana başladı. Frank, her şeyin yolunda olduğuna ve tatilde evde olacağına dair yedi yaşındaki oğluna verdiği sözü tutup tutamayacağını, yani Noel'de hâlâ yaşıyor olup olmayacağını öğrenmek üzereydi.

16 Ekim 2014 Perşembe, Nürnberg Adalet Sarayı

Bundan altmış sekiz yıl sonra 600 numaralı mahkeme salonunu Hans Frank'ın o sözü verdiğinde küçük bir çocuk olan oğlu Niklas ile birlikte ziyaret ettim.

Niklas ve ben ziyaretimize Adalet Sarayının dört kanadından hâlâ ayakta duran tek binadan, yani arka taraftaki boş, harap ve metruk hapishane koğuşundan başladık. Tıpkı Niklas'ın babasının neredeyse bir yılını geçirdiği yere benzeyen küçük bir hücrede beraber oturduk. Niklas binanın bu bölümüne en son 1946 yılının Eylül ayında gelmişti. Bana, "Dünya üzerinde babama biraz olsun yakın olabildiğim yegâne oda burası," dedi, "burada oturup onun

yerinde olduğumu, yaklaşık bir yıl boyunca açık bir tuvalet, küçük bir masa ve ufak bir yataktan başka hiçbir şeyin olmadığı bu yerde bulunduğumu düşünüyorum da.” Hücre ne kadar acımasız bir yerse, Niklas da babasının eylemleri konusunda o kadar acımasızdı: “Babam bir hukukçuydu, ne yaptığının farkındaydı.”

Hâlâ kullanılmakta olan 600 numaralı mahkeme salonu, davanın görüldüğü vakitten o yana fazla değişmemişti. 1946’da hücrelerden buraya ulaşmak için yirmi bir sanıktan her birinin doğrudan mahkeme salonuna çıkan küçük bir asansöre binmesi gerekiyordu; Niklas ve ben bu makineyi görmeye oldukça istekliydik. Buraya sanıkların oturduğu bölümün arkasındaki, ilk günkü kadar sessizce açılan aynı ahşap kapıdan giriliyordu. Londra *The Times* gazetesinde davanın her gününü nakleden eski açık hava tenisi muhabiri R. W. Cooper bu kapı hakkında, “açıldı, kapandı, açıldı, kapandı,” diye yazmıştı.¹ Niklas kapıyı açarak o küçük alana girdi ve kapıyı ardından kapattı.

Geri geldiğinde babasının duruşma esnasında oturduğu, soykırım ve insanlığa karşı suçlar ile suçlandığı yere doğru ilerledi. Oraya oturdu ve önündeki ahşap korkuluğa yaslandı. Önce bana, sonra odaya şöyle bir baktı ve ardından iç geçirdi. Babasının o asansörün kapısından son defa geçip sanık sandalyesine doğru ilerlediği anı pek çok kez merak etmiştim. Fakat bu göremeyeceğiniz, yalnızca hayal edilebileceğiniz bir andı, çünkü 1 Ekim 1946 Salı günü öğleden sonraki son duruşmanın kamerayla kaydedilmesine izin verilmemişti. Bu, sanıkların itibarını korumak için yapılmıştı.

Niklas düşüncelerimi yarıda kesti. Kibarca ama kesin konuştu: “Burası kutlu bir oda, hem benim için hem de dünya için.”²

600 numaralı mahkeme salonunda Niklas ile birlikte olmamızın sebebi, birkaç yıl önce aldığım beklenmedik davetti. Şimdilerde Lviv olarak bilinen şehirdeki üniversitenin hukuk fakültesinden gelen bu davette insanlığa karşı suçlar ve soykırım konula-

¹ “Açıldı, kapandı, açıldı, kapandı”: R. W. Cooper, *The Nuremberg Trial* (Penguin, 1946), 272.

² “Burası kutlu bir oda”: Niklas ve ben 600 numaralı mahkeme salonunu 16 Ekim 2014 tarihinde ziyaret ettiğimizde bize bir film ekibi eşlik etmişti. Çekmiş olduğumuz *What Our Fathers Did: A Nazi Legacy* adlı belgeselde bir evladın babasıyla olan ilişkisi ele alınıyor.

rındaki çalışmalarımı ilgili bir konferans vermem isteniyordu. Dâhil olduğum davalar, Nürnberg davasına ilişkin akademik çalışmalarım ve yine bu davanın modern dünyamız açısından sonuçlarıyla ilgili konuşmamı rica etmişlerdi.

Nürnberg davası ve mitleri, yani uluslararası modern adalet sistemimizin vücut bulduğu söylenen o an beni uzun zamandır cezbediyordu. Upuzun belgelerde bulunabilecek gizli detaylar ve korkunç kanıtlarla büyülenmiş, kendimi hâkimlere sunulan ifadelerin adli detaylarıyla tarif edildiği sayısız kitap, hatırat ve günlüğe çekilirken bulmuştum. Görseller, fotoğraflar, siyah-beyaz haber filmleri ve konusunun yanı sıra Spencer Tracy ve Marlene Dietrich'in kısa süreli flörtüyle hafızalara kazınan ve 1961 yılında Oscar kazanan *Nürnberg Mahkemesi* gibi filmler beni kendine çekiyordu. İlgimin elle tutulur bir sebebi vardı, zira bu davanın işim üzerindeki etkisi muazzam olmuştu: Nürnberg duruşması, yeni filizlenen insan hakları hareketine büyük bir hız kazandırmıştı. Bunun "galibin adaleti" olduğuna dair güçlü bir kanı olduğu doğrudu, ancak davanın daha önce hiç gerçekleşmemiş bir şeyi yaparak, yani bir ülkenin liderlerinin uluslararası mahkemede yargılanmasını olası kılarak hızlandırıcı etki yaptığına da şüphe yoktu.

Lviv'den gelen davetin sebebi büyük bir olasılıkla yazılarımdan ziyade dava vekili olarak yapmış olduğum çalışmalardı. 1998 Yazında Roma'da yapılan toplantıda Uluslararası Ceza Mahkemesinin (ICC) kurulmasıyla neticelenen müzakerelerde kısmen de olsa yer almış, bundan birkaç ay sonra ise Londra'da Pinochet davasında çalışmışım. Şili eski başkanı, İspanyol bir savcı tarafından, suçlanarak işlediği ileri sürülen soykırım ve insanlığa karşı suçlar için İngiliz mahkemelerinden dokunulmazlık talep etmiş ve davayı kaybetmişti. Nürnberg duruşmasını takip eden Soğuk Savaş yıllarında duraklama sürecine girilmişse de, ilerleyen yıllarda başka davalar da uluslararası yargının kapılarının aralanmasına imkân vermişti.

Çok geçmeden eski Yugoslavya ve Ruanda'dan gelen davalar Londra'daki çalışma masama düşmüştü. Bunları Kongo, Libya, Afganistan, Çeçenistan, İran, Suriye, Lübnan, Sierra Leone, Guantánamo ve Irak'la ilgili iddiaların yer aldığı diğer davalar takip etmişti. Bu uzun ve üzücü liste, Nürnberg davasının görüldüğü

600 numaralı mahkeme salonunda dile getirilen iyi niyetlerin başarısızlığını yansıtıyordu.

Birkaç toplu katliam davasında yer almıştım. Bunlardan bazılarının insanlığa karşı suç, yani bireylerin kitlesel ölçekte katli, kimilerinin ise soykırım, yani grupların itlafı olduğu öne sürülmüştü. Birey ve grubun farklı biçimde vurgulandığı bu iki farklı suç türü başabaş ilerlemiş olsa da, zamanla soykırım çoğu kişinin gözünde en büyük suç haline gelerek çok sayıda bireyin katlinin bir şekilde daha az korkunç olduğu imasına yol açan hiyerarşiyi yaratmıştı. Ara sıra bu iki terimin köken ve amaçlarının yanı sıra, ilk olarak 600 numaralı mahkeme salonunda sunulan argümanlarla olan ilişkilerine dair ipuçları buluyordum. Ancak Nürnberg’de yaşananları çok da derinlemesine araştırmamıştım. Bu yeni suçların ne şekilde doğduğunu ve akabinde nasıl geliştiğini biliyordum, fakat ilgili kişisel hikâyeleri veyahut Hans Frank davasında ne şekilde savunulduklarını pek bilmiyordum. Hersch Lauterpacht ve Rafael Lemkin’in apayrı fikirler geliştirdiği şahsi koşullardan da habersizdim.

Lviv’den gelen davet, bana bu tarihi keşfetme şansını sunuyordu.

Daveti kabul etmemin bir nedeni daha vardı: Büyükbabam Leon Buchholz orada doğmuştu. Annemin babasını uzun yıllar tanımıştım –kendisi 1997 yılında sevdiği ve evim dediği Paris şehrinde öldü– ama 1945 yılından önceki hayatıyla ilgili çok az şey biliyordum, çünkü o zamanlardan bahsetmek istemezdi. Büyükbabamın ömrü yirminci yüzyıl boyunca sürmüştü ve ben onu tanıyana kadar ailesi küçülmüştü. Bunu anlıyordum, fakat ne kadar ya da hangi koşullarda küçüldüğünü bilmiyordum. Lviv’e yapacağım seyahat, bu acı dolu yıllarla ilgili daha çok şey öğrenmek için bir fırsattı.

Birkaç bilgi kırıntısı erişilebilir olsa da, Leon hayatının ilk yarısını adeta beraberinde mezara götürmüştü. Kalıcı izler bırakan olaylar ve birçok cevapsız soru savaştan sonraki yıllarda annem için önem arz etmiş olmalıydı, ama aynı zamanda benim için de önemliydi. Niçin hukuk alanını seçmiştim? Ve neden gizli aile tarihimize bağlantılı görünen hukuk türünü tercih etmiştim? Psikanalist Nicolas Abraham bir büyükannenin torunuyla olan ilişkisiyle ilgili olarak, “Bize musallat olan ölümler değil, başkaları-

nın sırlarının içimizde bıraktığı boşluklardır,” diyordu.³ Lviv’den gelen davet, bana musallat olan boşlukları keşfe çıkmam için bir şanstı. Daveti kabul ettim, ardından bütün yazı konuşmamı yazarak geçirdim.

Bir haritada Lviv Avrupa’nın tam ortasında gösteriliyordu; Londra’dan buraya kolayca ulaşmak mümkün değildi, şehir Ri-ga’yı Atina’ya, Prag’ı Kiev’e, Moskova’yı Venedik’e bağlayan hayali hatların göbeğinde yer alıyordu. Yani doğuyu batıdan, kuzeyi ise güneyden ayıran fay hatlarının merkez üssüydü.

Bütün yaz boyunca Lviv’le ilgili edebiyata gömüldüm. Kitap, harita, fotoğraf, haber filmi, şiir ve şarkıları, aslına bakılırsa yazar Joseph Roth’un deyiimiyle “bulanık sınırlı” şehirle ilgili bula-bildiğim her şeyi inceledim.⁴ Leon’un Polonya, Ukrayna ve Avusturya’nın etkisiyle “kırmızı-beyaz, mavi-sarı, biraz da siyah-altına çalan”⁵ bu parlak renkli şehirde yaşadığı dönemle, yani yirminci yüzyılın ilk yıllarıyla özellikle ilgiliydim. Bu esnada bir mitoloji-ler şehriyle, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun devasa çatısı altında birlikte yaşayan grupların kültür, din ve dillerinin çarpıştığı köklü entelektüel gelenekler beşiğiyle karşılaştım. I. Dünya Savaşı o çatıyı yıkararak imparatorluğu yok etmiş, hesaplaşmalar yaşanmasına ve çokça kanın dökülmesine sebep olan güçleri serbest bırakmıştı. Versailles Antlaşması, Nazi işgali ve Sovyet kontrolü hızla birbirini izleyerek zararlarını vermişti. “Kırmızı-beyaz” ve “siyah-altın” renkleri solmuş, modern Lviv’de geriye Ukraynalı nüfusu kalmıştı, şehir artık “mavi-sarı” hâkimiyetindeydi.

1914 Eylülü ve 1944 Temmuzunu arasında şehrin hâkimiyeti sekiz kere el değiştirmişti. Uzun bir süre Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun “Galiçya ve Lodormerya Krallığı ve Kraków Grandükalığı ile Auschwitz ve Zator Dükalıklarının” –evet, o Auschwitz’den bahsediyorum– başkentlik yaptıktan sonra, şehrin hâkimiyeti Avusturya’dan Rusya’ya, sonra tekrar Avusturya’ya,

³ “Bize musallat olan ölüler değil”: Nicolas Abraham, ‘Notes on the Phantom: A Complement to Freud’s Metapsychology’ (1975), Nicolas Abraham ve Maria Torok, *The Shell and the Kernel*, ed. Nicholas T. Rand (Chicago University Press, 1994), 1:171 içinde.

⁴ “Bulanık sınırlı”: Joseph Roth, ‘Lemberg, die Stadt’, *Werke*, ed. H. Kesten (Berlin, 1976), 3:840 içinde, alıntılardan John Czaplicka, ed., *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture* (Harvard University Press, 2005), 89.

⁵ “Kırmızı-beyaz, mavi-sarı”: *A.g.e.*

ardından kısa süreliğine Batı Ukrayna'ya, sonra Polonya'ya, akabinde Sovyetler Birliği'ne, sonra Almanya'ya, sonra tekrar Sovyetler Birliği'ne ve en nihayetinde günümüzde de kontrolü elinde tutmakta olan Ukrayna'ya geçmişti. Leon'un küçük bir çocukken sokaklarında dolaştığı Galiçya Krallığını Lehler, Ukraynalılar, Yahudiler ve daha niceleri paylaşıırken, Hans Frank Nürnberg davasının son gününde, yani otuz yıl sonra 600 numaralı mahkeme salonuna girdiğinde Yahudi cemaati yok edilmişti, Lehler ise şehirden uzaklaştırılıyordu.

Lviv sokakları Avrupa'da çalkantılı geçen ve kültürleri paramparça eden kanlı çatışmaların odağı olan yirminci yüzyılı yansıtan küçük bir evren gibidir. Güzergâhları değişmese de isimleri sıklıkla değiştirilen sokakların bulunduğu, o yıllardan kalma haritaları severim. Bir parkta bulunan, Avusturya-Macaristan döneminden kalma, Art Nouveau stilinde yapılmış güzel bank da iyi bildiğim yerlerden biri olmuştu. Şehrin değişen tarihine bir bakış sunan bu yerde hayatın akışını izleyebiliyordum.

Söz konusu bank 1914 yılında şehir parkı Stadtpark'taydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun en doğu vilayetinde yer alan, *Landtagsgebäude* isimli Galiçya parlamento binasının karşısında duruyordu.

Bundan on yıl sonra bank yerinden oynatılmaksızın başka bir ülkeye, yani Polonya'daki Kościuszki Parkına geçmişti. Parlamento yok olsa da binası yerinde kalmış ve Jan Kazimierz Üniversitesi'ne tahsis edilmişti.⁶ 1941 Yazında Hans Frank'ın Genel Hükümeti şehrin kontrolünü ele geçirdiğinde bank Almanlaştırılarak, Polonyalı kimliğinden arındırılan eski üniversite binasının karşısındaki *Jesuitengarten*'de yer almıştı.

İki savaş arasındaki o yıllar önemli bir edebiyatın konusu olmuşsa da, yitirilenleri *Mój Lwów*'dan (Benim Lwów'um) daha iyi hatırlatan bir eser yoktu: 1946'da Polonyalı şair Józef Wittlin "Lwów parklarında yılların ve yağmurun kararttığı, ortaçağdan kalma zeytin ağaçlarının kabukları gibi kalın ve çatlamış banklar, neredesiniz şimdi?" diye sormuştu.⁷

⁶ Parlamento yok olsa da: Polonya kralı ve Büyük Litvanya Dükü II. Jan Kazimierz Waza 22 Mart 1609'da doğmuş, 16 Aralık 1672'de ölmüştür.

⁷ "Neredesiniz şimdi": *Mój Lwów* (1946); *Mein Lemberg* (Suhrkamp, 1994) [Almanca]; *Mí Lvov* (Cosmópolis, 2012) [İspanyolca].

Bundan altmış yıl sonra büyükbabamın bir asır önce oturmuş olabileceği bankı bulduğumda, ismini dedektif romanları yazan ve şimdilerde üniversite binasını adıyla süsleyen Ukraynalı şair Ivan Franko'dan alan parktaydım.⁸

Wittlin'in pastoral yadigarının İspanyolca ve Almanca çevirileri, 1918 Kasımında patlak veren çatışmalarla delik deşik olan eski kent, binalar ve sokaklar boyunca yoldaşım ve kılavuzum olmuştur. Polonyalı ve Ukraynalı cemaatler arasındaki, Yahudilerinse tam ortasına düştüğü ya da hedef alındığı bu korkunç çatışma *The New York Times* gazetesinde yayımlanacak kadar ciddiydi. Öyle ki ABD Başkanı Woodrow Wilson olayla ilgili bir soruşturma komisyonu kurmuştu. Wittlin, "bu hatıraların hâlâ kanamakta olan yaralarını deşmek istemiyorum, dolayısıyla 1918 yılından bahsetmeyeceğim,"⁹ yazıp, ardından tam da bunu yapıyordu. "Leh ve Ukraynalılar arasındaki kardeş katlinin" şehri bölgelere ayırdığından, birçok insanı birbiriyle savaş halindeki grupların ortasında bıraktığından söz ediyordu. Yine de ortak görgü kuralları geçerli kalmıştı, mesela Ukraynalı okul arkadaşı genç Wittlin'in geçip evine gidebilmesi için oturduğum bankın etrafında süregelen kavgayı kısa süreliğine durdurmuştu.

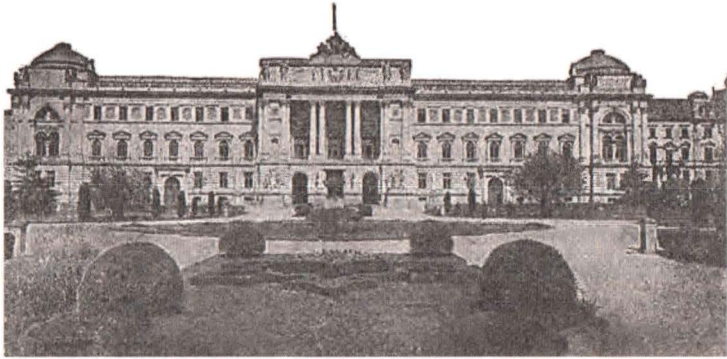
Wittlin, "Arkadaşlarımdan her biri ihtilaf içindeki farklı etnik kökenlerden gelmelerine, farklı inanç ve görüşlere sahip olmalarına rağmen aralarındaki uyum bozulmadı," diye yazmıştı. Burası Milli Demokratların Yahudileri sevdiği, sosyalistlerin muhafazakârlarla dans ettiği, Eski Rutenlerin ve Rusçuların Ukraynalı milliyetçilerle birlikte ağıladığı efsanevi Galiçya dünyasıydı. Wittlin "Haydi cennetteymişiz gibi yapalım," yazarken akıllara "Lvovlu olmanın özünü" getiriyordu. Aynı anda yüce ve hoyrat, bilge ve abmak, şiirsel ve vasat olan bir şehir tasvir ediyordu. Olağandışı bir meyveye, yani yalnızca Lwów'un Klepary banliyösünde yetişen *czerecha* adlı kuşkirazına atıfta bulunarak "Lwów'un ve

⁸ Bundan altmış yıl sonra: Ivan Franko 27 Ağustos 1856 tarihinde Nahuievychi'de (günümüzün Ivan Franko kenti) doğmuş, 28 Mayıs 1916 tarihinde Lemberg'de ölmüştür.

⁹ "Bu hatıraların hâlâ kanamakta olan yaralarını deşmek istemiyorum": Józef Wittlin, *Mój Lwów* (Czytelnik, 1946); çev. Antonia Lloyd-Jones, *City of Lions* (Pushkin Press, 2016), 32, yakında çıkacaktır. Sayfa numaraları çeviri metne göre verilmiştir.

kültürünün tadı keskindir,” diyordu özlemle. Wittlin bu meyveden acı-tatlı anlamına gelen *ceranda* diye bahsediyordu: “Nostalji tatları dahi tahrif etmekten hoşlanır, bugün bizlere Lwów’un sadece tatlılığını duyumsamamızı söyleyen de odur. Oysa Lwów’u bir fincan safra olarak gören insanlar da tanıyorum.”¹⁰

Lwów, Gmach sejmowy. — Lemberg, Landtags-Gebäude

Parlamento

Versailles’da kesintiye uğrasa da nihayete ermeyen o acı tat, I. Dünya Savaşından sonra artmıştı. 1939 Eylülünde Sovyetler beyaz atlarıyla şehre geldiğinde ve iki yıl sonra Almanlar tanklarıyla şehre girdiğinde olduğu gibi, düzenli aralıklarla alevlenmişti. Şehrin Yahudi sakinlerinden biri günümüze ulaşan nadir günlüklerden birine şöyle yazmıştı; “1942 Ağustosunun başlarında Genel Vali Dr. Frank Lvov’a geldi. Ziyaretinin hayra alamet olmadığını biliyorduk.”¹¹ O ay Hitler’in tercih ettiği avukat ve işgal altındaki Polonya’nın Genel Valisi Hans Frank, şehirdeki Yahudilerin yok edileceğini ilan ettiği konuşmasını büyük salonda yapmak üzere üniversite binasının mermer merdivenlerini tırmanmıştı.

Bense Lviv’e konferansımı vermek üzere 2010 Sonbaharında gittim. O zamana kadar tuhaf ve görüldüğü kadarıyla daha önce dile getirilmemiş bir gerçeği gün yüzüne çıkarmıştım: İnsanlık ve

¹⁰ “Haydi cenneteymişiz gibi yapalım”: *A.g.e.*, 7-8

¹¹ “1942 Ağustosunun başlarında”: David Kahane, *Lvov Ghetto Diary* (University of Massachusetts Press, 1990), 57.

soykırım suçlarını Nürnberg davasına dâhil eden iki adam, yani Hersch Lauterpacht ve Rafael Lemkin, Wittlin'in eserlerini yazdığı dönemde bu şehrin sakinleriydi. Her ikisi de üniversitede çalışmış, o yılların acılarını tecrübe etmişti.

Bu, yolu masamdan geçen pek çok tesadüften sonuncusu olmayacaktı, fakat daima en yaralayıcı tesadüf olarak kalacaktı. Uluslararası hukukun kökenleriyle ilgili bir konuşma yapmak için Lviv'e seyahat planı yaparken şehrin ta kendisinin söz konusu kökenlerle yakından ilişkili olduğunu öğrenmem ne kadar şaşırtıcıydı. Modern uluslararası hukuk sistemini yaratmak için herkesten fazla çalışan bu iki adamın köklerinin aynı şehre dayanıyor olması, bir tesadüften fazlasıymış gibi görünüyordu. İlk ziyaretim sırasında üniversitede, hatta şehrin herhangi bir yerinde tanıştığım tek bir kişinin bile şehrin modern uluslararası hukuk sisteminin kurulmasında oynadığı rolden habersiz olması da bir o kadar şaşırtıcıydı.

Konferansın ardından genel olarak bu iki adamın hayatıyla ilgili olmak üzere sorulara geçtik. Hangi sokakta yaşamışlardı? Üniversitede hangi dersleri almışlardı ve öğretmenleri kimdi? Birbirleriyle karşılaşmış ya da tanışmışlar mıydı? Şehirden ayrıldıktan sonraki yıllarda neler yaşamışlardı? Şimdilerde neden hukuk fakültesindeki hiç kimse onlardan söz etmiyordu? Neden biri bireylerin korunması, diğeri ise grupların korunması esasına inanıyordu? Nürnberg davasına nasıl dâhil olmuşlardı? Peki, ailelerine ne olmuştu?

Lauterpacht ve Lemkin'le ilgili bu soruların cevaplarını bilmiyordum.

Sonra biri cevaplayabileceğim bir soru yöneltti.

"İnsanlık suçu ile soykırım suçu arasındaki fark nedir?"

"Aynı gruptan gelen 100.000 insanın öldürüldüğünü düşünün," diye açıkladım, "mesela Lviv şehrindeki Yahudilerin ya da Lehlerin. Lauterpacht'a göre bireylerin öldürülmesi, eğer ki sistematik bir planın parçasıysa, insanlığa karşı suç sayılırdı. Lemkin içinse odak noktası soykırım, yani birçok insanın ait oldukları grubu yok etme niyetiyle öldürülmesiydi. Günümüzde bir savcı için bu ikisi arasındaki fark, büyük ölçüde niyetin belirlenmesiyle alâkalıdır: Soykırımı kanıtlamak için öldürme eyleminin ilgili grubu yok etme niyetiyle gerçekleştirildiğini or-

taya koymanız gerekirken, insanlığa karşı suçlarda böylesi bir kasıt göstermeniz gerekmez." Bir grubu kısmen veya tamamen yok etme niyetini ispat etmenin son derece zor olduğunu, zira bu tür öldürme eylemlerine karışan kişilerin genellikle arkalarında faydalı belgeler bırakmadığını anlattım.

Başka biri, "Peki, söz konusu fark önemli mi?" diye sordu. Hukukun sizi birey olduğunuz için ya da üyesi olduğunuz grup yüzünden korumayı amaçlaması herhangi bir fark yaratır mıydı? Soru odanın her yanında yankılandı ve o günden bu yana benimle kaldı.

Daha sonra, akşam saatlerinde bir öğrenci yanıma geldi. "Kabalalıktan uzak bir yerde özel olarak konuşabilir miyiz?" diye fısıldadı, "Konu şahsi," dedi. Bir köşeye doğru ilerledik. Şehirde hiç kimsenin Lauterpacht ve Lemkin'i tanımadığını ve önemsemediğini, çünkü onların Yahudi olduğunu söyledi. Kimlikleriyle lekelenmişlerdi.

Konunun nereye varacağını bilmeden, "Belki de," diye yanıtladım.

"Konferansınızın benim için önem taşıdığını, üstelik şahsi önem taşıdığını bilmenizi istedim," dedi.

Ne söylediğini anlamıştım, kendi kökleriyle ilgili ipucu veriyordu. İster Leh, ister Yahudi olsun, bu ortalıkta konuşulabilecek bir konu değildi. Lviv'de bireysel kimlik ve grup üyeliği hassas konulardı.

"Lauterpacht ve Lemkin'e olan ilginizi anlıyorum," diyerek sözüne devam etti, "ancak peşine düşmeniz gereken kişi, kendi bü-yükbabanız değil mi? Kalbinizde yeri olan asıl kişi o değil mi?"

I

LEON

Leon'un okul kartı

1

Leon'a dair en eski anım 1960'lara, eşi, yani büyükannem Rita ile birlikte Paris'te yaşadığı döneme ait. On dokuzuncu yüzyıldan kalma yıpranmış bir binanın üçüncü katında bulunan, minik bir mutfaklı olan iki odalı dairede yaşıyorlardı. Maubeuge Sokağının ortalarındaki bu eve küf kokusu ve Kuzey İstasyonundaki trenlerin sesleri hâkimdi.

Hatırlayabildiğim şeylerden bazıları, işte şunlardı.

Pembe-siyah fayanslı bir banyoları vardı. Leon burada çok fazla zaman geçirirdi, plastik bir perdenin arkasındaki ufak alanda tek başına otururdu. Orası benim için ve benden daha meraklı olan erkek kardeşim için girilmez bölgeydi. Arada sırada, Leon ve Rita alışverişe gittiğinde yasak bölgeye gizlice girerdik. Zaman geçtikçe daha çok hırslanarak banyonun köşesindeki, çalışma masası işlevi gören, Fransızca veya başka yabancı dillerde yazılmış, anlaşılmasız evrakın yayıldığı ahşap masanın üzerindeki eşyaları incelemeye başladık (Leon'un el yazısı daha önce gördüğümüz her şeyden farklıydı, örümceğimsi sözcükler sayfa boyunca uzanıyordu.) Ayrıca eski ve bozuk saatler masanın üzerine gelişi güzel atılmıştı, bu da büyükbabamızın saat kaçakçısı olduğuna dair inancımızı besliyordu.

Ara sıra ziyaretçiler gelirdi, bunlar tuhaf isimli ve suratlı yaşlı hanımlardı. İçlerinden omzuna astığı kahverengi kürkü ve siyah kıyafetiyle, beyaz pudralı ve kırmızı rujlu yüzüyle Madam Scheinmann dikkat çekiyordu. Garip aksanlı fısıltısıyla çoğunlukla geçmişten bahsederdi. O zamanlar hangi dilde konuştuğunu anlayamazdım (sonraları Lehçe olduğunu öğrendim.)

Bir diğer hatıram ise fotoğrafların yokluğuydu. Kullanılmayan şöminenin üzerindeki kesme cam çerçevenin içinde gururla sergilenen tek bir fotoğraf hatırlıyordum, o da Rita ve Leon'un 1937 yılında evlendikleri güne aitti. Rita fotoğrafta gülümsemedi, sonraları onu tanıdığımda da gülümsemezdi, bunu çabuk fark ettim ve asla unutmadım. Ortalıkta hiçbir anı defteri veya albüm, anne-baba ya da kardeşlerin hiçbir fotoğrafı (bana uzun zaman önce öldükleri söylenmişti) yahut herhangi bir aile yadigârı yok gibiydi. Siyah-beyaz bir televizyon ve Rita'nın okumaktan hoşlandığı *Paris Match* dergisinin bir iki sayısı vardı ama hiç müzik yoktu.

Geçmiş, Paris'e gelmelerinden önceki bir dönem Leon ve Rita'nın yakasını bırakmıyordu ve bundan benim yanımda ya da bildiğim dilde bahsedilmiyordu. Şimdi, kırk yılı aşkın bir süre sonra Leon ve Rita'ya çocukluklarıyla ilgili hiçbir şey sormadığımı utançla fark ediyorum. Merakım vardıysa da, o merakı ifade etmeme müsaade yoktu.

Dairelerinde sessizlik hâkimdi. Leon, mesafeli olduğu izlenimini veren Rita'ya göre daha uysal biriydi. Rita ise mutfakta vakit

geçirir, sık sık en sevdiğim yemek olan Viyana şnitzeli ve patates püresi hazırlardı. Leon tabağını, bir parça eklemekle, yıkamaya gerek kalmayacak denli temizlemeyi severdi.

Bir düzen ve asalet, bir de gurur hissi kol geziyordu. Leon'u 1950'lerden beri tanıyan bir aile dostumuz, büyükbabamı otokontrollü bir adam olarak hatırlıyordu: "Her zaman takım elbise giyen, düzgün görünümlü, ketum, kimseye asla yük olmak istemeyen biri."

Leon beni hukuka yönelmem için cesaretlendirirdi. 1983 yılında üniversiteden mezun olduğumda bana İngilizce-Fransızca hukuk sözlüğü hediye etmişti. Sözlüğün ilk sayfasına "meslek hayatına girişin için," diye yazmıştı. Bir yıl sonra ise bana *Le Figaro* gazetesinden kestiği, Paris'te İngilizce bilen uluslararası hukukçu aramak üzere verilmiş bir ilanı mektupla göndermişti. "Mon fils," demişti, "buna ne dersin?" Bana böyle seslenirdi. "Oğlum" diye.

Leon'un daha önce atlattığı, haysiyeti zarar görmeden içtenliği ve gülümsemesiyle sıyrıldığı olayların ne denli karanlık olduğunu ancak uzun yıllar sonra geçtikten sonra, şimdi anlayabildim. Kendisi bazen beklenmedik ve şiddetli öfke patlamaları yaşayan cömert ve tutkulu bir adam, Fransız başbakan Léon Blum'a hayranlık duyan ve futbol seven daimi bir sosyalist, dini diğer insanlara dayatılmaması gereken özel bir konu olarak gören, gözlem yeteneği kuvvetli bir Yahudiydi. Maddi dünyaya ilgi duymaz, hiç kimseye yük olmak istemezdi. Onun için aile, yemek ve ev olmak üzere üç konu önemliydi.

Pek çok mutlu hatıram olsa da, Leon ve Rita'nın evi bana hiçbir zaman neşe dolu bir yer gibi gelmezdi. Küçük bir çocukken bile havadaki ağırlığı, odalarda asılı kalmış gerginliği, kötü bir şeyin yaklaştığı hissini ve sessizliği sezebiliyordum. Onları yılda bir kere ziyaret ederdim ve gülüşlerin yokluğunu hâlâ hatırlarım. Fransızca konuşulurdu ama eğer bahsedilecek konu özelse büyükbabam ve büyükbabam gizliliğin ve tarihin dili olan Almancaya dönerdi. Leon'un işi yok gibiydi veya sabahları evden ayrılmasını gerektiren türden bir iş değildi. Rita ise çalışmıyordu. Evi düzenli tutuyordu, böylece oturma odasındaki kilimin kenarları her zaman düzgün duruyordu. Faturaları nasıl ödedikleri bir gizemdi. Annemin kuzeni bana "Leon'un savaş döneminde saat kaçakçılığı yaptığını düşünüyorduk," demişti.

Başka ne biliyordum?

Leon'un Lemberg adında uzak bir yerde doğduğunu ve küçükken Viyana'ya taşındığını biliyordum. Bu dönemden, en azından bana bahsetmezdi. "C'est compliqué, c'est le passé, pas important." Tek söylediği buydu: Bu konu karmaşık, geçmişte kaldı, önemli değil. En iyisi burnumu sokmamaktı, anlıyordum, koruma içgüdüsüydü bu. Leon'un annesi, babası, ağabeyi ve iki kız kardeşi konusunda tam ve aşılmaz bir sessizlik hâkimdi.

Daha başka? 1937 yılında Viyana'da Rita ile evlenmişti. Bir yıl sonra, yani Almanlar Avusturya'yı ilhak ederek *Anschlussu* uygulamaya koymak üzere Viyana'ya girdikten birkaç hafta sonra kızları, yani annem Ruth doğmuştu. 1939'da Paris'e taşınmışlardı. Savaşın sonra Rita ikinci çocuklarını doğurmuştu ve ona bir Fransız ismi olan Jean-Pierre adını koymuşlardı.

Rita 1986 yılında, ben yirmi beş yaşındayken ölmüştü.

Bundan dört yıl sonra Jean-Pierre de araba kazasında, iki kuzenimle birlikte hayatını kaybetmişti.

Leon 1993 yılında New York'taki düğününe gelmiş, bundan dört yıl sonra, doksan dört yaşındayken ölmüştü. Lemberg konusunu, annesinin 1939 Ocağında kendisine verdiği eşarpla birlikte mezara götürmüştü. Ona elveda dediğimiz sırada annem eşarbın Viyana'ya veda hediyesi olduğunu söylemişti.

Lviv'den gelen davet elime geçtiğinde bildiklerim bunlardan ibaretti.

2

Lviv'e seyahat etmeden birkaç hafta önce annemin Kuzey Londra'daki aydınlık oturma odasında, önümüzde iki eski evrak çantasıyla oturuyorduk. Çantalar Leon'un fotoğraf ve evrakı, gazete kupürleri, telgraflar, pasaportlar, kimlik kartları, mektuplar ve notlarla ağzına kadar doluydu. Bunların çoğu Viyana dönemine aitse de, daha eski olan bazı belgeler Leon'un Lemberg'deki günlerinden kalmaydı. Eşyaların her birini hem bir torun hem de kanıt yığınlarına bayılan bir avukat olarak dikkatle inceledim. Leon bazı eşyaları bir sebepten dolayı saklamış olmalıydı. Bu andaçlarda dil ve bağlama kodlanmış gizli bilgiler saklı gibiydi.

Özel ilgi gerektiren küçük bir grup eşyayı bir tarafa koydum. Leon'un doğum belgesi bunların arasındaydı ve 10 Mayıs 1904 tarihinde Lemberg'de doğduğunu doğruluyordu. Evrakta aynı zamanda bir adres de yer alıyordu. Ailesiyle ilgili bilgiler de vardı. Babası (yani büyük büyükbabam) Philip veya Philippe olarak çevrilebilen Pinkas isminde bir hancıydı. Büyük büyükannem, yani Leon'un annesinin adı ise Amalie'ydi ve Malke olarak biliniyordu. 1870 yılında, Lemberg'in on beş mil batısında yer alan Zólkiew'de doğmuştu. Malke'nin babası Isaac Flaschner mısır tüccarıydı.

Oluşturduğum yığına başka belgeler de ekleniyordu.

Açık kahverengi renkte, kapağında şah kartal bulunan, eski, solgun ve yıpranmış bir Polonya pasaportu. Leon'a 1923 yılının Haziran ayında Lwów'da verilmiş olan pasaportta kendisinden şehrin sakinlerinden biri olarak bahsediliyordu. Avusturyalı olduğunu düşündüğüm için şaşkınlığa uğradım.

Bu sefer gri renkte olan başka bir pasaport ise şok ediciydi. 1938 yılının Aralık ayında Viyana'da *Deutsche Reich* tarafından hazırlanan bu belgenin kapağında başka bir kartal vardı, bu seferki altından bir gamalı haça konmuştu. Bu, *Fremdenpass* denilen bir tür seyahat kartıydı, Leon'a verilmesinin sebebi ise Polonya vatandaşlığından çıkarılmış ve uyruksuz (*staatenlos*), yani tabiiyetten ve beraberinde gelen haklardan mahrum bırakılmış olmasıydı. Leon'un evrakı arasında buna benzer üç tane kart vardı; ikincisi 1938 yılında altı aylık annem için, üçüncüsü ise bundan üç yıl sonra, 1941 Sonbaharında Viyana'da büyükannem Rita için çıkarılmıştı.

Yığına daha başka belgeler de ekledim.

İkiye katlanmış küçük, ince, sarı bir kâğıt parçası. Bir yüzü boştu, diğer yüzünde köşeli bir el yazısıyla, kurşun kalemle bastırarak yazılmış bir isim ve adres vardı: "Bayan E. M. Tilney, Norwich, İngiltere."

Her biri siyah saçlı, kalın kaşlı ve biraz muzip bir havası olan aynı adama ait, resmi pozda çekilmiş üç küçük fotoğraf. İnce çizgili bir takım giyen adamın papyon ve mendiline özen gösterdiği belliydi. Her bir fotoğrafın arkasında, aynı elle yazılmış görünen farklı birer tarih vardı: 1949, 1951, 1954. İsim yazılmamıştı.

Annem bana Bayan Tilney'nin ve papyonlu adamın kim olduğunu bilmediğini söyledi.

Yığına daha büyükçe bir siyah-beyaz fotoğraf daha ekledim. Bu fotoğrafta kimileri üniforma giymiş olan bir grup adam ağaçların ve büyük beyaz çiçeklerin arasında sıra olmuş yürürken görülüyordu. Adamlardan bazıları fotoğraf makinesine bakarken, diğerlerinin daha gizemli bir havası vardı. İçlerinden birini, fotoğrafın tam ortasında duran, uzun boylu, yeşil olduğunu hayal ettiğim askeri üniformanın içinde, beline siyah kemerini sıkıca takmış olan lideri hemen tanıdım. Bu adamı da, onun arkasında belli belirsiz görünen büyükbabam Leon'u da tanımıştım. Leon fotoğrafın arkasına "de Gaulle, 1944" yazmıştı.

Bu belgeleri eve götürdüm. Bayan Tilney ve adresini, 1949 tarihli papyonlu adam fotoğrafıyla birlikte çalışma masamın arkasındaki duvara astım. "de Gaulle" adlı fotoğrafa ise çerçeveleme ayrıcalığını tanıdım.

3

Ekim ayının sonlarında, Rusya'nın bir gruba ırk ayrımcılığı yaptığına dair Gürcistan tarafından açılan davanın Lahey'deki duruşmasının ardından, çalışma takvimimde oluşan boşluk esnasında Londra'dan Lviv'e doğru yola çıktım. Müvekkilim Gürcistan uluslararası bir sözleşmenin ihlal edildiğini, Abhazya ve Güney Osetya'daki Gürcü kökenlilere kötü muamelede bulunduğunu ileri sürüyordu.¹ Londra'dan Viyana'ya yaptığım ilk uçuşu bir diğer davaya, yani Hırvatistan'ın "soykırımın" anlamıyla ilgili olarak Sırbistan aleyhinde açtığı davaya ilişkin iddiaları inceleyerek geçirdim. Söz konusu iddia, 1991 yılında Vukovar'da gerçekleşen ve 1945 yılından o yana Avrupa'daki en büyük toplu mezarlardan birinin dolmasıyla sonuçlanan cinayetlerle alâkalıydı.

Seyahatim esnasında yanımda (kuşkulu ve endişeli) annem, annemin erkek kardeşiyle evlilik yapıp dul kalmış olan (sakin) yengem Annie ve on beş yaşındaki (meraklı) oğlum vardı. Bir zamanların Demir Perde'sini imleyen o görünmez hattın üzerinden doğuya doğru dört yüz millik yolculuğumuz için Viyana'da daha küçük bir uçağa bindik. Uçağımız Karpat Dağlarını ve uzaklardaki Romanya'yı görebilelim diye Budapeşte'nin kuzeyine doğru bu-

¹ Müvekkilim Gürcistan: Uluslararası Adalet Divanı 1 Nisan 2011 tarihinde davaya bakma yetkisine sahip olmadığına hükmetti.

lutsuz gökte uçarak Ukrayna'nın kaplıca kenti Truskavets üzerinde alçaldı. Lviv çevresindeki –Stalin ve Hitler'in bölgeye saldırdığı dehşetle ilgili olarak bir tarihçinin kitabında “kanlı diyar” olarak anılan– düz, ormanlık ve zirai manzarada kırmızı, kahverengi, beyaz renkli meskenlerden oluşan köy ve ufak çiftlikler tarlalara çiçek bozuğu gibi saçılmıştı. Zhovkva adlı küçük kentin tam üzerinden geçmiş olmalıydık ki önce bu eski Soyvet metropolünün kenar mahalleleriyle, akabinde ise inişli çıkışlı yeşil alanlardan fırlayan kule ve kubbelerle dolu şehir merkeziyle Lviv görüş alanımıza girdi. Sonraları bu kulelerin Wittlin'in gönülden sevdiği “St. George, St. Elizabeth, Belediye Sarayı, Katedral, Korniyak ve Bernardine” adlı yapılara ait olduğunu öğrenecektim. Dominikan Kilisesinin kümbetlerini, Şehir Tiyatrosunu, Lublin Tepesini ve Alman işgali sırasında “binlerce şehidin kanıyla sulanan” çorak ve kumluk Piaskowa Tepesini adlarını bilmeksizin gördüm.² Bu yerleri teker teker tanıyacaktım.

Uçağımız pistte ilerleyerek alçak bir binanın önünde durdu. Burayı havalimanının geçmişi çağrıştırdırcasına Sknyliv adını taşıdığı 1923 yılına döndüğümüz bir *Tenten* romanında görsem hiç de tuhaf karşılamazdım. Ayrıca burada ailevi bir simetri vardı; şehrin imparatorluk dönemine ait tren istasyonu Leon'un doğduğu yıl olan 1904'te açılmış, Sknyliv hava limanı terminali Leon'un şehri terk ettiği 1923 yılında kapılarını açmış, yeni terminal ise Leon'un torunlarının şehre geri döndüğü 2010'da yapılmıştı.

Mermer salonu, büyük ahşap kapıları ve *Oz Büyücüsü* tarzında yeşil üniformalar giyip yetkisi bulunmaksızın bağıra çağıra emirler yağdıran genç güvenlik görevlileriyle eski terminal, aradan geçen yüzyıl boyunca pek değişmemişti. Biz yolcular, her biri başlarına tam oturmayan yeşil ve devasa kasketler takmış olan ciddi ifadeli göçmen bürosu memurlarının bulunduğu ahşap bölmelere doğru yavaşça, kıvrılarak giden uzun bir kuyrukta bekliyorduk.

Memur, “Neden buradasınız?” diye sordu.

“Ders vermek için,” diye yanıtladım.

Yüzüme boş gözlerle baktı, sonra aynı kelimeyi bir değil, tam üç kere tekrarladı.

² “Binlerce şehidin kanıyla sulanan”: Wittlin, *City of Lions*, 5.

"Ders? Ders? Ders?"

"Üniversite, üniversite, üniversite," diye cevap verdim. Cevabımı bir sırtış, bir damga ve bir giriş izni takip etti. Gümrüğe doğru ilerleyerek, sigara içen parlak siyah deri ceketli, koyu renk saçlı adamların önünden geçtik.

Taksiye binip eski şehir merkezine doğru yola çıktık, 19. yüzyıl Viyana tarzı yıkık dökük binaların, Ukraynalı Katoliklerin büyük katedrali St. George'un ve eski Galiçya parlamentosunun önünden geçerek bir ucunda opera binasının, diğer ucunda ise şair Adam Mickiewicz'in etkileyici bir heykelinin bulunduğu ana caddeye girdik. Otelimiz ortaçağdan kalma şehir merkezinin yakınlarında bulunan Teatralna Sokağındaydı; bu sokağa Polonyalılar Rutowskiego, Almanlar ise Lange Gasse adını vermişti. Adları takip edebilmek ve tarihsel ilişkileri fark edebilmek için yanıma modern Ukrayna (2010), eski Polonya (1930) ve tarihi Avusturya (1911) olmak üzere üç harita alıp dolaşmaya koyuldum.

İlk akşamımızda Leon'un evini aradık. Leon'un 1938 yılında Lwówlu Bolesław Czuruks tarafından İngilizceye çevrilmiş olan doğum belgesinde bir adres vardı. Profesör Czuruks da, şehirdeki diğer pek çok insan gibi zor bir hayat yaşamıştı: II. Dünya Savaşından önce üniversitede Slav Edebiyatı dersleri vermiş, ardından Polonya Cumhuriyeti devletinde çevirmen olarak görev yapmış, Alman işgali sırasında yüzlerce Lwówlu Yahudinin sahte evrak edinmesine yardımcı olmuştu. Bu çabalarının mükâfatını ise savaştan sonra Sovyetler tarafından bir süre hapsedilerek almıştı.³ Profesör Czuruks çevirisi vasıtasıyla bana Leon'un Szeptyckich Sokağı 12 numara doğduğunu ve ebe Mathilde Agid tarafından dünyaya getirildiğini söylüyordu.

St. George Katedrali yakınlarındaki Szeptyckich Sokağı artık Sheptyts'kykh Sokağı olarak biliniyordu. Oraya yürüyebilmek için Rynok Meydanının çevresini dolaştık, on beşinci yüzyıl tüccarlarının evlerine hayranlıkla baktık, belediye sarayı ile Sovyet döneminde kapatılarak arşiv ve kitap deposu olarak kullanılan Cizvit Kilisesini geçtik, en nihayetinde St. George'un önünde yer alan ve

³ Bu çabalarının mükâfatını: 1947 yılında hapse atılıp ve 1950 yılında hayatını kaybederek almıştı, 'Czuruks Bolesław – The Polish Righteous', <http://www.sprawiedliwi.org.pl/en/family/580,czuruks-boleslaw>.

Galiçya'nın Nazi valisi Dr. Otto von Wächter'in "Waffen-SS Galiçya Tümenine" asker topladığı isimsiz meydana geldik.⁴

Adını 1942 Kasımında "Öldürmeyeceksin" başlıklı pastoral bir mektup yayımlamasıyla ünlü Ukrayna Rum Katolik Kilisesi başpiskoposu Andrey Sheptytsky'den alan Sheptyts'kykh Sokağı, bulunduğumuz meydana kısa bir yürüme mesafesindeydi.⁵ On dokuzuncu yüzyılın sonlarından kalma, iki katlı ve birinci katında beş büyük penceresi bulunan 12 numara ise duvarına spreylen boyayla büyük bir Davud Yıldızı çizilmiş bir binanın yanındaydı.

Sheptyts'kykh Sokağı 12 Numara, Lviv, Şubat 2015

Şehir arşivlerinden inşaat planlarının ve eski ruhsatların kopyalarını ediniyordum.⁶ Binanın 1878 yılında inşa edildiğini, altı daireye bölündüğünü, içerisinde dört tane ortak tuvalet barın-

⁴ "Waffen-SS Galiçya Tümeni": Michael Melnyk, *To Battle: The History and Formation of the 14th Galicien Waffen-SS Division*, 2. baskı. (Helion, 2007.)
⁵ "Öldürmeyeceksin": Andrey Sheptytsky, 29 Temmuz 1865'te doğmuş, 1 Kasım 1944'te ölmüştür; Philip Friedman, *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust*, ed. Ada June Friedman (Jewish Publication Society of America, 1980), 191; John-Paul Himka, 'Metropolitan Andrey Sheptytsky', *Jews and Ukrainians*, ed. Yohanan Petrovsky-Shtern ve Antony Polonsky (Littman Library of Jewish Civilization, 2014), 337-60 içinde.

⁶ Şehir arşivlerinden: Lviv Oblastı Hükümet Arşivi.

dırdığını ve zemin katta bir hanın bulunduğunu öğrendim (Belki Leon'un babası Pinkas Buchholz'un işlettiği han burasıydı, her ne kadar kendisi 1913 tarihli bir şehir rehberinde birkaç bina ile-rideki 18 numarada yer alan restoranın sahibi olarak görünüyorsa da.)

Binaya girdik. Birinci katta oturan yaşlıca bir adamın kapısını çaldık. Yevgen Tymchyshn bize 1943 yılında, şehrin Alman hâkimiyetinde bulunduğu esnada burada doğduğunu söyledi. Yahudilerin gittiğini, apartmanın boş olduğunu da sözlerine ekledi. Yevgen'in bizi içeriye davet eden cana yakın ama utangaç eşi, bizi çiftin geniş bir odadan ibaret olan evinde gururla gezdirdi. Siyah çay içtik, duvarda asılı olan resimlere hayranlıkla baktık ve modern Ukrayna'da yaşanan zorluklardan söz ettik. Evin arka kısmında kalan ufacık mutfakın ardında küçük bir balkon vardı, buraya Yevgen ile birlikte çıktım. Yevgen eski bir asker şapkası taktı, birlikte gülümsedik, güneş parlarken St. George Katedrali, tıpkı 1904 Mayısında olduğu gibi, karşımızda bir karaltı halinde yükseliyordu.

4

Leon bu evde doğmuştu ve ailesinin kökleri annesi Malke'nin dünyaya geldiği 1870 yılında Zólkiew olarak bilinen Zhovkva dolaylarına uzanıyordu. Rehberimiz Alex Dunai arabasıyla bizi alçak kahverengi tepelerden, dağınık ormanlardan, uzun zaman önce peyniri, sosisi veya ekmeğiyle nam salmış olan kasaba ve köylerden oluşan sisli, sakın kırsal alanlardan geçirdi. Bir asır önce Leon da ailesini ziyarete giderken at arabasıyla yahut yeni gardan trene binip seyahat ederek bu yoldan geçmiş olabilirdi. Lemberg-Zólkiew hattına yer verilen eski bir Cook demiryolu tarifi buldum, bu hat ileriki yıllarda toplu katliam aracı olarak gaz kullanılan ilk kalıcı imha kampının kurulacağı Belzec'e uzanıyordu.

Leon'un çocukluğunun bu dönemine ait tek bir aile fotoğrafı bulabildim, o da arka planı boyalı bir stüdyo fotoğrafıydı. Leon fotoğraf çekildiğinde dokuz yaşında olmalıydı, erkek kardeşi ile iki kız kardeşinin önüne, anne ve babasının arasına oturtulmuştu.

Buchholz ailesi, Lemberg, takriben 1910 (soldan sağa: Pinkas, Gusta, Emil, Laura ve Malke, öndeki Leon ile birlikte)

Fotoğraftaki herkes, özellikle de siyah sakalı ve dindar bir Yahudinin giyeceği kıyafetiyle meraklı gözlerle fotoğraf makinesine bakan hancı Pinkas ciddi görünüyordu. Gergin ve resmi görünen Malke, dantel kenarlı elbisesi ve ağır kolyesiyle topluca, bakımlı bir hanımdı. Kucağında açık halde duran kitap, idealar dünyasına yapılan bir göndermeydi. 1893 doğumlu en büyük çocukları Emil, askeri yakalığı ve üniformasıyla savaşa ve ölüme gitmek üzereydi ancak bunu henüz bilmiyordu. Onun yanında dört yaş küçüğü Gusta, ağabeyinden birkaç santimetre uzun boyuyla zarifçe duruyordu. 1899'da dünyaya gelen küçük kız kardeş Laura ise Gusta'nın önünde, koltuğun koluna tutunuyordu. Büyükbabam Leon en öndeydi, denizci üniforması giymiş, gözleri kocaman açık, kepçe kulaklı küçük bir oğlandı. Fotoğraf çekilirken, sanki diğerlerinin ne yaptığını bilmiyormuş gibi, yalnızca o gülümsüyordu.

Varşova'daki bir arşivde bu dört çocuğun doğum belgelerine rastgeldim. Hepsi Lemberg'deki evde doğmuş, ebe Mathilde Agid'in elinde dünyaya gözlerini açmıştı. Emil'in Pinkas tarafından imzalanmış olan doğum belgesinde, babasının 1862 yılında Lemberg'in kuzeydoğusunda bulunan Cieszanów adlı küçük kasabada doğduğu belirtiliyordu. Varşova'daki arşivden bir de Pin-

kas ve Malke'nin 1900 yılında Lemberg'de yapılan resmi nikâh töreninde aldıkları evlenme cüzdanı çıktı. Medeni nikâhtan sonra dünyaya gelen tek çocukları Leon'du.⁷

Arşiv materyalleri, aile merkezimizin Zólkiew olduğuna işaret ediyordu. Malke ve anne-babası orada doğmuştu, kendisi beş çocuktan ilkiydi ve ailedeki tek kız çocuğuydu. Böylece Leon'un dört dayısının –Josel (1872 doğumlu), Leibus (1875), Nathan (1877) ve Ahron'un (1879)– da evli ve çocuklu olduğunu öğrenmiş oldum, yani Leon'un Zólkiew'de geniş bir ailesi vardı. Malke'nin dayısı Meijer'in de çok sayıda çocuğu olmuştu, dolayısıyla Leon'un ikinci ve üçüncü kuşaktan birçok kuzeni vardı. ılımlı bir hesaplama ile Leon'un Zólkiew'deki ailesi Flaschnerların yetmişden fazla üyesi olduğu –şehir nüfusunun yüzde birini teşkil ettiği– ortaya çıkıyordu. Oysa Leon onu tanıdığım onca yıl boyunca bu insanların hiçbirinden bahsetmemişti. Her daim yalnız bir adam gibi görünmüştü.

Zólkiew Habsburgların yönetimindeyken ticaret, kültür ve öğrenim merkezi olarak gelişim göstermiş, Malke'nin zamanında da önemini korumuştur. Ünlü Polonyalı askeri lider Stanisław Żółkiewski tarafından beş yüzyıl önce kurulan bu şehir,⁸ köhnemiş olsa da hâlâ ayakta duran, on altıncı yüzyıldan kalma bir kale ve İtalyan tarzı güzel bir bahçenin hâkimiyetindeydi. Şehirdeki pek çok ibadethane, nüfusunun çeşitliliğini yansıtıyordu: Dominikan ve Katolik tapınakları, Ukrayna Rum Kilisesi ve bir zamanlar Yahudi kitaplarının basıldığı yegâne yer olarak Zólkiew'in Polonya'daki öneminin son yadigârı on yedinci yüzyıl sinagogu. 1674 yılında büyük kale, 1683 Viyana Savaşında Türkleri mağlup ederek Osmanlılar ile Habsburg Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki üç asırlık çatışmaya son veren Polonya Kralı III. Jan Sobieski'nin kraliyet ikametgâhı olmuştu.

Leon annesinin Leh, Yahudi ve Ukraynalılardan oluşan ailesini ziyaret ettiğinde Zólkiew'in nüfusu yaklaşık altı bin kişiydi. Alex Dunai bana 1854 yılında elle çizilmiş harika bir şehir haritasının kopyasını verdi. Yeşil, krem ve kırmızı tonları ile siyahla hakkedilmiş isim ve rakamlar Egon Schiele'nin *Sanatçının Karısı* adlı

⁷ Medeni nikâhtan sonra dünyaya gelen tek çocukları Leon'du: Varşova Tarihi Kayıtlar Merkez Arşivi.

⁸ Stanisław Żółkiewski: 1547'de doğmuş, 1620'de ölmüştür.

tablosunu çağrıştırıyordu.⁹ Detaylar çarpıcıydı; her bahçe ve ağaç işaretlenmiş, merkezdeki kraliyet sarayından (No.1) banliyölerdeki küçük evlere (No. 810) kadar her bina numaralandırılmıştı.

Zólkiew, Lemberger Sokağı, 1890

Joseph Roth, böylesi bir şehrin planını tarif etmişti: Bu bölgede tipik olarak "herhangi bir tepe, orman veya nehirle sınırlanmayan büyük bir düzlüğün ortasında" yer alan şehir birkaç "küçük kulübeyle" başlıyor, genellikle biri "kuzeyden güneye, diğeri ise doğudan batıya" uzanan iki ana sokağın kenarına sıralanan evlerle devam ediyordu. Bu iki sokağın kesişim noktasında bir pazar yeri bulunuyor, tren istasyonu ise mutlaka "Kuzey-Güney sokağının en sonunda" konumlanıyordu.¹⁰ Bu tanım Zólkiew'i kusursuzca tarif ediyordu. 1879 yılında hazırlanmış bir kadastro kaydından Malke'nin ailesinin Zólkiew 762. parselde yer alan, büyük olasılıkla Malke'nin dünyaya geldiği 40 numaralı ahşap evde yaşadığını öğrendim. Bu ev, Doğu-Batı sokağının batı sınırında kalıyordu.¹¹

Leon'un zamanında bu sokağa Lemberger Sokağı deniyordu. Sokağa doğu ucundan girip, 1854 yılında büyük bir özenle ha-

* Alex Dunai bana: Kayıtlı bir dijital kopya vermişti.

¹⁰ "Kuzey-Güney Sokağının en sonunda": Joseph Roth, *The Wandering Jews*, çev. Michael Hofmann (Granta, 2001), 25.

¹¹ Batı sınırında kalıyordu: Zólkiew emlak ve arazi sahipleri kartoteği, 1879, LvivTarih Arşivleri, kütük 186, cilt 1, dosya 1132, cilt B.

zırılanmış olan haritada Heilige Dreyfaltigkeit olarak gösterilen büyük ahşap kilisenin önünden geçtik. Sağımızdaki Dominikan manastırını da geçtikten sonra Ringplatz'a, yani ana meydana girdik. Stanisław Żółkiewski ve nispeten daha önemsiz Sobieski-lerden bazılarının mezarının bulunduğu St. Laurance Katedraline yaklaştığımızda kaleyi gördük. Onun biraz arkasında, bir zamanlar ihtişamlı olduğundan emin olduğum alanı taçlandıran Aziz Vasili Manastırı duruyordu. Meydan ve şehir, o soğuk sonbahar sabahında solgun ve hüzünlü görünüyordu: Bir mikro-medeniyet, çukurlarla dolu yollarında tavukların koşuşturduğu bir yere dönüşmüştü.

5

1913 Ocağında Leon'un ablası Gusta, *Brantwein Verschleisser* (şarap satıcısı) Max Gruber ile evlenmek üzere Lemberg'den Viyana'ya gitmişti. Pinkas da nikâh törenine katılmış, Balkanlar'da huzursuzluk baş gösterirken evlenme cüzdanına imzasını atmıştı. Sırbistan Bulgaristan ve Karadağ ile ittifak kurarak, Rusya'nın da desteğiyle Osmanlı İmparatorluğuna savaş açmıştı. 1913 yılının Mayıs ayında ise yeni sınırların arz edildiği bir barış antlaşması Londra'da imzalanmıştı.¹² Ancak Bulgaristan bundan yalnızca bir ay sonra eski müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan'a saldırarak, 1913 Ağustosuna kadar süren II. Balkan Savaşının patlak vermesine neden olmuştu.¹³ Bu da bölgede yaşanacak daha büyük çalkantıların habercisiydi, zira Bulgaristan Sırbistan'a yenilmiş, Sırbistan Makedonya'dan yeni topraklar almış, bu durum ise ziyadesiyle güçlü olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından bir tehdit olarak görülmüştü.

Viyana, Rusya'yı ve Slavları dizginlemek için Sırbistan'a karşı önleyici savaş fikrini ortaya atmıştı. Ardından Gavrilo Princip, 28 Haziran 1914 tarihinde Arşidük Franz Ferdinand'a Saraybosna'da

¹² Bir barış antlaşması Londra'da imzalanmıştı: Londra Antlaşması 30 Mayıs 1913 tarihinde Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ, İtalya, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan tarafından imzalanmıştır.

¹³ Bundan yalnızca bir ay sonra: Bükreş Antlaşması 10 Ağustos 1913 tarihinde Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ tarafından imzalanmıştır.

suikast düzenlemişti. Bir ay içinde Viyana Sırbistan'a saldırmış, bu da Almanya'nın Belçika, Fransa ve Lüksemburg'a saldırmasına neden olmuştu. Rusya Sırbistan'ın yanında yer alarak savaşa katılmış, Viyana ve Avusturya-Macaristan ordusuna karşı savaşmış ve temmuz ayının sonlarında Galiçya'yı işgal etmişti. 1914 yılının Eylül ayında *The New York Times* gazetesi bir buçuk milyon askerin katıldığı "muazzam ölçekteki savaşın" ardından Lemberg ve Zólkiew'in Rus kuvvetlerince işgal edildiğini yazmıştı.¹⁴ Gazetede "bugüne kadarkilerin bin misli büyüklükte, evrensel bir yıkım ve insan katli, tarihte bilinen en korkunç soykırım" tarif edilmişti. Hayatını kaybedenlerden biri de, Leon'un yirminci yaş gününü göremeden muhaberede öldürülen ağabeyi Emil olmuştu. "Tek bir cinayet neydi ki," diye sormuştu Stefan Zweig, "onu bine katlayan evrensel suçun, tarihte bilinen en korkunç toplu yok ediş ve yok oluşun içinde?"¹⁵

Pinkas Buchholz ise bir yıl önce oğlu Emil'in Amerika'ya göç etmesini engellediği için hissettiği suçluluk duygusuna yenik düşerek, bundan yalnızca birkaç hafta sonra ümitsizliğe kapılmış ve kederinden ölmüştü. Tüm çabalarına rağmen Pinkas ve Emil'in ne vefatlarıyla ilgili başka bir bilgiye ulaşabildim ne de mezarlarını bulabildim. Viyana'daki bir arşivdeki doğrulanamaz bilgiye göre, Pinkas 16 Aralık 1914 tarihinde Lemberg'de ölmüştü. Emil'in hayatını nerede kaybettiğini ise öğrenemedim. Viyana'daki Kriegsarchiv (Savaş Arşivi) "hiçbir şahsi dosyanın mevcut olmadığını" belirten bir izahat kırıntısı sunuyordu.¹⁶ Bu, tarihin bir cilvesiydi: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çöktüğünde, 1919 Saint-Germain Antlaşmasıyla Galiçyalılara ait tüm dosyaların çeşitli halef devletlerde kalacağına karar verilmişti.¹⁷ Dosyaların çoğu kaybolmuştu.

¹⁴ "muazzam ölçekteki savaş": 'Lemberg Taken, Halicz As Well', *New York Times*, 5 Eylül 1914.

¹⁵ "Tek bir cinayet neydi ki": Stefan Zweig, *Beware of Pity*, çev. Anthea Bell (Pushkin, 2012), 451.

¹⁶ "Hiçbir şahsi dosyanın mevcut olmadığını": Avusturya Devlet Arşivleri müdüründen yazara, 13 Mayıs 2011.

¹⁷ Bu, tarihin bir cilvesiydi: Saint-Germain Antlaşması 10 Eylül 1919 tarihinde diğer devletlerin yanı sıra Avusturya, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından imzalanmıştır. 93. maddeye göre; "Avusturya ilgili arşiv, kayıt, plan, tapu senedi ve devrettiği topraklardaki sivil, askeri, adli veya diğer idari biçimlere ait her türlü belgeyi vakit kaybetmeksizin İtilaf Devletlerine ve ilgili Hükûmetlere teslim edecektir."

Leon üç aylık bir süre zarfında babasını ve ağabeyini kaybetmişti. On yaşındayken ailesindeki son erkek oluvermişti. I. Dünya Savaşı aileyi batıya gitmeye zorlarken, Leon annesi ve ablası Laura'yla birlikte Viyana'ya gitmişti.

6

Viyana'ya ulaşınca Gusta ve eşi Max Gruber'in yanına yerleşmişlerdi. Leon 1914 Eylülünde Viyana'nın 20. ilçesinde yer alan Gerhardusgasse'deki mahalli *Volksschule*ye (ilköğretim okulu) yazılmıştı. *Mosaisch* (Musevi) kökeni ve ortalama düzeydeki akademik becerileri okul karnesine işlenmişti. Aynı ay, Gusta ve Max'ın Daisy olarak da seslenilen ilk çocuğu, Leon'un yeğeni Therese dünya-ya gelmişti. Leon Gruber'ler ile birlikte Klosterneuburger Sokağı 69 numarada, okuluna yakın büyük bir binanın birinci katındaki dairede yaşamıştı. Max ve Gusta sonraları bu daireyi konut kredisi sayesinde satın almıştı.

Leon'un ailesi Galiçya'dan Viyana'ya göç eden on binlerce *Ostjuden*, yani Doğulu Yahudi aileden sadece biriydi. Savaş çok sayıda Yahudi mültecinin Viyana'ya gelip kendilerine yeni birer yuva aramasına sebep olmuştu. Joseph Roth, Nordbahnhof tren istasyonu ile ilgili olarak, "hepsinin geldiği" ve yüksek tavanlı salonlarını "yurttan kokularla" doldurduğu yer olarak bahsediyordu.¹⁸ Viyana'nın yeni sakinleri, Leopoldstadt ve Brigittenau adlı Yahudi mahallelerinin yolunu tutmuştu.

Leon 1916 yılında, yani 12 yaşındayken evin yakınlarındaki Franz Joseph Realschule'ye geçmişti. 19 Aralık tarihli okul kimlik kartını ise (*Schulerausweiskarte*) hayatı boyunca saklamıştı. İmparatorun bu tarihten birkaç hafta önce gerçekleşen vefatını belirtmek için solgun mürekkeple yazılmış bir satır "Franz Joseph" adını vurguluyordu. Karttaki fotoğrafta ise koyu renkli, düğmeli bir önlük giyen zayıf bir oğlan vardı. Kepçe kulaklarıyla kollarını kavuşturmuş, cüretkâr bir görüntü sergiliyordu.

Matematik ve fizikte uzmanlaşmış olan *Realschule*, ailenin oturduğu evin yakınlarındaki 14 Karajangasse'de bulunuyordu. Artık orada Brigittenauer Lisesi vardı ve kızıyla birlikte orayı zi-

¹⁸ "Hepsinin geldiği" yer: Roth, *Wandering Jews*, 55.

yaret ettiğimizde kızım girişteki duvara asılı küçük levhayı fark etti. Levhaya göre 1938 yılında binanın bodrum katı, sonraki savaşın ardından Avusturya şansölyesi olan Bruna Kreisky'nin de hapsedildiği bir Gestapo hapishanesi olarak kullanılmıştı. Okulun şimdiki müdiresi Margaret Witek, 1917 ve 1919 yıllarına ait sınıf kayıtlarını buldu. Kayıtlar Leon'un edebiyat ve beşeri ilimlerden ziyade fen bilimlerinde daha başarılı olduğunu, Almancayı "yeterli" düzeyde konuşabildiğini ve Fransızcasının "iyi" olduğunu gösteriyordu.¹⁹

Malke I. Dünya Savaşından sonra Lwów'a dönerek, 18 Szeptyckich Sokağında, Pinkas'ın bir zamanlar restoran işlettiği binadaki daireye yerleşmişti. Leon'u ise Viyana'da, 1920'de Herta, 1923'teyse Edith olmak üzere iki yeğen daha dünyaya getirecek olan Gusta'nın himayesinde bırakmıştı. Leon bu küçük kızların genç dayısı olarak yıllarca onlarla birlikte yaşamış olsa da, onlardan hiç söz etmemiş, en azından bana bahsetmemişti. O esnada diğer ablası Laura, telgraf operatörü Bernard Rosenblum'la evlenmişti. Bir süre sonra Malke de Lwów'dan ayrılıp Viyana'ya geri dönmüştü.

Max Gruber, Klosterneuburger Sokağı 69 numara, Viyana adresinde bulunan içki dükkanının önünde. Takriben 1937.

¹⁹ Bruno Kreisky: 22 Ocak 1911 tarihinde doğmuş, 1970-83 yıllarında Avusturya Şansölyeliği yapmış, 29 Temmuz 1990 tarihinde ölmüştür.

Leon'un ailesinin Lemberg, Zólkiew ve Viyana'daki yaşamıyla ilgili eksik bilgilerimi yavaş yavaş tamamlıyordum. Aile kayıtları ve halka açık arşivler sayesinde isim, yaş, yer, hatta mesleklerini bile öğreniyordum. Detayları öğrenmeye başlayınca, ailenin bildiğimden çok daha geniş olduğunu anladım.

7

Leon 1923 yılında elektrik ve teknik konularında öğrenim görüyor, eğitim anlamında babasının izinden gitmeyi umarak Max amcasına içki dükkânında yardım ediyormuş. Albümünde fotoğraflar buldum, bunlardan biri öğretmen olduğunu zannettiğim bir adam aitti. Adamın favorileri ve seçkin bir havası vardı, önünde damıtma aletleriyle, ocaklar, şişeler ve tüplerle dolu, küçük, ahşap bir masanın ardında, bahçede duruyordu. Bu öğretmen işe, etil alkol içeren mayalanmış tahıl ile başlayabilirdi. Sonra bu sıvıyı alkol, yani ayırıştırma işlemiyle elde edilen içkiyi üretmek üzere saflaştırabilirdi.

İşte bu saflaştırma işi, Viyana'daki hayatın tam tersiydi. Enflasyonun fırladığı, herkesin gergin olduğu, ekonomik zorluklarla dolu bir dönemde doğudan çok sayıda yeni mülteci gelmişti. Koşullar milliyetçi ve göçmen karşıtı duyguların yanı sıra Yahudi aleyhtarlığını da artıracak şekilde birleşirken, siyasi gruplaşmalar işleyebilen hükümetler kurmaya çabalıyordu. 1918 yılında Avusturya'da kurulan yerel Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, Almanya'daki muadiliyle birleşmişti. Partinin lideri ise Adolf Hitler adında karizmatik bir Avusturyalıydı.

Leon 1923 Yazında, ablası Laura ve Bernard Rosenblum'un nikâh törenine katıldıktan iki hafta sonra, pasaport almak üzere Lwów'a dönmüştü. Viyana'da on yıl geçirdikten sonra bile Avusturya vatandaşlığı bulunmadığını öğrenmişti. 1919 yılında Versailles Antlaşmasıyla aynı gün imzalanan ve pek bilinmeyen bir antlaşma olan Polonyalı Azınlıklar Antlaşması, Leon'u Polonya vatandaşı kılıyordu.²⁰

Azınlıkları korumaya yönelik yükümlülüklerin bulunduğu bu antlaşma Polonya'ya dayatılmıştı. Yürürlükteki 4. maddesine göre,

²⁰ Leon'u Polonya vatandaşı kılıyordu: Bkz. aşağıdaki 2. Bölümde "doğum yerine bakılmaksızın" notu.

antlaşmanın imzalandığı 1919 yılından önce Lwów'da doğmuş olan herkes Polonya vatandaşı sayılıyordu. Ortada doldurulacak hiçbir form, yapılacak hiçbir başvuru yoktu. Antlaşma uyarınca Lwów, Zólkiew ve daha birçok şehrin yüz binlerce sakini, "antlaşmanın tabiatı gereğince ve herhangi bir formalite gerektirmeksizin" Polonya vatandaşı oluvermişti. Bu hukuki tuhaflık, hayret ve rahatsızlık uyandıracak şekilde sonraları Leon'un ve annemin hayatını kurtaracaktı. Kendi varlığını bile, kısmen de olsa, Azınlıklar Antlaşması'nın 4. maddesine borçluyum.

Leon Avusturya Lemberg'ini henüz Polonyalı, Ukraynalı ve Yahudiler arasındaki ölümcül çatışma şehre yayılmadan önce, I. Dünya Savaşının arifesinde terk etmişti. Pasaportunu almak için döndüğünde ise Lemberg, tramvayların tıkırtısının yanında "pastaneler, manavlar ve müstemleke mağazaları ile Edward Riedl ve Julius Meinel'in çay ve kahve dükkânlarından yayılan kokularla" dolu, gelişen bir Polonya metropolüydü.²¹ Sovyetler ve Litvanyalılara karşı savaşların son ermesiyle, şehir nispeten istikrarlı bir döneme girmişti. Lwów Emniyet Müdürlüğü 23 Haziran 1923 tarihinde Leon'un yeni Polonya pasaportunu çıkarmıştı. Pasaportta sarı saçlı ve mavi gözlü genç bir adam tarif ediliyor olsa da, fotoğrafta gözlüklü ve koyu renk saçlı olduğu görülüyordu. Şık giyimliydi; üzerinde koyu renkli bir ceket, beyaz bir gömlek ve kalın yatay çizgili, şaşılabilecek derecede modern bir kravat vardı. On dokuz yaşında olmasına rağmen, mesleği *écolier*, yani öğrenci olarak kaydedilmişti.

Yazın geri kalanını, o sıralar hâlâ Szeptyckich Sokağında oturan annesi de dâhil olmak üzere ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Lwów'da geçirmişti. Zólkiew'deki Piłsudski Sokağında, büyük sinagogun biraz kuzeyindeki ahşap evde yaşayan Leibus dayısını ve kalabalık geniş ailesini de ziyaret etmiş olmalıydı (aradan geçen onlarca yılın ardından sokak çamurlu bir yola dönüşmüş, ev ise çoktan yıkılmıştı.) Leon, yörenin *borek* adıyla anılan doğu ucundaki, meşe ve huş ağaçlarından oluşan güzelim yerel ormanlardan geçerek, çevredeki tepelere de çıkmış olabilirdi. Zólkiewli çocuklar çoğu zaman burada, Lwów'a giden ana yol boyunca uzanan alçak tepelerin arasındaki geniş düzlükte oynardı.

²¹ "çay ve kahve dükkânlarından yayılan kokularla dolu": Wittlin, *City of Lions*, 4, 28.

Leon ağustos ayında, Brajerowska Sokağında, üniversitenin yakınlarındaki 14 numaranın birinci katında yer alan Avusturya konsolosluğunu ziyaret etmişti. Avusturya otoritesinin son kalesi olan o kiralık odalarda, Avusturya'ya bir kerelik dönüş yolculuğu yapmasını sağlayacak olan damga pasaportuna vurulmuştu. Hukuk Fakültesi yakınlarındaki Çekoslovakya Konsolosluğu ise transit vizesini vermişti. Leon o velvenin içinde, Nürnberg davasında oynayacakları mühim rollere vesile olacak kariyerlerinin henüz başlarında olan iki genç adamın yanından geçmiş olabildi. Zira Hersch Lauterpacht Viyana'da öğrenim görmek üzere şehri 1919 yılında terk etmişti ve hem ailesini ziyaret etmek hem de Lwów Üniversitesinde uluslararası hukuk alanındaki profesörlük adaylığını bir adım ileri taşımak üzere o sıralar şehre dönmüş

Leon'un Polonya pasaportundaki fotoğrafı. 1923

olabilirdi. Aynı dönemde üniversitenin hukuk fakültesinde öğrenci olan Rafael Lemkin ise Malke'nin evinin yakınlarında, St. George Katedralinin gölgesinde yaşıyordu. Lwów ve Galiçya'da yaşanan olayların da etkisiyle, toplu mezalimle mücadelede hukukun rolüne ilişkin fikirlerin şekillendiği gelişim dönemi, tam da bu dönemdi.

Leon ağustos ayının sonlarında Lwów'dan ayrılmıştı. Önce on saatlik bir tren yolculuğuyla Krakov'a, ardından Prag ve Çekoslovakya'nın güney sınırındaki Břeclav'a gitmişti. Tren, 25 Ağustos 1923 sabahı Nordwestbahnhof istasyonuna girmişti. Leon buradan Gusta'nın Klosterneuburger Sokağındaki evine kısa bir süre yürümüşü. Bundan sonra Lwów veya Zólkiew'e bir daha asla dönmedi ve bildiğim kadarıyla ailesinden hiç kimseyi bir daha asla görmedi.

8

Leon bundan beş yıl sonra içki damıtıcısı olmuş, Viyana'nın 20. İlçesinde, Rauscher Sokağı 15 numarada kendi dükkânını açmıştı. Bu dönemden sakladığı tek fotoğraf, ekonomik buhranın ve yüksek enflasyonun geri döndüğü dönemde, 1928 Martında çekilmişti. Fotoğrafta Leon ve eniştesi Max Gruber'in Viyanalı İçki Satıcıları Derneği yıllık genel kurul toplantısına katıldığı görülüyordu. Yaşlıca adamların arasında, yirmi yedi ampullü pirinç bir avizeyle aydınlanan ahşap panelli salonda başarıyla oturan ve sıradan biri gibi görünen yirmi dört yaşındaki Leon, hiçbir kadının bulunmadığı odadaki en genç adamdı. Dudaklarında belli belirsiz bir gülümseme vardı. Endişe verici zamanlar yaşıyorluydu da, bu durum yüzünden anlaşılmıyordu. Leon, üye olduğu gün, yani 27 Nisan 1926'da kendisine verilen makbuzu da muhafaza etmişti. Buna göre, sekiz şilin karşılığında alkol birliğine katılmıştı.

O tarihten seksen yıl sonra, Rauscher Sokağı 15 numarayı kızıyla birlikte ziyaret ettim. Mekânı bir kulübe dönüştürmek için yenilenmekte olan odaların camından dikkatle içeri baktık. Meşe ağacından yeni bir giriş kapısı takılıyordu ve bir Led Zeppelin şarkısından alınmış olan "Stairway to Heaven" sözleri kapıya kazınmıştı. "Batıya bakınca kapıldığım bir his var" deniyordu şarkıda, "ruhum 'gidelim' diye haykırırken."

Avusturya ve çevresindeki siyasi ve ekonomik çalkantılar büyürken, Leon birkaç yıl Rauscher Sokağı 15 numarada kalmıştı. Fotoğraf albümünde mutluluk ve asimilasyonla dolu tasasız bir döneme işaret eden kareler buldum. Teyze, dayı ve yeğenlerin, meçhul aile bireylerinin, tatillerde arkadaşlarla çıkılan yürüyüşlerin fotoğrafları da mevcuttu. Leon fotoğraflardan birkaçında can dostu Max Kupferman ile birlikteydi. Çoğu fotoğrafta takım elbise giyip kravat takmış olan bu iki düzgün giyimli genç adam, Avusturya'nın tepe ve göllerinde geçirdikleri yazlarda gülerken görülüyordu.

İkili, Viyana'nın kuzeyindeki Leopoldsberg ve şehrin hoş manzaralarına bakan zirvede yer alan Leopoldskirche Kilisesine günübirlik gezilere çıkıyordu. Tepeye yaptıkları uzun yürüyüşü bizzat deneyimlemek için izlerini takip ettim. Kimi zaman daha da kuzeye giderek Tuna Nehri kıyısında bulunan ve bir Augustinus manastırı barındıran Klosterneuburg adlı küçük kente yahut batıya yönelerek Pressbaum köyüne doğru yol alıyorlardı. Fotoğraflar alışlagelmiş ve moderndi; mayolu genç kadın ve erkekler kollarını birbirine dolamıştı, samimi ve kaygısız görünüyordu.

Leon ve Max Kupferman, Viyana, 1929

Trieste'nin kuzeyinde bulunan Ossiach Gölü kıyısında konumlanan Bodensdorf kırsalında ailece çıkılmış tatillere ait fotoğraflara da rastgeldim. Spor yapılan bir iki karede ise Leon, *Österreichische Spirituosenzeitung* gazetesinde maçlarına yer verilen Whiskey Boys Futbol Kulübü adlı amatör futbol takımında boy gösterdiği için daha başarılı bir oyuncu olan arkadaşı Max ile futbol oynuyordu.

Bu fotoğraflar, kökenlerinden kaçan Leon'un yaşadığı düzenli hayata dairdi. Joseph Roth iki dünya savaşı arasındaki dönemle ilgili olarak "Viyana'ya yeni gelmiş Doğulu bir Yahudinininkinden daha zorlu bir yazgı yoktur," diye yazıyordu, oysa Leon "Birinci İlçe'deki işlerinde kendini sağlama alarak" "yerlileşen" Yahudilerin arasında bir hayat kurmuştu.²² Kimlik, Yahudi düşmanlığı ve arileşmeyi siyasi programlarının merkezine alan Hristiyan Sosyalistler ve Alman Nasyonalistlerden ayrılan terakkiperver Sosyal Demokrat Parti'yi destekleyen, siyasi anlamda aktif olan ve sosyalist *Neue Freie Presse* (Yeni Özgür Basın) okuyan Leon, bu memurlar ve *Ostenjuden* arası bir mevkide bulunuyor ve başarılı görünüyordu.

9

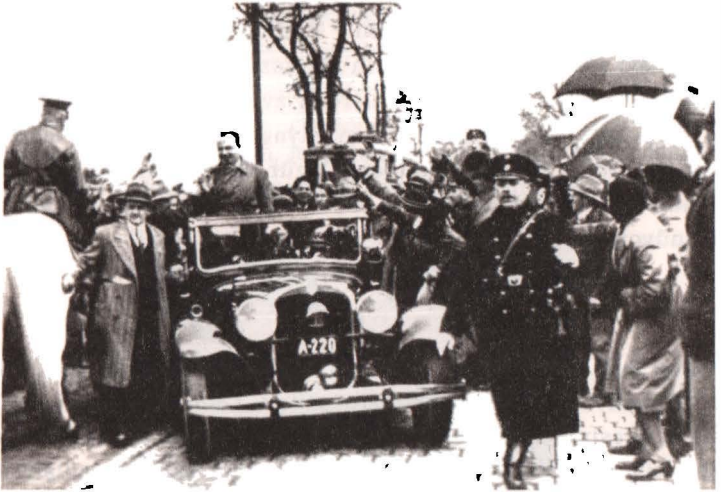
Başkan Paul von Hindenburg 1933 Ocağının sonunda Adolf Hitler'i Almanya şansölyesi olarak atamıştı. Leon o sıralar Leopoldstadt ilçesinin göbeğinde, Tabor Sokağı 72 numarada bulunan daha büyük bir dükkânda çalışıyordu. İçki ticareti gelişirken, komşu ülke Almanya'da yaşanan olayları endişeyle izliyor olmalıydı. Reichstag yakılmış, Naziler Almanya federal seçimlerinde en yüksek oy oranını almış, Avusturya Nazileri her zamankinden fazla destek toplamıştı. Leopoldstadt'ta sıklıkla yapılan gösteriler şiddet doluydu.

Bundan dört ay sonra, yani 13 Mayıs 1933 Cumartesi günü, yeni Alman hükümetinin temsilcileri Avusturya'ya ilk ziyaretlerini gerçekleştirmişti. Alman hükümetine ait üç motorlu uçak, Leon'un dükkânına pek de uzak olmayan Aspern Havaalanına inmişti. Uçak Hitler'in eski avukatı, aynı zamanda sırdaşı olan yeni

²² "daha zorlu bir yazgı yoktur": Roth, *Wandering Jews*, 56-57.

atanmış Bavyera Adalet Bakanı Dr. Hans Frank'ın önderliğindeki yedi Nazi bakanını taşıyordu.²³

Frank'ın gelişi, pek çoğu Nazi destekçiliğinin göstergesi olarak beyaz diz altı çorap giyen yandaşlar kalabalığının katıldığı gösterileri tetiklemişti. Avusturya Şansölyesi Engelbert Dollfuss kısa süre içinde Avusturya Nazi Partisi'ni kapatmıştı ve bunu diğer önlemler izlemişti. Dollfuss, Frank'ın ziyaretinden bir yıl kadar sonra, 1934 Temmuzunda Avusturyalı hukukçu Otto von Wächter liderliğindeki bir grup Avusturyalı Nazi tarafından öldürülmüştü. Bundan on yıl sonra von Wächter, Lemberg'in Nazi valisi olarak Waffen-SS Galiçya Tümenini kuracaktı.²⁴

Hans Frank (arabada, ayakta) Viyana'ya varırken, 1933

Leon'un bu çalkantılı dönemdeki yaşamına ilişkin pek az bilgi edinebildim. Bekâr bir adamdı ve bir iki belgede ailesiyle ilgili bilgi kırıntılarına rastlamış olsam da hiçbir mektup ya da beyanat, siyasi veya başka türlü faaliyetlerine dair hiçbir detay bulamadım. Sonradan bir albüme rastgele ilâştirilmiş olan birkaç

²³ yedi Nazi bakanını taşıyordu: *Neue Freie Presse*, 13 Mayıs 1933, 1, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=19330513&zoom=33>.

²⁴ Avusturya Şansölyesi Engelbert Dollfuss: Howard Sachar, *The Assassination of Europe, 1918–1942: A Political History* (University of Toronto Press, 2015), 202.

fotoğraf vardı. Leon bu fotoğraflardan bazılarının arkasına birkaç kelime, bir tarih veya yer ismi yazmıştı. Bunları tarih sırasına göre elimden geldiğince düzenledim. En eski fotoğraf arkadaşı Max Kupferman'a aitti ve 1924 tarihliydi. Çoğu kare 1930'larda çekilmişti, ancak 1938'den sonra fotoğraflar azalarak bitiyordu.

Fotoğraflardan bazıları işle alâkalıydı. 1930 Aralığında çekilmiş olan, çiftlerin resmi kıyafetli bir toplantıda görüldüğü fotoğrafın arkasına isimler yazılmış, imzalar atılmıştı: Lea Sochi, Max Kupferman, Bertl Fink, Hilda Eichner, Grete Zentner, Metzl ve Roth. Bir diğerinde Leon Klosterneuburger Sokağında, eniştesi Max Gruber'in içki dükkânının önünde duruyordu. Geri kalan fotoğraflar aile bireylerine aitti. Leon'un kuzenleri Herta ve Edith Gruber babalarının dükkânının önünde, okula giderken. Ablası Gusta Viyana'nın bir sokağında, siyah paltosu içinde zarif görünürken. Bodensdorf'ta tatil yapmakta olan yeğeni Daisy'den "Sevgili dayıma..." diye başlayan bir not. Çatık kaşlı dul Malke'nin siyahlar içinde üç fotoğrafı. Malke sokakta, Malke evde, Malke Leopoldsberg'de oğluyla yürürken. Leon'un annesiyle birlikte görüldüğü tek bir fotoğrafını bulabildim; 1938 yılında çekilen fotoğrafın arka planı küçük ağaçlarla gölgelenmişti.

Birkaç fotoğrafta Leon arkadaşlarıyla birlikteydi, bunların çoğu 1930'lu yıllarda Klosterneuburg'da çekilmişti; mayolu kadın ve erkekler gülüyor, birbirlerine dokunuyor, poz veriyordu. Bir karede Leon isimsiz bir kadınla birlikteydi fakat ilişkileriyle ilgili hiçbir ipucu yoktu.

Max. Yıllar boyunca, 1924'ten 1938'e kadar Leon'un en yakın dostunun her yıl en az bir fotoğrafı mevcuttu. Max, daimiydi. Leon ve Max Viyana'nın kuzeyindeki Kritzensdorf'ta, Tuna Nehrinin kıyılarında. Leon, Max ve genç bir kadın ayaklarının dibinde meşin bir futbol topuyla. Leon ve Max Wachau Vadisinde yürürken, Leon ve Max parlak siyah bir arabanın önünde dururken. Leon ve Max bir futbol topunun çevresinde şakalaşırken. Max'ın boydan fotoğrafı. Max'ın vesikalığı. Max gülerken, gülümserken.

Leon'un her daim ne kadar hoş ve şık giyindiğini fark ettim, derli toplu ve asildi. Leon Viyana'nın bir sokağında, başında kanotiyeyile. Bir tren istasyonunda, belki de bir pazar yerinde, üzerinde takım elbiseyle. Fotoğrafların çoğunda gülümseyen Leon, sonraki yıllarda onu hatırladığımı halinden çok daha mutlu gö-

rünüyordu. Doksan yaşındaki Leon'u New York'taki düğünümde adeta bir asır geriye bakarmışçasına kaşlarını çatmış, tek başına otururken gördüğümü anımsıyorum.

Leon ve Malke, Viyana, 1938

Leon'un bekârlık günlerinden kalan son fotoğraf, sokaktaki iki çekici genç kadına aitti. Kadınlar kürk giymişti ve arkalarında yaklaşmakta olan fırtınanın bulutları toplanıyordu.

10

1937 yılında karanlık daha da meşum bir hal almıştı. Hitler azınlıkların korunmasına ilişkin çeşitli antlaşmalardan çekilerek²⁵ Almanya'yı uluslararası hukukun getirdiği sınırlamalardan azat

²⁵ Hitler azınlıkların korunmasına ilişkin çeşitli antlaşmalardan çekilerek: Otto Tolischus, 'Polish Jews Offer Solution of Plight', *New York Times*, 10 Şubat 1937, 6.

etmiş ve azınlık gruplarına istenildiği şekilde muamele edilebilmesine imkân sağlamıştı. Yine de Viyana'da günlük hayat ve aşk süregidiyordu. Avrupa'nın savaşa adım adım yaklaştığı o anlarda, Leon evlenmeye karar vermişti.

Gelin Regina Landes'ti, nikâh töreni ise 23 Mayıs 1937'de Leopoldgasse'deki Mağribî tarzı güzel sinagog Leopoldstempel'de, yani Viyana'daki en büyük Yahudi ibadethanesinde yapılmıştı. Büyükanem Rita ansızın ortaya çıkıvermişti. Gördüğüm ilk fotoğrafında beyaz bir gelinlik içindeydi.

Leon ve Rita'nın evlendiği gün, Mayıs 1937

Rita'nın dökümlü gelinliğiyle elinde beyaz çiçekler tuttuğu, Leon'un ise smokin giydiği bu fotoğrafa oldukça aşinaydım. Böylesi mutlu bir günde ikisi de gülümsememişti. Paris'teki dairelerinde sergiledikleri, çocukken sık sık dikkatle incelediğim tek fotoğrafları, işte buydu.

Viyanalı-Avusturyalı gelin yirmi yedi yaşındaydı, 16. İlçedeki Habichergasse'de yaşayan dul Rosa Lendes'in kızıydı. Nikâh şa-

hitliğini Leon'un eniştesi Max ve Rita'nın dışçı ağabeyi Wilhelm üstlenmişti. Malke törene Gusta ve Laura, onların eşleri ve Leon'un dört yeğeniyle birlikte katılmıştı. Rita'ya ise annesi ve üç erkek kardeşi eşlik etmişti: Wilhelm törene eşi Antonia ve küçük oğulları Emil ile, Bernhard eşi Susanne'la birlikte, Julius ise tek başına katılmıştı. Bu insanlar Leon'un Viyana'daki yeni ailesiydi.

Lembergiler ve Zólkiewliler Viyana'ya seyahat edememişse de, telgraf yollamıştı. Bunlardan iki tanesini buldum. Zólkiew'den Leibus dayı "Sana bol şanslar diliyorum," yazmıştı. Diğer telgraf ise Lwów'daki Rubin dayısından gelmişti.

Leon bu kutlama telgraflarını, taze çiftin parçası olduğu o güvenli, orta sınıf cemiyete ait olan bu kayıtları saklamıştı. Doktor ve hukukçulardan, esnaf ve kürkçülerden, mühendis ve muhasebecilerden oluşan o eski dünya yok olmanın eşiğindeydi.

11

12 Mart 1938 sabahı Alman Wehrmacht'ı Avusturya'ya girerek Viyana'ya ilerlemiş, orada coşkulu ve muazzam bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Avusturya'nın Üçüncü Büyük Alman Reich'ına bağlandığı gün Rita beş aylık hamileydi. Bu *Anschluss* (birleşme), ülkenin Almanya'dan bağımsızlaşmasına ilişkin referandumu engellemek için Avusturya Nazi Partisi tarafından yapılan darbenin ardından gelmişti.²⁶ Alman yazar Friedrich Reck 20 Mart 1938 tarihinde umutsuz bir haldeyken bunun "barışın ilk büyük ihlali" olduğunu günlüğüne not etmişti. O gün "suçlu cezasız bırakılmış ve nitekim olduğundan daha kuvvetli gösterilmişti."²⁷

Üç gün sonra Hitler, Heldenplatz'ta devasa bir kalabalığa seslenmek üzere Viyana'ya gelmişti. Yeni atanmış valisi Arthur Seyss-Inquart'ın yanında durmuştu,²⁸ Almanya sürgününden henüz dönmüş olan Otto von Wächter ise arkalarındaydı. Yönetimin devri birkaç gün içinde plebisitle tasdiklenmiş ve Avusturya'nın dört

²⁶ *Anschluss* (birleşme): Guido Enderis, 'Reich Is Jubilant, Anschluss Hinted', *New York Times*, 12 Mart 1938, 4; 'Austria Absorbed into German Reich', *New York Times*, 14 Mart 1938, 1.

²⁷ "suçlu cezasız bırakılmış": Friedrich Reck, *Diary of a Man in Despair*, çev. Paul Rubens (New York Review of Books, 2012), 51.

²⁸ Arthur Seyss-Inquart'ın yanında durmuştu: 'Hitler's Talk and Seyss-Inquart Greeting to Him', *New York Times*, 16 Mart 1938, 3.

bir yanında Alman yasaları uygulanmaya başlamıştı. İlk olarak Nazi karşıtı 151 Avusturyalı Viyana'dan Münih yakınlarındaki Dachau Toplama Kampına gönderilmişti. Yahudiler taciz edilmiş, sokakları fırçayla temizlemeye zorlanmış, ardından kendilerini üniversitelerden ve mesleki katılımdan men eden yeni yasalarla sarsılmıştı. Birkaç hafta içinde Yahudilerin malvarlığı, mülk ve iş yerlerini kaydettirmesi zorunlu kılınmıştı, bu da çanlar Leon ve eniştesi Max'ın işlettiği içki dükkânları için çalışıyor demektir.

İş yerlerine tazmin edilmeksizin el koyulurken, Arthur Seyss-Inquart'ın yeni hükümeti "Yahudi sorununun çözümünü" uygulamakla yükümlü olan Zentralstelle für jüdische Auswanderung kurumunu idare etme görevini Adolf Eichmann'a vermişti.²⁹ "Gönüllü" göç ve tehcirin yanı sıra zulüm de bir politika olarak benimsenmişti. Yahudilerin mülkleri *Vermögensverkehrsstelle* (varlık devir-ofisi) tarafından Yahudi olmayanlara devrediliyordu. Otto von Wächter başkanlığındaki bir diğer komisyon, Yahudilerin Avusturya'daki kamu görevlerinden alınmasıyla ilgileniyordu.³⁰

Aralarında Leon ve kayınbiraderlerinin de bulunduğu çok sayıda Yahudi göç etmiş veya etmeye çalışmıştı. Viyana'yı ilk olarak, eşiyle birlikte Bernhard Landes terk etmiş, Wilhelm'in ailesi de 1938 Eylülünde onları takip etmişti. Avustralya için turistik vize almış olsalar da, ancak Londra'ya kadar gidebilmiş ve orada kalmışlardı. Wilhelm'in oğlu Emil o zamanlar altı yaşındaydı. Bana "geceleyin büyükbabanların Tabor Sokağındaki dairesinde kaldığımı hatırlıyorum," demişti. "Binanın dışından gelen uygun adım ayak seslerini, etrafımdaki korkulu ve duygulu atmosferi anımsıyorum." Ailesinin Westbahnhof İstasyonuna gidip Viyana'dan ayrıldığı eylül gecesini de hatırlıyordu: "Bayağı yüksek olan tren kompartımanından aşağıya bakıp o endişeyi ve ağlayan yüzleri görmüştüm, muhtemelen babaannem [Rosa] ve senin büyükannen [Rita] da oradaydı. Bir sürü ağlayan yetişkin vardı. Öylece orada durup ağlıyorlardı."

Kardeşler anneleri Rosa'ya vize çıkartmak için ellerinden geleni yapmıştı ama hiçbir vize Viyana'ya ulaşmamıştı. Leon'un üç

²⁹ "Yahudi sorununun çözümü": Doron Rabinovici, *Eichmann's Jews*, çev. Nick Somers (Polity Press, 2011), 51-53.

³⁰ Bir diğer komisyon: Otto von Wächter'in Horst von Wächter tarafından hazırlanan özgeçmişi, 11 Haziran 1938 tarihli kayda dosyalanmıştır.

yeğeni, yani Gusta ve Max'ın kızları ülkeden çıkmayı başarmıştı. O sıralar yirmi beş yaşında olan Daisy öğrenimi için Londra'ya gitmişti (daha sonra Filistin'e göç etmişti.) Herta (on sekiz yaşında) ve Edith (on beş yaşında) birlikte İtalya'ya ve akabinde Filistin'e gitmişti. Anne-babaları Gusta ve Max ise Viyana'da kalmıştı.

Leon'un göç önkoşulu olarak Israelitische Kultusgemeinde Wien'e (Viyana Yahudi Cemaati)³¹ yaptığı başvuru formunu buldum. Formda kendisinin elektrik ve radyo tamirati eğitimi almış, Lehçe ve Almanca bilen bir "içki ve alkol" üreticisi olduğunu beyan etmişti. Avustralya, Filistin yahut Amerika'ya gitmeye istekliydin. (Yurtdışında yaşadığı belirlenen tek akrabası Rita'nın Brooklyn, New York'ta oturan P. Weichselbaum adlı "kuzeniydi", bense böyle birini tanıımıyordum.) Aynı zamanda, bakmakla yükümlü olduğu Rita (o sıralar hamileydi) ve Malke adına da göçmenlik iznine başvurmuştu. Mali ve diğer kaynakların beyanı için ayrılan boşluğa ise tek kelime yazmıştı: "Yok." Tabor Sokağındaki dükkân, stoklarıyla birlikte yitip gitmişti. Leon muhtaç durumdaydı.

Rita 19 Temmuz 1938'de annem Ruth'u dünyaya getirmişti. Bundan dört ay sonra Paris'teki Alman Büyükelçiliğinde çalışan düşük mevkili bir memur öldürülmüş, bu da *Kristallnacht*'in zincirinden boşanmasına ve Yahudi mülkleriyle işyerlerinin yıkılmasına yol açmıştı. O gece, yani 9 Kasım'da Rita ve Leon'un evlendiği Leopoldstempel yakılıp kül edilmiş, binlerce insan kuşatılıp yakalanmıştı.³² Öldürülen veya "kaybolan" yüzlerce kişi arasında Leon'un iki kayınbiraderi de vardı. Max Gruber 12 Kasım tarihinde tutuklanmış, sekiz gün hapiste kaldıktan sonra salıverilmişti. Dükkânını ve Gusta'yla beraber sahibi oldukları binayı son derece ucuz bir rakama satmaya zorlanmıştı. Rita'nın en küçük kardeşi Julius Landes daha da talihsizdi: *Kristallnacht*'tan birkaç gün sonra kaybolmuştu ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı. Ondan geriye kalan tek iz, olaylardan bir yıl sonra, yani 26 Ekim 1939'da Krakov ve Lemberg arasındaki Nisko kasabası yakınla-

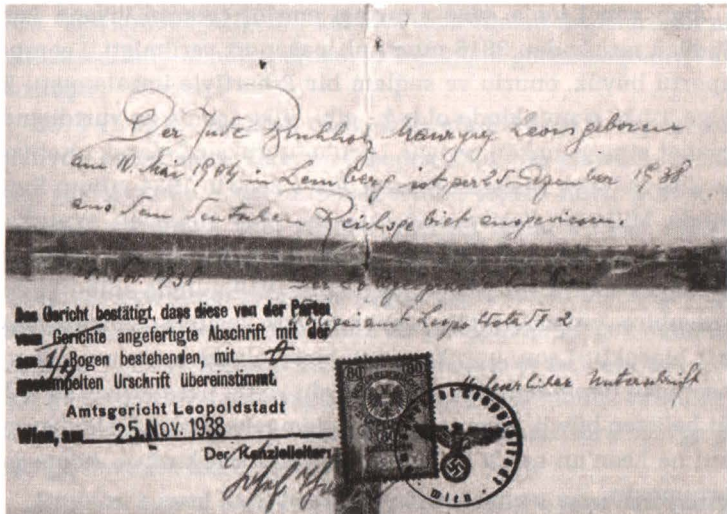
³¹ Leon'un göç önkoşulu olarak: The Israelitische Kultusgemeinde Wien, 1852 yılında kurulduğu tahmin edilen cemiyet faaliyetlerini sürdürmektedir (<http://www.ikg-wien.at>).

³² O gece, yani 9 Kasım'da: Rabinovici, Eichmann's Jews, 57-59.

rında bulunan bir kampa nakledildiğine dair belgeydi.³³ Julius, aradan 70 yıl geçmesine rağmen, hâlâ kayıptır.

Leon ve Rita kapana kısılmıştı. Rita *Kristallnacht* takip eden hafta içerisinde adını değiştirmeye, Yahudi kökenini belirtmek için doğum ve evlilik belgelerine "Sara" adını ekletmeye zorlanmıştı. Belirlenemeyen sebeplerden ötürü, ne Leon ne de kızları bu aşağılamaya maruz kalmıştı. Leon 25 Kasım'da yetkililerin huzuruna çıkmak üzere çağırılmıştı. Viyana Polis Müdürü Otto Steinhaus, Leon için sınırdışı emri çıkarmıştı:

Yahudi Buchholz Maurice Leon'un, 25 Aralık 1938 tarihine kadar Alman Reich'ına ait olan topraklardan ayrılması gerekmektedir.

Leon'un Reich'tan sürgün edilmesine ilişkin emir, 26 Kasım 1938

Leon bu emrin bir kopyasını saklamıştı fakat bu kopyayı ancak annem bana Lviv seyahatime hazırlandığım esnada Leon'un evrakını verdiğinde görmüştüm. İkiye katlanmış olan belge, yerel Yahudi cemaati başkanınca hazırlanan örnek kişilik sertifikası-

³³ Ondand geriye kalan tek iz: Yad Vashem Veri Tabanı (Julius Landes, doğum tarihi 12 Nisan 1911) Avusturya Direnişi Dökümantasyon Merkezinde bulunan bilgilere dayanmaktadır.

la birlikte saklanmıştı. Dikkatlice okuduğumda, sınırdışı emrinin Leopoldstadt Bölge Mahkemesi başkanı tarafından hukuki olarak onaylandığını fark ettim. Leon'un Viyana'dan tam olarak hangi koşullar altında ayrıldığı her zaman bir sır olmuştu, ancak zannedersen karısı ve kızıyla birlikte Paris'e gitmişti.

12

Leon'un kızı Ruth'a ülkeden babasıyla birlikte ayrılacağı düşünülerek 23 Aralık 1938 tarihinde 3814 numaralı pasaport verilmişti. Üzerine gamalı haç mührü vurulmuş olan fotoğrafının altında imza için ayrılan boşluk, bir memur tarafından "pasaportun sahibi yazı yazamamaktadır," şeklinde doldurulmuştu. O sırada altı aylık olan Ruth, "küçük" ve "uyruksuz" olarak tanımlanmıştı.

Aynı gün Leon'a, yine sınırdışı emrini çıkaran Viyana Polis Müdürü tarafından 3816 numaralı pasaport verilmişti. Leon pasaportu büyük, onurlu ve sağlam bir *B* harfiyle imzalamıştı. Bu belge, tıpkı kızınıninkinde olduğu gibi, ülke içinde ve yurtdışında seyahat etmeye imkân veriyor, Leon'u "uyruksuz" olarak niteliyordu. Zira Polonya Dışişleri Bakanı Józef Beck'in 1934 yılının Eylül ayında Milletler Cemiyeti Kurulunda 1919 Polonyalı Azınlıklar Antlaşmasından çekildiklerini açıkladığı konuşmasının sonucunda, Leon Polonya vatandaşlığını –tıpkı 1919 yılında edindiği gibi birdenbire– yitirmişti.³⁴ Bu statü kaybının kasıtsız da olsa bir faydası olacaktı: Leon, uyruksuz bir birey olarak yalnızca yabancı pasaportu (*Fremdenpass*) alabiliyordu ve bu pasaportun Yahudiliği belirten büyük kırmızı bir *J* ile damgalanması gerekmiyordu. Yani ne Leon'un ne de kızının pasaportlarına kırmızı *J* damgası vurulmuştu.

Rita'nın adına 3815 numaralı üçüncü bir pasaport çıkarılmış olmalıydı fakat bu pasaport kayıptı. Leon'un evrakı arasında Rita'nın adının yazılı olduğu bir pasaport vardı ama diğer iki pasaporttan üç yıl sonra, 1941 Ağustosunda, farklı bir numarayla hazırlanmıştı. Rita annesi Rosa'ya bakmak için Viyana'da

³⁴ Zira Polonya Dışişleri Bakanı: Frederick Birchall, 'Poland Repudiates Minorities' Pact, League Is Shocked', *New York Times*, 14 Eylül 1934, 1; Carole Fink, *Defending the Rights of Others* (Cambridge University Press, 2004), 338–41.

kalmıştı, en azından bana söylenen buydu. Ayrı kaldıkları dönemin kısa sürdüğünü sanıyordum, fakat şimdi öğrenmiştim ki, bu süre üç yıldan fazlaydı. O halde Rita 1941 yılının sonlarında Viyana'dan nasıl ayrılmıştı? Ruth'un 1938 Eylülünde ülkeyi terk eden kuzeni Emil şaşkındı. Sessizce, "İşte bu bir gizemdi ve hâlâ da öyle," dedi. Leon ve Rita'nın Viyana'dan birlikte ayrılmadığını biliyor muydu? "Hayır, öyle mi yapmışlar?" diye sordu. Peki, Rita'nın 1941 yılının sonuna dek Viyana'da kaldığını biliyor muydu? "Hayır" diye cevap verdi.

3815 numaralı pasaporta ne olduğunu bulmaya çalıştıysam da, başarılı olamadım. Büyük ihtimalle pasaport Rita'ya verilmiş, kullanılmamış, sonra da bir köşeye atılmıştı. Almanya Federal Dışişleri Bakanlığında çalışan kibar bir hukukçu konuyu araştırmıştı fakat Federal Arşivlerde hiçbir kayda rastlamamıştı. Kendisi, "söz konusu belgenin kamuya açık Alman arşivlerinde muhafaza edilmiş olması neredeyse imkânsız görünmektedir," diye yazmıştı.

3814 ve 3816 numaralı pasaportlarda bir başka sürpriz daha gizliydi; bu belgeler, Leon'un ülkeden kızını da almadan ayrıldığını gösteriyordu. Leon'un pasaportuna Viyana döviz bürosu tarafından vurulmuş olan yegâne mührün tarihi 2 Ocak 1939'du. Bunun haricinde pasaport boştu, Leon'un ülkeden ne zaman ayrıldığına veya hangi rotayı izlediğine işaret eden hiçbir şey içermiyordu. Diğer yandan kızı Ruth'un pasaportunda çok daha ileri bir tarih olan 22 Temmuz 1939'da Avusturya'yı terk ettiğini ve ertesi gün Fransa'ya giriş yaptığını gösteren bir mühür vardı. Ruth babasıyla birlikte seyahat etmediğine göre, bariz soru bebeğe yolculuğu boyunca kimin eşlik ettiğiydi.

Ruth'un kuzeni Emil bana, "Büyükbabanın Viyana'dan çıkmayı nasıl becerdiğine dair hiçbir fikrim yok," dedi. "Ayrıca ne büyükbabanın kızını Viyana'dan nasıl çıkardığını ne de büyükannenin oradan nasıl kaçtığını biliyorum," diye ekledi.

13

Leon 1939 Ocağının sonlarında, Başbakan Édouard Daladier'in hükümeti siyasi gerçeklerle yüzleşerek Hitler'le müzakerelerde bulunurken ve İspanya'daki Franco hükümetini tanımaya hazır-

lanırken dahi güvenli bir yer olmayı sürdüren Paris'e tek başına ulaştığında otuz dört yaşındaydı. Şehre vardığında yanında pasaportu, Reich'tan sınırdışı edilme emrinin bir kopyası ve biri örnek kişiliğini tasdikleyen, diğeryse 1926'dan 1938'e kadar Viyana'da içki dükkânı işlettiğini kanıtlayan iki adet sertifika vardı. Hiç parası yoktu.

Leon'un Viyana'dan Paris'e kaçışını, detaylarını bilmesem de çok kereler tasavvur etmiştim. Ukrayna'daki Çernobil nükleer santralinde yaşanan kazayla ilgili olarak Viyana'da bir konferansa katıldıktan sonra aldığım ani karar beni Viyana'nın yeniden inşa edilmiş Westbahnhof İstasyonuna götürdü ve buradan Paris'e bir gece süren, tek yönlü bir bilet aldım. Bulunduğum kompartımanı genç bir Alman kadınla paylaştık. Savaş yıllarından, o yılların ailelerimiz üzerindeki etkisinden ve o geçmişle olan bağlarımızdan konuştuk. Samimi bir yolculuktu, bir kabulleniş ve yâd ediş gecesi idi. Birbirimizin ismini ise hiçbir zaman öğrenmedik.

Paris'e vardığımda, Leon'un şehre gelince kaldığı binaya gittim, Malte Sokağı 11 numaradaki bu dört katlı bina Cirque d'Hi-ver'in arkasında, République Meydanı yakınlarındaydı. Leon buradan Fransa'da kalabilmek için tekrar tekrar başvuru yapmış, kendisine emniyet müdürlüğü tarafından verilen çoğu ret mektubunu, mavi mürekkeple kaplı o küçük kâğıt parçalarını saklamıştı. Ülkeden ayrılması için beş gün verilen Leon, bir yıl boyunca her ay her karara itiraz etmişti. En nihayetinde oturma iznini almıştı.

1939 Temmuzunda küçük kızı Paris'e gelmişti. Nerede yaşadıklarını, hayatlarını ne şekilde idame ettirdiklerini bilmiyordum. Leon ağustos ayında Lune Sokağı 29 numaradan, o dar sokaktaki ince uzun binadan bir oda tutmuştu, yani Almanya Polonya'yı 1 Eylül tarihinde işgal ettiği zaman burada yaşıyordu. Bundan birkaç gün sonra Fransa ve İngiltere Almanya'ya savaş açmıştı, bu da Rita'yla iletişimi zorlaştırıyordu, zira Viyana düşman topraklarındaydı. O günlerden geriye hiç mektup kalmamıştı, yalnızca kızlarının Rita'ya ekim ayında yollanmış olan bir fotoğrafı mevcuttu. Leon fotoğrafın arkasına "Ruthi daha iyi bir geleceğe koşuyor," yazmıştı. Diğer aile bireylerinin İngiltere'ye gittiğinden habersizce, onlara hitaben sevgi dolu birkaç kelime de eklemişti.

Ruth, Paris, 1939

Leon kızını başkalarına emanet etmiş, sonra da Almanya'ya karşı mücadeleye katılmak üzere Fransız ordusuna yazılmıştı. Fransız ordusu ona "elektrikçi" olarak tanımlandığı bir kimlik kartı çıkarmıştı. 1940 yılının Mart ayında Yabancılar Birliğinin bir kolunu teşkil eden Troisième Régiment de Marche de Volontaires Étrangers'e (RMVE; Üçüncü Yabancı Gönüllüler Piyade Alayı) katılmıştı. Birkaç gün sonra güneybatı sahilinde, Pireneler'in ve İspanya sınırının yakınlarında, Barcarès Ordugâhı merkezli bir kampa, Akdeniz'i oylumlu bir tatlı su gölünden ayıran o uzun, kumdan şeride gönderilmişti. Üyesi olduğu Yedinci Bölük, Avrupa'nın dört bir yanından toplanmış birkaç bin adamdan oluşuyordu. Bunların arasında İspanyol Cumhuriyetçiler ve Komünistler ile Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'dan gelen Yahudiler de bulunuyordu.³⁵ Leon geniş siperlikli şapkası, asker pantolonu ve kaputuyla yaman görüldüğü birkaç fotoğrafı saklamıştı.

³⁵ Avrupa'nın dört bir yanından: Genel bilgi için bkz. Jean Brunon ve Georges Manue, *Le livre d'or de la Légion Étrangère, 1831-1955*, 2. baskı. (Charles Lavauzelle, 1958).

Leon, Barcarès, 1940

Otuz beş yaşındaki Leon'un muhabere için fazla yaşlı olduğuna kanaat getirilmiş ve kendisi bir ay içinde hizmetten azledilmişti. Bundan birkaç hafta sonra Almanya Fransa, Belçika ve Hollanda'ya girmiş, Leon'un eski alayı Yirmi Üçüncü RMVE şeklinde yeniden adlandırılarak Soissons ve Pont-sur-Yonne'da Almanlarla fiilen çarpışmak üzere kuzeye gönderilmişti. Çatışmalar 22 Haziranda ateşkesle sona ermişti. Alay dağıtılmıştı.

Almanlar 14 Haziran 1940 tarihinde Paris'e girdiğinde ve pek çok Parislinin şehirden kaçmasına sebep olduğunda Leon da oradaydı. Birkaç hafta içerisinde Paris'in dışındaki yollar terk edilmiş, başkentin üzerine "bir yiycilik havası" çökmüştü; Alman askerleri Champs-Élysées'deki restoranları ele geçiriyor, Gardes Françaises gençleri (Hitler Gençliğinin Fransız muadilleri) Léon Blum ve Édouard Daladier'e linç çağrısında bulunan, Yahudi ve Farmason düşmanı *Au Pilon* adlı haftalık gazeteyi satıyordu.³⁶

³⁶ "bir mürtekiplik havası": Janet Flanner, 'Paris, Germany', *New Yorker*, 7 Aralık 1940, *Janet Flanner's World*, ed. Irving Drutman (Secker & Warburg, 1989), 54 içinde.

Leon ise Almanca becerilerinden faydalanarak, Saint-Lazare Sokağı 102 numarada bulunan École Saint-Lazare Dil Okulunda çalışıyordu. Evrakının arasında okul müdürü Mösyö Edmond Melfi'nin Leon'un öğretmen olarak çalıştığını teyit ettiği bir puşula buldum. Ruth saklanmak üzere Paris'in dışına, yakın civardaki Meudon'a gönderilmişti. İki yaşındaydı, yürüyebiliyor ama konuşamıyordu, "Hayatın Şafağı" anlamına gelen L'Aube de la Vie adındaki özel bir kreşte (*pouponnière*) gizleniyordu. Burası, sonradan tüm izleri belleğinden silinecek olan pek çok saklanma yerinden ilkiydi. Annem sonraki dört yıl boyunca babasından ayrılıp Jocelyne Tévé diye sahte bir isim takılmış, saklı bir çocuk olacaktı.

14

Leon bu kreşle ilgili bilgi içeren tek bir belgeyi muhafaza etmişti, o da ağzı kulaklarında genç bir kadının yer aldığı kartpostaldı. Kadının üzerinde ince çizgili ceket, beyaz gömlek ve kocaman siyah bir papyon vardı. Koyu renk saçları başının arkasında toplanmıştı. Kadın güzeldi ve kartın arkasına birkaç kelime yazmıştı: "Ruth'un babasına, tüm dostluğumla, Pouponnière 'L'Aube de la Vie' Müdiresi S. Mangin, Meudon (Saône et Oise)."

Meudon Belediye Sarayında kreşe ait dosyaların yerini belirleyecek olan belediye arşivcisine yönlendirildim. Matmazel Mangin, 1939 ve 1944 yılları arasında kasabanın merkezinde, Lavoisier Sokağı 3 numaradaki mülkünde, önünde ufak bir bahçe bulunan küçük, müstakil evinde birçok küçük çocuğa bakmıştı. Arşivci Madam Greuillet beni, "bakımı adı geçen "nourrice" (bakıcı) tarafından üstlenilen çocuklara ait kayıtlarda Ruth Buchholz adına hiç rastlamadım," diye bilgilendirdi. "Belki de belediyeye başka bir isimle kaydedilmişti," diye ekledi ki bu sık görülen bir durumdu. Bana Eylül 1938 ve Ağustos 1942 arasında kreşe kaydolan bütün çocukların adlarını gönderdi (Jean-Pierre Sommaire ile başlayan liste, Alain Rouzet ile biteniyordu.) Listedeki yirmi beş çocuktan sekizi kızdı. Ruth buraya kaydolmuşsa, gizli bir ad altında kaydolmuştu. Kayıtdışı tutulmuş olması daha da kuvvetli bir olasılıktı.

1939'da yaşanan olayları bir de Paris'in bin altı yüz kilometre doğusundaki Zhovkva'da, Malke'nin dünyaya geldiği sokakta yaşamış olan bir kadından dinledim. Almanlar 1939 Eylülünde Polonya'ya girdiğinde on altısında, şimdiyse doksan yaşında olan Olga, şehrin işgalini birinci ağızdan, net biçimde anlatıyordu. Anlatırken bir yandan kaynamakta olan koca bir kap dolusu lahananın başında duruyor, kendini başına sıkıca bağladığı parlak renkli eşarplarla sonbaharın serinliğinden koruyordu.

"Sana doğruyu söyleyeceğim," dedi Olga, "o zamanlar Zólkiew'de belki on bin kişi vardı, bunların yarısı Yahudiydi, geri kalanı Ukraynalı ve Polonyalıydı. Yahudilerle komşuyduk, arkadaştık. Yahudi bir doktor vardı, ona hürmet edilirdi, ona giderdik. Bir de saatçi vardı. Bunların hepsi namuslu insanlardı."

Olga'nın babası Yahudilerle iyi geçinirmiş. Polonya 1919 yılında bağımsızlığını kazandığında tutuklanmış, çünkü -Olga'nın annesinden önceki- ilk karısı 1918 Kasımında kurulup ömrü bir ay bile sürmeyen Batı Ukrayna Halk Cumhuriyetini bilfiil destekliyormuş (Olga'yla Rusya Kırım'ı 2014 yılında işgal etmeden kısa bir süre önce konuşmuştuk ve bu durum Ukrayna'da tanıştığım diğer insanları Batı Cumhuriyetinin yeniden kurulacağını düşünmeye itecekti.) Olga, "babam hapisteyken yalnız kaldığından, komşumuz Yahudi Gelberg hapishaneye gidip ona yiyecek ve para götürürdü. O yüzden babamın Yahudilerle arası iyiydi," dedi.

Sohbetimiz ilerlerken Olga çay içiyor, lahanalarla ilgileniyor ve savaşı yâd ediyordu.

"Önce Almanlar geldi," dedi, bu da Yahudileri korkutmuştu. "Almanlar bir hafta Zólkiew'de kaldılar, fazla bir şey yapmayıp batıya geri döndüler. Sonra Ruslar kasabaya geldi."

Sovyetler kasabaya girdiğinde Olga okuldaydı.

"İlk gelen bir kadındı, büyük beyaz bir atın üstündeki o güzel kadın Sovyetleri kasabamıza yönlendirdi. Onun ardından askerler geldi, sonra da ağır silahlar."

Olga silahlara merak duymuş olsa da, at üzerindeki kadın onda çok daha derin bir intiba bırakmıştı.

"Kadın güzeldi ve kocaman bir silah taşıyordu."

Zólkiew on sekiz ay boyunca Sovyet kontrolünde kalmış, özel teşebbüslerin tasfiye edildiği, komünistler tarafından yönetilen bir belediye haline gelmişti. Polonya'nın diğer bölgeleri Nazi Almanya'sı tarafından işgal edilmişti ve Genel Hükümet Genel Vali Hans Frank'ın yönetimindeydi. Stalin ve Hitler bu ayrımı, gizli tutulan Molotov-Ribbentrop Paktıyla kabul etmişti.³⁷ Polonya'yı Lemberg ve Zólkiew'in batısına çekilmiş bir çizgiyle ikiye ayıran bu saldırmazlık anlaşması sayesinde Leon'un ailesi Sovyetler'e ait olan tarafta emniyette kalmıştı. 1941 yılının Haziran ayında Almanya anlaşmayı bozmuş, Barbarossa Harekâtını başlatmıştı.³⁸ Alman kuvvetleri süratle doğuya ilerlemiş, böylece Zólkiew ve Lemberg Haziran ayının sonunda Alman kontrolüne geçmişti.

Almanların dönüşü Yahudilere korku salmıştı. Olga Almanlar geldikten sonraki tahditleri, gettoların kuruluşunu ve sinagogun yakılışını hatırlıyordu. Malke'nin ailesi Flaschnerları şahsen tanımamışsa da, bu isim ona yabancı gelmedi. Birdenbire o soyadını taşıyan birçok insan olduğunu anımsayarak, "onlardan biri hancıydı," dedi. Leon'un dayısı Leibus'u, teyzesini, kuzenlerini, tüm akrabalarını ve kasabanın geriye kalan 3500 Yahudisini kastedererek, "kasabanın gettosuna gittiler, bütün Yahudiler gitti," dedi. O sıralar uzaklarda, Paris'te olan Leon'un bu olaylardan hiç haberi yoktu.

16

1941 yazında Viyana da Rita için bir o kadar zorluydu. Leon'dan ve kızından neredeyse üç yıldır ayrı olan Rita, annesi Rosa ve kayınvalidesi Malke ile yaşıyordu. Leon'un evrakından hiçbirisi Rita'nın ne kızına ne de bana bahsettiği o yıllara ışık tutabiliyordu. Ben de, o dönemden sonra yaşananların bazılarının izini başka şekillerde sürdürdüm.

Eylül ayında Viyana'daki tüm Yahudilerin sarı yıldız takmasını zorunlu kılan bir karar çıkartılmıştı. Yaşadıkları alandan izinsiz ay-

³⁷ Stalin ve Hitler: Augur, 'Stalin Triumph Seen in Nazi Pact; Vast Concessions Made by Hitler', *New York Times*, 15 Eylül 1939, 5; Roger Moorhouse, *The Devils' Alliance: Hitler's Pact with Stalin, 1939-1941* (Basic Books, 2014).

³⁸ 1941 yılının Haziran ayında: Robert Kershaw, *War Without Garlands: Operation Barbarossa, 1941/42* (Ian Allan, 2008).

rılmaları yasaklandığı için toplu taşıma kullanımı da kısıtlanmıştı.³⁹ Viyana şehir arşivi başka detaylar da sunuyordu. Leon ülkeden ayrıldıktan sonra Rita Tabor Sokağındaki dairesinden zorla çıkarılmış, Malke'nin yanına taşınmıştı; önce Franz Hochedlinger Yolunda, ardından Obere Donau Sokağında oturmuşlardı, bu sokakların her ikisi de Yahudilerin çoğunun yaşadığı Leopoldstadt ilçesinde bulunuyordu. Malke çeyrek asır boyunca yaşadığı Romanogasse'deki evinden çıkarılmış, Denisgasse'deki "toplu" konuta yerleşmeye mecbur edilmişti. Doğu yönüne tehcir faaliyetleri 1939 Ekiminde durdurulmuştu, fakat 1941 yazında, yeni Viyana Gauleiter'i Baldur von Schirach yönetiminde yeni bir tehcir dalgasıyla ilgili söylentiler dolaşmaya başlamıştı.⁴⁰

Rita'nın 1941 tarihli pasaportu

14 Ağustos tarihinde Rita'ya Reich'ın içinde ve dışında seyahat etmesine imkân veren, bir yıl geçerli seyahat kartı (*Fremde-pass*) verilmişti. Rita Yahudi olarak kayıtlı olmasına rağmen, seya-

³⁹ Yaşadıkları alandan izinsiz ayrılmaları: Rabinovici, *Eichmann's Jews*, 103.

⁴⁰ Doğu yönüne tehcir: *A.g.e.*

hat kartına kırmızı J damgası basılmamıştı. Viyana Polisi bundan iki ay sonra, yani 10 Ekimde ülkeden ayrılmak üzere tek yönlü yolculuk yapma iznini vermişti. Almanya-Fransa sınırındaki Saarland eyaletinde yer alan Hargarten-Falck üzerinden yapılacak olan seyahatin 9 Kasım tarihine kadar tamamlanması gerekiyordu. Rita'nın büzülmüş dudakları ve sezgi dolu gözleriyle görüldüğü pasaport fotoğrafı son derece hüznüydü.

Leon'un evrakı arasında aynı fotoğrafın bir kopyasını daha buldum, Rita bunu Viyana'dan Paris'e göndermişti. Fotoğrafın arkasında, "canım yavruma, kıymetli yavruma," diye bir ibare vardı.

Kayıtlı bir Yahudi olan Rita'nın bunca zaman sonra seyahat etmesine olanak sağlayan belgeyi alabilmiş olmasına şaşırılmıştım. Washington'daki ABD Holokost Anıt Müzesinde çalışan bir arşivci, Adolf Eichmann'ın koyduğu engeller sebebiyle Rita'nın *Fremdepass* alabilmesi için geçmesi gereken pek çok aşamayı sıralayarak, söz konusu seyahati "ihtimal dışı" diye tanımladı. Sonra beni Eichmann tarafından hazırlanmış olan *Die jüdische Wanderung aus der Ostmark, 1938-1939* (1938-1939 Yahudilerin Avusturya'dan Göçü) başlıklı büyük bir çizelgeye yönlendirdi.⁴¹ Buna göre, *Anschluss*'un ardından artık uyruksuz olan bir Yahudiyle evli olması sebebiyle Avusturya vatandaşlığını yitiren Rita gibi uyruksuz bir insanın diğerlerinden çok daha fazla aşamadan geçmesi gerekiyordu.

Rita Viyana'dan ayrılabilmek için bağlantıları olan birinden yardım almış olmalıydı. 1941 Ekiminde Eichmann ve kısa süre sonra Paris'e taşınacak olan yardımcısı Alois Brunner, Yahudilerin geniş çaplı tehcirine yönelik bir yığın emir yayımlamıştı.⁴² O ay yaklaşık elli bin Yahudi Viyana'dan sınır dışı edilmişti. Leon'un ablası Laura ile on üç yaşındaki kızı, yani Leon'un yeğeni Herta Rosenblum da sınır dışı edilenler arasındaydı. Bu ikili 23 Ekim tarihinde Litzmannstadt'a (Lodz) gönderilmişti.

Rita ise sınır dışı edilmekten kurtulmuştu. Viyana'dan 9 Kasımda ayrılmıştı. Ertesi gün "Alman Reich'inin sınırları mültecilere kapatılmıştı,"⁴³ tüm göçler sona ermişti ve tüm gidiş yolları

⁴¹ Sonra beni Eichmann tarafından hazırlanmış: Kaydı mevcuttur, şu adresten ulaşılabilir; <http://www.bildindex.de/obj16306871.html#home>

⁴² 1941 Ekiminde: Rabinovici, *Eichmann's Jews*, 104.

⁴³ "Alman Reich'inin sınırları mültecilere kapatılmıştı": *A.g.e.*

tıkanmıştı. Rita şehirden son anda çıkmıştı. Kaçarken ya şansı yaver gitmişti ya da içeriden bilgi alan birisi ona yardım etmişti. Rita'nın Paris'e ne zaman yahut nasıl geldiğini bilmiyorum, zira *Fremdepass*ında hiçbir damga veya başka türlü ipucu yoktu. Ancak diğer belgeler 1942 yılının başlarında Paris'te olduğunu ve kocasına kavuştuğunu doğruluyordu.

Malke artık Leon'un Viyana'daki son akrabasıydı. Çocukları ve torunları şehirden ayrıldıktan sonra Rita'nın annesi Rosa Landes ona refakat etmişti. Ailemin o dönemde yaşanan olaylarla ilgili suskunluğunun yarattığı boşluklar, pek çok arşivde bulunan ve bunun ardından yaşananlara dair acı ayrıntıları yazılı olarak sunan belgelerle doldurulabilirdi. Ancak ben öncelikle bu olayların geliştiği yeri görmek istiyordum.

17

Arşivlerden dökülen bir yığın adresi ziyaret etmek üzere, on beş yaşındaki kızımınla birlikte Viyana'ya seyahat ettim. Okulda gördüğüm tarih derslerinden etkilenen kızım "Anschluss Müzesini" görmeye gitmek istedi, fakat ortada böyle bir kurum yoktu. Rita'nın ve benim en sevdiklerimizden biri olan Orson Welles filmine saygı duruşu niteliğindeki küçük, özel ve son derece muhteşem Üçüncü Adam Müzesindeki⁴⁴ bir odanın duvarıyla yetindik. Odada 1938 ile 1945 yılları arasında gerçekleşen üzücü olaylar fotoğraf, gazete ve mektuplar vasıtasıyla aktarılıyordu. *Anschluss*un ardından Almanya'yla birleşmenin kabulü için düzenlenmiş plebisitte kullanılan oy pusulasının bir kopyasında, Katolik Kilisesinin desteği açık ve kesin biçimde ilan ediliyordu.

Bunun ardından Viyana sokaklarından geçerek Klosterneuburger Sokağı 69 numaraya, yani Leon'un 1914 yılında Lemberg'den geldiğinde yaşadığı binaya yürüdük. Bir zamanlar Leon'un ablası Gusta ve eniştesi Max'ın yuvası olan içki dükkânı, artık bir market olmuştu. Leon'un Karajangasse'deki Okulu Realschule ve Rauscher Sokağındaki ilk dükkânı da bu civardaydı. Tabor Sokağına, Leon ve Rita'nın birlikte yaşadığı ilk eve, annemin doğduğu binaya gittik. Sokak gayet hoştu ama 72 numara savaşta yıkılan evler-

⁴⁴ Rita'nın ve benim: Third Man Museum, <http://www.3mpc.net/englsamml.htm>.

den biri olmuştu. Daha sonra Rembrandt Sokağı 34 numaranın, yani Malke'nin Viyana'da oturduğu son evin, diğer yaşlılarla birlikte kaldığı *Wohngemeinschaft*ın (ortak daire) önünde durduk. Malke'nin 14 Temmuz 1942'de burada geçirdiği, sokağın firarları önlemek için sabahın erken saatlerinde SS tarafından kapatılmasıyla başlayan son gününü hayal etmek çok da zor olmadı. Yan sokağın sakinlerinden biri "bütün sokağı alacaklar, Yahudi olan her kim varsa alacaklar" diye paniklerken bir SS subayının elinde kırbaçla "Alles raus, alles raus" diye bağırarak dolaştığını anımsıyordu.⁴⁵

Yetmiş iki yaşındaki Malke'nin yanına tek bir valiz alarak doğuya doğru yolculuk etmesine izin verilmişti. Gidişlerini alkışlayarak izleyenler, Belvedere Sarayının ardındaki Aspangbahnhof'a SS nezaretinde götürülen Malke'yi ve sınırdışı edilecek olan diğer insanları yuhalamış, taciz etmiş ve üstlerine tükürmüştü.⁴⁶ Akla gelebilecek tek avuntu yapayalnız olmaması, Rita'nın annesi Rosa'yla yolculuk ediyor olmasıydı. Aspangbahnhof'taki bir platformun üzerinde, doğuya giden 992 ihtiyar Yahudinin arasında ellelerinde küçük valizlerle duran bu iki yaşlı hanım, akıllardan çıkmayacak bir imgeydi.

IV/4 numaralı araçta, yani kumanya paketlerinin ve içeceklerin bulunduğu normal bir kompartımandaki koltuklarda oturdukları sıradan bir trende seyahat etmişlerdi ama bu "tahliyenin" rahatlığı aldatıcıydı. Yolculukları yirmi dört saat sürmüş ve Prag'ın altmış kilometre kuzeyinde yer alan Theresienstadt'ta sona ermişti. Oraya vardıklarında aranmışlardı. İlk saatleri belirsiz ve sarsıcı olmuştu; öylece beklemişler, en nihayetinde kalacakları yere, zemindeki birkaç eski şilte haricinde bomboş olan bir odaya gönderilmişlerdi.

Rosa birkaç hafta dayanabilmişti. Ölüm belgesine göre 16 Eylül tarihinde perikolitten ölmüştü. Ölüm belgesi, Theresienstadt'ta iki yıl daha kaldıktan sonra Auschwitz'e sürülen ve 1944 yı-

⁴⁵ "Bütün sokağı alacaklar": Anna Ungar'ın (evlenmeden önceki soyadı Schwarz) ifadesi, Ekim 1942 Viyana-Theresienstadt sürgünü, USC Shoah Foundation Institute, <https://www.youtube.com/watch?v=GBFFID4G3c8>.

⁴⁶ Gidişlerini alkışlayarak izleyenler: Henry Starer'ın ifadesi, Ekim 1942 Viyana-Theresienstadt sürgünü, USC Shoah Foundation Institute, <https://www.youtube.com/watch?v=HvAj3AeKIlc>.

hında orada ölen Hamburglu dişçi Dr. Siegfried Streim tarafından imzalanmıştı.⁴⁷

Malke ise Rosa'nın vefatından bir hafta sonra, Bq 402 numaralı araçla Theresienstadt'tan gönderilmişti. Trenle doğuya, Varşova'nın ötesine yollanmış, Hans Frank'ın topraklarına girmişti. Tren yolculuğu bin kilometreden fazla sürmüştü, Malke kendisi gibi seksen tane çelimsiz, yaşlı *Untermenschen* ile birlikte büyükbaş hayvanların taşındığı bir vagonda yirmi dört saat boyunca kilitli tutulmuştu. O araçta seyahat eden 1985 kişi arasında Sigmund Freud'un kız kardeşlerinden üçü, yani yetmiş sekiz yaşındaki Pauline (Pauli), seksen bir yaşındaki Maria (Mitzi) ve seksen iki yaşındaki Regina (Rosa) da vardı.⁴⁸

Tren, Treblinka adlı küçük kasabanın tren istasyonuna iki buçuk kilometre mesafedeki bir kampta durmuştu. Akabinde izlenecek olan rutin, Komutan Franz Stangl'ın bizzat verdiği talimatlar doğrultusunda iyice prova edilmişti.⁴⁹ Malke eğer hâlâ yaşıyor idiyse, kampa vardikten sonraki beş dakika içerisinde trenden indirilen Freud kardeşlere katılmış olabilirdi. İnennlere platformda sıra olmaları emredilmiş, kadın ve erkekler ayrı gruplara bölünmüş, kırbaçlanma tehdidiyle çırlıçıplak soyunmaya zorlanmıştı. Yahudi işçiler çıkardıkları giysileri toplayıp onları barakalara taşımıştı. Bacakları tutanlar *Himmelfahrtstrasse*'den, yani "cennete çıkan sokaktan" geçerek kampa çıplak halde yürümüştü. Berberler kadınların şilte üretiminde kullanılmak üzere tutam tutam paketlenen saçlarını tıraş etmişti.

Bu sürecin tasvirini okuyunca aklıma Claude Lanzmann'ın *Shoah* filminden bir sahne geldi. Treblinka'dan sağ kurtulan pek az kişiden biri olan berber Abrahan Bomba bir adamın saçını keserken röportaj veriyor, üstlendiği görevin ayrıntılarını, bahsetmek

⁴⁷ Ölüm belgesi: Kaydı mevcuttur.

⁴⁸ O araçta seyahat eden 1985 kişi: Malke Buchholz'un nakline ilişkin detaylar için bkz. <http://www.holocaust.cz/hledani/43/?fulltext-phrase=Buchholz&cntnt01origreturnid=1>; bütün isimler için bkz. <http://www.holocaust.cz/transport/25-bq-terezin-treblinka/>.

⁴⁹ Akabinde izlenecek olan rutin: Franz Stangl ile ilgili olarak Gitta Sereny'nin kitabından daha sürükleyici bir eser yoktur, bkz. *Into That Darkness* (Pimlico, 1995); Treblinka hakkında ise Chil Rajchman'ın birinci ağızdan anlattığı öyküden daha özgününü bulamazsınız, bkz. *Treblinka: A Survivor's Memory*, çev. Solon Beinfeld (MacLehose Press, 2011).

İstemediği apaçık olan konuları anlatması için kendisine baskı yapılıyordu. Bomba cevap vermeyi reddetse de, Lanzman ısrar ediyordu. En sonunda berber dayanamayıp kendi eylemlerini, kadınların saçlarını tıraş ettiğini ağlayarak anlatmaya başlamıştı.⁵⁰

Lanzmann Treblinka ziyaretiyle ilgili olarak, "ölmek üzere olanların son anlarıyla toplama kamplarındaki ilk anlarını takıntı haline getirmiştin," diye yazmıştı.⁵¹ O anlar, yani saçların kesilmesi, çıplak yürüyüş ve gaz tabuydu.

Malke'nin yaşamı, trenden dışarıya adımını attıktan sonraki on beş dakika içinde sona ermişti.

18

Malke 23 Eylül 1942'de Treblinka ormanında katledilmişti ve Leon bu ufak detayı uzun yıllar sonra öğrenmişti.⁵² Malke'nin ölümünü takip eden altı ay içinde kardeşi Leibus'un yanı sıra Zólkiew'deki Flaschner ailesinin tüm üyeleri de hayatını kaybetmişti. Koşullar kesin olarak bilinmemekle birlikte, kasabanın hayatta kalan Yahudi sakinlerinden biri olan ve şimdilerde Elizabeth, New Jersey'de yaşayan Clara Kramer'dan Zólkiewli Yahudilerin kaderi hakkında bilgi edindim.

Clara'ya Stanisław Żółkiewski'nin Zhovkva'daki yıkık dökük şatosunun bir kanadında, zemin katta bulunan bir iki loş odadan ibaret ufacık müzeye cesurca gönderilmiş bir fotoğraf sayesinde, şans eseri rastlamıştım. Müzenin duvarında birkaç tane kasvetli siyah beyaz fotoğraf asılıydı. 1941 Yazında, Alman işgalinin ilk günlerinde çekilen o üç dört küçük, silik ve bulanık fotoğrafta zırhlı araçlar, sırttan askerler ve on yedinci yüzyıldan kalma sinagogda çıkan yangın görülüyordu. Ayrıca kasabaya girerken geçtiğim girişlerden biri olan Brama Glińska'nın (Glinske Kapısı) Almanların geliştinden kısa süre sonra çekilmiş bir fotoğrafı da vardı.

⁵⁰ En sonunda berber: Sabne şu adresten izlenebilir; <https://www.youtube.com/watch?v=JXweT1BgQMk>.

⁵¹ "Ölmek üzere olanların": Claude Lanzmann, *The Patagonian Hare*, çev. Frank Wynne (Farrar, Straus and Giroux, 2013), 424.

⁵² Malke 23 Eylül 1942'de: Bkz. <http://www.holocaust.cz/hledani/43/?full-text-phrase=Buchholz&cntnt01origreturnid=1>.

Taştan yapılmış heybetli kapının tepesine asılan üç adet afiş, yeni gelenlere Ukraynaca dilinde yerel bir hoş geldin mesajı sunuyordu: **HEIL HITLER! Şanlı Petliura! Şanlı Bandera! Çok Yaşa Bağımsız Ukrayna Birleşik Devleti! Çok Yaşa Liderimiz Stepan Bandera!**

Glinske Kapısı, Zółkiew, Temmuz 1941

Bir müze müdürünün bu bölgedeki Ukraynalıların Almanlara verdiği desteğe kanıt teşkil eden böylesi fotoğrafları sergilemesi cesaret isterdi. En nihayetinde onun yerini tespit ettim; Lyudmyla Baybula şatonun başka bir kanadında belediye çalışanı olarak görev yapıyordu. Kendisine Luda ismiyle hitap etmemi isteyen bu müze müdürü kırk yaşlarında, simsiyah saçlı, gururlu ve dürüst

ifadeli, hakikaten müthiş mavi gözleri olan, güçlü ve çekici bir kadındı. Yahudilerin bulunmadığı bir yerde yetişmiş olan Luda hayatını sessiz kalınan bir konuyu, yani kasabasının savaş dönemindeki kayıp yıllarını öğrenmeye adanmıştı. Burada kalan pek az Yahudiden bir tanesi büyükannesinin bir arkadaşıydı, bu yaşlı hanım çocukluğuna dair öykülerle Luda'nın yitirilenlere olan ilgisini körüklemişti.

Luda önce bilgi toplamaya başlamış, ardından bulduklarından bazılarını müzenin duvarında sergilemeye karar vermişti. Turşu ve borş çorbası eşliğindeki öğle yemeği sohbetlerimizden birinde, Alman işgalinden sağ kurtulmuş olan Zólkiewli genç bir kızla ilgili *Clara'nın Savaşı* adlı kitabı okuyup okumadığımı sordu.⁶³ Bana Clara Kramer'ın iki yıl boyunca Polonyalı bir çift olan Bay ve Bayan Kramer ile kızlarının ikamet ettiği evin döşeme tahtalarının altında saklanan on sekiz Yahudiden biri olduğunu söyledi. Clara özgürlüğüne ancak Ruslar 1944 Temmuzunda kasabaya doğudan girdiği zaman kavuşmuştu.

Clara'nın kitabını satın alıp bir oturuşta okudum. İlginçtir ki bahsi geçen on sekiz kişide biri, Hersch'in uzaktan akrabası olduğu ortaya çıkan Gedalo Lauterpacht adlı genç adamdı. Daha fazla bilgi edinme isteğiyle Clara'yı New Jersey'deki evinde ziyaret ettim ve orada doksan iki yaşında, sempatik, neşeli ve konuşkan biriyle karşılaştım. Hafızası yerinde olan Clara zinde ve güler yüzlüydü, ancak eşi birkaç hafta önce vefat ettiği için üzgündü.

"1930'larda Zólkiew hoş bir yerdi," dedi, yüksek kulesi ve tepesini çevreleyen balkonuyla o güzelim belediye sarayını anımsayarak. Gülümseyerek, "her gün öğle vaktinde bir polis memuru trompetle Chopin çalardı," dedi, "balkonun dört bir tarafını dolaşıp trompetini üflerdi, çaldığı hep Chopin'di." Sonra parçayı mırıldandı ama adını hatırlayamadı.

Clara çocukken okula yürüyerek gidiyor, Lemberg Kapısının ve belediye tiyatrosunun önünden geçiyormuş. Bir de Lwów'a günübirlik gezilere çıkıyormuş. "Günde üç sefer yapan bir tren vardı ama kimse ona binmezdi. Saat başı kalkan bir otobüs vardı, o yüzden hep onu kullanırdık," diye açıkladı. Farklı cemaatler ara-

⁶³ Turşu ve borş çorbası: Clara Kramer, *Clara's War: One Girl's Story of Survival*, ve Stephen Glantz (Ecco, 2009).

sında hiçbir ciddi gerginlik olmadığını da ekledi: “Biz Yahudiydik, Lehler Polonyalıydı, Ukraynalılar da Ukraynalı olduğunu bilirdi. Herkes itaatkâr ve dindardı.” Leh ve Ukraynalı arkadaşları olmuştu ve her ailesi Noel’de süslenmiş ağaçları hayranlıkla seyretmek için Polonyalıların evlerini ziyaret etmişti. Yazları ise Polonya’nın diğer bölgelerine, Galiçya’dan farklı olarak güzel ormanların bulunduğu yerlere gitmişlerdi. Oralarda Yahudilerin ticaret ve seyahat konusunda daha az özgür olduğunu anımsıyordu. Kendisine ilk defa orada kaba lakaplarla seslenmişlerdi.

Doğu-Batı Sokağındaki eski ahşap kiliseden, “Oturduğumuz evin yanındaydı,” diyerek sevgiyle bahsetti. Sokakta onlara her sabah selam veren komşularından birinin yaşlı Lauterpacht, yani Hersch’in amcası David olduğu ortaya çıktı. Flaschner soyisini ve Leon’un dayısı Leibus’un adını anımsamasına rağmen yüzlerini hatırlayamadı. “Han mı işletiyordu?” diye sordu. Flaschnerların çocuklarıyla birlikte yaşadığı sokağı biliyordu, o zamanlar adı Piłsudski olan sokak, Clara’nın eviyle ana meydan arasında yer alıyordu.

Tıpkı Olga’nın da tarif ettiği gibi, Almanların gelmesiyle gitmesi bir olmuştu. Clara, “Sovyetler’in gelmesi içimizi rahatlatmıştı, Almanlardan o kadar çok korkuyorduk ki,” dedi. *Anschlussu* radyodan ve 1938 yılında kasabaya gelen birkaç Viyanalı mülteciden duymuşlardı. Viyanalı bir çiftle ilgilenmekle görevlendirilmişlerdi, bunlar bir doktor ve eşinden ibaret Rosenberglerdi. Çift her çarşamba akşamı onlara yemeğe gelmişti. Clara ve anne-babası ilk başlarda Rosenberglerin Viyana’daki yaşamla ilgili hikâyelerine inanmamıştı.

Almanlar 1941 Haziranında geri döndüğünde ise hayat daha zor bir hal almıştı. Okul arkadaşları Clara’yı sokakta karşılaştıklarında görmezden gelmiş, yanlarına yaklaştığı zaman başlarını çevirmişti. Clara, “o beyaz kolluğu takıyordum,” diye izah etti. Bundan bir yıl sonra eski ahşap kilisenin karşısında oturan Becklerin döşeme tahtalarının altına saklanmışlardı. Gedalo Lauterpacht ile yine Hersch Lauterpacht’in akrabası olan Bay ve Bayan Melman dâhil olmak üzere on sekiz kişilerdi.

1943 yılı Martında evin dışından gelen ayak sesleri, ağlamalar ve feryatlarla uyandığı o günü net biçimde hatırlıyordu. “Zólkiew’de sonumuzun geleceğini biliyorduk. Gürültüler ve akabin-

deki silah sesleriyle uyandığımda saat belki de sabahın üçüydü. Dışarıdakiler ormana götürülüyordu, çünkü mezar kazılabilecek tek yer orasıydı.” Çocukların oynadığı *Borek* denilen ormanı da biliyordu: “Güzel bir ormandı. Orada eğlenirdik. Ama artık yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu. Bizi saklandığımız yerde bulurlarsa öldürülenlerin arasına katılacaktık. En az üç dört kere sonumun geldiğine emin olduk. Buraya kadar, diyordum.”

Tarih 25 Marttı. Zólkiewli üç bin beş yüz Yahudi ormandaki kumluk açıklığa götürülmüştü. Küçük kasabalarının merkezine iki kilometre mesafede yan yana dizilmiş, sonra da teker teker vurulmuştu.⁵⁴

19

Leon'un Zólkiew, Lemberg ve Viyana'da yaşanan olaylardan hiç haberi olmamıştı. Rita bir yıldır Paris'te, yanındaydı; fakat durumları riskliydi, bu yüzden Yahudilerin düzenli olarak toplandığı baskınlardan (*rafles*) sakınmaya yönelik adımlar atıyorlardı. Zira bir yıl önce, 1942 Temmuzunda on üç bin Parisli Yahudi Vélodrome d'Hiver'de alıkonmuş, sonra da Auschwitz'e sürülmüştü.⁵⁵

Leon ve Rita resmi evrakını o yaz edinmişti. 6 Temmuz 1943 tarihli iki küçük kimlik kartını, o tarihten kırk yıl sonra Avrupa'nın en korkunç maden faciasının yaşanacağı kuzeybatı Fransa ilçesi Courrières'de çıkarttırmışlardı. Her birinde minnacık birer fotoğraf ve her el için birer dizi parmakizinin bulunduğu bu kartlar, Leon'un evrakı arasındaydı. Leon'un 433 numaralı kartında doğum yeri “Autriche” ilindeki Lemberg olarak geçiyordu; Rita'nın kart numarası ise 434'tü ve evlenmeden önceki soyadı, sahteliği aşikâr bir imzayla (olması gerektiği gibi Landes şeklinde değil) Kamper olarak beyan edilmişti. Her iki kartta da Fransız uyruklu oldukları belirtilmişti (ki bu doğru değildi) ve soyadları Bucholz olarak yanlış yazılmıştı (bir *h* harfi atlanmıştı.)

⁵⁴ Zólkiewli üç bin beş yüz Yahudi: *A.g.e.*, 124; Gerszon Taffet, *The Holocaust of the Jews of Zólkiew*, çev. Piotr Drozdowski (Central Jewish Historical Committee, Lodz, 1946).

⁵⁵ Zira bir yıl önce: Maurice Rajsfus, *La rafle du Vél d'Hiv* (PUF, 2002).

Leon ve Rita'nın kimlik kartları, 1943

Bu katlanabilir kartlar ince, ucuz ve mavi renkliydi. Courrières belediyesiyle (*Fr. mairie*) iletişime geçtiğimde, bana SS'lerin 1940 Mayıs'ında Jean Jaurès Sokağındaki belediye sarayını tahrip ettiğini ve Almanların ilerleyişine direnen düzinelerce yöre sakinini idam ettiğini söylediler. Courrièresli bir tarihçi olan Mösyö Louis Bétrémieux da bana bu kimliklerin hakiki olamayacağını söyledi; sahte oldukları neredeyse kesindi, zira Fransız Direnişinin merkezlerinden biri olan bu yerde pek çok sahte kimlik çıkarılmıştı.⁵⁶ Böylece Leon'u yeraltı dünyasıyla ilişkilendirdim.

20

Amerikan birlikleri Paris'i 1944 Ağustosunda özgürlüğüne kavuşturmadan önceki meşakkatli dönemde Leon'un neler yaşadığına dair pek az bilgi edinebilmiştim. Öğretmenlik kariyeri sona ermişti ve bir Yahudi örgütünde belirsiz bir konumda çalışıyordu. Annemin sakladığı evrakta bu konuyla ilgili hiçbir bilgi yoktu ancak Annie yengeme (Leon ve Rita'nın savaştan sonra dünyaya gelen oğlu Jean-Pierre'in dul eşi) Leon'un söz konusu dönemden

⁵⁶ Courrièresli bir tarihçi: Yazar ve Mösyö Bétrémieux arasında geçen telefon konuşması, 2 Ağustos 2012.

bahsedip bahsetmediğini sorduğumda, büyükbabamın ölmeden önce kendisine vermiş olduğu bir tomar belgeyi önüme koydu. Belgeler plastik bir alışveriş torbasının içindeydi.

Bunlar, beklenmedik belgelerdi. Bu kâğıt yığınının arasında, Union Générale des Israélites de France (UGIF), yani Fransız Yahudiler Birliği Bülteninin kabaca basılmış kopyaları da mevcuttu.⁶⁷ Bahsi geçen örgüt Nazi işgali esnasında Yahudi cemaatlerine destek olma amacıyla kurulmuştu ve bülten her cuma yayımlanıyordu. Leon'un neredeyse eksiksiz olan koleksiyonu Ocak 1942'de yayımlanan 1. sayıdan, Mayıs 1944 tarihinde yayımlanan 119. sayıya uzanıyordu. Hiçbir baskısı dört sayfayı geçmeyen, ucuz kâğıda basılmış bültende Yahudilere özgü temalarla ilgili makalelere, reklamlara (4. ildeki restoranlar, cenaze evleri) ve ölüm ilanlarına yer verilmişti. Sınırdışı edilenlerin sayısı arttıkça, alıcıları uzaklara, Doğudaki "çalışma kamplarına" gönderildiği için yerine ulaşamayan mektupların detayları bültende yer almaya başlamıştı.

Bültende Nazi yönetmeliklerine ve bu riayetsizlik halinde karşılaşılacak tehlikelere ilişkin uyarılara bir bölüm ayrılmış, işgal altındaki Paris'te yaşamdan bir kare sunulmuştu. Çıkarılan ilk kararlardan biriyle Yahudilerin akşam 8 ile sabah 6 arasında evlerinden çıkmaları yasaklanmıştı (Şubat 1942.) Bundan bir ay sonra çıkarılan yeni bir emirle Yahudiler istihdamdan men edilmişti. 1942 Mayısından itibaren her Yahudi göğsünün sol tarafına Davud Yıldızı takmak mecburiyetindeydi (bu yıldızlar Leon'un çalıştığı yerden, yani Téhéran Sokağı 19 numarada yer alan, on dokuzuncu yüzyıldan kalma zarif binadaki UGIF merkez bürosundan alınacaktı.) Temmuz ayında Yahudilerin tiyatroya gitmesi ve kamuya açık diğer gösterilere katılması yasaklanmıştı. Ekim ayında alışveriş süreleri günde bir saatle sınırlanmış, telefon bulundurmaları yasaklanmış, sonra da tren ya da metroların en arka vagonunda seyahat etmeleri zorunlu kılınmıştı. Sonraki sene, yani 1943 Ağustosunda ise Yahudilere özel kimlik kartları çıkarılmıştı.

Sınırdışı vakaları artarken UGIF, özellikle başkanlığı yabancı Yahudi çalışanların işten çıkarılmasına ilişkin bir emri yürürlü-

⁶⁷ Bu kâğıt yığınının arasında: UGIF resmi olarak 29 Kasım 1941 tarihinde Vichy hükümetinin Yahudi İşleri Dairesi tarafından Fransa'daki bütün Yahudi örgütlerini birleştirmek üzere kurulmuş ve resmi olarak 9 Ağustos 1944 tarihinde dağılmıştır.

ğe koymayı reddettikten sonra gittikçe daha fazla tahdide maruz kalmıştı. 1943 yılının Şubat ayında bölgenin Gestapo kumandanı Klaus Barbie UGIF merkez bürosuna baskın düzenlemiş, sekseni aşkın çalışanı ve lehtarı tutuklatmıştı.⁵⁸ Bir ay sonra, 17 ve 18 Mart tarihlerinde ise UGIF'in eski çalışanları tutuklanmıştı (Bültenin o hafta yayımlanmış olan 61. sayısının Leon'un koleksiyonunda bulunmadığını fark ettim.) Aynı yazın ilerleyen günlerinde Alois Brunner UGIF liderlerinden bazılarının tutuklanmasını emretmiş, onları önce Drancy'ye, ardındansa Auschwitz'e göndermişti.⁵⁹

Leon, Polonyalı bir Yahudi olarak bilhassa tehdit altında olsa da bir şekilde tutuklanmaktan kurtulmuştu. Yengem Leon'un yakayı nasıl kurtardığını kendisine anlattığını hatırlıyordu; Brunner 1943 yazında Téhéran Sokağı 19 numaradaki bürolara yapılan baskınlardan birine, tutuklamaları denetlemek üzere bizzat katılmıştı. O zaman Leon bir kapının ardına gizlenip Brunner'i atlatmıştı.

O plastik torba, Leon'un diğer faaliyetlerinin kanıtlarını da sunuyordu. Torbada Amerikan Yahudi Ortak Dağılım Komitesi, Mouvement National des Prisonniers de Guerre et Déportés (Ulusal Savaş Esirleri ve Sınırdışı Edilenler Hareketi) ve Comité d'Unité et de Défense des Juifs de France'a (Fransız Yahudileri Dayanışma ve Savunma Komitesi) ait kullanılmamış antetli kağıtlar vardı.⁶⁰ Bu örgütlerin her birinin büroları –ki Leon bunların hepsiyle çalışmış olmalıydı– Téhéran Sokağı 19 numarada bulunuyordu.

Evrakın arasında, Doğuya sürülen insanlara yapılan muamelelerin detaylı olarak tarif edildiği iki şahsi beyan da vardı. Bun-

⁵⁸ 1943 yılının Şubat ayında: Asher Cohen, *Persécutions et sauvetages: Juifs et Français sous l'occupation et sous Vichy* (Cerf, 1993), 403.

⁵⁹ Aynı yazın ilerleyen günlerinde: Raul Hilberg, *La destruction des Juifs d'Europe* (Gallimard Folio, 2006), 1209–10.

⁶⁰ Torbada Amerikan Yahudi Ortak Dağılım Komitesi: 1914 yılında kurulmuştur ve faaliyetlerini sürdürmektedir (<http://www.jdc.org>); Mouvement National des Prisonniers de Guerre et Déportés 12 Mart 1944 tarihinde kurulmuş, başına François Mitterrand getirilmiş ve halihazırda mevcut olan üç Fransız direniş örgütünü birleştirmiştir. Bkz. Yves Durand, 'Mouvement national des prisonniers de guerre et déportés', *Dictionnaire historique de la Résistance*, ed. François Marcot (Robert Laffont, 2006); the Comité d'Unité et de Défense des Juifs de France ise 1943 yılının sonunda UGIF'e karşı kurulmuştur. Bkz. Anne Grynberg, 'Juger l'UGIF (1944–1950)?', *Terres promises: Mélanges offerts à André Kaspi*, ed. Hélène Harter ve diğerleri. (Publications de la Sorbonne, 2009), 509n8 içinde.

lardan 1944 yılının Nisan ayında Paris'te hazırlanmış olanında, Auschwitz'te "hiçbir sebep olmadan, müzik çalarak insanları asıyorlar," ifadesi kaydedilmişti. Diğeriyse savaş bittikten kısa süre sonra kaleme alınmıştı: "Birkenau'da pislik içinde çalıştık, Auschwitz'de temizlik ve düzen içinde öldük." Bu beyan, kanıtlara dair bir ifadeyle son buluyordu: "Kısacası, bu genç adam toplama kampları meselesiyle ilgili olarak radyo ve gazetelerde söylenen her şeyi doğrulamaktadır."

Leon, Nazi işgali altındaki Polonya'nın Genel Hükümeti sınırları içinde yer alan kamp ve gettolara gönderdiği postaların makbuzlarını saklamıştı. 1942 Yazında Lublin yakınlarındaki Piaski gettosunda kalan Lina Marx adlı kadına paketler gönderebilmek için Malesherbes Bulvarındaki postaneye tam yirmi dört kez gitmişti (bahsi geçen gettonun sakinleri sonraki yaz katledilmişti ve Lina Marx sağ kalan nadir kişilerden biri değildi.)

1941 Şubatında Viyana'dan sınırdışı edilen Dr. Ernst Walter Ullmann'ın Nazi işgalindeki Polonya'nın Sandomierz adlı küçük kasabasından göndermiş olduğu iki kartpostal gözüme çarptı. Dr. Ullmann 1942 Martında yollanmış olan ilk kartpostalda yaşlı ve emekli bir Viyanalı avukat olduğunu izah edip, "lütfen bana yardım edin," yazmıştı. Dört ay sonra, Temmuzda gelen ikinci kart ise Téhéran Sokağı 19 numaraya, bizzat Leon'un adına gönderilmişti. Dr. Ullmann kartpostalda Leon'a sosis, konserve domates ve az miktarda şekerden ibaret olan bakım paketini gönderdiği için teşekkür ediyordu. Kart Leon'un eline ulaştığında, nazik Dr. Ullman ölmüştü: Kartın yollandığı getto o ay boşaltılmış, getto sakinleri Lemberg'i Zółkiew'e bağlayan demiryolu hattının daha da ilerisinde bulunan Belzec'teki toplama kampına sevk edilmişti.

Torbanın dibinde kare şeklinde küçük parçalara bölünmüş, kenarları yıpranmış bir deste sarı kumaş buldum. Bunlardan her birinin üzerine, ortasında "Juif" sözcüğü bulunan siyah Davud Yıldızları basılmıştı. Bu yıldızlardan kırk üç tane vardı, her biri yeni gibiydi ve kullanılmamıştı, dağıtılıp takılmaya hazırды.

21

Leon ve Rita Paris'teki ilk yıllarında kızlarından ayrı kalmış olsa da, arada sırada onunla biraz olsun vakit geçirmiş gibi görün-

yorlardı. O dönemden geriye birkaç fotoğraf kalmıştı – bu kare şekilli, ufacık siyah beyaz fotoğraflardan en fazla yirmi tane vardı. Arkasına tarih atılmamış bu karelerde, iki üç yaşlarındaki küçük bir kız çocuğu, annesi ve babasıyla birlikte görülüyordu. Saçlarına beyaz bir kurdele takılmış olan kızının başındaki Rita, endişeli bir ifadeyle duruyordu. Fotoğraflardan birinde annem, yaşça daha büyük bir oğlanla yan yana duruyordu. Bir diğerinde şık giyimli anne-babalarıyla birlikte parktaki bir kafeteryada oturuyordu, yanlarında onlardan daha yaşlı bir çift vardı ve bu çiftin hanımı başını kutu gibi bir şapkayla taçlandırmıştı. Üçüncü bir karede ise beş altı yaşlarındaki Ruth, muhtemelen işgalin sonuna yaklaşılana Paris’te annesiyle birlikte görülüyordu.

Rita fotoğrafların hiçbirinde gülümsemiyordu.

Leon ve Rita artık Paris’in en kısa sokağı olan Brongniart’ta, Yahudi olmasalar da kendilerine göz kulak olan arkadaşları Mösyö ve Madam Boussard’ın evinin yakınlarında yaşıyordu. Leon ilerleyen yıllarda kızına Mösyö Boussard’ın kendisini baskınlarla ilgili olarak uyardığını, sokağa çıkmamasını ve apartmandan uzak durmasını söylediğini anlatmıştı. Yine de ne Leon’un evrakında ne de başka bir yerde Boussardların bahsi geçiyordu. Leon ve Rita savaştan sonra da bu çiftle yakın ilişkilerini sürdürmüştü ancak annem bir İngiliz olan babamla kıyılacak olan nikâhına katılmayı reddettikleri zaman onlarla irtibatı kesmişti. Boussardlar İngilizlerin Almanlardan bile iğrenç insanlar olduğunu söylemişti. Bunlar 1956 yılında yaşanmıştı. Annem bu hikâyeyi anlattığında kahkahalarla güldüm, fakat annem bunun gülünecek bir mevzu olmadığını, iki yaşlı çiftin arasının açılmasına sebep olduğunu ve Mösyö Boussard’ı bir daha asla görmediği söyledi. Bundan yıllar sonra Montparnasse Bulvarındaki ünlü kafe La Coupole’da⁶¹ Madam Baoussard ile çay içmeye gittiğindeyse kendisi anneme Rita’nın oğlu Jean-Pierre’i her daim kızından daha çok sevdiğini söylemişti. Annem de Madam Boussard ile bir daha görüşmemişti.

Leon ve Rita Paris’in kurtuluşunu 25 Ağustos 1944 tarihinde Boussardlarla birlikte kutlamıştı. Champs-Élysées’deki muazzam kalabalığa katılıp Amerikan birliklerini karşılamışlar ve kızlarını

⁶¹ Bundan yıllar sonra: 1927’de kurulan bu birahane Picasso, Simone de Beauvoir ve Jean-Paul Sartre’in da aralarında bulunduğu yazar, ressam ve şarkıcıların en gözde buluşma mekânıydı.

Meudon'dan nasıl alacaklarını düşünmüşlerdi. Leon, içlerinden biri Lehçe konuşan genç Amerikan askerleriyle dolu bir kamyonu durdurmuştu.

Lehçe bilen asker, "atlayın," demişti, "sizi Meudon'a götüreceğiz." Askerler bundan bir saat sonra çiftimizi kasabanın merkezinde indirmişti. Leh dilinde bir kez daha "iyi şanslar," dedikten sonra yollarına koyulmuşlardı.

Buchholz ailesi o gece Brongniart Sokağı 2 numarada, dördüncü kattaki ufacık iki odalık evlerinde hep birlikte uyumuştı. Beş yıl içinde ilk defa aynı çatının altında uykuya dalmışlardı.

22

Leon'un evrakı arasındaki başka bir fotoğrafa, Lviv'e ilk seyahatimi gerçekleştirmeden önce ilk olarak annemin oturma odasında gördüğüm kareye döndüm.

Bu fotoğrafı Paris'teki Charles de Gaulle Vakfında görev yapan bir arşivciye gönderdim. Kendisi bana fotoğrafın 1 Kasım tarihinde, Paris'in hemen dışındaki Ivry-sur-Seine Mezarlığında çekildiğini söyledi. De Gaulle, direnişin işgal sırasında Almanlar tarafından idam edilen yabancı savaşçılara adanmış olan Carré des Fusillés anıtını ziyaret etmişti.

Charles de Gaulle, d'Ivry Mezarlığı, 1944

Arşivci fotoğrafı, "bıyıklı şahıs, General de Gaulle'un Eylül 1944'te Fransız Cumhuriyeti geçici hükümetine içişleri bakanı olarak atamış olduğu Adrien Tixier'dir," diye izah etti. "Onun arkasındaki Paris Emniyet Müdürü [Charles] Luizet (soldaki, siperlikli şapka takan kişi) ve Seine Valisi Marcel Flouret'tir (sağdaki, beyaz kaşkollu kişi.) Flouret'in arkasındaki bıyıklı şahıs ise Gaston Palewski'dir," dedi. Bu isim bana yabancı gelmemişti; Palewski, de Gaulle'un kabine başkanı, sonraları Fabrice olarak ölümsüzleşecek olan Nancy Mitford'un âşığı ve *Soğuk İklimde Aşk* kitabındaki hayali karakter Sauveterre Düküne ilham veren kişiydi.⁶²

Peki, Leon'un bu topluluğun içinde ne işi vardı?

Carré des Fusillés'e defnedilenlerin kimlikleri, bu meseleyle ilgili bir ipucu sunuyordu. İdam edilenler arasında Franc-Tireurs et Partisans de la Main d'Oeuvre Immigrée, yani Paris'te yaşayan yabancı savaşçılar üyesi yirmi üç Fransız direnişçi de vardı.⁶³ Söz konusu grupta sekiz Polonyalı, beş İtalyan, üç Macar, bir İspanyol, üç Fransız ve biri grubun liderliğini üstlenen Misak Manukyan olmak üzere iki Ermeni bulunuyordu. Aralarındaki tek kadın Romanyalıydı. Grubun yarısı Yahudiydi.

Direnişin yirmi üç üyesi 1943 Kasımında tutuklanmıştı. Bundan üç ay sonra şehrin dört bir yanında ve Fransa'nın diğer bölgelerinde, üzerinde kalın puntolarla yazılmış 'L'armée du crime' (suç ordusu) başlığı altında isim ve yüzlerin yer aldığı parlak kırmızı afişler belirmeye başlamıştı. *L'affiche rouge* denilen bu ünlü kırmızı afişlerle Parisliler bu ecnepleri, karılarını ve çocuklarını Fransa'yı yakıp yıkmadan önce ele geçirmeye çağırıyordu. Afişlerin arkasında, "Bu tür eylemleri idare edenler her daim yabancılardır, uygulayanlar her daim işsizler ve suçu meslek edinenlerdir, telkin edenler ise her daim Yahudilerdir," ifadesi yer alıyordu.⁶⁴

⁶² Flouret'in arkasındaki: Nancy Mitford, *Love in a Cold Climate* (Hamish Hamilton, 1949.)

⁶³ İdam edilenler arasında: The Franc-Tireurs et Partisans de la Main d'Oeuvre Immigrée 1941 yılında kurulmuştur. Genel bilgi için, bkz. Stéphane Courtois, Denis Peschanski ve Adam Rayski, *Le sang de l'étranger: Les immigrés de la MOI dans la Résistance* (Fayard, 1989). Yirmi üç üyenin Almanya Askeri Ceza Mahkemesince yargılandığı dava 15 Şubat 1944 tarihinde Continental Otelde başlamıştır.

⁶⁴ "Bu tür eylemleri idare edenler": Posterin ön ve arka yüzü şu adreste görülebilir; http://fr.wikipedia.org/wiki/Affiche_rouge#/media/File:Affiche_

Bundan birkaç hafta sonra, şubat ayında bahsi geçen grubun tamamı, içlerinden bir kişi hariç olmak üzere Mont-Valérien Hisarında grubun kurşuna dizilerek öldürülmüştü. Öldürülenler Ivry Mezarlığına gömülmüştü ve Leon, kabirlerini ziyaret eden de Gaulle'e eşlik etmişti. Yalnızca gruptaki tek kadın olan Olga Bancic kısa süreliğine idamdan istisna edilmişti. Birkaç hafta sonra Bancic de Stuttgart'ta, otuz ikinci yaş gününde başı kesilerek öldürülmüştü.

Bahsi geçen idam olayları Louis Aragon'un 'L'affiche rouge' adlı şiirinde anılıyordu. 1955 senesinde yazılan ve dizeleri muhtemelen Leon da bildiği için çocukluktan aşına olduğum Léo Ferré şarkısına ilham veren şiirde Manukyan'ın eşi Mélinée'ye yazdığı son mektuba gönderme yapılıyordu:

Cümlelize saadetler, Sağ kalacaklara saadetler,
Alman halkına nefret duymaksızın can veriyorum,
Elveda ıstırap ve keder.⁶⁵

De Gaulle mezarları ziyarete gittiği zaman beraberindeki kor-tejde Leon da vardı. Peki, bu yirmi üç kişiyi tanıyor muydu? Afiş-tekilerden bir tanesi tanıdıktı, o da idam edildiğinde yirmi yaşın-da olan Polonyalı Yahudi Maurice Fingercwajg'dı. Sonra bir ismi anımsadım; Lucette, annemin çocukluk arkadaşıydı ve işgal sona erdikten sonra her sabah okula birlikte giderlerdi, sonraları idam edilen genç Maurice'in kuzeni Lucien Fingercweig ile evlenmişti. Lucette'in eşi müteakiben bana Leon'un söz konusu grupla irtibat halinde olduğunu söyledi, ancak daha fazla ayrıntı veremedi. Lucien, "Leon'un Ivry Mezarlığındaki kafilenin ön saflarında bulun-masının sebebi budur," diye de ekledi.

23

Paris işgali sona erdiğinde, Leon'un elinde ne Malke, Gusta ve Laura'nın ne de Lemberg ve Zólkiew'deki diğer akrabalarının akıbetiyle ilgili hiçbir bilgi yoktu. Gazete makalelerinde toplama kamplarında yapılan kitlesel katliamlar bildiriliyordu, Treblinka

rouge.jpg.

⁶⁵ "Cümlelize saadetler": "Bonheur à tous, Bonheur à ceux qui vont survivre, Je meurs sans haine en moi pour le peuple allemande, Adieu la peine et le plaisir, Adieu les roses, Adieu la vie adieu la lumière et le vent."

ve Auschwitz gibi kasabaların adları da basında yer almaya başlamıştı. Leon en kötü ihtimalin gerçekleşmiş olmasından korkmuş, ama umudunu yitirmemiş olmalıydı.

Yeni örgütler peyda olmaya başlamıştı. 1945 Martında Amerikan Yahudi Ortak Dağılım Komitesi, Comité Juif d'Action Sociale et de Reconstruction'u (Yahudi Sosyal Yardım ve Yeniden Yapılandırma Komitesi) kurmuştu. Leon 30 Nisan tarihinde Hitler'in intihar ettiğine dair haberleri duyduğunda, Paris'in merkezinde yer alan ve önceden Gestapo merkezi olarak kullanılan Lutèce Otelindeki Comité Juif'te çalışıyordu. Bundan bir hafta sonra General Alfred Jodl Almanların kayıtsız şartsız teslim olduğu belgeyi imzalamıştı. Leon temmuz ayında bölüm şefi olarak atanmıştı, fakat evrakı arasında muhafaza ettiği soluk gri kimlik kartından hangi departmanın başına getirildiği tam olarak anlaşılmıyordu. Ayrıca Fransız Direnişinden türediği söylenen ve mülteciler ile toplama kamplarından sağ kurtulanları savaş sonrası hayata kazandırmayı amaçlayan bu örgütten bana hiç söz etmemişti. Annemin o günlere dair belleğiye birlikte yemek yemeye ve sohbet etmeye davet ettikleri muhtaç durumdaki kadın ve erkeklerin Brongniart Sokağındaki evlerine ara sıra yaptığı ziyaretlerle sınırlıydı. Bu insanlardan birkaçı intihar etmişti.

Leon biraz olsun ümitlendirici bir haber de almıştı. Dostu Max'tan altı yıl boyunca ayrı kalmışken, nisan ayında New York'taki bir adresi bulmuş, oraya bir mektup yollamıştı. Temmuzda yeniden temasa geçmeleri konusunda neşeli fakat kayıp aile bireylerinin akıbetiyle ilgili olarak biraz korkulu bir cevap gelmişti. Max, Leon'a, "Herhangi bir kötü haber almadığım sürece umudumu kaybetmeyeceğim," diye yazmıştı.⁶⁶ "Senin ailenden haber var mı?" diye sormuştu. Kaybolan kardeşleri de dahil olmak üzere, hakkında bilgi edinmeye çabaladığı insanları sıralamıştı. Mektup sevgi dolu dileklerle, Leon ve Rita'yı Amerika'ya taşınmaları konusunda yüreklendiren cümlelerle ve vizelerle ilgili yardım teklifiyle sona eriyordu. 1946 Ocağında Leon bir Polonyalı, Rita ise bir Avusturyalı olarak Paris'teki Amerikan Konsoloslukuna göç başvurusu için kayıt yaptırmıştı.

⁶⁶ "Herhangi bir kötü haber": Max Kupferman'dan Leon Buchholz'a, 9 Mayıs 1945, kaydı mevcuttur.

24

O sıralar *Le Monde*'da ve diğer gazetelerde Müttefiklerin Nazi liderlerini yargılamak üzere uluslararası bir mahkeme kurmayı düşündüğüne dair haberler çıkmaya başlamıştı. Sonra bu duyumlar somut gerçeklere dönüşmüştü: Mahkemede iki tanesi Fransız olmak üzere sekiz hâkim görev alacaktı. Leon bunlardan birini, en azından ismen tanıyor olabilirdi, ki bu kişi Paris Temyiz Mahkemesinin eski yargıcı Robert Falco'ydu.⁶⁷

1945 yılının Ekim ayında yirmi iki sanıkla ilgili iddianame hâkimler makamına sunulmuştu. *Le Monde* gazetesinde sanıkların yargılanacağı suçlar tarif edilmiş, yeni bir suç olan "soykırıma" dikkat çekilmişti. Gazetede bu suçun neyi ifade ettiği ve kökeninin nereye dayandığı sorulmuştu. Bu sorunun cevabı, söz konusu kelimeyi icat ettiği söylenen ve Amerikalı bir profesör olduğu belirtilen Rafael Lemkin ile yapılan röportajla gelmişti. Lemkin, bunun tatbiki sonuçlarıyla ilgili soruyu yönelten gazeteciye Leon'un yakinen bağlı olduğu Viyana ve Polonya'da yaşanan olaylardan bahsetmişti. Kendisi Fransız okurlara, "gelecekte herhangi bir devlet nüfusu dâhilindeki milli yahut ırki bir azınlığı yok etmeye yönelik eylemlerde bulunursa, tüm ilgili failer ülkelerini terk ettikleri takdirde tutuklanabilecektir," demişti.⁶⁸

Viyana ve Polonya'da yaşananlara yapılan bu referans, Leon'a hiçbir haber alamadığı ailesini bir kez daha hatırlatmış olabilir. Hem babası Pinkas hem de ağabeyi Emil 1914 yılının sonlarında hayatını kaybetmişti; peki ya Viyana, Lemberg ve Zólkiew'de kalanların başına neler gelmişti?

1945 yılında Leon'un elinde bu konuyla ilgili hiçbir bilgi olmasa da, artık benim elimde vardı. Leon çocukluğunda tanıdığı herkesin, Buchholzlar ve Flaschnerlardan oluşan Galiçyalı geniş ailesinin her bir üyesinin katledildiğini bana hiç söylememişti. Savaş başladığında Lemberg ve Zólkiew'de yaşayan yetmiş aşkın

⁶⁷ Leon bunlardan birini": Fransız hukukçu Robert Falco 26 Şubat 1882 tarihinde doğmuş, 14 Ocak 1960 tarihinde ölmüştür. 1907 yılında tamamladığı doktora tezini "tiyatro seyircilerinin hak ve görevleri" üzerine yazmıştır.

⁶⁸ "Gelecekte herhangi bir devlet": Robert Borel, 'Le crime de genocide principe nouveau de droit international', *Le Monde*, 5 Aralık 1945.

akrabası arasında sağ kalan tek kişi, gülümseyen kocaman kulaklı çocuk Leon olmuştu.

Leon bana hem bu dönemden hem de bahsi geçen akrabaların-
dan asla söz etmemişti. Ancak şimdi, Lviv'de konferans verme da-
vetini kabul etmiş olmamın sonucunda, yirminci yüzyılın sonuna
uzanan ömrünün geri kalanında katlandığı kederin ne denli derin
olduğunu idrak etmeye başlamıştım. Hayatının ikinci yarısında
tanıyageldiğim adam, Galiçya yıllarının ardından ayakta kalan
tek insandı. Çocukken şahit olduğum sessizliğin, Rita'yla otur-
dukları ufak dairede hüküm süren sükûtun sebebi, işte buydu.

Birkaç belge ve fotoğrafla kaybolmuş bir dünyanın ana hatla-
rını yeniden oluşturmaya başlamıştım. Bunda elbette pek çok boş-
luk vardı ve boşluklar sadece şahıslarla alâkalı değildi. Leon ve
Rita'nın evrakin içindeki mektuplarında sevecen yazışmalar bu-
lunmadığını fark ettim. Rita "kıymetli yavrusuna" içten sevgilerini
göndermişti, fakat benzer bir duygu Leon'a iletilmişse bile geriye
hiçbir yazılı emare kalmamıştı. Aynı durum Leon'un Rita'ya gön-
derdiği mektuplar için de geçerliydi.

İçimde 1939 Ocağında ayrı düşmeden önce aralarına başka bir
meselenin girdiğine dair bir his vardı. Leon Viyana'dan niçin tek
başına ayrılmıştı? O zamanlar bir bebek olan kızı Paris'e nasıl
ulaşmıştı? Rita neden arkada kalmıştı? Evraka dönerek Bayan Til-
ney'in adresinin yazılı olduğu kâğıt parçasında ve papyonlu ada-
ma ait üç fotoğrafta başka ipuçları aramaya başladım.

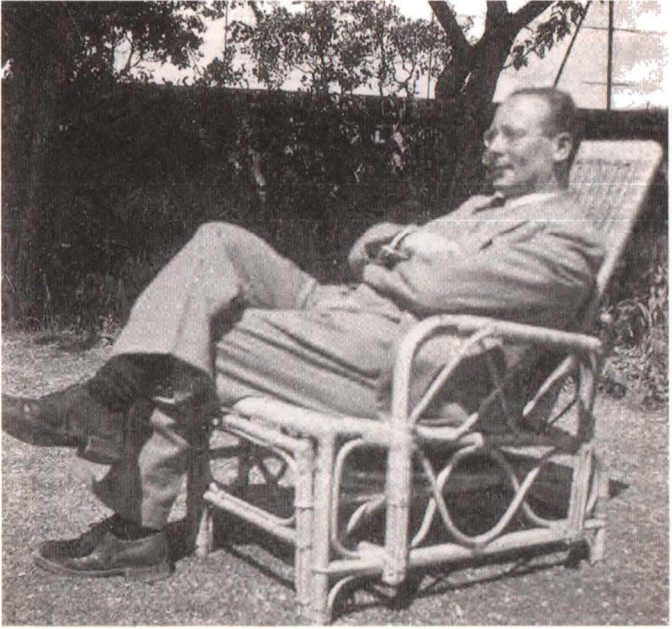
Bunlarda hiçbir ize rastlamayınca dikkatimi Leon'un yaşamı-
nın ilk yıllarıyla ilişkili olan diğer yere, küçük Zólkiew kasabasına
yönelttim. Burası hem Leon'un annesi Malke'nin hem de insanlığa
karşı suç ifadesini Nürnberg duruşmalarına dâhil eden Hersch
Lauterpacht'ın doğum yeriydi.

II

LAUTERPACHT

Bir birey olarak insan ...bütün hukukun en yüce ögesidir.

Hersch Lauterpacht, 1943¹

25

Avrupa'daki savaş sona erdikten birkaç hafta sonra, 1945 Yazının sıcak günlerinden birinde Zólkiew'de dünyaya gelmiş olsa da artık İngiltere'nin Cambridge şehrinde yaşayan orta yaşlı bir hukuk

"Bir birey olarak insan": Hersch Lauterpacht, 'The Law of Nations, the Law of Nature, and the Rights of Man' (1943), *Problems of Peace and War*, ed. British Institute of International and Comparative Law, Transactions of the Grotius Society 29 (Oceana Publications, 1962), 31 içinde.

profesörü öğle yemeğine çağırdığı misafirlerinin gelmesini bekliyordu. Onun Cranmer Caddesindeki ikiz nizam evinin üst katında bulunan çalışma odasında, maun ağacından yapılmış büyük çalışma masasında oturduğunu, gramofonda Bach'ın *Aziz Mat-ta'nın Çilesi* adlı eseri çalarken pencereden dışarıyı seyrettiğini hayal edebiliyordum. Kırk sekiz yaşındaki Hersch Lauterpacht, kısa süre önce Başkan Truman tarafından Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesine Alman savaş suçlularından sorumlu başsavcı olarak atanan ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı Robert Jackson'ın gelişini endişe içinde bekliyordu.

Jackson, Lauterpacht'ın "sağduyusuna ve bilgisine" ihtiyaç duyduğu özel bir sorun sebebiyle Cambridge'in yolunu tutmuştu.² Açıkça belirtmek gerekirse, Sovyetleri ve Fransızları Alman Nazi liderlerinin işlediği uluslararası suçlarla ilgili olarak Nürnberg'deki sanıklar aleyhine açılacak davalar konusunda ikna etmesi gerekiyordu. Jackson ve Lauterpacht arasındaki güven ilişkisi yıllar öncesine dayanıyordu. Suçların sıralandığı listeyi, savcı ve hâkimlerin oynayacağı rolleri, kanıtların ne şekilde ele alınacağını ve lisani noktaları tartışacaklardı.

Değinemeyecekleri tek mesele ise Lauterpacht'ın ailesiydi: Lauterpacht de, tıpkı Leon ve milyonlarca diğer insan gibi anne-babaları, kardeşleri, amca, dayı ve teyzeleri, kuzen ve yeğenleri ile Lemberg ve Zólkiew'de sessizce yitirdiği birçok akrabasından haber bekliyordu.

Ancak Robert Jackson'a bu konudan bahsetmek istememişti.

26

Lauterpacht 16 Ağustos 1897 Pazartesi günü Zólkiew'de doğmuştu. Varşova'daki bir arşivde gün yüzüne çıkan doğum belgesinde babasının işadamı Aron Lauterpacht, annesinin ise Deborah Turkenkopf olduğu belirtilmişti.³ Leon'un annesinin uzaktan akrabası olduğu ortaya çıkan hancı Barich Orlander, Lauterpacht'ın doğumuna şahit olmuştu.

Babası Aron petrol işiyle iştigal etmiş ve bir kereste fabrikası

² "Sağduyusuna ve bilgisine": Elihu Lauterpacht, *The Life of Hersch Lauterpacht* (Cambridge University Press, 2010), 272.

³ Varşova'daki bir arşivde: Tarihsel Kayıtlar Merkez Arvişi, Varşova.

işletmişti. Annesi Deborah ise ailesiyle, yani Lauterpacht'ın ağabeyi David (Dunek) ve Hersch'ten üç sene sonra dünyaya gelen kız kardeşi Sabina (Sabka) ile ilgilenmişti. Çiftin dördüncü çocuğu ölü doğmuştu. Lauterpachtlar geniş, orta sınıf, okuma yazma bilen, oldukça dindar bir aileydi (Evini Koşer âdetlerine göre idare eden ve peruka takma geleneğini sürdüren Deborah, iffetli bir görünüme sahipti.) Bir aile fotoğrafında beş yaşındaki Lauterpacht'ın ayakları iki farklı yöne bakıyor, kendisi donuk bir ifadeyle babasının kolunu tutuyordu.⁴

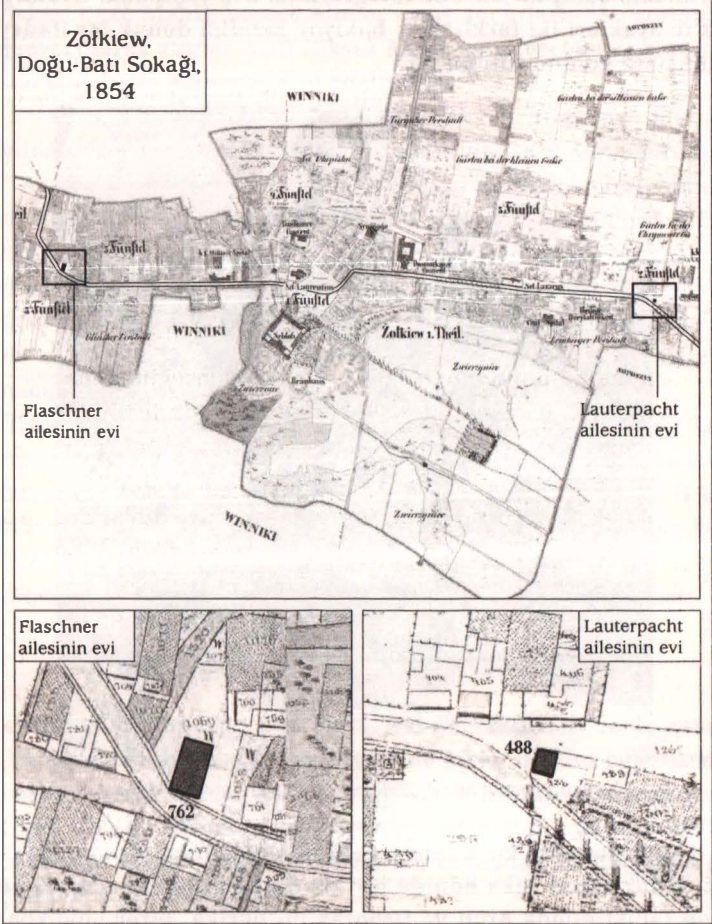

Lauterpacht ailesi, Zólkiew, 1902; Hersch en solda.

Lauterpacht'ın kız kardeşi, yani tabureye ilişmiş olan o küçük kız, yıllar sonra Inka adında bir kız çocuğu doğuracaktı. Kendisiyle tanıştığımda Aron ve Deborah'ın "harika" birer büyükbaba ve büyükanne olduğunu söyleyip onları çalışkan, cömert ve ço-

⁴ Bir aile fotoğrafında: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, s. 372 karşısında.

cukları için “büyük azim gösteren” “kibar ve müşfik” insanlar olarak betimledi. İnka müzik ve kitaplarla dolu, siyaset ve fikirlerin tartışıldığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun geleceğinin konuşulduğu, capcanlı bir evde yaşadıklarını anımsıyordu. Evde Yidiş (Aşkenaz dili) konuşuluyordu, ancak anne-babası çocukların anlamasını istemedikleri konuları Lehçe konuşuyordu.

Zółkiew kadastro kayıtları, Lauterpacht ailesinin 488. parseldeki 158 numaralı evde oturduğunu gösteriyordu. Görünen o ki burası Büyükanneimin annesi Malke Buchholz'un (Flaschner) ya-

şadığı Doğu-Batı Sokağının doğu ucunda, yani kasabanın diğer tarafında yer alıyordu.

Zólkiew'in hoş ve arkadaş canlısı tarihçisi Lyudmyla söz konusu konumu tam olarak belirledi; kasabanın doğu sınırında, Lviv'e gelirken geçtiğim yolun üzerinde kalan bu yer şimdilerde asfaltla kaplıydı.

Lyudmyla alaycı bir üslupla, "heykel dikmek için uygun bir yer," dedi ve söylediği şeyin bir gün gerçekleşeceğinde hemfikir olduk. Burası *Alter Friedhofa* (eski kabristan) ve Lyudmyla'nın beni götürdüğü ahşaptan yapılmış, eski Kutsal Teslis Kilisesine yakındı. Dışı yıpranmış kahverengi padavrayla kaplanmış olan kilisenin içine insanı rahatlatan tahta ve baharat kokuları sinmişti. Boyanmış ikonaların yer aldığı göz alıcı bir sunağı vardı; burası altın süslemeleri, koyu kırmızıları ve mavileriyle sıcak bir ortam, yüz yıl değişmeden kalmış güvenli bir yerdi. Lauterpacht'ın amcası David buranın tam karşısında yaşırdı, diye ekledi Lyudmyla, elbette ev çoktan yok olmuştu. Yakınlarda başka bir ev daha bulunduğunu ve orayı ziyaret edeceğimizi de belirtti. Evin ön kapısını kuvvetlice çaldı ve en nihayetinde tumbul, neşeli ve kocaman bir gülümsemesi olan ev sahibi kapıyı açtı. İçeriye buyurun, dedi ve bizi önce evin ön tarafında bulunan ve ahşap kiliseye bakan yatak odasına, sonra da yatak ve duvar arasındaki küçük bir bölmeye götürdü. Dizlerinin üzerine çöküp parkenin bir bölümünü kaldırdı ve zeminde ancak tek bir yetişkinin geçebileceği genişlikte, yamuk yumuk bir deliği meydana çıkardı. Clara Kramer ve diğer on yedi Yahudi, bu karanlık alanda neredeyse iki yıl boyunca saklanmıştı. Lauterpacht'ın doğduğu yere iki adım mesafede olan bu yerde gizlenenler arasında Lauterpacht'ın bazı akrabaları da vardı.

27

Lauterpacht 1910 senesinde anne-babası ve kardeşleriyle birlikte Zólkiew'i terk etmişti.⁵ Daha iyi eğitim almak için İmparator Franz Joseph'in liberal saltanatının altmış ikinci yılında Lemberg'e gittiğinde on üç yaşındaydı. O yıl Epsom Derbisini,

⁵ Lauterpacht 1910 senesinde: *A.g.e.*, 19.

şehirle bilinen hiçbir bağlantısı bulunmayan İngiliz bekâr Alfie Cox'un sahibi olduğu Lemberg adlı at kazanmıştı.⁶

Aron şehrin dolaylarında kereste fabrikası işletirken, hâlihazırda farklı ve ifade becerisi yüksek olan oğlu Humanist Lisesine yazılmıştı. Okumaya doymayan, kendinden emin ve siyasete ilgi duyan biri olan Hersch dini bir yol izlemeye gönülsüzdü. Akranları onu bir lider olmanın yanı sıra hem "muazzam bir zekâ" hem de vicdan sahibi, kültürlü, sağlam iradeli, hoşgörüsüz bir genç olarak tanıyordu. Ksenofobi, ırkçılık, grup kimliği ve çatışması temellerinde yükselen toplumsal eşitsizlikler Lemberg sokaklarında kol geziyordu. Bu unsurlar Hersch'i küçük yaşlardan itibaren etkileyegelmisti.

Lauterpacht gruplar arası sürtüşmeleri ve bu uyuşmazlıkların dini inanç ve siyasi görüşle ilgili meselelerle günlük hayata nasıl yerleştiğini Zólkiew'deyken öğrenmişti. Milliyetçi ve emperyalist heveslerin fay hattına kurulmuş bir şehir olan Lemberg ise, Leon'un da öğrenmiş olduğu gibi, çok daha kanlı bir hikâye sunuyordu. Oysa Lauterpachtlar Roma Katolik ve Doğu Ortodoks medeniyetleri arasına sıkışmış bir Ortodoks Yahudi ailesi olmalarına rağmen, liberal medeniyetin merkez üssü olan bir metropolde, hünerli matematikçilerin ve korkusuz hukukçuların mabedinde, kafelerin bilim insanları, şair ve müzisyenlerle dolu olduğu, yepyeni bir tren istasyonu ve muhteşem bir opera binası bulunan, Buffalo Bill Cody'nin (Vahşi Batı gösterisiyle 1905 yılında yapmış olduğu gibi) ziyaret edebileceği bir şehirde yaşadıklarına inanıyordu.⁷

Burası aynı zamanda sesler ve kokular şehriydi. Józef Wittlin kentle ilgili olarak, "Lwów'un çanlarının çaldığını duyabiliyorum, her biri ayrı birer tını veriyor," diye yazmıştı, "kent meydanındaki fıskiyelerin şırıltısı ile ilkbahar yağmurunun tozdan arındırdığı mis kokulu ağaçların hışırtısını işitebiliyorum." Genç Lauterpacht, Wittlin'le aynı kafelerde müdavimlik etmiş olabilirdi: Jagiellońska ve Üç Mayıs Sokaklarının köşesindeki Europejska (ki "cins-i latiften birilerinin burada görülmesi tedirgin edici bir nadidelikti"), Andriolli Pasajının üst katındaki Sztuka (burada "uzun saçlı kemancı

⁶ O yıl Epsom Derbisini: 'Lemberg's Derby', *Wanganui Chronicle*, 14 Temmuz 1910, 2.

⁷ Buffalo Bill Cody: Charles Eldridge Griffen, *Four Years in Europe with Buffalo Bill* (University of Nebraska Press, 2010), xviii.

Wasserman Schumann'ın *Träumerei* adlı eserini her çaldığında ortam ışıkları kısılırdı") ile Üç Mayıs ve Kościuszko Sokaklarının kesişimindeki Renaissance (ki diğer kafelerde çalışan garsonlar buraya cıfcaflı ceketleri ve rengârenk kravatlarıyla gelip kendi meslektaşlarından hizmet beklerdi) elbette çoktan tarih olmuştu.⁸

Lauterpacht ailesi şehre yerleştikten üç yıl sonra savaş Lemberg'e ulaşmıştı. Ruslar 1914 Eylülünde şehri işgal ederken ve İmparator Nikolay Avusturyalıların topyekûn bozguna uğradığına ve "tam bir nizamsızlık içinde geri çekildiğine" dair haberleri alırken Hersch de oradaydı.⁹ Bu ifadeyle, muhtemelen Leon'un ağabeyi Emil'in de öldürüldüğü büyük muharebe kastediliyordu. *The New York Times* gazetesinde Rus "istilacıların" "nezaketli" davrandığı, kiliselere ve "yol kenarındaki küçük ibadethanelere" saygı gösterdiği, böylece Lemberg'in savaşın o kanlı kargaşasının ortasında Londra kadar huzurlu ve işlek kalmasına imkân verdiği bildirilmişti.¹⁰

Avusturya-Macaristan ordusu 1915 yılı Haziranında Alman birliklerinin de yardımıyla şehri yeniden ele geçirmiş, "Avusturya ve Almanya'nın dört bir yanında sevinç dolu bir duygu seli" yaratmıştı.¹¹ Lauterpacht bundan bir ay sonra, her ne kadar zamanının çoğunu babasının kereste fabrikasında konaklayarak geçirmiş gibi görünüyor olsa da, Avusturya ordusuna yazılmak üzere çağrılmıştı. Bir arkadaşı onun makine dairesindeyken makinelerin ve savaşın yarattığı seslere "aldırmadan" kitaplara gömüldüğünü ve kendi kendine Fransızca ve İngilizce çalıştığını gözlemlemişti.¹² Lauterpacht şimdilerde oğlunun elinde bulundurduğu ayrıntılı bir defter tutmuş, bu deftere savaş, ekonomi, din ve psikoloji dâhil olmak üzere okuduğu çok çeşitli kitapları, örneğin Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserini ve bir Marksizm incelemesini kaydetmişti. Müzik, özellikle ona ömrü boyunca tutku ve avuntu sağlayagelecek olan Bach ve Beethoven bir kaçış yolu sunuyordu. Lauterpacht'ın

⁸ "Cins-i latiften birilerinin": Wittlin, *City of Lions*, 32, 26.

⁹ "Tam bir nizamsızlık içinde": 'Lemberg Battle Terrific', *New York Times*, 4 Eylül 1914, 3.

¹⁰ "Yol kenarındaki küçük ibadethanelere": 'Russians Grip Galicia', *New York Times*, 18 Ocak 1915.

¹¹ "Avusturya ve Almanya'nın dört bir yanında": 'Great Jubilation over Lemberg's Fall', *New York Times*, 24 Haziran 1915.

¹² Seslere "aldırmadan": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 20.

“olağanüstü bir müzik kulağına ve hafızasına” sahip olduğu söyleniyorsa da, müzik aleti konusundaki yeteneği iki parmağıyla *Kreutzer Sonatı*’nı çalmaktan öteye gitmemiştir.¹³

Üniversite hayatıyla ilgili bir seçim yapma zamanı geldiğinde, ailesi onu ağabeyinin izinden gitmeye ikna etmişti. Böylelikle Lauterpacht 1915 Sonbaharında Lemberg Üniversitesi Hukuk Fakültesine yazılmıştı.

28

Lauterpacht’ın hayatıyla ilgili metinlerde üniversite yıllarından, ne üzerine çalıştığından veya nerede yaşadığından pek az söz ediliyordu, bu yüzden Lviv şehir arşivlerinde keşfe çıkmaya karar verdim. Lehçe ve Ukraynaca dil becerisinden yoksun olduğum için, bu konuda Lauterpacht’ın bir asır önce eğitim görmüş olduğu hukuk fakültesinin takdire şayan öğrencileri Ihor ve Ivan’a güvendim (Ivan’ın Kırım’daki Sivastopol Sovyet Deniz Üssü üzerine yazdığı doktora tezi, Rusya’nın bu sefer Kırım’ı yasalara aykırı biçimde işgal ederek toprak yağmalarına bir yenisini eklediği dönemle çakışınca tam yerine rastgelmişti.) Neticede Ivan’la birlikte Lviv Oblastı Devlet Arşivinin labirenti andıran binasına doğru yola çıktık.

Belediye Sarayının hemen kuzeyinde kalan Muzeina Meydanına aşınaydım, burası bir bitpazarına, yani şehrin keder dolu yirminci yüzyılının her yönüne ışık tutan kartpostal, gazete ve kitaplardan mürekkep bir açık hava kütüphanesine ev sahipliği yapıyordu. Ben Avusturya-Macaristan döneminden kalma parçaları, Polonya kartpostallarını, birkaç Yahudi ve Yidiş objesini yağmalarken, oğlum Sovyetlerden kalma, mavi ve kırmızı renkli, metal bir guguklu saat aldı. En seçkin ürünler –eğer fiyat ölçü olarak kabul edilirse tabii– üç yıl süren Nazi hâkimiyeti dönemindendi. Bir yanında gamalı haç, diğer tarafında ise SS amblemi bulunan koyu yeşil *Stahlhelm*’in tipik şeklini görür görmez tanıdım, fakat yanına fazla yaklaşıncaya satıcı beni tezgâhından kovdu.

¹³ “Olağanüstü bir müzik kulağına”: *A.g.e.*, 19.

Lemberg, 1917. Hukuk Fakültesi yukarıdan ikinci sırada solda, tren istasyonu yukarıdan ikinci sırada sağda, George Otel ise en alt sırada sağda.

Devlet Arşivi, Barok mimarisiyle inşa edilmiş olan Kutsal Efkaristiya Kilisesinin bir bölümünü teşkil eden eski bir Dominikan manastırının bitişiğindeki, on sekizinci yüzyıldan kalma yıkık dökük bir binadaydı. Sovyetler zamanında din ve ateizm

müzesi olarak işlev gören bu kilise, artık Ukrayna Rum Katolik Kilisesiydi. Başına eşarp bağlamış yaşlıca bir kadın, girişte nöbet tutuyordu. "Ziyaret amacınız?" diye bağırdı. Ivan parolayı -yani "Arşiv" sözcüğünü- öylesine güçlü biçimde dile getirdi ki, kadın içeri girmemize izin verdi. İşin sırrı durmaksızın yürüme-ye devam etmekte.

Okuma salonuna bakımsız bir gül bahçesinden geçip yağmurdan sıırıslam olmuş bir halının serildiği metal merdiveni tırmanarak çıkılıyordu. Ivan ile birlikte birinci kata girdik, hiçbir tabelanın bulunmadığı bu yerde Lemberg'in kırık dökük taşlarıyla kaplı olan koridor ışıklandırılmamıştı bile. Duvarlar, raflara sıralanmış dökümanlarla doluydu: Avusturya-Macaristan ordusunun son ricatı, Kasım 1918; bağımsız fakat kısa ömürlü Batı Ukrayna Halk Cumhuriyetinin ilanı, yine Kasım 1918; Sovyetler Lviv'inin Almanlar tarafından kuşatılması, Haziran 1941; Vali Hans Frank'ın Galiçya'yı Genel Hükümetinin topraklarına kattığını bildirdiği emir, Ağustos 1941; Lemberg'deki bütün okul ve üniversitelerin kapatıldığına dair bir başka emir, Eylül 1941.

Koridorun sonunda, okuma salonunun girişinde bir neon ışık titreyiyordu. Arşivci burada, bir rahibe ve uyuyan iki kişi dâhil olmak üzere beş okurun huzurunda ısmarladığımız kitapları kaydetti. Elektrikler gidene kadar herkes sessizdi, bu kısa ve gündelik hadise biraz gürültüye sebep oldu, ancak bir ara söz ettiğim rahibenin tüm bu kargaşa esnasında uyumayı sürdürebildiğini fark ettim. Arşivci, kitapları teslim almak üzere yarın saat onda geri gelmemizi salık verdi. Ertesi gün arşive döndüğümüzde bir yığın cilt ahşap sıraların üzerine düzgünce dizilmiş halde bizi bekliyordu. Toz, deri ve dağılmak üzere olan kâğıttan ibaret olan bu üç kule, hukuk fakültesinin 1915 ile 1919 yılları arasındaki öğrenci kayıtlarıydı.

1915 sonbaharından başlayıp el yazısıyla doldurulmuş yüzlerce formun üzerinden geçtik. Sayfalar her biri Polonyalı veya Musevi (Yahudi) olarak tanımlanmış olan öğrencilerin adlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştı, aralarında birkaç Ukraynalı da vardı. Yaptığımız oldukça zahmetli bir işti. Formlara öğrencilerin isimleriyle birlikte aldıkları derslerin listesi, ders saatleri ve profesörlerin adları da yazılmıştı. Her bir formun arkasına tarih ve imza atılmıştı.

Ivan Lauterpacht'la ilgili ilk dökümanı, 1915 Sonbaharında Ruslar bertaraf edildikten kısa bir süre sonra arkadaşı Ihor'un yaptığı çalışmaya dayanan belgeyi buldu. Buradan başlayarak Lauterpacht'ın gelişim yıllarını kapsayan 1915-1919 yılları arasındaki yedi sömestrlik öğrenim hayatını neredeyse eksiksiz bir set halinde topladık.¹⁴ Belgelerde bir ev adresi vardı, günümüzde Teatralna Sokağı olarak anılan Rutowskiego Sokağı 6 numara, kaldığım otelden birkaç bina ötedeydi. Oranın önünden geçmiştim, hatta ortasında iki büyük *L* harfinin yer aldığı yuvarlak metal çerçevelerin asılı olduğu o güzel metal kapıları da gözümünden kaçırmamıştı. *L* harfi neyi ifade ediyordu? Lauterpacht mı? Lemberg mi? Yoksa Lwów mu?

Lauterpacht'ın çalışmalarına Roma hukuku ve Alman kamu hukukuyla başladığını, ardından biri ruh ve beden, diğeriye iyimserlik ve karamsarlık üzerine iki ders aldığını öğrendim. İlk öğretmenlerinden birinin ismine aşinaydım; Profesör Oswald Balzer, apayrı konular olan Polonya ve Avusturya hukuk tarihi dersleri veriyordu.¹⁵ Balzer aynı zamanda Avusturya ve Galiçya hükümetlerini olağandışı davalarda savunan bir avukattı. Sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili şahsi bir çalışma yaparken rastladığım en unutulmaz davası, Tatra Dağlarında bulunan iki gölün mülkiyetiyle alâkalı olarak on dokuzuncu yüzyılda yaşanan uyuşmazlıktı. Objektif bir adam olan Balzer, Lauterpacht'ı etkilemiş olmalıydı.

Lauterpacht'ın 1916 Eylülünde başlayan ikinci öğrenim yılı savaşın ve adeta rekor kırarak altmış sekiz yıldan uzun süre tahtta kalan İmparator Franz Joseph'in ölümünün hâkimiyetinde kalmıştı. Şehrin çevresinde çatışmalar kızışmaya devam ederken havada bir değişim kokusu vardı, yine de dersler devam etmişti. Dini temaların bolluğu (Katolik Hristiyan hukuku ve ardından İsrail Tarihi ve Kültürü) ve her gün aldığı maddecilik ve içgüdücülük dersleri, yani Lauterpacht'ın düşünsel gelişiminin şiddetli bir elektrik akımı misali arasında gidip geldiği bu iki kutup beni

¹⁴ Buradan başlayarak: Lviv Oblastı Hükümet Arşivi, kütük 26, liste 15, dosya 171, 206 (1915-16, kış); dosya 170 (1915-16, yaz); dosya 172, s. 151 (1916-17, kış); dosya 173 (1917-18, kış); dosya 176, s. 706 (1917-18, yaz); dosya 178, s. 254 (1918-19, kış).

¹⁵ İlk öğretmenlerinden birinin: Manfred Kridl ve Olga Scherer-Virski, *A Survey of Polish Literature and Culture* (Columbia University Press, 1956), 3.

hayretlere sürüklemişti. 1917 yılının Nisan ayında devletin açtığı tarih ve hukuk bilimi sınavını, en yüksek notu ("iyi") alarak geçmişti.¹⁶

Üçüncü öğrenim yılı 1917 Eylülünde başlarken Avusturya'nın şehir üzerindeki nüfuzu hafiflemişti. Lauterpacht ilk ceza hukuku dersini, Avusturya ceza hukuku alanında tanınmış bir uzman olan Profesör Dr. Julius Makarewicz'ten almıştı. Aynı öğretmenin verdiği ikinci bir derse daha katılmıştı, o da cezaevi bilimiyle alâka-lydı. Avusturya'da iki taraflı davalarla ilgili olan üçüncü dersini ise Profesör Dr. Maurycy Allerhand veriyordu. Bu isimlerden bahsediyorum, zira ilerleyen sayfalarda onlara yeniden değineceğiz.

Lauterpacht'ın dördüncü ve son öğrenim yılı, hem Lemberg hem Avrupa hem de bütün dünyada yaşanacak olan köklü değişikliklerin eşiğinde başlamıştı. Kasım 1918'de I. Dünya Savaşı sona erdiğinde -Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu da beraberinde götürdüğünde- Lemberg'in kontrolü her geçen hafta el değiştiriyordu.

29

Lauterpacht'ın hayatı, "Kızıl Prens" olarak anılan yirmi üç yaşındaki Avusturya Arşidükü Wilhelm'in aldığı, Lemberg'deki Polonyalılar ve Ukraynalılar arasında yaşanacak olan kanlı çatışmaları tetikleyen gizli bir kararla değişivermişti. Wilhelm 1918 Kasımında, yani Leon Viyana'ya gittikten dört yıl sonra¹⁷ Avusturya-Macaristan ordusu dâhilindeki Polonyalı birliklerin Lemberg'den çekilmesini emretmiş, onların yerine Ukraynalı Sich Nişancılarından oluşan iki alayı yerleştirmişti. 1 Kasım tarihinde Ukraynalılar Lviv'in kontrolünü ele geçirerek burayı yeni bir ülkenin, yani Batı Ukrayna Halk Cumhuriyetinin başkenti ilan etmişti.

Bunu Polonyalı ve Ukraynalı gruplar arasındaki ağır çatışmalar izlemiş, yanlış tarafı, diğer bir deyişle kaybeden tarafı seçmekten korkan Yahudiler ise iki ateş arasında kalıp tarafsızlığı

¹⁶ En yüksek notu ("iyi"): Lviv Oblastı Hükümet Arşivi, kütük 26, liste 15, dosya 393.

¹⁷ Wilhelm 1918 Kasımında: Timothy Snyder, *The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke* (Basic Books, 2010).

seçmişti.¹⁸ Çatışmalar 11 Kasım'da Almanya ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan ateşkes antlaşmasından, yani Polonya'nın bağımsızlığını ilan ettiği günden sonra da sürmüştü. Katliam Lauterpachtların yaşadığı Teatralna Sokağına ulaşmış, mal ve mülkte büyük zarara yol açmıştı. Lauterpacht'ın okul arkadaşı Joseph Roth (ki kendisi yakın civardaki Brody'de dünyaya gelen ve Abbott Hoffmann Sokağında Wittlin'e yakın bir yerde birkaç yıl geçiren roman yazarıyla adaştır) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılırken yaşanan dönemi, o "sürtüşme ve ihtilaf" günlerini tasvir etmişti. "Yahudi nüfusunu korumak için gönüllü Yahudilerden oluşan milis kuvvetleri teşkilatlanmıştı," diye belirtmişti. Bunların arasında Yahudi mahallelerinde "sabah akşam" devriye gezen Lauterpacht da vardı.¹⁹

Bir hafta içerisinde Ukraynalılar şehrin kontrolünü Polonyalılara kaptırmıştı ve bu kavgaya son verecek bir uzlaşmaya varılmıştı.²⁰ Ne var ki, Lviv Lwów'a dönüşürken yağmacılık ve cinayetler sokaklara yayılmıştı.

Lauterpacht ailesinin sonraları yerleşeceği, yeni yağmış incecik bir kar tabakasıyla örtülü sokağa kurulmuş bir barikatın fotoğrafını bulmuştum. Bu fotoğrafa bakınca *The New York Times* gazetesinde biraz kışkırtıcı bir başlıkla betimlenmiş o üç günde gerçekleşen olayları tasavvur etmek daha kolaydı: "Lemberg Pogromunda 1100 Yahudi Katledildi."²¹ Bu sözcüklerle Başkan Woodrow Wilson'a katliamı durdurması için baskı yapılıyordu.

Bu kanlı olaylar azınlık gruplarının karşılaşılabileceği tehlikeleri daha da artırırken, Lauterpacht çalışmalarını sürdürmüştü. On binlerce insanın gruplar arası mücadelenin ortasına sürüklenişinin yarattığı acı gerçeklerle karşı karşıya kalan ve o sıralar Galiçya Siyonist Akademisyenler Teşkilatının liderlerinden biri olan Lauterpacht bir Yahudi lisesi kurmuş ve Leh okullarına yönelik bir boykot düzenlemişti. Bir arkadaşının da izah ettiği üzere,

¹⁸ Tarafsızlığı seçmişti: Fink, *Defending the Rights of Others*, 110 (ve genel bilgi için 101-30)

¹⁹ "Sabah akşam": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 21.

²⁰ Bir hafta içerisinde: Varşova Antlaşması (Petliura-Piłsudski Antlaşması olarak bilinir) 21 Nisan 1920 tarihinde imzalanmış ancak pek az etkili olabilmıştır.

²¹ "1100 Yahudi Katledildi": '1,100 Jews Murdered in Lemberg Pogroms', *New York Times*, 30 Kasım 1918, 5.

"Yahudi gençler Yahudileri hedef alan soykırımlara katılanlarla aynı sıralarda oturamazdı."²²

Sykstuska Sokağındaki barikat, Lemberg, Kasım 1918

Yeni bir Polonya veya Ukrayna devletinin kurulma olasılığı ufukta görünürken, müesses otoritenin yıkılışı hiddetli bir milliyetçilik dalgasını serbest bırakmıştı. Yahudi kitlesinden ise farklı tepkiler geliyordu. Anti-nasyonalist Ortodoks Yahudi cemaati Polonyalı ve Ukraynalılarla birlikte huzurlu bir yaşam umut ederken, kimileri eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları dâhilindeki bir yerlerde bağımsız bir Yahudi devleti kurulması gerektiğini savunuyordu. Diğerleri bağımsızlığını yeni kazanmış olan Polonya'da Yahudiler için daha fazla özerklik istiyor, Siyonistler ise Filistin'de kurulacak olan ayrı bir Yahudi devletinden azına razı gelmiyordu.²³

²² "Aynı sıralarda oturamazdı": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 23.

²³ Diğerleri bağımsızlığını: Antony Polonsky, *The Jews in Poland and Russia, Volume 3: 1914–2008* (Littmann, 2012); Yisrael Gutman ve diğerleri, ed., *The Jews of Poland Between Two World Wars* (Brandeis University Press, 1989); Joshua Shanes, *Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia* (Cambridge, 2014).

Grup kimliği ve özerkliğine ilişkin bu tür meseleler, milliyetçiliğin yükselişi ve I. Dünya Savaşının ardından yeni devletlerin doğuşuyla bir araya gelerek hukuku siyasi arenanın merkezine taşımıştı. Bu hem derece hem de kapsam açısından yepyeni bir gelişmeydi. Yasalar azınlıkları nasıl koruyabilirdi, diye soruluyordu. Azınlıklar hangi dilleri konuşabileceklerdi? Çocuklarını özel okullarda okutabilecekler miydi? Böylesi sorular hâlâ tüm dünyada yankılanmaya devam ediyor olsa da, o zamanlar bunların ne şekilde irdeleneceği konusunda kılavuzluk sağlayan hiçbir uluslararası kural yoktu. İster eski ister yeni olsun, her ülke, sınırları içinde yaşayanlara dilediği gibi muamele etmekte özgürdü. Uluslararası hukuk çoğunluğun azınlığa yapacağı muameleyle ilgili pek az sınırlama sunuyor, kişisel haklarla ilgili herhangi bir kısıtlama getirmiyordu.

Lauterpacht'ın düşünsel gelişimi, tam da bu kritik ana denk gelmişti. Lauterpacht Siyonist faaliyetlerde bulunmasına rağmen milliyetçilikten korkuyordu. O esnada Lemberg'de yaşayan ve dersler veren filozof Martin Buber, nefret uyandıran bir milliyetçilik türü olarak Siyonizme karşı gelerek ve Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletinin oradaki Arap halkına kaçınılmaz olarak baskı yapacağı görüşüne bağlı kalarak Lauterpacht'ı entelektüel anlamda etkilemişti.²⁴ Buber'in derslerine katılan Lauterpacht kendini bu tip fikirlerle ilgilenirken bulmuş, hatta kendini Buber'in havarisi olarak tanımlamıştı. Bunlar, devletin gücü konusundaki kuşkuculuğunun ilk kanat çırpışlarıydı.²⁵

O arada hukuk fakültesindeki dersler devam ediyordu. Avusturya gücünü yitirirken dahi Lauterpacht, Profesör Roman Longchamps de Berier'in Avusturya özel hukuku dersine kendini kaptırmıştı. Profesör Makarewicz ise her gün Avusturya ceza yasası dersini, her ne kadar söz konusu yasalar Polonya Lwów'unda geçerliliğini yitirmiş olsa da veriyor, sınıfa gerçeküstü bir hava katıyordu. Ayrıca Lauterpacht uluslararası hukuk alanındaki ilk dersini 1918 Sonbaharında, Viyana'da siyasi faaliyetlerini sürdüren ve yeni Polonya Parlamentosu'na katılmak üzere olan Dr. Józef Buzek'ten almıştı.²⁶

²⁴ Filozof Martin Buber: Asher Biermann, *The Martin Buber Reader: Essential Writings* (Palgrave Macmillan, 2002).

²⁵ Bunlar, devletin gücü: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 21.

²⁶ Józef Buzek: 16 Kasım 1873'te doğmuş, 22 Eylül 1936'da ölmüştür.

Bu dersler, ayrımcılığın yaygın olduğu ve her profesörün Ukraynalı ve Yahudilerin derslerine katılıp katılamayacağına karar verebildiği bir üniversitede konunun aykırılığını da vurgulamış olmalıydı.

Lauterpacht, belki de defterinde okuduğunu belirttiğini kitapların birinden esinlenerek, başka bir yere taşınmayı hayal etmişti. Israel Zangwill tarafından yazılan ve kısa süre sonra *Time* dergisinin kapağında yer alan *Getto Komedileri*'nde "İngilizleştirilenin" şanına temas edilen bir dizi öykü bulunuyordu. Zangwill "Efkâr Örneği" adlı öyküsünde yurdunun "katlanılmaz" durumu yüzünden Rusya'yı terk edip İngiltere'ye giden bir hancının hikâyesini anlatıyordu. Bir diğer öyküsünde ("Kutsal İzdivaç") ise bir soru yöneltiyordu: "Gidip Viyana'yı görmek istemez miydin?"²⁷

30

1919 yılında Viyana bir devlet kalıntısının başkenti, yaklaşık bin yıl boyunca varlığını sürdüren bir monarşinin kalan son toprağıydı. Viran haldeki binaları terhis edilmiş askerler ve yurtlarına dönmeye çabalayan savaş esirleriyle dolu, enflasyonun hızla yükseldiği ve Avusturya hükümdarlığının "avucunuzdaki pelte misali eridiği" bir yerdi.²⁸ Stefan Zweig, kıtlığın ve "açlıktan ölenlerin tehlike dolu sarı gözlerinin" istila ettiği, ekmeğin "zift ve zambak tadında birkaç kara kırıntıdan" ibaret olduğu, patateslerin donduğu, erkeklerin etrafta eski üniformalarla yahut eski çuvallardan dikilmiş pantolonlarla dolaştığı ve "genel bir moral bozukluğunun" hüküm sürdüğü bu Avusturya şehrindeki "acıklı" izlenimlerini aktarmıştı.²⁹ Yine de beş yıldır yaşadıkları bu kent Leon'a ve ailesine umut vaat ediyordu. Muhtemelen Lauterpacht gibi biri içinse liberal kültürün, edebiyatın, müziğin, kafelerin ve elbette herkese açık olan üniversitelerin cazibesi kuvvetli olmuştu.

Lauterpacht 1919 Yazında, dersleri bittikten sonra Lwów'dan ayrılmıştı. Avrupa'nın sınırları yeniden çiziliyordu ve Lwów'un gelecekteki konumu belirsiz bir hal almıştı: ABD Başkanı Wood-

²⁷ "Gidip Viyana'yı görmek": Israel Zangwill, 'Holy Wedlock', *Ghetto Comedies* (William Heinemann, 1907), 313 içinde.

²⁸ "Avucunuzdaki pelte misali eridiği": Stefan Zweig, *The World of Yesterday* (Pushkin, 2009), 316.

²⁹ "Açlıktan ölenlerin": *A.g.e.*, 313.

row Wilson 1918 yılının Ocak ayında Kongreye seslenmiş, aynı zamanda “inkâr edilemez şekilde Polonyalı nüfuslarca meskûn edilmiş” yeni bir devlet özlemini de dikkate alarak “Avusturya-Macaristan halklarının özerk gelişimi” ile ilgili fikirlerini içeren On Dört İlkesini sıralamıştı.³⁰ Wilson’ın önerileri hedeflenmeyen bir sonucu da beraberinde getirmişti: Lwów ve çevresine ilişkin tasarı gelişirken modern insan hakları hukuku doğmuştu.

1919 Nisanında, Versailles müzakereleri sonuçlanma aşamasındayken Polonya Hükümetlerarası Komisyonu Polonya’nın doğu sınırı sayılacak bir hat çizmişti. İngiltere Dışişleri Bakanının onuruna Curzon Hattı olarak adlandırılan sınırın oluşturulmasında Lauterpacht da tercüman olarak görev alarak küçük bir rol oynamıştı (ancak buna hiçbir metninde yer vermemişti.)³¹ Bölgeyi biliyordu ve gerekli dil becerisine sahipti. Bir arkadaşı, “o zamanlar 21 yaşında olan Hersch mütercim olarak seçildi ve görevini memnuniyet verir biçimde yerine getirdi,” diye yazmıştı. O sıralar Fransızca, İtalyanca, Lehçe ve Ukraynaca konuşabilmenin yanında İbranice, Yidiş, Almanca ve İtalyanca bilgisine de sahipti. Hatta biraz İngilizce dahi biliyordu. Curzon Hattı Lwów’un doğusuna çekilmiş, hem bu kenti hem de Zólkiew dâhil olmak üzere kent çevresindeki bölgeleri Polonya’ya bağlamıştı ve böylece Rusların hâkimiyeti önlenmişti.³²

Bu gelişmeler Polonya genelinde Yahudilere yapılan saldırılarla aynı zamana rastlamış, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve diğer ülkelerde bağımsızlığını yeni kazanan Polonya’nın Alman ve Yahudi azınlıklarını koruyabilme yetisi konusunda endişeye yol açmıştı. Versailles’ın gölgesinde bir mukabele durumu doğmuştu: Polonya bağımsızlığını, ancak azınlıklarının haklarını korursa kazanabilecekti. Başkan Wilson’ın emriyle Harvard Üniversitesinden tarihçi Archibald Coolidge Lwów ve Galiçya’daki koşullar hakkında Başkana rapor veriyor, azınlıklara “yaşam, özgürlük ve

³⁰ “Avusturya-Macaristan halklarının”: ABD Kongresine Sesleniş, 8 Ocak 1918; Margaret Macmillan, *Paris 1919* (Random House, 2003), 495.

³¹ Curzon Hattı olarak adlandırılan: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 20.

³² Curzon Hattı: R. F. Leslie ve Antony Polonsky, *The History of Poland Since 1863* (Cambridge University Press, 1983.)

mutluluk arayışı" gibi temel himayelerin sağlanması çağrısında bulunuyordu.³³

Başkan Wilson, Polonya'nın Milletler Cemiyeti üyeliğini ırki ve milli azınlıklara eşit muamelede bulunma taahhüdüne bağlayan özel bir antlaşma teklifinde bulunmuştu. Fransa Wilson'ı desteklerken, benzer hakların, "Amerikan zencileri, Güney İrlandalıları, Flamanlar ve Katalanlar" dâhil olmak üzere, diğer gruplara da verilmesinden korkan Britanya teklife karşı çıkmıştı. Bir İngiliz yetkilinin yakındığı üzere, yeni Milletler Cemiyeti bütün ülkelerdeki azınlıkları korumamalıydı, yoksa "İrlandalıları gibi çok daha ciddi sorunlar bir kenara bırakılsa dahi Liverpool'da yaşayan Çinlileri, Fransa'daki Roma Katoliklerini ve Kanada'daki Fransızları koruma hakkına" da malik olacaktı. Britanya egemenliğinin –yani diğerlerine dilediği gibi davranma hakkının– herhangi bir şekilde zayıflamasına ve uluslararası denetime itiraz ediyordu. Bedeli daha fazla "adaletsizlik ve zulüm" olsa bile Britanya'nın aldığı tavır bu yöndeydi.³⁴

Siyonizm yanlısı ve milli Yahudi heyeti 1919 yılının Mart ayında daha fazla özerklik, dil ve kültür hakları ile kendi kendilerini yönetme ve temsil ilkelerini talep etmek üzere Paris'e geldiğinde, arka planda bunlar yaşanıyordu. Bu konular müzakere edilirken, Lwów'un 350 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Pinsk kentinde bir grup Polonyalı askerin otuz beş Yahudi sivili katlettiğine dair bir haber yayılmıştı.³⁵ Bu da, Versailles müzakereleri sırasında Polonya'daki azınlıkların korunmasına ilişkin antlaşma tasarısı oluşturulurken meselelerin yönünün değişmesine yol açmıştı. Başkan Wilson'ın azınlıklar için "kesin koruma" talep ettiği antlaşma tasarısının bir kopyası 21 Mayıs tarihinde Versailles'daki Polonyalı heyetine sunulmuştu.³⁶ Polonya'nın yeni hükümeti ise tasarımı içişlerine yapılan hoş görülemez bir müdahale olarak görülmüştü. Polonya heyetinin başkanlığını yapan klasik müzik piyanisti Ignacy Paderewski, doğrudan İngiltere

³³ "Yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı": 'Rights of National Minorities', 1 Nisan 1919; Fink, *Defending the Rights of Others*, 203–5.

³⁴ "Adaletsizlik ve zulüm": Fink, *Defending the Rights of Others*, 154n136.

³⁵ Bu konular müzakere edilirken: Norman Davies, *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War, 1919–20* (Pimlico, 2003), 47.

³⁶ "Kesin koruma": David Steigerwald, *Wilsonian Idealism in America* (Cornell University Press, 1994), 72.

Başbakanı David Lloyd George'a yazarak antlaşma taslağının her bir maddesine itiraz etmişti. George'u Polonya'da yahut başka bir yerde "Yahudi sorunu" yaratmayın, diye uyarılmıştı. Varşova'nın antlaşmayı imzalamama ihtimalinden çekinen Lloyd George, talep edilen imtiyazları kabul etmişti.³⁷

Bundan bir ay sonra Versailles Barış Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşmanın 93. maddesine göre Polonya'nın ırkı, dili ya da dini nüfusun çoğunluğundan farklı olan "ahaliyi" koruma altına alacak ikinci bir antlaşmayı imzalaması gerekiyordu.³⁸ Ayrıca İtilaf Devletleri, söz konusu azınlıkları "koruma" hakkına sahipti ki bu durum Polonya'nın gözünde bir kere daha aşağılandıkları anlamına geliyordu, zira kendilerine orantısız yükümlülükler dayatılmaktaydı: Hakları tüm gruplara değil, yalnızca bazılarına tanınıyordu ve muzaffer güçler kendi azınlıklarıyla ilgili olarak eşdeğer yükümlülüklerden kaçınacaktı.

Esasen Polonya, Küçük Versailles Antlaşması olarak bilinen belgeyi imzalamaya zorlanmıştı. Bu antlaşmanın 4. maddesi, Lauterpacht ve Leon dâhil olmak üzere, Lwów ve çevresinde dünyaya gelen tüm insanları Polonya vatandaşı kılmıştı. Polonya'nın "soy, milliyet, dil, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin" tüm ahalisini koruyacak adımlar atması gerekmekteydi. Azınlıklar kendi okulları ile dini ve sosyal kurumlarını işletebilecek, anadil haklarına ve dini özgürlüğe sahip olacaktı. Bununla birlikte, Polonya Azınlıklar Antlaşması daha da ileri gidiyordu; bahsedilen azınlıkların haklarını Milletler Cemiyeti tarafından himaye edilecek "uluslararası bir yükümlülük meselesi" haline getiriyordu. Antlaşmayla ilgili herhangi bir anlaşmazlık doğması halinde, Lahey'de yeni kurulmuş olan Uluslararası Daimi Adalet Divanına başvurulabilecekti.³⁹

³⁷ Varşova'nın antlaşmayı imzalamama ihtimalinden: Şu eser detaylı bir anlatı sunmaktadır; Fink, *Defending the Rights of Others*, 226–31, 237–57.

³⁸ Farklı olan "ahaliyi" koruma: 93. maddeye göre, "Polonya Başlıca Müttefik ve İlişkili Güçlerin ırkı, lisani ve dini anlamda nüfusun çoğunluğundan ayrılan Polonya vatandaşlarının menfaatlerinin korunması için gerekli görebileceği benzer hükümleri bahsi geçen Güçler ile yapacağı bir antlaşmayla somutlaştıracağını kabul eder."

³⁹ "Soy, milliyet, dil, ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin": İtilaf Devletleri ve Polonya Azınlıklar Antlaşması, Versailles, 28 Haziran 1919, 4 ve 12. madde, <http://ungarisches-institut.de/dokumente/pdf/19190628-3.pdf>.

Devrim niteliğindeki bu tür yükümlülükler Polonya'daki bazı azınlıkların uluslararası korumaya erişme hakkına sahip olmasına imkân vermiş olsa da, Polonyalı çoğunluğa aynı hakları vermemişti. Bu küçük antlaşma, bu ufak saatli bomba, bu iyi niyetli uluslararası mevzuatın kasıtsız sonucu ters tepmişti. Azınlıklar Antlaşmasının imzalanmasından birkaç gün sonra Başkan Wilson, iddialara göre Başkan Paderewski'nin isteği üzerine Polonya'daki Yahudilerin durumunu incelemek üzere Osmanlı İmparatorluğundaki eski ABD büyükelçisi Henry Morgenthau'nun başkanlık edeceği bir komisyon kurmuştu.⁴⁰ Yeni Polonya hükümetinin başında bulunan Mareşal Józef Piłsudski, Azınlıklar Antlaşmasından keskin bir dille yakınıyordu. Morgenthau'ya "Polonya'nın şerefine niçin itimat etmiyorsunuz?" diye soran Piłsudski, "Polonya sınırları içindeki her hizip Yahudilere hakça davranmakta mutabık iken, Barış Konferansında Amerika'nın ısrarıyla bizlere hakça davranmamız söyleniyor ve nitekim tahkir ediliyoruz," demişti.⁴¹

Komisyon 30 Ağustos 1919 tarihinde Lwów'u ziyaret etmişti. Komisyon üyeleri "yakılıp kül edilen" Yahudi mahallesi hariç olmak üzere önceki yılın kasım ayında yaşanan olaylardan büyük ölçüde zarar görmeden çıkan şehrin "müthiş güzelliğini ve modern görünümünü" takdir etmişti.⁴² Komisyon "taşkınlıklar" vuku bulmuş olsa da, *The New York Times* gazetesinin bildirdiği gibi bini aşkın kişinin değil, yalnızca altmış dört kişinin öldürüldüğüne kanaat getirmişti. Ayrıca bu kıyımın sorumlularının siviller değil, askerler olduğu; dolayısıyla birkaç manganın veya yerli çetenin uyguladığı şiddet yüzünden "bir bütün olarak Polonya milletini suçlamanın haksızlık olacağı" kararına varmıştı.⁴³

Lwów'dan ayrılmadan önce komisyonun genç hukuk danışmanı Arthur Goodhart, Lemberg Teknik Okulu Rektörü Dr. Fiedler ile birlikte şehre kuzeyden bakan Vysoky Zamok adlı yüksek tepeye tırmanmıştı. Dr. Fiedler Goodhart'a Yahudilerin talep ettiği özel

⁴⁰ Azınlıklar Antlaşmasının imzalanmasından birkaç gün sonra: Fink, *Defending the Rights of Others*, 251.

⁴¹ "Polonya sınırları içindeki her hizip": Henry Morgenthau, *All in a Lifetime* (Doubleday, 1922), 399.

⁴² "Müthiş güzelliğini ve modern görünümünü": Arthur Goodhart, *Poland and the Minority Races* (George Allen & Unwin, 1920), 141.

⁴³ "Bir bütün olarak Polonya milletini": Morgenthau, *All in a Lifetime*, ekler.

okullar sebebiyle sorunların patlamak üzere olduğunu söylemişti. İki seçenekleri vardı; asimile olmak veya zorluklarla yüzleşmek.

31

Fiedler ve Goodhart'ın 1919 senesinde büyük değişimlerin eşiğinde olan şehri seyretmeye çıktığı tepenin zirvesine, neredeyse bir asır sonra aynı yolu izleyerek çıktım. Lauterpacht ise o zamanlar "üniversite Doğu Galiçyalı Yahudilere kapılarını kapattığından final sınavlarıma giremedim," diye şikâyet etmişti.⁴⁴ Sonra da yazar Israel Zangwill'in tavsiyesine uyup Viyana'ya doğru yola çıkmıştı.

Lauterpacht'ın Lwów'da ardında bıraktığı Teatralna Sokağında yer alan evi ziyaret ettim; bu dört katlı, gri renkli neoklasik yapı fazla hasar görmeden günümüze ulaşmıştı ve artık "Cossack Pansiyonuna" ev sahipliği yapıyordu. O dönemden kalma bir fotoğrafta binanın iki kiliseyle çevrelendiği, arka tarafında ise belediye sarayının etkileyici kulesinin bulunduğu görülüyordu. Tavanında tepe camı bulunan muazzam bir merdiven barındıran lobideki bir levhada mimarın adı yazılıydı (mühendis A. Piller, 1911.) Birinci kattaki dairede şehrin hoş manzarasını izleyebileceğiniz bir balkon vardı.

Lauterpacht'ın bu manzarayı ardında bıraktığını hayal ettim. Yazar Karl Emil Franzos'un tasvir ettiği o canlı sahneden, yani zırhsız süvarilerin yanında duran şık giyimli beylerin, "kara, kurnaz yüzlü" ve "kocaman altın yüzüklü" Moldovalı soyluların, "kalın ipekten elbiseler ve kirli eteklikler" içindeki kara gözlü kadınların, uzun sakallı Ruten rahiplerin ve şansını denemek için Bükreş'e veya Yaş'a giden geçkin yosmaların önünden geçerek tren istasyonuna gitmiş olmalıydı. Aynı zamanda birkaç "medeni yolcuyla", yani Lauterpacht gibi özgürlüğüne kavuşarak batıya doğru giden Polonyalı Yahudilerle de karşılaşmış olabilirdi.⁴⁵

Lauterpacht Freud, Klimt ve Mahler'in hüküm sürdüğü Viyana'nın Nordwestbahnhof İstasyonuna varmıştı. Şehir imparator-

⁴⁴ "Üniversite Doğu Galiçyalı Yahudilere": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 16.

⁴⁵ "Kara, kurnaz yüzlü": Karl Emil Franzos, *Aus Halb-Asien: Land und Leute des ostlichen Europas*, sayı 2 (Berlin, 1901), Alois Woldan, 'The Imagery of Lviv in Ukrainian, Polish, and Austrian Literature' içinde, Czaplicka, *Lviv*, 85 içinde.

luğun yıkılışının getirdiği sarsıntıyla zorlu bir ekonomik dönemden geçiyordu. Lauterpacht, Galiçya'dan gelen mültecilerle dolup taşan, enflasyonun ve yoksulluğun şahlandığı *Rote Wien*'e, Sosyal Demokrat bir belediye başkanına sahip olan Kızıl Viyana'ya gelmişti. Rus Devrimi kimilerine kaygı, kimilerineyse umut vermişti. Avusturya dize gelmiş, imparatorluk çökmüştü. Ülke artık kömür için Çek ve Lehlere, tahıl içinse Banat'a bağımlıydı. Almanca konuşulan Südet ile Güney Tirol, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'nın yanında Sloven, Hırvat ve Sırp Devleti de dâhil eski topraklarının çoğunu kaybeden ülkenin denize erişimi yoktu. Bukovina ve Bosna-Hersek de yitirilmişti. Almanya ile ittifak kurmaktan men edilen ülkenin adını *Deutschösterreich* (Alman Avusturya'sı) koymasına dahi izin verilmemişti.

Boyun eğmişlik ve aşağılanmışlık hisleri milliyetçi duyguları daha da alevlendirmişti. Galiçya'dan gelen *Ostjuden* akını –Lauterpacht ve Leon gibi genç adamlar– kolay hedef olarak görülmüştü. Lauterpacht'ın şehre geldiği sıralarda beş bin kişi belediye sarayının önünde toplanmış, bütün Yahudilerin şehirden atılması çağrısında bulunmuştu. Bundan iki yıl sonra, 1921 Martında ise Yahudi aleyhtarlığı mitingine katılıp Şehir Tiyatrosu Müdürü Hofrat Milenkovich'in Yahudilerin istihdamına katı sınırlamalar getirilmesi talebine alkış tutanların sayısı kurk bine yükselmişti.⁴⁶

Gazeteci Hugo Bettauer, şehri Yahudilerin bulunmadığı haliyle betimlediği *Die Stadt ohne Juden* adlı çok satan romanını yayımlamıştı. Bettauer'in kitabındaki karakterlerden biri, "alevler içindeki Lemberg gettosundan kurtulup Viyana'ya ulaşmayı başarabildiysem, herhalde Viyana'dan çıkıp gidecek başka bir yer de bulabilirim," diyordu.⁴⁷ Romanda Yahudilerini kaybeden şehir altüst oluyor, zamanla sınırdışı edilmelerinin hata olduğu anlaşıyor ve Yahudiler geri çağrılıyordu. Elbette Bettauer bu fikirlerinin bedelini ödemişti; kendisi 1925 yılında genç bir Nasyonal Sosyalist olan Otto Rothstock tarafından katledilmiş, Rothstock ise yargılanmış, fakat akıl hastalığı gerekçesiyle beraat etmişti (sonraları dışçiliğe başlamıştı.) Milliyetçi *Wiener Morgenzeitung* gazetesinde Bettauer cinayetinin

⁴⁶ Bundan iki yıl sonra: Bruce Pauley, *From Prejudice to Persecution: A History of Austrian Anti-Semitism* (University of North Carolina Press, 1992), 82.

⁴⁷ "Alevler içindeki Lemberg gettosundan": Hugo Bettauer, *The City Without Jews* (Bloch, 1926), 28.

"bir amaç uğruna yazan bütün entelektüellere" bir mesaj olduğu uyarısında bulunulmuştu.⁴⁸

Bu tür olaylar Lauterpacht'ın Viyana'daki hayatını olumsuz yönde etkilemişti. Lauterpacht o sıralar üniversitenin hukuk fakültesine kaydolmuştu ve öğretmeni Sigmund Freud'un arkadaşı ve üniversiteden meslektaşı olan ünlü hukuk felsefecisi Hans Kelsen'di.⁴⁹ Savaş esnasında Avusturya harbiye nâzırının hukuk müşaviri olarak çalışan Kelsen, akademik hayatını tatbiki çalışmalarıyla birleştirmişti. Avusturya'nın devrim niteliğindeki yeni anayasasının, yani diğer Avrupa ülkelerinin de örnek aldığı, anayasayı yorumlama ve uygulama gücüne sahip olan ve bunu vatandaşların bireysel isteğiyle yapan bağımsız bir anayasa mahkemesine sahip olan ilk anayasanın tasarlanmasına yardımcı olmuştu.

Kelsen 1921 yılında Anayasa Mahkemesi hâkimi olmuş, Lauterpacht'ı Amerika'da değilse bile Avrupa'da yeni olan bir fikirle doğrudan tanıştırmıştı: Bireylerin devredilemez anayasal hakları vardı ve bireyler bu hakların uygulanmasını sağlamak üzere mahkemeye başvurabiliyordu. Bu, Polonya'da olduğu gibi, azınlık haklarının korunmasından daha farklı bir modeldi. İki temel ayırım –gruplar ve bireyler arasındaki ile milli ve uluslararası infaz arasındaki ayrımlar– Lauterpacht'ın düşünce biçimini etkilemişti. Avusturya'da birey, hukuki düzenin merkezine alınmıştı.

Buna karşın uluslararası hukukun ayrıcalıklı, muhafazakâr –ve hukukun egemen olana hizmet ettiği fikrinin hâkim olduğu– dünyasında, bireylerin devlet karşısında infazı mümkün haklara sahip olması düşüncesi tasavvur edilemezdi. Devlet, sınırlama getiren kuralları gönüllü olarak kabul etmedikçe (ya da böylece kurallar Azınlık Hakları Antlaşmasında Polonya'ya yapıldığı şekilde devlete dayatılmadıkça) dilediği gibi davranmakta özgür olmalıydı. Kısacası devlet, vatandaşlarına ne isterse onu yapabiliyordu. Ayrımcılık yapabiliyor, işkence edebiliyor ve öldürebiliyordu. Versailles Barış Antlaşmasının 93. maddesinin yanı sıra, sonraları, yani 1938 senesinde büyükbabam Leon'un Polonya vatandaşlığını yitirmesine sebebiyet verecek olan Polonyalı Azınlıklar Antlaşması bazı ülkelerdeki kimi bazı azınlıklara koruma

⁴⁸ "Bir amaç uğruna yazan": Pauley, *From Prejudice to Persecution*, 104.

⁴⁹ Lauterpacht o sıralar: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 26.

sağlamış olabilirdi, ancak genel anlamda bireylere hiçbir koruma sağlamıyordu.

Lauterpacht, profesörünün dikkatini çekmişti. Kelsen "hakikaten bilimsel bir zihne" sahip olan bu Lembergli genç adamın "fevkalâde entelektüel kabiliyetini" fark etmişti.⁵⁰ Ayrıca Almanca'yı "kökenini aşikâr biçimde belli eden bir aksanla" konuştuğunu da gözden kaçırmamıştı, zira öğrencisi *Ostjuden* idi ve bu durum 1920'lerin Viyana'sında "ciddi bir mahzur" olarak görülüyordu. 1921 yılının Haziran ayında aldığı diplomanın yüksek liyakat yerine geçer notla derecelendirilmiş olmasının sebebi de muhtemelen buydu.

Lauterpacht kendini uluslararası hukuk çalışmalarına ve yeni Milletler Cemiyeti üzerine yazdığı doktora tezine kaptırmıştı. İki tez danışmanının denetiminde çalışıyordu; bunlardan biri Yahudi olan Profesör Leo Strisower, diğeriye Yahudi olmayan Profesör Alexander Hold-Ferneck'ti. 1922 Temmuzunda siyaset bilimi alanındaki doktorasını "en üstün" dereceyle tamamlamıştı. Hold-Ferneck'in amansız bir Yahudi aleyhtarı olduğu bilen Kelsen, bu not karşısında hayrete düşmüştü⁵¹ (Hold-Ferneck bundan on beş yıl sonra, *Anschlussun* adından üniversitedeki meslektaşısı Eric Voegelin'i alenen –ve haksız yere– Yahudi olmakla suçlayacak, o saygın felsefecinin Amerika'ya kaçmasına sebep olacaktı.)

Gustav Mahler'in Viyana Devlet Operasını yönetebilmek için Roma Katolik âdetlerine uygun biçimde vaftiz edilmesini gerektiren bir ortamda,⁵² Lauterpacht etnik ve dini ayrımcılık gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu da onu yeni bir fikre, kişisel hakların "hayati gerekliliğine" doğru itmişti. Kendine güveni yerinde olan Lauterpacht kendini bir fikir lideri olarak görüyordu. Çağdaşları ise onu "iğneleyici" bir espri anlayışına sahip olan ve adalet arzusuyla yanıp tutuşan iyi bir avukat ve genç bir akademisyen olarak tanıyordu. Koyu renk saçlı, gözlüklü, sert ifadeli ve etki-leyici bakışlı bu adam, "kendi dünyasında" yaşayan, ama yine de

⁵⁰ "Fevkalâde entelektüel kabiliyetini": Hans Kelsen, "Tribute to Sir Hersch Lauterpacht", *ICLQ* 10 (1961), *European Journal of International Law* 8, no. 2 (1997): 309 içinde yeniden basılmıştır.

⁵¹ Hold-Ferneck'in: A.g.e.

⁵² Vaftiz edilmesini gerektiren bir ortamda: Norman Lebrecht, *Why Mahler?* (Faber & Faber, 2010), 95.

siyasi faaliyetlerde bulunan ve Yahudi öğrencilik hayatında bilfiil yer alan ketum biriydi. Lauterpacht önce Yahudi öğrenci teşkilatları koordinasyon komitesi (Hochschulausschuss) başkanı olmuş, 1922 yılında ise Albert Einstein'ın onursal başkanlık yaptığı Dünya Yahudi Öğrenci Birliğine başkan olarak seçilmişti.⁵³

Kendisi bir yandan daha dünyevi faaliyetlere katılıyor, Yahudi öğrencilere yönelik bir öğrenci yurdunun işletilmesine yardımcı oluyordu, bu da temizlik işleri için birini işe almalarını gerektirmişti. Kardeşinin hızla büyüyen Nasyonal Sosyalist Parti'nin lideri olduğunu bilmeksizin Paula Hitler isimli genç bir kadını işe almışlardı. Adolf Hitler 1921 yılında beklenmedik şekilde Viyana'ya çıkagelmışti; kız kardeşinin deyimiyle "cennetten düşmüş" olan bu ziyaretçi, o sıralar kötü namını henüz salmamıştı.⁵⁴

32

Rağbet gören bir konuşmacı olan Lauterpacht, üniversitedeki bir etkinlikte zeki, inatçı ve çekici Filistinli müzik öğrencisi Rachel Steinberg ile tanıştırılmıştı. Steinberg bu genç hukuk öğrencisinden epeyce hoşlanmıştı, ona göre Lauterpacht "oldukça sessiz, oldukça da nazik –parmağını bile kıpırdatmayan– Doğu Avrupalı diğer öğrencilere hiç mi hiç benzemeyen"⁵⁵ biriydi. Karakterindeki heyecansızlık Steinberg'in hoşuna gitmişti ve kısa süre sonra ikisi de birbirine gönlünü kaptırmıştı. Steinberg ilk randevularında Beethoven'ın ilk piyano sonatlarından birini öğretmeninden öğrendiği biçimde çalmıştı, sonatın adı belirsiz olsa da, bir mektupta "son derece güzel fakat çalması da bir o kadar zor" diye betimlenmişti (belki de *Pathétique* adıyla bilinen 8. sonattı.) Lauterpacht Rachel'ı Viyana Senfoni Orkestrasının verdiği bir konsere davet etmişti, muhtemelen Wilhelm Furtwängler'in şefliğindeki konser programına Beethoven'ın Yedinci Senfonisi de dâhildi. Ra-

⁵³ Lauterpacht önce Yahudi öğrenci teşkilatları: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 22.

⁵⁴ "Cennetten düşmüş": Arnold McNair, 'Tribute to Sir Hersch Lauterpacht', *ICLQ* 10 (1961), *European Journal of International Law* 8, no. 2 (1997) 311 içinde yeniden basılmıştır; Paula Hitler, 12 Temmuz 1945 tarihli röportaj, <http://www.oradour.info/appendix/paulahit/paula02.htm>.

⁵⁵ "Oldukça sessiz, oldukça da nazik": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 31.

chel hem müziğe hem de sakın ve ince bir espri anlayışına sahip olan kibar ve münasip kavalyesine hayran olmuştu. Lauterpacht'ın giyim kuşamı da düzgündü.

Lauterpacht Berlin'e giderken kendisine eşlik etmesini rica ettiğinde, Rachel kabul etmişti. Ayrı yerlerde konaklamışlar (Rachel Excelsior Otelde, Hersch ise Charlottenburg ilçesindeki misafirhanede kalmıştı) ve üç hafta Berlin'de bulunmuşlardı. 17 Aralık 1922 akşamı -Polonya Cumhurbaşkanı Gabriel Narutowicz miliyetçi bir sanat eleştirmeni tarafından suikasta uğradıktan bir gün sonra- Lauterpacht Rachel'in elini tutmaya cesaret etmiş, onu dudaklarından öpmüş ve aşkını ilan etmişti. Kraliyet Müzik Okulunda öğrenim görmeyi arzuladığını bildiğinden Rachel'a hemen nişanlanıp evlenmeyi, ardından da Londra'ya taşınmayı teklif etmişti. Rachel ise onun ciddi olup olmadığını merak ederek bu konu üzerine düşüneceğini söylemişti.⁵⁶

Berlin, 18 Aralık 1922,
nişan fotoğrafı

⁵⁶ Rachel ise: *A.g.e.*, 32.

Lauterpacht ciddiymi. Ertesi sabah, Lwów'daki anne-babasının nişan haberine çok sevindiğini ifade ettiğı bir telgrafla birlikte Excelsior Otele geri dönmüştü. Rachel'ın kendi anne-babasına hâlâ haber vermemiş olmasına şaşırması ve muhtemelen biraz da sinirlenmişti. Rachel da nişan teklifini kabul etmişti.

Bundan bir ay sonra Rachel'ın Filistin'deki anne-babası da evlenmelerine razı olmuştu. Lauterpacht onlara Berlin'den "yürekten" teşekkürlerini iletmişti. Şubat ayında Viyana'ya dönen çift 20 Mart Salı günü evlenmişti. İki hafta sonra ise trenle Almanya'ya seyahat etmiş, oradan da gemiyle İngiltere'ye gitmişlerdi.

33

Yeni evliler 5 Nisan 1923 tarihinde İngiltere'nin kuzeydoğusunda yer alan Grimsby adlı balıkçı limanına varmıştı. Lauterpacht Polonya pasaportuyla, Rachel ise Filistin'deki Britanya manda yönetimi tarafından verilen bir belgeyle yolculuk etmişti. Lauterpacht Londra Ekonomi ve Siyasi Bilimler Okuluna (LSE) katılırken, Rachel Kraliyet Müzik Okuluna kaydolmuştu. Londra'da geçirdikleri ilk aylarda şehrin çeşitli yerlerindeki birkaç adreste kalmışlardı, bunlardan biri Regent Meydanı civarındaki bir daire, diğeri Caledonian Yoluna yakın bir evdi. LSE o zamanlar ilerici sosyalistler olan Sidney ve Beatrice Webb'in etkisi altındaydı; Houghton Sokağındaki bu gözde kampüs, BBC'nin yer aldığı Bush Binasının tam karşısındaydı.

Lwów'dayken uluslararası hukuk bölümüne başkan olarak atanma çabaları başarısız olan Lauterpacht'ın dersleri ekim ayında başlamıştı. Kendisi LSE'de İskoç entelektüellerden oluşan seçkin bir aileden gelen uluslararası hukuk okutmanı Arnold McNair'le birlikte çalışmıştı.⁵⁷ Hukuk kuramına ve felsefesine pek de ilgi duymayan ve son derece nesnel bir adam olan McNair, Lauterpacht'ı davalara ve pragmatizme önem verilen Anglosakson yöntemiyle tanıştırmıştı. McNair öğrencisini istisnai bir akla sahip olmasına rağmen tanımadığı insanların yanındayken biraz içe kapanık biri olarak görüyordu. McNair Lauterpacht'la tanışanların "onun esas niteliklerini" gelişigüzel biçimde takdir edemeye-

⁵⁷ Kendisi LSE'de: *A.g.e.*, 41.

bileceğinin farkındaydı, ancak kendisi ve eşi Marjorie, Rachel'ın anımsadığı üzere hem onlara "harika ve vefakâr" birer arkadaş hem de kendisinin "büyük hayranları" olmuşlardı. McNairlerin çocukları ve torunları ona "Rachel Teyze" diye seslenmişti.⁵⁸

McNair pragmatist yaklaşımını, antlaşmalar ve savaşla ilgili olarak günümüzde hâlâ önemli referans kaynakları teşkil eden çalışmalarına yansıtmişti. O bir denge, itidal ve bağımsızlık insanıydı ve Lauterpacht onun bu yanlarını Lwów ve Viyana'ya özgü tutkularından ziyade İngilizlere ait özellikler olarak takdirle karşılıyordu.

Lauterpacht Londra'ya ulaştığında İngilizcesi o kadar kötüydü ki, adres sorarken bile kolayca anlaşılması mümkün olmuyordu. Londra'ya gelmeden önce İngilizce okumuş olmalıydı, fakat bu dili konuşulurken duymadığı aşikârdı. "İlk görüşmemizde iletişim kurarken çok zorlandık," diyen McNair öğrencisinin İngilizce telaffuzunun "zar zor anlaşılır" olduğunu kaydetmişti.⁵⁹ Yine de McNair bundan yalnızca iki hafta sonra Lauterpacht'ın ne kadar akıcı konuştuğuna ve yazılarının alamet-i farikası haline gelen incelelikle kurulmuş İngilizce cümlelerine hayret etmişti. Lauterpacht bunu kelime dağarcığını geliştirmek ve kulağını İngilizce seslere alıştırmak için çok sayıda derse katılarak –ki bu sayı günde sekiz derse kadar çıkıyordu– başarmıştı. Akşamlarını ise "durmaksızın sinemaya giderek" geçiriyordu, gerçi bunun diline ne şekilde katkıda bulunduğu belirsizdi, zira o yılın önde gelen filmleri olan Harold Lloyd'un *Safety Last!*'i ve James Cruze'un çığır açan Vahşi Batı filmi *The Covered Wagon*'u sessiz filmlerdi.

Lauterpacht'ı tanıyan birkaç kişiden, onun gırtlaktan gelen yumuşak bir sesi olduğunu ve kendine özgü aksanını asla kaybetmediğini duymuştum. Kendisi ise nasıl konuştuğunu ancak uzun yıllar sonra, şimdilerde ismi Radyo 3 olarak değişen BBC Üçüncü Programı için bir röportaj kaydettiğinde fark etmişti. Yayını dinlediğinde "afallamış", o "koyu Avrupalı aksanı" karşısında dehşete düşmüştü. Akabinde radyoyu kapattığı, kendine bir bardak dolu su viski doldurduğu ve bir daha asla ses kaydı vermeyeceğine ant içtiği söyleniyordu.⁶⁰ Neticede kendisinden geriye bilinen hiçbir ses kaydı kalmamıştı.

⁵⁸ "Onun esas niteliklerini": A.g.e., 43.

⁵⁹ "İlk görüşmemizde": Macnair, "Tribute to Sir Hersch Lauterpacht", 312.

⁶⁰ "Koyu Avrupalı aksanı": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 330.

Lauterpacht birkaç yıl içinde, Orta Avrupa'da süregelen karışıklıktan uzakta, Londra'da kendini evinde hissetmeye başlamıştı. Rachel ile birlikte benim evimin yakınlarında, Kuzeybatı Londra'nın yeşil banliyölerinden Cricklewood'da, Walm Yolu 103 numaradaki küçük bir evde yaşamışlardı. Orayı ziyaret ettiğimde girişteki yer karolarının mahvolduğunu ama evin ön cephesindeki, şimdilerde yeşile boyanmış olan ahşap süslemelerin yerinde durduğunu fark ettim. Lauterpacht zaman zaman meteliksiz kalmışsa da, McNair verdiği ufak çaplı borçlarla ona yardımcı olmuştu.

1928 Yazı Lauterpacht için hareketli geçmişti. Önce Uluslararası Hukuk Derneği konferansı için Varşova'ya, bu sefer Britanya heyetinin üyesi olarak seyahat etmişti. Oradan ailesini ziyaret etmek üzere Lwów'a geçmişti. Ağabeyi David, hukuk öğrenimini sürdüren Ninsia'yla evliydi ve Erica adında küçük bir kızları vardı. Kız kardeşi Sabina da Marcele Gelbard ile evlenmişti (Inka ismini taşıyacak olan tek çocukları iki yıl sonra, 1930'da dünyaya gelecekti.) Yolculuk ederken eski arkadaşlarıyla görüşmüş ve tanıştığı yeni insanları Zólkiew ve Lemberg'de çocukken öğrendiği ilk dil olan Lehçedeki akıcılığıyla şaşırtmıştı. Polonya adliyesinin kıdemli azalarından biri ona nasıl olup da "Lehçeyi bu denli iyi" konuştuğunu sorduğunda, kinayeli bir tavırla (onu Lwów'daki öğrenimini sürdürmekten alıkoyan kurallara gönderme yaparak) "*numerus claususunuz sayesinde*" demişti.

Lauterpacht o zamana kadar McNair'in danışmanlığında üçüncü doktora derecesini almıştı. "Özel Hukukun Kaynakları ve Uluslararası Hukuk Analogileri" adlı tezinin başlığı belki de pek cazip görünmüyordu, fakat gerçekten mühim bir çalışmaydı.⁶¹ Çalışmada milli kuralların uluslararası hukukun gelişimindeki etkisinin izini sürmüş, bu iki sistem arasında köprüler kurmaya çalışmış, böylece uluslararası kurallardaki boşlukları doldurabilmeyi ummuştu. Kelsen'in anayasayı incelemenin gücüne olan inancı Lauterpacht'ın üzerindeki etkisini sürdürürken, bireyin ve grupla olan ilişkisinin önemine ışık tutan Sigmund Freud'un fikirlerinden de etkilenmiş olması da muhtemeldi. Lauterpacht bu tema üzerinden ilerleyecek, pek çok konunun içinden bir tanesine odaklanacaktı.

⁶¹ "Özel Hukukun Kaynakları ve Uluslararası Hukuk Analogileri": *A.g.e.*, 44.

Söz konusu çalışmasına hız kazandıran unsurlardan biri, Versailles Barış Antlaşması sonucunda ilk küresel hukuk mahkemesinin kurulmuş olmasıydı. Lahey merkezli Uluslararası Daimi Adalet Divanı, devletlerin arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma amacıyla 1922 yılında açılmıştı. Divanın başvurduğu uluslararası hukuk kaynakları arasında –ki esas olanlar antlaşmalar ve teamül hukukuydu– “medeni milletlerin kabul ettiği genel hukuki ilkeler” de yer alıyordu. Bunlar milli adalet sistemlerinde bulunacak, böylelikle uluslararası hukukun içeriği milli hukukun daha köklü kurallarından yararlanılarak oluşturulabilecekti. Lauterpacht ulusal ve uluslararası hukuk arasındaki bu bağlantının, devletin sözümona “ebedi ve devredilemez” güçlerine daha fazla sınırlama getirebilecek kurallar geliştirme konusunda “devrimsel” bir imkân sunduğunun farkındaydı.

Lemberg'deki hayatının ve hukuk alanındaki dersleriyle yoğrulan, faydacı ve içgüdümlü Lauterpacht, devletin gücünün dizginlenebileceği ihtimaline inanıyordu. Bu, yazarların ya da barışseverlerin özlemiyle değil, adaleti sağlayacak ve “uluslararası gelişime” katkıda bulunacak olan kati ve köklü fikirler vasıtasıyla başarılacaktı.⁶² Bunun için de daha az izole ve seçkin olmanın yanında “dış etkilere” daha açık bir uluslararası hukuk istiyordu. Milli hukukun genel prensiplerinin uluslararası yükümlülükleri pekiştirmeye yönelik kullanımına ilişkin tezi 1927 yılının Mayıs ayında yayımlandığında büyük övgüyle karşılanmıştı. Bugün, yani neredeyse bir asır sonra da asli önem taşıyan bir çalışma olarak görülmeye devam etmektedir.

Kitabı önce daha fazla tanınmasını, 1928 Eylülünde ise LSE'de hukuk alanında yardımcı doçent olarak işe alınmasını sağlamıştı. McNair onun ülke seçimi konusunda talihli olduğunu düşünüyordu. Zira parlamentoda ve basında “epeyce yabancı karşıtı duygu” mevcut olsa da, belki de iyimser bir düşünceyle “sporcu ve borsacı çevreleri haricinde yabancı bireylere karşı fazla olumsuz duygu beslendiğini düşünmüyorum,” diye belirtmişti. McNair, Lauterpacht Londra'da yaşamayı seçtiği için “ne mutlu bize,” diye düşünüyordu. Yine de Lauterpacht'ın Avrupalı gösterişliliğini alaya alıyordu. Örneğin ona kültürsüz İngilizler için fazla aydınca

⁶² “Uluslararası gelişime”: *A.g.e.*, 55.

olan “norm” kelimesini niçin kullandığını sormuştu.⁶³ Gerçekçi bir adam olan McNair Lauterpacht’ı avukat olması ve adli kurumları benimsemek üzere Londra’daki hukuk çevresiyle özdeşleşmesi için cesaretlendirmişti. Lauterpacht bir noktaya kadar da olsa bunu başarmıştı (1954 yılında Uluslararası Adalet Divanının İngiliz hâkimi olmak için adaylığını koyduğunda, Parlamento Üyesi Başsavcı Sir Lionel Heald Lahey Mahkemesinde Britanya’yı “temsil edecek” olan kişinin “bütünüyle İngiliz olması ve öyle görülmesi gerekirken, Lauterpacht bu vasıfları ne doğum yeri ne adı ne de eğitimiyle karşıladığı gerçeğinden kaçamayacaktır,” gerekçesiyle buna itiraz etmişti. Heald’in itirazının başarısızlıkla sonuçlanacağı daha sonra görülecekti.)⁶⁴

McNair öğrencisini “tabiatında hiçbir siyasi kışkırtıcılık izi” bulunmayan ancak “adalete” ve “ıstırapın dindirilmesine tutkun” bir adam olarak tanımlamıştı.⁶⁵ Lauterpacht’ın 1914 ile 1922 yılları arasında Lemberg ve Viyana’da başından geçen olayların, insan haklarının himayesinin “hayati bir gereklilik” meselesi olduğuna inanmasına neden olduğunu düşünüyordu. Lauterpacht’a göre bireyler, o zamanlar ve birçok çevrede halen yenilikçi ve devrimsel bir fikir olarak görülen “uluslararası haklara sahip olmalıydı.”

Eğer Lauterpacht Lwów’a özlem duymuşsa, bunun sebebi mekân değil ailesi olmuştu. Annesinin “şu sıralar yurttaki durumların pek de iyi olmadığını” yazdığı mektuplar da endişesini fazla dindirememişti.⁶⁶ Lauterpacht’ın annesi 1928 senesinde yeni doğmuş olan torunu Elihu’yu görmek için Londra’ya ilk ziyaretinde bulunmuştu. Oğlu onu içtenlikle karşılamış, fakat annesinin bireyselliğini ifade etme biçimlerinden şikâyet edip durmuş, “boyalı tırnaklarına” sertçe karşı çıkıp onu ojelerini çıkarmaya zorlamıştı.⁶⁷

⁶³ “Ne mutlu bize”: *A.g.e.*, 49.

⁶⁴ “Bütünüyle İngiliz olması ve öyle görülmesi”: Philippe Sands, ‘Global Governance and the International Judiciary: Choosing Our Judges’, *Current Legal Problems* 56, no. 1 (2003): 493; Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 376.

⁶⁵ “İzdirabın dindirilmesine tutkun”: Macnair, ‘Tribute to Sir Hersch Lauterpacht’, 312.

⁶⁶ “Şu sıralar yurttaki”: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 40.

⁶⁷ “Boyalı tırnaklarına”: *A.g.e.*, 157.

Lauterpacht annesinin Rachel'ı etkileme çabalarına da eşit düzeyde direnç göstermişti. Rachel Louise Brooks'un dönemin modası olan küt kesimli kâküllü saçlarından kestirmiş, bu yeni tarzı gören Lauterpacht "parlayıvermiş" ve topuz yaptığı saçına dönmesinde ısrar etmişti. Bu durum çift arasında büyük bir tartışma çıkmasıyla ve Rachel'in onu terk etmekle tehdit etmesiyle sonuçlanmıştı. Rachel ona, "zararsız şahsi hayatımı sen bana zorbalık etmeden yaşayabilirim ve yaşamalıyım," demişti.⁶⁸ Yine de en sonunda taviz veren taraf Rachel olmuştu: elli yılı aşkın bir süre sonra kendisiyle tanıştığımda topuzu hâlâ yerindeydi.

Kişisel haklar bazıları içindi, anneye yahut eşe uygun değildi.

35

Bundan beş yıl sonra, 1933 Ocağında Hitler'in iktidara gelmesi Lauterpacht için ciddi bir kaygı konusu olmuştu. Her gün *The Times* gazetesini okuyan Lauterpacht, Hitler'in Viyana'da geçirdiği yılları tasvir ettiği ve Yahudi kültürünün "Kara Vebadan daha beter, manevi bir kıran" olduğuna dair gözlemine yer verdiği *Kavgam* kitabından yapılan uzun alıntılarını okumuş olmalıydı. Hitler'in Yahudiler ve Marksizm ile ilgili görüşlerini belirttiği bir alıntıda "bireyin çoğunluk arasındaki değeri" açıkça inkâr edilmiş, "milliyet ve ırkın" önemi ile dini yazgının rolü vurgulanmıştı. Hitler, "Yahudilere karşı savaşarak Tanrı'nın işini yapıyorum," diye yazmıştı.⁶⁹

Nasyonal Sosyalistler, Lwów ve Zólkiew açısından ciddi sonuçlara sebebiyet vererek yükselmekteydi. Polonya Almanya ile saldırmazlık paktına imza atmış ve 1919 Azınlıklar Antlaşmasını bir kenara bırakmıştı.⁷⁰ 1935 yılının Eylül ayında Almanya'da Ari ırkın saflığını korumaya yönelik Nürnberg yasaları kabul edilmişti. Yahudiler ve Almanların evlenmesi ve cinsel ilişkiye girmesi yasaklanmış, vatandaşlığı ve birçok hakkı elinden alınan Yahudiler

⁶⁸ "Zararsız şahsi hayatımı": *A.g.e.*, 36.

⁶⁹ "Yahudilere karşı savaşarak": Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Jaico Impression, 2007), 60.

⁷⁰ Polonya Almanya ile saldırmazlık paktına: Antony Alcock, *A History of the Protection of Regional-Cultural Minorities in Europe* (St Martin's Press, 2000), 83.

hukukçu, doktor veya gazeteci olarak çalışmaktan men edilmişlerdi.⁷¹ Bu bölgeyle Lauterpacht'ın yaşadığı Kuzey Londra, Cricklewood arasında dağlar kadar fark vardı.

Lauterpacht'ın babası Aron ve annesi Deborah 1935 senesinde Londra'ya gelmiş, Lwów'da yaşamın o güne dek hiç olmadığı kadar zorlaştığını, ekonominin çöktüğünü ve ayrımcılığın arttığını söylemişti. Aile, nispeten daha istikrarlı olan dönem Mareşal Piłsudski'nin ölümüyle sona ererken, Teatralna Sokağından Üç Mayıs Sokağına taşınmıştı. Bunun aksine Walm Sokağındakiler rahat bir yaşam sürüyordu. Başarı merdivenlerini tırmanan Lauterpacht LSE Hukuk Fakültesinde doçent olmuştu ve itibarını arttırıyordu. 1933 yılında bireyin uluslararası hukuktaki yerine temas ettiği en önemli çalışması olarak gördüğü ikinci kitabı *Uluslararası Camiada Hukukun İşlevi*'ni yayımlamıştı ve kitabı yine muazzam övgülerle karşılanmıştı.⁷² Ulusal ve uluslararası mahkemelerin baktığı uluslararası hukuk davalarının tutanaklarından oluşan çığır açıcı bir koleksiyonu –günümüzde *Uluslararası Hukuk Raporları* olarak bilinen *Yıllık Uluslararası Kamu Hukuku Davaları Derlemesi ve Tutanakları*'nı– da yayımlamaya başlamıştı Ayrıca bütün dünyada dışişleri bakanlıklarının kullandığı, sivillerin korunmasına odaklanılan ve savaş hukukuna dair ilmi bir eser olan Oppenheim'in *Uluslararası Hukuk*'unun ikinci cildinin yeni baskısını tamamlamıştı. Lauterpacht önsöze, “bir bireyin refahı tüm hukukun nihai gayesidir,” diye yazmıştı.⁷³ Sözleri öngörülüydü, bu gitgide kurumsal bir figür haline gelen biri için radikal bir ülküydü.

Lauterpacht dönemin mühim meselelerine dokunmaktan kaçınmamıştı. “Almanya'daki Yahudilere Edilen Zulüm” başlıklı bir makale yazmış, Milletler Cemiyeti'ni ırk ve din gerekçesiyle

⁷¹ Yahudiler ve Almanların evlenmesi: Nuremberg Yasaları (Nürnberger Gesetze), 15 Eylül 1935 tarihinde Reichstag tarafından kabul edilmiştir; Anthony Platt ve Cecilia O'Leary, *Bloodlines: Recovering Hitler's Nuremberg Laws from Patton's Trophy to Public Memorial* (Paradigm, 2005).

⁷² 1933 yılında: Martti Koskenniemi, giriş bölümü, *The Function of Law in the International Community*, Hersch Lauterpacht (yeni baskı, Oxford, 2011), xxx.

⁷³ “Bir bireyin refahı”: Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, vol. 2, *Disputes, War, and Neutrality*, 6. baskı, ed. Hersch Lauterpacht (Longmans, 1944).

Lauterpacht, Rachel ve Eli, Walm Yolu, 1933

yapılan ayrımcılığı önlemesi için eyleme davet etmişti.⁷⁴ Makale bugün okunduğunda tereddütle yazılmış gibi bir his verebilir, ancak Lauterpacht o zamanki haliyle uluslararası hukukun Almanya'ya Ari ırktan sayılmayan herkese zulmetmesine imkân verdiğini bilen bir pragmatistti. Yine de böylesi bir zulmün uluslararası ilişkileri zedeleyeceğine inanıyor ve "dünya kamu hukukunca" yasaklanması gerektiğini düşünüyordu. İspanya, İrlanda veya Norveç'in bir siyasi ahlak meselesi karşısında eyleme geç-

⁷⁴ "Almanya'daki Yahudilere Edilen Zulüm": Hersch Lauterpacht, *International Law*, sayı 5, *Disputes, War, and Neutrality*, IX - XIV. bölümler (Cambridge University Press, 2004), 728-36 içinde yeniden basılmıştır.

bileceğini umuyordu. Ancak umduğu şey gerçekleşmedi ve makalesi elle tutulur bir etki yaratmadı.

Lauterpacht'ı eleştirenler de olmuştu. Yahudiler Almanya'dan akın akın kaçarken, Milletler Cemiyeti'nin mültecilerden sorumlu yetkilisi James G. McDonald idari eylemsizliği protesto etmek amacıyla istifasını vermeye karar vermişti. Tesirli bir istifa mektubu hazırlamak için New York Şehir Koleji tarihçilerinden Oscar Janowsky'den yardım istemiş, Janowsky de Lauterpacht'ten destek istemek üzere Londra'ya seyahat etmişti.⁷⁵ Görüşmeleri kötü geçmişti. Janowsky'nin yazdıklarına bakılırsa, Lauterpacht "yükseleştiki zeki, gençten bir adam" olabilirdi ama bir davayı savunacağı yerde "bir hâkimmişçesine ahkâm kesen" ve kendini üstün gören "küstah" biriydi. Lauterpacht Janowsky'nin yüksek lisans öğrencilerinden biriyle birlikte çalışmayı reddetmesi, onun kibri ve ukalalığı ile ahlaki duruştan ve manevi zenginlikten yoksun oluşuyla ilgili bir tiradı beraberinde getirmişti. Janowsky, Lauterpacht'ın, "müfteri bir Galiçya Yahudisi stereotipi" olduğunu yazmıştı.

Ona göre Lauterpacht diğerlerinin fikirlerini kendi görüşleriyle "ezip geçerek" savuşturmak istiyordu. Görüşmeleri esnasında "huzursuz ve sabırsız" olan bu adam "beyefendi olmadığını göstermiş" ve kendi bildiğini okuyamadığı zaman büyüklük taslayan sinirli birine dönüşmüştü. Uygunsuz biçimde davrandığını anlayan Lauterpacht, Janowsky'ye isteksizce de olsa bir özür mektubu göndermişti. "Kendi çalışmalarımı eleştiriye sunduğumda paramparça edildiklerini görmeyi çok severim," yazan Lauterpacht, "diğerlerinin de bu konuya aynı şekilde yaklaştığını zannetme gafletine düşmüş olabilirim," diye eklemişti.⁷⁶

Lauterpacht bütün baskılara rağmen Almanya'nın Yahudilere yaptığı muamelenin Lahey Uluslararası Mahkemesine taşınmasına destek vermesi için yapılan çağrılara direnmışti. Ona göre bu fikir "kifayetsiz, tatbik edilemez ve son derece tehlikeliydi." El-

⁷⁵ Tesirli bir istifa mektubu hazırlamak için: Oscar Janowsky Evrakı (takriben 1900'ler – ve 1916–1933), bölüm 17, 367 (kayıdı mevcuttur); bkz. James Loeffler, 'Between Zionism and Liberalism: Oscar Janowsky and Diaspora Nationalism in America', *AJS Review* 34, no. 2 (2010): 289–308.

⁷⁶ "Kendi çalışmalarımı": Janowsky Evrakı (takriben 1900'ler – ve 1916–1933), bölüm 17, 389.

bette kendisi olabilecek en yumuşak başlı meslektaş değildi fakat uluslararası hukukun sınırlarını, devletlerin ayrımcılık yapmasına ve Nürnberg yasaları gibi tedbirler almasına olanak tanıyan boşluklarını bildiğinden pragmatist yönü ağır basmıştı.

1933 yılında avukatlık sanını almıştı. İlk dosyası, İtalya'nın Etiyopya'yı ilhakıyla ilgili görüşünü öğrenmek isteyen Haile Selassie'den gelmişti. 1916 Kasımında eline ulaşan diğer bir dosya, Yukarı Silezya'daki Yahudilerin korunmasıyla ilgili hukuki görüşünü rica eden İsviçreli saygın bir akademisyen tarafından gönderilmişti. Eğer diplomatik korumaya erişemeyeceklerse, en azından Almanya'dan malvarlıklarıyla birlikte ayrılabilirler miydi? Lauterpacht, İngiliz hükümetini etkilemeyi hedefleyen hukuki bir görüş sunmayı reddetmişti; İsviçreli akademisyenin peşinde koştuğu amaçların erişilebilir olmadığı açıktı.⁷⁷

Lauterpacht dünya politikasının vahameti içinde anne-babasını temelli kalmak üzere İngiltere'ye taşınmaları konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Polonya 1919 Azınlıklar Antlaşmasını çoktan bir kenara atmıştı, dolayısıyla Lwów'daki Yahudiler ve diğer azınlıklar uluslararası yasal himayeden mahrum kalmıştı. Yine de Aron ve Deborah yuvaları olan Lwów'da kalmaya karar vermişti.

36

Güneşli bir sonbahar gününde Lauterpacht'ın oğlu Eli ile Cambridge'teki evinde, bahçedeki elma ağaçlarına bakan, kitaplarla dolu çalışma odasında oturduk. Eli, Walm Yolunu, tramvayları ve "LSE'ye doğru yola koyulan" babasıyla birlikte anaokuluna yaptıkları günlük gezintileri yâd etti.

Babasının "kendini bütünüyle işine verdiğini" ve zamanının çoğunu evin arka tarafındaki çalışma odasında, yani "sessiz odada" geçirdiğini anımsıyordu. Oğlunu yatağına yatıramayacak kadar "yoğun" çalışıyordu ama aralarında bir yakınlık, "düşünsel" değilse bile eğlenceli anlar yaşadıkları "sevgi dolu" bir ilişkileri olmuştu. Eli anne ve babasının oturma odasında Bizet'in *Carmen* operasının müziğinde dans ettiğini ve babasıyla birlikte yakınlardaki parkta Latince isim ve fiil çekimlerine zaman ayırdıkları

⁷⁷ Hukuki bir görüş sunmayı reddetmişti: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 80-81 (bu rica Profesör Paul Guggenheim'dan gelmiştir).

yürüyüşlere çıktığını hatırlıyordu. "Bana bunları ezberden söyletirdi, bu konuda çok ısrarcıydı," dedi.

Peki, Polonya'daki ailesine ne olmuştu? Eli bu durumdan pek az haberdardı. "Büyükanнем ve büyükbabam bizi iki kere ziyarete gelmişti," dedi ama kendisi yalnızca babasının "onlara kalmaları için yalvardığı" 1935 senesini anımsıyordu. Büyükannesi ve dedesi diğer iki çocuğuyla birlikte kalabilmek için bu isteği geri çevirmişti. "Babam yeni baş gösteren tehlikeyi fark etmiş olmalıydı, fakat bu tip şeyler bana hiç yansıtılmadı," dedi.

Lwów'dan bahsederler miydi?

"Asla."

Peki ya yarattığı etkiden?

"Pek sayılmaz, hayır."

Savaş korkusu babasının zihnini meşgul etmiş miydi? Sorumu sorgulayan bir bakış ve ardından gelen sessizlik izledi. "Bu enteresan, ama hayır," dedi, "bunları kendine saklardı. Belki annemle paylaşmıştır fakat Polonya'da yaşanan olayların üzeri tamamen kapatılmıştı. Lemberg'in durumundan hiç söz etmezdik. Babam konuşacak başka şeyler bulurdu."

Üsteledim.

Eli en nihayetinde itiraf ederek, "pekâlâ, dehşet verici bir dönemdi," dedi, "babam korkunç bir şeylerin, illa ki olacak veya gerçekleştiği şekilde olacak diye değilse bile, olabilme ihtimalini biliyordu."

Babasının mesafeli davranmasının sebebi korumacı yaklaşımıydı. Eli, "babam hayatından ve işinden söz ederek anne ve babasını buraya gelmeleri için ikna etmeye çalışmıştı. Ara sıra mektuplaşırlardı, ancak ne yazık ki elimizde bunların hiçbir kopyası yok. Babam anne-babasını görmek için Polonya'ya dönmedi. Mesafeli biri olup olmadığını bilemem ama anne-babalarıyla olan ilişkisi, onları çok sevdiğini bilmeme rağmen mesafeliydi. Annemle oturup 'oğlumuza bundan bahsetmeli miyiz?' diye tartıştıklarından bile şüpheliyim," izahında bulundu.

Babası Polonya'daki geçmişinden bahsetmiş miydi?

"Hayır. Ev halkının bu konuyla ilgili olarak bildiği tek şey, onun Polonya'da bir Ortodoks Yahudi ailesinde büyümüş olmasıydı. Hamursuz Bayramı yemeğini birlikte yerdik, o ilahileri geleneksel biçimde seslendirmesine bayılırdım, hatta melodisi hâlâ

aklımdadır. Gelgelelim Polonya'daki hayatıyla ilgili ciddi bir konuşma yaptığımızı hiç hatırlamıyorum."

Hiç mi?

"Evet, bir kez olsun yapmadık."

Eli kısa bir süre sessiz kaldı, sonra da "meşguldü, işine gücüne bakıyordu," dedi. Bunun ardından bıkkınlıkla ve hafifçe iç çekti.

37

"İşine gücüne bakması" Lauterpacht'a daha büyük başarılar getirmişti. 1937 senesinin sonlarında o Zólkiewli çocuk Cambridge Üniversitesi Uluslararası Hukuk Bölümündeki prestijli makamına getirilmişti.⁷⁸ Lauterpacht 1938 Ocağında King's Cross İstasyonundan trene binip, Trinity Kolejinde akademisyenliği de beraberinde getiren yeni görevini devralmaya gitmişti. Kelsen'den ve LSE'deki meslektaşlarından tebrik mektupları almıştı. Dekan Philip Noel-Baker, tıpkı modern refah sisteminin oluşturulması üzerine düşünmediği zamanlarda Alman mültecilere kalacak yer bulmaları için yardımcı olan meslektaşı Sir William Beveridge⁷⁹ gibi, içten tebriklerini iletmışti.

Lauterpacht, Beveridge'e cevabında akademik sığınmacılara yardımcı olduğu için "size her daim derin bir şükran ve büyük bir yakınlık duygusu hissetmişimdir," demişti.

Cambridge ile ilgili haberlere Lwów'dan gurur ve mutluluk dolu bir yanıt gelmişti. "Sevgili ve pek kıymetli oğlum!" yazmıştı Deborah, "bu güzel haberler için sana binlerce kez teşekkür ederim."⁸⁰ Mektupta mali zorluklardan üstü kapalı şekilde söz etmiş, Aron'un uzakta, Gdańsk'ta çalıştığından bahsetmişti. "Birlikte mutlu olamıyoruz," diye eklemişti.

Lauterpacht ailesi eylül ayında Cranmer Caddesi 6 numaradaki daha büyük, yarı müstakil eve taşınmıştı. Bonkörlükle inşa edilen ve pek çoğu kendi garaj yoluna sahip olan genişçe evlerin sıralandığı ağaçlıklı bir yolda bulunan bu evi McNairlerden bin sekiz yüz sterline satın almışlardı. Evde oturma odaları, yemek odası, servis büfesi ve içinde bulaşıkhaneye bulunan bir mutfak vardı. Ye-

⁷⁸ 1937 senesinin sonlarında o Zólkiewli çocuk: *A.g.e.*, 82.

⁷⁹ Dekan Philip Noel-Baker: *A.g.e.*, 88.

⁸⁰ "Sevgili ve pek kıymetli oğlum!": *A.g.e.*, 86.

mekler tam vaktinde –öğle yemeği saat birde, akşam yemeği ise saat yedide– servis edilir, yemek zamanının geldiği pirinç bir çanla duyurulurdu. Çay ise saat dört buçukta, genellikle bugün hâlâ işletilmekte olan Fitzbillies adlı mahalle fırınından alınan birer dilim Victoria pandispanyası eşliğinde sunulurdu.⁸¹

Birinci katta Lauterpacht, Rachel ve Eli için ayrı birer yatak odası ile Lauterpacht'ın çalışma odası yer alıyordu. Lauterpacht işte burada, çoğu zaman arka planda klasik müziğin çaldığı, bahçeyi yukarıdan gören pencerenin önünde, üst kısmı deriyle kaplı büyük maun masasının ardındaki ceviz ağacından yapılmış kolçaklı sandalyesine oturup çalışıyordu. Bahçede Lauterpacht'ın budamaktan hoşlandığı elma, erik ve frenk eriği ağaçlarının yanı sıra en sevdiği çiçekler olan nergis, gül ve müge çiçekleri bulunuyordu. Bahçıvanın biçtiği çimenlerin yabancı otlardan temizlenmesine önem veren Lauterpacht, ıslak çimlere basarsa soğuk algınlığına yakalanacağına dair korkusunu hayatı boyunca yenememişti. Bu nedenle, böyle durumlarda zeminle temasını asgari düzeye indirmek için mutlaka ayak parmaklarını yukarı kaldırıp topuklarının üzerinde yürüyordu. Eli o anların “resmedilmeye değer” olduğunu anımsadı.

Lauterpachtlar rahat bir hayat sürüyor olsalar da zengin değillerdi. Mütevazı biçimde dekore edilen evlerinde oturdukları ilk on yıl boyunca kaloriferleri olmamıştı. Tutumluluklarından ödün verdikleri nadir istisnalardan biri, Coventry'de üretilen ikinci el mavi Standard 9 Saloon model arabayı satın almalarıydı. Rahat bir sürücü olmayan Hersch, hız saatte seksen kilometreyi geçerse bir hayli tedirgin olurdu.

Sokağın diğer sakinleri Lauterpacht'ın yeni ve değişik dünyasını yansıtıyordu. 8 numaradaki yan komşuları Dr. Brooke emekli bir rahipti. Kraliyet tarafından atanan İbranice Profesörü ve Galler ragbi takımının eski oyuncusu David Winton Thomas yolun karşısındaki 4 numarada yaşıyordu. Biraz daha ilerideki 13 numarada, ülkenin haksız fiil hukuku alanında önde gelen uzmanı ve Rouse Ball İngiliz Hukuku Kürsüsü Profesörü Sir Percy Winfield oturuyordu (Tarihçi Simon Schama, günümüzde hâlâ kullanı-

⁸¹ Çay ise saat dört buçukta: *A.g.e.*, 424.

lan *Winfield ve Haksız Fiiller* adlı eseri hukuka duyabileceği tüm ilgiyi nihayet söndüren kitap olarak belirtmişti.)⁸²

Siyaset bilimi profesörü Sir Ernest Barker 17 numarada ika-
met ediyor, *Britanya ve Britanya Halkı* adlı eseri üzerinde dur-
maksızın çalışıyordu. Klasik Arkeoloji alanında emeritus profesör
olan Arthur B. Cook, 19 numarada oturuyordu. 23 numarada ise
üniversitenin Scott Kutup Araştırmaları Enstitüsünün ilk deka-
nı olan Coğrafya profesörü Frank Debenham yaşıyordu (kendisi
gençken Robert Falcon Scott'a Antarktika'ya yaptığı son keşif ge-
zisinde eşlik etmiş, karla kaplı alanda futbol oynarken geçirdiği
sakatlık sebebiyle Güney Kutbu gezisinin o son ve talihsiz ayağını
kaçırmıştı.)⁸³

Lauterpacht Trinity Koleji'ne ve o civardaki hukuk fakültesi-
ne yürümeyi severdi. Resmîyete düşkün olan ve görünümüne her
daim özen gösteren –ki derslerini koyu renk takım elbisesi ve cüp-
pesiyle verirdi– Lauterpacht, sık sık pek sevdiği kıvrık kenarlı fötr
şapkasıyla görülürdü. Bir keresinde, Lahey'den İsviçre'ye yaptığı
bir tren yolculuğu esnasında pek sevgili şapkasının "pencereden
dışarıya uçması ve tüm güzelliğiyle demiryoluna serilmesi", tıpkı
Lozan'daki kayıp eşya bürosunda geçirdiği zaman gibi, Rachel'a
yazarak bildirilmeye değer bir olaydı. Ne var ki, şapka asla bulu-
namamıştı.⁸⁴

Eşi Cambridge'te ilk dersini verdiğinde Rachel hâlâ Lond-
ra'da yaşamaktaydı. Çok da alçakgönüllü olmayan Lauterpacht,
bunun "oldukça belagatli" bir iş olduğunu düşünmüştü. *Varsity*
adlı öğrenci gazetesinde kendisinin "üzerinde itinayla çalışılmış
incelikli bir tekniğe sahip olan birinci sınıf bir ders anlatıcısı"
olduğu, ellerini "faydalı surette" ustalıkla kullanan biri olduğu
bildirilmişti. Elle tutulur bir hatası olmuşa, o da "pencereden
bakmasıydı." Gazetede bir özelliğine daha dikkat çekilmiş, "hiç-
birimizin anlayamadığı hangi şaka o ufak tebessümün dudakla-

⁸² Biraz daha ilerideki 13 numarada: 'The Scenic View', *Times Higher Educa-
tion Supplement*, 5 Mayıs 1995.

⁸³ 23 numarada ise: G. P. Walsh, 'Debenham, Frank (1883–1965)', *Australian
Dictionary of Biography* (1993), 602.

⁸⁴ "Pencereden dışarıya uçması": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpa-
cht*, 85.

rında hiç solmadan kalmasını sağlıyor?" diye sorulmuştu.⁸⁵ Belki de bu sorunun cevabı, Zólkiew'den Cambridge'e uzanan yolculuğunu tamamlamasının getirdiği şaşkınlıktı.

Bu huzurlu ortamın arka planında yankılanan sesler gittikçe meşumlaşıyordu. Almanya Süden'i işgal etmiş, sonra da Çekoslovakya'ya saldırmıştı. Lauterpacht'ın aklı ise Lwów ve Zólkiew'de kalmıştı.

38

Almanya 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgal etmişti. Bundan iki gün sonraki Pazar sabahı Başbakan Neville Chamberlain Britanya'nın Almanya'ya savaş açtığını ilan etmişti. Lauterpacht ailesi radyo yayını dinlemek üzere Cranmer Caddesindeki çalışma odasında toplanmış, Hersch yüksek arkalı bir sandalyeye, eşi ve oğlu ise kare şekilli geniş yeşil koltuklara Pye marka radyoya yüzleri dönük halde oturmuştu. Eli o sıralar on bir yaşındaydı. "Olanların insanların acı çekmesi açısından ne anlama geldiğini" anlamamakla birlikte yaşanan telaşı hatırlıyordu. Babası haberleri sakin karşılamıştı. Ev savaş koşullarına uygun hale getirilmiş, yiyecekler depolanmış, karartma perdeleri asılmıştı. Hayat devam etmiş, misafirler gelmiş, Lauterpacht öğretmeye ve yazmaya devam etmişti. Kırk iki yaşındaki Lauterpacht savaşmak için fazla yaşlı sayılsa da Home Guard'a katılmış, burada herkesin sevgisini kazanarak "Lumpersplash" diye anılmıştı.⁸⁶

Almanlar eylül ayında Lwów ve Zólkiew'e girmiş ancak Zólkiewli ihtiyar Olga'nın da söylediği gibi çabucak geri çekilmişti. Hitler ve Stalin'in eliyle bölünen Polonya'nın bağımsızlığı sona ererken, Sovyetleridareyi ele geçirmişti. Adı artık Lvov olan kentten gönderilen mektuplarda Sovyetlerin egemenliği altında hayatın bir o kadar zor olduğu, ama en azından büyük tehlikelere gebe olmadığı anlatılıyordu.

1940 yılının Haziran ayında, Leon'un bebeğinden, yani anemden ayrı düştüğü anlarda Almanya Fransa'yı istila etmişti. Paris'in işgali Lauterpacht'ın Eli ve Rachel'i Amerika'ya götürme kararını almasına yol açmıştı. Lauterpacht Carnegie Vakfıyla bir

⁸⁵ "Hiçbirimizin anlayamadığı hangi şaka": *A.g.e.*, 95.

⁸⁶ Sevgisini kazanarak "Lumpersplash" diye anılmıştı: *A.g.e.*, 104.

konferans turuna çıkmayı kabul etmiş, böylece aile aynı yılın eylül ayında Cunard White Star Denizcilik'e ait RMS *Scythia* isimli gemiyle Amerika'ya yelken açmıştı.⁸⁷

Bundan üç gün sonra bir Alman denizaltısı Liverpool'dan kalan *City of Benares* adlı başka bir gemiye torpidoyla saldırmış, birçok çocuğun da aralarında bulunduğu 248 kişiyi öldürmüştü. Lauterpachtlar ise ekim ayının başlarında New York'a ulaşmış, Bronx'un Riverdale mahallesinde, Hudson Nehri yakınlarındaki bir apartman dairesine yerleşmişti. Horace Mann Okuluna yazılan Eli, okulun eski öğrencilerinden Jack Kerouac'i bir yıla kaçırmıştı. Lauterpacht da ders vermek üzere yanlarından ayrılmıştı.

Washington'dayken siyaset bilimci Harold Laski onu Amerikan hukuk camiasının üst kademelerinde bulunan kişilerle tanıştırmıştı. Almanya ile savaş halinde olmayan Amerika Birleşik Devletleri, tarafsızlık ilkelerinin izin verdiği ölçüde Londra'ya yardım etmeye karar kılmıştı. Lauterpacht İngiltere Büyükelçiliği yetkilileriyle vakit geçirmiş ve Yüksek Mahkeme Yargıcı Felix Frankfurter'ı ziyaret etmişti.⁸⁸ Kendi eşinin de Lemberg'le bağları bulunan Frankfurter, Laski'ye Lauterpacht'ı kendisiyle tanıştırdığı için teşekkür etmiş, bu da Laski'yi Amerikalıların Lauterpacht'ın sahip olduğu akliselim ve hoşgörü sayesinde Britanya'nın uğruna savaştığı değerleri anlayabileceğine dair umudunu ifade etmeye yöneltmişti.

Lauterpacht iki ay boyunca on beş hukuk okulunu ve üniversiteyi kapsayan bin kilometrelik bir yolculuk yaparak Amerika'nın birçok yerinde konferans vermişti. Konferanslarında uluslararası hukukun kriz dönemlerindeki, özellikle de bireylerin korunması açısından önemini vurguladığı ana teması, uluslararası hukuk eleştirmenlerine sert bir yanıt niteliğindeydi. Bununla birlikte, eve gönderdiği mektuplar savaşın alacağı yöne ilişkin şüphe ve endişelerini yansıtıyordu. Bir mektubunda Rachel'a, "geri dönebileceğimiz bir Cambridge kalacak mı?" diye sormuştu. Eli'ya ise basit bir tavsiye vermişti; "Elinden gelenin en iyisini yap, alçakgönüllü ol, arkadaş edinmeye ve arkadaşlıklarını sürdürmeye çalış," demişti.⁸⁹

⁸⁷ Konferans turuna çıkmayı kabul etmiş: *A.g.e.*, 106.

⁸⁸ Lauterpacht İngiltere Büyükelçiliği yetkilileriyle: *A.g.e.*, 105.

⁸⁹ "Elinden gelenin en iyisini yap, alçakgönüllü ol": *A.g.e.*, 134.

Laski 1940 Aralığında Lauterpacht'ı Başkan Roosevelt hükümetinin Adalet Bakanı Robert Jackson ile tanıştırmıştı. Lauterpacht, Jackson'a, "Ocak ayının ilk haftası Washington'da olacağım, size nezaketen ziyarette bulunabilir miyim?" diye yazmış, Jackson da olumlu yanıt vermişti.⁹⁰ Lauterpacht birkaç hafta sonra Washington'a seyahat ederek Dışişleri Bakanlığı hukuk müşavirini ziyaret etmiş ve Hâkim Frankfurter ile tekrar görüşmüştü.

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa sürüklenmeksizin İngilizleri desteklemesine yardımcı olmanın yollarını arayan Jackson'ın Lauterpacht ile görüşmek için kendince sebepleri vardı. "İstenen şey," demişti Lauterpacht'a, Amerika'nın "müttefiklerine askeri olanlar hariç her tür yardımı sağlama" politikasına yürürlük kazandıracak "bir felsefedir."⁹¹ Jackson, çoğunluğu bu yükümlülüğün altına girmeye direnen Amerikalı uluslararası hukukçulara güvenmiyordu.

Lauterpacht ise yardımcı olmak istiyordu, fakat durumun hassasiyetinin de farkındaydı. Öncelikle Washington'daki İngiltere Büyükelçiliğinden Amerika Birleşik Devletleri'nin Britanya'ya tarafsızlık ilkelerini ihlal etmeden yardım edebileceği seçeneklere ilişkin bir memorandum hazırlamak üzere izin aldı.⁹² Jackson bu fikirlerden bazılarını, Başkan Roosevelt'in birkaç hafta sonra Kongreden geçireceği ve hükümetin Britanya ve Çin'i desteklemesine olanak verecek olan tartışmalı Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'na (Lend-Lease Bill) dâhil etti.⁹³ Lauterpacht ve Jackson arasındaki ilk işbirliği çabası meyvesini vermişti.

Lauterpacht ona başka fikirlerini de bildirmişti ve bunlardan bazıları Jackson'ın 1941 Martında yaptığı konuşmada yer bulmuştu. Lauterpacht'ın fikirlerinden faydalanan Adalet Bakanı konuşmasını dinlemek üzere mevcut bulunan -ve muhafazakâr bir grup olan- hukukçulardan modern bir yaklaşım benimsemelerini rica etmişti. Yasaları çiğneyenlerin bedelini ödemesi gerektiğini

⁹⁰ "Ocak ayının ilk haftası Washington'da olacağım": Lauterpacht'ın Jackson'a mektubu, Aralık 1940; Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 131-32.

⁹¹ "İstenen şey": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 142.

⁹² İzin aldı: *A.g.e.*, 135.

⁹³ Jackson bu fikirlerden bazılarını: 'An Act to Promote the Defense of the United States', Pub.L. 77-11, H.R. 1776, 55 Stat. 31, yasalaşma tarihi 11 Mart 1941.

belirten Jackson, dolayısıyla Amerika'nın mağdurlara yardımında bulunmasına imkân verilmesinin şart olduğunu söylemişti. *The New York Times* gazetesinde Jackson'ın konuşmasının "fevkalâde mühim" olduğu belirtilmiş, on dokuzuncu yüzyıldan kalma çağdışı hukuk ve tarafsızlık anlayışlarını reddetmesine alkış tutulmuştu.⁹⁴ Fikirlerinin onaylanmasından kuşkusuz ki memnun olan Lauterpacht, Jackson'ın teklif ettiği hizmet bedelini geri çevirmişti. Konuşma yapılırken Lauterpacht yeniden İngiltere'nin yolunu tutmuş, Rachel ve Eli ise New York'ta kalmıştı.

39

Lauterpacht bir Atlantik deniz uçağıyla Bermuda, Azurlar ve Lizbon'dan yaptığı üç uçuşun ardından 1941 Ocak'ının sonlarında Cambridge'e dönmüştü. Yol arkadaşları arasında, henüz birkaç hafta önce Başkanlık seçimlerinde Roosevelt'e yenilen Cumhuriyetçi aday Wendell Willkie de vardı. İkili, uçuşun büyük bölümünü dünyanın durumuyla ilgili hararetli biçimde sohbet ederek geçirmişti. Willkie, Lauterpacht'ın Trinity Kolejini ziyaret davetini kabul etmiş olsa da, sözünü asla yerine getirmemişti.⁹⁵

Lauterpacht'ın dönüşü, Lvov'dan gittikçe daha nadir gönderilen haberlerden biriyle rastgelmışti. Ağabeyi "canım kardeşim," diye başladığı mektubunda ailelerinin "nispeten iyi" olduğunu haber vermiş, "sevgili ihtiyarlarımız bu dönemde yirmi yıl birden yaşlandı," diye yazmıştı.⁹⁶ Sovyet sansürcülerin denetiminde yazılan mektupta şifrelenmiş mesajlar gizlenmişti. "Seni görmek istiyoruz, böylece yeniden bir araya gelebiliriz," yazan David, "hangi şekilde olacağı sana kalmış," diyerek bir imada bulunmuştu. Eğer birbirlerine kavuşacaklarsa, bunu tertip etmek Lauterpacht'a düşüyordu. Aile "böyle zamanlarda birlikte olmayı" yeğlerdi, peki Lauterpacht onları almak için Lvov'a gelebilir miydi? "Temennilerimizi biliyorsun," yazan David, mektubunu sansür sebebiyle biraz

⁹⁴ "Fevkalâde mühim": 'Text of Jackson Address on Legal Basis of United States Defense Course', *New York Times*, 28 Mart 1941, 12, başyazı s. 22.

⁹⁵ Sözünü asla yerine getirmemişti: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 137.

⁹⁶ "Sevgili ihtiyarlarımız bu dönemde yirmi yıl birden yaşlandı": David Lauterpacht'ın Hersch Lauterpacht'a mektubu, tarihi bilinmiyor, Eli Lauterpacht'ın şahsi arşivi.

esrarengiz biçimde “sağlıcakla kal, yanaklarından öpüyoruz,” diye noktalamıştı.

Mektup endişe yaratmıştı ancak Lauterpacht'ın ailesini İngiltere'ye getirmek için attığı hiçbir adım kaydedilmemişti. Kendisi verdiği derslere, *Yıllık Derleme*'yle ilgili “zahmetli” olsa da zihnini dağıtan çalışmalara ve Oppenheim'in *Uluslararası Hukuk*'unun yeni baskısına odaklanmıştı.⁹⁷ Yemek de bir çeşit avuntuydu; Cambridge'teki stoklar sınırlı olduğundan Cricklewood'da Bay Ziedman'ın işlettiği gözde şarküterisine düzenli olarak uğruyordu. Lauterpacht Rachel'a onun bir “nimet” olduğunu, “istediği kadar kızartma yağını” ve bulunamayan diğer gıdaları bir şekilde alabildiğini söylemişti.⁹⁸

Lauterpacht'ı teselli eden bir diğer şey de yazmaktı. LSE'deki günlerinde tanış olduğu Leonard Woolf'a Virginia'nın vefatıyla ilgili taziyelerini ilettiği bir mektup göndermişti.⁹⁹ Yugoslavya'nın Almanların yanında yer almasıyla savaşın gideceği yönle ilgili endişelerini ve eski müvekkili Haile Selassie açısından nadir görülen bir başarı olarak Addis Ababa'nın geri alınmasıyla ilgili daha olumlu görüşlerini dile getirdiği bir başka mektup Rachel'a gitmişti.¹⁰⁰ Eli'ya yolladığı mektupta ise Britanya'daki insanlar “çok daha mutlak bir endişe halinde, her türden tasayla” yaşarken onu New York'taki hayatından şikayet ettiği için paylamıştı.¹⁰¹

1941 yılının Nisan ayında Massachusetts'teki Wellesley Kolejinde ders vermek üzere davet edilmişti. Mayıs ayında ise Londra'daki Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde bireylerin acılarına bir kez daha odaklandığı “Milletler Hukuku Gerçeği” başlıklı konuşmasını yapmıştı. Umutsuzluğa ve kinizme karşı çıkmış, uluslararası hukukun ve umudun getireceği olumlu senaryoyu ortaya koymuştu. Avrupa'nın dört bir yanında gerçekleşen “ağır ihlallerle” ilgili pek çok haberin yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda, Lauterpacht'ın konuşması bir çeşit meydan okuma sayılabilirdi. Zira kendisi dinleyicilere hükümetlerin, uluslararası

⁹⁷ “Zahmetli” olsa da zihnini dağıtan: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 152.

⁹⁸ “İsteddiği kadar kızartma yağını”: *A.g.e.*, 153.

⁹⁹ LSE'deki günlerinde tanış olduğu Leonard Woolf'a: *A.g.e.*

¹⁰⁰ Bir başka mektup Rachel'a gitmişti: *A.g.e.*, 152.

¹⁰¹ “Çok daha mutlak bir endişe halinde” *A.g.e.*, 156.

hukukçuların ve "irade ve gayretiyle vatandaşın" kanunları hiçe sayan devletlerin yaptığı bu tür eylemlere karşı durması gerektiğini söylemişti.¹⁰²

"İnsanların hakları ve vazifelerine" değinen Lauterpacht gücünü zorluktan alan bir ifade biçimi bulmuştu. Bu tutkusu, babasının 4 Ocak 1941 tarihinde yazdığı kısa mektubun eline ulaşmasıyla körüklenmişti. Oğluna şefkatle "gözbebeğim," mektupların "bizi fevkalâde keyiflendirdi," diye yazmıştı. Ailesinin Amerika'da emniyette olduğuna dair haberler sayesinde "tamamıyla rahata ermişti." Lvov'da da herkes "sapasağlamdı," ama o kadardı. Olayların hayırlı bir neticeye varacağını umut ediyorlardı. Zólkiew'deki David amcası da, "hepinizi içtenlikle kucaklıyor ve öpüyoruz," diyerek selam göndermişti. Annesi de buselerini gönderdiği birkaç satır eklemişti.¹⁰³

Sonra mektupların arkası kesilmişti. Rachel'in "ailesine sık sık yazmasında" ısrarcı olan Lauterpacht, artık "Sovyet Rusya" sınırları içinde bulunan bir de adres göndermişti; Ulica Obrony Lwów, adı "Lvov'u Savunanlar" onuruna verilmiş bir sokaktı.¹⁰⁴ Aile şehrin en yoksul bölgelerinden birinde yaşıyordu.

40

Hitler Haziran ayında Molotov-Ribbentrop Paktını bir kenara atarak Alman birliklerine Sovyet işgalindeki Polonya'ya doğudan ilerlemelerini emretmişti. Bir hafta içerisinde Zólkiew ve Lvov Almanların eline geçmiş, Lauterpacht'ın Avusturya özel hukuku hocası Profesör Roman Longchamps de Berier'in de aralarında bulunduğu akademisyenler birer birer toplanmıştı. Polonyalı bir aydın olma suçundan tutuklanan de Berier, ertesi gün üç oğluyla birlikte "Lwówlu Profesörler Katliamında" idam edilmişti.¹⁰⁵

¹⁰² "İrade ve gayretiyle": *A.g.e.*, 166.

¹⁰³ "Hepinizi içtenlikle kucaklıyor ve öpüyoruz": Aron Lauterpacht'ın Hersch Lauterpacht'a mektubu, 4 Ocak 1941, Eli Lauterpacht'ın şahsi arşivi.

¹⁰⁴ "Ailesine sık sık yazmasında": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 152.

¹⁰⁵ "Lwówlu Profesörler Katliamında": Christoph Mick, 'Incompatible Experiences: Poles, Ukrainians, and Jews in Lviv Under Soviet and German Occupation', *Journal of Contemporary History* 46, no. 336 (2011): 355; Dieter Schenk, *Der Lemberger Professoren-mord und der Holocaust in Ostgalizien* (Dietz, 2007).

Lauterpacht'ın yeğeni Inka bana o günleri birinci ağızdan, Clara Kramer'ın tasviriyle Almanların Zólkiew'e gelişine paralel şekilde anlattı. Inka'yla –Lauterpacht'ın kız kardeşinin tek çocuğuyla– 2010 yazında Paris'te, Eiffel Kulesi yakınlarındaki küçük ve düzenli dairesinde tanıştım. Kendisi bir serçe kadar hareketliydi, odanın içinde müthiş bir enerjiyle bir o yana bir bu yana koşuyordu. En nihayetinde üzerine temiz beyaz bir masa örtüsü serilmiş olan ve parlak güneşten yansıyan tek bir ışık huzmesiyle aydınlanan yemek masasına oturduk. Bana ince porselen bir fincanda siyah çay ikram etti. Açık duran pencerenin önünde, duygularını belli etmeyen yumuşak bir ses tonuyla konuşuyordu.

Masaya Lwów'un 1938 senesine ait haritasını yaydık. Bana ara sıra yürüdüğü bir sokakta büyükbabam Leon'un yaşadığı evi gösterirken, o zamanlar sekiz yaşında olduğunu söyledi. Yanımda getirdiğim az sayıda evrakı incelemek istedi. Ona Leon'un babası Pinkas Buchholz'a 1890 yılında verilen belgeyi gösterdim. Bana büyükbabamı hatırlatan bir aksanla "burada 1862'de doğduğu yazıyor," diye haykırdı. Leon kanyak üretim sınavını ancak "*assez bon*, yani yeterli" dereceyle geçmişti. Inka gülümseyerek, "bu 'iyi' anlamına gelmiyor," dedi.

Tıpkı büyükbabası gibi, babası Marcele Gelbard da, aile geleneğine uygun şekilde hukukçu olmuştu. Babası da, dedesi de sarışındı; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde verilen Gelbard soyismi Almancada "sarı sakal" anlamına geliyordu. Inka'nın Lauterpacht'ın o dönemki haliyle ilgili anıları bulanıktı, çünkü kendisi o doğmadan önce Britanya'ya gitmişti. Zólkiew'den bahsettiğimiz zaman, "Ah canım, yanlış söylüyorsun. Z harfi telaffuz edilmez, "Julkiev" diye söylenir, yani Z harfi aslında J gibidir. Yumuşak bir J," dedi. Sonra da içini çekip, "orayı iyi bilirim, annemin, dayılarımın, büyükannemin ve dedemin kasabasıdır, savaştan sonra oraya gitmiştim," diye ekledi.

Lwów'un 1938 tarihli haritasını aheste aheste inceledik. Inka 1945 yılından sonra oraya bir daha asla dönmemiş olmasına rağmen, bana Lauterpacht'ın anne-babasının, yani büyükbabası Aron ve büyükannesi Deborah'nın Teatralna Sokağından sonra taşındığı Üç Mayıs Sokağı 64 numarayı gösterebildi. Burası "daha avam bir bölge olan" Szeptyckich Sokağına yakındı, Leon'un dünyaya geldiği eve birkaç dakikalık yürüme mesafesindeydi. "Bristol

veya George'ta yemeğe giderdik," diyerek bu lüks otelleri yâd etti.

"Dokuz yaşıma kadar Lwów'da başıboş dolaşabiliyordum, sonra işler değişti, Ruslar geldiğinde alışkın olduğumuz hayat sona erdi," dedi.

Çayından ufak bir iki yudum aldı.

"Haydi, sana birkaç fotoğraf göstereyim," dedi. Yatak odasına geçtik ve gardırobundan anne-babasının fotoğraflarının bulunduğu küçük ahşap bir kutu çıkardı. Kutuda Lauterpacht'ın 1950 senesinde gönderdiği bir mektup, bir de Inka'nın kraliyet danışmanlığına yeni atananların taktığı perukasıyla kıdemli bir avukat olan dayısı ve yengesiyle Londra'daki Westminster Sarayının önünde çekildiği fotoğraf vardı.

1949, Londra: Inka, Rachel (solda) ve Lauterpacht(ortada) ile birlikte.

Oturma odasına geri döndük. Sovyetler 1939 Eylülünde Lwów'u işgal etmeden önce hayat güzeldi. Küçük bir özel okula giden Inka,

ayırımcılıktan bihaberdi. "Annem ve babam durumu benden gizlemişti, okulda ise kimse böyle konulardan konuşmazdı," dedi. Saygın ve iyi bir hukukçu olan babasının çoğu can dostu Yahudiydi. Yahudi olmayan birkaç kişi de vardı tabii, mesela Lehler "kokteyl içmeye gelirlerdi," onların ardından akşam yemeğine gelen Yahudiler olurdu. Inka'nın hayatına hiçbir Ukraynalı girmemişti.

Sovyetler'in gelişiyle her şey "çabucak" değişivermişti. "Dairenin tamamını kullanamamamız haricinde aynı evde oturmamıza müsaade etmişlerdi. Bize önce iki oda ayırmışlar, sonra da bir oda ve mutfak ile tuvalet ve banyoyu kullanma hakkı vermişlerdi," dedi. Adresi hatırlıyordu, Üç Mayıs Sokağı 258 numaraydı, yoksa aynı sokakta oturan Lauterpachtlara yakın olan 87 numara mıydı? Bu sokak, 1918 yılının Kasım ayında yaşanan çatışmalar sırasında kurulan barikat fotoğrafının çekildiği Sykstuska Sokağına paralel uzanıyordu.

"Delicesine çekici" bir kadın olan annesi, Ruslardan dünya kadar teklif almıştı. "Apartmanımızda yaşayan albay anneme âşık olmuştu," diye heyecanla anlattı, o yıllar çok da kötü değildi. Almanlar 1941 yılının Temmuz ayında geldiğindeyse durum çok daha beter bir hal almıştı.

"Hayatımıza devam ettik, çünkü babam Almanca konuşabiliyordu fakat bu durum Yahudilerin çoğu için geçerli değildi. Yahudi mahallinde yaşamadıkları takdirde oturdukları mahalleleri terk etmek zorunda bırakıldılar. Nasıl olduysa bizim kendi dairemizde kalmamıza izin vermişlerdi; evimize hiçbir zaman bütünüyle el koymadılar," dedi.

Arada bir, Davud Yıldızlı kolluklarını takmayan Yahudileri sokaklarda kıstırdıkları, birkaç gün süren "Aktionlar" (harekâtlar) düzenliyorlardı. Tanınmış biri olan babası dikkatli olmak mecburiyetindeydi ancak annesini tanıyan daha az kişi vardı, bu sayede annesi kimi zaman "*le trucü*" takmadan dışarı çıkabiliyordu. Inka'nın kolluktan bahsederken kullandığı bu Fransızca sözcük "o şey" anlamına geliyordu.

"Koşullar nahoş ve tehlikeliydi. Sevilmiyorduk. Savaştan önce sokaklarda kimin Yahudi olduğu bilinmezdi. Ama artık biliyorlardı," dedi.

Sonra yanımda getirdiğim birkaç siyah beyaz fotoğrafa baktık. Bunlardan biri, Zólkiew'in on yedinci yüzyıldan kalma ünlü

sinagogunun bakımsız halde görüldüğü bir kartpostaldı. Inka bu binayı hatırlıyor muydu? "Hayır," diye yanıtladı.

Inka kartpostalı yüzüne yaklaştırıp incelerken tuhaf bir şey oldu. Kapı çaldı. Gelen kişi kapıcıydı ve elinde tek bir mektup tutuyordu. Inka mektuba baktı ve "size gelmiş," dedi. İlginç bir durumdu, çünkü Inka'yla daha yeni tanışmıştım. Zólkiew Şehitleri Derneğinden kendisine gönderilmiş olan mektubu bana verdi. Zarfı açtım, içindeki broşürü çıkardım ve masanın üzerine koydum.

Broşürün kapağında Zólkiew'deki eski sinagogun fotoğrafı bulunuyordu. Az evvel Inka'ya gösterdiğim ve kendisinin anımsayamadığı fotoğrafın aynısıydı. Basit bir tesadüf eseri, artık Inka'da aynı fotoğraftan iki tane vardı.

41

1941 yılının Ağustos ayında Lemberg ve Galiçya Almanya Genel Hükümetine dâhil edilmişti. Hans Frank idareyi devralırken, Lauterpacht Wellesley Kolejinde ders vermek ve Harvard Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde çalışmalarını sürdüreceği ufak alana yerleşmek üzere Amerika'ya dönmeyi planlıyordu.

Lauterpacht Alman işgalinin sonuçlarını idrak ettikçe, gideceği güne uzanan zaman geçmek bilmez olmuştu. Rachel'a "Lwów'la ilgili her şeyi biliyorsun," diye yazmıştı, "bu meseleyle ilgili duyarlılığımı ifade etmekten hoşlanmasam da, Lwów bir kâbus gibi daima benimle." Korkularını gizlemesi mümkün değildi, yine de hayat sanki "kişiliğini bölmüşçesine" devam ediyordu. İnsanlarla olan gündelik münasebetlerinde, rutin işlerini yaparken, Trinity Kolejindeki meslektaşlarına yardım ederken, komutanları ağır-larken "tamamıyla normaldi." Artık siyasetle daha fazla meşgul oluyordu; Amerika'ya gitmeden önce, Sovyet Bilimler Akademisine ülkelerinin "müşterek düşmana karşı verdikleri kahramanca mücadeleye" destek verdiğini belirten Cambridge akademisyenleri listesine adını yazdırmıştı.¹⁰⁶

Lauterpacht 1941 Ağustosunda New York'a geri dönmüş ve güz yarıyılını Wellesley'de geçirmişti. Harvard'ı ziyaret etmiş, hafta

¹⁰⁶ "Kahramanca mücadeleye": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 176.

sonlarını New York'ta Rachel ve Eli'yla beraber geçirmişti. Ekim ayında Adalet Bakanı olarak Jackson'ın makamını devralan ve Amerika'nın Alman denizaltılarına saldırmasına olanak verecek hukuki argümanlar arayan Francis Biddle ile görüşmek üzere Washington'a seyahat etmişti. Jackson ile iletişimini koparmayan Lauterpacht, ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atandığı için ona tebriklerini iletmişti. Jackson da ona dostane bir notla ve Havana'da yaptığı konuşmanın ayrı basımıyla yanıt vermişti. Lauterpacht "uluslararası kanunsuzluğun" sona erdirilmesiyle ilgili diğer bir konuşması için kendisine yardımcı olmayı teklif etmişti,¹⁰⁷ fakat fikirlerini Jackson'a iletene kadar savaşta bir dönüm noktasına gelinmişti: 7 Aralık tarihinde Japonya Pearl Harbor'daki ABD deniz kuvvetlerine saldırı düzenlemiş, bu da Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya savaş açmasına neden olmuştu. Birkaç gün içerisinde Almanya da Amerika'ya savaş açmıştı. Bu iki adam 1942 senesinin başlarında Washington'da görüştüğünde, askeri ve siyasi koşullar çoktan dönüşüm geçirmişti.

O esnada -Polonya ve Fransa dâhil olmak üzere- sürgündeki dokuz Avrupa hükümeti, Almanya'nın "terör rejimine" ilişkin raporlara verecekleri yanıtı koordine etmek üzere Londra'da bulunan Saint James Sarayında bir araya gelmişti. Ortalıkta toplu tutuklamalara ve tehcire, idamlara ve kıyımlara dair korkunç hikâyeler dolaşmaktaydı. Bütün bunlar, sürgündeki hükümetlerin mezalimden "suçlu" ve "sorumlu" olanların cezalandırması için ceza hukukundan faydalanılmasına ilişkin ortak isteklerini ifade ettikleri beyannameyi 1942 Ocağı kadar erken bir tarihte yayımlamasıyla sonuçlanmıştı.¹⁰⁸ Faillerin "aranıp bulunması, adalete teslim edilmesi ve yargılanması" fikri, fikir savaşın resmi amaçlarından biri haline gelecekti.

Bu dokuz hükümet mezalimler ve failleriyle ilgili bilgi toplamaya yönelik bir savaş suçları komisyonu kurmuştu, ki bu organ sonraları Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonuna dönü-

¹⁰⁷ "Uluslararası kanunsuzluğun": *A.g.e.*, 184 ve n43

¹⁰⁸ "Suçlu" ve "sorumlu": St James's Sarayında İmzalanan Müttefikler Arası Savaş Suçlarının Cezalandırılması Beyannamesi, Londra, 13 Ocak 1942; 'Nine Governments to Avenge Crimes', *New York Times*, 14 Ocak 1942, 6 (metinle birlikte).

secekti.¹⁰⁹ Ayrıca Churchill, İngiltere hükümeti hukukçularına Başsavcı David Maxwell Fyfe'in talimatları doğrultusunda Almanların işlediği savaş suçlarını araştırma yetkisini vermişti.¹¹⁰ Bundan birkaç ay sonra *The New York Times* gazetesinde sürgündeki Polonya hükümetinin başı çeken on suçluyu tespit ettiği bildirilmişti.¹¹¹ Listedeki ilk isim olan Hans Frank'ın hemen altında, Lauterpacht'ın Viyana'dan sınıf arkadaşı olan Vali Otto von Wächter'in adı yer alıyordu.

Bütün bunlar yaşanırken, Jackson "Uluslararası Kanunsuzluk" adlı konuşmasını ocak ayının sonlarında Waldorf Otelinde yapmıştı. Misafir sıfatıyla orada bulunan Lauterpacht'ın yardımıyla yazılan konuşmada savaş ve mezalim tarif edilmiş, yasa ve mahkemelere olan ihtiyaçtan "şiddeti bastırmak amacıyla şimdiye kadar tasarlanmış olan...en iyi araçlar" şeklinde söz edilmişti.¹¹² Amerikan hükümetinin en yüksek kademesinde Lauterpacht'ın fikirlerini destekleyen biri vardı, ancak ne onun ne de Jackson'ın fark ettiği şey, mezalimin vahşet seviyesine ulaşmak üzere olmasıydı. Zira konuşmadan üç gün önce kıdemli Naziler Berlin yakınlarındaki Wannsee Gölü kıyısındaki bir villada toplanmış ve "Nihai Çözüm" konusunda gizlice anlaşmıştı.

Lauterpacht New York'ta birkaç hafta geçirmiş, o esnada İngiltere Büyükelçiliği kadrosuyla çalışmış, konferanslara katılmış ve New York Valisi Herbert Lehman ile görüşmüştü. Rachel'la beraber dinlenecek ve film izlemeye gidecek vakti bile olmuştu. *The Man Who Came to Dinner* filmindeki Bette Davis'ten pek etkilenmeyen çift, Broadway'deki Rivoli Sinemasında izlediği *Pimpernel Smith*'i beğenmişti.¹¹³

¹⁰⁹ Bu dokuz hükümet: 17 Ekim 1942 tarihinde Birleşmiş Milletler Savaş Suçlarının Araştırılması Komisyonunun kurulduğu ilan edilmiştir. Dan Plesch, 'Building on the 1943-48 United Nations War Crimes Commission', *Wartime Origins and the Future United Nations*, ed. Dan Plesch and Thomas G. Weiss (Routledge, 2015), 79-98 içinde.

¹¹⁰ Ayrıca Churchill, İngiltere hükümeti: David Maxwell Fyfe, *Political Adventure* (Weidenfeld & Nicolson, 1964), 79.

¹¹¹ Bundan birkaç ay sonra *The New York Times*: 'Poland Indicts 10 in 400.000 Deaths', *New York Times*, 17 Ekim 1942.

¹¹² "En iyi araçlar": 'State Bar Rallied to Hold Liberties', *New York Times*, 25 Ocak 1942, 12; konuşmaya şu adreste mevcuttur, <http://www.roberthjackson.org/the-man/bibliography/our-american-legal-philosophy/>.

¹¹³ Bette Davis'ten pek etkilenmeyen çift: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 184.

Pimpernel Smith'i neden beğendiklerini, filmi yetmiş yıl sonra izleyince anladım. Yakışıklı jön Leslie Howard'ın (ki kendisi filmi çektikten bir yıl sonra uçağı Atlantik üzerinde seyrederken, Luftwaffe, yani Nazi hava kuvvetleri tarafından düşürülerek öldürülmüştü) canlandığı kahramanımız Cambridge'te akademisyendi ve "o gırtlaksı aksanla kahverengi üniformaya" bürünerek kendi kızının da aralarında bulunduğu mağdurları Nazi dehşetinden gizlice kurtarıyordu. *The New York Times* gazetesinde yazan bir eleştirmen, "Singapur düşebilir, fakat İngilizler yine de insanın kanını donduracak melodramlar çekebilir," yorumunda bulunmuştu.¹¹⁴

42

Lauterpacht 1942 yılının Mayıs ayında, Japonya Singapur'u işgal ettikten kısa süre sonra, Almanya ise hükmünü Avrupa'nın doğu bölgelerine doğru genişletmeye çabalarken İngiltere'ye dönmüştü. Lemberg'den hiç haber alamayan Lauterpacht, Rachel'a ve Andover'daki Philips Akademisinde okuyan oğlu Eli'ya sık sık yazıyordu. Onlara "savaş haberleri sebebiyle...biraz bunalmış durumdayım," demiş, "çok kötü bir dönemden geçtiklerini" de eklemişti.¹¹⁵

Tayınlarla kısıtlanmış olan beslenme koşulları da ruh halini iyi etkilemiyordu. "Evin temizliğini ve bakımını iyiden iyiye bıraktım," yazmıştı, dükkânlar artık teslimat yapmıyordu; "her şeyi kendim tedarik etmek mecburiyetindeyim." Bahçe ona biraz olsun ışık sunuyor, nergisler "muhteşem bir gösteri" sergiliyordu, bu da bavulunun Amerika ve Britanya arasında bir yerlerde, denizde kayboluşunu biraz olsun telafi ediyordu.

Oppenheim'in *Uluslararası Hukuk*'unun bir diğer baskısına ve savaşın ilk yıllarına ait davaları dâhil etmek istediği *Uluslararası Hukuk Raporları*'nın dokuzuncu sayısına odaklanmıştı. Bunlarda İspanya İç Savaşına, Habeşistan'ın İtalya tarafından fethedilmesine ve "genel olarak meşum nitelikleriyle" "Almanya'da Nazi rejimi

¹¹⁴ "Singapur düşebilir": "Pimpernel Smith' (1941): 'MrV', a British Melodrama with Leslie Howard, Opens at Rivoli', *New York Times*, 13 Şubat 1942.

¹¹⁵ "Biraz bunalmış durumdayım": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 183.

mevzuatı ve uygulamalarına” temas ediliyordu.¹¹⁶ Lauterpacht davaları özenle seçmişti. Bunlardan biri, Ari ırktan bir kadınla cinsel ilişkiye girerek 1935 Nürnberg Yasalarını ihlal etmekten hüküm giyen Alman bir Yahudinin, Alman Yüksek Mahkemesine yaptığı temyiz başvurusuyla ilgili karardı. Dava, kısmen de olsa yeni bir hukuki meseleyi gündeme getirmişti: Cinsel ilişki Almanya sınırları dışında yaşandıysa ne olacaktı? Nürnberg Yasalarının Prag’da gerçekleşen bir cinsel birleşmeye uygulanabileceğine hükmeden Yüksek Mahkemenin yaptığı muhakeme, erekbilimsel basitliğin âlâsıydı. Buna göre Nürnberg Yasalarının amacı, yurtdışında işlenen fiilleri kapsamaması halinde etkisini yitirecekti. Dolayısıyla Alman kanı taşıyan bir Alman vatandaşına Reich sınırları dışında sahip olan bir Alman Yahudisi “Alman kadını bu amaçla kendisiyle birlikte yurtdışına çıkmaya ikna ettiyse...cezalandırılmalıydı.” Lauterpacht, böylesi bir kararın uluslararası temyiz mahkemesine olan ihtiyacı tasdik ettiği yorumunu yapmıştı.¹¹⁷

Lauterpacht’ın faaliyetleri akademik çalışmalarının ötesine geçmişti. Amerika Birleşik Devletleri savaşa girerken Amerikan yalnızcılığına karşı bir kale olarak gördüğü, “hükümetin de beğenisini kazanan” Jackson’a tavsiye vermeyi sürdürmüştü.¹¹⁸ Amerika’daki Eli ve Rachel’a mektup yazmış, “sözde savaş suçları meselesini” ve işgal ettikleri topraklarda uluslararası suç işleyen Almanların nasıl cezalandırılacağını araştıracağı yeni bir projeye katıldığını belirtmişti.¹¹⁹ Proje 1942 yılının Haziran ayında, Arnold McNair Saint James Beyannamesini yürürlüğe koymak üzere “Savaş Suçları Komitesi” başkanlığına getirildiği zaman başlamıştı.¹²⁰ McNair, Lauterpacht’ı ekibine katılmaya davet etmiş, Lauterpacht da temmuz ayının başlarında komitenin ilk toplantısına katılmıştı. McNair ondan yasal meselelere ilişkin bir memorandum hazırlamasını istemişti.

¹¹⁶ “Almanya’da Nazi rejimi mevzuatı ve uygulamalarına”: Hersch Lauterpacht, ed., *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases* (1938–1940) (Butterworth, 1942), 9:x.

¹¹⁷ “Cezalandırılmalıydı”: Almanya Dışındaki Vatandaşların Yargılanması Davası, Reich Yüksek Ceza Mahkemesi, 23 Şubat 1938, *A.g.e.*, 9:294, x içinde.

¹¹⁸ “Hükümetin de beğenisini kazanan”: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 188.

¹¹⁹ “Sözde savaş suçları meselesini”: *A.g.e.*, 183.

¹²⁰ “Savaş Suçları Komitesi”: *A.g.e.*, 201.

Rachel'a "burnum Kafdağına çıktı," demişti, zira komite çalışmalarını Lauterpacht'ın yaklaşımı üzerinden "şekillendirme" kararı almıştı. Ayrıca toplantı, Londra'da konuşlanansürgün edilmiş hükümetlerin hukukçularını da kapsadığından başka fırsatlar da sunuyordu. Lauterpacht eşine "Doğu Polonya'daki azınlıklara... çok yararının dokunacağını" umduğunu yazmıştı, çünkü Lehler azınlıkların savaş sonrası iskânında "asli faktör" olacaktı.¹²¹ Bu çalışma Lauterpacht'ın savaştan sonraki koşullara, adalete ve yalnızca hizmet ettikleri devletlerin değil, bireylerin de sorumluluklarına pratik minvalde odaklanmasını sağlamıştı.

O yaz önüne yeni bir proje daha konmuştu: Amerikalı Yahudiler Komitesi, bonkör bir ücret (diğer masraflar hariç iki bin beş yüz dolar) karşılığında uluslararası insan hakları hukuku hakkında bir kitap yazmasını rica etmişti. Bu yeni konu onun için oldukça cezbedici olduğundan, Lauterpacht projeyi kabul etmişti. "Uluslararası Kişisel İnsan Hakları Beyannamesi (yahut buna benzer bir şey)" üzerine bir kitap yazacağını söylemişti. Kitabını iyimser bir bakış açısıyla yıl sonuna kadar tamamlayacağını umarak çalışmalarına 1 Temmuzda başlamıştı.¹²²

Aralık ayında Londra'da "son derece ciddi" bir atmosferde verdiği konferansta uluslararası hukuka ilişkin bazı yeni fikirlerini denemeye tabi tutmuştu. Rachel'a konferansın oldukça iyi geçtiğini söylemiş, "kocanı utandıracak denli takdir ettiler," diye yazmıştı. Konferansın ana teması, hükümetlerin temel insan haklarını koruyacak yeni bir uluslararası hukukun "devrimci enginliğini" benimsemelerine yönelik çağrısıydı.¹²³

43

Lauterpacht 1942 Yazında yeni kitabı üzerine yaptığı çalışmaların, Galiçya'nın Genel Hükümete katılmasının birinci yıl dönümünü kutlamak üzere Genel Vali Hans Frank'ın Lemberg'e gerçekleştireceği ziyaretle çıkışacağından bihaberdi. Tam da Lauterpacht uluslararası haklar beyannamesi üzerine çalışmaya koyulduğun-

¹²¹ "Azınlıklara...çok yararının dokunacağını": *A.g.e.*, 204.

¹²² "Uluslararası Kişisel İnsan Hakları Beyannamesi": *A.g.e.*, 199.

¹²³ "İnkılabı enginliğini": Hersch Lauterpacht, 'Law of Nations, the Law of Nature, and the Rights of Man', *A.g.e.*, 252 içinden alıntılanmıştır.

da, Frank Nihai Çözümü, Wannsee Konferansında kararlaştırıldığı şekilde, Galiçya'da uygulamaya başlamıştı. Lauterpacht'ın ailesi söz konusu çözümden derhal ve korkunç biçimde etkilenmişti.

Inka Katz bana olanları anlattı. Frank'ın ziyaretini, yarattığı korkuyu ve bunların ardından gelen sonuçları hatırlıyordu. Yakalanan ilk kişi, Lauterpacht'ın ağabeyi David ile birlikte yaşadığı daireden 16 Ağustos tarihinde alınan büyükbabası Aron olmuştı; yaşlı adamı saklandığı banyo dolabından çıkarmışlardı.

"Ondan iki gün sonra, yani 18 Ağustosta Almanlar Hersch'in kız kardeşini, yani annem Sabina'yı aldılar," diyen Inka mutlak bir sakinlik içinde konuşuyordu. "Sokakta patırtılar kopuyordu; Ukraynalılar ve Alman askerleri annemi yaka paça götürüyordu," dedi. Inka evde yalnızdı, olayları evin camından izlemişti. Babası birkaç blok ötedeki eski apartmanlarında çalışmaktaydı. "Birileri gidip babama annemi aldıklarını söyledi," dedi Inka; en azından kapıcı öyle demişti. "Neler olup bittiğini anlamıştım. Pencereden bakarken her şeyi görmüştüm," dedi.

Kaç yaşındaydı?

"On iki yaşındaydım, artık çocuk değildim. Zaten 1939 yılında çocuk olmayı bırakmıştım. Neler yaşandığını anlıyordum, tehlikelerin ve geri kalan her şeyin farkındaydım. Babamı sokakta annemin arkasından koşarken gördüm."

Bir an duraksadı ve çayını yudumlayarak Paris manzarasını gören güzelim penceresinden dışarıya baktı. "Anlamıştım ki her şey bitmişti," dedi.

Pencereden dışarıyı seyrederken ancak bir çocuğun belleğinde yer edebilecek bazı ayrıntıları hatırladı.

"Olanları ihtiyatlı şekilde izliyordum; cesur değildim. Öyle olsaydım, annemin arkasından koşardım. Ama neler olduğunun farkındaydım. Sahneyi gözümde canlandırabiliyorum, annemin elbisesini, topuklu ayakkabılarını..."

Belki de annesini bir daha asla göremeyeceğini biliyor muydu?

"Belki' diye bir şey yoktu. Biliyordum."

Almanlar Lauterpacht'ın kız kardeşini, kızının gözleri önünde alıp götürmüştü.

"Babam beni düşünmedi, ama size bir şey söyleyeyim mi? Bu, bilakis hoşuma gitti. Ona göre sadece ve sadece karısını, çok sevdiği o kadını almışlardı. Tek amacı onu geri getirmektir," dedi.

Babasının koyu gri takım elbisesi içinde karısını aramaya gidişine hayranlık duymuştu.

Sonra da babasını almışlardı. O da asla geri gelmemişti; Inka tek başına kalmıştı.

“Bir daha onlardan haber alamadım. Binlerce insanı toplamışlardı. Kim bilir başlarına neler geldi? Ama ben neler yaşayacağlarımı biliyordum. Almanların gelip daireye el koyacağını bildiğim için birkaç gün sonra evden ayrıldım. Büyükanнем gettoya gitti, bense orada yaşamayı bile düşünemediğim için onunla gitmeyi reddettim. Mürebbiyeme, yani eski mürebbiyeme gittim; babam ona iyi davrandığı için aileme hep yakın olmuştu. Yahudi değildi, gerçi olabilirdi de. Ona olanları anlattım ve bana ‘gel, benimle kal,’ dedi. O yalnızca bir mürebbiye değildi, bundan çok daha fazlasıydı. O bir...nasıl derler, süt anneydi. Beni annem değil, o emzirmişti. Bana meme vermişti,” dedi.

Sohbetimiz sırasında Inka bana fincanlarca siyah Rus çayı doldurdu.

“Onun evine gittim ama aramalar yüzünden çok uzun süre kalmadım. Mürebbiyem beni soran herkese ‘o benim küçük yeğenim,’ diyordu. Yahudiye hiç benzemesem de, onun yeğeni gibi görünmediğim de kesindi. Aslında kimse ona inanmıyordu, bu yüzden beni ailesiyle birlikte kalmam için kırsal bölgeye gönderdi,” dedi. Inka orada da uzun müddet kalamamıştı.

“Oradan başka sebeplerden ötürü ayrıldım. Küçük çocuklardan hoşlanan bir adam vardı. Böyle şeylerden haberim vardı; bununla ilgili bir şeyler okumuştum ve bu tür adamlarla ilgili fıkralar biliyordum. Bu yüzden orayı terk ettim ve babamın daha önce yardım ettiği başka birinin yanına sığındım. 1942 yılı sona eriyordu, halen Lwów civarındaydım, ama en azından Yahudi gettosunda değildim. Orada da fazla kalmadım. Evinde kaldığım kadın kuzeni, yeğeni ya da kuzeninin kızımıymışım gibi numara yapıyordu. Bu da işe yaramadı. Ailesi kaygılanmaya başladı. Kapıyı dinliyor ve ‘ailemizden biri gibi görünmüyor,’ dediklerini duyabiliyordum ki bu doğruydı.”

Dolayısıyla Inka yine yollara düşmüştü. “Hayat çok zordu. Artık nereye gideceğimi bilmiyordum. Bütün gün sokaklarda dolaşıp bulduğum yerde uyuyordum. O zamanlar Polonya’da apartmanların ön kapısı gece saat on ya da on birde kilitlenirdi, ben de saat

ondan önce beni kimselerin tanımadığı bir binaya girip sessizce tavan arasına çıkıyordum. Orada, çatı katına çıkan merdivenlerde uyuyabiliyordum. Geceleyin biri geldiği zaman ödüm kopuyordu. Korkuyordum, yalnızdım ve beni polise verirler diye telaşlanıyordum,” dedi.

Konuşmasını sakince sürdürdü. “Bu durum bir iki ay sürdü. Güz mevsiminin sonlarıydı. Annem bana mücevherlerini ve parasını nereye sakladığını söylemişti. Onlarla geçiniyordum. Sonra soyuldum. Bir sabah uyandığımda her şeyimi almışlardı. Hiçbir şeyim kalmamıştı.”

On iki yaşındaki bu yalnız ve biçare kız, babasının hem müvekili hem de arkadaşı olan birini bulmuştu; bu yaşlı kadın onu iki aylığına yanına almaya razı gelmişti.

“İnsanlar hakkımda konuşmaya başlayınca onu da terk etmek zorunda kaldım. Kendisi Katolikti ve beni bir manastıra yerleştireceğinden söz ediyordu. Oraya birlikte gittik. Rahibeler, evet, onu alırlar, dediler.”

Manastır şehrin kenar mahallelerinden birindeydi.

Inka, “manastırın adını hatırlamıyorum ama küçük ve bilinmedik bir yerdi. Cizvitlere mensup olan on iki rahibesi vardı,” dedi.

Inka yavaş yavaş, fısıltıyla, sanki hikâyesinde garip bir sona yaklaşıyormuş gibi konuşuyordu.

“Rahibeler orada kalabilmem için tek bir şarta uymam gerektiğini söyledi. Ailemin bundan asla haberi olmadı,” diyen Inka, ömrü boyunca süren sessizliğini bozmak üzereyken bir anlığına huzursuzlandı.

“Vaftiz edilmemin şart olduğunu söylediler. Başka seçeneğim yoktu. Belki o zamanlar da en fazla şimdiki kadar mutaassıp olmam benim için hayırlı olmuştu. Aşırı dindar olmayan bir ailede büyüdüğüm için şanslıydım,” dedi.

O suçluluk duygusu, aradan yetmiş yıl geçse bile aklından çıkmamıştı. Bir kadın karşında, kendini kurtarabilmek için topluluğunu bir şekilde terk etmişlik hissini kabulleniyordu.

44

O sıralar henüz tanışmamış olduğu yeğeninin başına gelenlerden tamamen bihaber olan Lauterpacht, alkolü bırakıp zayıflama kürüne başlamaya karar vermişti. Bunu doktor tavsiye etti diye

değil, yalnızca makul bir önlem almak için yapmıştı. Home Guard'daki görevlerine devam edip, bir yandan da haklar beyanname-
mesinin olası içeriği üzerine düşünürken kendine bunu telkin et-
mişti. Babasının 18 Ağustos tarihinde yakalandığını bilmiyordu. Savaş suçlarının kovuşturulmasında uluslararası uygulamaların yetersizliğini belirttiği memorandumunu Londra'daki Savaş Suçları Komitesi'ne o gün göndermişti.¹²⁴

Doğudan ufak tefek haberler ve söylentiler sızıyordu. Eylül ayında, Nazilerin Polonya'da yaptığı kısımlara ilişkin bir makale *The Times* gazetesinde yayımlanmıştı. Bu da Lauterpacht'ın Cambridge'teki Yahudi meslektaşlarına bir tür hısımlık duygusuyla yaklaşmasını tetiklemişti. Bu hissini Rachel'a yazdığı bir mektupta, "dün akşam, acılarını paylaştığımın nişanesi olarak Alman mültecilerin sinagoguna gittim," diyerek yansıtmıştı. Lemberg'in durumundan habersizce o ıssız şehre, ağabeyi David'e teslim edilecek gıda kolileri gönderiyordu.

Ailesinden haber almaksızın on sekiz ay geçirmişti. Artık teselli bulması epey zorlaşmıştı. Müzik dinliyordu ama o da aşırı duygusallık hissi yaratıyor, ona geride bıraktığı hayatını hatırlatıyordu.

Aralık ayında, Polonya'da katledilen Yahudiler için oruç tutulan ve şefaate dilenen gün Rachel'a "şu an bir Pazar günündeyiz, saat akşam 6 oldu ve ben bütün gün oruç tuttum," yazmıştı, "aralarına katılmak istediğimi hissettim."¹²⁵

Lwów aklından çıkmıyordu. "En çok sevdiğin insanlar orada ve ben hayatta olup olmadıklarını dahi bilmiyorum. Oradaki durum o kadar korkunç ki, yaşamak yerine ölmeyi tercih etmiş olma ihtimalleri gayet akla yatkın geliyor. Bütün bir gün onları düşündüm," demişti.

45

Sonraki yıl savaşın yönü değişmişti. Rachel 1943 Yazında Cambridge'e dönmüş, Eli ise Amerika'da kalmıştı. Lauterpacht çalışma odasında yalnız başına saatlerce kalıyor, Bach dinliyor, yazılar yazıp bahçeyi seyreliyor, yaprakların renginin değişimini izliyor,

¹²⁴ O gün göndermişti: Kaydı mevcuttur.

¹²⁵ "Aralarına katılmak istediğimi hissettim": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 220.

Lwów'da bir yerlerde mahsur kalan ailesi hakkında sessizce kaygılanıyordu. Frenk eriği meyvelerini dökmüş, çimenler daha nadi-ren biçilir olmuştu. Yine de Lauterpacht, kış mevsiminin kasvetli günleri etrafını kuşatırken bile olumlu gelişmelere odaklanmıştı. İtalya eylül ayında silah bırakmıştı. Lauterpacht bu "coşkulu bir gün" diye ünlemişti. Çok uzun zamandır ilk defa "sağ olduğum için iyi hissediyorum" diye yazmıştı, zira "şerrin çöküşüne şahit olma-ya" başlamışlardı. Ona göre bu, "terakki kuvvetlerinin zaferinin" somut bir göstergesiydi.¹²⁶

İnsan haklarına ilişkin gelişme aşamasındaki fikirlerini dene-meye tâbi tutmak üzere bir dizi konferans verdi. Bireyi yeni yasal düzenin merkezine koymanın pratik yollarını bulmanın en zorla-yıcı unsurunu teşkil ettiği projesi beklediğinden daha fazla za-man alıyordu. Önce Londra'da, ardından Cambridge'te verdiği iki konferansta Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesinin taslağını ciddiyeyle okumuş, dinleyicilerden biri bunu "tarihi bir an" olarak tarif etmişti.¹²⁷ Lauterpacht'ın düşünceleri evrim geçirmişti. "Hak-lar Beyannamesi, eğer muteber olacak ise yalnızca Devlet yetkili-leri tarafından değil, aynı zamanda uluslararası aktörler tarafın-dan da tatbik edilmelidir," demişti. Bu da akıllara uluslararası bir mahkemenin kurulma ihtimalini getiriyordu.¹²⁸ "Çalışma odasında camların açık olduğunu ve Bach'ın *Aziz Matta'nın Çilesi* adlı ora-toryosunun dokunaklı melodisiyle odayı doldurduğunu hayal et, o zaman aklında atmosfere dair bir fikir canlanacaktır," yazarak Eli'ya çalışma koşullarını yalın bir şekilde betimlemişti.¹²⁹

Almanlar artık Avrupa genelinde ricat halindeydi. Lauterpa-cht'ın fikirleri bir yıl önce müttefik hükümetlerin kurduğu Bir-leşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonunun çalışmalarına yavaş yavaş dâhil edildiğinden, Savaş Suçları Komitesinin çalışmaları daha da ivedi bir hal almıştı. Meselenin uluslararası boyutu, ko-misyonun Amerikalı üyelerinin yanı sıra artık İngiltere hüküme-tinde vekil makamında bulunan LSE'deki eski meslektaşları Philip Noel-Baker ile yeniden temasa geçmesini sağlamış, bu da Lauter-pacht'a güç ve nüfuza erişme imkânı sunmuştu.

¹²⁶ "Terakki kuvvetlerinin zaferinin": *A.g.e.*, 234.

¹²⁷ "Tarihi bir an": *A.g.e.*

¹²⁸ Bu da akıllara: *A.g.e.*, 201.

¹²⁹ "Çalışma odasında camların açık olduğunu": *A.g.e.*, 227.

1944 yılının Mart ayında, bir duruşmanın olası kararına etki edeceğini umarak savaş suçlarıyla ilgili “şümüllü makalesini” tamamlamıştı. Dünya Yahudi Kongresine mezalim araştırmalarına yönelik yardım teklifinde bulunmuş, New York’a dönen Rachel’a kongrenin “Almanya’nın Yahudilere karşı işlemiş olduğu korkunç savaş suçlarını” araştırarak özel bir komite kurmak istediğini söylemişti. Oysa Polonyalı Azınlıklar Antlaşmasının amacına ulaşmadığının farkında olan Lauterpacht’ın odağında grupların veya azınlıkların değil, bireylerin himayesi bulunuyordu. Bununla birlikte, grupların durumu da göz ardı edilemezdi ve Yahudiler “Almanların işlediği suçların en büyük kurbanı” olduğundan Lauterpacht “Yahudi karşıtı mezalimin özel bir araştırma ve rapor konusu edilmesinin” “münasip” olduğunu düşünüyordu.¹³⁰

Bu mevzular üzerine düşünen tek insan Lauterpacht değildi. Rafael Lemkin adında Polonyalı eski bir savcının kaleme almış olduğu başka bir kitap da, kasım ayında Amerika’da yayımlanmıştı. Lemkin *İşgal Altındaki Avrupa’da Mihverlerin Hükümü* adlı bu çalışmada Lauterpacht’inkinden farklı olarak grupların korunmasına yönelik bir yaklaşım benimsenmiş, bu minvalde grupların yok edilmesi anlamına gelen bu yeni suç için “soykırım” kelimesini icat etmişti. Lauterpacht ise *Cambridge Hukuk Bülteni*’nde Lemkin’in kitabıyla ilgili bir eleştiri yazmış, onun fikirleri pek desteklemediğini ima etmişti.

Lauterpacht’a göre Lemkin’in “etkileyici” kitabı, Alman hukuku ve yasalarına ilişkin “aydınlatıcı” bir araştırmayı “ilginç ve mantıklı gözlemler” eşliğinde sunuyordu. “Müthiş bir gayret ve maharetin” ürünü olan “paha biçilmez” bir eserd. Yine de Lauterpacht’ın üslubu, özellikle Lemkin’in “soykırım” dediği şey –yani milletlerin ve etnik grupların fiziki kıyımı anlamına gelen bu yeni terim– konusunda mesafeli ve kayıtsızdı. Lauterpacht kitabın “akademik anlamda tarihi bir kayıt” olabileceğine fakat “eserin hukuka herhangi bir katkıda bulunduğunu söylemenin doğru olmayacağı” kanaatine varmıştı. Carnegie Uluslararası Barış Vakfı’na kitabı yayımladıkları için saygılarını sunmuştu, ama yazarın adından hiç söz etmemişti. Eleştirisinde söz konusu yeni terime ve bunun uygulamadaki yararlılığına şüpheyle yaklaşmıştı. Bu-

¹³⁰ “Almanların işlediği suçların en büyük kurbanı”: A.g.e., 247.

nun sebebiyse aşikârdı; Lauterpacht grupların korunmasının, bireylerin himayesini baltalayacağından endişe ediyordu. Grupların korunması, hukukun başlıca odağı olmamalıydı.¹³¹

Bundan Eli'ya bahsettim. Eli, babasının Lemkin'in adına yer vermemesinin "tarafsız bir akademik değerlendirmeden" başka bir şeyi yansıtmadığı düşüncesindeydi. "Babam Lemkin'le hiç tanışmadı ve Lemkin'in evimize geldiğine dair hiçbir duyum almadım," diye ekledi. Eli'da bariz bir isteksizlik sezdiğim için onu biraz daha zorladım.

Eli, "babamın Lemkin hakkında pek de iyi düşünmediğini hayal meyal hatırlıyorum," dedi, "onun düşünür değil, derleyici olduğu kanısındaydı." Baba Lauterpacht soykırım kavramının meraklısı değildi. Eli, "uluslararası hukuk alanına, soykırım gibi şahsi bir mefhumun, uygulamayla desteklenmeksizin girmesine içerlemiş olabilirdi. Büyük ihtimalle bunun tatbik edilemez, gerçekçi olmayan bir yaklaşım olduğuna inanıyordu. Pragmatik bir adamdı, meseleleri fazla üstelememeye her daim dikkat ederdi," dedi.

Babasının soykırımı kendi ailesinin durumuna temas ettiği için mi "şahsi bir mefhum" olarak gördüğünü sordum.

"Soykırım kavramının biraz ileri gittiğini düşünmüş olabilir," diye yanıtladı.

Tatbik edilebilir olmadığı için mi ileri gittiğini düşünmüştü?

"Kesinlikle öyle. Babam son derece gerçekçi bir adamdı ve hâkimlerin bütün sorunları çözemeyeceğini bildiği için belirli konuların üstesinden gelemeyeceğinden endişe ediyordu."

Peki, babası grupların rolünün öne çıkmasıyla bireylerin önemini yitireceğinden mi kokuyordu?

Eli, "evet, onu etkileyen unsurlardan biri de bu olmuştur," diye cevap verdi. Bana Oppenheim'ın *Uluslararası Hukuk*'unun savaştan sonra yazılan ve soykırım kavramının oldukça önemsiz görüldüğü yedinci baskısını önerdi. Lauterpacht bu mefhumun "boşluk, yapaylık ve olası tehlikelerle" dolu olduğunu ve kişisel insan haklarının korunmasında "gerilemeye" sebebiyet vereceğini yazmıştı.

Lauterpacht 1944 yılının sonlarında kişisel haklarla ilgili kitabının düzeltilmiş prova baskısını onaya sunmuştu. O sıralar Leon özgürlüğünü yeni kazanan Paris'te eşine ve kızına kavuşurken, Eli

¹³¹ Grupların korunması: *Cambridge Law Journal* 9 (1945-6): 140.

Cambridge'e dönmüş, böylece bir diğer ailenin hayatı da yeniden bir araya gelmeleriyle eski döngüsüne girmişti.

46

Churchill, Roosevelt ve Stalin 1945 senesinin Şubat ayında Kırım'ın Yalta kentinde görüşerek birtakım önemli kararlar almıştı. Buna göre, Avrupa bölünecekti. Birkaç ay önce Kızıl Ordunun özgürlüğüne kavuşturduğu Lvov, Amerikalıların arzuladığı üzere Polonya'nın değil, Ukrayna'nın ve Sovyetlerin hâkimiyeti altına girecekti.¹³² Alman liderler ise suçlu muamelesi görecekti ve haklarında dava açılacaktı.

Bundan üç ay sonra Avrupa'daki savaş sona ermişti. Roosevelt'in vefatının ardından Başkanlık koltuğuna oturan Harry Truman, 2 Mayıs tarihinde Robert Jackson'ı başlıca Alman savaş suçlularının yargılanacağı davada savcılık ekibinin başına getirmişti. Birkaç hafta sonra, 26 Haziran tarihinde ise Birleşmiş Milletler Antlaşması San Francisco'da imzalanmış, böylece hükümetler "temel insan haklarına" ve "bir birey olarak insanın haysiyetine ve değerine" saygı duymaya ilişkin yeni bir taahhüdü uygulamakta mutabık olmuştu.¹³³

Columbia Üniversitesi Yayınları da Lauterpacht'ın uluslararası insan hakları beyannamesiyle ilgili kitabını haziran ayında yayımlamıştı.¹³⁴ Yeni bir uluslararası hukuk düzenine ilişkin umudunu yansıtan Lauterpacht, Churchill'in uluslararası yasal düzenin merkezine bireyin himayesini koymak üzere "insan haklarının cülusuna" olan bağlılığına atıfta bulunmuştu. Lauterpacht önsözünde "devletin her şeye kadir oluşuna" son vermeyi amaçladığını belirtmişti. Aldığı tepkiler çoğunlukla olumlu olmuştu; "inandırıcı", "etkileyici", "nefes kesici", "fikirlerle dolu" eseri hukuk kuramının ve siyasi ilmin "pragmatist ve gerçekçi" bir birleşimi olarak görülmüştü. Ancak "Jim Crowculuk ve toplama kamplarının"

¹³² Kızıl Ordunun özgürlüğüne kavuşturduğu Lvov: Serhii Plokhyy, *Yalta: The Price of Peace* (Viking, 2010), 168.

¹³³ "Temel insan haklarına": Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, San Francisco, 26 Haziran 1945, giriş bölümü.

¹³⁴ Haziran ayında yayımlamıştı: Hersch Lauterpacht, *An International Bill of the Rights of Man* (Columbia University Press, 1944).

bundan böyle ulusal yasalara münhasıran tâbi olmayacağına dair umudunu eleştirenler de olmuştu. Fikirlerinin tehlikeli olduğu ve on yedinci yüzyılın uzun zaman önce kaybolup giden düşünce biçimlerini anmaktan öteye gidemediği iddia edilmişti. Lauterpacht'ın "geleceğin habercisinden ziyade geçmişin yankısı" olduğu söylenmişti.¹³⁵

Kitapta yer verilen yasa tasarıları "uluslararası hukuk alanında köklü bir yenilik" olarak sunulmuştu. Uluslararası Hukuk Enstitüsünün (Institut de Droit International) birkaç çalışması, H. G. Wells'in fikirleri ve savaş döneminde kurulan bazı uluslararası komiteler haricinde emsaller üzerinden pek az ilerleme şansına sahip olan Lauterpacht'ın beyanname tasarısı, medeni haklara ilişkin dokuz madde içeriyordu (hürriyet, din, ifade, toplanma, mahremiyet, eşitlik ve diğerleri.) Kimi konular kapsam dışı bırakılmıştı, örneğin işkencenin herhangi bir biçimde yasaklanmasından veya kadınlara yapılan ayrımcılıktan söz edilmemişti. Geçmiş tecrübelerinden edindiği bilgiler ışığında, Güney Afrika'da Beyaz ırka mensup olmayanların durumuna ve "Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerindeki zenci nüfusunun geniş bir kesiminin haklarından fiilen mahrum edilmesinin yarattığı çetrefilli soruna" olan yaklaşımı da bir o kadar çarpıcıydı. Zira Lauterpacht, bu iki ülkenin uluslararası bir beyannameyle ilgilenmesi için gerekli olan reelpolitiğin farkındaydı. Diğer beş yasa tasarısı diğer siyasi hakların (seçme ve seçilme, kendi kendini yönetme, azınlık hakları ve diğerlerinin) yanı sıra, sınırlı bir ölçüde de olsa, çalışma, eğitim ve "haksız talep" halinde sosyal yardıma ilişkin ekonomik ve sosyal hakları kapsıyordu. Lauterpacht belki de doğudan esen politika rüzgârını ve Birleşik Krallık'taki siyasi düşünceleri kabullendiğinden mülkiyet hakları konusunda sessiz kalmıştı.

Lauterpacht BM Antlaşması ve kitabında ortaya koyduğu fikirler bağlamında savaş suçlularının yargılanması ve Jackson'ın savcı olarak atanması fikrini sıcak karşılamıştı. Bu Amerikalı hukukçu ondan bir kez daha yardım istemişti. Alman liderlerin yargılanacağı ilk uluslararası ceza mahkemesinin kurulmasına dair anlaşma tasarısıyla ilgili çalışmalara başlanırken, bu iki adam 1

¹³⁵ "Geçmişin yankısı": Hans Morgenthau, *University of Chicago Law Review* 13 (1945-46): 400.

Temmuz tarihinde Londra'da görüşmüştü.¹³⁶ Ancak Lauterpacht, Lemberg'in Alman hükmünden kurtarılmasının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen hâlâ ailesinin akıbetine ilişkin en ufak bir haber almamıştı.

Jackson temmuz ayının sonlarında, ılık bir pazar sabahı Mayfair'deki Claridge Otelinden ayrılıp Lauterpacht ile görüşmek üzere Cambridge'e doğru yola çıkmıştı. Jackson, Müttefik Kontrol Komisyonunun karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünüyle, özellikle de davalılara yapılacak suçlamalarla ilgili olarak bu akademisyenin desteğinden faydalanmak istiyordu. Daha önce böylesi bir davanın hiç açılmamış olmasının yanı sıra, Sovyetler ve Fransızlar arasında "anut ve derin" farklılıklar vardı.¹³⁷

Müttefik Kontrol Komisyonu bazı noktalarda hemfikir olmuştu. Mahkeme devletler değil, bireyleri yargılama yetkisine sahip olacak, sanıkların devlet otoritesinin ardına sığınmasına izin verilmeyecekti. Mahkemede Müttefiklerin her birinden biri asli, biri yedek olmak üzere ikişer hâkim bulunacaktı. Amerika, İngiltere, Fransa ve Sovyetler birer de savcı tayin edecekti.

Bununla birlikte, izlenecek prosedürlerle ilgili farklı düşünceler mevcuttu. Alman davalıları Fransız sisteminde olduğu gibi hâkimler mi, yoksa Anglo-Amerikan sistemindeki gibi savcılar mı sorgulayacaktı? Bütün bu sorunlar içinde en ciddi olanı, davalılara isnat edilecek olan suçların listesiyle alâkalıydı. Anlaşmazlıklar yeni uluslararası mahkemenin geçerli mevzuatını teşkil edecek olan Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nün tasarı halindeki 6. maddesinde kullanılan üslup üzerinde yoğunlaşıyordu.

Sovyetler saldırı, saldırı gereğince sivillere mezalim ve savaş kanunlarının ihlali olmak üzere üç suçun listede yer almasını istiyordu. Amerikalılar bu üç suçun yanı sıra listeye yasadışı savaş açma ile SS ve/veya Gestapo üyeliği cürmünün de eklenme-

¹³⁶ Bu iki adam 1 Temmuz tarihinde Londra'da görüşmüştü: Jackson'ın Lauterpacht'a mektubu, 2 Temmuz 1945, Herach Lauterpacht Arşivi ("Dükkü nezaketiniz ve Bayan Lauterpacht'ın sunduğu keyifli çay saati için sizlere müteşekkirim. Oğlumuzla ilgili fikriniz çok makbule geçti.")

¹³⁷ "Anut ve derin": Robert H. Jackson'ın resmi raporu, *Report to the International Conference on Military Trials* (1945), vi (bundan böyle Jackson Report olarak anılacaktır.)

sini arzu ediyordu.¹³⁸ Fransızların Sovyetleri destekleyeceğinden endişe eden Jackson, ülkeler arasında köprü kurmak için Lauterpacht'ten yardım istemişti. Jackson, Hitler'in özel ofislerini ziyaret ettiği Almanya gezisinden kısa süre önce dönmüş, Churchill ve Muhafazakârların genel seçimlerde Fransızlara ve Sovyetlere daha sempatik gelebilecek olan İşçi Partisi'ne mağlup olduğuna ilişkin haberlerle karşılaşmıştı. Yeni İngiliz hükûmetinin Sovyetleri destekleyeceğinden korkuyordu. 28 Temmuz Cumartesi günü Londra'ya döndüğünde, İngiltere'nin mahkemeye ilgili yeni tekliflerinin, kendisini hepten endişelendirecek biçimde Fransızlar tarafından kabul edildiğini öğrenmişti.¹³⁹

Ertesi gün oğlu Bill, iki müsteşar ve kadrolu bir avukatla birlikte arabasını Cambridge'e doğru süren Jackson'ın zihnini, işte bu konular meşgul ediyordu. Önce Lauterpacht'ı muhtemelen Grantchester'da yer alan "eski ve şirin bir lokantaya" öğle yemeğine götürmüştü, sonra da Cranmer Caddesine geri dönmüşlerdi. O ılık yaz günü bahçede, "bir tenis kortu kadar düzgünce ve kısacık kesilmiş" olan taze biçilmiş çimlerde oturmuşlardı.¹⁴⁰ Bahçeye tatlı bir koku yayılıyordu, Lauterpacht misafirlerinin bunu fark etmesinden memnun olmuştu. Konuştukları esnada komşu bahçeden bir çocuk etraflarında dolaşmış, Rachel da konuklara çay ve kahve ikram etmişti. Kayıtlarda Fitzbillies'den alınan Victoria pandispanyasının servis edilip edilmediğinden bahsedilmemişti.

Jackson anlaşmazlıkları sıralamıştı. Fransızlar ve İngilizler genel olarak Sovyetlerin yaklaşımını destekliyordu, yani mesele, çözümü nasıl olup da en iyi şekilde sunacaklarıydı. Lauterpacht uzlaşmaya başlamanın bir yolu olarak başlıkları metnin içine yerleştirmeyi önermişti. Bu yaklaşım yasaları kademeli biçimde geliştirmelerine yardımcı olabilirdi.

¹³⁸ Amerikalılar bu üç suçun yanı sıra: "Suçların" Tanıman İlişkin Mükerrer Tasarı Sovyet Heyeti tarafından 23 ve 25 Temmuz 1945'te, "Suçların" Tanıman İlişkin Mükerrer Tasarı Amerikan Heyeti tarafından 25 Temmuz 1945'te sunulmuştur, *A.g.e.* 327, 373, 374.

¹³⁹ 28 Temmuz Cumartesi günü Londra'ya döndüğünde: "Suçların" Revize Edilmiş İngilizce Tanımı İngiliz Heyeti tarafından hazırlanmış ve Fransız Heyeti tarafından kabul edilmiştir, 28 Temmuz 1945, *A.g.e.* 390.

¹⁴⁰ "Bir tenis kortu kadar düzgünce": Katherine Fite'in annesine mektubu, 5 Ağustos 1945, Savaş Suçları Dosyası, Katherine Fite Lincoln Evrakı, kutu 1 (Yazışma Dosyası), Harry S. Truman Başkanlık Müzesi ve Kütüphanesi.

“Saldırı” kelimesini “Savaş Suçu” olarak değiştirmeyi tavsiye etmiş ve savaş hukuku ihlallerinden “Savaş Suçları” olarak bahsetmenin daha uygun olacağını söylemişti. Başlıklar kamunun kovuşturulan eylemleri daha kolay anlamasını sağlayacak, bu da destek toplama açısından yararlı olacak ve duruşmaların meşruluğuna katkıda bulunacaktı.¹⁴¹ Jackson başlıklarla ilgili fikrine olumlu yanıt vermişti.

Lauterpacht ortaya bir düşünce daha atmıştı. Rusların ve Amerikalıların üzerinde uzlaşmadığı ve kendisinin de dile getirmeksizin şahsi ilgi duyduğu bir konuya, yani sivillere yapılan mezalime karşılık gelecek yeni bir terimi uluslararası hukuka kazandırmakla ilgili ne düşünüyorlardı? Ardından o terimi dillendirmişti. Sivil bireylere yapılan mezalimden niçin “İnsanlık Suçu” olarak bahsedilmesindi?

Bu ifadenin farklı bir biçimi, 1915 senesinde Britanyalılar ve Amerikalılar, Türklerin Ermenilere karşı yürüttüğü faaliyetleri kınadığında kullanılmıştı, fakat o zaman yapılan açıklamanın yasal açıdan bağlayıcılığı bulunmuyordu. Aynı terim Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonunun yaptığı çalışmada da yer almıştı; ancak yine yasal bağlayıcılıktan yoksundu.¹⁴² Jackson, onları ileriye taşıyacak olan bu pratik ve cazip fikirden de hoşlanmış, bu konuyu düşüneceğini söylemişti.

Daha sonra hep birlikte Trinity Kolejini ziyaret etmişler, de-vasa Christopher Wren Kütüphanesinden geçip kolejin müstakil bahçelerini gezmişlerdi. Jackson bahçedeki ağaçlara hayran kalmıştı. Jackson’ın müşavirlerinden Katherine Fite ise “çimenlikler” ile Cam Nehrinin üzerindeki köprüleri çok sevmiş, annesine bunlardan “İngiltere’yle ilgili olarak hatırımda kalan en güzel şeyler,” diye yazmıştı.¹⁴³

¹⁴¹ Başlıklar: William E. Jackson’ın Jacob Robinson’a mektubu, 31 Mayıs 1961 (kayıdı mevcuttur); Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 272n20.

¹⁴² Aynı terim: Dan Plesch ve Shanti Sattler, ‘Changing the Paradigm of International Criminal Law: Considering the Work of the United Nations War Crimes Commission of 1943–1948’, *International Community Law Review* 15 (2013): 1, özellikle 11 ve sonrası.; Kerstin von Lingen, ‘Defining Crimes Against Humanity: The Contribution of the United Nations War Crimes Commission to International Criminal Law, 1944–1947’, *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 1*, ed. Morten Bergsmo ve diğerleri, FICHL Publication Series 20 (Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014) içinde.

¹⁴³ “Hatırımda kalan en güzel şeyler”: Katherine Fite’in annesine mektubu, 5

31 Temmuzda Londra'ya dönen Jackson, tüzüğün tashih edilen taslağını ilgili kişilere göndermişti. Lauterpacht'ın başlıklarla ilgili fikrinden yararlanmış ve suçların yeni tanımlarını taslağa eklemişti. İşte orada ilk defa "İnsanlık Suçlarına" yazılı olarak atıfta bulunulmuştu. Jackson Müttefiklere, "savaşın başlangıcından önce ve sonra hem Almanya'da hem de Almanya'nın dışında Yahudilere ve diğerlerine edilen zulümden ve benzeri eylemlerden bahsettiğimize açıklık getirecek kelimeleri ilave etmeliyiz," iza-hında bulunmuştu.¹⁴⁴

Böylesi bir dilin kullanımı, uluslararası hukukun himayesinin kapsamını genişletecekti. Almanya'nın kendi vatandaşlarına –Yahudilere ve diğerlerine– savaş başlamadan önceki muamelesini mahkemeye taşıyacaktı. Örneğin Leon'un 1938 Kasımında Reich'tan sınırışı edilişini ve 1939 yılının Eylül ayından önce diğer milyonlarca insana karşı alınan önlemleri de kapsayacaktı. Artık hiçbir devlet halkına dilediği gibi muamele etmekte özgür olmayacaktı.

Müttefik Kontrol Komisyonu 2 Ağustos tarihinde nihai bir mutabakata varma çabasıyla toplanmıştı. İnsanları sinirlendirmekten hoşlanan ve "İngiliz sosyal yaşamının en yakışıklı adamı"¹⁴⁵ olarak tarif edilen, inatçılığıyla meşhur yeni İngiltere Başsavcısı Sir Hartley Shawcross toplantıya devamlılığı sağlamak üzere selefi David Maxwell Fyfe ile birlikte katılmıştı. 6. maddenin taslağıyla –ve Lauterpacht'ın başlıklarıyla– ilgili müzakere bir hayli çekişmeli olduğundan en sona bırakılmıştı. Sovyet General Iona Nikitchenko başlıklara şiddetle karşı çıkmıştı; ona göre başlıklar kaldırılmalıydı, zira "meseleyi östrefilli hale getiriyordu." Yardımcısı Profesör A. N. Trainin ise başlıklar "kuramsal bir bakış açısıyla" sıcak karşılamış fakat müphemliklerine itiraz etmişti. Ona göre de başlıklar

Ağustos 1945.

¹⁴⁴ "Kelimeleri ilave etmeliyiz": American Heyeti tarafından sunulan 'Notes on Proposed Definition of Crimes' and 'Revision of Definition of "Crimes"', 31 Temmuz 1945, Jackson Report, 394–95 içinde; 'Bu terimi bana önde gelen uluslararası hukuk akademisyenlerinden birinin tavsiye ettiğini söyleyebilirim', A.g.e., 416.

¹⁴⁵ "İngiliz sosyal yaşamının en yakışıklı adamı": 2 Ağustos 1945 tarihli Konferans Oturum Tutanakları, Jackson Report, 416.

kaldırılmalıydı. Jackson buna sebatla karşı geldi. Ona göre, sınıflandırma yapmak faydalıydı. Uluslararası hukuk alanından ismini vermediği saygın bir akademisyenin kendisine önermiş olduğu başlıklar “mütenasıptı.” Başlıklar kamunun suçlar arasındaki farklılıkları anlamasını sağlayacaktı; halkın desteği mühimdi.

Sovyetler tavrını yumuşatıp, bireylerin himayesinin amaçlandığı insanlığa karşı suçların uluslararası hukuka girmesine etmişti. Bundan bir hafta sonra, 8 Ağustos tarihinde metin nihai haliyle kabul edilmiş, imzalanmış ve ilan edilmişti; bu, tarihi bir gündü. Tüzüğün 6(c) maddesinin göre, mahkemede görev alan hâkimlere,

*öldürme, toplu yok etme, esir etme, sürgün etme ve savaştan önce veya savaş esnasında sivil nüfusa karşı işlenen diğer insanlık dışı filleri veya suçun işlendiği ülkenin ulusal yasalarını ihlal edilip edilmediği göz önünde bulundurulmaksızın Divanın yetkisi dahilindeki suçların edimiyle ya da bu suçlarla bağlantılı olarak siyasi, ırki veya dini gerekçelerle edilen zulmü*¹⁴⁶

kapsayacak şekilde insanlığa karşı suç işleyen bireyleri cezalandırma yetkisi verilmişti.

Bu fıkra, titizlikle incelenmeye değerdir. Bilhassa üçüncü satırda kullanılan ve sorun yaratacak olan yegâne noktalı virgüle dikkat ediniz. Lauterpacht metnin fazlasıyla kapsamlı olduğunu düşünüyor olsa da, kullanılan noktalı virgülün mahkemeye savaş başlamadan önce gerçekleşen eylemleri yargılama yetkisi verebileceğinden endişe etmemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığına “Tüzüğün 6(c) fıkrasının –İnsanlığa Karşı Suçların– bir yenilik oluşu aşikârdır” demişti, üstelik bu aydınlanma yanlısı yenilik “uluslararası mevzuatın esaslarından birini” sunuyordu. Uluslararası yasaların yalnızca “devletlerarası” hukuk değil, “aynı zamanda insanoğlunun hukuku” olduğunu tasdikliyordu. “Dünyanın pürhiddet vicdanının” bir yansıması olarak, bu yasaları çiğneyenler önder olsalar dahi dokunulmazlık elde edemeyecekti.¹⁴⁷

¹⁴⁶ “Öldürme, toplu yok etme, esir etme, sürgün etme”: Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi Sözleşmesi, *Jackson Report*, 422.

¹⁴⁷ “Dünyanın pürhiddet vicdanının”: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 274.

Shawcross, McNair'in komitesinin yerini alan yeni Britanya Savaş Suçları İdari Komitesinde Lauterpacht'a yer vermişti. Shawcross ondan duruşmalar için yapılan hazırlıklara ve İngiltere'nin sunacağı argümanların yazıya dökülmesine yardımcı olmasını rica etmişti. Lauterpacht bu çağırışı geri çevirmemişti. Birkaç gün sonra Jackson'dan Cambridge'teki misafirperverliği ve suçlara ilişkin "zahmetli memorandumu" için teşekkürlerini sunduğu bir not eline ulaşmıştı. Lauterpacht'ın sunduğu tüm önerilerin dikkate alınmadığını belirten Jackson, "ancak hepsi konuyla ilgili düşüncelerimize açıklık kazandırdı," diye yazmıştı. Ayrıca ilerleyen zamanlarda yeniden işbirliği yapabileceklerini ima etmiş, "zaman zaman Londra'da bulunacağım ve sizinle yeniden görüşeceğiz," demişti.¹⁴⁸

Tüzüğün 6. maddesi, mesleki ve entelektüel bir atılım sağlamış olsa da, Lauterpacht'ı şahsi anlamda pek az rahatlatmıştı. Kendisi Lemberg ya da Zólkiew'den haber almayalı dört yıl olmuştu. Rachel, Eli'ya "babam fazla bir şey söylemiyor, duygularını da neredeyse hiç belli etmiyor," demişti.¹⁴⁹

48

Tüzük kabul edildikten birkaç gün sonra birileri, insanlığa karşı suçlara ilişkin 6(c) maddesinin metnindeki ufak tutarsızlığı, yani noktalı virgül sorununu fark etmişti. Söz konusu sorun, Rusça metin ile İngilizce ve Fransızca metinler arasında uyumsuzluğa sebep olmuştu. İngilizce ve Fransızca metinleri Rusça versiyonu ile bağdaştıracak bir değişiklik üzerinde çabucak mutabık olunmuştu. Söz konusu uyuşmazlık, 6 Ekim tarihinde noktalı virgül kaldırılıp yerine virgül konulduğu zaman çözülmüştü.¹⁵⁰

Bunun ciddi sonuçları olabilirdi. Noktalı virgül, mahkemenin savaşın başladığı 1939 senesinden önce insanlığa karşı işlenen suçları yargılamasına imkân verir gibi görünüyordu, oysa onun yerine getirilen virgül savaştan önce gerçekleşen olayları mahkemenin yargı yetkisinin dışında bırakıyor gibiydi. İnsanlığa karşı

¹⁴⁸ "Zaman zaman Londra'da bulunacağım": *A.g.e.*, 272.

¹⁴⁹ "Babam fazla bir şey söylemiyor": *A.g.e.*, 266.

¹⁵⁰ Söz konusu uyuşmazlık, 6 Ekim tarihinde: Antlaşma ve Sözleşme Protokolü, 6 Ekim 1945, *Jackson Report*, 429.

suçların savaşla bağlantılı olması gerekiyorsa, daha önce yapılan eylemler cezasız kalacaktı. Bunun amaçlanıp amaçlanmadığı veya böylesi bir etki yaratıp yaratmayacağına karar vermek hâkimlere düşüyordu.

Shawcross noktalı virgülün kaldırılmasından birkaç gün sonra Lauterpacht'a davalı bireylere isnat edilecek belirli suçların koşullarıyla ilgili bir diğer gelişmeden yakınmişti. Müttefik Kontrol Komisyonu Shawcross'un "hiç mi hiç" hoşlanmadığı bir belge olan iddianameyle ilgili "çok ciddi güçlükler" yaşıyordu. Shawcross "bana kalırsa, iddianamedeki bazı savların tarih sınavından yahut daha da önemlisi ciddi bir hukuki inceleme sınavından geçme ihtimali oldukça azdır," demişti. Kendisi burada iddianameye beklenmedik biçimde dâhil edilen yeni kelimeye, yani "soykırıma" gönderme yapmış olabilirdi. Söz konusu terim, İngilizlerin şiddetli itirazlarına rağmen, Amerikalıların ısrarıyla son aşamada eklenmişti. Lauterpacht olsa, o sözcüğün iddianameye girmesine izin vermezdi. Shawcross Lauterpacht'a, "ziyadesiyle kifayetsiz olan bu belgeden en iyi şekilde faydalanmak zorundayız," demişti.¹⁵¹

Duruşmaların Nürnberg Adalet Sarayında kasım ayında başlayacak şekilde yapılmasına karar verilmişti. Müttefikler Hermann Göring (Hitler'in şansölye yardımcısı), Albert Speer (silahlanma bakanı) ve Martin Bormann'ın (Führer'in özel sekreteri) da aralarında bulunduğu yirmi dört sanık belirlemişti. Yedinci sırada bulunan kişi Lauterpacht'ı alâkadar edecekti; bu isim, idari bölgesi Lemberg ve Zólkiew'i de kapsayan, işgal altındaki Polonya'nın Genel Valisi Hans Frank'tı.

Shawcross, "duruşmalar başladıktan sonraki birkaç gün orada bulunmanız mümkün olabilirse, bize muazzam derecede destek olursunuz," teklifinde bulunmuştu. Ücret ödenmeyecek fakat masraflar karşılanacaktı.

Lauterpacht kendisine yapılan teklifi yine geri çevirmedi.

¹⁵¹ "En iyi şekilde faydalanmak zorundayız": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 275.

NORWICHLİ BAYAN TILNEY

49

Anneme, "Bayan Tilney kimdi?" diye sordum.

Biraz isteksizce, "hiçbir fikrim yok," yanıtını verdi.

Sonra da, "Sanırım 1939 Yazında beni Viyana'dan Paris'e getiren kadındı," dedi ve bu konuda daha fazla bilgisi bulunmadığında ısrar etti. Olayın üzerinden yıllar geçtikten sonra Leon'un ona söylediği şey buydu. "Pas important." Yani önemi yok.

Görünüşe bakılırsa, Bayan Tilney henüz bir yaşında olan Ruth'u annesinden almıştı. Rita bebeği ona Westbahnhof İstasyonunda teslim etmişti. İki kadın orada vedalaşmış, Bayan Tilney ve Ruth Paris'e giden trene binmişti; bu, bir anne için inanılmaz zor bir an olmalıydı. Gare de l'Est'e vardıklarında bebeği Leon'a bırakmıştı. Bayan Tilney adını ve adresini kurşunkalemle bir kâğıt parçasına yazıp vermişti. *Au revoir*. Birbirlerini bir daha hiç görmemişlerdi.

"Yani senin hayatını mı kurtardı?"

Annem başıyla onayladı.

"Ve sen onun kim olduğunu bulmak, onu görmek, daha fazlasını öğrenmek ya da ona teşekkür etmek istemedin?"

"Hayır."

"Yaptığı şeyi neden yaptığını öğrenmek de mi istemedin?"

"Hayır."

Unterschrift des Inhabers
Signature du porteur

*Papa-Inhaberin kann nicht
schreiben*

Annemin birinci yaş gününden üç gün sonra, yanında annesi veya babası olmadan Alman işgalindeki Viyana'dan nasıl ayrıldığı belirsizdi. O anı hatırlamaya gönülsüz olmasını anlayabiliyordum.

Bu konunun ayrıntılarını bilip de hayatta olan hiç kimse kalmamıştı, evrak ise pek az ipucu sunuyordu. 1938 yılının Aralık ayında annemin adına çıkartılan pasaportta rengi solmuş üç tane damga ile birkaç gamalı haç vardı. Damgalardan biri 4 Mayıs 1939 tarihliydi ve Ruth'un geri dönüş hakkı saklı kalmak üzere Avusturya'dan bir kereliğine çıkmasına olanak veriyordu. Çıkış damgası ise 22 Temmuz tarihinde, yani iki buçuk ay sonra Zürih'in doğusunda, İsviçre sınırında bulunan Feldkirch adlı Avusturya kasabasında vurulmuştu. Üzerinde "Entrée" yazan giriş damgası ise ertesi gün, yani 23 Temmuzda Fransa'da basılmıştı. Pasaportun kapağında gamalı haç yer alıyor olsa da parlak kırmızı J harfi yoktu. Ruth'un Yahudi olduğu belirtilmemişti.

Rita Viyana'da kalmıştı. Bu durum anneme her daim dert olmuş, Rita'nın tek çocuğuyla birlikte Paris'e gitmemeyi tercih ettiği –tabii tercih şansı olmuşsa– koşullara ilişkin soru işaretleri yaratmıştı. Bu bir gereklilik mi, yoksa tercih miydi? Gereklilik olması elbette kulağa daha çekici geliyordu.

Pasaportun haricindeki tek ipucu, Leon'un evrakı arasında uzun yıllar boyunca bulunmayı bekleyen sararmış bir kâğıt parçasıydı. En fazla beş santimetrekare ebadındaki, ikiye katlanmış kâğıdın bir tarafında kurşunkalemle bastırarak yazılmış birkaç kelime vardı: "Bayan E. M. Tilney, "Menuka", Bluebell Sokağı, Norwich, İngiltere." Bu isim ve adres dışında hiçbir mesaj yoktu.

O sararmış kâğıt parçası iki yıl boyunca çalışma masamın üzerinde asılı durdu. Arada sırada ona bakar, nerede kaleme alındığını, kimin tarafından yazıldığını ve Bayan Tilney'nin bu kadar riskli bir yolculuğa atılmasına –tabii eğer atılmışsa– neyin sebep olduğunu merak ederdim. Sorularımın cevapları önemli olmalıydı, çünkü Leon o kâğıt parçasını ömrünün sonuna kadar, yani tam altmış yıl boyunca saklamıştı.

Norwich'teki adres kuzeydoğu Londra'ya yüz altmış kilometre mesafede, Cambridge'in de ilerisinde, Norfolk Göller Bölgesindeydi. Orta sınıf İngilizcesini çağrıştıran okunuşuyla Menuka adına kayıtlı hiçbir adres bulamadım.

İşe yirminci yüzyılın başlarında Norwich'te yapılan nüfus sayımlarının kayıtları ve telefon rehberleriyle başladım; E. M. Tilney adında en az beş kadın bulduğumda hayrete düştüm. Bunlardan ikisini yaşları sebebiyle listeden çıkarabilirdim, zira 1924 doğumlu Edna M. Tilney Viyana'ya seyahat edemeyecek kadar küçük, 1866 doğumlu Edith M. Tilney ise fazla yaşlıydı. Geriye üç isim kalıyordu:

1. 1915 yılında yakın civardaki Blofield köyünde dünyaya gelen E. M. Tilney.
2. 1893 yılında doğan, 1901 yılında yapılan genel nüfus sayımında yedi yaşında olan ve Norwich'teki Gloucester Sokağı 95 numarada anne ve babasıyla yaşayan Elsie M. Tilney.
3. Doğum tarihi bilinmeyen ve 1940 yılında Bay Hill ile evlenen Edith M. V. Tilney.

Telefon rehberinde Blofield'deki E. M. Tilney'e ait bir kayıt mevcuttu. Eğer bu aradığım kişiye, kendisi şimdi doksan beş yaşında olmalıydı. Rehberdeki numarayı birkaç gün boyunca aradım ve en nihayetinde Norfolk'a özgü hoş bir aksanla konuşan Desmond Tilney ile görüştüm. Bana üzgün bir sesle, "kardeşim Elsie May üç yıl önce öldü," dedi. Peki, Elsie 1939 yılında Viyana'ya seyahat etmiş miydi?

"Ah, bilmiyorum, bununla ilgili hiçbir şey kulağıma gelmedi," diye cevap verdi ve bu konuyu soruşturacağını söyledi. İki gün sonra beni arayıp kız kardeşinin savaştan önce yurtdışına çıkmadığını bildirdiği için üzgün olduğunu söyledi.

Ben de 1893 doğumlu Elsie M. Tilney'e geçtim. 1901 yılında yapılan genel nüfus sayımında babası Albert (kırtasiye tezgâhtarı), annesi Hannah ve dört kardeşiyle birlikte müstakil bir evde yaşadığı kaydedilmişti. Adını ve doğum tarihini internette aradığımda iki isabetli bilgiye daha ulaştım. 1 Ocak 1960 tarihinde aynı yaşta olan ve aynı adı taşıyan bir kadın Güney Afrika'daki Durban şehrinden (Union Castle Denizcilik'e ait) *MV Stirling Castle* adlı gemiyle seyahat edip Southampton Limanında inmişti. Yolcu manifestosunda Bayan Tilney'nin -ki ikinci adı Maud'du- Basutoland'den dönen bir "misyoner" olduğu belirtilmişti. Bundan on dört yıl sonra, 1974 Ekiminde ise yine aynı ismi taşıyan ve aynı yıl dünyaya gelen bir kadın Florida'nın Dade ilçesinde vefat etmişti.

Bu kadının vefatıyla ilgili bilgiler arasında bir de posta kodu vardı. Altı dolarlık bir ücret karşılığında beş tane rakam ile bir şehir ismi elde ettim: 33134, Miami. Tilney soyismi ve öğrendiğim posta kodunu birlikte arattığımda ise karşıma o bölgedeki Tilneyler çıktı, bunlardan ikisi 1974 yılında hayatını kaybetmişti. İçlerinden biri, 1901 genel nüfus sayımına göre Elsie Maud Tilney'nin erkek kardeşi olan Frederick'ti. Miami telefon rehberinin beyaz sayfalarında aynı posta kodunu taşıyan bölgede yaşayan birden fazla Tilney buldum. Bunlardan ilkiyse, birkaç gün sonra ulaştığım Germaine Tilney oldu.

51

Germaine Tilney bana canlı bir ses tonuyla, "evet, Elsie Tilney'i tanırdım," dedi. Elsie rahmetli eşinin halası, kayınpederi Dr. Frederick Tilney'nin ablasıydı. Ölümünün üzerinden kırk yıl geçmişti, bu yüzden Germaine 1960'ların ortasında hayatlarına giren "zarif bir hanım" olması haricinde Elsie halasıyla ilgili pek fazla şey hatırlamıyordu. Bir Evangelist Hristiyan olarak kendini misyonerlik faaliyetlerine adanmış, sonra da kardeşi Fred'le birlikte olabilmek için Florida'da inzivaya çekilmişti. Germaine, "Sessiz biriydi, düşüncelerini kendine saklardı ve görgülüydü," dedi. Arada sırada, genellikle pazar günleri onları ziyarete gelirdi ve ailece yemek yerlerdi.

Germaine'in elinde hiç fotoğraf bulunmuyordu ve Bayan Tilney'nin daha önceki hayatı hakkında, Norwich'te vaizlik yapan kardeşi Albert ve ücra yerlerde yürüttüğü misyonerlik çalışmaları dışında pek az şey hatırlıyordu. Hafızasını zorlayarak, "belki Kuzey Afrika'da zaman geçirmiş olabilir," diye düşündü fakat savaş yıllarıyla veya Viyana'ya yaptığı herhangi bir yolculukla ilgili hiçbir bilgisi yoktu. Germaine Alman kökenli olduğundan, savaş onun için biraz hassas bir konuydu. "Eşim Robert daha en baştan savaştan asla bahsetmeyeceğimizi söylemek için aileyi bir araya toplamıştı," diye izah etti. Kayınpederi Frederick ve kayınvalidesi Nora savaş sırasında Miami'de konuşlanan misafir İngiliz askerleri evlerinde ağırlamıştı.

Germaine bana Bayan Tilney'nin kardeşi Frederick'le ilgili ne kadar bilgi sahibi olduğumu sordu.

"Hiçbir şey bilmiyorum," diye yanıtladım. Frederick'in ilginç bir hayat yaşadığını söyledi. 1920'li yıllarda Amerika'ya "meşhur bir vücut geliştirmeci olmak için gelmiş ve sonradan arkadaş olduğu Charles Atlas'ı keşfetmişti."¹ Sonra bana Fred'in 73'ünde ve *Sonrasında Genç Kalmak* adlı otobiyografisini tavsiye etti. Kitabın (ilerleyen yıllarda anneme yetmiş üçüncü yaş günü hediyesi olarak verdiğim) bir kopyasını ve Fred'in bir fotoğrafını buldum. Kitapta Norwich'te sıkıntı, zorluk ve yoksulluk içinde geçirdiği çocukluğunu, (kendisi de bir vaiz olan) baskıcı babasının yanı sıra, Charles Atlas'la uzun süren arkadaşlığını ve ortaklığını tasvir etmişti.

Germaine beni yeğeni John'la da tanıştırdı. John ile yaptığımız yegâne telefon görüşmesi, kasten mi, yoksa kaza eseri mi bilinmez, kısa kesildi. Yine de konuşmamızdan tek bir mükemmel ipucuna ulaştım.

John birdenbire ve açıklama yapmaksızın "Elsie Tilney Almanlardan nefret ederdi," dedi, "tam manasıyla nefret ederdi." Savaş döneminde bir şey mi yaşamıştı? John hiçbir ayrıntıyı anımsamıyordu.

Bir hayatın özeti hayal meyal oluşuyordu. Vaizlerle dolu bir aileden gelen Bayan Tilney Afrika'nın güneyine misyonerlik yapmak üzere gitmiş, Almanlardan hoşlanmamış ve son yıllarını Miami'deki Coconut Grove'da geçirmişti. Afrika misyonerlik arşivlerinin altını üstüne getirdim (ki hayal edebileceğinizden çok daha verimli ve davetkâr yerlerdi) ve beni Witwatersrand Üniversitesi Kütüphanesine yönlendiren bir emareye rastladım. Kütüphanede ise Bayan Tilney'nin Güney Afrika'da savaştan sonra yürüttüğü misyonerlik görevleriyle alâkalı belgeler buldum. Bunların arasında elle yazılmış birtakım mektuplara da rastgeldim.²

¹ "Meşhur bir vücut geliştirmeci olmak için": Frederick Tilney, *Young at 73 - and Beyond!* (Information Incorporated, 1968). 20 Haziran 1920'de Amerika Birleşik Devletleri'nden kalıcı oturma izni alan Frederick'in "fiziksel zindeliğe ilişkin eskimeyen tavsiyeleri" ve "taze sebze ve meyve suyu konusunda son derece şevkli" oluşuyla eleştirmenler tarafından methedilmişti.

² Bunların arasında: William Cullen Kütüphanesi, Witwatersrand Üniversitesi, Johannesburg, Güney Afrika'da bulunan bu arşivde 27 Ağustos 1947 ile 6 Ekim 1948 tarihleri arasında Bayan Tilney'nin kaleme aldığı ve kendisine ulaşan altı mektubu barındırmaktadır; <http://www.historicalpapers.wits.ac.za/inventory.php?iid=7976>.

Mektuplardaki el yazısını elimdeki kâğıt parçasındakiyle karşılaştırdım. İki el yazısı birbirinin aynısıydı. Bu da demek oluyordu ki misyoner hanım ile Bluebell Sokağında oturan Bayan E. M. Tilney aynı kişiydi. Mektuplar Bayan Tilney'nin kararlı bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koyuyor, Portekiz'de ve onun öncesinde Fransa'da geçirdiği dönemlerle ilgili bilgiler sunuyordu. Bu nedenle dikkatimi Fransız arşivlerine yönelttim ve orada bir Fransız subayın Şubat 1942 tarihinde 121. Frontstalag Kumandanı Otto Landhäuser'e yazdığı bir mektup buldum. 121. Frontstalag'ın da Vittel adlı kaplıca kentinde kurulan bir Alman toplama kampı olduğunu keşfettim. Mektupta Almanların kampta tuttuğu ve İngilizlerin elindeki tutsaklarla mübadele etmek istediği yirmi sekiz kadın esirin adları sıralanmıştı. Almanların Vittel'de alıkoyduğu isimler arasında İngiliz pasaportu bulunan "1893 doğumlu Elsie M. Tilney" de vardı.³

Elsie Tilney, 1920

Germaine'in vaiz dayısı Albert Tilney'den bahsetmiş olması bir diğer araştırma alanı açıyordu. Albert'ın Oxford'da bulunan Worcester Kolejinde akademisyen olarak görev yapmış olan Robert Govett'ın kurduğu Norwich Surrey Şapeline bağlı olduğu ortaya çıktı. Govett bu şapeli mantık ("akılcı bir sonuca ulaşana kadar

³ "Elsie M. Tilney": Kaydı mevcuttur.

bir meselenin peşini bırakmamaktaki korkusuzluk”), bağımsızlık (“Reform sonrası Protestanlığın alelade öğretilerini” reddetme) ve sadelik (“herkesin anlayabileceği kadar dolaysız ve yalın bir dil” kullanma) ilkeleriyle hareket ederek Kitabı Mukaddes’e daha sadık kalma arzusuyla kurmuştu.¹ Tesadüf eseri şapelin 1954 yılında basılan yüzüncü yıl dönümü risalesinin bir kopyasını buldum; risalenin içeriğinde 1903’te oluşturulan misyonerlik grubuyla ilgili bilgilere de yer verilmişti.² Şapele bağlı olarak çalışan bütün misyonerlerin isimleri listelenmişti. Bu kişilerin arasında 1920 senesinde Norwich’ten ayrılarak Cezayir’e giden biri vardı. Siyah beyaz grenli bir fotoğrafta saçları alnının üzerini kapatacak biçimde taranmış bu azimli genç kadın, şık ve sade elbisesiyle görü-lüyordu. İki yıllık arayışımdan sonra nihayet Bayan Elsie Tilney’e bakıyordum.

52

Surrey Şapelinin papaz Tom Chapman’ın idaresiyle Norwich’in kalbinde gelişen bir cemaat olduğunu öğrendiğimde, kendisine bir e-posta gönderdim. “Büyüleyici araştırmamın” heyecanına kapılarak bana bir saat içinde cevap yazan Chapman, söz konusu kişinin “aynı Elsie Tilney” olduğunu ümit ediyordu. Yolladığım e-postayı şapelin arşivcisi Dr. Rosamunde Codling’e de iletti. Ertesi sabah Bayan Codling’den onların söz ettiği Bayan Tilney ve benim aradığım Bayan Tilney’nin aynı kişi olduğunu “neredeyse doğruladığını” belirten bir e-posta geldi.

Dr. Codling Bayan Tilney’i vaizlik yapan kardeşi Albert ile ilişkilendirmişti (Beni yıllar önce Hall Caddesi 66 Numara, Norwich adresinde oturan Bay A. J. Tilney’den bir düzinesi 6 peniye veya 100 tanesi 3 şilin 6 peniye ‘posta ücreti ödmeden’ alınabilen *İnananlar ve Yargulanışları* adlı risalesine yönlendirdi.) Bunu Bayan Tilney’le ilgili olarak Şapel’in bülteninde yer alan referanslar izledi. Dr. Codling onun modernizmin “yürekli” bir aleyhtarı olduğunu

¹ “Akılcı bir sonuca ulaşana kadar”: Robert Govett 14 Şubat 1813’te doğmuş, 20 Şubat 1901’de ölmüştür; W. J. Dalby, ‘Memoir of Robert Govett MA’, Govett’in ‘Galatians’, 1930 yayınının ekidir.

² Tesadüf eseri: <http://www.schoettlepublishing.com/kingdom/govett/surreychapel.pdf>.

ifade etti. Bayan Tilney'nin "çalışma alanının" "Yahudiler" olduğu açıkça belirtilmişti.

Birkaç hafta sonra Norwich'e yapacağım birkaç geziden ilkinin gerçekleşti. Dr. Codling bana yardım etmeye hevesliydi, zira (Surrey Şapelindeki diğer herkes gibi) kendisiyle paylaştığım hikâyeyi ilk defa duymuştu ve "hayatı kurtarılan bir Yahudinin" evladıyla iletişime geçmekten memnun olmuştu. Cemaatin yaşlı üyelerinden Eric'i de görüşmemize davet eden Dr. Codling ve şapelin papazı beni büyük bir içtenlikle karşıladı. Eric Bayan Tilney'i "tatlı ve yumuşak bir sesi olan genç, güzel bir hanım" olarak hatırlıyordu. Bunu biraz muzipçe söylemişti. "Misyonerler güzellikle pek ilişkilendirilmiyor, değil mi?" diye ekleyip, evlenip evlenmediğine ilişkin merakını yüksek sesle dile getirdi (ki evlendiğine dair hiçbir kayıt bulunmuyordu.) Eric Bayan Tilney'nin Pazar Okulunda çocukların hakkında çok az bilgi sahibi olduğu egzotik bir konu olan Afrika'dan söz ettiğini anımsadı. "Büyük Britanya İmparatorluğunun bir haritası mevcuttu, ama Afrika kültürü, halkı veya İslam diniyle ilgili hiçbir şey bilmiyorduk," izahında bulundu. "Bildiğimiz her şeyi ondan, getirdiği fotoğraflardan ve yaptığı resimlerden öğrendik," dedi. "Özel" biri olan Bayan Tilney Cezayir'e tutkundu. Bahsedilen şeyler 1930'lu yıllarda yaşanmıştı.

Dr. Codling bana Norwich Evrak Dairesindeki Surrey Şapeli arşivlerine giderken eşlik etti ve bütün bir öğleni Bayan Tilney'nin faaliyetlerine ilişkin ipuçları aradığımız bir yığın belgeyi inceleyerek geçirdik.³ Aradığımızı bulmamız çok da zor olmadı, çünkü mektup yazmaya düşkün olan Bayan Tilney aynı zamanda belagatli ve zeki bir gözlemci olarak çeşitli Evangelist dergileri için kısa makaleler de kaleme almıştı. Avrupa, faşizmi ve Yahudi karşıtlığını benimserken, kendisi farklı bir yol izlemişti. Arşivdeki materyaller Leon'un Paris'e gittiği 1939 ilkbaharında Bayan Tilney'nin orada yaşadığını açıkça ortaya koyuyordu.

Kendisi Surrey Şapeline 1903 yılının Şubat ayında on yaşındayken katılmış, 1920'lerde ise on yılı aşkın bir süre boyunca

³ Dr. Codling: Norfolk Kayıt Ofisi arşivi üç koleksiyona ayrılmıştır: FC76; ACC2004/230; ve ACC2007/1968. Çevrimiçi kataloğa şu adresten ulaşılabilir; [http://nrocat.norfolk.gov.uk/Dserve/dserve.exe?dsqServer=NCC3C-L01&dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=show.tcl&dsqDb=Catalog&dsqPos=0&dsqSearch=\(CatalogueRef=='FC%2076'.\)](http://nrocat.norfolk.gov.uk/Dserve/dserve.exe?dsqServer=NCC3C-L01&dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=show.tcl&dsqDb=Catalog&dsqPos=0&dsqSearch=(CatalogueRef=='FC%2076'.))

çalıştığı Cezayir ve Tunus'a gitmişti. 1927 Kasımında Tunus'un kıyısında yer alan ufak Akdeniz kenti Nabeul'a yerleşip Madam Gamati adında biriyle çalışmıştı. Yahudilerin evlerine yaptığı ziyaretleri ve kendisi onları İsa'ya inandırarak bağışlanmalarını sağlamayı hedeflerken (ki başarılı olduğundan hiç söz etmemişti) Yahudilerin gösterdiği misafirperverliği yazıya dökmüştü.⁴

Zaman zaman yurda dönen Bayan Tilney 1929 Yazını Bourne-mouth'taki Kuzey Afrika Misyonları Kongresinde geçirmişti. Burada çekildikleri grup fotoğrafında Tilney kucağında bir bebek tutuyordu, bulduğum nadir fotoğraflardan biri de buydu.⁵

1930'larda köklü bir kurum olan Mildmay Misyonuna katılarak kendini Yahudilerin esenliğine yönelik faaliyetlere adanmıştı. Surrey Şapelince hazırlanan veda mektubu, başlıca dini öğretilerden birine yapılan göndermeyle başlıyordu: "İlkin Yahudiye hem de Yunana, iyilik işleyen her insana izzet, hürmet ve selâmet verecektir." Bayan Tilney, şapelin papazı David Panton'ın *The Dawn*'da basıma hazırladığı yazılarından etkilenmiş ve onunla yakın irtibatta kalmıştı. 25 Temmuz 1933 tarihinde Hitler'in "Yahudilere Karşı Savaşarak Tanrı'nın İşini Yapıyorum" başlıklı konuşması *The Times* gazetesinde yayımlandıktan sonra Panton'un kaleme aldığı metni de görmüş olmalıydı. Panton Führer'in "Yahudi aleyhtarı gazabının" mantıksız ve delice olduğunu vurgulamış, hiçbir dini temeli bulunmayan bu "bütünüyle ırki ve bağnazca" nefretini sert bir dille eleştirmişti. Panton Hitler'in görüşlerinin "Yahudi bireylerin kişiliği ve davranış biçimiyle tamamen alâkasız," olduğunu yazmıştı. Bu makale, o sıralar Tunus'un Cerbe Adasında yaşayan Bayan Tilney'i cesaretlendirmiş olmalıydı. Zira bir yıl sonra, yani 1934 yazında kendini "Paris'teki Yahudi halkının arasında" çalışmaya adayacağı yeni faaliyetlere girişmek üzere Fransa'ya taşınmıştı.⁶

Bayan Tilney 1935 Ekiminde Paris'e tamamen yerleşmişti. Şapelin "Misyonerlik Notlarında", *Trusting and Toiling* adlı başka bir dergide ciddi bir kazadan kılpayı kurtuluşunun anlatıldığı bir ma-

⁴ Yahudilerin gösterdiği misafirperverliği: *North Africa Mission Newsletter*, Mart/Nisan 1928, 25.

⁵ Burada çekildikleri grup fotoğrafında: *North Africa Mission Newsletter*, Eylül/Ekim 1929, 80.

⁶ "Paris'teki Yahudi halkının arasında": Surrey Şapeli, Misyonerlik Toplantısı Notları, Mayıs 1934.

kalenin yayımlandığı bildirilmişti. Bayan Tilney Paris'in işlek caddelerinden birinde yürüdüğü esnada tam kaldırımdan yola adım atmak üzereyken "bir beyefendi onu tam zamanında geriye çekerek bir arabanın altında kalmasını engellemişti." Özellikle ilgili konusu ve pek tabii büyük bir neşe kaynağı olan şey şuydu ki, onu kurtaran bey "bir YAHUDİYDİ!!"⁷

1936 yılında Paris'teki Kuzey Afrika Misyonerleri Evine yerleşmişti. Fransızca ve Arapçayı kusursuzca konuşan Bayan Tilney Paris Camiine, "İncil'i inkâr eden öğretisi" sebebiyle ona hiç çekici gelmeyen o binaya, gerçekleştirdiği ziyaretini hakkında rapor hazırlamıştı. Bununla birlikte Arabi bir ortamda o enfes kuskusu tatma imkânının yanında sessizce dua ve şehadet etme olanağı da sunuyordu (ayrıca "halinden pek memnun" olan Tunuslu bir garsona Luka İncili'ni vermekten keyif almıştı.) Yazısında caminin içinden ve "apaydınlık avlusundaki çiçeklerin, bitkilerin ve çeşmelerin egzotik güzelliğinden" bahsetmiş, fakat tüm bunlar "Tanrımızın sinsice inkâr edildiğine delaletmiş gibi görüldüğünden" oradan "büyük bir üzüntüyle" ayrıldığını belirtmişti.⁸

1936 ve 1937 yıllarını Paris ile Tunus'un güneyinde yer alan Gabes arasında gidip gelerek geçirmiş, çalışmalarında bu kentteki karahumma salgınına odaklanmıştı. Karantinadaki Araplarla vakit geçirmiş ve "dehşete düşmüş tatlı, ihtiyar bir Yahudi hanımın" bakımıyla meşgul olmuştu, ama yine de olaylara iyi tarafından bakabiliyordu, çünkü karahumma salgını ona "birçok Yahudinin ve Müslümanın kapısını" açmış, böylece "bir Yahudi genci...Matta İncili'ni dikkatle okurken" görme olanağına kavuşmuştu. Paris'te bulunduğu zamanlarda ise 14. İlçede, du Maine Bulvarında yer alan Baptist kilisesinde çalışmıştı. Norwich'teki arkadaşlarına, "Almanyalı Yahudi mültecilerin acılarına deva ve şahit olma ayrıcalığına eriştim," diye yazmıştı.⁹

1937 Eylülünde Paris'te olan Bayan Tilney, Amerikan Yahudilere Yönelik Misyonerlik Kurulunun Paris temsilcisi Diyakoz André

⁷ "Bir beyefendi onu tam zamanında geriye çekerek": Surrey Şapeli, Misyonerlik Notları, Ekim 1935.

⁸ "Apaydınlık avlusundaki çiçeklerin": Elsie Tilney, 'A Visit to the Mosque in Paris', *Dawn*, Aralık 1936, 561-63.

⁹ "Deva ve şahit olma ayrıcalığına eriştim": *Trusting and Toiling*, 15 Ocak 1937.

Frank ile birlikte çalışıyor, Baptist kilisesindeki Alman ve Avusturyalı Yahudilerle görüşüyordu (Macar bir hahamın torunu olan 1895 doğumlu Frankl din değiştirerek Hristiyan olmuş, tıpkı Leon'un ağabeyi Emil gibi, Avusturya-Macaristan ordusuna katılıp 1914 yılında Doğu cephesinde savaşmıştı.) Bayan Tilney Baptist kilisesinin papazı Mösyö Vincent'in "kilisesinin ve kalbinin kapılarını Yahudi halkına sonuna kadar açtığını" belirtmişti. Yahudiler için düzenlenen toplantılarda konuşma yapıyor, mültecilerle çalışıyor ve onlara nasıl yardım edebileceklerini belirlemeye yönelik görüşmelerde destek sağlıyordu.¹⁰ Leon 1939 yılının Ocak ayında Paris'e vardığında kendisi hâlâ Baptist kilisesinde çalışıyordu; sürgündeki Leon yardımına koşacak birilerini ararken, Bayan Tilney ile burada tanışmış olmalıydı. *Trusting and Toiling* dergisinde "Yahudi düşmanı isyancıların Lwów Üniversitesindeki Yahudi öğrencilere saldırdığı" Lemberg'in vahim durumuna ilişkin haberlerin yanı sıra, Bayan Tilney'nin faaliyetlerine de kimi zaman yer verilmişti.¹¹

Du Maine Bulvarındaki Baptist kilisesi Avusturya ve Almanya'dan gelen ve aralarında aydın, akademisyen ve doktorların da bulunduğu sığınmacıların merkezi olmuş, bu insanların Mülteci Yardımından (Service d'Aide aux Réfugiés) faydalanmasını sağlamıştı. Kilisede Leon gibi yüzlerce mülteci için her gün işleyen bir "aşevi" bulunuyordu. Cuma akşamı toplantıları "bilhassa dokunaklıydı, zira kilisenin salonunda bir araya gelenlerin çoğunluğunu Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya'dan gelen Yahudi mülteciler oluşturuyordu."¹² Bunların üzerinden yetmiş yıl geçtikten sonra yarım günümü, kilisenin şimdiki papazı Richard Gelin ile birlikte orada geçirdim. Gelin, çok sayıda Yahudinin kendilerini yaklaşan tehlikeden koruyacağını umarak vaftiz olmasına ilişkin bilgiler de dâhil olmak üzere arşiv kaynaklarını benimle paylaştı. Arşiv kilisenin Yahudi mültecilere ve onların çocuklarına sağladığı destekle ilgili birçok belgenin yanı sıra, Henri Vincent'in cüretkâr çalışmalarının anlatıldığı bazı kitaplar da içeriyordu. Leon

¹⁰ Yahudiler için düzenlenen toplantılarda: *Trusting and Toiling*, 15 Eylül ve 15 Ekim 1937.

¹¹ "Yahudi düşmanı isyancıların": *Trusting and Toiling*, 16 Ocak 1939.

¹² "Bilhassa dokunaklıydı": André Thobois, *Henri Vincent* (Publications Croire et Servir, 2001), 67; *Le Témoin de la Vérité*, Nisan-Mayıs 1939 içindeki birinci ağızdan anlatılan öyküyü alıntılanmıştır.

veya Bayan Tilney'e yapılan herhangi bir göndermeye rastlasam da, Avusturya ve Almanya'dan gelen Yahudi mültecilere ait, güçlü izlenimler yaratan fotoğraflarla karşılaştım. Bunlardan birinde kilisenin koridorunda oturan bir grup görülüyor, fotoğrafın altında "zor durumdaki insanlar karşılanmayı bekliyor," yazıyordu.¹³ Paris'te tek başına olan Leon'u bu odada cebinde beş kuruş olmadan sessizce beklerken tasavvur edebiliyordum.

Trusting and Toiling dergisi 15 Temmuz 1939 tarihinde Bayan Tilney'nin Paris'te çalıştığını bildirmişti. Bayan Tilney bundan bir hafta sonra kendini riske atarak, küçük bir çocuğu teslim almak üzere Viyana'daki Westbahnhof Tren İstasyonuna yolculuk etmişti. Orada, birinci yaşını henüz doldurmuş olan bebeğini kendisine emanet eden Rita ile tanışmıştı. Annemden Rita'nın istasyona Leon'un ablası Laura ve onun on bir yaşındaki kızı Herta'yla birlikte gittiğini ve aslında Herta'nın da Bayan Tilney'le beraber Paris'e seyahat edeceğini söylediğini öğrendim. Ayrılık düşüncesini fazlasıyla üzücü bulan Laura son dakikada Herta'yı yollamaktan vazgeçmişti. Bu karar oldukça anlaşılır olsa da, felaketle sonuçlanmıştı: Genç Herta iki yıl sonra, 1941 Ekiminde annesiyle birlikte Litzmannstadt (Lodz) gettosuna gönderilmişti ve birkaç ay sonra her ikisi de öldürülmüştü.

Bayan Tilney Paris'e bu çocuklardan yalnızca biriyle birlikte tren yolculuğu yaparak ulaşmıştı. Leon onları Gare de l'Est'te karşılamıştı. Leon'un ona nasıl teşekkür ettiğini ya da onu bir daha görüp görmediğini bilmiyorum. Ancak Bayan Tilney adıyla adresini bir kâğıt parçasına yazıp ona vermişti ve ikisi de Paris'in farklı bölgelerinin yolunun tutmuşlardı.

53

Bayan Tilney hakkındaki araştırmamı bu noktada sonlandırabilirdim, fakat bunların akabinde neler olduğunu, onun niçin böyle davrandığını ve onu bu merhametli eylemlere neyin sevk ettiğini merak ediyordum. Savaşın başlangıcından bir ay önce Paris'te bulunan Bayan Tilney Kuzey Afrika Misyonunda çalışmış ve Fransa'da kalmasına olanak verecek Fransız *carte d'identité*si alabil-

¹³ "Zor durumdaki insanlar karşılanmayı bekliyor": Thobois, *Henri Vincent*, 80.

meyi ummuştı. İşinin kapsamı “büyüktü”; yakınlık duyduğu “Yahudi sığınmacılarına” göz kulak oluyordu. Sık sık Le Havre’a ve Fransa’nın diğer limanlarına gitmiş, “sığınmacılarına” Amerika’ya sağ salım ulaşmalarını dileyerek veda etmişti.¹⁴

1940 yılının Haziran ayında Alman ordusu Paris’i işgal etmişti. Bayan Tilney şehir dışındaki tanıdıklarıyla hiçbir bağlantı kuramadan aylarca Paris’te mahsur kalmıştı. Sessizliği arkadaşlarını kaygılandırmış, *Trusting and Toiling* okurları Bayan Tilney ve “kaderleri artık her zamankinden çok daha acı olanlar” için dua etmeye çağırılmıştı.¹⁵ Şapel cemaati bağış parası –on sterlinlik büyük bir meblağ– toplayıp göndermek istemişse de, bağışın yerine ulaşması bir yıldan fazla sürmüş, bu da Bayan Tilney’i Amerikan Büyükelçiliğinin desteğine bağımlı kılmıştı. 1940 Eylülünde daha önce rahatsızlandığını fakat artık daha iyi hissettiğini, güneşin keyfini çıkardığını, borçlarının biriktiğini ve “ailesini, arkadaşlarını ve bilhassa Surrey Sokağını durmaksızın düşündüğünü” niha yet yazabilmişti.¹⁶

Şapelin üyeleri o kadar endişelenmişti ki, Churchill hükümetinin Dışişleri Bakanı Lord Halifax’tan yardım istemişler fakat başarısız olmuşlardı. Ellerine ulaşan raporda dışişleri bakanının “Norwich’in tüm sakinlerine selamlarını gönderdiği fakat elinden başka bir şey gelmediği” nüktedan bir dille belirtilmişti.¹⁷ Bunu daha fazla iletişimsizlik izlemişti. Fransa’daki yabancı düşmanlar enterne edilmiş, Bayan Tilney de 1941 yılının başlarında birkaç yüz İngiliz ve Amerikalı kadınla beraber Besançon’daki askeri kampa gönderilmişti. Mayıs ayında ise Fransa’nın doğusunda yer alan Vittel kaplıca kentindeki 121. Frontstalag’a nakledilmiş ve dört yıl boyunca kalacağı Grand Hotelde alıkonulmuştu.¹⁸

¹⁴ “Yahudi sığınmacılarına”: *Trusting and Toiling*, 15 Nisan 1940.

¹⁵ “Kaderleri artık her zamankinden çok daha acı olanlar”: *Trusting and Toiling*, 15 Temmuz 1940.

¹⁶ “Ailesini, arkadaşlarını ve bilhassa Surrey Sokağını”: Surrey Şapeli, ibadet sonrası notlar, 6 Ağustos 1940; Yurtdışı Misyonerlik Ekibi Raporu (1940); *Trusting and Toiling*, 15 Ekim 1940.

¹⁷ “Norwich’in tüm sakinlerine selamlarını gönderdiği”: Surrey Şapeli Yurtdışı Misyonerlik Ekibi Raporu (1941).

¹⁸ Mayıs ayında: Vittel kampına transfer edilmişti, bkz. Jean-Camille Bloch, *Le Camp de Vittel: 1940-1944* (Les Dossiers d’Aschkel, tarihsiz); Sofka Skipwith, *Sofka: The Autobiography of a Princess* (Rupert Hart-Davis, 1968), 233-36; Sofka Zinovieff, *Red Princess: A Revolutionary Life* (Granta

İngilizler ve Almanlar 1942 yılının Şubat ayında tutukluların mübadelesi konusunda anlaşmaya çalışmışsa da planları nihayete ermemiştir. Surrey Şapeli Bayan Tilney'e dış tedavisi için iki sterlin yollamıştı, 1943 senesinin başlarında ise beslenme yetersizliğinden mustarip olduğuna dair endişe verici haberler Norwich'e ulaşmıştı. Bayan Tilney'nin yazdığı mektuplar kısalıyordu; "huzura ereceği günü hasretle bekliyordu."¹⁹ Enterneliğinin üçüncü yılında ise meşum gelişmeler yaşanmıştı. İki bin beş yüz yabancı düşman, tepesine dikenli tel sarıllı üç metrelik tel örgüyle kaplıca kentinden ayrılan kamp dâhilindeki on otelde tutulmaktaydı. Kamptaki kadınların çoğu Britanya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndendi, ancak 1943 Nisanında Yahudi erkek, kadın ve çocuklardan oluşan dört yüz kişilik bir grup kampa getirilmişti. Bunların çoğunluğu, Güney Amerika pasaportuna sahip olduğu için Varşova gettosundan salıverilen Lehlerdi.²⁰ Cinayet ve toplu katliam hakkında inanılmaz hikâyeler anlatmışlardı. Kayıt ve arşivlerin bulunduğu, *Kommandantur* adı verilen merkez bürosunda çalıştırılan Bayan Tilney, Alois Brunner ve Adolf Eichmann'ın kampın baş sorumlusu Kumandan Landhäuser'e Vittel'de tutulan bütün Varşovalı Yahudileri Doğu'ya nakledilmek üzere yakalama emri verdiğini öğrenmişti. Emre göre bu kişiler sahte pasaport bulunduruyordu.²¹

Kumandan Landhäuser 1944 yılının Ocak ayında Varşovalı Yahudileri Providence Otelinden aldrıp genel alandan ayrılmış olan Beau-Site Oteline nakletmişti. Bu durum kampta büyük bir kargaşaya yol açmıştı. Mart ayında ise 169 Varşovalı Yahudiden müteşekkil ilk grup, olan 72 numaralı aracın vagonlarına bindirilerek Auschwitz'e gönderilmişti.²² Bu insanlar arasında son şiirlerini bir şişenin içine saklayıp kamp alanına gömen şair Isaac Katznel-

Books, 2007), 219–61. Vittel kampı aynı zamanda DVD'sini bulabileceğiniz Joëlle Novic, *Passeports pour Vittel* (Injam Productions, 2007) adlı filme de konu olmuştur.

¹⁹ "Huzura ereceği günü hasretle bekliyordu": Surrey Şapeli Yurtdışı Misyonerlik Ekibi Raporu (1942); *Trusting and Toiling*, 15 Mart 1943.

²⁰ Bunların çoğunluğu: Bloch, *Le Camp de Vittel*, s. 10 ve sonrası.; Zinovieff, *Red Princess*, 250–58; ayrıca bkz. Abraham Shulman, *The Case of Hotel Polski* (Schocken, 1981).

²¹ Emre göre bu kişiler: Bloch, *Le Camp de Vittel*, 18, 22, ve nn12–13.

²² Mart ayında: *A.g.e.*, 20.

son da vardı. Sonraları bulunan şiirlerinden biri olan “Katledilen Yahudi Halkının Şarkısı” bir hayli ünlenmişti.²³

Elbette direniş gösterenler de olmuştu. Varşovalı Yahudilerden bazıları, otelin üst katlarından aşağıya atlayarak veya zehir içerek intihar etmişti. Kimileriye kaçmaya çalışmıştı; bunlardan biri İngilizce öğretmeni Bayan Tilney’den yardım isteyen, Sasha Krawec adında genç bir Lehti. Bunu bir diğer enterne olan Sofka Skipwith’in *Sofka: Bir Prensesin Otobiyografisi* adlı kitabından öğrenmiştim (hoş bir tesadüf eseri kendisi Londra’daki komşumun büyük halasıydı.) Kitapta Sasha Krawec’in Auschwitz’e nakledilmeden kısa bir süre önce ortadan kayboluşu öykülenmişti: “Kommandantur’da çalışan ve Sasha’ya son derece yakın davranan orta yaşlı Bayan Tilney’nin bu işte parmağı olduğunu sezmiştik.”²⁴

Sofka Skipwith haklıydı. Bayan Tilney, Sasha Krawec’i altı aydan uzun bir süre, ABD askerlerinin geldiği 18 Eylül 1944 tarihine kadar saklamıştı. Sofka, “Sasha’nın onca ayı Bayan Tilney’nin banyosunda geçirdiği, ancak kamptakiler özgürlüğüne kavuştuğu zaman anlaşılmıştı,” diye yazmıştı.²⁵ Enternelerden biri, Bayan Tilney’nin kardeşi Albert’a kız kardeşinin “daima en son kendini düşündüğünü” ve herkesin pasaportunu sakladığını söylemişti.²⁶ Ayrıca “kendini büyük bir tehlikeye atarak...Polonya’daki imha kampına gönderilmeye mahkûm edilen genç bir Yahudi’yi on altı hafta boyunca gizledi. Sonra kim olduğu bilinmeyen bir enterne onu Almanlara gammazladı, ama neyse ki bir kızı saklamakla itham edildi ve böylece suçunu inkâr edebildi,” demişti. Başka bir enterne de Albert’a Sasha Krawec’i kurtarılışının “bu savaşın en müstesna kahramanlıklarından” biri olduğunu ve “yaptığı iyilikleri kimseden esirgemeyen, bu denli gözüpek ve çalışkan” bir insan daha görmediğini söylemişti. Bayan Tilney “o güne kadar tanıştığı en cesur insanlardan biriydi.”²⁷

²³ “Katledilen Yahudi Halkının Şarkısı”: Zinovieff, *Red Princess*, 251 (“Bu şarkı Sofka’nın tekrar tekrar kopyasını çıkarıp dağıttığı en kıymetli şiirlerinden biri oldu. ‘Onlar artık yok. Hiçbir şey sorma, şu yeryüzünde. Her yer boş. Onlar artık yok.’”).

²⁴ “Bayan Tilney’nin bu işte parmağı olduğunu sezmiştik”: Skipwith, *Sofka*, 234.

²⁵ “Sasha’nın onca ayı Bayan Tilney’nin banyosunda geçirdiği”: *A.g.e.*

²⁶ “Daima en son kendini düşündüğünü”: *Trusting and Toiling*, 15 Aralık 1944, 123.

²⁷ “Bu savaşın en müstesna kahramanlıklarından”: *A.g.e.*

Kurtuluşun ardından ABD Altıncı Kolordusu için çalışan ve akabinde ABD Yedinci Kolordusu Rest Otel Birliğinin üssü haline gelen Ermitage Otelinde "sekreter ve hostes" olarak görev yapan Bayan Tilney (ki burada da vicdanlı, becerikli, yaratıcı ve sadık biri olarak görülmüştü) Vittel'deki kamptan son ayrılanlardan biri olmuştu.²⁸ Bunun ardından Paris'e, du Maine Bulvarındaki Baptist kilisesine geri dönmüş, diğer enternelere ait bazı eşyaları yanında getirmişti. Sonra Güney Afrika'da misyonerlik yapmak üzere Fransa'dan ayrılan Bayan Tilney, 1950'li yılların büyük bir bölümünü burada geçirmişti. Emekliye ayrıldıktan sonra ise Coconut Grove'daki kardeşi Fred'in yanında olabilmek için Florida'ya taşınmıştı (Miami'de bir hâkim renkli bir kişilik olan Fred'i posta dolandırıcılığından suçlu bulmuş, bira mayası ve sebze çeşnisi karışımından ibaret olan Vi-Be-Ion adlı sahte "vücut geliştirici içeceklerinin" satışını durdurmasına hükmetmişti.) Germaine Tilney, "Dr. Tilney, Bay Atlas ve Elsie Coconut Grove'da birlikte vakit geçirirlerdi," diye açıklamıştı.

Bayan Tilney 1974 yılında vefat etmiş, kendisine ait evrak da yok olmuştu. Nereye gömüldüğünü bulamayınca *The Miami Herald* gazetesinin ölüm ilanları sorumlusuyla irtibata geçtim. Kendisi bir iki araştırmanın ardından Bayan Tilney'nin yakıldığını ve küllerinin Güney Florida'nın Atlantik kıyısında yer alan Biscayne Körfezine savrulduğunu tespit etti.

Surrey Şapelinde de, Florida'da birilerine Viyana yahut Vittel'de olanlardan bahsettiğine dair de hiçbir kayıt yoktu.

54

Sofka adlı kitapta adı geçen enternelerden pek azı hâlâ hayattaydı, ama doksanında bir sanatçı olan Shula Biscayne'in yerini saptamayı başarmıştım. 1944'e kadar üç yıl boyunca Vittel'de alıkonulan Biscayne Brittany'de, Atlantik kıyısına yürüyüş mesafesinde bulunan Ploumilliau adlı küçük bir köyde yaşıyordu. Onunla Paris'in Marais semtinde, des Rosiers Sokağındaki favori restoranı Chez Marianne'de buluştuk. Biscayne parlak kırmızı bir kıyafet içinde, kocaman gülümsemesi ve muazzam enerjisiyle gel-

²⁸ "Sekreter ve hostes": Albay A. J. Tarr'ın Miss Tilney'e mektubu, 18 Nisan 1945; Yüzbaşı D. B. Fleeman'ın Miss Tilney'e mektubu, 22 Mayıs 1945.

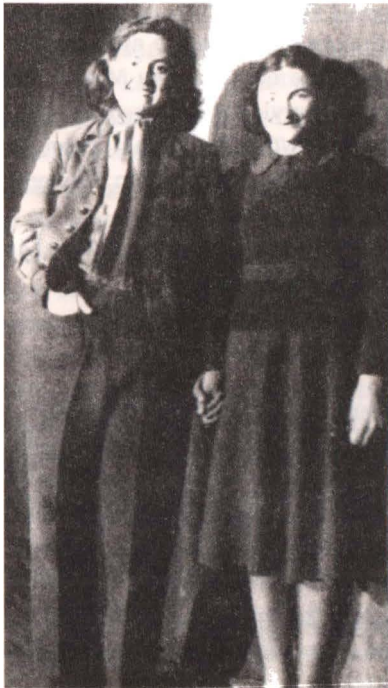
di. Shula'la ilgili ilk izlenimimi en iyi anlatan kelime hayranlık hissiydi ki, bu his kalıcı oldu.

Shula, yazı işleriyle alâkalı bir hata yüzünden Vittel'de enterne edilmişti. Fransa'nın küçük bir köyünde yaşayan Shula *carte d'identité* başvurusu yapmıştı ve sicil memuru doğum belgesinde Birleşik Krallık Filistin Mandasında dünyaya geldiğini görmüştü (aslında Shula'nın babası Varşova'dan oraya 1923 yılında taşınmıştı.) Sicil memuru onu İngiliz uyruklu olarak kaydettiğinde ise sesini çıkarmamıştı. Daha sonra, Paris'te Almanlar tarafından tevkif edildiğinde yanlışlıkla İngiliz vatandaşı olarak kaydedilmiş olması hayatını kurtarmıştı, çünkü esasen sarı yıldızı takma zorunluluğu bulunan bir Yahudiydi.

Neticede 1941 İlkbaharında Vittel'deki Grand Hotelin altıncı katına gönderilmişti. Oldukça neşeli bir tavırla, "avluya bakan büyük, harika bir odaydı, yani bir nevi süitti, banyosu bile vardı,"

dedi. Kamptaki hayatın çok da korkunç olmadığını ancak özellikle Varşova gettosu Yahudileri "inanılmaz" hikâyeleleriyle kampa geldikten sonra zor dönemler geçirdiklerini anlattı. Orada kalırken Morley Troman adında havalı genç bir İngilizden sanat dersleri almış ve ona âşık olmuştu. Sonra da onunla evlenmişti. Ayrıca Sofka Skipwith ve can dostu Penelope 'Lopey' Brierley'in de üyesi olduğu edebiyat ve siyasetle ilgili bir gruba katılmıştı.

Bana dostu Lopey'le çektikleri bir fotoğrafı gösterdi. Lopey fotoğrafın arkasına Charles Vildrac'ın bir şiirini karalamış, "Une vie sans rien de commun avec la mort" – Ölümle hiçbir alâkası olmayan bir hayat– yazmıştı.

Shula (sağda) ve Lopey Brierley, Vittel, 1943

Kampta ara sıra Bayan Tilney'nin de katıldığı zararsız ve müzik gösteriler sergilemişlerdi, bunlardan biri de "Doğuya özgü şarkılar" söyledikleri geceydi. Shula gözleri parlayarak o geceyi anımsayıp, "harikuladeydi; tüm rütbeliler en ön sıraya dizilmiş, Kumandan Landhäuser ortada, onur konuğu olan Gestapolar ise onur konuğu olarak onun yanına oturmuştu. Şarkı sözlerini bilgilerine sunmadığımızdan, ne söylediğimize dair hiçbir fikirleri yoktu. Güftesinde "Yaşasın İsrail halkı! İsrail ebediyen yaşayacak!" dizeleri bulunan şarkıyı gerçekten çok beğenmişlerdi. Anlamasınlar diye şarkılarımızı İbranice söylemiştik. Ön sıradakilerin hepsi ayağa kalkıp bizi alkışlamış, şarkıyı tekrar söylememizi rica etmişti. Gerçekten çok komikti," dedi.

Bunun ardından, "biz şarkıyı daha yüksek sesle söyledikçe daha da çok alkışlamışlardı. Asıl keyfiyse sonradan ne dediğimizi anladıklarında yaşamıştık; gösteri yapmamızı yasaklamışlardı!" diyerek güldü.

Shula, otel işletmeciliğinden kamp kumandanlığına yükselen ve I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de alıkonulmuş eski bir savaş esiri olan Landhäuser'i biraz olsun şefkatle andı. "İster Hristiyan ister Yahudi olsun, İngiliz tutukluları severdi," izahında bulunan Shula, "kurtuluşun ardından bana kartını verip kendisini ziyaret etmemizi rica etmişti," diye ekledi.

Bununla birlikte, son derece tuhaf davranan -ismini "Bayan Tiyl-ney" diye telaffuz ettiği- evde kalmış o İngiliz kadının varlığını daha en baştan fark etmiş ve ondan uzak durmuştu. "Bayan Tilney *Kommandantur*'da çalışıyor, enternelerle ilgili belge ve dosyalara bakıyordu; Ondan çok korkuyordum ve şüpheleniyordum," dedi. Yaşını göstermeyen bu gri saçlı hanım, ketum, son derece dindar, "çok zayıf" ve "içine kapanıktı." O bir *rétrécie*ydi, yani gergin ve tasalı biriydi. Bu İngiliz kadının muhbir olabileceğinden endişelenen Shula'nın bir derdi daha vardı; Yahudi kökenini gizli tutmayı umuyordu.

Bayan Tilney'le olan ilişkisi 1941 Yazında beklenmedik bir şekilde değişmişti: "Bir gün koridorda yürürken Bayan Tilney'nin bana doğru geldiğini fark ettim. Huzursuzlandım, çünkü *Kommandantur*'da çalıştığını biliyor ve ondan uzak durmak istiyordum. O bana yaklaştıkça ben daha çok gerildim. Sonra çok garip bir şey oldu. Tam yanıma geldiği anda dizlerinin üzerine çöktü,

bana doğru uzandı, elimi tuttu ve öptü. O an *estomaquée* gibi hissettim, yani afalladım; ne yapacağımı ve ne diyeceğimi bilemedim. Akabinde Bayan Tilney bana, 'dünyayı kurtaracak olan halktan olduğunu biliyorum; sen seçilmiş kişilerden birisin,' dedi"

Restorandaki masada karşımda oturan Shula gözlerime bakıp, "bunun ne kadar dehşet verici bir şey olduğunu anlıyor musunuz?" diye sordu. "Sırrımı, yani aslında İngiliz değil de Yahudi olduğumu hiç kimsenin öğrenmeyeceğini ümit eden ben, oracıkta kalakalmıştım. Bunun ne kadar korkunç olduğunu, nelere yol açabileceğini hayal edebiliyor musunuz?" diye anlatmaya devam etti. Uyruksuz olarak sınıflandırılma olasılığı ve sınırdışı edilmesi durumunda başına gelebilecek şeyler Shula'yı kaydılandırmıştı. "Sonra Bayan Tilney, 'merak etme, ben sana göz kulak olurum, seni korumak için her şeyi yaparım,' dedi. Gerçekten çok tuhaftı. Kime sorsanız Yahudi olmanın tehlikeli olduğunu söylediler, ama Bayan Tilney'e göre bu, özel olduğum anlamına geliyordu," dedi.

Shula bir an duraksadı, ardından "Bayan Tilney o döneme çok zıt bir insandı," dedi.

Bayan Tilney genç Shula'yı korumak için gözlerini dört açmıştı. Shula onun Sasha Krawec'i nasıl kurtardığını ise sonradan, özgürlüklerine kavuşmalarının ardından öğrenmişti. "Kampın avlusundaydık, özgürdük, şaşkındık, artık İngiltere'nin kontrolü altındaki bir çeşit tarafsız bölgedeydik. Arkadaşım Rabbit [Madeleine Steinberg] Yahudiler başka bir otele yerleştirildiğinde ve ardından Auschwitz'e nakledildiğinde çılgına dönmüştü. Sasha'yla da aldıklarını sanmıştık. Ama o bunun üzerinden altı ay geçtikten sonra, benzi atmış, bitap düşmüş, akli başından gitmiş yarı çılgın haliyle birdenbire avluda beliriverdi. Uyuşturucu verilmiş bir deli gibiydi ama hayattaydı, Bayan Tilney onu kurtarmıştı. Ardından nasıl kurtulduğunu da öğrendik; Bayan Tilney ona yeni bir nakil işlemi olursa kendisine bir işaret göndermesini söylemişti, o da göndermişti, sonra onu yanına çağırmıştı, o da kadın kılığına girip gitmişti," dedi.

Shula tekrar sessizleşti ve ardından usulca, "Bayan Tilney'nin yaptığı, işte buydu," dedi. Ağlamaya başladı. "Une femme remarquable" sözcükleri dudaklarından dökülürken zorlukla iştiriliyordu.

Surrey Şapelinden Rosamunde Codling, cemaatin Elsie'yi hatırlayan diğer bir üyesiyle daha görüşmemi sağladı. Seksenli yaşlarının sonuna yaklaşan Grace Wetherley, hukukçulara güvenmediği için ilk başta benimle görüşmemekte direndi. Fakat en nihayetinde insafa geldi ve bir pazar ayının ardından buluştuk. Sert ifadeli, çizgili yüzü, dikkat dolu parlak gözleri ve güzelim bembeyaz saçlarıyla kalabalığın arasında fark ediliyordu. Evet, 1930'ların başınlarında Kuzey Afrika'daki gezilerinden dönen Bayan Tilney'i Pazar Okulundan tanıyordu.

Grace "kardeşi Bert'i daha net hatırlıyorum, gerçi ondan pek hoşlanmazdım," diye açıkça belirtti ve "ablasının karakteri onda yoktu, biraz dengesiz biriydi," diye ekledi. Sorduğum sorularla hatıraları canlandı. Kendinden emin bir dille "1935 yılında beni Bayan Tilney'nin yanına oturtmuşlardı," diye heyecanla anlatmaya başladı, "kesinlikle korkusuzdu ve kendini çocuklara adamıştı, onu teşvik eden şey buydu," dedi. Sonra duraksadı. "Bizi teşvik eden şey buydu," dedi. Yüzü bir gülümsemeyle aydınlandı. "Ergenlik dönemimde onu idol bellediğimi söyleyemem, bu kelimeyi kullanmam yanlış olur, ama ona büyük bir hayranlık besliyordum. Korkusuz bir kadındı," dedi.

Grace, cemaatin Bayan Tilney'nin faaliyetleriyle alâkalı konuşmalarını, yani o söylentileri duymuştu: "Yahudi bebekleri kurtardığını söylüyorlardı." Bu konuyla ilgili herhangi bir ayrıntı veremedi, zira o bebeklerden hiçbiri şapele getirilmemişti. "Savaş dönemiymi, kendisi yurtdışındaydı ve maksat Yahudilerden kurtulmaktı. Korkusuz bir kadındı, o zavallı çocukları gördü ve onları kurtardı. Kendi hayatını riske atarak çok büyük işler başardı," dedi.

Derin düşüncelere dalmış halde oturduk. Grace gülümseyerek, "şimdi de siz, bizi görmeye geldiniz," dedi. "Bunları yalnızca Yahudi çocuklar ölüyor diye yaptığını sanmıyorum," diye ekledi, "Mesele, her zaman olduğu gibi, Hitler'in her şeyi yanlış anlamış olmasıydı. Bayan Tilney insani merhametiyle hareket ediyordu. Ne de olsa, Hristiyanlar kimin başı sıkışırsa onun yardımına koşmalıdır." Geçmişe dönüp o zamanları ve kendi gayretlerini düşündü. Yüksek sesle, "peki ya ben ne gibi zorluklarla karşılaştım?"

diye sordu. "Pek az zorlukla. Neticede Gestapo beni postalayacak değildi. Bayan Tilney ise her şeyini yitirebilirdi; hayatını her an kaybedebilirdi," dedi.

Grace, Bayan Tilney'nin enterne edildiğini biliyordu. Konuşmasını, "nedenini bilmiyorum ama Hitler'in öldürülmesini istediği kişilerin hayatını kurtarmaya çalıştığından Avrupa'da tam bir baş belası olmuştu," diye sürdürdü. "Oradan canlı kurtulabildiği için şanslı" bir kadın olan Bayan Tilney'i tanımaktan onur duyuyordu. Sohbetimizi sonlandırırken, "O merhametli, zeki ve yardımseverdi," dedi. Sonra bir an duraksayıp "ayrıca tam bir baş belasıydı," diye ekledi.

Grace cemaatini ziyaret ettiğim için mutluydu.

"İyi ki bizi buldunuz, iyi ki hidayete erdiniz," dedi.

56

Anneme, "Bayan Tilney'i harekete geçiren şeyin ne olduğunu merak etmedin mi?" diye sordum. "Ne fark edecekti ki?" diye cevap verdi. Oysa ben Bayan Tilney'nin niçin böyle davrandığını, büyük tehlikelere atılarak bir Yahudi bebeği kurtarmak için neden Viyana'ya yolculuk ettiğini ve Sasha Krawec'i neden kurtardığını anlamak istiyordum.

İpuçları, Grace Wetherley ve cemaatin diğer üyelerinde saklıydı, bu yüzden Surrey Şapelindeki Rosamunde Codling'den bir kez daha yardım istedim. Arşivleri didik didik eden Rosamunde bazı bilgilerle bana dönüş yaptığında biraz tereddütlüydü.

"Bu biraz hassas bir konu," dedi, ancak soruma metinsel anlamda oldukça açık bir cevap bulmuştu. "Sebep, Bayan Tilney'nin İsa yolunda Yahudi halkına karşı büyük bir sevgi besliyor olmasıydı," dedi. Devam etmesini söyledim. "Görünüşe bakılırsa onu teşvik eden şey Pavlus'un Romalılara yazmış olduğu mektubun bire bir tercümesi idi," dedi.

Rosamunde bana o ünlü mektubun konumuzla alâkalı satırlarını, yani annemin -ve dolayısıyla benim- hayatımızı alenen borçlu olduğumuz o satırları gösterdi. Birlikte Romalılar 1. babının 16. ayetini okuduk: "Çünkü Sevinç Getirici Habere bağlılığımdan utanç duymuyorum. Çünkü her iman edene kurtuluş sağlayan Tanrı gücüdür; ilkin Yahudiye hem de Yunana."

Sonra bana Romalılar 10. babının 1. ayetini gösterdi: "Kardeşler, İsraililer için yüreğimin özlemi ve Tanrı'ya yakarışım kurtuluş bulmaları içindir."

Rosamunde Bayan Tilney'in "Yahudileri İsa uğruna kazanabilmek için" onlarla birlikte çalışmayı görev edinmesine yol açan satırların, işte bunlar olduğuna inanıyordu. Bunu gündeme getirirken niçin tereddüt ettiğini anlıyordum, Bayan Tilney'i harekete geçiren şeyin dini ideoloji olması fikrine gücenebileceğimi düşünmüş olmalıydı. Halbuki endişelenmesine gerek yoktu.

Tom Chapman da dedektiflik çalışmalarımızı doğruladı, zira Bayan Tilney'nin insani merhametinin yanı sıra "İlkin Yahudiye" ifadesine olan -Surrey Şapelinin diğer üyelerinin de paylaştığı- kuvvetli inancıyla hareket ettiğine inanıyordu. Chapman'ın selefi David Panton, Romalılar mektubunun Yahudilere ve onların Tanrı'nın amaçlarının gerçekleştirilmesinde oynayacağı elzem role karşı derin bir sempatiye işaret eden bire bir mealini benimsemişti. Tom bunun Nazi amentüsünün tam tersi olduğunu düşünüyordu.

Tom, "Pavlus, bir Hıristiyan olarak Tanrı'ya olan inancınızı Yahudi halkına sıcakkanlı ve kibar davranarak gösterirsiniz demek istiyor," diye izah etti.

Yani Bayan Tilney Viyana'ya teslim alacağı bebeğin ileride Hıristiyan olması umuduyla mı gitmişti? Bu, zor bir soruydu. Tom sözlerini, "Yahudi halkıyla iftihar ederdi, mücadele içindeki insanlara iyilik yapmaya yönelik genel bir arzusu vardı ve bunlar duyarlılığını arttıran ilahi göreviyle birleşmişti," diyerek sürdürdü. Öyleyse bu, merhamet ve ilahiyatın bir karışımı mıydı?

Toma'a göre elbette öyleydi, ancak Bayan Tilney'nin temel itikisi, ilahiyatla ilişkili unsurlarla pekişen merhametiydi. Tom, "Almanya ve Avusturya'daki Yahudilere zulmedildiğinin farkındaydı ve konumu Almanya'da egemen olan Yahudi düşmanlığına tam bir tezat teşkil ediyordu," dedi.

Pavlus'un Romalılara mektubunun, özellikle de kilisede eşcinsellik ve kadın hakları gibi konuları ele aldığından tartışmalı olduğunu biliyordum. Aynı zamanda İsa'nın bütün Yahudiler din değiştirmeden geri dönmeyeceğine, yani tüm Yahudiler aynı Tanrı'yı benimseyene kadar Mesih'in ikinci gelişinin gerçekleşmeyeceğine dair kehanetleri açısından önem taşıdığının da bilin-

cindeydim. Bu durum, kabul ettiği Hıristiyan öğretisi kurtuluşun tek kişilik bir iş olduğunu ve her Yahudinin bireysel bir eylemde bulunarak kendi başına karar vermesi gerektiğini emreden Bayan Tilney'e güçlük oluşturmuştu. Yahudilerin çoğuyla değil, biriyle ilgilenmeliydi. Yani Reform döneminde Martin Luther ve Katolik Kilisesi arasındaki ayrılığın bir sonucu olarak Bayan Tilney'nin yapacak çok işi olmuştu. Zira Reform esnasında Kitabı Mukaddes'in grubun reddine ve bireysel vicdana işaret eder biçimde yorumlanmasına odaklanılmıştı.

İlahiyata gönül vermiş olan bu tanıdığım, modern insan haklarının kökenini ve birey odaklılığı "bireyin modern dünyadaki yerine ilişkin fikrimizin başlangıcı, işte bu olmuştur," diye açıkladı.

Tıpkı Tom Chapman gibi, Bayan Tilney'nin de ideolojinin ötesinde bir itkiyle hareket ettiğini anlıyordum. Yazıları, Paris'e taşınma kararı, Arapça ve Fransızca konuşuyor olması daha fazlasına delaletti. Camiye yaptığı ziyareti yazıya dökerken mekânın güzelliğinden ve belirli kişilerin sevimliliğinden söz etmişti. İnançlarıyla ilgili olarak ideolojik ve kesin kanılara sahip olsa da, bu konular onu hayatın nüansları ve çeşitliliğinin yanında kendisi gibi düşünmeyen insanlara karşı da kör etmemişti; Bayan Tilney bu insanlarla vakit geçirmek istemişti.

Bayan Tilney misyonerliğe çıkan bir ideolog değil, merhametli bir kadındı. Sadece insanları saklamakla kalmamış, bunu yapabilmek için bin bir zahmete katlanmıştı. Bir arkadaşıma bu hikâyeyi anlattığımda bana "bir insan ancak bir şeye tutkuyla inanıyorsa büyük kahramanlıklar sergileyebilir," dedi ve ekledi: "Soyut bir ilke kahramanca davranmaya yetmez; bunun duygusal ve derinlikli bir gerekçesi olmalı."

IV

LEMKIN

**[M]illi, dini ve etnik gruplara yapılan saldırılar
uluslararası suç sayılmalıdır.**

Rafael Lemkin, 1944¹

[M]illi, dini ve etnik gruplara yapılan saldırılar uluslararası suç sayılmalıdır... Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* (Carnegie Endowment for International Peace, 1944), xiii.

Kentucky eyaletinin Louisville şehrinden gelen Nancy Lavinia Ackerly adında bir öğrenci, ılık bir ilkbahar günü New York kentinde, Columbia Üniversitesi kampüsü yakınlarındaki Riverside Parkının çimlerinde oturuyordu. Sene 1959'du ve Nancy, Hint arkadaşıyla birlikte mütevazı bir pikniğin tadını çıkarıyordu. O sırada takım elbisesi ve kravatıyla şık giyimli yaşlıca bir adam onlara doğru yavaşça yaklaşıırken, Nancy onun içtenlikle parlayan gözlerini fark etmişti. Adam Orta Avrupa'ya özgü ağır bir aksanla, "yirmi dilde 'Seni seviyorum' demeyi biliyorum, bildiklerimi sizinle paylaşabilir miyim?" demişti.²

Nancy de, rica ederim, diye yanıt vermişti, lütfen paylaşın. Adam onlara katılmış, Nancy ise dolambaçlı sohbetleri esnasında onun Soykırım Sözleşmesinin yazarı olduğunu öğrenmişti. Adamın adı Rafael Lemkin'di ve kendisi aslen Polonyalıydı.

Nancy ve Lemkin tanış olmuştu. Nancy onu Batı Yakasındaki 112. Sokakta yer alan, yatılabilecek bir divanı bulunan ama telefonu ve tuvaleti olmayan, kitap ve evrakla dolu tek göz odasında ziyaret ediyordu. Lemkin muhtaç ve hasta haldeydi fakat Nancy bunu bilmiyordu. Arkadaşlıklarında haftalar ayları kovalarken Lemkin ona anılarını yazmasına yardım edip edemeyeceğini sormuştu; "dille alâkalı düzeltmeler yapmasına" yardımcı olmak ister miydi? Bunun ardından yaz boyunca Lemkin'in *Tümüyle Gayri-resmî* adını verdiği müsvedde üzerinde beraber çalışmışlardı.

Ancak bu kitap, yayıncı bulunamadığı için Columbia Üniversitesinin otuz blok kadar güneyinde yer alan New York Halk Kütüphanesinin derinliklerini boylamıştı.³ Bunun üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra Amerikalı cömert bir akademisyen bana bu metinden bahsedip bir fotokopisini yollamıştı. Ben de, Londra'dayken elime ulaşan metni dikkatle ve büyük bir ilgiyle okumuştum. Metindeki boşluklar kendini çabucak göstermişse de, Lemkin'in el yazısıyla düştüğü notlarla dolu, daktilo edilmiş o taslağı okumaktan keyif almıştım. Lemkin'in Lwów'daki çalışma-

² "Yirmi dilde 'Seni seviyorum' demeyi biliyorum": Nancy Steinson, 'Remembrances of Dr Raphael Lemkin' (tarihsiz, kaydı mevcuttur.)

³ Ancak bu kitap, yayıncı bulunamadığı için: Raphael Lemkin, *Totally Unofficial*, ed. Donna-Lee Frieze (Yale University Press, 2013), xxvi.

larıyla ilgili birkaç satırdan ibaret olan pasaj bilhassa ilgi çekiciydi; adı verilmeyen bir profesörle yaptığı konuşmayı (metnin bazı versiyonlarında birden fazla profesöre atıfta bulunulmuştu) uzun yılların tecrübesiyle yazdığına şüphe yoktu. Yine de söz konusu pasaj dikkatimi çekmiş ve en nihayetinde Lemkin ile Lauterpacht'ın Hukuk Fakültesinde aynı öğretmenlerden ders aldığını öğrenmemi sağlamıştı.

58

Lemkin anı kitabına, "Wolkowysk kentine 22 kilometre uzaklıkta, Ozerisko adlı bir çiftlikte doğdum...[ve] ilk on yılımı orada yaşadım," diye yazmıştı.⁴ Hayatı 1900 yılının Haziran ayında, Białystok yakınlarında, orman içindeki bir açıklıkta başlamıştı. Burası Lemberg'den birkaç yüz kilometre uzakta, Rusya'nın Polonya'dan bir asır önce, 1795 yılında ilhak ettiği topraklarda yer alıyordu. Bölge Beyaz Rus veya Litva şeklinde adlandırılıyordu. Kuzeyinde Doğu Prusya, güneyinde Ukrayna, doğusunda Rusya ve batısında modern Polonya bulunuyordu. Günümüzde Belarus'taki Azyaryska köyü olarak bilinen Ozerisko o kadar küçük bir yerdi ki, neredeyse hiçbir haritada imlenmemişti.

Bella ve Josef'in üç oğlundan ikincisi olarak, Elias'tan sonra ve Samuel'den önce dünyaya gelen Lemkin'in doğum yeri burasıydı. Babası Leh ve Rusların uğruna uzun zaman savaş verdiği, Yahudilerin ise iki ateş arasında kaldığı topraklarda ortakçılık yapan bir çiftçiydi. Hayat, babasının deyimiyle üç kişinin bir yatakta yatıp tek bir battaniyeyi paylaşması gibi sürekli bir mücadeleleydi. "Sağdaki adam battaniyeyi kendine doğru çekince," yalnızca ortada yatan kişi üstünün açılmayacağından emin olabilirdi.⁵

Lemkinler iki aileyle birlikte yaşamış, çocuklar "şen bir çete" oluşturmuştu. Lemkin'in hatırında horozlara, diğer hayvanlara, mesela Riabczyk adında kocaman bir köpeğe ve büyük beyaz bir ata, bir de yonca ve çavdar tarlalarını biçen tırpanların savrulurken çıkardığı "madeni fısıltıya" dair pastoral bir çocukluk kalmıştı. Çavdar ekmeği, çiğ soğan, patatesli puding gibi yemekler boldu. Lemkin, beyaz huş ağaçlarının gölgesinde kardeşleriyle birlikte

⁴ "Wolkowysk kentine 22 kilometre uzaklıkta": A.g.e., 3.

⁵ "Sağdaki adam": A.g.e.

ufak mavnalar yapıp Viking ve korsancılık oynadıkları büyük bir gölün yanında yer alan çiftlikteki işlere yardım ediyordu. Arada sırada Yahudileri çiftlik sahibi olmaktan men eden kuralları uygulamak üzere Çarlıktan gönderilen bir yetkili, huzurlu yaşamlarını sekteye uğratiyordu. Josef Lemkin ise kanunları, üniforması ve parlak siyah çizmeleriyle büyük bir atın üzerinde oturan bıyıklı polis memuruna verdiği rüşvetlerle savuşturuyordu.⁶ Lemkin'i korkutan ilk resmi yetkili, bahsi geçen polis memuru olmuştu.

Altı yaşında İncil'i öğrenmeye başlayan Lemkin, insanlar arasında adaleti ve milletler arasında barışı öğütleyen nebilerle böyle tanışmıştı. Büyükbabası ve büyükannesinin pansiyon işlettiği komşu köyde dersler almış, Ivan Krilov'un adalet ve hayal kırıklığını öykülediği fabllarını ise ilk kez tam bir kitap kurdu olan annesi Bella'dan dinlemişti. Leyleği yemeğe çağırıp yiyecekleri düz bir tabakta sunan tilkinin öyküsünü ömrünün sonuna kadar anlatacaktı.⁷ Leylek tilkiye yemeğin dar boğazlı şişelerde sunulduğu bir davetle karşılık vermişti. Bu çocuk masalından çıkarılması gereken ders, adaletsizliğin er ya da geç karşılığını bulacağıydı.

Bella oğluna sık sık on dokuzuncu yüzyılın romantik Rus yazarı Semyon Nadson'ın şiirleri üzerine bestelenmiş olması muhtemel basit melodiler mırıldanmıştı. "Sevginin Zaferi" adlı şiirinde şiddeti reddeden Nadson, "işkence ve kandan bıkmış" olan dünyada "kötülüğün insanlığa nasıl eziyet ettiğine bakın," dizelerini yazmıştı.⁸ Bu şairin yazdıkları sonraları Sergey Rahmaninov'a ilham vermiş, kendisi Lemkin'in doğduğu yıl Nadson'a ait başka bir şiirden ('Melodiya') faydalanarak Opus 21'inin daha iyi bir insanlığın mümkün olduğuna dair umudu ifade eden, piyano ve tenore yönelik 9. romansını bestelemişti.

Önerim üzerine Belarus'taki bir meslektaşım Minsk'ten arabayla üç saatlik bir yolculuk yaparak Azyaryska'ya göz atmaya gitti. Köye vardığında her birinde yaşlı birer dulun ikamet ettiği birkaç ahşap evle karşılaştı. Bu kadınlardan birisi –ki seksen beş yaşındaydı– ona gülümseyip Lemkin'i hatırlamak için fazlasıyla genç ol-

⁶ Josef Lemkin ise kanunları: John Cooper, *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention* (Palgrave Macmillan, 2008), 6.

⁷ Ömrünün sonuna kadar anlatacaktı: Lemkin, *Totally Unofficial*, 17.

⁸ "Kötülüğün insanlığa nasıl eziyet ettiğine bakın": J. D. Duff, *Russian Lyrics* (Cambridge University Press, 1917), 75.

duğunu söyledi. Faydalı olabileceğini belirterek meslektaşımı terk edilmiş bir Yahudi mezarlığına gönderdi.

Azyaryska, Belarus, 2012

Arkadaşım bu mezranın yakınlarında, önceki çağlarda Fransızca ve Lehçe kitaplarıyla ün salmış olan Belaruslu soylu aile Skirmurtlerin mesken tuttuğu Miżeryčy köyüne rastladı. “Belki de Lemkin’in annesi bu yüzden o kadar çok dil biliyordu,” diye bir önerme sundu.

Lemkin’in söz ettiği yıllar salt pastoral bir yaşamdan ibaret olmamıştı. Kendisi daha çocukken “pogromları” ve Yahudilere yapılan toplu saldırıları duymuştu. Lemkin altı yaşındayken, yani 1906 yılında Białystok’ta tek seferde yüz Yahudi öldürülmüştü. Lemkin karınların deşildiğini ve kuş tüyüyle doldurulduğunu tasavvur etmişti, ama aslına bakılırsa bu izlenimleri, Bialik’in bin altı yüz kilometre güneyde yaşanan başka bir vahşeti tüm ayrıntılarıyla anlattığı *Katliam Şehrinde* adlı şiirinde geçen “tüy doldurmuşlar yarılmış karnına” dizesinden edinmiş olması daha muhtemeldi.⁹ Bialik’in eserlerinden haberdar olan Lemkin’in (1926 yılında) yayımlanan ilk kitabı da bu şairin *No-*

⁹ “Tüy doldurmuşlar yarılmış karnına”: Paul R. Mendes-Flohr ve Jehuda Reinharz, *The Jew in the Modern World: A Documentary History* (Oxford University Press, 1995), 410.

ach ve Marynka isimli kısa romanının İbraniceden Lehçeye çevirisi olacaktı.¹⁰ Kudüs'teki üniversitenin kütüphanesinde bu kitabın bir kopyasını buldum; eserde Yahudi bir oğlanla Ukraynalı bir kızın gençlik aşkı ve gruplar arasındaki ihtilaf öykülenmişti (Kitabın İngilizce başlığı *Behind the Fence (Tel Örgünün Ardında)* idi.)

Lemkinler 1910 yılında Ozerisko'dan ayrılıp yakın civardaki Wolkowysk'teki başka bir çiftliğe yerleşmişti. Aileyi taşınmaya iten şey, çocukların daha iyi eğitim almasını sağlama ve Lemkin'in şehirdeki bir okula yazılmasına olanak tanıma arzusu olmuştu. Lemkin burada Tolstoy ("bir fikre inanmak onu yaşamak anlamına gelir," demekten hoşlanırdı) ile Henryk Sienkiewicz'in aşkı ve Antik Roma'yı konu alan *Quo Vadis* adlı tarihi romanının hayranı olmuştu.¹¹ Nancy Ackerly'ye bu romanı okuduğunda on bir yaşında olduğunu ve bu sebepten annesine Romalılar Hristiyanları aslanlara atarken polisin neden müdahale etmediğini sorduğunu söylemişti. Lemkin anı kitabında analogik meselelere –örneğin Yahudilerin 1911 yılında Kiev'de gerçekleştiği iddia edilen "dini törenle" öldürülmesine ilişkin bir açıklamaya– kendisini ve okuldaki diğer Yahudi öğrencileri dini mensubiyetlerinden ötürü alay konusu haline getiren olaylara değinmişti.

59

I. Dünya Savaşı 1915 yılında Wolkowysk'e kadar uzanmıştı. Lemkin, hem tamamlanmayan hem de vardığım kanaate göre yaratıcılığın getirdiği abartıdan tam anlamıyla yoksun olmayan anı kitabında, Almanların gelir gelmez ailesinin çiftliğini hasara uğrattığını, aynı şeyi 1918 yılında tekrarladığını, ancak Bella'nın kitaplarının zarar görmediğini yazmıştı. Dillere olağanüstü yatkınlık sergileyen iyi bir öğrenci olarak Białystok'taki lisede öğrenim görmüştü. Savaşın sona ermesiyle Wolkowysk Polonya'nın topraklarına katılmıştı, böylece Lemkin de, tıpkı Lauterpacht ve Leon gibi, Polonya vatandaşlığına geçmişti.

¹⁰ Bialik'in eserlerinden haberdar olan Lemkin: Hayyim Bialik ve Raphael Lemkin, *Noach i Marynka* (1925; Wydawnictwo Snunit, 1986.)

¹¹ "Bir fikre inanmak onu yaşamak anlamına gelir": Lemkin, *Totally Unofficial*, xl.

I. Dünya Savaşının bitişi, Lemkin ailesine farklı bir trajediye getirmişti. Küresel grip salgını 1918 Temmuzunda Wolkowysk'e ulaşmıştı ve Lemkin'in küçük kardeşi Samuel bu hastalığın sayısız kurbanından biri olmuştu.

Lemkin grupların yok edilmesi üzerine düşünmeye işte o sıralar, yani on sekiz yaşındayken başladığını söylemişti. Odak noktalarından biri, 1915 Yazında Ermenilere yapılan ve o dönemki haberlerde yer alan toplu katliamdı. Lemkin'in ifadesiyle "1,2 milyondan fazla Ermeni" "yalnızca Hıristiyan oldukları gerekçesiyle" öldürülmüştü.¹² 1918 yılında Lemberg'de işlenen cinayetlerle ilgili raporu hazırlayacak olan Osmanlı İmparatorluğu Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau Ermeni katliamını "bütün çağların en büyük suçu" şeklinde tanımlamıştı.¹³ Ruslar ise bunu "Hıristiyanlığa ve medeniyete karşı suç" olarak görmüştü. Aslında Fransızlar da bu ifadeyi daha önce kullanmış, fakat Müslümanların hassasiyetlerinden endişe duyarak "insanlığa ve medeniyete karşı suç" olarak değiştirmişti.¹⁴ "Bir millet öldürüldü ve suçlular serbest bırakıldı," yazan Lemkin, "en korkunç" failin Osmanlı nâzırı Talat Paşa olduğunu belirtmişti.¹⁵

Lemkin, Białystok, 1917

60

Lemkin'in öyküsü I. Dünya Savaşının bitişi takip eden dönemde biraz belirsizleşiyordu. Lwów'daki çalışmalarının ara sıra bahsi geçiyor ve çeşitli kalemlerden çıkma hayat hikâyelerinde dilbilim öğrenimi gördüğü öne sürülüyor olsa da, bu belgeler hiçbir ayrıntı sunmuyordu. Ne bulabileceğimi görmek üzere Ukraynalı asistanlarım Ivan ve Ihor'un yardımıyla Lviv'deki arşivlere geri gitmiş, fakat

¹² "1.2 milyondan fazla Ermeni": A.g.e., 19.

¹³ "Bütün çağların en büyük suçu": Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Berghahn Books, 2003), 421.

¹⁴ "Hıristiyanlığa ve medeniyete karşı suç": Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918* (Princeton University Press, 1968), 201.

¹⁵ "Bir millet öldürüldü": Lemkin, *Totally Unofficial*, 19.

oradan da eli boş dönmüştüm. Lemkin'in hayatıyla ilgili anlatılar yanlış olabilir miydi? Yoksa o bir hayalperest miydi? Bütün bir yaz boyunca, ta ki ben Lemkin'in 1926 yılında hukuk alanındaki doktora derecesini aldığından söz edilen üniversite yıllığını tesadüfen bulana kadar hiçbir bilgi edinememiştik. Yıllıkta tez danışmanlarından birinin adı geçiyordu: Profesör Dr. Julius Makarewicz, diğer bir deyişle Lauterpacht'a ceza hukukunu öğreten adam. Bu durum ilginçti, hatta olağanüstüydü; Nürnberg duruşmalarına ve uluslararası hukuka soykırım ve insanlığa karşı suç mefhumlarını kazandıran bu iki adam, aynı öğretmenden ders almıştı.

Yeniden araştırma yapmak üzere şehir arşivine geri döndük. Ivan itina isteyen bir görevi üstlenip 1918 ile 1928 yılları arasında hukuk fakültesinde eğitim gören öğrencilere ilişkin her bir cildi sistematik biçimde inceledi ve bir sonbahar gününde beni her birinde yüzlerce sayfa öğrenci kaydı bulunan otuz iki tane ciltli kitabın yığıldığı bir masaya götürdü.

Lemkin'i ararken binlerce sayfanın üzerinden geçtik. Ciltlerin çoğu yıllardır açılmamıştı, diğerleriye ayraç olarak kullanılmış minik kâğıt parçalarıyla kısa süre önce araştırma yapan birinin izlerini taşıyordu. Birkaç saat çalıştıktan sonra 1923-24 akademik yılına ait dekanlık kataloğuna, *H* ile *M* harflerinin aralığını kapsayan 207. cilde eriştik.¹⁶ Ivan sayfalardan birini çevirip ufak bir çığlık attı; "R. Lemkin" şeklinde bir imza bulmuştu.

Özgüvenle yazılmış olan bu siyah karalama, Lemkin'in Lwów'da yaptığı çalışmaları doğruluyordu. Ivan'la birbirimize sarıldık, bizi gören pembe bluzlu yaşlı hanım ise gülümsedi. Lemkin doğum tarihini ve yerini (24 Haziran 1900, Bezwodne), anne ve babasının isimlerini (Josef ve Bella), onların memleketini (Wolkowysk), Lwów'daki adresini ve ilgili akademik yılda aldığı bütün dersleri 1923'te yazmış ve imzalamıştı.

1921 Ekiminde üniversiteye yazılmasından 1926 yılındaki mezuniyetine kadarki bütün akademik kayıtlarını kısa süre içinde topladık. 1924 yılına ait bir belgede *-Absolutorjum-* aldığı bütün dersler listelenmiş, 1926 tarihli *Protokol egzaminuda*¹⁷ (imtihan

¹⁶ Birkaç saat çalıştıktan sonra: Lviv Oblastı Hükümet Arşivi, kütük 26, liste 15, dosya 459, s. 252-3.

¹⁷ 1924 yılına ait bir belgede: Lviv Oblastı Hükümet Arşivi, kütük 26, liste 15, dosya 459, s. 252-3.

sertifikası) ise 20 Mayıs itibariyle hukuk alanında doktora derecesi kazandığı tasdik edilmişti. Derlediğimiz belgeler Białystok Lisesinden 30 Haziran 1919 tarihinde alınan lise diploması, bundan üç ay sonra Krakov'da bulunan Jagiellonian Üniversitesi Hukuk Fakültesine yaptırdığı kayıt ve 12 Ekim 1921'de Lwów'daki hukuk fakültesine gelişi dâhil olmak üzere yepyeni bilgiler de içeriyordu.

Ne var ki, 1920 yazından itibaren bütün bir yılı hayatından kaybolup gitmiş gibiydi. Görünüşe bakılırsa, Lemkin ne anı kitabında ne de başka bir yerde Krakov'dan söz etmişti. Oradayken hukuk tarihi ve Polonya'ya ilişkin çeşitli konularda ders almış, ancak ceza hukuku ya da uluslararası hukuk okumamıştı. Polonyalı bir akademisyen Lemkin'in Polonya-Sovyet Savaşında er olarak savaştığını ileri sürmüştü, kendisi de bir defasında Mareşal Piłsudski'nin Bolşevik kuvvetlerini Polonya'nın doğusunda safdışı bıraktığı 1920 yılında yaralandığını ima etmişti. Yine de anılarını yazarken böylesi konularda sessiz kalmıştı. Polonyalı hukuk bilimci Profesör Marek Kornat ise bana Lemkin'in 1919 yılında Polonya ordusunda görev yaptığına dair beyanının hatalı olduğu anlaşılınca Krakov'daki üniversiteden atıldığını söylemişti (Lemkin yalnızca bir askeri hâkime gönüllü asistan olarak hizmet etmişti.) Bu gerçeği öğrenen Jagiellonian Üniversitesi yetkilileri onu okuldan atmıştı (Profesör Kornat'ın söylediğine göre Krakov, liberal Lemberg'e kıyasla "son derece muhafazakâr bir yerdi.")¹

61

"Lwów'da," diye yazmıştı Lemkin anılarına, "hukuk ihtisasına kaydoldum." Kitap pek az detay sunuyordu, fakat yeni keşfettiğimiz üniversite kayıtlarını kuşanınca aldığı dersleri ve kaldığı adresleri öğrenmeyi başardım.

Lauterpacht mezun olduktan iki sene sonra Lwów Üniversitesine gelmiş, 1921 ile 1926 arasındaki beş yılını burada geçir-

¹ "Son derece muhafazakâr bir yerdi": Marek Kornat, 'Rafał Lemkin's Formative Years and the Beginning of International Career in Inter-war Poland (1918–1939)', Rafał Lemkin: *A Hero of Humankind*, ed. Agnieszka Bienczyk-Missala ve Slawomir Debski (Polish Institute of International Affairs, 2010), 59–74 içinde; Profesör Kornat'ın yazara yolladığı e-posta, 3 Kasım 2011.

mişti. 1921 Eylülünde başlayarak sekiz s6mestr boyunca kilise hukuku, Polonya adli sistemi ve Roma hukuku gibi muhtelif konular dâhil olmak 6zere kırk beş tane ders almış, bu derslerin birçoğu Lauterpacht'a da 6ęretmenlik yapan kişiler tarafından verilmişti. Polonya Rusya'ya karşı verdiği uzun savaştan yeni bir sınırın 6izilmesiyle nihayet 6ıkarken, Lemkin ilk senesinde şehrin batı yakasındaki Stebona Sokağı (g6n6m6z6n Hlyboka Sokağı) 6 numarada yaşamıştı. Curzon Hattının 1919 yılında Lauterpacht'ın katkısıyla 6izilen 6zg6n konumundan yaklaşık 240 kilometre doğuda yer alan bu yeni sınırla d6rt milyon Ukraynalı Polonya'nın hâkimiyeti altına girmişti.

Lemkin'in oturduğu d6rt katlı binanın s6slemeli bir yapısı vardı, giriş kapısının 6zerindeki taşa gen6 bir kadın fig6r6 kazınmış, her pencerenin 6st kısmına ise binanın karşısında yer alan ve ben orayı ziyaret ettiğimde metruk bir alandan ibaret olan işlek 6i6ek pazarını yansıtırcasına narin 6i6ekler oyulmuştu. Bina, 1919 yılında Başkan Woodrow Wilson i6in 6alışan gen6 hukuk6u Arthur Goodhart'la birlikte Vysoky Zamok'un (Y6ksek Kale olarak da bilinir) zirvesine tırmanıp onu gelecekteki sorunlar hakkında uyaran Dr. Fiedler'in rekt6rl6k yaptığı Lemberg Teknik Okuluna yakındı.

Zamarstynivs'ka Sokağı 21 numara, Lw6w (2013)

Lemkin sonraki senesinde, Lauterpacht'a Avusturya ceza yasasını öğrettikten sonra bambaşka birine dönüşen Profesör Dr. Julius Makarewicz'ten Polonya ceza yasası dersleri almıştı. Diğer dersleri arasında, 1941 yılında Almanların gelişiyle yaşamları sona erecek olan iki profesörün verdiği uluslararası ticaret hukuku (Profesör Allerhand) ve mülkiyet hukuku (Profesör Longchamps de Berier) da yer almıştı. Lemkin ikinci öğretim yılını Grodecka Sokağı (günümüzün Horodotska Sokağı) 44 numarada, opera binasına uzanan ana yolun üzerindeki Palladyan tarzı görkemli bir binada, St. George Katedralinin upuzun gölgesi altında geçirmişti. Burası Szeptyckich Sokağında büyükbabam Leon'un dünyaya geldiği eve iki adım mesafedeydi.

Lemkin 1932 Sonbaharında başlayan üçüncü akademik yılını Profesör Makarewicz'den iki ders daha alarak ceza hukukuna adanmıştı. Ayrıca ilk uluslararası hukuk dersini, Lauterpacht'ın başvurup kabul edilmediği mevkide bulunan Ludwik Ehrlich'ten görmüştü.² Yeniden ev değiştiren Lemkin, demiryolu hattının arka tarafında işçi sınıfının yaşadığı daha yoksul bir mahalleye taşınmıştı; buraya ulaşmak için altından geçtiği köprü kemeri, bundan yirmi yıl sonra Alman işgali altındaki Lemberg'de Yahudi gettosunun giriş kapısı olarak kullanılacaktı. Günümüzde ise Zamarstynowska Sokağı (Zamarstynivs'ka Sokağı) 21 numaradaki bakım ve muhafaza isteyen bu konut, insanda karanlık ve kasvetli bir his bırakmaktadır.

Her yeni evi bir öncekinden daha gösterişsiz görünen Lemkin adeta bir düşüş yaşıyormuş gibiydi.

62

Lemkin anılarında ne bu evlerden ne de Lwów'daki hayatından söz etmişti. Bahsettiği tek şey, üniversitedeki öğrenimine başlamadan üç ay önce, 1921 yılının Haziran ayında Berlin'de yapılan "pitorresk ve sansasyonel" duruşmaydı. Davalı, Almanya'nın başkentinde eski Osmanlı nâzırı Talat Paşa'ya suikast düzenleyen Soğomon Tehliryan adında genç bir Ermeniydi. Dava hıncahınc dolu bir mahkeme salonunda görülmüştü (çeyrek asır sonra Nürnberg'de

² Ayrıca ilk uluslararası hukuk dersini aldığı Ludwik Ehrlich 11 Nisan 1889'da Ternopil'de doğmuş, 31 Ekim 1968'de Kraków'da ölmüştür.

Lemkin'e yardım edecek olan genç Alman hukuk öğrencisi Robert Kempner mahkeme salonunun halka açık olan bölümünde oturmuştu.) Duruşmayı ismine yakışır şekilde Hâkim Dr. Erich Lehmberg yönetmişti. Dans derslerine ve mandoline düşkün, "kavruk, esmer tenli ama soluk yüzlü" bir öğrenci olan Tehliryan, Talat Paşa'yı katledilen ailesinin ve memleketi Erzurum'daki diğer Ermenilerin intikamını almak için öldürdüğünü ileri sürmüştü.³

Tehliryan'ı savunan avukat grup kimliği kartını oynamış, davalının yalnızca Ermenilerden oluşan o "geniş ve sabırlı" ailenin intikamcısı olduğunu öne sürmüştü. En önemli tanığı ise 1915 yılındaki Ermeni katliamının suçlusunun Türkler olduğunu söyleyen altmış iki yaşındaki Alman Protestanlık misyoneri Johannes Lepsius olmuştu. Hâkim Lehmberg jüri üyelerine Tehliryan'ın "manevi çalkantısı" sebebiyle özgür iradesiyle hareket etmediğine kanaat getirmeleri halinde onu serbest bırakmalarını söylemişti. Jürinin büyük karışıklıklara yol açan "suçsuz bulundu" kararına varması bir saat dahi sürmemiştir.

Basında geniş yer bulan duruşma, sınıftaki tartışmaların da konusu haline gelmişti.

Lemkin anı kitabında, "bu meseleyi profesörlerimle tartıştım," diye yazmıştı.⁴ Söz konusu profesörlerin kim olduğuna dair hiçbir ipucu vermemiş olsa da, Türkiye'nin bunca Ermeni vatandaşına kötü muamele edip cezasız kalmasına imkân veren kuralların adilaneliğiyle ilgili endişelerini ifade etmişti. Lemkin Tehliryan'ın bu eylemi küresel ahlaki düzeni savunmayı amaçlayıp "insanlığın vicdanı için kendini adli subay tayin ederek" gerçekleştirmesi gerektiğine ilişkin fikre şüpheyile yaklaşmıştı. Bununla birlikte, onu daha çok rahatsız eden şey, masum Ermenilerin katlinin cezasız kalacağı düşüncesi olmuştu.

İlerleyen yıllarda profesörleriyle yaptığı tartışmaları sıklıkla yeniden gündeme getirmişti. Lemkin hocalarına Tehliryan'ın doğru olanı yaptığını söylemişti. Profesörlerden biri ona, "Peki ya egemenlik? Devletin vatandaşlarına istediği gibi muamele etme hakkı ne olacak?" diye sormuştu. Aslına bakılırsa profesör hak-

³ "Kavruk, esmer tenli ama soluk yüzlü": 'Says Mother's Ghost Ordered Him to Kill', *New York Times*, 3 Haziran 1921; 'Armenian Acquitted for Killing Talaat', *New York Times*, 4 Haziran 1921, 1.

⁴ "Bu meseleyi profesörlerimle tartıştım": Lemkin, *Totally Unofficial*, 20.

lıydı, zira o zamanlar uluslararası hukuk her devlete dilediğini yapma olanağı tanıyordu. Türkiye'nin yapmış olduğu eylemlerde bulunmasını, yani kendi vatandaşlarını öldürmesini engelleyen hiçbir antlaşmanın mevcut olmaması şaşırtıcıydı. Egemenlik, tam ve mutlak egemenlik demekti.

Lemkin egemenliğin dış politikalar, okul ve yol yapmak yahut insanların refahını sağlamak gibi başka işler için amaçlandığını söyleyerek buna sert bir cevap vermişti. Egemenlik devlete "milyonlarca masum insanı öldürme hakkının" tanındığı anlamına gelmiyordu. Eğer geliyorsa da, dünyanın bu tür davranışları engelleyecek yasalara ihtiyacı vardı. Lemkin'in bir profesörüyle yaptığını belirttiği fakat doğrulanamayan bir görüşmesi sırasında münakaşaları muazzam bir aydınlanma anına doğru ilerlemişti.

"Ermeniler Türkleri yaptıkları katliam gerekçesiyle tutuklatmaya çalışmış mıydı?"

Profesör, "tutuklanmalarını gerektirecek herhangi bir yasa yoktu," diye cevap vermişti.

Lemkin, "bunca insanın öldürülmesinde payları olmasına rağmen bile mi?" diyerek karşı çıkmıştı.

Profesör bu soruya, "öyleyse birkaç tavuğa sahip olan bir adamı ele alalım," diye karşılık vermişti. "Adam tavukları öldürür. Neden öldürmesin? Bu durum seni ilgilendirmez. Eğer müdahale edersen, sınırları çiğnemiş sayılırsın."

Lemkin sert bir dille, "Ermeniler tavuk değildi," demişti.

Profesör bu gençlere özgü yorumun üzerinde durmamış, sonra da farklı bir yöntem izlemişti: "Bir ülkenin iç işlerine müdahale ettiğin zaman, o ülkenin egemenliğine tecavüz etmiş olursun."

Lemkin de, "o halde Tehliryan'ın tek bir adamı öldürmesi suç iken, aynı adamın bir milyon kişiyi öldürmesi suç değil midir?" diye sormuştu.

Profesör omuz silkmişti. Ona göre Lemkin "genç ve heyecanlıydı." "Uluslararası hukukla ilgili bir şeyler bilseydin..." diye devam etmişti.

Peki, bu hikâye doğru muydu? Lemkin hayatı boyunca bu diyaloga defalarca geri dönmüş, Tehliryan davasının hayatını değiştirdiğini beyan etmişti.⁵ *The New York Review of Books* der-

⁵ Lemkin hayatı boyunca: Herbert Yahraes, 'He Gave a Name to the World's Most Horrible Crime', *Collier's*, 3 Mart 1951, 28.

gisinin editörü Bob Silvers aynı öyküyü 1949 yılında Lemkin'in Yale Hukuk Fakültesinde verdiği derste dinlediğini anımsıyordu (Silvers'in hocasıyla ilgili aklında kalan, "yalnız, azimli, anlaşılması güç, duygusal, soyutlanmış ve coşkulu" bir adamdı, kendisi tam anlamıyla etkileyici biri olmasa da "insanları etkilemeye *çalışırdı*.")⁶ Lemkin diplomatlara, gazetecilere, hatta bir oyun yazarına da aynı hikâyeden söz etmişti. Bahsi geçen konuşmayı yaptığı isimsiz profesörün kim olduğunu merak ediyordum. Ortada tek bir bariz ipucu vardı; o profesörü, ona sınıf gibi son derece resmi bir ortamda meydan okuyabileceğini düşünecek kadar yakından tanıyor olmalıydı.

63

Böylece Lviv Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Profesör Roman Shust'tan, yani kurumla alâkalı "her şeyi" bildiği söylenen kişiden yardım istedim. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Lemkin'in zihnini uzun süre meşgul eden bir sorunu yeniden değerlendirdiği ve Türkiye'nin Ermeni katliamını 1915'te henüz icat edilmemiş bir kelime olan "soykırım" şeklinde ananları suçlu ilan edemeyeceğine hükmettiği gün kendisiyle buluştuk.⁷

Dekan Shust'un küçük ofisi, Avusturya-Macaristan döneminden kalma eski parlamento binasında bulunuyordu. Sık, gri saçları, dostane ve davetkâr gülümsemesiyle bu heybetli adam sandalyesine yayılmıştı ve uzaklardan gelen Londralı bir akademisyenin memleketiyle ilgili eski hikâyelerine ilgi duyabilecek olması, anlaşılan o ki onu neşelendirmişti. Lemkin'in ismini duymuştu, ancak Lauterpacht'tan haberi yoktu ve Ivan'la birlikte su yüzüne çıkardığımız arşiv materyallerine büyük bir ilgi duyduğunu ifade etti.

Dekan Shust, "Nazilerin 1941 yılında burada bulundukları sırada Yahudileri bulabilmek için öğrenci kayıtlarını incelediğini biliyor muydunuz?" diyerek düşüncelere daldı. Bir formda Lemkin'in uyruğunu belirtmek üzere "Musevi" yazdığı satırı işaret etti. Öğrenciler de, Lemkin ve Lauterpacht'a öğretmenlik yapan

⁶ "Yalnız, azimli, anlaşılması güç, duygusal": Yazarın Robert Silvers'la röportajı, 11 Aralık 2011, New York.

⁷ Hükmettiği gün kendisiyle buluştuk: *Altuğ Taner Akçam v. Turkey* (başvuru no: 27520/07), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 25 Ekim 2011 tarihli karar.

Profesör Allerhand gibi hocalar da evrakından kurtulmak için arşivlere gelmişti.

Dekan, "Profesör Allerhand'ın başına nelerin geldiğini biliyor musunuz?" diye sordu. Başımı sallayarak onayladım.

Sözlerine "Janowska kampında öldürülmüş," diye devam etti, Allerhand hemen şuracıkta, şehir merkezinde hayatını kaybetmişti.⁸ "Alman polis memuru Yahudi bir adamı öldürüyormuş, Profesör Allerhand de polisin dikkatini dağıtmak istemiş, bu yüzden gidip ona basit bir soru sormuş: 'Senin ruhun yok mu?' Polis memuru Allerhand'e dönmüş, silahını çıkarıp onu vurarak öldürmüştü. Bu hikâye başka bir tutsağın anılarında geçiyordu," deyip iç çekti.

"Lemkin'le konuşan profesörü bulmanıza yardımcı olmaya çalışacağız," dedi. Ardından profesörlerin tıpkı günümüzde olduğu gibi 1920'li yıllarda da çeşitli siyasi görüşlere sahip olduğunu açıklamaya girişti. "Kimileri sınıflarına Yahudi veya Ukraynalı öğrencileri asla kabul etmemişti, bazılarıysa Yahudileri sınıfın en arka sıralarına oturtmuştu," dedi. Lemkin'in formlarını dikkatle inceleyen Dekan Shust, "notları kötüymüş," derken şaşkındı, muhtemelen bunun sebebi Ulusal Demokrat Parti'nin olası destekçileri olan bazı profesörlerde "olumsuz bir tavra" sebebiyet veren "uyruğu" olmuştu. Dekan bu partinin lideri Roman Dmowski'nin azınlıklara karşı "karmaşık" duygular besleyen başlıca milliyetçilerden biri olduğunu açıkladı.⁹ Bu da bana Henry Morgenthau'nun 1919 Ağustosunda Lwów'da Dmowski ile yapmış olduğu görüşmeyi hatırlattı. Amerikalı diplomat, Dmowski'nin "Yahudi aleyhtarlığının dini değil, siyasi olduğunu" açıklayarak Polonya'nın sadece Lehlere ait olduğunu söylediğini kaydetmişti. Dmowski siyasi ya da başka bir nedenden ötürü Polonyalı olmayan hiçbir Yahudiye karşı önyargı taşımadığını iddia etmişti.

Dekan sözü yeniden 1918 yılının Kasım ayında gerçekleşen olaylara, kendi deyimiyle Yahudi "tasfiyelerine" getirdi. Öğrenci-

⁸ "Janowska kampında öldürülmüş": Janowska kampı 1941 Ekiminde Lemberg'in kuzeybatısındaki bir banliyöde, Janowska Sokağı 134 numarada yer alan fabrikanın yanındaki alanda kurulmuştu. Leon Weliczter Wells, *The Janowska Road* (CreateSpace, 2014).

⁹ Azınlıklara karşı "karmaşık" duygular besleyen başlıca milliyetçilerden: Roman Dmowski 9 Ağustos 1864'te doğmuş, 2 Ocak 1939'da ölmüştür.

ler, özellikle Avusturya-Macaristan döneminin hocalarından daha hoşgörüsüz olan bazı genç profesörlerin “olumsuz görüşlerine” maruz kalmıştı. “Lemkin burada öğretim görürken Lwów toplumu çokdilli ve çokkültürlüydü, şehir nüfusunun üçte biri Yahudiydi,” diyen dekan, bunu her daim aklında tutmamı söyledi.

Bunun ardından Lemberg’deki profesörlerin 1912 yılında çekilmiş bir fotoğrafını hayranlıkla inceledik.¹⁰

Wzrost prawa (adwokaci), 1) J. Tyl, 2) A. Doliński, 3) J. Lyskowski, 4) M. Chłędzka, 5) A. Halton, 6) W. Abraham, 7) S. Grabski, 8) D. Halton, 9) S. Starzyński, 10) J. Makarewicz, 11) E. Buzak, 12) P. Ighkreski, 13) P. Stawski, 14) B. Rozkoński, 15) J. Makarewicz, 16) A. Jankowski, 17) A. Bujala, 18) K. Steba.

Lemberg Hukuk Fakültesi, 1912; Julius Makarewicz sakallı haliyle en alt sıranın bir üstünde, ortada görülüyor.

Dekan dikkatini grubun ortasında uzun sakallıyla yer alan Julius Makarewicz’e yöneltti. Lemkin’in uzun alıntılar yaptığı isimsiz profesörün muhtemelen Makarewicz olabileceğini, zira kendisinin Lauterpacht ve Lemkin’e ceza yasasını öğrettiğini belirtti. Sonra hızlıca bir telefon görüşmesi yaptı ve birkaç dakika sonra başka bir meslektaşımız odaya girdi. Doçent Dr. Zoya Baran, Makarewicz konusunun esas uzmanıydı. Baran zarif, otoriter ve ilgili bir tavırla Makarewicz’le hakkında kısa süre önce yazmış olduğu uzun Ukrayna makaleyi bize özetledi.¹¹

¹⁰ Hayranlıkla inceledik: Adam Redzik, *Stanislaw Starzynski, 1853–1935* (Monografie Instytut Allerhanda, 2012), 54.

¹¹ Zarif, otoriter ve ilgili: Zoya Baran, ‘Social and Political Views of Julian Makarewicz’, *Historical Sights of Galicia, Materials of Fifth Research Local History Conference*, 12 Kasım 2010, Lviv (Ivan Franko Lviv National University, 2011), 188–98 içinde.

İsimsiz profesörün “kesinlikle” Makarewicz olduğunu söyleyemeyeceğini fakat bunun “muhtemel” olduğunu belirtti. “Makarewicz Yahudi olarak dünyaya gelmiş, sonradan vaftiz edilerek Katolik olmuştu. Milli azınlıklarla ilgili çalışmalar yayınlamıştı ve bunlar desteklediği siyasi partinin, yani Chadecja adıyla bilinen Polonya Hristiyan Demokrat Partisi’nin ideolojik platformu haline gelmişti.”

Peki, Yahudiler ve Ukraynalılar gibi azınlıklarla ilgili görüşleri nelerdi?

Doçent Baran açıkça, “Ülkeyi yönetmeye hiçbir zaman niyetlenmeyen milli azınlıklara müsamaha gösterilirdi,” dedi. “Slav azınlığı mı? Onlardan nefret edilirdi. Yahudiler mi? Dışarı göç etsinlerdi,” derken elini birisini başından savarmış gibi havada salladı.

Makarewicz’in milli azınlıkları, özellikle belirli bir bölgedeki nüfusun “çoğunluğunu” oluşturdukları zaman, hele ki “devletin sınırlarında yaşıyorlarsa” “tehlikeli” bulduğunu söyleyerek sözlerine devam etti. Lwów da sınır şehri muamelesi yapıyordu, dolayısıyla Makarewicz Lwów’daki Yahudi ve Ukraynalıların bağımsızlığını yeni kazanan Polonya için tehdit oluşturduğunu düşünmüştü. Baran bir düşüncesini daha sundu: Makarewicz “sağcı politikayı destekliyordu,” 1919 Polonyalı Azınlıklar Antlaşmasından nefret ediyordu, çünkü orada Lehlere karşı ayrımcılık yapılmıştı. Azınlıklar hakları ihlal edildiği takdirde Milletler Cemiyeti’ne şikayette bulunabiliyorken Lehler bunu yapamıyordu. Makarewicz hem bir milliyetçi hem de zorluklardan geçmiş bir adamdı. 1945 yılında KGB tarafından tutuklanmış ve Sibirya’ya sürülmüştü. Polonyalı bir grup profesörün müdahalesiyle serbest bırakılmış, ardından hukuk fakültesinde öğretim vermeyi sürdürmek üzere Sovyet kontrolündeki Lvov’a dönmüştü. 1955 senesinde ise vefat etmişti.¹²

Dekan, “Lauterpacht ve Lemkin’in ders aldığı sınıfları görmek ister misiniz?” diye sordu. Evet, çok isterim, diye yanıt verdim.

64

Ertesi sabah Shevchenka Bulvarında, Ukrayna’nın en güzide yirminci yüzyıl tarihçilerinden biri olan Mykhailo Hrushevsky hey-

¹² 1955 senesinde ise vefat etmişti: Julius Makarewicz 5 Mayıs 1872’de doğmuş, 20 Nisan 1955’te ölmüştür.

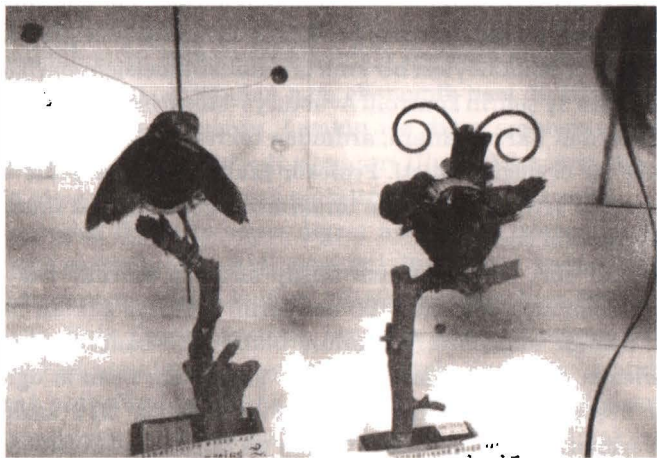
kelinin gölgesinde Zoya ile buluştuk. 1930'lu yıllarda akademisyenlerin anlaşılmaz ve karmaşık matematik problemlerini çözmek amacıyla bulunduğu İskoç Kafesine daha önceleri ev sahipliği yapan binanın yakınlarındaydık. Zoya'ya Roman adlı bir doktora öğrencisi eşlik ediyordu. Roman, Profesör Makarewicz'in 1915 ile 1923 yılları arasında Hrushevskoho Sokağı (eski adıyla Güneybatı Mykolaja Sokağı) 4 numarada bulunan eski hukuk fakültesi binasının N13 sınıfında verdiği tüm derslerin listesini bulmuştu. Bulunduğumuz yere iki adım mesafedeki on dokuzuncu yüzyıldan kalma, Avusturya-Macaristan tarzı üç katlı, görkemli binanın dış cephesi iki renge boyanmıştı –zemin kat krem, üst katlar ise toprak rengiydi. Binanın duvarında bu çatı altında eğitim görmüş ünlü isimlerin yazılı olduğu birkaç levha vardı, ancak ne Lauterpacht'ın ne Lemkin'in ne de başka bir hukukçunun adı geçiyordu.

Eski Hukuk Fakültesi binası, Hrushevskoho Sokağı 4 numara, 2012

İçerisi tavandan sarkan küre biçimli cam lambalardan yayılan loş ışıkla, viran haldeki sınıfları ve duvarların çatlayıp dökülen boyasını görmemize yetecek kadar aydınlatılmıştı. Hukuk fakültesi öğrencilerinin sokakların soğuşundan ve çatışmalardan kaçıp bu düzen ve kurallar tapınağına sığındığını tasavvur etmek çok da güç değildi. Burada artık biyoloji fakültesi yer alıyordu; fakültenin dekanı bizi karşılayıp üst kattaki zooloji müzesine götürdü. Müzedeki fevkalâde koleksiyonun tarihi Avusturya-Macaristan dönemine da-

yanıyordu, tam beş tane oda ölüm yadigârlarıyla doluydu. Kelebek ve güveler, aralarında fener balığı olarak da bilinen, sipsivri dişli *Lophius piscatorius*un da bulunduğu balıklar, bir sürü kertenkele ve sürüngen ile büyükten küçüğe memeli hayvan iskeletleri odalara yerleştirilmişti. Doldurulmuş bir pelikan pencereden şehre doğru bakıyor, ölü maymunlar duvarlara tırmanıyor, akla gelebilecek her şekil ve boyutta rengârenk kuşlar tavandan sarkıyor ve camdan tabutlarında tünüyordu. Binlerce yumurta cinsine, ebadına ve coğrafi konumuna göre özenle sıralanmıştı. Bembeyaz baykuşlar saldırıya geçen bir kartalı gözlüyordu. On dokuzuncu yüzyılda Papua Yeni Gine’de yakalanan, inanılmaz renklere ve güzelliğe sahip olan *Schlegelia wilsonii* adlı cennetkuşunu hayranlıkla seyrettik.

Schlegelia wilsonii, Biyoloji Bölümü, Lviv, 2011

Dekan, “Avusturyalılar şapkalarını tasarlarken bu kuşlardan esinlenmiştir,” izahında bulundu. Sarı-siyah tüylü küçük bir kuşun başında iki sarmal tüy vardı. Bu tüylerden biri sola, diğeriye sağa dönüktü. Bu kuş böylesine alâkasız bir yerde Lviv’in eski sakinlerine, çoktan yitip gitmiş olan gruplarına, yani Leh, Yahudi ve Ermenilere adanmış hiçbir müze bulunmadığı gerçeğini yüzümüze çarpıyordu. Gelgelelim bu şehir, kaybolup gidenlerin taktığı şapkaları anımsatan müthiş bir hayvanbilim koleksiyonuna sahipti.

Bir sonraki durağımız, meşhur Ukraynalı yazar Ivan Franko’nun öğrenim gördüğü, yirminci yüzyılın başındaki hali korun-

muş olan sınıftı. Ukraynalı yazar ve siyasi aktivist Franko, 1916 yılında Lemberg’de sefalet içinde ölmüştü. Şimdiyse kendisine adanmış bu sınıfın yanı sıra, Dekan Shust’un ofisinin yer aldığı sokağın karşı tarafında büyük bir heykeli vardı. Sınıfın kapısını çalıp içeri girdik. Dersi bölünen öğrenciler başlarını kaldırıp bize baktı, muhtemelen Lauterpacht ve Lemkin’in de yaptığı gibi, iç avluya bakan bir sınıfın ahşap sıralarında oturuyorlardı. Parlak gün ışığı odaya vuruyor, tavandan sarkan sekiz pirinç fenerin yaydığı ışığı kesiyordu. Düzenli, yalın, aydınlık ve havadar olan sınıf dinginlik ve düzenin, yapılanma ve hiyerarşinin öğrenim yeri idi.

Lauterpacht ve Lemkin belki bu sınıfta değil ama buna benzer bir odada hukuk öğrenimi görmüştü. Makarewicz Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ceza hukukuyla ilgili son dersini 1918 Sonbaharında bu binada vermişti. Kasım ayında şiddet şehri kuşatırken Lauterpacht böylesi bir sınıfta bulunabilmek için barikatları terk etmiş, o ay şehrin kontrolü Avusturya-Macaristanlılardan Lehlere, onlardan Ukraynalılara, ardından tekrar Lehlere olmak üzere haftada bir el değiştirmişti. Profesör Makarewicz ise şehir elden ele geçerken artık var olmayan imparatorluğun ceza hukukunu öğretmeye devam etmişti.

Lemkin dört yıl sonra aynı ahşap sıralara oturana dek, Makarewicz Polonya ceza hukuku derslerini vermeye çoktan başlamıştı. Saatler değişiklik göstermiş olabilirdi –Lauterpacht Makarewicz’in dersine sabah saat onda katılırken, Lemkin öğleden sonra beşte girmişti– ancak Makarewicz daima N13 sınıfında ders vermişti. Bu durum Joseph Roth’un *İmparatorun Büstü* adlı romanındaki eski Galiçya valisi Kont Morstin’in, ölümü üzerinden yıllar geçtikten sonra bile İmparator Franz Joseph’in taştan büstü önünde her gün yaptığı ritüeli biraz olsun andırıyordu. Morstin romanda, “Eski yurdum Monarşi, tek başına muazzam bir malikâneydi,” diye düşünüyordu, oysa şimdi o malikâne “ayrılmış, bölünmüş, parçalanmıştı.”¹³

Şehrin kontrolü bir gruptan diğerine geçerken, Makarewicz işini yapmayı sürdürmüştü. Ülke değişmiş, hükümet değişmiş, öğrenciler değişmiş, yasalar değişmişti fakat N13 sınıfı aynı kalmış-

¹³ “Eski yurdum Monarşi”: Joseph Roth, *The Bust of the Emperor, Three Novellas* (Overlook Press, 2003), 47 ve 62 içinde.

tı. Makarewicz sonraki yıllarda, yani Sovyet kanunlarının, Hans Frank'ın Alman yasalarının, ardından daha fazla Sovyet hukukunun geldiği dönemde de verdiği dersleri yeni gerçekleri hesaba katacak biçimde değiştirmişti. Bu büyük muris her dersten sonra hukuk fakültesinden çıkmış, Drahomanova Sokağında yürümüş, üniversite kütüphanesinin önünden geçmiş ve kendisi için inşa ettirdiği 58 numaradaki eve çıkan yokuşu yavaş yavaş tırmanmıştı. Orada yuvasına girip dünyaya kapılarını kapatabilmişti.

65

Lemkin 1926 yılında üniversiteden mezun olmuştu. O esnada Bialik'in kısa romanının yanı sıra, Julius Makarewicz'in önsözüne katkıda bulunduğu Rus ve Sovyet ceza hukuku kitabının çevirisini de tamamlamıştı.¹⁴ Mareşal Piłsudski seçilmiş hükümeti deviren darbeye önderlik ettiğinden hem ekonomik hem de siyasi açıdan zor zamanlar yaşanıyordu. Lemkin ise diğer seçenek –diğer bir deyişle Dmowski'nin Yahudi aleyhtarı Ulusal Demokratları– iktidarda olsaydı çok daha kötü olabilirdi diye düşünüyordu.

Darbeden iki hafta sonra siyasi nedenlerle işlenen başka bir cinayet Lemkin'in dikkatini çekmişti. Bu seferki hassas noktasına dokunmuştu, çünkü kurban 1918'de kurulan kısa ömürlü Batı Ukrayna Halk Cumhuriyetinin bolşevik karşıtı başkanı General Symon Petliura olmuştu. General, Paris'teki Racine Sokağında vurularak öldürülmüştü. Daha da kötüsü, suikastçının Petliura'nın emriyle Rusya'da öldürülen Yahudilerin intikamını almak isteyen Samuel Schwartzbard adlı Yahudi bir saatçi olmasıydı. Schwartzbard'ın yargılandığı dava, Lemkin'e Tehliryan meselesinden altı yıl sonra yakından gözlemleyebileceği yeni bir medya sansasyonu sunuyordu.¹⁵ Tanıklar arasında Schwartzbard'ın aleyhine ifade veren Israel Zangwill ile lehine konuşan Maksim Gorki gibi ünlü yazarlar da bulunsa da, davanın yıldızı Ukrayna Kızılhaç'ında

¹⁴ Çevirisini de tamamlamıştı: Rafael Lemkin ve Tadeusz Kochanowski, *Criminal Code of the Soviet Republics*, Dr. Ludwik Dworzad, Magister Zdzilaw Papierkowski ve Dr. Roman Piotrowski'nin katkılarıyla, önsöz Dr. Julius Makarewicz (Seminarium of Criminal Law of University of Jan Kasimir in Lwów, 1926).

¹⁵ Schwartzbard'ın yargılandığı dava: John Cooper, *Raphael Lemkin*, 16.

görevli bir hemşire olmuştu. Haia Greenberg 1919 yılının Şubat ayında bir pogroma şahit olduğunu iddia etmiş, Petliura'nın askerlerinin ordu bandosu çalarken insanları öldürdüğü yönünde ifade vermişti.

Jüri bir saatten kısa sürede konuyu müzakere etmiş, sonra da Schwartzbard'ın eylemlerinin taammüden yapılmadığına kanaat getirip "suçsuz" olduğunu ilan etmişti. *The New York Times* gazetesinde Paris'teki mahkeme salonuna dört yüz kişinin –"Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen beyaz sakallı Yahudiler", "kısacık saçlı modern hanımlar" ve "Slavlara özgü özellikler taşıyan Ukraynalıların"– sığıştığı ve kararı "Fransa'ya yaptıkları tezahüratlarla" karşıladığını bildirilmişti.¹⁶ Lemkin de memnun olmuştu. "Schwarzbard'ı [aynen alıntı] ne ibra ne de mahkûm edebildiler," yazmıştı Lemkin, "anne ve babası da dâhil olmak üzere yüz binlerce masum din kardeşinin" ölümünün öcünü almak isteyen bir adamı cezalandıramamışlardı. Mahkeme aynı zamanda "tek bir kişinin insanoğlunun ahlaki standartlarını korumak maksadıyla hukukun iplerini eline almasını" da onaylamamıştı.¹⁷ Lemkin'in bakış açısına göre, Schwartzbard'ın akli dengesinin yerinde olmadığını ilan edip, sonra da onu serbest bırakmak ustaca alınmış bir karardı.

Lemkin duruşmayı, Lwów'un doksan beş kilometre doğusunda yer alan Brzezany'de zabıt kâtibi ve müddeiumumi olarak görev yaptıktan sonra temyiz mahkemesinde sekreter olarak çalıştığı Varşova'dan takip etmişti. Profesör Makarewicz'in akıl hocalığıyla bu iki duruşma düşünme sürecini hızlandırmıştı. Grupların himayesine yönelik yeni uluslararası kurallar geliştirmek için bir şeyler yapma kararının "aşamalı ama kesin olarak" zihninde "olgunlaştığını" ifade etmişti. Varşova mahkemelerindeki "adli kariyerinin" yanında, "devamlılık ve etki" yaratmak için yazılmış sayısız kitap bunun için zemin oluşturunuyordu.¹⁸ Akademisyenlik, avukatlığa yönelik bir platformdu.

¹⁶ "Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen beyaz sakallı Yahudiler": 'Slayer of Petlura Stirs Paris Court', *New York Times*, 19 Ekim 1927; 'Paris Jury Acquits Slayer of Petlura, Crowded Court Receives the Verdict with Cheers for France', *New York Times*, 27 Ekim 1927.

¹⁷ Mahkeme aynı zamanda: Lemkin, *Totally Unofficial*, 21.

¹⁸ "Adli kariyerinin": *A.g.e.*

Hitler iktidarı ele geçirdiğinde Lemkin müddeiumumi olarak altı yıllık tecrübe edinmişti. O Wolkowyskli çiftçi çocuğu tanınmış ve Polonya'nın önde gelen hukukçu, politikacı ve hâkimleriyle bağlantı kurmuştu. Sovyet ceza kanunu, İtalya'nın faşist ceza hukuku ve Polonya'nın devrim niteliğindeki af yasalarıyla ilgili olarak, çözümleyiciden ziyade betimleyici kitaplar yayımlamıştı.¹⁹ Kendine yeni bir akıl hocası da bulmuştu; bu isim Polonya Yüksek Mahkemesi hâkimi ve Lemkin'in ders verdiği Varşova Özgür Polonya Üniversitesinin kurucusu Emil Stanislaw Rappaport'tu.

Bir yandan da konferanslara katılıp Avrupa'nın dört bir yanındaki kişilerle iletişim ağı kurarak Milletler Cemiyeti'nin ceza hukuku geliştirme çabalarına katkıda bulunmuştu. 1933 İlkbaharında, Ekim ayında Madrid'de yapılacak olan toplantıyı düşünerek "barbarlık" ve "vandallığı" yasaklamaya yönelik yeni uluslararası kurallar önerdiği bir kitapçık yazmıştı.²⁰ Yahudilere ve diğer azınlıklara yapılan saldırılar Hitler'in gölgesi altında katlanarak artarken bu tür kuralların her zamankinden daha da gerekli olduğuna inanıyordu. Hitler'e diktatörce güçler bahşetmek için lâkayt bir Reichstag tarafından kabul edilen yeni Yetki Kanunu vasıtasıyla uygulamaya koyulan bir "imha tasarısı" olarak gördüğü *Kavgam* kitabından ise korkuyordu.

Nesnel bir idealist olan Lemkin, doğru ceza yasalarıyla mezalimin gerçekten önlenebileceğini düşünüyordu. Ona göre azınlık antlaşmaları yetersizdi, bu yüzden "barbarlığı", yani grupların yok edilmesini ve "vandallığı", yani kültüre ve kültürel miraslara yapılan saldırıları önleyerek "halkların yaşamını" koruma altına alacak yeni kurallar tahayyül ediyordu. Fikirleri tamamıyla özgün değildi, zira dünyanın her yerindeki ulusal mahkemelerin en ciddi suçların faillerini yargılayabilmesine ilişkin "evrensel yargı yetkisi" ilkesini destekleyen Romanyalı akademisyen Vespasian V. Pella'nın görüşlerinden faydalanmıştı²¹ (bundan altmış yıl sonra işkence suçuna

¹⁹ Kitaplar yayımlamıştı: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/bibliography.htm>.

²⁰ 1933 İlkbaharında: Raphael Lemkin, 'Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations' (1933), <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm>.

²¹ "Halkların yaşamını": Vespasian Pella, Üçüncü Uluslararası Ceza Hukuku Kongresi raporu, Palermo, 1933, alıntılayan Mark Lewis, *The Birth of the New Justice: The Internationalization of Crime and Punishment, 1919-*

yönelik “evrensel yargı yetkisi” Senatör Pinochet’nin İngiliz mahkemelerinde kapana kısılmasını sağladı.) Lemkin, Pella’nın “barbarlık veyahut vandallık eylemlerinin müşterek bir tehlikeyi beraberinde getireceğine” dair eski çalışmasından alıntı yapmamış olsa da, “evrensel yargı yetkisine” tabi olacak suçlar listesi (korsanlık, kölelik, kadın ve çocuk ticareti ile uyuşturucu kaçakçılığı gibi) konusunda Romanyalı akademisyene hakkını teslim etmişti. Lemkin’in kitapçığı, Milletler Cemiyeti’nin Paris’teki Soufflot Sokağında bulunan Pedone adlı resmi yayınevi tarafından basılmıştı.

Lemkin Madrid konferansında Polonya heyetinde üye olarak yer almayı ummuştu ancak seyahatine hazırlandığı sırada Emil Rappaport onu bir sorunla ilgili uyarmak için aramıştı. Hâkim Rappaport Lemkin’e, Dmowski’nin Ulusal Demokrat Partisiyle ilişkilendirilen *Gazeta Warszawska* adlı günlük gazetede çalışanların çabaları sonucunda adalet bakanının konferansa katılmasına karşı çıktığını söylemişti.²² Lemkin Madrid’e yolculuk etmese de kitapçığının tartışılacağını ve “bir fikir akımı” yaratacağını ümit etmişti. Söz konusu toplantının resmi tutanaklarında makalenin dağıtıldığı kaydedilmişti fakat tartışıldığına dair herhangi bir kanıt yoktu.

Konferans sona erdikten birkaç gün sonra, Almanya Milletler Cemiyeti’nden ayrıldığını ilan ederken *Gazeta Warszawska*’da “Müddeiumumi Lemkin’e” şahsi saldırılarda bulunulmuştu. 25 Ekim tarihinde, “bazı milletlerin uyguladığı ‘barbarlık’ ve ‘vandallık’ sebebiyle en fazla tehlikeye giren ‘ırki gruba’ mensup olduğu göz önüne alındığında, Bay Lemkin’i bu projeyi sunmaya iten nedenleri tahmin etmek pek de güç olmuyor,” şeklinde bir yakınma gazetede yer almıştı.²³ Ayrıca Polonya’nın temsilcilerinden biri olan Bay Lemkin’in “böylesi bir projeyi kaleme almasının” ülke için “şüpheli bir onur kaynağı” olduğu belirtilmişti.

Polonya bir yıl içerisinde Almanya’yla saldırmazlık paktına imza atarak 1919 Azınlıklar Antlaşmasından çekilmişti. Dışişleri

1950 (Oxford University Press, 2014), 188, alıntılanan *Troisième Congrès International de Droit Pénal, Palerme, 3-8 avril 1933, Actes du Congrès*, 737, 918.

²² Adalet bakanının: Lemkin, *Totally Official*, 23. Rappaport’un adı verilmemiş olsa da, Lemkin’in tarifine uymaktadır.

²³ “Bazı milletlerin uyguladığı”: *Gazeta Warszawska*, 25 Ekim 1933.

Bakanı Beck, Milletler Cemiyeti'nde Polonya'nın azınlıklara düşman olmadığını, fakat diğer ülkelerle eşit koşullar istediğini belirtmişti: Eğer diğer ülkelerin kendi azınlıklarını koruması gerekmiyorsa, Polonya da bunu yapmakla yükümlü olmamalıydı. *The New York Times* gazetesi Polonya'nın "Reich'a doğru sürüklendiğini" bildirirken, Lemkin müddeiumumilik görevinden ayrılmıştı.²⁴

66

Ticaret hukukuyla ilgilenen bir avukat olarak serbest çalışmaya başlayan Lemkin, kendine Varşova'daki Jerozolimskie (Kudüs) Bulvarından bir ofis tutmuştu. Kır evi alıp bir sanat koleksiyonu yapacak ve ardından şehir merkezine daha yakın olan Kredytowa Sokağının modern mimariyle inşa edilen 6 numaralı apartmanın-daki dairesine taşınacak kadar başarılı olmuştu. Hukuk bürosunu da buradan işletmişti (2008 yılında binaya bu "üstün Polonyalı hukuk adamını ve uluslararası saygınlık kazanan akademisyeni" anmak için bir levha asıldığında, binada Polonya Milli Diriliş Partisi –Narodowe Odrodzenie Polski– isimli küçük neofaşist siyasi partinin bürosu da bulunuyordu.)

Lemkin her yıl bir kitap yayımlamaya çalışmış, dikkatini sansasyon yaratan pek çok siyasi cinayet karşısında gündemden düşmeyen hukuk reformu ve terörizm konularına vermişti (Yugoslavya Kralı I. Aleksandar'ın 1934 senesindeki ölümü filme alınan ilk suikasttı, oğlu Veliaht Prens Petar ise Cambridge'te okurken Lauterpacht'tan ders görecekti.)²⁵ Lemkin'in bağlantıları genişlemiş, uzak diyarlardan ikna edici sebeplerle gelen ziyaretçileri de kapsar olmuştu. Kuzey Carolina'daki Duke Üniversitesinden Profesör Malcolm McDermott, Lemkin'in kitaplarından birini İngilizceye çevirmek üzere Varşova'ya gelmiş,²⁶ ona söz konusu üniversitede akademisyenlik teklifi de sunmuştu. Lem-

²⁴ *The New York Times* gazetesi: Lemkin, *Totally Unofficial*, xii.

²⁵ Lemkin her yıl bir kitap yayımlamaya çalışmış: Keith Brown, 'The King Is Dead, Long Live the Balkans! Watching the Marseilles Murders of 1934' (Altıncı Milliyet Çalışmaları Birliği Yıllık Dünya Kongresi, Columbia University, New York, 5-7 Nisan 2001 kapsamında sunulmuştur), http://watson.brown.edu/files/watson/imce/research/projects/terrorist_transformations/The_King_is_Dead.pdf.

²⁶ Profesör Malcolm McDermott: Lemkin, *Totally Unofficial*, 155.

kin ise teklifi geri çevirmişti, çünkü annesi oğlunun Polonya'da kalmasını istemişti.

Varşova'yı sık sık ziyaret eden Bella, 1938 Yazında iki taraflı zatürreye yakalanıp hasta düşen oğlunun bakımını üstlenmişti. Wolkowysk'e döndüğünde torunu Saul'a Rafael amcasının oturduğu apartman ve içindeki harika modern asansörle, Varşova'nın aydın sınıfındaki itibarıyla, etkileyici arkadaş çevresiyle ilgili hikâyeler anlatmıştı. Bella küçük torununa Lemkin'in "barbarlık" ve "vandallığa" karşı yürüttüğü kampanyasıyla önemli adamlara yaka silktirdiğini söylemişti. Saul'a göre bazıları amcasına kulak verirken, pek çok kişi ona sertçe muhalefet etmişti; Lemkin'e fikirlerinin "geçmişte kaldığı", Hitler'in nefreti yalnızca siyasi amaçları için kullandığı ve aslında Yahudileri yok etmeye niyetlenmediği söylenmişti. "Hayali tahminlerini" dizginlemeliydi.

Almanya 1938 Martında Avusturya'yı ilhak etmişti. Bundan altı ay sonra İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, Hitler'in Südet'in Çekoslovakya'dan Almanya'ya devredilmesine ilişkin talebini kabul ederken, Lemkin iş için Londra'ya seyahat etmişti. 23 Eylül Cuma günü temyiz mahkemesi hâkimlerinden Herbert du Parc ile birlikte Pall Mall'daki Reform Klüp'te akşam yemeği yemiş, Maliye Bakanı John Simmon da onlara katılmıştı. Simon onlara Chamberlain'in Hitler ile yaptığı görüşmeden bahsetmiş, İngilizlerin henüz savaşa hazır olmadıkları için müzakerede bulunduğunu açıklamıştı.²⁷

Chamberlain bundan bir hafta sonra Hitler'le yaptığı bir diğer görüşmenin ardından Downing Sokağı 10 numaranın meşhur siyah kapısının önünde durup "zaman, barış zamanıdır," demişti; Britanya halkı yataklarında huzur içinde uyuyabilirdi. Bir yıl içerisinde Almanya Polonya'yla savaşmaya başlamıştı. Bir buçuk milyon Alman Wehrmacht askeri SS ve Gestapo ile beraber ülkeye girmiş, Luftwaffe ise Varşova ve Krakov'un yanı sıra, Lwów ve Zółkiew dâhil olmak üzere Polonya'nın doğusundaki diğer kentlere bombalar ve korku getirmişti. Lemkin beş gün boyunca Varşova'da kalmış, 6 Eylülde Almanlar şehre yaklaşırken oradan ayrılmıştı.

Bomba sesleri sustuğunda Polesiye adlı bataklık bölgesinde, Lwów'un kuzeydoğusunda yer alan Wolkowysk'in yolunu tutmuştu.

²⁷ Simon onlara: *A.g.e.*, 28.

Lemkin, batıdaki Almanlarla doğudan yaklaşmakta olan Sovyetlerin arasında kalmıştı. Polonya Stalin ve Hitler'in dışişleri bakanları Molotov ve Ribbentrop arasındaki antlaşmayla ikiye bölündükçe, ülke bağımsızlığını yitiriyordu. Britanya ve Fransa savaşa girdiğinde Lemkin kuzeye ilerlemeyi sürdürmüştü; Sovyetlerin, şehirli kıyafetleri ve pahalı çerçeveli gözlükleriyle Polonyalı bir aydın ve "büyük şehir sakini" olduğunu tespit edeceğinden korkuyordu. Bir Rus askeri onu gözaltına almıştı ama Lemkin dil dökerek kendini kurtarmayı başarmıştı.

Volhinya vilayetine vardığında, Dubno adlı küçük kentin yakınlarında Yahudi bir fırıncının ailesine sığınıp biraz dinlenmişti. Fırıncı ona Yahudilerin niçin Nazilerden kaçmak istediğini sormuş, Lemkin de *Kavgam* kitabından ve Yahudileri "sinek gibi" avlamaya niyetlendiklerinden bahsetmişti. Bunu duyan fırıncı dudak bükmüştü; öyle bir kitabı hiç duymamış, Lemkin'in sözlerinin doğru olduğuna inanamamıştı.

"Hitler Yahudilerle ticaret yapmak zorundaysa onları nasıl öldürebilir ki? Savaşı sürdürmek için insan gerekir," demişti.

Lemkin ona bu seferkinin diğer savaflara benzemediğini söylemişti. Bu savaşın hedefi "halkları birer bütün olarak yok etmek" ve yerlerine Almanları koymaktı. Fırıncı ikna olmamıştı. I. Dünya Savaşı döneminde üç yıl boyunca Almanların hükmünde yaşamıştı, hayatları çok da iyi olmasa da, "bir şekilde hayatta kaldık," demişti. Fırıncının yirmili yaşlarındaki parlak yüzlü, coşkulu ve endişeli oğlu ise, "babamın ve bu kentte onun gibi düşünen diğer insanların şu tavrını anlamıyorum," diyerek bu görüşe katılmamıştı.²⁸

Lemkin iki haftasını fırıncının ailesiyle geçirmişti. Hans Frank 26 Ekim tarihinde Zólkiew, Lwów ve Wolkowysk'i Sovyet kontrolünde bırakan yeni sınır hattının batısına Alman işgalindeki Polonya'nın genel valisi olarak atanmıştı. Sovyetlere ait olan tarafta mahsur kalan Lemkin, kaygılı yolcularla hıncahınç dolu bir trene binip Wolkowysk'e gitmişti. Tren sokağa çıkma yasağı saatlerinde istasyona ulaşmış, Lemkin de tutuklanmamak için geceyi oradaki tuvaletlerde geçirmişti. Sabah erkenden ağabeyi Elias'ın Kościuszko Sokağı 15 numaradaki evine doğru yola çıkıp, ana yollardan

²⁸ "Şu tavrını anlamıyorum": A.g.e., 54.

uzak durarak yürümüştü. Pencereyi yavaşça tıklatmış, dudaklarını cama dayayıp “Rafael, Rafael,” diye fısıldamıştı.

Bella, Lemkin’i unutamayacağı bir sevinçle karşılamıştı. Lemkin yatağa yatırılmış, Polonya’nın başına gelen felakete üzülerək aşına olduğu eski bir battaniyenin altında uykuya dalmıştı. Gözleme kokularıyla uyanıp onları ekşi kremayla birlikte mideye indirmişti. Bella ve Josef Wolkowysk’t e kendini güvende hissediyordu, bu yüzden onunla gitmek istememişti. Josef, ben emekliyim, kapitalist değil, demişti. Dükkan ı elden çıkaran Elias ise yalnızca bir elemandı, dolayısıyla Sovyetler onu rahat bırakacaktı. Yalnızca Lemkin oradan ayrılacak, Josef’in kardeşi Isidor’un yaşadığı Amerika’ya doğru yola koyulacaktı.

Bella Lemkin’in gitmesi gerektiğini kabul etmişti ancak başka bir tasası vardı. Oğlu neden evlenmemişti? Bu, hassas bir konuydu. Lemkin yıllar sonra Nancy Ackerly’ye “ne evlilik hayatına ayıracak zamanı, ne de o hayatı sürebilecek mali kaynağı” bulabilecek denli işine gömüldüğünü söyleyecekti. Lemkin hakkında bulduğum onca materyalin şaşırtıcı bir yanı da, özel ilişkiye dair hiçbir ipucu içermemesiydi. Oysa birkaç kadın ona ilgi duyduğunu ifade etmiş gibi görünüyordu. Bella ısrar etmiş, oğluna evliliğin bir korunma yöntemi olduğunu, “yalnız ve sevgisiz” bir adamın anne desteğı “kesildikten” sonra bir kadına ihtiyaç duyacağını söylemişti. Ancak Lemkin hiç ümit vaat etmemişti. Bella bu konuyu her açtığında olduğu gibi, aklına Goethe’nin *Hermann ve Dorothea* adlı şiirinden bir dize gelmişti: “Bir eş alın ki gece hayatınızın en güzel zamanı olsun.” Şiiri okuduğumda Lemkin’in münzevi halini veya şiirin konuyla alâkasını açıklayabilecek herhangi bir dolaysız ipucu göremedim.²⁹ Lemkin Bella’nın çabasına şefkatle karşılık vermişti, ellerini annesinin başının arkasına koymuş, saçlarını okşamış, iki gözünü de öpmüştü, ama yine de söz vermemişti. Yaklaşmakta olan göçebe hayatının daha fazla şans getireceğı umuyla toparlayabildiğı sözcükler, “haklısın,” olmuştu.

Wolkowysk’ten akşam saatlerinde ayrılmıştı. Ayrılık anı geçmek bilmemişti, sıradan bir öpücük, bir bakışma ve sessizlik nihayetin inkârıydı.

²⁹ Şiiri okuduğumda: Yorumlama mahiyetindedir, bkz. Charlton Payne, ‘Epic World Citizenship in Goethe’s *Hermann und Dorothea*’, *Goethe Yearbook* 16 (2009): 11–28.

O sonbahar günü Wolkowysk'te olanlardan biri, Lemkin'in yeğeni Saul'du. Biraz uğraştıktan sonra onun Montreal'de göçmenlerle dolu bir bölgede, daha iyi günler görmüş bir binanın zemin katındaki küçük dairede yaşadığını öğrendim. Görünüşü çarpıcıydı, zeki ifadeli yüzüne kondurulmuş esrarlı, hüznü gözleri ve dağınık gri sakalıyla on dokuzuncu yüzyıldan gelen bir Tolstoy karakterini andırıyordu. Zaman bu kibar ve aydın adama cömert davranmamıştı.

Doksanına yaklaşan bu adam kitaplarla çevrili darmadağın bir kanepede oturuyordu. Hanım arkadaşının kısa süre önceki vefatının yasını tutuyordu, görme sorunları ve tek böbrekle yaşamının nasıl bir şey olduğu (diğer böbreğini "1953'te kaybettiğini söyleyip ayrıntı vermedi) haricinde gerçekten konuşmak istediği tek konu buydu. 1939 Sonbaharında, kendisi on iki yaşındayken, "adını Polonyalı bir kahramandan alan" bir sokakta yaşarken Rafael amcasının onları ziyarete geldiğini elbette hatırlıyordu. Rafael yanlarından ayrıldığında, birbirlerini muhtemelen bir daha göremeyeceklerini anlamışlardı.

Saul ve anne-babası 1938 yılına kadar Wolkowysk'te Bella ve Josef'le aynı evde yaşamıştı. Sonra Lemkin yaklaşık beş bin zloti (takriben bin dolar) ödeyip anne ve babasına kendi evlerini almıştı. Saul bu miktarın o zamanlar epeyce fazla olduğunu, amcasının avukatlıktan iyi para kazanmış olması gerektiğini söyledi. Büyükannesi ve büyükbabası "harika" insanlardı, Wolkowysk civarında dünyaya gelen çiftçilerdi. Bella eşine göre daha aydıındı; sürekli okurdu, Josef ise siyasete, Yidiş gazetelere ve sinagog yaşamına ilgi duyardı. Saul hiçbir imada bulunmadan, "Rafael inançlı biri değildi," dedi.

Amcası yılda iki kere, bayram dönemlerinde onları ziyaret ederdi. Bella Hamursuz Bayramında Saul'u kalabalık dükkâna "amcasının ziyareti için stok yapmaya" gönderirdi. Saygı göstergesi olarak "profesör ve hukukçu" şeklinde anılan Lemkin'in gelişi her daim büyük bir olay olmuş, baba ocağına siyaset ve "birazcık sürtüşme" getirmişti. Önceki ziyaretlerinden birinde, 1939 yılının Nisan ayında alışılmadık bir nesneyle, bir Fransız gazetesıyla çıkagelmışti. Mareşal Pétain'ın bir sağcı olarak Franco'yu sakin-

leştirmek için Madrid büyükelçisi olarak atanmasına ilişkin makalede görüş ayrılığı yaşanmıştı. Saul, "amcam ne Pétain'ı ne de Franco'yu severdi," dedi.

Saul, Lemkin'in Polonya'da "bayağı tanınmış" biri olduğunu düşünürdü. Kendisi Varşova'ya hiç gitmemiş ve amcasının "yüksek sosyeteden arkadaşlarıyla" tanışma şansı bulamamış olsa da, amcası meşhur bir sokakta, harika bir asansörü olan muhteşem bir binada oturuyordu! Ona Lemkin'in gençken Vilnius'a gerçekleştirdiği ziyarete ve kahverengi okul forması giymiş bir kızla yamaçta yaptığı yürüyüşe dair anısından söz edip amcasının aşk hayatını sordum. Lemkin kızı öpmek istediğini ama o içgüdünün "anlayamadığı bir şey tarafından bastırıldığını" yazmıştı. Kullandığı kelimeler müphemdi.

Saul ilgisizce, "amcamın neden hiç evlenmediğini bilmiyorum," dedi. "Sanırım şansı olmuştur, çünkü çevresi genişti," diye devam etti, fakat hanım arkadaşlarının asla lafı geçmemişti. Saul Viyana'da VIII. Edward ve Madam Simpson'ın da yer aldığı bir olayı hayal meyal hatırlıyordu, ancak hanım arkadaşlarla ilgili hiçbir şey bilmiyordu. "Büyük ihtimalle bir kadın arkadaşı vardı," diye eklediyse de, bu konuda hiçbir bilgi veremedi. "Tam olarak neden mi evlenmedi? Bilmiyorum," dedi.

Sovyetler ailesinin evini istimlak etmişti ama kalmalarına izin vermişti. Bir memur yanlarına taşınmıştı; Saul Rusça konuşulan bir okula devam etmişti. "Amcam 1939 Ekiminde Varşova'dan kaçıp geldiğinde konuşmuştuk. Rusların ve Almanların bir araya gelmesi her şeyin çok kötü olacağına işaretledi. Duyduğum şey buydu, böyle söylediğini hatırlıyorum," dedi.

Saul'un kederli bir hali vardı.

Elinde Bella ve Josef'in fotoğrafı var mıydı? "Hayır."

Peki ya amcasının? "Hayır."

O dönemden başka bir aile bireyinin? Üzülerek, "hayır, geriye hiçbir şey kalmadı," dedi.

68

Lemkin Wolkowysk'ten trenle kısa bir yolculuk yaparak Sovyet işgali altındaki Vilnius'a gitmişti. Şehir Polonyalı mültecilerin yanı sıra, kara borsa malları, vizeler, pasaportlar ve Amerika'yı kafası-

na koyan Lemkin'in bir özgürlük simgesi olarak gördüğü "erişte-lerle" (dolar) dolup taşmıştı. Orada Milletler Cemiyeti günlerinde tanış olduğu kişilerle görüştü, bunlardan biri saygın kriminolog Bronislaw Wroblewski'ydi. Ona "barbarlık" ve "vandallık" konusundaki çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyen Lemkin, "fakat tekrar *deneyeceğim*," diye eklemişti.³⁰

Bella ve Josef oğullarıyla vakit geçirebildiği için ne kadar mutlu olduğunu yazmıştı. Mektup tanıdık bir üslupla kaleme alınmıştı, kaygıları zorlama bir iyimserlikle zar zor perdelenmişti. Ayrıca Lemkin'in arkadaşı Benjamin Tomkiewicz'in elinde bir hediyeyle Vilnius'a doğru yola çıktığını, ona Bella'nın fırınından çıkmış küçük bir kek getireceğini de haber vermişlerdi. Tomkiewicz'in ağır kötümserliği, Lemkin'in daha nikbin olan tutumuna tezat oluşturmuştu; Lemkin içinde bulunduğu güç durumun bazı fırsatları ve ciddi zorlukları beraberinde getirdiğini, Varşova'daki konforlu hayatını, diğer bir deyişle, avukatlıktan kazandığı büyük meblağları, kaliteli mobilyaları ve kırsaldaki evini geride bıraktığını düşünüyordu. "Sahte itibarıyla" o yetki ve irtibat dolu hayata fazlasıyla alışmıştı. Geçip giden o günlerin yasını tutacak değildi.

Lemkin Vilnius'tan yazdıkları sayesinde kurtulmuştu. 25 Ekim tarihinde Norveç veya İsveç için geçici vize başvurusu yapmıştı. Fransızcasını kullanarak durumunu "hayatımı mucize eseri kurtarmayı başardım," şeklinde izah eden Lemkin, şehirden çıkış yolu bulmasının hayati öneme haiz olduğunu belirtmişti. "Maddi durumum fena sayılmaz" diyerek ihtiyaç duyduğu tek şeyin vize olduğunu vurgulamış, "hayatım boyunca size minnettar olacağım," diye eklemişti (yazışma adresi Vilnius Letonya Konsolosluğu olarak kaydedilmişti).³¹ İsveç'in eski adalet bakanı Karl Schlyter'a da İsveç vizesi istediğini belirttiği bir mektup göndermişti. Belçika'ya seyahat edip edemeyeceğini sorduğu ikinci mektup Belçikalı diplomat Kont Carton de Wiart'a gitmiş, Duke Üniversitesinde öğretim görevlisi olmayı rica ettiği üçüncüsü ise Kuzey Carolina'daki Profesör McDermott'a gönderilmişti. Ayrıca Pedone Yayınevini işleten anne-kız ekibine de sağ salım olduğunu bildir-

³⁰ "Fakat tekrar *deneyeceğim*": Lemkin, *Totally Unofficial*, 64.

³¹ "Hayatım boyunca size minnettar olacağım": Lemkin'in Müdüre [kimliği belirsizdir] mektubu, 25 Ekim 1939, kopyasını sağlayan Elisabeth Åsbrink Jakobsen.

diği bir mektup yazmıştı. Almanlar Varşova'ya ulaşmadan önce gönderdiği metin, yani uluslararası sözleşmelerle ilgili yeni kitap ellerine ulaşmış mıydı? Hayat devam ediyordu.

Vilnius'tan ayrılıp Baltık kıyılarına, İsveç'e doğru batı yönünde ilerlemişti. Kaunas'ta bir tanıdığına mülteci hayatının canını sıkıldığını, katiyet ve umut arayışındaki bir hayalet olmaya benzediğini söylemişti. Hayatta kaçınmaya çalıştığı üç şey, teker teker başına gelmişti: "gözlük takmak, saçlarımın dökülmesi ve mülteci olmak." Bir diğer tanıdığı, emekli hâkim Dr. Zaulkas ise ona Polonya'nın nasıl "üç hafta içinde ortadan kaybolabileceğini" sormuştu. Lemkin sabırla, olur böyle şeyler, diye yanıt vermişti.³² (Lemkin onu yıllar sonra tekrar gördüğünde, eski hâkim Chicago'daki Morrison Hotelde asansör operatörlüğü yapıyordu.)

Pedone'dan gelen mektupla birlikte yeni kitabının prova baskısının yanı sıra barbarlık ve vandallığa ilişkin 1933 tarihli kitapçığının birkaç ayrı basımı gönderilmişti. Prova baskı düzeltilerek Paris'e geri yollanmıştı ve kitap birkaç ay sonra yayımlanmıştı. Lemkin ise Kaunas'tan İsveç vizesiyle ayrılmıştı. Letonya'nın başkenti Riga'da mola veren Lemkin, *Rusya ve Polonya'daki Yahudilerin Tarihi* adlı kitabı kaleme alan tarihçi Simon Dubnow'la çay içmişti.³³ Dubnow, "fırtına öncesi sessizlik," diyerek Lemkin'i uyarmıştı; Hitler yakında Letonya'da olacaktı.

69

Lemkin 1940 ilkbaharının başlarında İsveç'e varmıştı. Tarafsız ve özgür bir şehir olan Stockholm'de gelenek ve yemeklerin tadını çıkarma imkânı bulmuş, Kuzey Carolina'dan gelmesini umduğu daveti beklerken kendisini konuk eden Ebersteinlerle hoşça vakit geçirmişti. Amerika'ya Belçika'dan tekneyle gitme ihtimali ortadan kalkmıştı, zira Almanlar Belçika ve Hollanda'yı 1940 yılının Mayıs ayında işgal etmiş, sonraki ay Fransa düşmüş, Danimarka, Norveç, Litvanya, Letonya ve Estonya da bu ülkeleri takip etmişti. Ziyaret ettiği tüm arkadaşları artık Nazi hâkimiyeti altındaydı.

³² Olur böyle şeyler: Lemkin, *Totally Unofficial*, 65.

³³ Letonya'nın başkenti Riga'da mola: Simon Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland: From the Earliest Times Until the Present Day* (Jewish Publication Society of America, 1920).

Simon Dubnow'un karamsarlık etmekte haklı olduğu da ispatlanmıştı: kendisi Lemkin Riga'dan ayrıldıktan iki yıl sonra evinin yakınlarında katledilmişti.

Lemkin Stockholm'de beklerken haftalar ayları kovalar olmuştu. Karl Schlyter üniversitede ders verebileceği fikrini ortaya atmıştı, böylece Lemkin hızlandırılmış İsveççe kursuna gitmişti. 1940 Eylülünde yeni öğrendiği bu dilde kambiyo denetimi dersi verebilecek ve aynı konu üzerine bir kitap yazabilecek kadar ustalaşmıştı. Bella ve Josef'ten mektuplar gelmiş, Lemkin'e Sovyetlerin hâkimiyetinde iyi olup olmadıkları endişesiyle gölgelenen nadir mutluluk anları yaşatmıştı.

Tembellik edemeyen huzursuz ve hırslı Lemkin daha büyük bir projenin peşine düşmüştü. Avrupa haritası aklına "beyaz alandaki kara örümcekli kan kırmızısı çaputun" kıtadaki menzilini genişlettiğine dair fikri getirmişti.³⁴ Lemkin'in fıtrî merakı, Alman işgalinin doğasına karşı duruyordu. Alman Nazilerinin hükmü tam olarak ne şekilde dayatılıyordu? Cevabın yasamadaki ince ayrıntılarda bulunabileceğine inanan Lemkin, pul biriktirmiş gibi, Nazi kararname ve yönetmeliklerini toplamaya başlamıştı. Bir hukukçu olarak, resmi belgelerde çoğu zaman esas hedeflerin açıkça belirtmeden yansıtıldığının ve evrak koleksiyonunun tek bir belgeye kıyasla daha açıklayıcı olabileceğinin farkındaydı. Grup, münferit parçalarının toplamından daha değerliydi.

Stockholm'deki merkez kütüphanesinde belge toplayarak, bulduklarını tercüme ve analiz ederek, Almanların davranış kalıplarını arayarak vakit geçirmişti. İntizamlı Almanlar alınan birçok karar yazıya dökmüş, daha kapsamlı bir anlayışa dair ipuçları içeren belgeler ve resmi kayıtlar üretmişti. Bunlar Lemkin'i suçun "reddedilemez kanıtına" götürebilirdi.³⁵

Bu sebeple Lemkin başkalarından yardım istemişti. Kaynaklarından biri, Varşova'da bürosu bulunan ve daha önce kendisinden avukatlık hizmeti almış olan isimsiz bir İsveç firması olmuştu. Bir ricada bulunmak üzere Stockholm'deki merkez bürolarını ziyaret eden Lemkin, oradaki tanıdığına firmanın Avrupa'daki bürolarının Alman işgali altındaki ülkelerde yayımlanan resmi gazete-

³⁴ "Kan kırmızısı çaputun": Jean Amery, *At the Mind's Limits* (Schocken, 1986), 44.

³⁵ "Reddedilemez kanıtına": Lemkin, *Totally Unofficial*, 76.

leri biriktirip Stockholm'e gönderip gönderemeyeceğini sormuştu. Tanıdığı da, tamam, demişti.³⁶

Avrupa'nın dört bir yanından toplanan kararnameler, yönetmelikler ve diğer belgeler Stockholm'e gelmişti. Lemkin her birini okumuş, notlar almış, metinlere dipnotlar düşmüş ve hepsini tercüme etmişti. Berlin'de yazılan metinlerin de bulunduğu Stockholm Merkez Kütüphanesinden edindiği materyaller eklendikçe, evrak yığını iyiden iyiye çoğalmıştı.

Lemkin kararnameleri detaylı biçimde incelerken ortak temalara, "tek odaklı bir komplonun" öğelerine rastlamıştı. Lemkin o sıralar henüz çalışmalarından haberdar olmadığı Lauterpacht'ın bireylerin himayesine yönelik çabalarına paralel olarak yürüttüğü çalışmasında, Almanların nihai amacının yönetimini ele geçirdikleri milletlerin toptan yok edilmesi olduğunu belirlemişti. Almanların yerleşeceği yeni bir yaşam alanının yaratılmasıyla, yani *Lebensraum*la ilgili olarak *Kavgam*'da yer alan fikirlerin uygulandığına dair bazı belgeler Hitler tarafından imzalanmıştı.

Hitler ilk Polonya kararnamesine 8 Ekim tarihinde, Lemkin Varşova'dan ayrıldıktan bir ay sonra imza atmıştı. Alman işgali altındaki Polonya, Doğu Bölgeleri (Eingegliederte Ostgebiete) şeklinde yeniden isimlendirilmiş ve Reich'in topraklarına katılmıştı. Bu bölge toprakların ve insanların "Almanlaştırılabilmesi", Lehlerin "kafasız veya beyinsiz" hale getirileceği, aydın sınıfının tasfiye edileceği ve toplumların işçi kölelere dönüştürüleceği bir bölgeydi.³⁷ Yeni atanan Genel Vali Hans Frank ise 26 Ekim tarihinde imzaladığı diğer bir kararnamede söz konusu bölgenin kısa süre içinde "siyasi tahrikçilerden, hilebaz tüccarlardan ve Yahudi istismarcılardan" arındırılacağını keyifle beyan etmişti. Frank, "kararlı adımlar" atacaklarını ilan etmişti.³⁸ Galiçya ve Lemberg'i Genel Hükümet topraklarına bağlayan 1 Ağustos 1941 tarihli üçüncü bir kararnamenin kopyası da, Lemkin'in Columbia Üniversitesi arşivlerinde tutulan evrakı arasındaydı.

Lemkin bir örüntü oluşturan o "kararlı adımların" izini takip etmişti. İlk adım genellikle ulussuzlaştırma eylemiydi, Yahudiler-

³⁶ Tanıdığı da, tamam, demişti: John Cooper, *Raphael Lemkin*, 37.

³⁷ Bu bölge: Kararname Lemkin, *Axis Rule*, 506; Lemkin, *Totally Unofficial*, 77 içindedir.

³⁸ "Kararlı adımlar": Lemkin, *Axis Rule*, 524.

le devlet arasındaki vatandaşlık bağını kopararak bireyleri uyruksuz kılmak ve böylece hukukun himayesini kısıtlamaktı. Bunun ardından, hedef alınan grubun üyelerinin yasal haklarından mahrum bırakıldığı “insandışılaştırma” geliyordu. Bu iki aşamalı model tüm Avrupa’da uygulanıyordu. Üçüncü aşama ise hedefteki milleti “manevi ve kültürel anlamda” öldürmektir; Lemkin 1941 senesinin başlarında çıkarılan ve Yahudilerin “aşamalı olarak” “tamamen yok edilmesine” işaret eden kararnameleleri saptamıştı. Her kararname tek başına ele alındığında zararsız görünüyordu ancak bir araya getirilerek sınırlar gözetilmeksizin incelendiğinde daha kapsamlı bir amaç gün yüzüne çıkıyordu. Yahudi bireyler sicil kaydı yaptırmaya ve kolay ayırt edilmelerini sağlayan belirgin Davud Yıldızı rozetleri takmaya, sonra da tayin edilen bölgelere, yani gettolara taşınmaya zorlanmıştı. Lemkin, Varşova gettosu (Ekim 1940) ve ardından Krakov gettosunun (Mart 1941) kurulmasına ilişkin kararnameleleri bulmuş, gettolardan izinsiz ayrılanların idam cezasına çarptırılacağını fark etmişti. Kendi kendine, “neden idam cezası?” diye sormuştu. Bu, “hâlihazırda amaçlanan” şeyi “hızlandırmanın” bir yolu muydu?

Mallarına el konulması grubu “muhtaç” ve “tayına bağımlı” kılmıştı. Karbonhidrat ve protein tayınlarına sınırlama getirilen kararnameleler, grup üyelerini “yaşayan cesetlere” dönüştürmüştü. Cesareti kırılan bireyler “kendi hayatlarına karşı kayıtsız” hale gelmiş, pek çok ölüme yol açan cebri işçiliğe maruz bırakılmıştı. Sağ kalanlar içinse, “idam vakitlerini” beklemeye bırakıldıkları zaman zarfında karşılaşacakları daha fazla “insandışılaştırma ve geriletme” tedbiri alınmıştı.³⁹

Lemkin böylesi materyallere gömülmüşken, Kuzey Carolina’daki Profesör McDermott’un kendisine öğretim görevi ve vize teklif ettiği mektup eline ulaşmıştı.

70

Uzak mesafedeki Amerika’dan Bella ve Josef’e “göz kulak olamayacağı” ihtimali Lemkin’in kalbini parçalamış olsa da, bu sefer anne-babası gitmesi gerektiğinde hemfikirdi. Yine de Amerika’ya

³⁹ Sağ kalanlar içinse: Lemkin, *Totally Unofficial*, 78.

yapacağı yolculuk tehlikelerle doluydu, zira savaş Atlantik rotasına ket vurmuştu ve Stockholm yakında Sovyetler Birliği'ne girişlerin kısıtlanacağına dair söylentilerle çalkalanıyordu. Lemkin uzun rotayı takip ederek derhal oradan ayrılmaya karar vermişti; önce Sovyetler Birliği'nden geçerek Moskova'ya, oradan ise Japonya'ya gidecek, Pasifik Okyanusu'nu aşırıp Seattle'a varacak ve en nihayetinde Amerika'nın bir ucundan diğer ucuna trenle seyahat edecekti.

Yolculuğuna pek az şahsi eşya ve notlarından sayfalarla birlikte deriden büyük valizlere doldurduğu birçok kararnameyle çıkacaktı. Vizeler alınmış, Ebersteinlar Lemkin'in şerefine bir veda yemeği düzenlemeyi teklif etmişti. Minik -kırmızı beyaz- Polonya bayraklarıyla süslenen yemek masası, Lemkin'in zihninde kalıcı bir anı bırakmıştı.⁴⁰

Lemkin Letonya'da kısa bir mola verip Wolkowysk "yönüne doğru" son bir kez baktıktan sonra Moskova'ya ulaşmıştı. Soğuk bir lobisi ve devasa yatak odaları bulunan eski moda bir otelde konaklayan Lemkin sokaklarda dolaşmış, Kızıl Meydanı, Kremlin Sarayını ve ona çocukluğundaki kitapları, şair Nadson'ı ve annesinin tatlı sesini hatırlaran St. Basil Katedralinin sivri uçlu kubbelerini hayranlıkla izlemişti. İnsanların hırpani görüldüğü ve fazla gülümsemediği bu şehirde akşam yemeğini tek başına yemişti.

Ertesi sabah uyandığında her yanının ısırıldığını fark etmişti, çünkü hiç de desteklemediği 1917 Devrimi "pireleri ilga etmemişti." Yaroslavsky Tren İstasyonunda şehirden ayrılmış, Vladivostok'a doğu yönünde 5800 kilometre ilerleyerek on günde ulaşılan dünyanın en uzun tren yolculuğuna çıkmış, kaldığı kompartımanı Polonyalı bir aile ve onların küçük çocuklarıyla paylaşmıştı. Tren küçük ve kasvetli Sovyet kasabalarını geçip melankolik, gri bir kar manzarası eşliğinde yol alırken saatler geçmek bilmemiş, yalnızca restoranın bulunduğu vagon ona oyalanma olanağı sunmuştu: Lemkin Rusa benzeyen birinin bir sandalye çekip oturmasını beklemekten, sonra da çocukluğunun dilinde sohbet edebilmek için o kişinin karşısındaki sandalyeye yerleşivermekten hoşlanmıştı.

⁴⁰ Minik -kırmızı beyaz- Polonya bayraklarıyla: *A.g.e.*, 82.

Sosyal biri olarak, Rusların “en hoşsohbet” halini yemek yerlerken yakalayabileceğini hesap etmişti.

Yolculuğun beşinci gününde Sovyetler Birliği’ni yarı yarıya aşan tren, Paris’teki Gare du Nord yahut Londra’daki Victoria İstasyonu kadar kalabalık olan Novosibirsk İstasyonuna uğramıştı. Bundan iki gün sonra parlak güneşi, masmavi suları ve dağlarıyla Moğolistan’ın kuzeyindeki Baykal Gölü, yani Lemkin’in epey beğendiği o ari ve engin yer karşılarına çıkmıştı. İki gün daha geçtikten sonra ise tabelasında Rusça ve Yidiş yazıların bulunduğu küçük bir istasyonda durmuşlardı.⁴¹ Lemkin, azınlık işleri komiseri Joseph Stalin tarafından 1928 yılında kurulan Yahudi Özerk Bölgesine ulaşmıştı. O bacaklarını esnetmek için yürürken, pejmürde giyimli iki adam “Birobican’ın Sesi’ni” okuyordu. Lemkin, “yurdundan edilmiş bir avuç insan, köklerinden kesilmişler,” diye düşünmüştü. Yetmiş yıl sonra dahi durumun zorluğu değişmemiş olsa da, en azından bu insanlar varlığını sürdürmüştü.

Bundan kırk sekiz saat sonra tren “güzelliğe pek ehemmiyet verilmeyen” Vladivostok şehrine varmıştı. Lemkin geceyi çirkin bir otelde geçirmiş, ardından okyanusun bin kilometre ötesinde, Japonya’nın batı kıyısında bulunan Tsuruga’ya giden bir gemiye binmişti. Bu yorucu ve endişeli ortamda birlikte yolculuk ettiği kişilerden birini, bir zamanların zengin ailelerinden birine mensup olan o saygın Polonyalı bankacı ve senatörü tanımıştı. Lemkin, darmadağın, pasaklı hali ve akan burnuyla bu adamı, Joseph Roth’un *Radetzky Marşı* adlı eserinde burnunun ucuna yerleşen o sabit “şeffaf damlayı” fark edemeyen karaktere benzetmişti.⁴²

Gemi 1941 Nisanının ilk günlerinde, yani Lemkin’in Stockholm’den ayrılışından iki ay, Bella ve Josef’e son sarılışından ise bir buçuk yıl sonra Tsuruga’ya varmıştı. Genç bir çiftle arkadaş olan Lemkin, Japonya’nın tarihi başkenti Kyoto’ya onlarla beraber gitmişti. Yapılara, kimonolara ve kent meydanında büyük Buda heykelinin karşısında yer alan yaşlı vişne ağacına hayran kalmıştı. Birlikte tiyatro izlemeye gitmişler, tek bir kelime anlamasalar da yalnızca “yüz ve bedenlerin dokunaklı titreyişleriyle” yaratılan “eziyet ve ıstırap etkisini” takdir etmişlerdi. Gösteriden önce bir

⁴¹ İki gün daha geçtikten sonra: *A.g.e.*, 86.

⁴² Darmadağın, pasaklı hali: *A.g.e.*, 88.

çay merasimi düzenlenmiş, her biri bireyselliğini vurgulayan farklı desenlerde kimonolar giymiş geysa kızlar sessizlik içinde servis yapmıştı. Lemkin'in damak tadına göre fazla acı olan yeşil çay, merasimin güzelliğine uymamıştı. Ardından geysaların yaşadığı yerleri ziyaret eden Lemkin, buradaki çoğu adamın evli olduğunu öğrenince şaşırmıştı.

Yokohama'da kendine bir kimono satın almış, otelin terasında oturup limanın ışıklarını izlerken Wolkowysk'i düşünmüştü. Ertesi gün *Heian Maru* adlı modern gemiye binip, yolculuğunun son ayağı olan Amerika'ya doğru yola çıkmıştı. Valizleri ve Alman kararnameleri bagaj bölümünde emniyette duran Lemkin rahatlamış, bir yıl önce tutuklandığında kamuoyunda büyük yankı uyandıran Hırstiyen Japon lider Toyohiko Kagawa ile arkadaş olmuştu. Japonya'nın Çinlilere yaptığı muamele için özür dilemekle suçlanan Kagawa, şimdi de savaşa karşı çıkmak üzere Amerika'ya gidiyordu. Bu iki adam baş başa verip dünyanın içinde bulunduğu durum hakkında kaygılanmıştı.⁴³

71

Heian Maru gemisi, ışıklarıyla "güvenliğe alamet" eden Vancouver'da verdiği kısa molanın ardından yolculuğun Seattle'a uzanan son aşamasına revan olmuştu. 18 Nisan Cuma günü ise karla kaplı tepelerin altındaki limana girmişti. Lemkin, tıpkı Varşova'nın bombalandığı günküne benzeyen bulutsuz mavi göğün altında güverteye inmişti. Bavullar indirilmiş, yolcular arkadaş canlısı Kanadalı bir gümrük memuru tarafından değerlendirilmek üzere sıraya geçmişti. Gümrük memuru önce Lemkin'in valizlerine, ardından bu Leh adama bakmıştı. "Avrupa'da durumlar nasıldı? Çok mu kötü?" diye sormuştu. Lemkin onaylar şekilde başını sallamıştı. Valizleri açan memur evrak yığınına görünce şaşırmışsa da, hiçbir soru sormamıştı. Elini Lemkin'in omzuna koyup, "ben de oralardanım. Annem hâlâ Shannon'da yaşıyor," demişti. Sonra da, "pekâlâ delikanlı - geç bakalım!" diye ünlemişti.⁴⁴

Lemkin Seattle'da bir gün geçirdikten sonra Chicago'ya giden gece trenine atlamıştı. Cam kubbeli seyir vagonunda oturmuş,

⁴³ Bu iki adam: *A.g.e.*, 96.

⁴⁴ "Avrupa'da durumlar nasıldı?": *A.g.e.*

Bavyera tarzı Leavenworth kentinden, kayalık dağlardan, Glacier Ulusal Parkından, Montana düzlüklerinden ve Kuzey Dakota'da bulunan Fargo yakınların geçtikçe ufuktaki manzara değişirken yepyeni bir tecrübe edinmişti. Amerikalılar, ürkek Avrupalılara ve çekingen Japonlara kıyasla gözüne daha rahat görünmüştü. Chicago'da The Loop adı verilen iş bölgesini ziyaret etmiş, burada "devasa bir sanayi balinasının midesindeymiş" gibi hissetmişti. Sohbet etme çabaları ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Lemkin, "sağımdaki çok yüksek sesle "Ha!" diye homurdanmakla yetinirken, solumdaki adam bana hiçbir şekilde aldırış etmeyip başını tabağından bile kaldırmadı," diye yazmıştı. Bir başka gece treni onu rüya gibi Appalachian Dağlarından adeta cennetten inerce-sine geçirmişti. Virginia'daki Lynchburg şehrinde kısa bir mola veren Lemkin, istasyondaki tuvaletin birinde "Beyazlar İçin," diğerinde "Renkliler İçin" yazan iki kapısı olduğunu görünce şaşkınlığa uğramıştı.

Siyahi bir hamala "renklilerin" özel bir tuvalet kullanmak zorunda olup olmadığını sormuştu. Hatırladığı kadarıyla Varşova'da, yani o "koskoca şehirde tek bir zenci vardı" ve popüler bir gece kulübünde dansçılık yapan bu kişinin ayrı bir tuvalet kullanması gerekmiyordu. Hamal bu soru karşısında afallamıştı.⁴⁵

Tren 21 Nisanda, o ılık bahar gününde, tütün ve ter kokularının havaya yayıldığı Durham İstasyonunda durmuştu. Lemkin, McDermott'u hemen tanımıştı. Aradan beş yıl geçmesine rağmen muhabbetlerine kaldıkları yerden devam etmiş, seyahat, makale, hükümet, ticaret ve azınlıklardan konuşmuşlardı. McDermott, Lemkin'in ne kadar çok valiz ve evrakla geldiğine hayret etmişti. Lemkin kampüse varınca ağlamaya başlamış, böylesi bir duygu gösterisinde bulunmak için kendine ilk kez müsaade etmişti. Taze biçilmiş çim kokusunun yayıldığı, oğlanların bağı açık beyaz gömlekler, kızların ise ince yazlık elbiseler giydiği, kitapların bir o yana, bir bu yana taşındığı, herkesin gülümsediği bu kuşku ve öfkeden uzak kampüs, Avrupa'daki üniversitelerden oldukça farklıydı. Lemkin, çocukluğundaki o pastoral hissi geri kazanmıştı.⁴⁶

⁴⁵ Hamal bu soru karşısında afallamıştı: *A.g.e.*, 100.

⁴⁶ Lemkin, çocukluğundaki o pastoral hissi: John Cooper, *Raphael Lemkin*, 40.

Dinlenecek vakit bulamamıştı, zira üniversitenin rektörü Lemkin'in ardında bıraktığı dünyadan bahsedecekleri bir akşam yemeği düzenlemek istemişti. Lemkin, Hitler adlı bir adamın toprakları ele geçirdiği ve grupları yok ettiği uzak diyarları anlatmıştı. Tarihten, Ermenilerden ve zulümden söz ederken parıldayan gözleri ve sevecen gülümsemesiyle ön tarafta oturan yaşlı hanımdan gözlerini ayırmamıştı. Ona bakarak, "Buradan yüzlerce kilometre ötede kadın, çocuk ve yaşlılar katlediliyor olsa, yardımlarına koşmaz mıydınız?" diye sormuştu.⁴⁷ Bu soru üzerine beklenmedik ve şiddetli bir alkış kopmuştu.

Lemkin sömestr sona erdiği için ders verme imkânı bulamamıştı. Valizlerine ve kararnamelere dönmüş, konuşkan ziyaretçilerin sonu gelmez akınını karşılamak üzere ofisinin kapısını açık tutmuştu. Polonya'dan gelen bu köşeli yüzlü, nazik adamı merak eden öğretim üyeleri, öğrenciler ve kütüphaneciler yanına gelip gitmişti. Lemkin derslere katılmış, dava, tartışma ve fikir ayrılıklarına odaklı Amerikan hukuk fakültesiyle kanunlara ve hürmete önem verilen Avrupa geleneği arasındaki farkla hayrete düşmüştü. Amerikalı öğrenciler hazırda konmak yerine itiraz etmeleri için cesaretlendiriliyordu. Lemkin, bir profesörün öğrencilerin düşüncelerini önemsemesinin nasıl da takdire şayan ve Lemberg'dekinden ne kadar farklı olduğunu aklından geçirmişti.

Lemkin, Alman kararnameleri konusunda kendisine yardım teklif eden Dekan H. Claude Thorack'ın cömertliğini takdir etmişti. Kütüphane personelinin yanı sıra arkadaş olduğu öğretim üyeleri de ona yardımcı olmuştu. Bu öğretim üyelerinden bazılarının Lemkin'in vataniyle inanması güç bağları vardı. Örneğin Hâkim Thaddeus Bryson ona adını Amerika'nın bağımsızlığı için savaştan Polonyalı kahraman asker Tadeusz Kościuszko'dan aldığını belirtmişti.⁴⁸ Bu inanılmaz, diyen Lemkin yargıca ağabeyi Elias'nın Wolkowysk'te aynı kişiye izafeten isimlendirilmiş bir sokakta oturduğunu söylemişti.

⁴⁷ "Buradan yüzlerce kilometre ötede": Lemkin, *Totally Unofficial*, vii.

⁴⁸ Hâkim Thaddeus Bryson: Askeri lider Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko Şubat 1746'da doğmuş, 15 Ekim 1817'de ölmüştür.

Üniversite, takribi olarak Lauterpacht'ın konferans turuna çıktığı dönemde Lemkin'i Kuzey Carolina'nın dört bir yanında konuşma yapmak üzere görevlendirmişti. Lemkin kendine beyaz ayakkabılar, beyaz çoraplar ve açık renkli ipek bir kravatla giydiği kaliteli beyaz takım elbisesini almıştı. Kampüste ve eyalet geneline yaptığı gezilerde onu bu şık kıyafeti içinde görmek –ki bir fotoğrafını buldum– alışılagen bir durum olmuştu. Yaptığı konuşmalarda dikkatlice ve duygu yüklü bir dille Avrupa'dan bahsetmişti. Tıpkı Orta Avrupa'ya özgü ağır aksanı gibi, hissettiği tutku da aşikârdı.

Lemkin beyaz takım elbisesiyle, Başkent Washington
(fotoğrafın çekildiği tarih bilinmiyor)

McDermott Lemkin'i Washington gezisine davet etmiş, ona Milletler Cemiyeti zamanından tanıdığı meslektaşlarına kendini hatırlatma ve kararnamelere ilişkin çalışmasını destekleyen bir grup oluşturma fırsatı sağlamıştı. Lemkin, On altıncı Sokağın "dingin güzelliği", süslü Massachusetts Bulvarı, anıtların sadeliği ve gösterişçilikten uzak oluşuyla Washington'ı sevmişti. Polonya

Büyükelçiliği ile Kongre Kütüphanesini ziyaret etmişti. Orada, dört yıl önce Lahey'de gerçekleştirilen bir konferanstan tanıdığı hukuk kütüphanecisi John Vance'le görüşmüştü.⁴⁹ Pos bir bıyığı ve favorileri olan bu zayıf, dost canlısı kütüphanecinin sesinde dünyanın tasasını taşıyormuş gibi bir tını vardı. Vance hem Kongre Kütüphanesindeki kaynakları hem de kendi adres defterini Lemkin'in erişimine sunmuştu. Lemkin bunu takiben önemli bir şahısla, ABD Ordusunun Askeri Başsavcılığında Harp Planı Dairesi başkanlığında bulunan kıdemli askeri hukukçu Albay Archibald King'le tanışmıştı.⁵⁰

Lemkin barbarlık ve vandallıkla ilgili düşüncelerini Albay King ile paylaşmış, albay ise Almanya'daki hukukçuların savaş kanunlarına mutlaka uyacağına inandığını açıklamadan önce onu sabırla dinlemişti. Lemkin Almanya'da ve işgal altındaki topraklarda alınan tedbirleri açıklamış, bunları kanıtlayan belgelerin mevcut olduğunu da belirtmişti. King söz konusu belgeleri göstermesini rica etmişti. Almanya'nın "halklara karşı" savaştığını izah eden Lemkin, bu ülkenin uluslararası yasaları ihlal ettiğini söylemişti. Peki, Almanya Lahey mevzuatını resmen reddetmiş miydi? Lemkin bu soruyu, "resmen değilse bile gayriresmi biçimde reddetti," diye yanıtlamıştı. Albay King'e Hitler'in baş kuramcısı Alfred Rosenberg'den bahsetmişti, fakat King böyle bir ismi hiç duymamıştı.

Lemkin Almanya'nın "Avrupa'daki nüfus yapısını bin yılda tümüyle değiştirmek" ve "belirli milletleri ve ırkları" tamamen yok etmek istediğini ifade etmişti. Kafası karışan King ona meseleyi araştıracağını söylemişti.

73

Kuzey Carolina'ya dönen Lemkin kararnameler üzerinde çalışmaya devam ederken, Bella ve Josef'ten bir mektup almıştı. Eline ancak ulaşan yıpranmış zarfın içinden 25 Mayıs 1941 tarihli ufak bir kâğıt parçası çıkmıştı. Josef Lemkin'e gönderdiği mektuplar için teşekkür etmiş, daha iyi hissettiğini ve patates sezonu sona erdiği için artık evde daha fazla vakit geçirebildiğini yazmıştı.

⁴⁹ John Vance'le görüşmüştü: Lemkin, *Totally Unofficial*, 106.

⁵⁰ Albay Archibald King'le tanışmıştı: *A.g.e.*, 108.

“Şimdilik hiçbir eksikimiz yok,” diye ekleyip oğluna Amerika’daki birkaç isim ve adresi göndermişti. Herkesin “sapasağlam” olduğunu ve ihtiyaç duydukları her şeye sahip olduklarını yazan Bella ise içini rahatlatmıştı. Bu, hayatta olduklarına dair bir mesajdı. Bella daha sık yazmasını rica etmiş, “sağlıcakla kal ve berhudar ol,” demişti.⁵¹

Bundan birkaç gün sonra, 24 Haziranda, Lemkin radyoda müzik dinlerken program “Alman ordusu Polonya’nın doğusunu istila etti,” haberiyle bir anda kesilmişti. Stalin’le olan paktlarını bozan Almanlar birliklerini Doğuya, yani Lvov, Zólkiew, Wolkowysk ve ötesine gönderiyordu. Lemkin bunun ardından neyin geleceğini biliyordu.

Hukuk Fakültesine girerken birisi ona “Barbarossa Harekâtıyla ilgili haberleri duydun mu?” diye sormuştu. O gün ve sonraki günlerde “üzgünüm,” ifadesini çok kereler duymuştu, çünkü sessiz ve hüzünlü meslektaşlarıyla öğrencileri bunun ne anlama gelebileceğini biliyordu. Kötü önsezilere gark olan Lemkin çalışmalarını sürdürmüştü. McDermott onu “metin ol, güçlü ol,” diyerek yüreklendirmişti.⁵²

Wehrmacht SS eşliğinde Doğuya yönelerek Vali Frank’ın imparatorluğunu genişletecekti. Zólkiew bir hafta içinde alınmıştı, bundan bir iki gün sonra ise Lvov işgal edilmiş ve Profesör Roman Longchamps de Berier üç oğluyla birlikte katledilmişti. Aynı gün kuzeye doğru iyice ilerleyen Almanlar, Frank’ın Genel Valiliğinin hemen ötesindeki Wolkowysk’i de ele geçirmişti. Artık Lemkin’in ailesi aşına olduğu türden Alman kararnamelerine tâbi olmuştu.

O gün bir duyuru daha yapılmıştı: modern Polonya’yı kuran ve 1919 Azınlıklar Antlaşmasına itiraz eden Ignacy Paderewski, konser turu için bulunduğu New York’ta vefat etmişti (Arlington Ulusal Mezarlığına gömülen Paderewski’nin naaşı, yarım asır sonra Varşova’daki St. John Katedraline nakledilecekti.) Hasta düşmeden kısa süre önce dinleyicilerine iyi ve kötü arasındaki ayrımın yanı sıra, bireyin ve grubun rolünü de hatırlatan bir söylev vermişti. Paderewski gereksiz acılardan ve amaçsız yıkımdan kaçınmak için “bireylerden oluşan grupların yanı sıra, münferit birey-

⁵¹ “Sağlıcakla kal ve berhudar ol”: Yidiş dilinde Yazışma, 25 Mayıs 1941, kutu 1, dosya 4, Raphael Lemkin Koleksiyonu, American Jewish Historical Society, New York.

⁵² “Metin ol, güçlü ol”: Lemkin, *Totally Unofficial*, 111.

lerin de bu yoldan çıkmaması muhakkak ki mühimdir," demişti.⁵³

Lemkin Duke Üniversitesi Hukuk Fakültesindeki ilk dersini Eylül ayında, yani Amerika'ya gelişinden beş ay sonra vermişti. Aynı ay Amerikan Barolar Birliğinin yıllık konferansına katılmak üzere Indianapolis'e seyahat etmiş, orada totaliter kontrol hakkında bir konuşma yaparak John Vance'in Almanların yaptığı mezalimi kınamak amacıyla hazırladığı önergeye adını eklemiştir.⁵⁴ ABD Yüksek Mahkemesi Hâkimi Robert Jackson ise akşam yemeğinin ardından "Uluslararası Kanunsuzluk Sorunu" başlıklı konuşmasını yapmıştı. Konuşma, Lemkin'in çalışmalarından yeni yeni haberdar olduğu Lauterpacht'ten alınan fikirlerle örülmüştü. Bununla birlikte, Lemkin'in haberdar olmadığı şey, Lwów Üniversitesinden diğer bir eski öğrencinin Jackson'ın ifadelerinin yazımında rol oynamış olmasıydı.

Katılımcılara, "Almanya antlaşma yükümlülüklerini ihlal ederek savaşa girmiştir," diyen Jackson, bu durumun Amerika'yı savaş halindeki devletlere eşit muamele etme yükümlülüğünden kurtardığını söylemişti. Konuşmasını "milletler topluluğunda barışı koruyacak biçimde tasarlanan, egemen milletlerin riayet edeceği hukukun hüküm süreceğine" dair umut dolu sözlerle bitirmişti.⁵⁵ Jackson'ın konuşması Lemkin'e hitap etmiş olmalıydı.

74

Lemkin, Durham'a geldikten bir yıl sonra Kuzey Carolina Barolar Birliğinin senelik toplantısında kendi konuşmasını yapmıştı. İngiliz hâkim Norman Birkett de kürsüde ona katılmıştı. Toplantının tam tutanağını ortaya çıkarmak biraz zaman alsa da, en nihayetinde onu buldum.

⁵³ "Muhakkak ki mühimdir": Address on the observance of the golden anniversary of Paderewski'nin Amerikan piyasasına girişinin altın yılı kutlamalarında yapılan konuşma, 1941, Ignacy Jan Paderewski, *Victor Recordings* (seçili eserler) (1914-1941) içinde.

⁵⁴ Aynı ay: 'The Legal Framework of Totalitarian Control over Foreign Economies' (Amerikan Barolar Birliği Uluslararası ve Karşılaştırmalı Hukuk Şubesi'nde sunulan makale, Ekim 1942.)

⁵⁵ "Hukukun hüküm süreceğine": Robert Jackson, 'The Challenge of International Lawlessness' (Amerikan Barolar Birliğine sesleniş, Indianapolis, 2 Ekim 1941), *American Bar Association Journal* 27 (Kasım 1941.)

Hukuk Fakültesi Dekanı Thorack Lemkin'in Polonya'dan kaçışını kısaca anlatarak onu tanıtmıştı. Bu Leh adamın kır evine Almanlar tarafından el konulduğunu ve adliye binasındaki "ortaçağa kadar uzanan" enfes sanat koleksiyonunun kamulaştırılarak Berlin'e gönderildiğini kısa süre önce öğrendiğini açıklamıştı. Dekan Lemkin'in kısa bir biyografisini de okumuştur. "Dr. Lemkin'in üniversitesi" 1661 kadar eski bir tarihte kurulmuştu, adıyla "L-v-o-v şeklinde kodlayabileceğimiz Lvov Üniversitesi" idi. Daha iyi bir telaffuz şekli önerebilecek olan biri varsa, gecenin sonunda Thorack ve Lemkin'le görüşmeye davet edilmişti.

Lemkin "Fethedilen Avrupa ülkelerinde hukuk ve hukukçular" hakkında konuşmuştu. Nazi kararnamelerinin Avrupa'daki hayatı nasıl "kara bir tablo" haline getirdiğinden, mahkemelerin temelini çürüten yasalardan, hapsedilen hukukçulardan ve ihlal edilen uluslararası kanunlardan bahsetmişti. Kendi anne-babasının ve milyonlarca Lehin kaderini elinde tuttuğuna inandığı Hans Frank'tan da söz etmişti. Frank işgal altındaki Polonya'da sivillerin haklarını koruyacak mıydı? Bu sorunun cevabı belliydi. Frank'ın 1939 yılının Aralık ayında Alman Hukuk Akademisinde okuduğu makaleye atıfta bulunan Lemkin, hukukun "Alman ulusu için faydalı ve gerekli" bir şeyden fazlası olmadığını söylediği bölüme vurgu yapmıştı. Böylesi ifadelerin "uluslararası hukuku alaycı bir dille inkâr ettiğini" ve "muazzam bir hoşnutsuzluk" uyandırdığını belirtmişti. Frank'ın bireyi devletten daha önemsiz kılan anlayışı "tüm dünyayı Almanya'nın emri altına koymak" için tasarlanmıştı.

Ayrıca Lemkin bu vesileyle 1933 Ekiminde Madrid'de düzenlenen konferansta oynadığı rolü hatırlatarak, barbarlık ve vandallıkla ilgili fikirlerini yeniden ortaya koymuştu. Konferans başkanının Almanya'dan bahsetmemesi gerektiğini söylediğini, kendisinin durumu açıkladığını ancak başkanın tavsiyesini önemsemediğini belirtmişti: "Ben [yeni yasalara duyulan ihtiyaçla ilgili] önerimi okurken, Almanya Yüksek Mahkemesi Başkanı ile Berlin Üniversitesi Rektörü Profesör Kohlrausch'tan oluşan Alman heyeti konferans salonunu terk etti," demişti.⁵⁶

⁵⁶ "Ben [yeni yasalara duyulan ihtiyaçla ilgili] önerimi okurken": 'Law and Lawyers in the European Subjugated Countries' (Kuzey Carolina Barolar

Bu beyanı beni şaşırttı, zira Madrid'de gerçekleştirilen toplantının resmi tutanakları, Kohlrausch ve Almanya Yüksek Mahkemesi Başkanının (ki kendisi, Lauterpacht'ın aynı yılın başlarında bildirdiği üzere, Reich'ın Almanlar ve Yahudiler arasındaki cinsel ilişkiye getirdiği yasağın Almanya sınırları dışında gerçekleşen eylemleri de kapsadığı hükmünü veren mahkemeye de başkanlık etmiş olan Erwin Bumke'ydi) orada bulunduğunu doğruluyordu. Buna göre, Lemkin'in meslektaşları Vespasian Pella ve Hâkim Schlyter'in yanı sıra, Polonya heyetinin başkanlığını üstlenen Hâkim Rappaport da Madrid'de bulunmuştu, ancak Lemkin'in adı katılımcı listesinde yer almıyordu.⁵⁷

Kısacası Lemkin Madrid'e gitmemiş, sözünü ettiği konuşmayı yapmamış ve o iki Almanın odadan ayrıldığına şahit olmamıştı. Bu hafif mübalağasının hiçbir elle tutulur sonucu olmamıştı fakat abartı, yine de abartıydı.

75

Lemkin'in kararnamelerle ilgili çalışması bilinirlik kazanırken, 1942 ilkbaharında ona başkent Washington'daki İktisadi Savaş Kurulunda danışmanlık teklif edilmişti.⁵⁸ Kurulun amacı, Pearl Harbor saldırısı ile savaşa katılmasını takiben Amerika'nın savaş teşebbüslerini koordine etmektir. Başkan Yardımcısı Henry Wallace'ın başkanlık makamında bulunduğu bu kurulda çalışmak Lemkin'in Amerikan siyasi yaşamının en üst kademelerine doğrudan girmesini sağlamıştı.

Böylece Lemkin savaş gayretleriyle meşgul olunan, askeri üniformalılarla meskûn, enerji dolu bir şehir olan Washington'a gitmişti. Kuruldaki çalışmalar epey zorlu olmuştu, zira kimsenin işgal altındaki Avrupa'da olup bitenlere ya da Almanların neyin peşinde olduğuna dair pek bilgisi yokmuş gibiydi. Tüm dikkatle-

Birliğine sesleniş), *Proceedings of the 44th Annual Session of the North Carolina Bar Association*, Mayıs 1942, 105-17.

⁵⁷ Lemkin'in adı katılımcı listesinde yer almıyordu: *Actes de la 5eme Conférence Internationale pour l'Unification du Droit Pénal* (Madrid, 1933.)

⁵⁸ Lemkin'in kararnamelerle ilgili çalışması: Ryszard Szawłowski, 'Raphael's Lemkin's Life Journey'; Bińczyk-Missala ve Debski, *Hero of Humankind*, 43; kutu 5, dosya 7, MS-60, American Jewish Historical Society içinde.

rini kendi işlerine vermiş gibi görünen meslektaşları paylaşmaya çabaladığı bilgilerle fazla alâkadar olmamış, yalnız bir adam tablosu çizen, biraz da duygusal olan bu Lehin kaygılarına karşı kayıtsız kalmıştı. Lemkin'in endişeleri "kuramsal" ve "hayali" olarak görülmüştü. Meslektaşlarından biri, "Naziler gerçekten bu planları tatbik etmeye başladı mı?" diye sormuştu. I. Dünya Savaşı sırasında Almanların yaptığı mezalimle ilgili hikâyeleri herkes duymuştu ancak sonunda bunların doğru olmadığı ortaya çıkmıştı. Şimdiki durum niçin farklı oldu?⁵⁹

Şevki kırılan Lemkin sosyalleşmeye zaman bulmuş ve dostane toplantıların tadını çıkarmıştı. Aralarında Başsavcı Yardımcısı Norman Littell'in eşi Katherine Littell'in de bulunduğu birkaç kafa dengi arkadaş edinmişti (ilişkili olduğu evli kadınların sayısı, arşiv materyallerinin kayda değer yarılarından biriydi.) Littelller de onu yakın arkadaş oldukları Başkan Yardımcısı Wallace ile tanıştırmıştı (Norman Littell günlüğüne başkan yardımcısının "Rafael Lemkin'in Nazi kararnamesi koleksiyonuna büyük ilgi gösteriyor" gibi görüldüğünü yazmıştı.) Bunun ardından Lemkin'den başkan yardımcısına New York'taki Madison Square Garden'da yapacağı konuşmanın taslağını hazırlarken yardımcı olması istenmişti (bu metnin ilk taslaklarından birinde Amerika'nın ancak "bir Siyahı-yi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak seçmeyi" düşündüğü takdirde gerçek bir demokrasi olabileceği ileri sürülmüştü, ancak Littell, Wallace'a bir gün Başkanlık seçimlerine katılırsa bu sözlerin peşini bırakmayacağını söyleyince, zamanının ilerisindeki bu satır metinden çıkarılmıştı.)⁶⁰ Lemkin kararnamelere ilişkin çalışmasıyla ilgileceği umuduyla ara sıra ABD Senatosu Binasındaki geniş ofisinde Wallace ile görüşmüştü fakat başkan yardımcısının Ohio'daki mısır tarlalarıyla daha fazla alâkadar olduğu sonucuna varmıştı. Ona "dünyanın bütün çiftçilerine borçluyuz," diyen Wallace, odaklanmaları gereken konunun bu olduğunu söylemişti. "Yapayalnız hayallerine" nüfuz edemediği Wallace'tan etkilenmeyen Lemkin, Littelllerin de teşvikiyle daha yüksek bir hedef belirleyip Başkan Roosevelt'le görüşmeye karar vermişti. Yani en azından Lemkin'in yorumu bu şekildeydi.

⁵⁹ Şimdiki durum niçin farklı oldu: Lemkin, *Totally Unofficial*, 113.

⁶⁰ "Bir Siyahı-yi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olarak seçmeyi": Norman M. Littell, *My Roosevelt Years* (University of Washington Press, 1987), 125.

Bir memorandum hazırlamıştı ama metin fazla uzun olmuştu. Ona eğer Roosevelt'in okumasını istiyorsa, memorandumunu bir sayfaya indirgemesini söylemişlerdi. Peki, bunca mezalimi bir sayfaya nasıl sığdıracaktı? O zaman yaklaşımını değiştirerek Roosevelt'e farklı bir fikir sunmaya karar vermişti: Toplu katliamı yasadışı kılın, bunun bir suç, hatta "suçların en büyüğü" olduğunu ilan edin, diye yazmıştı. Lemkin grupların korunmasını savaşın amacı haline getiren ve Hitler'e açıkça uyarıda bulunulan bir antlaşma teklifinde bulunmuştu. Memorandumu göndermiş, aradan haftalar geçtikten sonra olumsuz bir yanıt almıştı. Buna göre, Başkan tehlikenin farkındaydı fakat henüz eyleme geçme zamanı gelmemişti. Lemkin'e "sabırlı" olması söylenmiş, bir uyarıda bulunulacağı ancak henüz o vaktin gelmediği belirtilmişti.⁶¹

Wolkowysk'ten haber alamayan Lemkin, adeta kendi cenazesinde matem tutarmış gibi melankolinin etkisi altına girmişti. Yine de kendini bir kez daha toparlayıp siyasetçileri ve devlet adamlarını unutmaya karar vermişti. Bir kitap yazarak doğrudan Amerikan halkına hitap edecekti.

76

Stockholm'den, Kongre Kütüphanesinden ve Avrupa'nın dört bir yanındaki arkadaşlarından gelen belgeler Kuzey Carolina'ya ulaşmaya devam etmişti. Bunlar, Almanların edimleriyle ilgili ayrıntılar (gıda tayınları ve bireylere mensup oldukları gruba bağlı olarak tahsis edilen kalori miktarı) ile toplu idam ve tehcirlerle ilgili duyumları da içeriyordu. İnsanların toplanmasına ilişkin karar-nameler daha büyük bir düzenin, bir öldürme sisteminin parçasıydı. Lemkin bu materyalleri Charlottesville'deki Askeri İdare Okulunda verdiği derste kullanmış, öğrencilerini epey etkilemişti. Kitap yazma fikriyle bu tür materyalleri daha kolay erişilebilir hale getirmeyi amaçlıyordu. Tüm iyimserliğiyle, "ben Missouriliyim ve o kararnameleri görmek istiyorum," gibi tepkiler almayı umuyordu. Amerika halkını objektif ve akademik bir üslupla sunduğu müdafaa ve kanıtlarla ikna etmek istiyordu. Böylece Washington'daki Carnegie Uluslararası Barış Vakfına kitabıyla ilgili

⁶¹ Lemkin'e "sabırlı" olması söylenmiş: Lemkin, *Totally Unofficial*, 235, xiv.

bir teklif göndermiş, en nihayetinde George Finch eline geçen bu projeye yeşil ışık yakmıştı.⁶² Lemkin'e metni tamamladığı zaman Carnegie Vakfının kitabı basılır hale getireceği söylenmişti. İki yüz sayfalık bir kitap, beş yüz dolarlık bir ücret ve cüzi masrafların karşılanması konusunda anlaşmışlardı. Zamanlama mükemmeldi, zira Saint James Sarayında yapılan konuşmanın ardından savaş suçları uluslararası gündeme oturmuştu. Başkan Roosevelt 1942 yılının Ekim ayında yapmış olduğu konuşmasında işgal edilen ülkelerde işlenen "barbarca suçlardan" bahsederek, bu suçların faillerini "mahkemeler önünde" hesap vermeye çağırıyordu. "Savaş suçlularının" yakalanacağını, şahsi sorumluluğun "mevcut olan bütün kanıtlarla" tespit edileceğini ve savaş suçlarını araştırmak üzere bir Birleşmiş Milletler komisyonunun kurulacağını beyan etmişti.⁶³

Lemkin'in elinde bu çabaları destekleyecek değerli materyaller bulunmaktaydı. Kararnameleri kurulun kullanımına sunmayı kabul eden Lemkin tek bir koşulda ısrarcı olmuştu: Her bir belgeyi sağlayan kaynağın kim olduğu belirtilmeliydi. Tüm belgelerin ilk sayfasına, ilgili koleksiyonun Stockholm ve Duke Üniversitesi fakültelerinde çalıştığı ve İktisadi Savaş Kurulunda hizmet verdiği dönemde Rafael Lemkin tarafından derlendiğine dair kısa bir not düşülmüştü.

Lemkin'in morali düzelmiş olsa da, ailesiyle ilgili kaygıları dinmemiş ve kendi sağlık sorunlarıyla uğraşmıştı. Kırk iki yaşındayken tansiyonu tehlikeli düzeylere çıkan Lemkin, Avrupa'daki toplu katliamlarla ilgili bilgiler her zamankinden de yoğun biçimde Washington'a ulaşırken doktorun sakinleşip dinlenmesi yönündeki tavsiyesine kulak asmamıştı. Aralık ayında sürgündeki Polonya dışişleri bakanı "Alman İşgali Altındaki Polonya'da Yahudilerin Toplu İmhası" başlıklı bir kitapçık yayımlamıştı. Bu kitapçıkta, Varşova'daki Leh direnişi için çalışan (ve yine Lwów Hukuk Fakültesi mezunu olan) Jan Karski'nin sağladığı materyaller temel alınmıştı.⁶⁴

⁶² Böylece Washington'daki: John Cooper, *Raphael Lemkin*, 53.

⁶³ Beyan etmişti: Franklin Roosevelt'in Suçlara İlişkin Açıklaması, 7 Ekim 1942.

⁶⁴ Bu kitapçıkta: Jan Karski, *Story of a Secret State: My Report to the World*, yenilenmiş baskı (Georgetown University Press, 2014.)

Bütün bir yılını kitabını yazmaya adan Lemkin, yine de birkaç kez ara verme fırsatı bulmuştu. 1943 Nisanında Littelllerle birlikte Washington'daki Jefferson Anıtının açılış törenine katılmış, orada aktör Edward G. Robinson ve Paul Muni ile sohbet etmişti. Başkan Roosevelt tören alanına kalabalığın tezahüratları eşliğinde gelmiş, Eleanor Roosevelt'le beraber Lemkin'e birkaç adım mesafede siyah peleriniyle durmuştu. Littell günlüğüne, "En iyi izlenimler Ralph'inkilerdi, çünkü Başkanı daha önce hiç görmemişti," diye yazmıştı. Lemkin, Rooseveltlerin "nadir görülen manevi niteliğinden" çok etkilenmiş, Littelllere "ulusunuzda manevi liderlik açısından böylesine bariz bir yeterliğe sahip olan iki insan bulunduğu için ne kadar da şanslısınız," demişti.⁶⁵

Lemkin kasım ayında metnini tamamlamıştı. Kitap, bazı materyalleri dâhil etmemesine rağmen, yedi yüz sayfayı aşmış: Carnegie Vakfıyla anlaştığı uzunluktan katbekat fazla olması Finch'i sinirlendirmişti. Missouri'de yahut başka bir yerde çok satma ihtimalini ortadan kaldıran *İşgal Altındaki Avrupa'da Mihverlerin Hükümü* başlığında anlaşmışlardı. Lemkin önsözünde "nesnel bilgilere ve kanıtlara" dayanarak Almanların belirli gruplara insafsızca zulmettiğini Anglosakson dünyasının dört bir yanındaki muteber erkek ve kadınlara bildirmek istediğini açıklamıştı. Ağırlıklı olarak "Yahudi, Leh, Sloven ve Ruslara" yapılan muameleye odaklanmış ancak bir gruptan –eşcinsellerden– hiç bahsetmemişti. "Nasyonal Sosyalistlere" yalnızca bir kere gönderme yaparak Nazilerden ziyade "Almanların" işlediği suçlardan bahsetmiş, "Alman halkının" söz konusu planı "özgür iradesiyle kabul" ettiğini, alınan tedbirlere gönüllü olarak katıldığını ve bu tedbirlerin uygulanmasından muazzam çıkarlar sağladığını savunmuştu. Grupları koruma arzusu, Almanlara bir grup olarak ayrımcılık yapmasını engellememişti. Arkadaşlarından oluşan küçük bir gruba teşekkürlerini sunan ve kitabını kimseye ithaf etmeyen Lemkin, 15 Kasım 1943 tarihinde projesini tamamıyla bitirmişti.

Mihverlerin Hükümü kolay okunabilen bir kitap değildi. İşgal altındaki "hayatın her evresini" kapsayacak şekilde düzenlenen kitap üç kısma ayrılmıştı. İlk sekiz bölümde "Alman işgal yöntem-

⁶⁵ "Ne kadar da şanslısınız" Littell, *My Roosevelt Years*, 151.

leri ele alınarak idari konular, hukukun ve mahkemelerin rolü, mali işler, işgücü ve mülkiyet gibi çeşitli hususlar irdelenmişti. “Yahudilerin hukuki durumuna” ise kısa bir bölümde değinilmişti.

Bunları 9. bölüm izlemişti. Lemkin “barbarlık” ve “vandallık” mefhumlarından vazgeçip, Yunanca *genos* (soy veya ırk) kelimesi ile Latince *cide* (öldürme, kırım) ekini birleştirerek yeni bir kelime yaratmıştı.

Bu bölüme “Soykırım” başlığını atmıştı.

Columbia Üniversitesi arşivlerinde Lemkin’e ait birkaç evrak kalıntısı buldum. Bunların arasında kurşun kalemle karaladığı yazıların yer aldığı bir yaprak çizgili saman kâğıdı vardı. Bu kâğıda “soykırım” kelimesini yirmi beşten fazla kez yazdıktan sonra üstlerini çizip aralara birkaç başka kelime daha serpiştirmişti. “İmha.” “Kültürel.” “Fiziksel.” “Üst-kırım” gibi diğer olasılıkları da evirip çevirmişti.⁶⁶

Sayfanın ortasında karalamaların arasına gizlenmiş, üzeri çizilmiş ve yanına oka benzer bir çizgi çekilmiş bir kelime daha vardı. Zannediyorum ki bu kelime “Frank” idi.

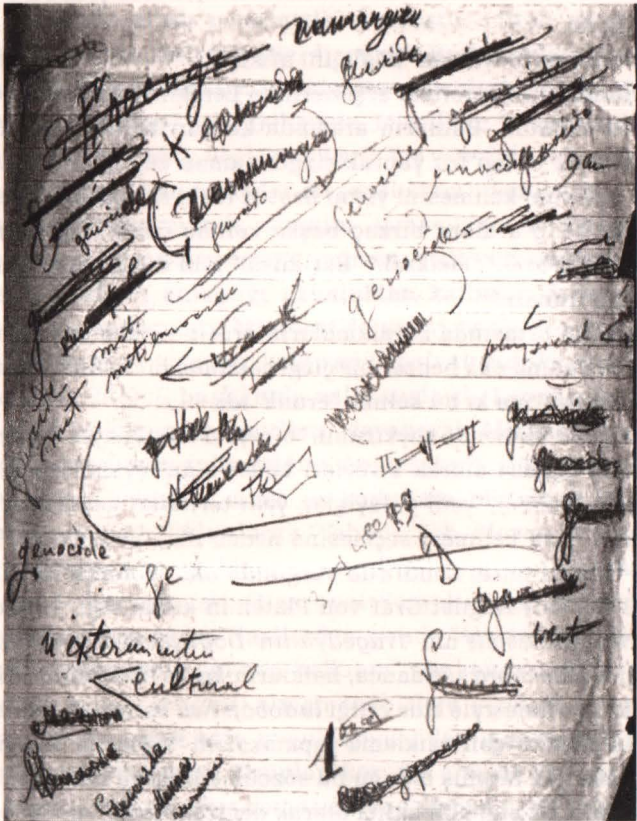
Lemkin 9. bölümde soykırımın “bireysel sıfatlarıyla değil, milli grupların üyeleri olarak bireyleri hedef alan” eylemlerle alâkalı olduğunu yazmış, “yeni anlayışlar, yeni terimleri gerektirir,” diye eklemişti.⁶⁷ Bu kelimeyi seçmesine neden olan gelişme ise belirsizdi.⁶⁸ Bir yıl önce, Londra’da sürgünde olan Polonya hükümetine 1831’de şair August Graf von Platen’in kullandığı, 1872’deyse Friedrich Nietzsche’nin *Tragedyanın Doğuşu* adlı eserinde yer verdiği *Völkermord* (Almanca, halkların katli) ifadesinin Lehçeye bire bir çevrilmesiyle elde ettiği *ludobójstwo* kelimesini önermişti. Oysa şimdi hiçbir açıklama yapmaksızın “soykırım” kelimesini ortaya atmıştı. Seçmiş olduğu bu sözcük, Almanya’nın işgal ettiği toprakların biyolojisini kalıcı olarak değiştirmeye yönelik “büyük planına” verilen bir tepkiydi. “Milletlerin ve etnik grupların imha-

⁶⁶ “Üst-kırım” gibi diğer olasılıkları: Nadir Kitap ve El Yazması Kütüphanesi, Columbia Üniversitesi.

⁶⁷ “Yeni anlayışlar, yeni terimleri gerektirir”: Lemkin, *Axis Rule*, 79.

⁶⁸ Bu kelimeyi seçmesine neden olan gelişme: Uwe Backes ve Steffen Kailitz, ed., *Ideokratien im Vergleich: Legitimation, Kooptation, Repression* (Vandenhoeck & Ruprecht, 2014), 339; Sybille Steinbacher ve Fritz Bauer Institut, *Holocaust und Völkermorde: Die Reichweite des Vergleichs* (Campus, 2012), 171; Valentin Jeutner’in yazara yolladığı e-posta, 8 Ocak 2014.

şı” aydın sınıfının kökünün kazınmasını, kültürün yok edilmesini ve servetin nakledilmesini gerektiriyordu. Bölgeler, oradaki nüfusun aç bırakılması veya diğer toplu katliam yöntemleriyle tamamen boşaltılabilirdi. Lemkin yok edişin aşamalarını, tıpkı davasını açıklayan bir savcı gibi örneklerle tarif etmişti.

Lemkin'in karalamaları, takriben 1945

Kitabın ikinci bölümünde işgal edilen on yedi ülkede alınan tedbirler A'dan (Arnavutluk) Y'ye (Yugoslavya) sıralanmıştı. Her bölgede Yahudi, Leh ve Çingenelerin de dâhil olduğu grupların baskılandığı aşamalar detaylı biçimde aktarılmıştı. Engelli insanlardan da kısaca bahsedilmişti. Lemkin daha önceki analizini geliştirmişti. Kitaba göre, bir ülke işgal edilir edilmez hedef alınan gruba belirli

bir statü verilmiş, ardından bu grubun her bir üyesinden kendini tanımlaması beklenmişti; Yahudiler örneğinde bu tanım, üzerinde Davud Yıldızı bulunan “en az on santimetre genişliğindeki” kolluk olmuştu. Bunu etkinliklere getirilen yasak takip etmiş, onun ardından mülklerin zaptı, sonra da serbestçe dolaşma ve toplu taşımayı kullanma yasakları gelmişti. En nihayetinde grup, işgal edilen topraklardan tayin edilen merkezi bir alana –Hans Frank’ın Genel Hükümetine– toplu biçimde nakledilmişti. Burası, grup üyelerinin ilk olarak gıda tayınlarını açlık düzeyine indirerek, ardından gettoda kurşunlanarak yahut farklı yollarla öldürüldüğü bir imha alanıydı. Lemkin “bilinmeyen” istikametlere giden “özel trenlerin” kullanıldığı nakillerden de haberdardı. Hâlihazırda yaklaşık iki milyon insanın katledildiğini tahmin ediyordu.⁶⁹

Lemkin ayrıntılı ve özgün analizini, kitabın son kısmında yer alan kanıtlarla, yani İngilizceye çevirdiği dört yüz sayfa kararnameye desteklemişti. En ince ayrıntılarıyla o ölümcül belgeler kayıtlı, erişilebilir ve yadsınamaz biçimde, işte buradaydı. Frank’ın ilk resmi açıklaması da dâhil olmak üzere, belgelerin çoğu Polonya’da bizzat kendisi tarafından imzalanmıştı. Frank, “Genel Hükümetin kurulmasıyla Polonya toprakları güvenli bir şekilde Almanya’nın ilgi alanına girmiştir,” diye buyurmuştu.⁷⁰ Lemkin, inandığı her şeyin antitezini oluşturan görüşlere sahip bir hukukçu olan Frank’ı gözüne kestirmiş gibi görünüyordu.

Hem fiziksel hem de duygusal olarak yorgun düşen Lemkin, nesnel bakış açısını korumuştur. Ona göre mevcut kurallar yetersizdi; yeni bir şeylere ihtiyaç vardı. Bulduğu yeni kelimeye, grupların imhasını engellemeye ve bu suçun faillerini dünyanın tüm mahkemelerinde cezalandırmaya yönelik küresel bir antlaşmaya dair yeni bir fikir de eşlik etmişti. Devletler artık vatandaşlarına diledikleri gibi davranmakta özgür olmayacaktı.

77

Lemkin 1944 senesinin ilk birkaç ayını Washington’da makale yazarak, danışmanlık vererek ve Georgetown Hukuk Fakültesinde

⁶⁹ Hâlihazırda yaklaşık iki milyon insanın: Lemkin, *Axis Rule*, 89.

⁷⁰ “Genel Hükümetin kurulmasıyla: 26 Ekim 1939 tarihli bildiri, *A.g.e.*, 524 içinde.

aldığı kurslarla kendini geliştirmeye çalışarak geçirmişti (sıkıntı verici bir D notu aldığı anayasa hukukuna kıyasla ceza hukukunda daha başarılı olmuştu.)⁷¹ O yaz kitabının yayımlanmasını beklerken, savaşta varılan dönüm noktasıyla biraz olsun neşelenmişti. Hızla batıya doğru ilerleyen Kızıl Ordu, temmuz ayının sonunda Lemberg, Zólkiew and Wolkowysk'i almıştı. Sefer halindeyken korkunç mezalimleri de ortaya çıkarmıştı. Kızıl Ordu dergisinde yazan Rus gazeteci Vasily Grossman ağustos ayında karşılaştıkları manzarayı "Treblinka Cehennemi" başlıklı makalesinde betimlemişti. "Bu nasıl olabildi?" diyen Grossman sorularına, "Doğal bir durum muydu? Kalıtım, yetişme biçimi, çevre veya harici koşullarla mı alâkalıydı? Bir tarihi yazgı meselesi miydi, yoksa Alman liderlerin mücrimliği miydi?" diye devam etmişti.⁷²

Bu tür sorular ve açıklamalar, Jan Karski'nin ve daha az bilinmekle birlikte Lemkin'in uyarılarıyla ikna olmanın eşiğine gelen Amerika'da tesir yaratmaya başlamıştı. Başkan Roosevelt, Lauterpacht'ın barikatlara koşmasına sebep olan Lemberg Yahudi pogromuyla ilgili raporu 1918 Kasımında hazırlayan kişinin oğlu Henry Morgenthau Jr.'ı konuyla ilgili bir rapor hazırlamak üzere görevlendirmişti. Babasının aksine, genç Morgenthau başkalarıyla el ele vererek, "Alman kontrolündeki Avrupa'da Yahudilerin tamamen yok edilmesini" engelleyecek acil tedbirler alınması çağrısında bulunmuştu. Ona göre eylemsizlik, hükümetin bu sorumluluğu paylaşmakla itham edilmesine yol açacaktı.⁷³ Lwów'daki Janowska kampında işlenen cinayetlere odaklanılan bir makale

⁷¹ Lemkin 1944 senesinin ilk birkaç ayını: Georgetown Hukuk Fakültesi, final notları, 1944-1945, kutu 1, dosya 13, Lemkin Koleksiyonu, American Jewish Historical Society.

⁷² "Doğal bir durum muydu?": Vasily Grossman, 'The Hell of Treblinka', *The Road* (MacLehose, 2011), 178 içinde.

⁷³ Ona göre eylemsizlik: 'Report to Treasury Secretary on the Acquiescence of This Government in the Murder of the Jews' (ABD Maliye Bakanlığı Yabancı Fonlar Kontrol Birimi için hazırlayan Josiah E. Dubois, 13 Ocak 1944.) Devlet Bakanı Morgenthau, John Pehle ve Randolph Paul 16 Ocak 1944 tarihinde Başkan Roosevelt ile görüşmüş, ona "Avrupalı Yahudilerin ve düşman zulmünün diğer mağdurları için acil yardım ve kurtarma" çalışmalarlarıyla görevlendirilecek bir savaş sığınmacıları kurulunun kurulmasına ilişkin başkanlık kararnamesi taslağını sunmuştur. Rafael Medoff, *Blowing the Whistle on Genocide: Josiah E. Dubois, Jr., and the Struggle for a U.S. Response to the Holocaust* (Purdue University, 2009), 40.

de dâhil olmak üzere, Polonya'daki ölüm kamplarıyla ilgili ilk makaleler *The New York Times* gazetesinde yayımlanmıştı.⁷⁴ Roosevelt'in birkaç ay önce kurduğu Savaş Sığınmacıları Kurulu ise daha ayrıntılı bir raporu *Auschwitz ve Birkenau'daki Alman Kitle İmha Kampları* başlığı altında yayımlamıştı.⁷⁵

Lemkin'in kitabı da bu verimli bağlamda 1944 yılının Kasım ayında nihayet basılmıştı. Kitabın ilk incelemesi 3 Aralık tarihinde *The Washington Post* gazetesinde çıkmış, *The New York Times* gazetesi ise bundan bir ay sonra kitap incelemeleri bölümünün baş sayfasını kitap hakkında olumlu başlayıp olumsuz biten bir makaleye ayırmıştı. Gazetenin Pulitzer ödüllü eski Berlin muhabiri Otto Tolischus kitabın "son derece kıymetli bir rehber" olduğunu yazmakla birlikte, "yavan legalizminin" imkân verdiğinden daha geniş bir okuyucu kitlesini hak ettiğinden yakınmıştı. Daha ciddi endişeleri de bulunan Tolischus, Lemkin'in Almanlar aleyhindeki tiradına ve bu korkunç eylemlerin "Almanların ırki karakterindeki fitri kötülükten doğan militarizmi" yansıttığına dair iddiasına itiraz etmişti. Lemkin'in "Alman halkının serbest seçimlerde ezici bir çoğunlukla Hitler'i iktidara getirdiğine" yönelik savına ise kendisinin başka bir grubu suçlayarak bazı grupları korumaya uğraştığını hicvederek karşı çıkmıştı.⁷⁶

İncelemeler genel olarak olumlu olsa da, herkes Lemkin'in gruplara odaklanmasını takdir etmemişti. Bir arşivde Avusturyalı akademik sığınmacı Leopold Kohr'un Lemkin'e göndermiş olduğu hiddetli bir mektuba rastladım (bu önemli şahsiyet, öğrencisi E. F. Schumacher'in çalışmalarıyla şöhret kazanan "Küçük güzeldir" fikrini yaratan adamdı.) Kohr mektubun yanına bir de yayımlamaya karar verdiği incelemesini iliştiirmişti. Bu taslakta *Mihver-*

⁷⁴ *The New York Times*: 'U.S. Board Bares Atrocity Details Told by Witnesses at Polish Camps', *New York Times*, 26 Kasım 1944, 1; '700.000 Reported Slain in 3 Camps, Americans and Britons Among Gestapo Victims in Lwow, Says Russian Body', *New York Times*, 24 Aralık 1944, 10.

⁷⁵ Savaş Sığınmacıları Kurulu: *The German Extermination Camps of Auschwitz and Birkenau*, 1 Kasım 1944, American Jewish Joint Distribution Committee Archive.

⁷⁶ "Alman halkının serbest seçimlerde": 'Twentieth-Century Moloch: The Nazi Inspired Totalitarian State, Devourer of Progress, and of Itself', *New York Times Book Review*, 21 Ocak 1945, 1.

*lerin Hükmü'nün "son derece değerli" ama "tehlikeli"*⁷⁷ olduğunu yazan Kohr'a göre, Lemkin olguları seçerek kullanmıştı ve Almanlar yerine Nazileri eleştirmeliydi ("Dr. Lemkin bir kere bile olsun *Nasyonal Sosyalizmden* bahsetmemiştir," diyen Kohr bu şikayetinde tamamen haklı değildi, zira bu terim soykırım bölümünde yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere kullanılmıştı.)

Kohr kitabın akademisyenlik değil siyasal gazetecilik hissi verdiğinden yakınmıştı, çünkü ona göre Lemkin önyargılarını doğrulayan gerçeklere odaklanıp taraflı bir açıklama sunmuştu. Bu, "Prusyalıların tarih yazma yöntemlerinden" biriydi. Yine de en sert eleştirilerini 9. bölüme saklayan Kohr, bunun "en ilginç" bölüm olabileceğini ancak hatalarla dolu olduğunu belirtmişti. Grupları uluslararası hukukun sağladığı himayede "birincil hak sahibi" yapan Lemkin, Yahudi düşmanlığına ve Alman düşmanlığına yol açan türden bir "biyolojik düşünceyi" benimseyerek tuzağa düşmüştü. Kohr, Lemkin'e bireylerden ziyade grupların sorumluluğuna odaklanarak hata yaptığını ve "başlıca öncelik konusu olarak grubu değil, bireyi" seçmesi gerektiğini söylemişti. Seçmiş olduğu yol "mutlaka Hitler'de bitmese bile, ona doğru gidiyordu."

Bu acımasız eleştiriler mahrem biçimde sunulmuştu. Kohr, "arkadaşlara saldırmaktan" zevk almıyorum yazarken, endişelerinin Lauterpacht'ın bireylerin haklarına odaklandığı kitabını bitirmekte olduğu Cambridge'te yankılandığından habersizdi.

78

Mihverlerin Hükmü yayımlandıktan altı ay sonra Avrupa'da savaş sona ermiş, Roosevelt vefat etmiş ve Wolkowysk yeniden Sovyetlerin kontrolü altına girmişti. Ailesinden haber alamayan Lemkin, Başkan Truman'ın önde gelen Alman savaş suçlularının yargılanmasını arzu ettiği, başsavcılığını ise Robert Jackson'ın üstlendiği duruşmanın nesnel ayrıntılarına kendini kaptırmıştı.

Lemkin, Hans Frank'ın ABD Ordusu tarafından tutuklandığı 4 Mayıs tarihinde Jackson'la ilk defa irtibata geçmişti.⁷⁸ Jackson'a

⁷⁷ "Son derece değerli": Kohr'un Lemkin'e mektubu, 1945, kutu 1, dosya 11, MS-60, American Jewish Archives, Cleveland.

⁷⁸ Jackson'la ilk defa irtibata geçmişti: Lemkin'in Jackson'a mektubu, 4 Mayıs 1945, kutu 98, dosya 9, Jackson Evrakı, El Yazmaları Bölümü, Kongre Kütüphanesi, Başkent Washington.

kitabının Yüksek Mahkeme kitaplığında mevcut olduğunu ve “Soykırım: Modern Bir Suç” başlıklı (ve Lemkin’in uluslararası “bakış açısına” sahip olan bir Leh şeklinde tanımlandığı künyenin yer aldığı) makalesinin bir kopyasını da içerdiğini bildirmişti. Makalede Lemkin’in “yurtdışına ayak basan” tüm Nazilerin yakalanması amacıyla Madrid konferansındaki kitapçığından kitabına uzanan, azimle sarf ettiği çabaların üzerinden geçilmişti.⁷⁹

Jackson makaleyi okumuş ve işaretlemişti. Lemkin’in Barbarossa Harekâtıyla derin bağlantıları olan Feldmareşal Marshal Gerd von Rundstedt’e atfettiği bir alıntının altını çizmişti. Doğuya doğru giden von Rundstedt’in Almanya’nın 1918 yılında yaptığı en büyük hatalardan birinin “düşman ülkelerdeki sivillerin hayatını bağışlamak” olduğunu, söz konusu nüfusun üçte birinin “organize gıda yetersizliğiyle” öldürülmüş olması gerektiğini beyan ettiği söylenmişti.⁸⁰ Lemkin yalnızca bu sözlerin bile feldmareşale suç isnadında bulunmaya yeteceğini ileri sürmüştü.⁸¹

The Washington Post gazetesi 6 Mayıs tarihinde Lemkin’in kitabından alıntı yaparak hak edilen cezalarla ilgili bir başyazı yayımlamıştı.⁸² O zamana dek *Mihverlerin Hükümü* Yüksek Mahkeme kitaplığından alınmış ve Jackson’ın 1946 Ekiminde iade edilmek üzere bir yılı aşkın süre kalacağı ofisine götürülmüştü. Jackson duruşmalarda yer alacak olan ekibi Lemkin’in daha önce danışman olarak çalıştığı İktisadi Savaş Kurulundaki hukukçuları da dâhil ederek oluştururken ona yazdıkları için teşekkür etmişti.⁸³ Jackson hukukçu ekibinin başına Southern Railway firmasının güler yüzlü ve zeki baş hukuk müşaviri Sidney Alderman’ı getirmişti ve Alderman bir hafta sonunu Lemkin’in kitabına gömülecek geçirmişti.⁸⁴

⁷⁹ “Yurtdışına ayak basan”: Raphael Lemkin, ‘Genocide: A Modern Crime’, *Free World* 9 (1945): 39.

⁸⁰ Doğuya doğru giden: John O. Barrett, ‘Raphael Lemkin and “Genocide” at Nuremberg, 1945–1946’, *The Genocide Convention Sixty Years After Its Adoption*, ed. Christoph Safferling ve Eckart Conze (Asser, 2010), 36n5 içinde.

⁸¹ Lemkin yalnızca bu sözlerin bile: Lemkin’in Jackson’a mektubu, 4 Mayıs 1945.

⁸² *The Washington Post: Washington Post*, 6 Mayıs 1945, B4.

⁸³ Teşekkür etmişti: Jackson’ın Lemkin’e mektubu, 16 Mayıs 1945, Jackson Evrakı; Barrett, ‘Raphael Lemkin and “Genocide” at Nuremberg’, 38.

⁸⁴ Jackson hukukçu ekibinin başına: H. B. Phillips, ed., ‘Reminiscences of Sidney S. Alderman’ (Columbia University Oral History Research Office, 1955),

Jackson'ın ekibi 14 Mayıs'ta hazırlık muhtırasını tamamlamıştı. Muhtırada "ırki azınlıkların kırımı" gerekçesiyle bireyler hakkında kovuşturma yapabilmek için gereken kanıtlar özetlenmiş, fakat "soykırımdan" hiç bahsedilmemişti. Jackson bundan iki gün sonra eline muhtıra taslağını alıp Yüksek Mahkemede hukuk ekibiyle görüşmüş, olası suçlar listesine "soykırım" kelimesini bizzat eklemiştir.⁸⁵ Jackson'ın "ırki azınlıkların ve inkıyat ettirilen toplumların yok edilmesi" olarak tanımladığı "soykırım", Londra Konferansındaki heyetlere gönderdiği ayrıntılı rapordaki listede de yer almıştı.⁸⁶

Lemkin kendini işe aldirmek için çok çalışmıştı. 18 Mayıs Cuma günü Duke Üniversitesi mezunlarından Alderman ile tanışdırılmıştı. Alderman (yanılarak Alman zannettiği) Lemkin'e *Mihverlerin Hükmü* adlı kitabının "kapsamlı" ve "epey ilginç" olduğunu söylemiş, Jackson'ın ekibinin "temel kaynaklarından" birini teşkil edebileceğini de eklemiştir. "Soykırım" teriminin duruşmada ne şekilde kullanılabileceğini tartışırken Alderman, Lemkin'in bu sözcükle ve onun mucidi olarak kendi rolüyle "çok iftihar ettiğini" anlamıştı.⁸⁷ Lemkin o ayın sonunda Adalet Bakanlığında gerçekleştirilen bir toplantıya katılmıştı. Toplantıda tartışmalı bir konu olan Stratejik Hizmetler Ofisinin (OSS)⁸⁸ –yani Merkezi İstihbarat Teşkilatının (CIA) öncelinin– sanıklar hakkındaki kanıtların toplanmasında oynayacağı rol ele alınmıştı. Jackson'ın otuz sekiz yaşındaki oğlu Bill, ekibin üyesi olarak toplantıya katılmış, Lemkin'le ilk kez orada karşılaşmıştı (Hem Lemkin hem de Lauterpacht ile birlikte çalışan ender insanlardan biri olan Bill Jackson, Cambridge'teki Cranmer Caddesinde birkaç hafta sonra yapılan ve "insanlığa karşı suçların" Nürnberg Şartına dâhil edildiği toplantıda mevcut bulunmuştu.)

817; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 39.

⁸⁵ Jackson bundan iki gün sonra: 14 Mayıs 1945 tarihli Planlama Muhtırası Taslağı, kutu 107, dosya 5, Jackson Evrakı; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 39.

⁸⁶ "Irki azınlıkların": 'Planning Memorandum Distributed to Delegations at Beginning of London Conference', Haziran 1945, Jackson Report, 68 içinde.

⁸⁷ "Soykırım" teriminin: Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 40.

⁸⁸ Toplantıda tartışmalı bir konu olan: A.g.e., 40–41.

Lemkin'den pek fazla etkilenmeyen Bill, onun hırslı ve "çok yönlü bir akademisyen" olduğunu düşünmekle birlikte gerçekçilikten uzak ve ekibin hazırladığı türden davalarla ilgili hiçbir fikri bulunmayan biri olarak görmüştü. Buna rağmen Jackson da, Alderman da Lemkin'in yalnızca OSS'yi gözetim altında tutmak için dahi olsa ekibe katılmaya davet edilecek kadar bilgili olduğunu düşünmüş olmalıydı.⁸⁹

Lemkin 28 Mayıs tarihinde Jackson'ın ekibinin resmi üyesi olarak Savaş Suçları Dairesinde çalışmaya başlamıştı.⁹⁰ Düşüncelerine ters yanıtlar aldığından kısa süre içinde hayal kırıklığına uğramıştı. Alman mezalimiyle ilgili gerçekler konusunda bilgili olduğu kabul edilmişse de, sorun tarzı ve mizacıyla alâkalıydı. Jackson'ın ekibindeki bazı kişiler onun takım çalışmasına yatkın olmadığını, kimileriye bir davayı nasıl yürüteceğine dair herhangi bir fikri bulunmadığı için savcılık içgüdüsünden yoksun olduğunu düşünmüştü. Lemkin'in bu göreve uygun olmadığını kanaat getiren Alderman, ekipteki hukukçulardan biri olan Telford Taylor ile görüşüp ona Lemkin'i çekirdek kadrodan çıkarttırma düşüncesini bildirmişti.

Onu beyin takımından "elemek" ve duruşmaya hazırlanırken ellerinin altında bulunacak olan bu "ansiklopediyi" arka planda kalan işler için kullanmakta hemfikir olmuşlardı. Lemkin "en üst düzey mülteci" addedilmesine ve sağladığı materyallere bu kadar güvenilmesine rağmen bir kenara itilmişti.⁹¹ Jackson'ın ekibi Temmuz ayında Londra'dan ayrıldığı anda, Lemkin aralarında bulunmamıştı. Hüsrân içinde Washington'da kalmış, Almanların yargılanacağı suçlara ilişkin fikir geliştirmek üzere bir "alt kademe Görev Gücü" ile çalışmıştı.⁹²

⁸⁹ Lemkin'den pek fazla etkilenmeyen Bill: Phillips, 'Reminiscences of Sidney S. Alderman', 818; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 41.

⁹⁰ Lemkin 28 Mayıs tarihinde: Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 41.

⁹¹ "En üst düzey mülteci": Phillips, 'Reminiscences of Sidney S. Alderman', 842, 858; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 41.

⁹² "Alt kademe Görev Gücü": Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 41, at n. 27.

İnternette *Mihverlerin Hükümü*'nün imzalı bir ilk baskısını buldum. Kitapçı bana o baskının satıldığını belirtti, fakat ona Lemkin'in kitabı kime ithaf ettiğiyle ilgilendiğimi söylediğimde beni alıcısıyla tanıştırdı. Bundan birkaç gün sonra ise başkent Washington'daki Adalet Bakanlığında çalışan bir hukukçudan kibarca yazılmış bir not geldi: Firari Nazileri yakalayan efsanevi Eli Rosenbaum bana kitabın içindeki yazının fotoğrafını göndermişti. Fotoğrafta, "Dr. Robert M. Kempner'a saygılarımla, R. Lemkin, Başkent Washington, 5 Haziran 1945," yazıyordu.

Bu isim hemen dikkatimi çekti; Lemkin'in Savaş Suçları Dairesinden meslektaşı olan Kempner, genç bir hukuk öğrencisi olduğu 1921 Yazının bir kısmını Berlin'deki bir mahkeme salonunun halka açık bölümünde oturup Tehliryan duruşmasını izleyerek geçirmişti. Hitler aleyhindeki adli takibata müdahil olması sebebiyle Reich'tan 1933 yılında sürülmüştü ve Lemkin'le Washington'dayken irtibatla olması, Lemkin'e ilham veren o duruşmayla doğrudan bağlantılı olduğunu gösteriyordu. 5 Haziran tarihi de dikkat çekiciydi, zira Müttefikler Almanya'yı parçalara ayırmak ve "önde gelen Nazi liderlerinin" cezalandırılması konusunda mutabakata varmak üzere Berlin'de o gün toplanmıştı. Üç ay önce Yalta'da kabul edilen "tüm savaş suçlularının adil ve acil biçimde cezaya çarptırılması" taahhüdünde bulunulan anlaşmayı yürürlüğe koymuşlardı.⁹³

Jackson'ın ekibi Nürnberg Şartına dâhil edilecek olan suçlar listesiyle ilgili çalışmalarını yürütmek üzere temmuz ayında Londra'da İngiliz, Fransız ve Sovyet meslektaşlarıyla bir araya gelmişti. Uzlaşmaya varılmış ve anlaşma 8 Ağustos tarihinde imzalanmıştı. 6. maddede yer alan suçlar listesi -Lauterpacht'ın önerisiyle- insanlığa karşı suçları içermiş fakat soykırımı kap-

⁹³ "Tüm savaş suçlularının: 'Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority with Respect to Germany', Berlin, 5 Haziran 1945, Madde 11(a) ('Müttefiklerin Temsilcilerinin belirlediği başlıca Nazi liderleri ile savaş suçu veya benzer bir suç işlediğinden, suç işlenmesini emrettiğinden yahut suça iştirak ettiğinden şüphelenilerek muhtelif zamanlarda ismi veya rütbesi, makamı yahut görevi belirtilen tüm şahıslar yakalanacak ve Müttefiklerin Temsilcilerine teslim edilecektir.')

samamıştı. Büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Lemkin, İngilizlerin bunda sinsice rol oynadığından şüphelenmişti. Bob Silvers bundan on yıl sonra Yale'deki bir ders esnasında Lemkin'in İngilizlerle ilgili olarak, "nasıl olduklarını bilirsiniz," dediğini anımsıyordu.

Soykırım Nürnberg Şartına eklenmemiş olsa de, Lemkin 6. maddede sıralanan suçların yine de sanıkların sorumlu tutulacağı belirli cürümlere ayrılarak detaylandırılması gerektiğinin farkındaydı. Bu da soykırım suçunu takdim etmesi için ona yeni bir fırsat sunmuştu. Jackson'ın iddianameleri hazırlayacak olan ekibiyle çalışmak için Londra'ya nasıl davet edildiğini tam olarak öğrenemesem de, Jackson tarafından Savaş Suçları Dairesinin başına getirilen ve Lemkin'in ansiklopedik bilgilerinin faydalı olabileceğini düşünen Albay Murray Bernays'ın⁹⁴ isteğiyle çağrılmış gibi görünüyordu. Lemkin'in ender destekçilerinden biri olan Bernays, işgal altındaki Polonya'da işlenen suçlar konusunda onlara yardımcı olabileceğine inanmıştı.

Bernays itirazlarla karşılaşmıştı. OSS başkanışmanı Kuman-dan James Donovan bu duruma karşı çıkmış, Jackson'ın beyin takımına gizli bir bildiri göndererek Lemkin'in çalışmalarının "yetersiz" olduğundan ve daha iyi Polonyalı akademisyenlerin bulunabileceğinden yakınmıştı. Donovan, Lemkin'in fazlasıyla hırslı olduğunu ve böylesine muğlak yasal meselelere uygun olmayan "duygusal bir yaklaşımla" hareket ettiğini düşünmüştü. Ayrıca Lemkin'in "kişilik sorunları" yaşadığını düşünen Donovan'ın bu görüşü destek bulsa da en nihayetinde baskın çıkmamıştı.⁹⁵ Albay Bernays bu Leh adamın sorumluluğunu üzerine almayı teklif etmiş, ancak Lemkin'in Londra'ya gelişinden kısa süre sonra Washington'a dönmüştü.⁹⁶ Kimse ona kol kanat germeye gönüllü olmasa da, Lemkin ekte kalmayı bir şekilde başarmış, kendine tahsis edilen bir ofisi ve telefon numarası bulunmadan, çoğu zaman da denetlenmeden serseri bir mayın gibi çalışmıştı.⁹⁷

⁹⁴ Albay Murray Bernays'ın isteğiyle: Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 42.

⁹⁵ "kişilik sorunları": *A.g.e.*

⁹⁶ Albay Bernays bu Leh adamın: *A.g.e.*

⁹⁷ Kimse ona kol kanat germeye: *A.g.e.*, 43.

Lemkin Londra'dayken kendisini dinleyen herkesle konuşmuş, bu da onun mahvoluşunu beraberinde getirmişti. Onun ele avuca sığmadığına ve izinsiz kaçamaklar yaptığına dair şikâyetler katlanarak artmıştı. BM Savaş Suçları Komisyonu üyeleriyle gayriresmi görüşmeler ayarladığına ve Dünya Siyonist Teşkilatıyla ilişkisi bulunan önemli şahıslarla izinsiz toplantılar düzenlediğine ilişkin söylentiler dolaşıp durmuştu. Lemkin'in kendi gündeminin peşinde olduğuna ve başkalarının çalışmalarını kendine mal ettiğine dair şikâyetler Kumandan Donovan'ın Washington'daki ofisine ulaşmıştı.⁹⁸ Bardağı taşıran son damla ise Lemkin'in basına şahsen bilgi verip ardından *Mihverlerin Hükmü* kitabının BM Savaş Suçları Komisyonu üyelerine dağıtılmadığından yakınarak Jackson'ın ekibini mahcup ettiğine ilişkin söylentiler olmuştu.

Donovan Telford Taylor'a, "Lemkin Londra'dan ne kadar erken ayrılırsa o kadar iyi," demişti. Lemkin ise fark yaratmasına yetecek kadar uzun bir süre kendini müdafaa etmişti.⁹⁹ Bill Jackson'ın daha sonraları gözlemleyeceği üzere, ısrarcı bir "herif"¹⁰⁰ olan Lemkin, iddianame taslaklarıyla ilgili çalışmaların devam ettiği eylül ve ekim aylarında yerini korumayı bir şekilde başarmıştı. Jackson'ın ekibinde yer alıp Siyahların ve Beyazların ayrı tuvaletler kullanması şartının koşulduğu eyaletlerdeki siyasetçilerin baskısı altında bulunan diğer kişilerin ciddi muhalefeti karşısında Sidney Alderman'ı her nasılsa soykırım konusunda müttefiki haline getirmişti.¹⁰¹ İngilizler de soykırım suçunun dâhil edilmesine sertçe karşı çıkmış, Hartley Shawcross'a olan yakınlığıyla bilinen katık kaşlı, iri kıyım avukat ve Kraliyet Hukuk Müşaviri 'Haki' Geoffrey Dorling Roberts İngiliz muhalefetinin başını çek-

⁹⁸ Lemkin'in kendi gündeminin peşinde olduğuna: *A.g.e.*, 43-44.

⁹⁹ "Lemkin Londra'dan ne kadar erken ayrılırsa": Donovan'ın Taylor'a yolladığı memorandum, 24 Eylül 1945, kutu 4, dosya 106, Jackson Evrakı; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 42.

¹⁰⁰ İsrarcı bir "herif": William E. Jackson'ın Robert Jackson'a mektubu, 11 Ağustos 1947, kutu 2, dosya 8, Jackson Evrakı; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 53.

¹⁰¹ Jackson'ın ekibinde yer alıp: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki diğer itirazlar için, bkz. Samantha Power, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide*, ed. (Flamingo, 2010), 64-70.

mişti.¹⁰² Amerikalılar ise Roberts'ı bir hukukçu olarak pek takdir etmemekle birlikte, Oxford'da ve İngiltere Milli Takımında ragbi oynadığı için hayranlık duydukları bu adamı seviyordu.

Haki Roberts'ın muhalefeti Lemkin'e fayda sağlamış olabilir- di, zira Alderman "soykırımın" iddianamenin ilk taslaklarından birinde yer alması amacıyla çalışmaya başlamıştı. Buna karşı çı- kan İngilizler böylesine ciddi bir resmi evraka dâhil edilemeyecek kadar "süslü" ve "acayip" buldukları terim konusunda taviz ver- memişti. Bunun üzerine Alderman meslektaşlarından birine Ox- ford Üniversitesi mezunlarının "bu kelimenin ne anlama geldiğini anlayamadığını" söylemişti.¹⁰³ Lemkin İngilizlerin bu can sıkıcı sözcükten kurtulamadığına "son derece memnun" olmuştu.

Müttefik Kontrol Komisyonu 6 Ekim tarihinde sonuncusu in- sanlığa karşı suçlar olmak üzere dört münferit iddiayı kapsayan iddianame konusunda mutabakata varmıştı. Bununla birlikte, soy- kırım Lemkin'in umduğu gibi bu maddeler arasında yer almasa da, 3 numaralı savaş suçları başlığı altında sunulmuştu. Söz konusu madde, işgal edilen topraklardaki sivillerin kötü muameleye maruz bırakılması ve öldürülmesinin yanı sıra, sanıkların "kasten ve sis- tematik olarak soykırım yaptığına" ilişkin suçlamayı da içeriyordu.

Lemkin'in tuhaf ısrarcılığı sonuç vermişti. Soykırım kelimesi, neredeyse doğrudan Lemkin'in kitabından aşırılmış olan tanı- mıyla birlikte ilk defa uluslararası bir belgede kullanılmıştı. Buna göre soykırım

*belirli ırk ve sınıflardan insanları yok etmek için işgal edilen belirli bölgelerdeki sivil nüfuslara ve özellikle Ya- hudi, Leh ve Çingeneler olmak üzere milli, ırki veya dini gruplara karşı yürütülen ırki ve dini grupların yok edil- mesi*¹⁰⁴

şeklinde tanımlanmıştı.

¹⁰² İngilizler de: Telford Taylor, *The Anatomy of the Nuremberg Trials* (Alfred A. Knopf, 1993), 103; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nurem- berg', 45.

¹⁰³ "Bu kelimenin ne anlama geldiğini": Phillips, 'Reminiscences of Sidney Al- derman', 818; Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 45.

¹⁰⁴ "Belirli ırk ve sınıflardan insanları yok etmek": 8 Ekim 1945'de kabul edilen iddianame, *Trial of the Major War Criminals Before the International Mili- tary Tribunal* (Nuremberg, 1947), 1: 43.

Grupların yok edilmesine Nürnberg duruşmasında yer verilecek olması, Lemkin için şahsi bir zafer anı teşkil etmişti. Dünyanın dört bir yanından gelen belgeleri topladığı onca yıl meyvesini vermişti, ama bunun bir bedeli vardı. ABD Ordusunda doktorluk yapan Yüzbaşı Stanley Vogel iddianame kabul edilmeden üç gün önce Lemkin'e bir tür soğuk algınlığı olan nazofarenjit teşhisi koymuştu.¹⁰⁵ Bu da, tam Lauterpacht'ın Cambridge'ten Nürnberg'e seyahat etmeye hazırlandığı esnada Lemkin'i Washington'a geri göndermek için mükemmel bir bahane olmuştu. İddianame 18 Ekim tarihinde mahkemeye sunulana kadar Lemkin yorgun ama hoşnut bir halde Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmüştü. Sonradan "Londra'ya gittim ve Nürnberg'deki Nazi savaş suçlularını Soykırım suçuyla itham ettirmeyi başardım," yazmış, "Nürnberg duruşmalarında sunulacak olan iddianameye soykırımı dâhil ettim," diye eklemişti.¹⁰⁶

Böylece hem insanlığa karşı suçlar hem de soykırım duruşmalarının bir parçası olmuştu.

¹⁰⁵ Dünyanın dört bir yanından gelen: ABD Ordu Dispanserî kaydı, 5 Ekim 1945, kutu 1, dosya 13, Lemkin Koleksiyonu, American Jewish Historical Society.

¹⁰⁶ "Soykırımı dahil ettim: Lemkin, *Totally Unofficial*, 68; Barrett, "Raphael Lemkin and 'Genocide' at Nuremberg", 46.

PAPYONLU ADAM

81

Büyükbabamın evrakı arasında 1949 yılında çekilmiş, çok iyi durumda olmayan, küçük siyah beyaz bir fotoğraf bulmuştum. Fotoğrafta orta yaşlı bir adam dikkatle objektife bakıyordu. Dudaklarında belli belirsiz bir gülümseme olan bu adamın üstünde

göğüs cebinde düzgünce katlanmış beyaz bir mendil bulunan ince çizgili bir takım ve beyaz bir gömlek vardı. Puantiyeli papyonu ise biraz muzip bir havası olduğunu vurguluyordu.

Bu fotoğrafın fotokopisi iki yıl boyunca çalışma masamın ar-
dındaki duvarda, Bayan Tilney'le rekabet edercesine asılı dur-
muştu. Artık Bayan Tilney'nin oynadığı rol çözüme kavuştuğun-
dan her gün yılgınlık ve kızgınlık içinde bu adama bakıyordum.
"Eğer biraz olsun işe yarıyorsan, beni bulursun," der gibiydi. Ara-
da sırada harekete geçip onu bulabilmek için elimden geldiğince
çabalıyor olsam da, adamın ismini bilmediğim için bu isteksiz
gayretlerimin sonuçsuz kalması kaçınılmazdı. Fotoğrafı tarayıp
internetteki yüz tanıma sistemini de denedim, ancak hiçbir şey
bulamadım.

Fotoğrafın arkasındaki kısacık bilgiye tekrar tekrar dönüp ba-
kırıyordum: "Herzlichste Grösse aus Wien", yani "Viyana'dan en iç-
ten dileklerle, Eylül 1949," yazıyordu. Yazının altına düzgünce
atılmış olan imzayı ise deşifre edemiyordum.

"Viyana'dan en içten dileklerle, Eylül 1949"

Bu kelimelerden, o kü-
çük kırmızı damgadan ve
görünüşe göre fotoğrafın
çekildiği stüdyonun ad-
resinden çıkarabileceğim
her şeyi çıkarmaya ça-
lıştım. Söz konusu adres
"Foto F. Kintschel, Maria-
hilfer Sokağı No: 53, Viya-
na VI," şeklindeydi. Sokak
hâlâ yerinde duruyor olsa
da, stüdyo çoktan yitip
gitmişti. İmzayı saatler-
ce deşifre etmeye çalışıp
başarılı olamayınca, aynı
adamın diğer iki fotogra-
fını yakından inceledim.
Arkasında "Londra, 8
Ağustos 1951" yazan fo-
toğrafın ebadı aynıydı ve
bu sefer mavi renkli olsa

da yine Kintschel fotoğraf stüdyosunun damgasını taşıyordu. Adam fotoğrafın çekildiği o yaz gününde verev çizgili bir kravat takmış, göğüs cebinde yine bir mendil bulundurmuştu. Gözleri biraz şehla mıydı?

Diğerlerinden daha büyük olan üçüncü fotoğraf kartpostal boyutlarındaydı. Üzerinde hiçbir stüdyo kaşesi veya imza bulunmuyordu. Bu sefer adam baklava desenli koyu renk bir kravat takmışsa da mendilini yine eksik etmemişti. Fotoğrafın arkasına el yazısıyla "Viyana-Londra, Ekim 1954," şeklinde bir not yazılmıştı. Burada biraz kilo aldığı görülen adamın gerdanı iki kat olmaya başlamıştı. Ayrıca, evet, şehlaydı. Mavi mürekkeple yazdığı notunu "Zur freundlichen Erinnerung an einen Grossvater" – "Müşfik bir büyükbabanın anısına ithafen," yazarak noktalamıştı. Birinin büyükbabası mı ölmüştü? Yoksa kendisi büyükbaba mı olmuştu?

Anneme bu adamı ilk sorduğumda bana onun kim olduğunu gerçekten bilmediğini söyledi. Sorumda ısrarcı olunca pekâlâ, deyip Leon'a bu adamın kim olduğunu bir kere sorduğunu söyledi. "Önemli biri değil dedi, o kadar," diye ekledi. Demek ki kendisi de kuşkulananmış fakat konunun üzerinde durmamıştı.

Öyleyse Leon bu adamın kim olduğunu biliyordu ve biri 1951 Ağustosunda, diğeryse 1954 Ekiminde çekilen iki fotoğrafını daha saklamıştı. Bu adam önemli biri değilse, Leon ona ait üç ayrı fotoğrafı niçin muhafaza etmişti?

Annem sonradan aslında bu fotoğrafları 1986'daki vefatını takiben Rita'nın evrakı arasında bulduğunu açıkladı. Sonra onları Leon'un evrakının yanına koymuştu ve fotoğraflar on yıl boyunca orada durmuştu. Annemi biraz daha zorlayınca hayal meyal hatırlasa da gerçek olan kısa bir çocukluk anısını benimle paylaştı. Bir ihtimal bu adamın savaştan sonra Paris'te, Brongniart Sokağında yer alan dairelerine ziyarete geldiğini hatırlıyordu. Bunu Leon ve Rita arasında yaşanan tartışma izlemiş, sesler yükseltilmişti; önce öfkelenmişler, sonra da barışmışlardı. Annem, "annemle babam çok kereler öyle tartışmıştır," dedi. O şiddetli kavgalar sonraları unutulmuştu.

Bilgiler yavaş yavaş su yüzüne çıkıyordu. Belki de papyonlu adam, Leon'un 1939 yılının Ocak ayında Viyana'dan bir başına ayrılmasıyla bağlantılıydı. Genel koşullar –Almanların gelişi ve Leon'un Reich'tan sürülmesi– yeterince açıktı, fakat eşini ve küçü-

cük çocuğunu almadan tek başına ayrılmaya karar vermiş olması o kadar kolay açıklanabilecek bir durum değildi. Belki papyonlu adam Leon Viyana'dan ayrıldıktan sonra bir şekilde Rita'nın hayatına girmişti. Belki de o bir Naziydi. Rita üç yılını eşinden ve çocuğundan ayrı geçirmiş, Viyana'dan ancak 1941 Ekiminde, Eichmann sınır kapılarını kapatmadan bir gün önce kaçabilmişti.

82

Zaman ben hiçbir mesafe katedemedi geçiyordu. O üç fotoğrafı, vazgeçmeye hazır bir halde bir kenara koymuştum. Lemberg, Lwów, Lvov, Lviv, Lauterpacht ve Lemkin'e odaklanıyordum. Sonra hiç beklemediğim bir anda talih yüzüme gülüverdi.

Lviv'i ilk kez ziyaret ettikten kısa süre sonra Londra'daki bir arkadaşımın klasik müzik konserlerinin düzenlendiği Wigmore Hall'da yapılan doksanıncı doğum günü partisine katıldım. Kutlamaların odağında müteveffa saygın müzikolog Hans Keller'in¹ eşi olan, minicik çalışmaları parmakla gösterilen, sınırsız bir zekâ ve sevecenliğe malik ressam Milein Cosman vardı.² Savaş yıllarında Milein Almanya'dan, Hans Keller ise Avusturya'dan İngiltere'ye mülteci olarak ayrı ayrı gelmişti. 1950'lerde Londra'nın kuzeyine, Hampstead Fundalığı yakınlarındaki Willow Caddesinde bulunan küçük bir eve taşınmışlardı. Bundan kırk yıl sonra ise ben ve eşim (Sofka Skipwith'in yeğeninin yaşadığı Willow Evlerinin karşısından) hâlâ oturmakta olduğumuz evi satın almıştık.

Hans Keller BBC Radyo'nun Üçüncü Programında çalışmıştı, bu da onun ve Milein'in yirminci yüzyılın en büyük müzisyenleri ve orkestra şefleriyle tanışmasını sağlamıştı. Furtwängler (Milein bana tutkuyla "o kesinlikle Nazi değildi" demişti) ve Karajan'ı (ki onun "bir Nazi sempatizanı ve fırsatçı" olduğuna ilişkin görüşleri gayet açıktı) tanıyorlardı. Richard Strauss'u 1947 yılında, vefatından kısa bir süre önce çizmişti ve Milein'in diğer birçok çizimiy-

¹ "Saygın müzikolog": Müzisyen ve eleştirmen Hans Keller 11 Mart 1919 tarihinde Viyana'da doğmuş, 6 Kasım 1985 tarihinde Londra'da ölmüştür. *Anschluss'a* ve kendi tutuklanışına ilişkin şahsi öyküsü Hans Keller, 1975 (1984 Minus 9) (Dennis Dobson, 1977), 38. ve sonraki sayfalarda bulunabilir.

² Milein Cosman: Ressam Milein Cosman 1921 yılında Almanya'nın Gotha kentinde doğmuş ve 1939 yılında İngiltere'ye gelmiştir.

le birlikte bu portre de yüzden fazla arkadaşının ve akrabasının doğum gününü kutlamak üzere bir araya geldiği Wigmore Hall'da asılıydı.

Milein beni müteveffa eşinin bir akrabasına yönlendirdi; doksan bir yaşındaki Inge Trott son derece zeki ve anlaşılır o ki tatlı bir muzipliği de vardı.³ Viyana'da doğmuş, 1938 yılında on yedi yaşındayken Londra'ya gelmişti. Savaşın sonu Londra King's Kolejinde, sonraları Nobel Ödülünü Francis Crick ve James Watson'la paylaşacak olan Profesör Maurice Wilkins'in laboratuvar asistanı olarak çalışmış, Cambridge'te ona sperm örneklerini Inge taşıymıştı. Inge, DNA'nın sırlarını çözen maddenin taşıyıcısı olarak yaptığı katkıdan gurur duyuyordu.

Sohbetimiz esnasında Viyana'ya, Avusturyalıların karakterine ve *Anschlussa* değindik. Almanların gelişini, geçit törenini, aşağılamaları ve baba ocağına gri üniformalı bir Alman askeri tarafından el konulduğunu hatırlıyordu. Ona papyonlu adamın fotoğrafından, el yazısından ve deşifre edemediğim imzasından bahsettim.

Inge, "bana fotoğrafın bir kopyasını gönder, bakalım imzayı okuyabilecek miyim," dedi. Muhtemelen eski Almanca olduğu için deşifre edememiştir, diye ekledi.

"Postayla gönderirim," dedim.

Inge ise kendinden emin bir tavırla, "hayır," diye yanıt verdi. "Fotoğrafı tarat, e-postayla gönder, daha çabuk elime geçer," dedi.

O akşam Inge'nin verdiği talimatları yerine getirdim ve ertesi gün şöyle bir yanıt geldi: "Fotoğrafın arkasındaki bütün yazıları okuyabildim ama imzayı çıkaramadım, çünkü fotoğraf baş aşağıydı." Sonra da fotoğrafı "bu sefer doğru tarafı yukarı bakacak şekilde" yeniden taratmamı söyledi.

83

Aradan bir gün geçtikten sonra telefon çaldı.

Inge kesin bir dille, "adı Lindenfeld," dedi fakat sonra ufak da olsa bir kuşkuyla kapılıp, "pekâlâ, sonu s harfiyle biten Lindenfelds de olabilir ama sanmıyorum," diye ekledi.

³ Doksan bir yaşındaki Inge Trott: Sosyal aktivist Inge Trott 1920 yılında Viyana'da doğmuş, 2014 yılında Londra'da ölmüştür.

Ardından, "insanlar neden imzalarını bilerek okunmaz hale getirir bilmem," diyerek Bay L'yi payladı.

O an, dramatik bir andı. Elimde bir isim olunca, yeni keşif yolları ortaya çıkacaktı. 1949 yılında Viyana'da yaşayan bütün Lindenfeldleri (veya Lindenfelsleri) kontrol edebilecek, sonra 1939'da orada bulunan aynı soyisimli kişilerle bulduklarımı karşılaştırarak doğruluklarını sınayabilecektim. Önce Viyana Üniversitesinden bir doktora öğrencisi ön araştırma yapmama yardımcı oldu, sonra da özel bir dedektiften destek aldım. Bu dedektif, Viyana'da Viyanalıların soyağacı alanında uzmanlaşmış olan neşeli, nazik ve becerikli Bayan Katja-Maria Chladek'ti.

Hukuk öğrencisi 1939 tarihli Viyana telefon rehberini buldu. Rehberde hiç Lindenfels yoktu, ama on tane Lindenfeld vardı. Bunlardan dokuzu, güzel Wagneryen adlar taşıyan erkeklerdi; isimleri Bela, Emil, Erwin, Kurt, Max, Mendel, Rudolf ve Siegfried'ti.

İkinci görevimiz bu isimlerin sağlamasını yapabilmek için 1939 tarihli telefon rehberini bulmaktı. Bu görevin daha zorlu olduğu ortaya çıktıysa da, en nihayetinde özel dedektif Bayan Chladek rehberin bir kopyasını buldu ve ardından eriştiği bulguları bana aktardı. 1949'da Viyana'da yaşayan Lindenfeldlerin sayısı on iken, 1939'da yalnızca bir Lindenfeld vardı. Bayan Chladek bu kişinin adının Emil olduğunu belirtti, ona kalırsa bu bir Yahudinin adı olamazdı. Bunu söylerken bir yerlerde bir yanlışlık olduğunu ima ediyordu.

Emil Lindenfeld Viyana'nın 6. ilçesinde, Mariahilfer Sokağında bulunan Foto Kintschel civarındaki Gumpendorfer Sokağı 87 numarada yaşamıştı. Bayan Chladek, fotoğrafları almak için oturduğu daireden stüdyoya on dakika yürüyerek gidebileceğini izah etti. Bu ismin "kamu idaresi azası" olarak listelendiği telefon rehberinde 1969 yılına kadar yer aldığını, bundan sonraki yıllarda ise bir daha rehberde görülmediğini söyledi. Sonra da, "1968 ya da 1969'da öldüğünü zannediyorum," dedi.

Araştırmasına Viyana Belediye Sarayında devam eden Bayan Chladek, Emil Lindenfeld'in 1949'dan sonraki yirmi yıl boyunca aynı adreste oturduğunu ortaya çıkardı. "Onun aradığımız kişi olma ihtimali yüksek," derken umutlu, hatta yüreklendiriciydi fakat bu, papyonlu adamın Emil Lindenfeld olduğu anlamına gelmi-

yordu. Sonraki adımıımız, Emil'in ölüm tarihini bulmaktı. Bayan Chladek bu bilgilerle Emil'in *Verlassenschaftsabhandlungunu*, yani ailesiyle ilgili detaylar, belki de bir fotoğraf içeren miras dosyasını edinebileceğini düşünüyordu. Peki ya ben ona aramaya devam etmesi yönünde talimat verecek miydim? Elbette verecektim.

Bayan Chladek'in canlı ve hevesli iletişim biçimi hoşuma gitmişti. Miras dosyasıyla ilgili bilgi alışverişimizden birkaç hafta sonra bana kendi deyimiyle "çok şaşırtıcı" bilgilerin de yer aldığı yeni bir e-posta gönderdi. 2 Şubat 1896 tarihinde Polonya'nın Kopyczynce kentinde dünyaya gelen Emil Lindenfeld bir tüccardı. Dosyasındaki Polonya referansının üzeri çizilmiş ve "SSCB" olarak değiştirilmişti. 5 Haziran 1969 yılında Viyana'da ölmüştü.

Bayan Chladek, "şimdi de şaşırtıcı haberlerime gelelim," dedi.

Bay Lindenfeld'in *Totenbeschauprotokollünü*, yani ölüm anındaki şahsi koşullarının kaydedildiği resmi belgeyi aramış ve bulmuştu. "İsmi Emil olarak yazılmış fakat sonra iptal edilmiş," dedi. Onun yerine "bilinmeyen bir kişi" farklı bir isim olan Mendel'i yazmıştı. Bir ismin değiştirilmesi istisnai bir durumdu, işinde sadece nadiren karşılaştığı bir şeydi. Peki bunu ne şekilde yorumluyordu? "Emil Yahudiymiş," dedi, ancak bu gerçek açıklanmamıştı. Bayan Chladek onun "gizli bir Yahudi" olduğunu düşünüyordu.

Protokolden başka bilgiler de çıkınca, Bayan Chladek Bay Lindenfeld'in miras dosyasının tamamına erişim sağlamamız gerektiğine kanaat getirdi. Dosyayı buldu ve edindiğimiz bilgiler gerçekten de faydalı oldu. Bayan Chladek, "Annesi, son adresi Londra, Büyük Britanya'da görünen Sara Lindenfeld'miş," diye yazmıştı. Bu da 1951 ve 1954 tarihli fotoğrafların arkasındaki Londra referanslarına açıklık getiriyor olabilirdi; belki de Emil oraya annesini ziyaret etmeye gitmişti.

Bayan Chladek başka bilgiler de edinmişti. Emil Lindenfeld savaşın başladığı 1939 yılında Lydia Sturm adlı bir Yahudiyle evliydi. Alice adında bir de kızları vardı. Aynı sene Lindenfeld'in eşi Lydia ve kızı Alice Londra'ya gitmek üzere Viyana'dan ayrılmıştı. Bu durum, Rita'nın hayatıyla birebir paralellik gösteriyordu, zira 1939'un sonlarında Emil de Rita da Viyana'da tek başlarına yaşamış, çocukları ve eşlerinden ayrı düşen bu iki insan savaşa, Nazilere ve yalnızlığa göğüs germişti.

Bayan Chladek'in verdiği bilgilerin sonu gelmiyordu. Emil Lindenfeld vefat ettiğiğinde, Alfred Seiler ile evli olan kızı Alice New York'un Flushing Mahallesinde yaşıyordu. Alfred ve Alice'in iki çocuğu olmuş, Sandra ve Howard 1950'li yıllarda dünyaya gelmişti. Bağlantı noktaları artık birleşiyordu. Sandra'nın 1952'deki doğumuyla, 1954 tarihli fotoğrafın arkasındaki gönderme Emil'in büyükbaba oluşuyla açıklanabilirdi.

İhtiyaç duyduğum tek şey Emil Lindenfeld'in bir fotoğrafıydı ancak Bayan Chladek dosyalarda hiç fotoğraf bulunmadığını söyledi. Bununla birlikte, Emil'in torunlarının adları bana yeni ipuçları sağladığından araştırmama New York'la devam ettim.

84

New York'un Flushing Mahallesinde kayıtlı bir Alice Seiler bulamadım. Flushing'de de New York'un başka bir yerinde de Emil'in torunları Sandra ve Howard Seiler'la ilgili hiçbir yerel bilgiye de erişemedim.

Facebook başka bir ilerleme yöntemi sunuyordu. Bu ağın yüz milyonlarca kullanıcısı arasında Florida'da yaşayan bir Howard Seiler da vardı. Bulduğum ipucu ise liseyi Flushing'de okumuş olmasıydı. Facebook fotoğrafında Howard'ın ellili yaşlarının başında olduğu görülüyordu, bu da Bayan Chaldek'in bulunduğu doğum tarihiyle tutarlılık gösteriyordu. Üstelik Howard'ın arkadaşları arasında, soyadı Garfinkel olan bir Sandra da mevcuttu.

Howard'a bir mesaj attım fakat cevap gelmedi. Bu nedenle Sandra Seiler Garfinkel ismini arattım ve Flushing'e uzak olmayan Massapequa, Long Island'daki bir adresi buldum. Telefon numarası herkese açık olmasa da, cüzi bir ücret karşılığında on haneli bir numaraya ulaştım. Londra'da ılık bir yaz akşamı biraz ürpererek de olsa o numarayı çevirdim.

New York'a özgü koyu bir aksanla konuşan bir kadın telefonu açtı. Ona Viyanalı Emil Lindenfeld'in torunu Sandra Seiler'ı aradığımı söyledim. Bunu uzun bir sessizlik ve ardından gelen, "o kişi benim," sözleri takip etti. Kadın biraz daha duraksadıktan sonra, "bu bayağı garip, ne istiyorsunuz?" dedi.

Ona hikâyeyi özetlenmiş biçimde anlatıp, büyükanneimin sa-
vaştan önce Viyana'da büyükbabasıyla tanışmış olabileceğini söy-

ledim. Sandra, "büyükbabamın adı Emil Lindenfeld'di ve Viyana'da yaşıyordu," dedi. Hasmane veya dostane değildi ama konuya kuşkuyla yaklaşıyordu. Yine de ailesinin kısa bir tarihçesini sundu.

"Emil, büyükannem Lydia ile evliydi. Lydia Naziler Viyana'ya geldikten sonra, yani 1938 Martında, ama savaş başlamadan önce on dört yaşındaki kızını, diğer bir deyişle annem Alice'i yanına alıp Viyana'dan ayrılmıştı. Londra'ya gitmişlerdi ve büyükannem orada hizmetçi olarak çalışmıştı. Savaşın ardından Alice ve Lydia Amerika'ya gelmiş fakat Emil Viyana'da kalmıştı. Bize tüberküloz hastası olduğu için Amerika'ya gelemediğini söylemişlerdi. Büyükannem Lydia 1958 yılında öldü ve Emil o zaman Amerika'ya geldi. Altı yaşındaydım. Altı hafta yanımızda kaldı, bana Almanca öğretti ve gitti. Onu bir tek o zaman gördüm," dedi.

Peki, elinde Emil'e ait herhangi bir fotoğraf var mıydı? Sorumu, "evet, tabii ki," diye yanıtlayıp internette bile bir fotoğrafını bulabileceğimi ekledi. Annesi 1986 yılında vefat etmişti ancak babası yakın zamana kadar yaşamını sürdürmüştü. "Savaş döneminde başından geçenlerle ilgili bir kitap yazdı; bu kitabı fotoğraflarla birlikte internette bulabilirsiniz," diyen Sandra bana ayrıntıları verdi ve biz konuşmaya devam ederken babasının kitabını internette arattım. Kitap *Hitler'in Ölüm Kamplarından Stalin'in Gulaglarına* şeklindeki neşe saçan başlığıyla hemen karşıma çıktı.⁴ Okurlar kitabın "içeriğine bakmaya" davet ediliyordu, ben de bir yandan Sandra'yla gevezelik ederken kitabı inceledim. İki yüz sayfadan kısa bir kitaptı. Pencereyi hızla aşağıya kaydırıp fotoğrafları kontrol ediyordum. 125. sayfada aşına olduğum o yüz koyu renk takım elbisesi, göğüs cebindeki beyaz mendili ve koyu renk kravatıyla ekrandan bana bakıyordu. Fotoğrafın altında bir isim vardı; Emil. Sonraki sayfada ise Emil'in eşi Lydia'nın bir fotoğrafının yanı sıra torunları Sandra ve Howard'ın fotoğrafları da yer alıyordu.

Sessiz kaldığım için Sandra'dan özür diledim. Emil'in üç fotoğrafı uzun yıllardır büyükbabamın evrakı arasında durmuştu ve birkaç yıl boyunca bu adamın kim olduğunu öğrenmeye çalışmıştım. Yüce gönüllü Sandra bana anlayış gösterdi. Sonra da ba-

⁴ Hemen karşıma çıktı: Alfred Seiler, *From Hitler's Death Camps to Stalin's Gulags* (Lulu, 2010.)

basının anı kitabından Emil'in fotoğrafının etrafındaki yazıları okumamı rica etti. Babasının ölümünden hemen sonra yayımlanan kitabı okumaya bir türlü eli varmamıştı.

Sandra'ya metni okudum. Emil Lindenfeld-Sommerstein Alfred'in babasının çocukluk arkadaşıydı. Babası Süden'deki Jägerndorf kentinde "süslemeli masa örtüsü, pike ve benzeri ürünlerin" imal edildiği bir dantel fabrikasının sahibi olan Lydia Sturm ile evlenmişti. Çiftin bir tane çocuğu olmuş, Alice adını verdikleri kızları 1939 yılında "o meşhur *Kindertransport* araçlarından biriyle" İngiltere'ye gönderilmişti. Bundan kısa bir süre sonra hizmetçi olarak çalışma izni alan Lydia da onun peşinden gitmişti. Emil'in eşi ve kızı Viyana'yı terk ettikten sonraki hayatına ise tek bir cümleyle değinilmişti; "Emil Nazi işgali sırasında Viyana'da kalmayı başarmış, bir "denizaltı" gibi Yahudi olmayan akraba ve arkadaşlarının yanında saklanmıştı. Alice'in anne ve babası bir daha asla kavuşmamış, babası Viyana'da yaşamaya devam etmişti."⁵

Tıpkı Rita gibi, Emil Lindenfeld de Viyana'da tek başına kalmış, sonra da "Yahudi olmayan akrabalarının" yanına gizlenmişti. Bu ifade Emil'in bütünüyle Yahudi olmayabileceğine ya da Viyana'da Yahudi olmayan biri kılığında kaldığına işaret ediyordu. Paris'te yeniden bir araya gelen Leon ve Emil'in aksine Emil ve Lydia savaştan sonra da ayrı kalmıştı.

Emil'in damadının yazdığı bu öyküyü okuyunca aklıma annemin artık Emil Lindenfeld olarak bildiğim bu adamın savaştan sonra Rita ve Leon'u Paris'te ziyaret ettiğine dair anısı geldi. Emil yanlarından ayrıldığında büyükbabam ve büyükannem münakaşa etmişti. Buradan çıkarılabilecek en bariz –ama bir taneyle sınırlı olmayan– anlamlardan biri, Rita ve Emil'in birbirine âşık olduğu ve Emil'in savaştan sonra Rita'yı bulup Viyana'ya dönmeye ikna etmek için Paris'e geldiğiydi. O an Sandra'ya bu düşüncemden hiç söz etmesem de, sonraları birbirimizi daha yakından tanıyınca bu tür fikirlerimizi paylaşacaktık.

Aramamı cevapladığı için Sandra'ya teşekkür ettim. Benden büyükbabasının çalışma masamın ardındaki duvarda asılı duran fotoğrafının bir kopyasını göndermemi istedi, ben de bu arzusu-

⁵ "Emil Nazi işgali sırasında": *A.g.e.*, 126.

nu yerine getirdim. Bundan birkaç gün sonra bana yeniden yazdı. Telefon görüşmemiz Sandra'yı, Emil'in vefatının ardından Viyana'dan New York'a gönderilen evrakını bulup incelemeye teşvik etmişti. Elinde büyükbabasının fotoğraf albümleri vardı ve bunlardan bazıları savaştan önceki dönemden kalmış olabilirdi. Eğer benim büyükannem ve büyükbabam Emil'in fotoğraflarını sakladysa, Emil de Leon ve Rita'nınkileri saklamış olabilir miydi?

Sandra "büyükannenin ve büyükbabanın bir fotoğrafını gönder," dedi. Ben de Leon ve Rita'nın Nazi döneminden kalma pasaport fotoğraflarını gönderdim. Rita'nın hüznü görüldüğü o fotoğraf takriben 1941 yılında çekilmiş olmalıydı. Uzun zaman kocası ve çocuğuyla ayrı düştüğü için üzgün olduğunu düşünmüştüm, ancak şimdi belki de Emil'le alâkalı olan başka bir şeyden kaynaklanıp kaynaklanmadığını merak eder olmuştum.

85

Ertesi gün Sandra'dan bir dizi e-posta geldi. Emil'in albümlerini incelediğini, Rita'nın birkaç fotoğrafını bulduğunu fakat Leon'a yalnızca bir fotoğrafta denk geldiğini yazmıştı (ki o da annemin albümünde yer alan, Leon'un 1950'li yıllarda Rita ve annemle beraber Paris'teki bir sokakta çekildiği fotoğraftı.)

Sandra'nın gönderdiği e-postaları çekinerek açtım. Bu fotoğraflar, o dönemin üzerine çöken sessizliğin açıklığa kavuşmasına yardımcı olabilirdi. Aradan geçen yılların eskitemediği sekiz tane siyah beyaz fotoğrafla karşılaştım. Sandra'nın yolladığı ve Rita'ya ait olan bu fotoğrafların hiçbirini daha önce görmemiştim. Her biri beklenmedikti.

İlk fotoğraf, Rita'nın stüdyoda flu merceklerle çekilmiş bir portresiydi. Daha önce fark etmediğim bir cazibeyle gülümsüyordu. Özenle yapılmış makyajı ve koyu renkli çarpıcı rujuyla güzel görünüyordu.

Sonraki fotoğrafta beni daha büyük bir sürpriz bekliyordu. Bilinmeyen bir tarihte çekilen fotoğrafta Rita Leon'un annesi Malke ile birlikteydi; bu, büyük-büyükannemin en son fotoğraflarından biri olmalıydı. Gözüm bu kareye aşınaydı. Malke tıpkı Leon'un kiler gibi uzun, düşük ve çekik olan göz kapaklarıyla zarif görünüyordu. Üzerine sade düğmeli koyu renk bir gömlek giymiş, gümüş

rengi saçlarını geriye doğru taramıştı. Başına gelecekleri bilmeden önce yüzünde solgun bir asalet ve dinginlik vardı.

Rita ve Malke, Viyana, takriben 1938

Gelgelelim fotoğrafta tam olarak anlayamadığım bir tuhafılık vardı. Sonra bu fotoğrafın sadece Malke'nin bulunduğu yarısını daha önce gördüğümü fark ettim. Annemde bu fotoğraftan bir tane vardı ve ortadan yırtılmıştı, yani gülümseyen Rita'nın bulunduğu diğer taraf koparılmıştı. Ancak şimdi fotoğrafı bütün olarak gördüğümde Malke'nin yalnız olmadığını, Rita'nın da yanında olduğunu anlamıştım.

Üçüncü fotoğrafta Rita ilkbaharda, belki de yaz mevsiminde bir bahçedeki şezlongda uzanırken görülüyordu. Dördüncüde ise çizgili kazağı ve topuklu ayakkabılarıyla yine bir bahçede tek başına ayakta duruyordu. Muhtemelen bu ikisi aynı bahçeydi.

Son fotoğraflar dörtlü bir grup halinde gönderilmişti. Hepsi aynı gün, yine sakin bir bahçede çekilmiş gibi duruyordu. Ağaç ve çalılarının taze ve gür yaprakları hayat doluydu. Fotoğraflara ilkbaharda çekilmiş hissi veriyordu. Fotoğraflardaki kişiler de huzurlu ve rahat görünüyordu. Bir tanesinde Rita tek başına bankta oturmuş, Emil Lindenfeld üç kadınla birlikte bankın arkasındaki çimlere uzanmıştı. Tebessüm ediyor, gülüyor ve konuşuyorlardı. Hepsi kaygısızca objektife ve kim olduğu bilinmeyen fotoğrafçıya doğru bakıyordu.

Sonraki fotoğrafta Rita aynı bankta başında bir şapkayla görülüyordu. Üçüncüsünde o bankta kim olduğunu bilmediğim bir kadın, Bavyera'ya özgü askılı deri pantolon ve öğrendiğim üzere Nazi sempatizanlığının göstergesi olan Weißstrümpfe (beyaz çorap) giymiş şapkalı bir adamla birlikte oturuyordu. Bağlam her şeydi ve sahip olduğum bilgiler o çoraplara uğursuz bir hava katıyordu.

Rita ve Emil (sağda) kimliği belirsiz bir adamla birlikte, Viyana

Son karede Rita iki adamın arasında ayakta duruyordu. Sağındaki kişiyi tanıyamasam da solundaki Emil'di, üzerinde askılı deri pantolon ve beyaz çoraplar giymiş, Rita'nın koluna girmişti. Zerafet ve huzur içinde gülümseyen Rita'yı daha önce hiç bu kadar güzel görmemiştim. (Bu fotoğrafı bilahare teyzeme gösterdiğimde o da aynı tepkiyi verip, "onun böyle görüldüğünü daha önce

hiç görmemiştim," diyecekti.) Emil'in elleri ceplerindeydi. Muzip bir havası vardı, başını arkaya doğru eğmişti ve sanki ummadığı anda yakalanmış gibi belli belirsiz gülümsüyordu.

Rita koyu renkli, çiçekli bir elbise giymişti. Fotoğraf pek net olmasa da, yakından bakınca tahminen bugün benim parmağım-
da olan alyansı sağ eline taktığını görebiliyordum.

Peki, bu fotoğraflar ne zaman çekilmişti? Belki Rita ve Leon'un evlendiği 1937 yılından önce çekilmiş masumane fotoğraflardı, belki de Leon'un Paris'e gitmek üzere Viyana'dan ayrıldığı 1939 Ocağından sonra çekilmişlerdi. Rita'nın Viyana'da kızından ve kocasından uzakta bir başına kalıp annesiyle ilgilendiği o dönemi sık sık tasavvur etmiştim. Bize o karanlık ve kahır dolu günlerde Viyana'da bu nedenle kaldığı söylenmişti. Oysa bu fotoğraflarda savaşın kızıştığı ve Viyana'daki Yahudilerin kendini diken üstünde, gettolarda ya da toplama kampına giden yolda bulduğu dönemle uyuşmayan bir huzur vardı.

Bu dört fotoğrafa tarih atılmış mıydı? Sandra buna cevaben fotoğrafların albümün sayfalarına yapıştırılmış olduğunu söyledi. Onları yerinden sökebilirdi fakat zarar göreceklerinden endişe ediyordu. New York'a bir dahaki gelişimde onu gidip onu ziyaret etmemi istedi. "Fotoğrafları albümden birlikte çıkarabiliriz," dedi.

86

Birkaç hafta sonra Manhattan'daki Penn İstasyonundan Long Island kıyısındaki Massapequa'ya giden bir trene atlayıp, bir günümü Emil Lindenfeld'in torunu Sandra Seiler ile geçirmek üzere yola çıktım.

Long Island Demiryolu Hattında bir saatten kısa süren bir yolculuktan sonra oraya ulaştım. Sandra sarı saçları ve siyah güneş gözlükleriyle arabasında oturmuş, tren istasyonunun önünde bekliyordu. Beni deniz kenarında bir balık restoranında öğle yemeğine davet etti. Yemekten sonra arabasına binip evine gittik, orada eşi ve kızıyla tanıştım. Emil'in fotoğraf albümleri de oradaydı, incelenmeye hazır halde beni bekliyordu. Sandra, Rita'nın fotoğraflarının bulunduğu albümü çıkardı. Amacımız tarihleri bulmaktı.

O küçük fotoğraflar albümün koyu renkli sayfalarına tıpkı Sandra'nın söylediği gibi oraya yerleştirildikleri günkü kadar sağlam biçimde yapışmış ve sertleşmişti. Bir tanesini zarar görmesini istemeden, mümkün olduğunca dikkatli şekilde yerinden söktük. Ben bir yandan fotoğrafların Leon ve Rita evlenmeden önce, yani 1930'lu yılların ortalarında çekilmiş olduğunu umuyordum. Böylesi daha kolay olurdu.

Malke ve Rita'nın yan yana görüldüğü kare de dâhil olmak üzere ilk dört fotoğrafı sayfalardan çıkardığımızda arkalarında hiçbir tarih bulamadık. Ardından ikinci gruba, Sandra'nın "bahçe dörtlüsü" dediği fotoğraflara geçtik. Arka yüzlerine zarar vermeye daha da fazla dikkat ederek bu dört fotoğrafın her birini bulunduğu sayfadan söktüm.

Hepsinin arkasına Viyana'nın 4. İlçesinde yer alan Foto-Kutschera adlı stüdyonun damgası basılmıştı. Bunun haricinde sadece zar zor seçebildiğim, kurşun kalemle yazılmış dört tane rakam vardı: 1941.

Birkaç hafta içerisinde Emil Lindenfeld'in 1941 yılında oturduğu adresi buldum; Viyana'nın merkezindeki bu bayındır konum Yahudi bölgesinin dışındaydı, Emil bir Yahudi olarak bu adreste yaşamış olamazdı. Burası Brahmsplatz 4 numarada yer alan, Wittgensteinların bir zamanlar sahibi olduğu evden birkaç bina aşağıda bulunan, on dokuzuncu yüzyılda inşa edilmiş görkemli bir yapıydı.

Orayı ziyaret ettim. 4 numaranın yanında o dört fotoğraftaki sahneye benzeyen geniş bir bahçe, bir bank ve çimenler vardı. Rita ve Emil'in 1941 yılında fotoğraflandığı bahçe burası olabilir miydi? Ne kadar da rahat göründüklerini hatırladım, fotoğraftan bir samimiyet havası yayılıyordu.

Emil Lindenfeld ve Rita 1941 yılında, belki tam da bu bahçe-de birlikteydi. Bulduğumuz tarihlerde hangi ay olduğu belirtilmemişti ancak Rita buradan ekim ayında ayrılmıştı ve bahçedeki fotoğraflar ilkbaharda çekilmiş gibi görünüyordu. Ben de 1941 Nisanında karar kıldım. Rita, Emil'le beraber olabilmek için mi Viyana'da kalmıştı? Bunu bilmek imkânsızdı, hatta belki de önemsizdi. Rita kasım ayında çoktan Viyana'yı terk etmişti.

Leon 1939 yılının Ocak ayında Viyana'dan aceleyle ve tek başına ayrılmıştı. Bundan birkaç ay sonra Bayan Tilney'nin desteğin-

den faydalanarak kızını da aldırılmıştı. Rita ise Viyana'da kalmıştı. Leon'un kızını niçin geride bıraktığını ve daha sonra yanına aldirdığını bilmiyordum. Ancak yeni fotoğraflar aklıma Leon'un şehri terk etmesinin Emil Lindenfild ile bir alâkası olduğunu getiriyordu.

VI

FRANK

Toplum, bireyin bencilliğinin liberallik yanısı
ayrıştırıcı eğilimlerinden önce gelir.

Hans Frank, 1935¹

"Toplum, bireyin bencilliğinin": Hans Frank, *International Penal Policy* (Reich bakanı bu raporu 21 Ağustos 1935 tarihinde Akademie für Deutsches Recht Genel Kurul Toplantısı kapsamında On Birinci Uluslararası Ceza ve Cezaevleri Kongresinde okumuştur.)

1945 senesinin Mayıs ayında, Hitler intihar ettikten birkaç gün sonra, Lauterpacht suçların tahkikatında İngiliz hukukçularla birlikte çalışırken, Lemkin ise Robert Jackson'ın kovuşturma ekibine girebilmek için kulis yaparken Genel Vali Hans Frank Amerikalıların gelmesini bekliyordu. Bunu yaparken Bavyera'nın Schliersee-Neuhaus adlı küçük ilçesinde, artık eski Bergfrieden Kafede yer alan şansölyelik makamının ön taraftaki odasında oturuyordu. Şoförü Bay Schamper de dâhil olmak üzere yalnızca üç kişiye indirilen kadrosu da ona eşlik ediyordu. Frank, işgal edilen Polonya'daki zalimane hükmünün ardından Münih'in elli beş kilometre güneyinde bulunan memleketinin dolaylarına dönmüştü.

Frank beklerken Müttefikler onun da aralarında bulunduğu başlıca Nazi liderlerinin cezai takibatını hazırlıyordu.² Hitler'in avukatı ve nasyonal sosyalizmin önde gelen hukukçularından biri olan Frank, Führer sevgisini ve milli toplum fikrini ilk sıraya koyan bir ideolojiyle hareket ederek birey veya grupların haklarına aykırı davranmıştı. Beş yıl boyunca karısı, metresi, beş çocuğu, muhafaza edilen otuz sekiz adet günlüğü ve Leonardo da Vinci'nin ünlü portrelerinden birini de içeren resim koleksiyonuyla işgal altındaki Polonya'nın kralı olmuştu. Hatta *Erminli Kadın* adlı bu portreyi memleketi Schliersee'ye gelirken yanında getirmişti; bu hanım artık *Andachtsraum* denilen yapma şapelde dinleniyordu.

4 Mayıs Cuma günü Amerikan Ordusuna ait askeri bir cip makam odasının önünde durmuştu. Teğmen Walter Stein arabadan dışarı atlamış, ön kapıdan içeri girmiş ve "Hans Frank hanginiz?" diye sormuştu.

Frank 23 Mayıs 1900 tarihinde Kara Orman yakınlarındaki Karlsruhe kentinde dünyaya gelmişti. Babası Protestan, annesi ise Katolik olan Frank, tıpkı Lauterpacht ve Lemkin gibi üç çocuktan ikincisiydi. Ailesi çok geçmeden Münih'e taşınmış, Frank da orada okula yazılmıştı. Ağabeyi Karl 1916 yılında I. Dünya Savaşında yapılan bir gaz saldırısında can vermişti. Anne ve babası ayrıldıktan

² Frank beklerken: *Jackson Report*, 18-41.

sonraki yıllarını Prag'daki annesi ve Münih'te müvekkillerinden para çaldığı gerekçesiyle barodan ihraç edilene dek avukat olarak çalışan babası arasında bölüştürmüştü.³

I. Dünya Savaşı sona ererken Frank önce Wehrmacht'ta askere alınmış, ardından gizli bir sağcı milis örgütüyle bağlantı kurmuştu. Komünizm karşıtı muhafazakârlardan oluşan Thule Cemiyeti'ne katılmış, böylece Versailles Antlaşmasına duyduğu şiddetli tiksintiyi dışa vurabildiği toplantılara iştirak etme imkânına erişmişti. 1920 yılının Ocak ayında NSDAP'nin öncülü olan Almanya İşçi Partisi'nin (Deutsche Arbeiterpartei veya DAP) ilk üyelerinden biri olarak Hitler'i Münih'teki Mathäserbräu'da konuşurken görmüştü. Ertesi ay Hofbräuhaus'ta Hitler'in de bulunduğu bir toplantıya katılmış, en nihayetinde iltihak edeceği Nazi Partisi NSDAP'nin siyasi programı duyurulurken orada bulunmuştu.

1923 yılında öğrenciyken SA olarak bilinen Sturmabteilung'a, diğer bir deyişle Fırtına Birliklerine katılmıştı. Aynı sene Hitler'in Weimar hükümetini devirme teşebbüsünde bulunduğu ayaklanmayı coşkuyla desteklemiş, Münih'in merkezinde yapılan yürüyüşe katılarak Müze Köprüsünün doğu ucuna bir makineli tüfek yerleştirmişti. Ayaklanmanın başarısız olması ve Hitler'in tutuklanması Frank'ın *völkisch* siyasetine olan ilgisini körüklemişti. Hukuki sorunlardan korkarak İtalya'ya kaçmıştı. Bundan iki yıl sonra, yani 1925'te Münih'in bir sokağında ona gelecekteki olasılıkları hatırlatan Hitler'le karşılaşmıştı.⁴

Kiel Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1926 yılında mezun olduktan sonra serbest avukatlık yapmış ve Münih Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesinde ders vermişti. Entelektüel ya da akademik anlamda potansiyel sahibi olmayan fakat güvenilir ve fırsatçı biri olan Frank, 1927 Ekiminde *Völkischer Beobachter* gazetesinde Nazi sanıkları Berlin'de yapılacak olan duruşmada temsil etmek üzere avukat arandığına dair ilanı görünce aniden yön değiştirmişti. İlane başvurmuş, işe alınmış ve kamuoyunda yankı uyandıran politik duruşmalar dünyasına girivermişti.

Frank partiyi yüzlerce duruşmada savunarak Nazilerin önde gelen hukukçularından biri olmuştu. En bednam duruşmaların-

³ Anne ve babası ayrıldıktan sonraki: Martyn Housden, *Hans Frank: Lebensraum and the Holocaust* (Palgrave Macmillan, 2003), 14.

⁴ Bundan iki yıl sonra: *A.g.e.*, 23.

dan biri, 1930 yılının Eylül ayında Liepzig'de görülen ve üç askeri yetkilinin Alman ordusu dâhilinde Nazi yapılanması oluşturmakla suçlandığı vatana ihanet davasında olmuştu. Frank bu üç kişiyi savunmak için Hitler'i şahit olarak çağırmıştı. Hitler onun yardımıyla mahkeme salonunu siyasi güce sadece yasal yollardan erişmeye çalışacağı iddiasında bulunarak, yani tesir itibarıyla Yasallık Andına (*Legalitätseid*) olan bağlılığını kamuoyu önünde duyurarak medyanın ilgisini çekebilmek için kullanmıştı. Her ne kadar Hitler hukukçulara ya da yasal ayrıntılara, hatta Frank'ın esnek tarzına dahi asla zaman ayıramayacak olsa da, bu propaganda Hitler ve Frank arasındaki ilişkiyi güçlendirmişti.

Kariyerinde yıldızı parlayan Frank Reichstag üyesi seçilmiş ve Bavyera Parlamentosunda sekreterlik yapan, kendinden beş yaş büyük Brigitte Herbst'le evlenmişti. Ne var ki, gerçek aşkı ve sevgilisi Münihli bir bankacının kızı olan Lilly Grau'ydu, fakat onunla olan ilişkisi Lilly'nin ailesinin Frank'ı uygun bulmamasıyla sona ermişti. Alelde ama iradeli bir kadın olan Brigitte, kısa süre sonra ona iki çocuk vermişti. İlerleyen yıllarda, sonuncusu 1939 yılında dünyaya gelen Niklas olmak üzere üç çocukları daha olmuştu.

Almanya'nın büyük bir bölümü Hitler'i benimserken, Frank lideriyle olan ilişkisinin sağladığı nimetlerden faydalananak kendini hukuk "kuramcısı" mevkiine getirmişti. 1931 yılında Yahudilerin "gerileme içtihatı" hakkında uzun bir makale yayımlamış, bu hukuki yaklaşımın Almanları doğru ve yanlış arasındaki farkı anlamaktan uzaklaştırdığını ileri sürmüştü. Böylece onlardan biri olan Frank, 1933 yılının Nisan ayında Hitler şansölye tayin edildikten sonra, Bavyera'nın adaletten sorumlu devlet bakanı olmuştu.⁵

89

Hitler iktidara geldikten dört ay sonra, 13 Mayıs Cumartesi sabahı Frank, Alman hükümetine ait üç motorlu bir uçakla Viyana'nın doğusunda yer alan ve Leon'un Leopoldstadt'taki içki dükkânına pek de uzak olmayan Aspern Havaalanına uçmuştu.⁶ Almanya'nın yeni Nazi hükümeti temsilcilerinin bu ilk ziyareti, uçağın kapı-

⁵ Böylece onlardan biri olan Frank: *A.g.e.*, 36.

⁶ Hitler iktidara geldikten dört ay sonra: *Neue Freie Presse*, 13 Mayıs 1933, 1; 'Germans Rebuked Arriving in Vienna', *New York Times*, 14 Mayıs 1933.

sının açılışı ve sırttan Frank önderliğindeki yedi Alman bakanın Avusturya topraklarına ayak basışı bir gazetede tasvir edilmişti. Reichstag kısa süre önce çıkan yangınla tahrip olmuş, federal seçimler yapılmış (Naziler oyların büyük çoğunluğunu toplamış) ve yeni mevzuat kabul edilmişti, bu da Hitler'in yeni hükümetinin anayasaya aykırı yasaları çıkarmasına olanak sağlamıştı. Söz konusu tedbirler, Avusturya'nın ufak tefek şansölyesi Engelbert Dollfuss da dâhil olmak üzere bu ülkedeki pek çok insan tarafından kaygıyla izlenmişti.

Frank Führer'e avukatı olarak hizmet ettiğinden onunla yakın bir ilişki içinde olduğu biliniyordu. Hitler'in 1933 yılından önce mahkeme önüne çıktığı pek çok an basında geniş yer bulmuş, Hitler medyada yayımlanan çoğu fotoğrafında yanında cübbeli Frank'la birlikte mahkeme binasının merdivenlerinde görülmüştü.

Hitler ve Hans Frank bir Alman mahkemesinin önünde, 1928

Bu tür kareler Frank'a fayda sağlamıştı. Nasyonal Sosyalistlere yıllarca sadakatle hizmet etmesi onu tanınan –ve korkulan– bir figür haline getirmişti. Adalet bakanı olarak atandıktan birkaç hafta sonra Bavyera'nın hukuk sistemini temizleyecek pek çok tedbire imzasını atmıştı. Özellikle Yahudileri hedef alan bu tedbirlerle, Yahudilerin adli mahkemelere girmesi yasaklanmış, bütün Yahudi hâkim ve savcılar görevden alınmıştı.⁷ Frank'ın Hitler'le olan ilişkisinin yanı sıra bu tip tedbirlerle bizzat ilgilenmesi Avusturya ziyaretinin hoş karşılanmamasına neden olmuş, Şansölye Dollfuss bu düşmanca eyleme karşı çıkmıştı. Frank'ın ziyaretinden kısa süre önce yaptığı ve Avusturya Almanya'nın yeni istikametine destek vermezse şiddetli bir müdahalede bulunulacağı tehdidini savurduğu konuşması durumu daha da zorlaştırmıştı.⁸

Frank'ı "Deutschland über Alles" ve 'Horst Wessel Lied' adlı Nazi marşlarını söyleyen iki bin sempatizan Viyana'daki havaalanında karşılamıştı. Frank'ın korteji, siyasi görüşlerine bağlı olarak tezahürat yapan ya da ıslık çalan vatandaşların sıralandığı sokaklardan geçerek Viyana'daki Nazi genel merkezine gitmişti. Frank'ın destekçileri, Nazilerin davasına olan bağlılıklarını simgeleyen beyaz çoraplar giyiyordu. Akşam olduğunda Frank Viyana'nın Türklerden kurtuluşunun 250. yıldönümünü anmak için toplanan büyük bir kalabalığa seslenmişti (III. Jan Sobieski'nin kazanmış olduğu bu zafer, duvarında cesur Ukraynalı müze müdürünün astığı fotoğraflara rastladığım Zhovkva Şatosunun inşasıyla kutlanmıştı.) Ayrıca Hitler'in şahsi selamlarını da iletmişti. Führer "anne ve babasının mezarını ziyaret etmek üzere" yakında orada olacaktı.⁹

Frank daha sonra gazetecilerle özel olarak görüşmüştü. *The New York Times* muhabiri yirmi kişilik gruba "adeta 20.000 kişiymiş gibi" davranan Bavyeralı bakanın tarzına dikkat çekmişti.¹⁰ Sürekli olarak sesini yükselten Frank, kendisine yahut Hitler'e yönelik tüm olumsuz görüşlere bağırarak itiraz etmişti. Eğer Avus-

⁷ Özellikle Yahudileri hedef alan: Housden, *Hans Frank*, 49.

⁸ Frank'ın ziyaretinden kısa süre önce: 'Germans Rebuked Arriving in Vienna'.

⁹ "Anne ve babasının mezarını": 'Austrians Rebuff Hitlerite Protest', *New York Times*, 16 Mayıs 1933, 1, 8.

¹⁰ "Adeta 20.000 kişiymiş gibi": 'Turmoil in Vienna as Factions Clash', *New York Times*, 15 Mayıs 1933, 1, 8.

turya Almanya'yla uzlaşma sağlayamazsa, "bunun *hangi* tedbirlerin alınacağına dair bir meseleden ibaret" olacağını söyleyerek gözdağı vermişti.

Frank evine dönerken önce büyük bir kalabalığa kendine hakaret edenlerin Hitler'e de hakaret etmiş sayılacağını söylediği Graz'a gitmiş, sonra da Salzburg'a geçmişti. Frank'ın Avusturya ziyareti ülkede karışıklığa yol açmış, Dollfuss hükümeti onun istenmeyen biri olduğunu ilan etmişti. Londra'daki Lauterpacht ve Varşova'daki Lemkin dünyanın her yerinde haberlere konu olan bu ziyareti büyük ihtimalle duymuştu. Aynı haberler, Viyana'daki gelişmeleri Lemberg ve Zólkiew'den takip eden birçok kültürlü vatandaş da ulaşacaktı.

Şansölye Dollfuss, Frank Viyana'dan ayrıldıktan bir hafta sonra vatandaşlarını rahatlatmak için bir konuşma yapmış, bu konuşma Amerika Birleşik Devletleri'nde tercüme edilerek yayımlanmıştı.¹¹ Dollfuss Avusturya'nın Yahudilere karşı tedbirler alarak Alman hükümetine öykünmeyeceğini ve "bütün vatandaşların eşit haklara sahip olduğu" modern anlayışlardan esinlenen bir ülke olduğunu söylemişti. Bunu söylerken Lauterpacht'ın hocası Hans Kelsen'in ustalıkla oluşturduğu ve herkese kişisel haklar sunan Avusturya Anayasasından bahsediyordu.

Frank'ın ziyareti izini bırakmış, Avusturya'da Nazi yaklaşımına meyleden nicelerini yüreklendirmişti. Bundan bir yıl sonra bir grup Nazi sempatizanı, Lauterpacht'ın Viyana Üniversitesinden sınıf arkadaşı olan otuz iki yaşındaki Otto von Wächter önderliğindeki Dollfus'a suikast düzenleyerek onu öldürmüştü, bunun ardından Wächter Almanya'ya kaçmıştı.¹²

90

Bin dokuz yüz otuz beş Frank için iyi bir yıl olmuştu. Kendisi Baviera'da büyük bir kır evi (Schliersee yakınlarındaki Schoberhof'u) satın almıştı. Ben de aradan seksen yıl geçtikten sonra ve yıkılmadan kısa süre önce burayı ziyaret ettim. Frank'ın arması ofi-

¹¹ Frank Viyana'dan ayrıldıktan bir hafta sonra: 'Vienna Jews Fear Spread of Nazism', *New York Times*, 22 Mayıs 1933.

¹² Bundan bir yıl sonra: Howard Sachar, *The Assassination of Europe, 1918-1942: A Political History* (University of Toronto Press, 2014), 208-10.

sindeki kırımların ardında hâlâ görülebiliyordu. Frank, Yahudilerin vatandaşlık haklarından mahrum edildiği ve Almanlar ile Yahudiler arasındaki evlilik dışı ilişkilerin yasaklandığı antisemitik Nürnberg Yasalarının hazırlanmasına yardımcı olmuştu. Ağustos ayında birkaç yıl önce kurmuş olduğu Akademie für Deutsches Recht (Alman Hukuk Akademisi) ile on birinci Uluslararası Ceza ve Cezaevi Kongresinin (yangından sonra Reichstag olarak kullanılan) Kroll Opera Binasında düzenlenen ortak toplantısına başkanlık etmişti.¹³

Frank bahsi geçen akademiyi Alman hukukçulara entelektüel ve ideolojik bir vizyon sunmak için kurmuştu. Toplantı başkanı olarak "uluslararası ceza politikasını" konu olarak seçtiği açılış konuşmasını yaparken ceza hukukunun gelecekteki yönüyle ilgili bazı düşüncelerini ortaya koyma fırsatı bulmuştu. Ayrıca yeni bir uluslararası suç listesi ve uluslararası ceza mahkemesi talep eden Lemkin ve benzeri kişilere karşılık vermişti. Hitabet yeteneği yüksek olan Frank (tıpkı Führer gibi) heyecan, hırs ve güçten ileri gelen tuhaf ve yüksek perdeli bir sesle konuşmasına rağmen kalabalığı büyülemişti.

Frank konuşmasında, Lauterpacht ve Lemkin izleyiciler arasında bulunmamasına rağmen her ikisinin de ilgisini muazzam ölçüde çeken konulara odaklanmıştı. Barbarlık ve vandallık hakkında yazılar yazan Romanyalı profesör Vespasian Pella ise toplantıya katılmıştı. Lemkin'in akıl hocası ve kongre tertip heyeti üyesi Hâkim Emil Rappaport ise toplantıya iştirak edememişti.¹⁴ Frank, uluslararası ceza hukukunu güçlendirmek yerine yıkıma uğratacağı gerekçesiyle karşı olduğu evrensel yargı yetkisine şiddetli itirazlarda bulunmuştu. Bolşevizm ve Nasyonal Sosyalizm arasındaki ihtilafın hiçbir yasayla veya uluslararası örgütle çözülmeyeceğini söylemiş, "aynı ahlaki ilkeleri" paylaşmayan devletler için müşterek politikalar olmayacağını ifade etmişti. Lemkin'in meslektaşlarından Profesör Henri Donnedieu de Vabres'in fikirlerine, toplantıya katılmamasına rağmen ismini özellikle be-

¹³ Ağustos ayında: *Proceedings of the XIth International Penal and Penitentiary Congress Held in Berlin, August, 1935*, ed. Sir Jan Simon van der Aa (Bureau of International Penal and Penitentiary Commission, 1937.)

¹⁴ Hâkim Emil Rappaport: Hans Frank, *International Penal Policy*. Katılımcılar ek 1'de listelenmiştir.

lirterek saldırmıştı. Oysa Frank birkaç hafta önce Donnedieu'yü uluslararası suçlar ve "saldırgan savaş" konusunda konuşma yapması için akademiye davet etmişti.¹⁵

Frank Donnedieu'nün fikirlerini bir kenara itmişti, zira bu fikirler bir üst-devletin yaratılmasını gerektirecekti. Peki ya Frenchman'ın "uluslararası cezai adalet mahkemesi" önerisine ne demeliydi? Bu, bir mitostu. Dünya hukuku? "Boş bir hayal" idi. Uluslararası suçlar listesinin kapsamı genişletilmeli miydi? Asla. Bununla birlikte, Frank'ın gerçekten beğendiği bir fikir olmuştu, o da Yahudilerin Almanya'ya karşı yürüttüğü küresel boykotun yasadışı kılınmasıydı.

Frank ne istiyordu? "Yabancı devletlerin içişlerine karışılmaması" Frank'ın Almanya'ya yönelik tüm eleştirileri bastırmak amacıyla desteklediği güzel bir fikirdi. Bağımsız hâkimler de belirli bir noktaya kadar fena bir fikir değildi. Frank "milli toplum" fikrini koruyan değerler üzerine kurulu güçlü bir hükümet ve diğer her şeyden üstün kabul edilmesi gereken "toplum fikriyle" şekillenen bir hukuk sistemi istiyordu. Yeni Almanya'da hiçbir bireysel hak olmayacaktı, bu yüzden "bireyin bencilliğinin liberallik yanlısı ayrıştırıcı eğilimlerine" topyekûn karşı çıktığını beyan etmişti (yazar Friedrich Reck, Frank'ın dile getirdiği türden fikirleri yansıttığını düşünerek Dostoyevski'nin *Ecinniler* adlı eserinden "tam bir eşitlik, mutlak itaat, bireyselliğin mutlak kaybı," alıntısını günlüğüne kaydetmişti.)¹⁶

Frank, Hitler'in bütün dünyanın feyz alması gereken yeni cezai politika yaklaşımı dâhil olmak üzere, 1933'ten o yana yaşanan tüm olumlu gelişmeleri sıralamıştı. Bahsettiği yenilikler arasında "ırk ıslahına yönelik koruyucu ilaçlar", "tehlikeli ahlak suçlularının hadım edilmesi" ve millete veya "milli topluma" tehdit oluşturan herkesin "önleme amaçlı alıkonulması" da vardı. Çocuk yapmaması gereken kişiler kısırlaştırılacak (ki Frank bunu "doğal eleme süreci" olarak tanımlamıştı), istenmeyenler sınırışı edilecek, "kesinlikle uyumsuz olan ırkların karışması-

¹⁵ Oysa Frank birkaç hafta önce: Henri Donnedieu de Vabres, 'La répression internationale des délits du droit des gens', *Nouvelle Revue de Droit International Privé* 2 (1935) 7 (bu rapor Berlin'deki Alman Hukuku Akademisinin 27 Şubat 1935'te sunulmuştur.)

¹⁶ "Tam bir eşitlik: Reck, *Diary of a Man in Despair*, 42.

nı" engelleyecek yeni ırk yasaları çıkarılacaktı. Frank hitap ettiği beynelmilel topluluğa açıkça Yahudi ya da Çingenelerden bahsetmemişse de, orada bulunan herkes onun kimden söz ettiğini anlamıştı. Tüm eşcinsel eylemlerin suç haline getirildiği Reich ceza yasasında yer verilen bir konu olan eşcinsellik belasına da değinmemişti. Ancak yeni Almanya'nın "ırki anlamda kusursuz" olacağını ve böylece ülkenin "sağlıklı bir vücudun bir hastalığının mikroplarından kurtulduğu gibi suçlulardan kurtulacağını" açıklamıştı. Bu imgeler, Hitler'in ırk kuramcısı olan ve şubat ayında Donnedieu ile birlikte yemek yedikleri Julius Streicher'nın yazılarından alınmıştı.

Frank'ın sesinin en tiz halini hayal etmek çok da güç değildi. Frank kulakları tırmalayarak, bütün o "aşırı insancıl" davranışlara karşın "Nasyonal Sosyalizm sahte insancılık ilkesini terk etmiştir," beyanında bulunmuştu. Topluma sadakat görevini ihlal edenlere yaptıklarını ödetecek uygun cezaların yolda olduğunu da belirtmişti. Naziler "suça karşı sonsuza dek sürecek bir savaş" açmıştı.

İzleyicilerin karışık tepkiler vermişti. Toplantıya katılan 463 delegenin çoğunluğu, yüksek sesle tezahürat yapan Almanlardan oluşuyordu. Geri kalanlar ise daha az destek vermişti. Sonraları İşçi Partisi milletvekili (ve bağımsızlığını kazanan Gana'nın ilk başsavcısı) olan genç İngiliz avukat Geoffrey Bing, Frank'ın "canavarca önerilerine" alkış tutan yabancı yetkilileri, kriminologları ve reformcuları görünce nasıl dehşete düştüğünü kâğıda dökmüştü.¹⁷ Bing net bir uyarıda bulunarak, "misilleme ve gözdağı ilkelerinin fanatik bir savunucusu" olan Dr. Frank gibi adamlardan oluşan yeni bir hukukçu türünün Almanya'yı ele geçirdiğinin farkına varılması gerektiğini belirtmişti.

91

Bundan dört yıl sonra, Almanya Polonya'ya girip ülkeyi Sovyetler Birliği'yle bölüşürken Rudolf Hess, Hitler ile özel bir görüşme yapması için Frank'ı Silezya'ya çağırılmıştı.¹⁸ Frank on dakikalık

¹⁷ Geoffrey Bing: Geoffrey Bing, "The International Penal and Penitentiary Congress, Berlin, 1935", *Howard Journal* 4 (1935), 195-98; 'Nazis Annoyed: Outspoken Englishman', *Argus* (Melbourne), 23 Ağustos 1935, 9.

¹⁸ Bundan dört yıl sonra: Housden, *Hans Frank*, 78.

bir görüşmenin ardından Alman işgali altındaki Polonya'nın genel valisi olarak, diğer bir deyişle İşgal Edilen Polonya Toprakları Genel Valiliği olarak bilinen ve kuzeyde Varşova, batıda ise Kraków'u içine alan 11.5 milyon nüfuslu bölgeye Führer'in şahsi temsilcisi olarak atanmıştı. Görevine 25 Ekim 1939 tarihinde başlamıştı; Hitler'in emrine göre Frank bizzat Führer'e rapor verecek –ki Lemkin bu noktayı fark etmişti– ve bütün hükümet "Genel Vali tarafından yönetilecek" idi.¹⁹ Frank artık başa geçmişti, böylelikle eşi Brigitte de kraliçe olmuştu.

Frank verdiği ilk röportajlardan birinde Polonya'nın artık bir "sömürge", ülke ahalisinin ise "Büyük Alman Dünyası İmparatorluğunun köleleri"²⁰ olduğunu açıklamıştı (Berlin'deki hukukçular işgal edilen topraklara ilişkin uluslararası kanunların geçerli olmamasını sağlamanın peşindeydi – Genel Hükümet Reich'in mülhak bir parçası olarak görülüyor, dolayısıyla Alman yasaları güya uluslararası hukuk tarafından kısıtlanmaksızın geçerli oluyordu.) Frank Polonya'yı eşi görülmemiş biçimde aşağılayarak, hükümetiyle birlikte eskiden Polonyalı kralların evi olan Wawel Kalesine yerleşmişti. Brigitte ve beş ay önce Münih'te dünyaya gelen Niklas dâhil beş çocuğu da ona katılmıştı. Viyana'dan yeni dönmüş olan Otto von Wächter, Frank'ın yardımcılarından biri olarak Kraków valiliğine getirilmişti.

Frank bir hükümdar gibi davranmış, Polonya halkına tamamen onun iktidarına tâbi oldukları söylenmişti; orası insanların haklara sahip olduğu bir "anayasal devlet" değildi ve azınlık gruplarına herhangi bir himaye sağlanmayacaktı. Varşova kısa süren savaşta çok hasar görmüştü, fakat Frank onarım çalışması yapmamaya karar vermişti. Bunun yerine, pek çoğu Lemkin'in dünyayı gezdireceği bagajına girecek olan bir yığın kararnameye imza atmıştı. Frank'ın fermanları (korunan) vahşi yaşamdan (korunmayan) Yahudilere kadar çok geniş bir konu yelpazesini kapsıyordu. 1 Aralık tarihinden itibaren on yaşından büyük olan tüm Yahudilerin hem evde hem de dışarıdayken sağ kollarına üzerinde Davud

¹⁹ "Genel Vali tarafından yönetilecek": Führer ve Reich Şansölyesinin İşgal Edilen Polonya Topraklarının İdaresine İlişkin Kararnamesi, 12 Ekim 1939, Bölüm 3(2).

²⁰ Frank verdiği ilk röportajlardan birinde: 3 Ekim 1939; William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (Arrow, 1991), 944.

Yıldızı bulunan, en az on santimetre genişliğinde beyaz birer bant takması zorunlu kılınmıştı.²¹ Kamu fonlarından tasarruf etmek içinse Yahudilerin kendi kol bantlarını üretmeleri gerekiyordu.

Frank hükmünün başlangıcından itibaren her gün faaliyet ve başarıları kaydettiği günlükler tutmuştu.²² Kraków'dan ayrılana dek Frank'ın suçlu olduğunu gösteren en az otuz sekiz

²¹ 1 Aralık tarihinden itibaren: Housden, *Hans Frank*, 126, alıntılanan Frank, *Günlük*, 10 Kasım 1939.

²² Frank hükmünün başlangıcından itibaren: Frank, *Günlük*, *Trial of the Major War Criminals*, 29, ve Stanislaw Piotrowski, *Hans Frank's Diary* (PWN, 1961) içinde alıntılanmıştır.

adet günlüğü muhafaza edilmiş, iki erkek sekreterinin her gündaktilo ettiği on bir bin sayfa birikmişti.²³ Rejimin eylemlerini nitelendiren daimilik hissi günlüklerdeki ilk yazılara yansıtılmış, Himmler'in "tüm Yahudilerin yeni kazanılan Reich topraklarından çıkarılması" yönündeki arzusunun gerçekleştirilebileceği yerin bu bölge olacağı kaydedilmişti.²⁴ Lehlere gaddarca muamele edilecekti; ülkenin bağımsızlığını kutlamak isteyebileceklerinden kaygılanan Frank, kutlamaya yönelik her tür afişin asılmasını yasakladığı, ihlali halinde idam cezası uygulanan bir kararname çıkarmıştı.²⁵ Yaşam ve ölüm üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuş, 1935 Berlin Kongresinde ifade ettiği fikirleri yürürlüğe koyarak bu hâkimiyeti kullanmaya niyetlenmişti; onun Genel Hükümetinde "halk toplumu" yalnızca hukuki bir standart olacak, böylece bireyler egemen olan Führer'in iradesine boyun eğecekti.

92

Frank 1940 yılının Ekim ayında Hitler'in özel dairesinde onulla akşam yemeği yemek ve bölgesinin geleceğini müzakere etmek üzere Berlin'e seyahat etmişti. Diğer konuklar Viyana'nın yeni Reich valisi Baldur von Schirach ve Hitler'in özel sekreteri Martin Bormann'dı. Frank Genel Hükümetteki ilerlemeyi bizzat anlatmıştı. Bormann sözü geçen ilk başarıları toplantıya ilişkin notlarına şu şekilde kaydetmişti: "Reich Bakanı Dr. Frank, Führer'e Genel Hükümetteki faaliyetlerin çok başarılı olduğunun söylenebileceğini bildirdi. Varşova ve diğer şehirlerdeki Yahudilerin artık gettolara hapsedildiğini ve Krakow'un da çok kısa bir süre içerisinde onlardan temizleneceğini beyan etti."²⁶

²³ Kraków'dan ayrılana dek: Duruşması sırasında Frank kırk üç adet günlüğünün bulunduğundan bahsetmişti (*Trial of the Major War Criminals*, 12:7), ancak Leh delege Stanislaw Piotrowski bunlardan otuz sekiz tanesinin muhafaza edildiğini belirterek, "bunlardan bazılarının Uluslararası Mahkeme Nürnberg'de çalışmaya başlamadan önce kaybolup kaybolmadığını belirlemek güçtür," demiştir. Piotrowski, *Hans Frank's Diary*, 11.

²⁴ "Tüm Yahudilerin": *Trial of the Major War Criminals*, 3:580 (14 Aralık 1945.)

²⁵ Lehlere gaddarca muamele: Housden, *Hans Frank*, 119.

²⁶ "Reich Bakanı Dr. Frank": Frank, *Günlük*, 2 Ekim 1940; *Trial of the Major War Criminals*, 7:191 (8 Şubat 1946.)

Frank'ın çabaları övgü toplamıştı. Peki, –Rita ve Malke gibi– Almanya ve Avusturya'da kalan Yahudiler ne olacaktı? Dört adam Frank'ın ve hükümetinin rolünü, özellikle de bu Yahudilerin Doğu'ya “nakline” destek vermesine ilişkin ona yaptıkları faydalı teklifi konuşmuştu. Frank ilk başta endişelerini dile getirse de, çabucak teslim olmuştu:

Führer'in diğer yanında oturan Reichsleiter Von Schirach Viyana'da hâlâ Dr. Frank'ın devralması gereken 50.000'den fazla Yahudi bulunduğunu belirtti. Parti Üyesi Dr. Frank bunun imkânsız olduğunu söyledi. Ardından Gauleiter Koch kendisinin de şimdiye kadar Ziechenau ilçesinden ne Lehleri ne de Yahudileri naklettiğini, ancak bu Yahudi ve Lehlerin artık Genel Hükümet tarafından kabul edilmesi gerekeceğini ifade etti.

Frank'ın itirazı reddedilmişti. Viyanalı Yahudileri onun bölgesine nakletme kararı alınmıştı. Frank, bölgesindeki nüfusa yeni mukimlerden oluşan büyük bir akının katılacağını bilerek Kraków'a dönmüştü. Kendisine söylenenleri yapacaktı.

93

Frank'ın bölgesi çok geçmeden genişlemişti. Hitler'in 1941 yılının Haziran ayında yapılan Barbarossa Harekâtıyla Sovyetlere saldırmasını takiben Alman ordusu Sovyet kontrolündeki eski Avusturya-Macaristan vilayeti Galıçya'yı istila etmiş, bu vilayet 1 Ağustos tarihinde Genel Hükümete bağlanmıştı. Frank Lemberg'i ele geçirip Distrikt Galizien'in başkenti yapmış, Karl Lasch'ı oranın valisi olarak atamıştı.²⁷ Kraków'da birkaç aydını kurtarmak için güçlerini kullanmışsa da, Lauterpacht ve Lemkin'in hocası Profesör Longchamps de Berier'i es geçmişti. Ona merhamet edilmemişti.

Bölgenin genişlemesi yeni zorlukları beraberinde getirmişti. Doğuya doğru ilerleyerek Yahudilerle dolup taşan diyarlara ulaşan Wehrmacht'ın kolayca kazandığı başarı, Genel Hükümet çapındaki 2.5 milyon Yahudiyi Frank'ın kontrolü altına sokmuştu. Yahudi “melezleri” de katılırsa bu rakam daha da yükselerek 3.5 milyona ulaşıyordu. Frank bunca insanın istikbaliyle ilgili çalışmalarını Himmler ile birlikte yürütmüş, bu iki adam her zaman

²⁷ Frank Lemberg'i ele geçirip: Karl Lasch 29 Aralık 1904'te doğmuş, 1 Haziran 1942'de ölmüştür.

aynı fikirde olmasa da, uzlaşmaya hevesli olan Frank en nihayetinde zorluk çıkarmamayı tercih etmişti. Himmler karar vermiş, Frank ise itaat etmişti.

Frank aralık ayında Wawel Kalesinde Yahudilerin geleceğiyle ilgili olarak Berlin'de yapılacak konferansı görüşmek üzere bir kabine toplantısı düzenlemişti. SS-ObergruppenFührer Reinhard Heydrich'in başkanlığında Wannsee'de düzenlenecek olan bu konferans, "büyük bir Yahudi göçünün" başlangıcı olacaktı.²⁸ Frank kabinede Müsteşar Dr. Josef Bühler'in kendisini temsilen konferansa katılacağını söylemiş, meslektaşlarını "tüm acıma duygularından" arınmaları ve "göç" teriminin anlamı konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaları konusunda uyarmıştı. Reich'in yapısını korumak için "Yahudileri bulduğumuz her yerde ve her mümkün olduğunda ortadan kaldırmalıyız," açıklamasını yapmıştı. Büyük bir bağlılıkla yazılmış olan bu günlük kaydını okurken, Frank'ın sekreterlerinin böylesi beyanları yazıya dökmenin ne kadar akıllıca olduğunu sorgulayıp sorgulamadığını merak ettim.

Wannsee Konferansı 1942 yılının Ocak ayında, Lauterpacht Robert Jackson ile New York'taki Waldorf Astoria'da akşam yemeği yerken, Lemkin ise Kuzey Carolina'da, Duke Üniversitesindeki ufak ofisinde Frank'ın çıkardığı kararnameleri incelerken toplanmıştı.²⁹ Konferans tutanakları Adolf Eichmann tarafından tutulmuş,³⁰ "zoraki göç" olarak anılan bir teknikle "Alman yaşam alanlarının yasal yollarla Yahudilerden arındırılması" konusunda mutabakata varıldığı kaydedilmişti. Yüzde 20'si Frank'ın kontrolü altında olan toplam on bir milyon Yahudinin yer aldığı bir liste hazırlanmıştı. Bühler Berlin'den dönünce Frank'a "Avrupa batıdan doğuya doğru taranacak," demişti. Avusturya'dan "tahliye edilen Yahudiler" –ki sadece 43.700 kişi kalmışlardı– önce "geçici gettolara" götürülecek, ardından doğuya, yani Frank'ın Genel Hükûmeti dâhilindeki topraklara nakledilecekti. Avusturya ve Almanya'da

²⁸ Wannsee'de düzenlenecek olan: Frank, Günlük, 16 Aralık 1941, Genel Hükûmetler Kabinesinde bulunduğu esnada; *Trial of the Major War Criminals*, 22:542 (1 Ekim 1946).

²⁹ Wannsee Konferansı: Mark Roseman, *The Villa, the Lake, the Meeting: Wannsee and the Final Solution* (Allen Lane, 2002).

³⁰ Konferans tutanakları: Tutanaklar Wannsee Konferansı Müzesinin internet sitesinde mevcuttur; <http://www.ghwk.de/wannsee/dokumente-zur-wannsee-konferenz/?lang=gb>.

yaşayan yaşlılar öncelikle Theresienstadt'taki yaşlılar gettosuna gönderilecekti. Benim büyük-büyükannelerim Malke Buchholz ve Rosa Landes de o yaşlılar arasındaydı.

Faydalı bir rol oynamaya gayret eden Frank ne kadar istekli olduğunu Bühler'e bildirmiş, Bühler de liderinin desteğini Heydrich'e ve Wannsee Konferansına katılan diğer kişilere iletti. Bühler konferansta "söz konusu meselenin nihai çözümü *General-Gouvernement*ta başlayacak olursa," Genel Hükümetin bundan son derece hoşnut olacağını söylemişti. Nakliye sorunu bulunmayan ve bol miktarda işgücüne sahip olan bu bölge sayısız avantaj sunuyordu, dolayısıyla Yahudiler "ivedilikle" uzaklaştırılabilecekti. Genel Hükümetin idari organlarının gereken tüm desteği sağlayacağını belirten Bühler, Wannsee Konferansındaki sunumunu bir ricayla sonlandırmıştı.

Eichmann'ın yazdığı tutanağa kaydedilen ve belirsizliğe yer bırakmayan bu teklif, aşağı yukarı şu şekilde tercüme edilebilirdi: Lütfen Yahudi sorununun mümkün olduğunca çabuk çözülmesine olanak verin ve bu işe başlama onurunu bize bahşedin.

94

Bühler Kraków'a dönmüş, Frank'a Genel Hükümetin tam destek teklifinin büyük bir minnettarlıkla kabul edildiğini bildirmişti. O sırada Frank'la röportaj yapmak üzere *Corriere della Sera* gazetesinden gönderilen İtalyan gazeteci Curzio Malaparte de Kraków'a ulaşmıştı. İtalya ve Mussolini'ye zaafı olan Frank, Malaparte'yi Wawel Kalesinde karşılamaktan memnuniyet duymuş, onun adına üst düzey yetkililerin eşleriyle birlikte katıldığı özel bir akşam yemeği düzenlemişti. Konukları arasında Kraków Valisi Otto von Wächter ile Wannsee Konferansından kısa süre önce dönmüş olan Josef Bühler de vardı.

Malaparte detaylardan, bedeni saran gri üniformalardan, kırmızı kolluklardan ve gamalı haçlardan etkilenmişti. Frank en iyi şaraplarını sunan bir ev sahibi olarak masanın başında, yüksek ve sert arkalıklı bir sandalyede, Bühler'in yanında oturmuştu. Malaparte Frank'ın parlak siyah saçları, geniş fildişi beyazı alnı, kalın ve ağır göz kapaklarıyla öne çıkan gözleri ile Bühler'in kızaran yanaklarını, terli şakaklarını ve Frank'a olan hürmetiyle ışıltı-

dayan gözlerini fark etmişti. Frank her soru sorduğunda “Ja, ja!” diye bağırıp yaltaklanarak cevap veren ilk kişi Bühler olmuştu.³¹

Frank (ortada) Wawel Kalesi'ndeki akşam yemeği partisine ev sahipliği yaparken (tarihi belirsiz)

Peki, Malaparte Bühler'in Berlin'de yapılan Wannsee Konferansından yeni döndüğünü biliyor muydu? Bühler Heydrich'ten, kabul edilen tedbirlerden veya “Avrupa'daki Yahudi sorununun topyekûn çözüleceğinden” söz etmiş miydi? İtalyan gazeteci, 22 Mart 1942 tarihinde *Corriere della Sera*'da yayımlanan makalesinde bu tür meselelere girmemişti.³² Yahudilerden pek az bahsetmiş –mülk müsaderesinin zorluk yarattığına şöyle bir değinmiş– ama Frank'a övgüler yağdırmıştı. Malaparte onun, “ince ağzı, sivri ve kemerli burnu, kocaman gözleri, erken başlayan kelliğin aydınlattığı geniş alnıyla müthiş bir endama sahip olan güçlü ve çevik bir adam,” olduğunu yazmıştı.

İtalyancayı akıcı biçimde konuşabilen Frank, “Jagiellon ve Sobieskilerin tahtında oturan” bir lider olarak tanımlanmaktan hoşlanmış olmalıydı. Ne de olsa Polonya'nın o muhteşem kraliyet ve şövalyelik geleneği dirilmekteydi.

³¹ Frank her soru sorduğunda: Curzio Malaparte, *Kaputt* (New York Review Books, 2005), 78.

³² The Italian didn't report: Curzio Malaparte, ‘Serata a Varsavia, sorge il Nebenland di Polonia’, *Corriere della Sera*, 22 Mart 1942.

Makalede Frank'ın "tek arzum Polonya halkını Avrupa medeniyetinin onuruna eriştirmektir," dediği aktarılmıştı.³³ Yemekten sonra Frank'ın özel dairesinde dinlenmeye çekilmişlerdi. Orada Viyana tarzı geniş kanepelere ve yumuşak deriyle kaplanmış büyük koltuklara yayılmış, içki ve sigara içip sohbet etmişlerdi. Mavi üniformalı iki uşak odada dolaşp kahve, likör ve tatlı ikram etmişti. Frank'ın zenginliği muazzamdı; yeşil ve altın rengi vernikli Venedik stili masalar Fransız kanyağı, kutularca Havana purosı, meyve şekerlemelerinin yığıldığı gümüş tepsiler ve meşhur Wedel çikolatalarıyla doluydu.

Frank Malaparte'yi nadir görülen çift sundurmalı çalışma odasına davet etmişti. Sundurmalarından biri dışarıdaydı ve şehre bakıyordu, diğeri ise içerideydi ve kalenin Rönesans tarzı merdivenli avlusunu görüyordu. Ben aradan yetmiş yıl geçtikten sonra aynı odayı ziyaret ettiğimde çoktan yitip gitmiş olan ortadaki devasa maun masa sadeliğiyle mum ışığında parlıyordu.

Frank Malaparte'ye, "Polonya'nın istikbalini işte burada düşünüyorum," demişti.

Sonra iki adam aşağıda boylu boyunca uzanan şehri hayranlıkla seyretmek üzere dışarıdaki sundurmaya çıkmıştı.

Frank kolunu kaldırıp Wawel'den düşen ve karın kör edici yansımasını sertçe kesen bir gölgeyi işaret ederek, "şurası, Alman hisarı," diye izah etmişti. Malaparte makalesinde kalenin derinliklerindeki lahdinde yatan Marshal Piłsudski'nin başında nöbet tutan köpeklerin havladığını belirtmişti.

O gece soğuk insanın iliklerine öyle bir işliyordu ki Malaparte'nin gözleri yaşarmıştı. Çalışma odasına dönmüşlerdi ve Bayan Brigitte Frank onlara katılmıştı. İtalyan gazeteciye yaklaşıp elini nazikçe onun koluna koymuştu. "Benimle gel," demişti, "sana Frank'ın sırrını açıklamak istiyorum." Ardından çalışma odasının bir ucundaki kapıdan geçmiş, beyaz badanalı çıplak duvarları olan küçük bir odaya girmişlerdi. Brigitte içinde Pleyel marka bir piyano ve ahşap bir tabureden başka hiçbir şey bulunmayan bu odanın, Frank'ın derin düşüncelere dalıp karar verdiği "Kartal Yuvası" olduğunu söylemişti.

³³ "Tek arzum": Malaparte, *Kaputt*, 68.

Bayan Frank piyanonun kapağını açıp tuşlara basmıştı. Malaparte kocasını epeyce iğrendiren tombul parmaklarını o zaman fark etmişti (o sıralar evliliklerinde ciddi sorunlar yaşadıklarını herkes biliyordu.)

Bayan Frank sözlerine, "Hans kritik bir kararı almadan önce, çok yorulduğunda ya da morali bozulduğunda, bazen önemli bir toplantının ortasında olsa bile kendini bu hücreye kapatır, piyanonun başına oturur ve Schumann, Brahms, Chopin veya Beethoven'la huzur bulmayı veya ilham almayı bekler," diye devam etmişti.

Malaparte sessiz kalmıştı. Sert, tamahkâr ve aşkla dolu yüzü gururlu ve sevecen bir ifadeye bürünen Bayan Frank, "olağanüstü bir adam, öyle değil mi?" diye fısıldamıştı. "O bir sanatçı hem de saf ve hassas bir ruhu olan büyük bir sanatçı," deyip, "ancak onun gibi bir sanatkâr Polonya'ya hükmedebilir," diye eklemişti.

Frank Kraków'daki o gecede hünerlerini sergilememişti. Malaparte genel valiyi ancak birkaç gün sonra, Himmler ile görüşüp Rus cephesindeki gerileyişi ve bölgesindeki personel değişikliklerini müzakere etmek için gittiği Varşova'da piyano çalarken dinleyebilmişti. Himmler ve Frank, Kraków Valisi Otto von Wächter'i Distrikt Galizien valisi olarak 290 kilometre güneydeki Lemberg'e göndermekte hemfikir olmuştu. von Wächter yolsuzluk yapmakla suçlanan, Bayan Frank ile ilişki yaşadığı rivayet edilen, kimilerininse bebek Niklas Frank'ın babası olduğunu söylediği Karl Lasch'ın yerine geçecekti.

95

Niklas ile ilk görüşmemizde Hamburg'un eteklerinden Elbe Nehrine bakan Jacob Otelinin terasında oturmuştuk. İlkbaharın başlarıydı ve bütün bir günü mahkemede davaları takip ederek geçirdikten sonra -Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi Hamburg'da yer alıyordu- nihayet bir şişe Riesling şarabı ve bolca Alman peynirinin bulunduğu tabağımızla tatlı kokular saçan bir ağacın gölgesindeydik.

Yetmiş iki yaşındaki Niklas'ın çocukluk fotoğraflarına bakınca tanınabilen, sakallı ve kırılğan ifadeli bir yüzü vardı. Kendine özgü bir mizacı ve gündemi olan bu adam, oldukça kibar ama aynı zamanda çelik gibi bir akademisyen havası taşıyordu. Malapar-

te 1942 ilkbaharında Wawel Kalesini ziyaret ettiğinde Niklas üç yaşındaydı, bu yüzden İtalyan gazeteciyi hatırlamıyordu ama babasıyla ilgili neler yazdığını biliyordu. Bunu Niklas'ın 1980'lerde yazdığı ve görüşmemize vesile olan kitaptan öğrenmiştim. Uzun yıllar *Stern* dergisinde muhabirlik yapan Niklas, 1987 yılında babasını amansızca ve acımasızca eleştirdiği *Der Vater* (Baba) adlı kitabı yazmış, üst düzey Nazilerin evlatlarının anne-babalarını onurlandırması (ve ağızlarından fazla bir şey kaçırmaması) gerektiğine dair tabuyu bu eseriyle yıkmıştı. Niklas bana çevirisinden ve bazı kısımların çıkarılmasından memnun olmadığını söylese de, kitabın kısaltılmış hali *Reich'in Gölgesinde* ismiyle İngilizce dilinde yayımlanmıştı. İnternette kitabın -on peniye (on beş sente) satın aldığım- bir kopyasını bulmuş ve bir hafta sonumu onu okumaya ayırmıştım. Ardından çevirmenin kim olduğunu tespit etmiştim -bu kişi, Wesleyan Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde emeritus profesör olan Arthur Wensinger'dı- o da beni Niklas ile tanıştırmıştı. Yine ilginç bir rastlantı eseri, Niklas Frank'ın tercümanının savaş yıllarını Andover'daki Phillips Akademisinde geçirdiği ve Eli Lauterpacht'ın sınıf arkadaşı olduğu ortaya çıkmıştı.

Niklas Frank anne ve babasıyla birlikte, Wawel Kalesi, 1941

Bundan birkaç hafta sonra Niklas ile Hamburg'da buluştuk. İyi bir espri anlayışı ve keskin bir dili olan bu âlicenap adamı görür görmez sevdim. Niklas Kraków ve Varşova'da geçirdiği çocukluğundan, Wavel Kalesindeki hayattan ve Hans Frank gibi bir babaya sahip olmanın zorluklarını anlattı. 1990'lı yılların başında muhabir olarak Polonya'nın yeni seçilen başkanı Lech Waleśa'yla röportaj yapmak üzere Varşova'ya gitmiş, onunla Belvedere Sarayında, Malaparte'nin Frank'ı piyano çalarken izlediği odada görüşmüştü.

Niklas, "babamın bir ucunda oturduğu masanın etrafında koşturduğumu hatırlıyorum. Tek istediğim beni kucaklamasıydı. Ağlıyordum, çünkü sanki ailenin bir ferdi değilmişim gibi bana sürekli *fremdi* –yabancı– diye sesleniyordu. Babam bana, 'sen bu aileden değilsin,' diyordu, ben de ağlıyordum," dedi. Kafamın karıştığını belli etmiş olmalıydım, zira Niklas açıklama yapmaya başladı.

"Sonradan öğrendim ki babam onun değil, en yakın arkadaşının, yani Galiçya Valisi Karl Lasch'ın oğlu olduğuma inanıyordu; Lasch annemin âşığıydı," dedi. Niklas olup bitenleri en nihayetinde annesinin mektup ve günlüklerinden öğrenmişti. "Annem gerçek bir yazardı, bütün konuşmaları kâğıda dökerdi, Lasch vurulduğu zaman babamla aralarında geçen diyalog da buna dâhil," diye ekledi. (Yolsuzlukla suçlanan Lasch 1942 ilkbaharında Galiçya valiliğinden alınmıştı ve yerine Otto von Wächter geçmişti, bunun ardından ise ya idam edilmiş ya da intihar etmişti.)³⁴

Esasen Brigitte Frank'ın mektuplarında Niklas'ın babasının Frank olduğu açıkça belirtilmişti. Niklas Wavel'de yaşadığı dönemde Frank'ın özel sekreterliğini yapan Helene Winter'ı (evlenmeden önceki soyadı Krafczyk) yıllar sonra ziyaret ettiğinde bu gerçek doğrulanmıştı. Niklas, "evine yaklaşırken perdenin hafifçe sallandığını fark ettim. Daha sonra ona, 'Bayan Winter, ben Bay Lasch'a benziyor muyum?' diye sordum," dedi. Bayan Winter'ın yüzü bembeyaz olmuştu. Niklas'ın Frank'a mı, yoksa Lasch'a mı benzeyeceğini merak ettiği doğrudu, ama Frank'a benzediğini görünce rahatlamıştı.

³⁴ Yolsuzlukla suçlanan Lasch: Niklas Frank, *In the Shadow of the Reich* (Alfred A. Knopf, 1991), 217, 246–47.

Niklas, "Bayan Winter babamı seviyordu, babama âşıktı," dedikten sonra duraksadı ve hoşlanageldiğim bir açıksözlülükle hızlıca sadede gelip, "seks yapıyorlardı; Bayan Winter çok hoş bir kadındı," diye ekledi.

Niklas'ın babasına ve ailesinin diğer fertlerine olan hisleri, aradan geçen onca yıla rağmen değişmemişti. Bana Frank'ın kız kardeşi Lily'nin ailesinin konumundan çıkar sağladığından bahsetti. Niklas, "halam Płaszów toplama kampına gitmeyi severdi," dedi, burası Kraków'da oturdukları yerin yakınlarındaydı. "Kraków gettosu yıkıldıktan sonra Yahudilerin bazıları Auschwitz'e, bazılarıysa Płaszów'a gönderilmişti. Lily halam Płaszów'da onların yanına gidip, 'ben genel valinin kız kardeşiyim; eğer bana verecek değerli bir şeyleriniz varsa hayatınızı kurtarabilirim,' diyordu," diye açıkladı. Bunu nereden bildiğini sordum. "Annemin mektuplarından," diye cevap verdi.

Niklas 1933 senesine kadar annesi Brigitte Frank'ın Yahudilerle iyi geçindiğini düşünmüştü. Naziler yönetimi ele geçirdikten sonra dahi yeni sosyal statüsünün gerektirdiği türden kürkleri ve ziynet eşyalarını alıp satarak onlarla alışveriş etmeyi sürdürmüştü. Niklas, "Naziler iktidarının ilk yıllarında annem hep Yahudilerden alışveriş yapardı," dedi. Fakat bu durum babasını üzmüştü. Frank "bunu yapamazsın, ben adalet bakanıyım ve sen Yahudilerden alışveriş yapıyorsun, hepsini buradan kovacağım," demişti.

Peki, babasıyla olan ilişkisi nasıldı? Niklas babasının ona şefkat gösterdiği tek anı anımsıyordu; olay, babasının Wawel Kalesindeki banyosunda, gömme küvetin yanında yaşanmıştı.

Niklas dalgın bir tavırla, "babamın yanında duruyordum, o da tıraş oluyordu. Sonra aniden burnuma biraz köpük sürdü," dedi, "hatırladığım kadarıyla baş başa olup yakınlaştığımız tek an buydu."

Daha sonra Niklas'la beraber Wawel Kalesini ziyaret edip Frank'ın özel dairelerini, ailesinin kaldığı odaları ve o banyoyu gezdik. Niklas bana babasının nasıl ona doğru eğilerek burnunun ucuna bir parça tıraş köpüğü kondurduğunu gösterirken o aynanın önünde duruyorduk.

Babasının yaka odasının yanındaki gömme banyoya hayranlıkla bakan Niklas, "burası hiç değişmemiş," dedi. Kapının üzerindeki on altıncı yüzyıldan kalma taş kirişe oyulmuş sözcükleri

okuduk; *tendit in ardua virtus*, yani “zor zamanlarda cesaretli ol,” yazıyordu.

96

Malaparte, daha önce Polonya’nın yeni başbakanı Ignacy Paderewski’nin Chopin prelütleri çaldığı 1919 yılında ziyaret etmiş olduğu Brühl Sarayında Frank’la bir akşam yemeği daha yemişti. Bunun akabinde sarayın özel odalarından birinde bir kanepeye oturup Paderewski’nin gözyaşlarıyla yıkanan hayaletvari yüzünü anımsamıştı. Çeyrek yüzyılda ne kadar çok değişim getirmişti! Şimdi orada piyanonun başına oturmuş, yüzünü önüne eğmiş, solgun alnı terle ıslanmış olan Frank çalışıyordu. Malaparte genel valinin “mağrur” çehresindeki ıstırapı gözlemlemiş, nefesinin daraldığını duymuş, dudağını ısırıldığını görmüştü. Frank’ın gözleri kapalıydı, göz kapakları duyguyla titreşiyordu. Malaparte onun “hasta bir adam” olduğunu düşünmüştü. Bu sefer Chopin’e ait bir prelüdün saf ve kışkırtıcı notaları bu Almanın eliyle yükselmışti. Malaparte bir utanç, bir isyan duygusu hissettiğini iddia etmişti.

Bu hikâye, Malaparte’nin 1942 yılında *Corriere della Sera* gazetesi için yazdığı makalelerde yer almıyordu. Bilakis bunu 1946 yılında, yani Frank’ın şansı tersine döndükten sonra yayımlanan *Kaputt* adlı romanından alıntılardım. Doğru olup olmadığını bilmediğim bu hikâyeye göre, Malaparte Bayan Brigitte Frank’ı kucağında bir çile yünle kocasının yakınında otururken gözlemlemişti.

Polonya kraliçesi, “Ah, bir melek gibi çalışıyor!” diye fısıldamıştı.

Ardından müzik susmuş, Frank yanlarına gelmişti. Yün çilesini fırlatıp atan Brigitte kocasının yanına koşmuş, elini tutmuş ve öpmüştü. Malaparte Bayan Brigitte’in hürmetle diz çökmesini beklemişse de, o Frank’ın ellerini havaya kaldırıp konuklara doğru dönmüştü.

Zafer kazanmışçasına, “bakın!” demişti, “meleklerin ellerinin nasıl yapıldığına bir bakın!”

Malaparte, Frank’ın karısının kilerin aksine küçük, narin ve beyaz olan ellerine bakmıştı.

Romanın sayfalarına, “o ellerde tek bir damla kan görmediğime şaşırılmış ve rahatlamıştım,” yazan Malaparte, bunun için böylesi

düşüncelerin güvenle yazıya dökülebileceği dönemi beklemişti.³⁵

Malaparte, 1936 Haziranında Yankee Stadyumundaki dövüşünün on ikinci raundunda Joe Louis'i deviren Alman boksör Max Schmeling onuruna Frank'ın Varşova'daki evi haline gelen Belvedere Sarayında verilen yemeğe katılmıştı. Frank ona orada içini dökmek istemişti.

Malaparte'nin romanında Frank'ın, "*Mein lieber Malaparte, Alman halkı menfur bir iftiranın kurbanıdır. Biz bir caniler ırkı değiliz ... Dürüst ve tarafsız bir adam olarak senin görevin doğruları söylemektir. Polonya'daki Almanların büyük, barışçıl ve faal bir aile olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebileceksiniz ... İşte, Polonya budur -şerefli Almanların yurdudur,*" dediğini belirtmişti.

Bunun üzerine Malaparte, "peki ya Yahudiler ne olacak?" diye sormuştu.

Varşova Valisi Ludwig Fischer, "bir düşünsene!" diye haykırmış, "savaştan önce üç yüz bin insanın yaşadığı alanda artık bir buçuk milyondan fazla Yahudi yaşıyor," demişti.

Frank'ın basın sorumlusu Emil Gassner gülerek, "Yahudiler öyle yaşamayı sever," diye bağırırmıştı.

Frank, "onları farklı şekilde yaşamaya zorlayamayız," izahında bulunmuştu.

Malaparte ise gülümseyerek, "bu Milletler Hukukuna aykırı olurdu," diye belirtmişti.

Frank Varşova'da Yahudilerin yerleştirildiği alanın biraz dar olabileceğinin farkında olsa da, içinde yaşadıkları "pisliğin" onların doğal ortamı olduğunu düşünüyordu.

"Sıçanlar gibi ölmeleri üzücü," diye eklemiş, ardından kullandığı kelimelerin yanlış anlaşılma müsait olduğunun farkına varmış ve söylediklerinin "gerçeğin beyanından ibaret olduğunu" açıklamıştı.

Sonra konu çocuklara gelmişti.

Vali Fischer'a, "Varşova gettosunda çocuk ölüm oranı nedir?" diye sorulmuştu.

Frank dikkate değer bir kesinlikle, "yüzde elli dört," diyerek araya girmişti. Ona göre Yahudiler yozlaşmıştı; Almanların çocuklarına nasıl bakacaklarını bilmiyorlardı. Yine de aksine, Polonya'nın dışında kötü bir izlenim yaratan bu soruna eğilmeleri gerekiyordu.

³⁵ "O ellerde tek bir damla kan görmediğime": Malaparte, *Kaputt*, 153.

Sözlerine, "İngiliz ve Amerikan gazetelerine inanırsanız, Almanlar Polonya'da sabahtan akşama kadar Yahudi öldürmekten başka bir şey yapmıyor zannedersiniz," diye devam etmişti. "Buna rağmen, siz bir aydan uzun süredir Polonya'dasınız ve Yahudilerin başından bir tel saçın koparıldığını gördüm bile diyemezsiniz."

Romana göre Frank koyu kırmızı *Türkischblut* şarabıyla dolu Bohemya kristali kadehini kaldırırken Malaparte ona cevap vermemişti.

Frank, "bu Yahudi kanı değil, sevgili Malaparte, korkmadan içebilirsiniz. *Prosit!*" demişti.

Bunun akabinde yakınlardaki Varşova gettosundan söz etmeye başlamışlardı.

Frank, "gettolarda kalırken tam manasıyla özgür olmanın tadını çıkardılar," deyip, "ben kimseye eziyet etmem," diye eklemişti. Üstelik kimseyi öldürdüğü de yoktu.

"Almanların yöntemi Yahudileri öldürmek değildir," demişti. Böylesi eylemler zaman ve efor kaybı olurdu. "Onları Polonya'ya sürüp gettolara kapatıyoruz. Orada istediklerini yapmakta özgürler. Polonya'daki gettolarda özgür bir cumhuriyette yaşarmış gibi yaşıyorlar."

Sonra Frank'ın aklına bir fikir gelmişti.

"Gettoyu görmeye gittiniz mi, sevgili Malaparte?"

97

Kaputt'un İtalyanca ilk baskısını satın almıştım ve orada açıkça belirtildiği üzere kitabın İngilizce tercümesi Malaparte'nin Varşova gettosuna gerçekleştirdiği farz edilen ziyareti baştan sona anlattığı özgün metinle uyuşuyordu. Curzio Malaparte'nin sözlerine hemen itibar etmemem gerektiğini öğrenegelmiş olsam da, bu gezintinin tasviri kayda değerdi. Malaparte Belvedere Sarayından ayrılırken Bayan Wächter ve Genel Vali Frank'la birlikte en öndeki araca bindiğini, Bayan Frank ve Max Schmeling'i taşıyan ikinci arabanın onları takip ettiğini, onun arkasındaki diğer iki arabada ise başka konukların bulunduğunu yazmıştı. Araçlar "Yasak Şehir'in" girişinde, Almanların gettonun etrafına kırmızı tuğlayla örmüş olduğu duvardaki kapının önünde durmuştu ve herkes arabadan inmişti.

Frank bana, “şu duvarı görüyor musunuz?” dedi, “sizce İngiliz ve Amerikan gazetelerinde bahsi geçen o makineli tüfeklerle dolu korkunç beton duvara benziyor mu?” Ardından gülümseyerek, “o sefil Yahudilerin hepsinin ciğerleri güçsüz. Hiç olmazsa bu duvar onları rüzgârdan koruyor,” diye ekledi.

“Ve hâlâ,” dedi Frank gülerek, “Yahudiler buraya dilediği girip çıkıyor hem de gettoda ayrılmak idam cezasına tabi olmasına rağmen.”

“Duvardan mı atlıyorlar?”

“Ah, hayır,” diye yanıt verdi Frank, “geceleyin duvarın altından kazdıkları, gün doğunca ise biraz toprak ve yapraklarla örttükleri sıçan deliklerinden çıkıyorlar. O deliklerden sürünerek geçip şehre yiyecek ve kıyafet almaya gidiyorlar. Gettodaki kara borsa esas olarak bu delikler sayesinde işliyor. Zaman zaman sıçanlardan biri kapana kısılıyor; bunlar sekiz dokuz yaşından küçük çocuklar. Hakikaten sportmence bir ruhla hayatlarını tehlikeye atıyorlar, bu gayet makul, *nicht wahr?*”

“Hayatlarını tehlikeye mi atıyorlar?” diye bağırdım.

“Aslında,” diye cevapladı Frank, “hayatlarından başka tehlikeye attıkları bir şey yok.”

“Ve siz buna makul mü diyorsunuz?”

“Elbette. Her oyunun kendine özgü kuralları vardır.”

Bayan Wächter araya girerek, “eşim Krakow’da zarif kavisleri ve şık mazgalları olan Doğu tarzı bir duvar inşa ettirdi. Krakow’daki Yahudiler kesinlikle hiçbir şeyden şikâyet edemez. Ne de olsa Yahudi stili zarif bir duvarları var,” dedi.

Bunun üzerine hepsi ayaklarını donmuş karlara vura vura güldüler.

Bizden birkaç adım ötedeki kar tümseğinin ardına diz çöküp gizlenmiş bir asker omzunda tüfeğiyle, “*Ruhe*-Sessiz olun!” diye bağırdı. Onun arkasında diz çökmüş olan başka bir asker, birdenbire silahını ateşleyen arkadaşının omzunun üzerinden ileriye baktı. Kurşun, deliklerden birinin tam kenarına, duvara isabet etmişti. Asker neşeyle, “ıskaladın!” deyip namluya yeni bir fişek sürdü.

Frank bu iki askerin yanına gitti ve onlara neye ateş ettiklerini sordu.

Kahkahalar içinde, “bir sıçana,” diye yanıt verdiler.

"Bir sıçana mı? *Ach, so!*" diyen Frank diz çöküp askerlerin omuzunun üzerinden oraya doğru baktı.

Biz de onlara yaklaştık ve yanımızdaki hanımlar gülerek farelere dair herhangi bir şey duyan kadınların yaptığı gibi eteklerini dizlerine kadar çekip cıyakladılar.

Bayan Brigitte Frank, "Nerede? Nerede o sıçan?" diye sordu.

Frank gülerek, "kapanın içinde," dedi.

Asker nişan aldı ve "*Achtung!* Dikkat!" diye seslendi. Birbirine dolanmış bir tutam siyah saç duvarın altına kazılan delikten fırladı; ardından iki el belirdi ve karlara yaslandı.

Bu bir çocuktü.

Bir atış daha yapıldı ve mermi hedefini yine birkaç santimetre farkla kaçırdı. Çocuğun başı gözden kayboldu.

Frank sabırsız bir sesle, "tüfeği bana ver," dedi, "daha nasıl tutacağını bilmiyorsun." Tüfeği askerin elinden kaptı ve nişan aldı. Karlar sessizce düşüyordu.

Bu getto ziyareti eşlerin, arkadaşların, hatta belki çocukların da katıldığı sosyal bir etkinlikti. Aklıma altı ayını Elsie Tilney'nin Vittel'deki odasında saklanarak geçiren Sasha Krawec adlı genç adam, yani Frank'ın elinden kaçırdığı "sıçanlardan" biri geldi. Malaparte'nin Varşova gettosuna yaptığı sözümona ziyareti anlattığı bu öyküyü Niklas'a da sordum. Frank tüfeği alıp bir Yahudiye doğrultmuş olabilir miydi?

Niklas annesinin *Kaputt* isimli kitabı okuduğunu doğruladı. "Annemin Malaparte'nin kitabına çok kızmış halde kanepede oturduğunu anımsıyorum. Babamın çok uzun parmakları olduğunu yazmıştı; gerçekten de çok uzunlardı. Yoksa annemin parmaklarından mı bahsediyordu?" dedi.

"Babanın parmaklarından," diye yanıt verdim. Malaparte Brigitte'in parmaklarını şişman diye betimlemişti. Niklas başını salladı, sonra da dişlerini göstererek gülümsedi. "Annem tedirgindi, bir o yana bir bu yana geziniyordu, altüst olmuştu. 'Bu doğru değil,' demişti, 'o hiçbir Yahudiye bizzat öldürmedi'. Annem babamın lehine olan bu noktada, kimseyi 'bizzat' öldürmemiş olmasında teselli buluyordu," dedi.

"Bizzat mı?" diye sordum.

Yani bu getto ziyareti gerçekten vuku bulmuş muydu?

Niklas usulca ve utanarak, "hepimiz gettoları ziyaret ettik," dedi. Wächter'in inşa ettirdiği Kraków gettosuna yapmış olması muhtemel bir ziyareti hatırlıyordu. "Ağabeyim Norman Varşova gettosunu, ablam Sigrid ise Kraków gettosunu gezmişti. Ben de annemle birlikte Kraków gettosuna gitmiştim," dedi. Ardından "Kraków" ismiyle babası için hazırlanan amatör filmin bir kopyasını benimle paylaştı. Ailenin bir arada olduğu sahnelerin ve Frank'ın görüntülerinin arasına gettoda kaydedilen birkaç an serpiştirilmişti. Kamera bu kısa sahnelerden birinde kırmızı elbiseli bir kıza takılmıştı.

Kırmızı elbiseli kız

Doğruca kameraya bakan kız gülümsüyordu, o kocaman, umutlu gülümsemesini aklımdan çıkaramadım. Yönetmen Steven Spielberg'in *Schindler'in Listesi* filminde yer verdiği o kırmızı elbise de zihnime kazındı. Aynı getto, aynı elbise, kurgu ve gerçek. Spielberg, Niklas'ın kamuya açık olmadığını söylediği bu filmi izlemiş olabilir miydi, yoksa bu yine bir tesadüften mi ibaretti? Niklas'a, babası Varşova gettosunu Malaparte ile beraber ziyaret etmiş olabilir mi, diye sordum.

Niklas, "olabilir," diye fısıldadı. Öyle sessiz konuşuyordu ki sesini zor duyuyordum. "Hiçbir Yahudi'yi kendi eliyle öldürdüğünü sanmıyorum, annem de buna inanmıyordu. Onu bu kadar geren şey, Malaparte'nin kitabıydı," dedi.

Yine de aile içinde bu mühim meseleyle ilgili anlaşmazlık çıkmıştı. Niklas'ın müteveffa ağabeyi Norman annesinin hatırladıklarına katılmamıştı.

Niklas babasının şoföründen bahsederek, "Norman gettoyu Scamper ile birlikte ziyaret etmişti," diye ekleyip, "bana zihninde babamın bir askerın silahını aldığını canlandırabildiğini söylemişti," dedi.

98

1942 Yazına gelindiğinde Frank yüksek mevkili düşmanlar edinmişti ve gözünü dört açmak zorundaydı. Haziran ve temmuz aylarında yasal konulara, hukukun üstünlüğüne ve önemine ilişkin dört büyük konuşma yapmıştı.³⁶ Frank o güne kadar Yahudilerin yok edilmesiyle ilgili planlara önderlik etmekle bilfiil meşgul olan ve işgal edilen Polonya topraklarındaki yetki kullanımı konusunda açıkça anlaşmazlık içinde bulunduğu Himmler'i hedef alarak, usulüne uygun mahkemeleri ile bağımsız hâkimleriyle hukukun üstünlüğünü tanıyacak bir yasal sisteme ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştı. Verlin, Viyana, Heidelberg ve Münih'in meşhur üniversitelerinde konuşan Frank, Reich içerisinde adaletin zayıfladığından endişe eden kıdemli hâkimlerin baskılarına yanıt vermişti. Frank, hukukun üstün olacağı bir Reich istiyordu.

9 Haziran tarihinde Berlin'deki izleyicilerine, "hukuki zihniyet savaşın diğer her şeyden önce geldiğini daima kabul edecektir," demişti. Ne var ki, hukuki emniyet savaş dönemlerinde dahi var olmalıydı, zira insanlar bir "adalet hissine" ihtiyaç duyuyordu. Polonya'da sorumlusu olduğu eylemler göz önüne alındığında, ortada bariz bir istihza yokluğu vardı. Frank'ın adalete ilişkin kendine özgü fikirleri, bir yanda "otoriter yönetim", diğer yanda ise "adli bağımsızlık" olmak üzere iki ayrı tema etrafında teşekkül etmişti. Ona göre kanunlar otorite yanlısı olmalı, ancak mutlaka bağımsız hâkimler tarafından uygulanmalıydı.³⁷

³⁶ Haziran ve temmuz aylarında: Housden, *Hans Frank*, 169–72. Konuşmalar Berlin (9 Haziran), Viyana (1 Temmuz), Münih (20 Temmuz) ve Heidelberg'de (21 Temmuz) yapılmıştır.

³⁷ Ona göre kanunlar: Niklas Frank, *Shadow of the Reich*, 219.

Himmler bahsi geçen dört konuşmayı pek hoş karşılamamış, Hitler'e şikayet etmişti. Belki de Frank kelimelerini daha makul biçimde seçmeliydi, zira konuşmalarına sert tepkiler almakta gecikmemişti. Önce Gestapo tarafından sorgulanmış, ardından Schoberhof'a gerçekleştirdiği bir ziyarette ona tek bir tanesi hariç olmak üzere bütün görevlerinden alındığını söyleyen Hitler ile telefonda bizzat görüşmüştü.

Sonra eşine, "Brigitte, Führer genel vali olarak kalmama izin verdi," demişti. Niklas'a göre, Bayan Frank kocasının mevkiini koruduğunu duyunca rahatlamıştı.

Eğer Frank hakikaten Reich'ın gidişatı konusunda kaygılanmışsa ki Niklas öyle olduğunu zannetmiyordu, bu kaygıları hayatındaki diğer soruna kıyasla bir hiçti. Siyaset, gönül meselelerinden sonra geliyordu; evlenmek istediği çocukluk aşkı Lilly Grau beklenmedik biçimde geçmişten çıkagelmişti. Bir mektupla Frank'a ulaşan Lilly, bir tanecik oğlunun Rus cephesinde kaybolduğunu bildirmişti. Frank ona yardımcı olabilir miydi? Lilly'nin bu ricası şiddetli bir tepkiye sebep olmuş, kuvvetli bir tutku uandırmıştı. Frank onu Bavyera'nın Bad Aibling şehrindeki evinde ziyaret etmiş, ikisi neredeyse yirmi yıl sonra ilk kez görüşmüştü.

Frank o anları günlüğüne, "derhal dizginlenemeyen bir ateşe düştük," şeklinde kaydetmişti; "birbirimize yeniden kavuştuk hem de öyle bir ihtirasla kavuştuk ki artık dönüşü yok." Bundan bir hafta sonra ise Münih'te buluşmuşlar, Frank Kraków'dan bir gün bir gece boyunca bizzat Lilly'yle ilgilenebilecek kadar uzun bir süre ayrı kalmayı başarmıştı. Frank bunun, "birbirinin kalbini yakan iki insanın, hiçbir şeyin gem vuramayacağı yüce ve kutsal vuslatı," olduğunu yazmıştı.³⁸ Bu kısmı ilk okuduğumda kahkahalarla gülmüştüm.

Frank Lilly'yle beraber olabilmek için Brigitte'le olan sevgisiz evliliğini bitirmeye karar vermişti. Münih bombalandıktan bir hafta sonra Brigitte'ten kurtulmak için planların en özgünü ve en korkuncunu tertip etmiş, boşanabilmek için Wannsee Konferansında alınan kararlara başvurmuştu. Malke Buchholz Treblinka'ya gönderilmeye hazırlanırken, Lauterpachtlar Lemberg'de yakalanırken ve Lemkinler Wolkowysk gettosundan sü-

³⁸ "Birbirinin kalbini yakan": *A.g.e.*, 208-9.

rölürken, Hans Frank bu tip konuları karısına suç faaliyetlerine –“tüyler ürperen işlere”– derinlemesine karıştığını ve kendine korumak için ondan uzak durması gerektiğini söylemek maksadıyla kullanmıştı. Ona Nihai Çözüm olarak bilinegelecek olan son derece gizli ve korkunç bir meselenin ayrıntılarını vermişti. Dehşet, şahsi mutluluğa açılan bir yolu, her gün küstah ve açgözlü bir eşle yaşanan hayattan kurtulmanın bir yolunu sunuyordu. Kendini genel valiyle olan ilişkisinden kurtarabilmesi için “fedakârlıkların en büyüğünü” yapıp ondan boşanmaya razıydı, böylece karısının isminin Nihai Çözümle lekelenmesini önleyebilirdi. Kitle imhası, Lilly’ye ve mutluluğa çıkan kapıyı açıyordu.³⁹

Hitler veya Himmler, Frank’ın dört konuşmasıyla ortaya attığı fikirleri kabul etmeye ne kadar hevesli olmuşsa, Brigitte Frank da bu yemi o kadar yutmuştu. Kale ve muhafızların elinin altında bulunduğu gösterişli yaşam biçiminden zevk alan Polonya kraliçesi, sahip olduklarını sokağa atacak değildi. O riski almayı, bedelini ödemeyi, dişini sıkmayı tercih etmişti. Kocasına, “boşanmış bir kadın olmaktansa bir Reich bakanının dulu olmayı yeğlerim,” demişti. Niklas annesinin günlüğünde yazıya döktüğü ayrıntıları benimle paylaştı. Brigitte, Hans’ın ona “tüyler ürperen işlerden”, açıkça konuşulamayacak konulardan söz ettiğini yazmıştı. “Ayrıntıları daha sonra gizlice vereceğim,” diyen Brigitte belki bir gün onları paylaşabileceğini belirtmişti.⁴⁰

Bundan birkaç gün sonra Frank tavrını değiştirmişti. Brigitte’i Wawel Kalesindeki müzik odasına çağırıp ona Karl Lasch’ın kendini vurduğunu söylemişti. Eşinin verdiği tepkiye şaşırان Brigitte, günlüğüne, “Frank artık boşanmamıza gerek kalmadığını ifade etti,” cümlesini kaydetmişti. Frank’ın tavır değişikliği “tamamıyla çetrefilli” olsa da, o akşam “ahenkli” geçmişti.

Ancak o inişli çıkışlı yaz henüz sona ermemişti. Frank iki hafta sonra mutsuzluğundan Brigitte’i sorumlu tutarak yeniden ilişkilerini bitirmek istemişti. Brigitte, “birileri ona benim iyi bir nasional sosyalist olmadığımı söylemiş, o da bunu sanki boşanmasını tavsiye etmişler gibi gösterdi,” yazmıştı.

³⁹ Kitle imhası: *A.g.e.*, 212–13.

⁴⁰ “Ayrıntıları daha sonra”: *A.g.e.*, 213.

Ertesi gün her şey tekrar düzelmmişti. Frank sebep olduğu ıstırapı telafi edebilmek için ona bir tılsım, bir mücevher almıştı. Gelgelelim bir ay içinde tavrını yeniden değiştirmiş, derhal boşanma yönündeki talebini yinelemişti.

Brigitte'e "aramızda fiziksel anlamda hiçbir şey kalmadı," demişti. Bu yöndeki ihtiyaçlarını Lilly (ve anlaşılan o ki Gertrude adında bir hanım daha) karşılıyordu.

Brigitte, belki de Frank'ı tamamen avucuna aldığı için bu zor dönem boyunca takdire şayan bir soğukkanlılık sergilemişti. Niklas'a göre, Hitler'e yazıp ona boşanmalarını önlemesi için araya girsin diye yalvarmıştı. Örnek ve gerçek bir Nazi ailesinde üç oğlunu ve iki kızını sakınan bir maderşahi olarak Führrer'e mutlu ailelerinin bir fotoğrafını da göndermişti.

Fotoğraf işe yararmış olmalıydı. Hitler Frank'ın boşanmasını engellemek için araya girmişti. Brigitte Frank kocasını tamamen nüfuzu altına almıştı. Niklas kıkırdayarak bu durumu, "babam Führer'i ailesinden daha çok severdi," diye açıkladı.

99

Frank 1942 Yazında Lemberg'e seyahat ederken, işte böyle bir şahsi çalkantının içine düşmüştü. Galıçya topraklarını kontrol edebiliyor olsa da, ne karısına ne duygularına ne de fiziksel dürtülerine söz geçirebilmişti.

Lemberg'in yeni Almanlaştırılan Distrikt Galizien'in başkenti olarak Genel Hükümete katılmasının yıl dönümüydü. Frank Ternopil'de başlayıp önce güneydeki Chortkiv ve Zolishchyky'ye, sonra da doğudaki Kosiv ve Yaremche'ye gittiği üç günlük gezisinin ardından, 31 Temmuz Cuma sabahı Lemberg'e varmıştı. Kuzeydoğu yönüne yaptığı kısa yolculukla gezisinin son ayağını teşkil eden Aslanlar Şehri Lviv'e de uğramıştı. Sürekli olarak kulağına gelen saldırı söylentileri sebebiyle zırhlı araba ve trenle yolculuk etmişti. *Gazeta Lwowska*'da Frank'ın gelişiyi yeni tebaalarının yüzlerinin "mutlulukla parladığı" ve pek çoğunun minnettarlığını ifade ettiği bildirilmişti; gazeteye göre, çocuklar ona çiçekler sunmuş, kadınlar gül buketleri ile ekmek, tuz ve meyve sepetleri uzatmıştı.⁴¹

Lemberg artık iyiden iyiye Almanların kontrolü altına girmişti. Frank'ın başlıca görevi, birkaç hafta önce Lasch'ın yerini almış olan Vali Otto von Wächter'in demir yumrukla yönettiği kente sivil idareyi geri getirmektir.⁴² Frank Sovyetlerin şehirden çıkarılmasının ardından buraya ilişkin planlar yapmıştı. Himmler ile politikalar konusunda ciddi uyuşmazlıklara düşen Frank, her yönüyle tüm asli kararlara dâhil olmak istemişti. Ne kadar fazla denetim ve sorumluluğa sahip olursa, liderliğini bir o kadar perçinleyecekti. Bu maksatla, Kraków'da parti önderlerine izah ettiği üzere "yönetimde bütünlük" ilkesini uygulamaya koymuştu. Bu güç piramidinin tepesine oturup kendini bir "fa-

⁴¹ *Gazeta Lwowska: Gazeta Lwowska*, 1 Ağustos 1942, 2.

⁴² Frank'ın başlıca görevi: Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien, 1941-1944*, 2. baskı (Oldenbourg, 1997), 77-78.

natik" olarak tanımlamıştı. "Üst düzey SS'ler ve Polis Şefi benim emrimdedir, Polis Hükümetin bir parçasıdır, bu idari bölgedeki SS ve Polis Şefi ise Valiye bağlıdır," demişti.⁴³ Yani Frank en tepede, Wächter ise bir rütbe aşağıdaydı.

Frank basit bir hususu vurgulamıştı. Kendisinin Genel Hükümet içerisinde her şeyi bildiği ve tüm eylemlerden sorumlu olduğu farz ediliyordu. Einsatzgruppen adlı Emniyet Güçleri ve SD'ninkiler dâhil olmak üzere tüm faaliyetlere ilişkin raporlar ona gönderiliyordu. Tüm önemli belgelerin birer kopyası ona yolaniyordu. Her şeyi bildiği için herkesten sorumlu olan Frank, bu gücünün hesap vermeye mecbur kalmaksızın sonsuza dek süreceğini düşünüyordu.

Frank'ı taşıyan tren, Lauterpacht ve Lemkin'in Lemberg'den ayrıldığı ana istasyona girmişti. Frank uzun boyu, sarışınlığı ve askeri tavrıyla kendisine kıyasla çok daha yakışıklı bir Nazi olan meslektaşı Otto von Wächter ile bir araya geldiğinde saat sabah dokuzu göstermekteydi. Kilisenin çanları çınlamış, bir askeri bando marşlar çalmıştı. İki adam istasyondan şehir merkezine birlikte gitmiş, Reich bayraklarıyla süslenmiş sokakları, Leon'un ilk evini ve Lemkin'in öğrenciyken kaldığı ikametgâhı geçerek Lauterpacht'ın yaşadığı yerin yakınlarına ulaşmıştı. Frank opera binasının önünde yer alan ve ismi Adolf-Hitler olarak değiştirilen meydana girerken, Opern (Operowa) Sokağının kenarına dizilen okullu çocuklar ellerindeki küçük bayrakları sallamıştı.⁴⁴

O akşam Frank yakın zaman önce yenilenmiş olan bir tiyatrunun, Skarbek Tiyartosu adlı "sanat mabedinin" açılışını yapmıştı.⁴⁵ Rütbelilerden oluşan bir dinleyici kitlesinin önüne gururla çıkmış, onları Beethoven ve savaştan sonra Avusturya'da unutulmaya yüz tutacak olan, adı pek duyulmamış orkestra şefi Fritz Weidlich ile tanıştırmıştı. Aslında Frank 1937 Şubatında Berlin Filarmoni Orkestrası Binasında katılmış olduğu, Führer'in de tüm ihtişamıyla mevcut bulunduğu o fevkalâde geceyi hatırlatmak amacıyla orkestrayı von Karajan yahut Furtwängler'in yönetme-

⁴³ "Üst düzey SS'ler": Frank, Günlük, Kraków'da NSDAP Bölge Standartenführer Konferansı, 18 Mart 1942, *Trial of the Major War Criminals*, 29:507 içinde.

⁴⁴ Frank opera binasının: *Gazeta Lwowska*, 2/3 Ağustos 1942, arka sayfa.

⁴⁵ O akşam Frank: *A.g.e.*

sini istemişti. Zira Berlin konseri ona tarif edilemez duygularla dolu anlar yaşatmış, Frank günlüğüne bu hatıranın “gençlik, kuvvet, ümit ve minnettarlıkla mest olup ürpermesine” neden olduğunu yazmıştı.⁴⁶

Frank'ın ziyareti sırasında Opera Binası, Ağustos 1942

Frank bu akşam da orkestranın ortasında durup aynı tutkuyla konuşmuştu. “Biz Almanlar yabancı diyarlara İngilizler gibi afyon ve benzeri tedbirlerle gitmeyiz,” demişti. “Diğer milletlere sanat ve kültürün” yanı sıra Alman *Volk*unun ölümsüz ulusunu yansıtan müziği de götürdüklerini söylemişti.⁴⁷ O gece Beethoven'ın Opus 72'sinden 3 numaralı Leonore Ovetürüyle açılış yaparak, Lviv Opera korosunun da seslerini kattığını Dokuzuncu Senfoniyle devam eden Weidlich ile yetinmişlerdi.

100

Frank ertesi sabah, yani 1 Ağustos Cumartesi günü Distrikt Galizien'in Genel Hükümete katılımının yıldönümünü kutlamak üzere Opera Binasında ve eski Galiçya parlamentosunun Büyük Salo-

⁴⁶ “Gençlik, kuvvet, ümit”: Housden, *Hans Frank*, 40–41, alıntılanan Niklas Frank, *Der Vater* (Goldmann, 1993), 42–44.

⁴⁷ “Biz Almanlar”: *Gazeta Lwowska*, 2/3 Ağustos 1942, arka sayfa.

nunda düzenlenen etkinliklere katılmıştı.⁴⁸ Üniversite bundan yetmiş yıl sonra beni o törenle ilgili bir konferans vermem için davet ettiğinde, Frank'ın artık Wächter'in kontrolünde olan gücün askeri idareden sivil hükûmete devredilişini övdüğü konuşmalarından birini yaparken çekilen fotoğrafının önünde durup aynı odada konuşmuştum.

Frank, Büyük Salon, 1 Ağustos 1942

Frank konuşmasını yaparken üniversite binası kırmızı, beyaz ve siyah renkli bayraklarla süslüydü. Büyük Salona girerken ortadaki merdivenleri tırmanmış ve sahnenin tam ortasında yer alan koltu-

⁴⁸ Frank ertesi sabah: Frank, *Günlük*, 1 Ağustos 1942, kanıt olarak dosyalanmıştır, *Trial of the Major War Criminals*, 29:540-42 içinde.

ğa doğru yürümüştü. Bunun ardından takdim edilmiş ve bir gamalı haçın üzerinde oturan kartalın altında duran, yapraklarla bezenmiş ahşap kürsüye alınmıştı. Hıncahınç dolu olan salonda yaptığı konuşma *Gazeta Lwowska*'da medeniyetin şehre dönüşünün ilanı şeklinde ele alınarak methedilmişti. Buna göre "toplumsal düzene ilişkin Avrupai kurallar" Lemberg'e geri geliyordu. Frank Vali Wächter'e Kraków valisi olarak görev yaptığı iki yılın ardından "müthiş liderliği" için teşekkür etmişti. Sağındaki yüksek platformda duran Wächter'e, "buraya size teşekkür etmek ve Führer ile Reich adına minnetlerimi sunmak için geldim," demişti.⁴⁹

Frank parti önderlerinden oluşan dinleyicilerine Hitler'in Yahudi aleyhtarlığında haklı olduğunu ve Galiçya'nın "Yahudi dünyasının ilkel kaynağını" teşkil ettiğini söylemişti. Lemberg ve çevresindeki hâkimiyeti Yahudi sorununun hakkından gelmesine imkân vermişti.

Bir kez daha fazlasıyla yüksek sesle, "Führer'in bizlere Galiçya Vilayeti ile verdiği armağanı takdir ediyorum ve burada bölgedeki Yahudilerden bahsetmiyorum," diye bağırarak, "evet, onlardan bazıları hâlâ buradalar, ancak bunun icabına bakacağız," demişti. Dinleyicilerin ilgisini canlı tutabilen iyi bir konuşmacı olduğuna şüphe yoktu.

"Tesadüfe bakınız ki," dedikten sonra dramatik bir etki yaratmak için duraksayıp Otto von Wächter'e söylediği sözlere gönderme yaparak, "bugün o süprüntülerden hiçbirinin etrafta dolaştığını görmedim. Neler oluyor? Bana o ilkel düztabanlardan binlercesinin bir zamanlar bu şehirde yaşadığını söylediler fakat geldiğimden beri bir tanesi bile gözüme gözükmedi," diye devam etmişti. Dinleyiciler bir alkış tufanı koparmıştı.⁵⁰ Frank sorunun cevabını biliyordu. Lemberg gettosunun girişi konuşmasını yaptığı kürsüye sadece birkaç yüz metre mesafedeydi. Bunu biliyordu, çünkü şehirdeki bütün Yahudilerin yaşadığı gettonun yedi mahallesiyle yer aldığı "Umsiedlung der Juden" (Yahudilerin yeniden iskânı) haritasını yalnızca bir yıl önce kendi hükümeti hazırlamıştı. İlgili kararnamesi, izin almadan gettoda dışarıya adım atanların idam cezasına çarptırılabilceği anlamına geliyordu.⁵¹

⁴⁹ "Buraya size teşekkür etmek": *A.g.e.*

⁵⁰ Dinleyiciler bir alkış tufanı: *A.g.e.*

⁵¹ İlgili kararnamesi: Hans Frank tarafından imzalanan 15 Ekim 1941 tarihli

Frank dinleyicilerin ilgisini nasıl cezbedeceğini biliyor olsa da, kimlerin gettoda tutulduğunu tam olarak bilmiyordu.

“Sakın bana onlara kötü muamele ettiğinizi söylemeyin,” demişti. Yahudiler nihayet insanları çileden çıkarmış mıydı? Frank dinleyicilere Yahudi sorununu çözmekte olduğunu söylemişti. Yahudiler artık Almanya’ya seyahat edemeyecekti. Verdiği mesaj açıktı ve sözleri “canlı bir alkışla” karşılanmıştı.

Frank o akşamın ilerleyen saatlerinde valinin eşi Bayan Charlotte von Wächter ile vakit geçirmişti. Bayan Wächter günlüğüne de kaydettiği üzere o günün kayda değer bir bölümünü Frank’la birlikte geçirmişti:

Frank sabah saat dokuzda kahvaltıya geldi ve ardından derhal Otto’yla beraber gitti. [Ben] de onlarla gitmeliydim ama gitmedim. Bayan Wickl’la evde kaldım. Sonra derin bir uyku çektim. Çok yorgundum. Saat dörtte...tekrar satranç oynamak isteyen Frank’ın yanına [gönderildim]. İki kere kazandım. Bunun akabinde Frank öfkelenip yatmaya gitti. Sonra da geri geldi ve çabucak arabasına binip uzaklaştı.⁵²

Günlükte o günün diğer gelişmelerinden, diğer bir deyişle, kocasının Genel Vali Frank’ın yakın gözetimi altında aldığı kararlardan söz edilmemişti.

101

Frank’ın ziyaretinden bir hafta sonra büyük Lemberg derdestine başlanmıştı. *Die grosse Aktion* 10 Ağustos Pazartesi sabahı erken saatlerde başlamış, getto ve dışında kalan Yahudilerin çoğu yakalanmış, şehir merkezindeki Janowska kampına götürülmeden önce bir okulun oyun alanında tutulmuştu.⁵³ Vali Wächter 16

Kararname, Madde 1, Par. 4(b) (‘Tahdit edildikleri bölgeden izinsiz ayrılan Yahudiler ölüm cezasına tabidir.’)

⁵² “Frank sabah saat dokuzda”: Charlotte von Wächter’in Günlüğü, 1 Ağustos 1942, Cumartesi, Horst von Wächter’in kişisel arşivi.

⁵³ *Die Grosse Aktion*: Dieter Pohl, ‘Ivan Kalyon, the Ukrainian Auxiliary Police, and Nazi Anti-Jewish Policy in L’viv, 1941–1944’ (ABD Adalet Bakanlığı Özel Araştırmalar Dairesi için 31 Mayıs 2005 tarihinde hazırlanmıştır), 92; Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien*, 216–23.

Ağustos tarihinde karısına yazmış olduğu ve bir satırında “Yahudilere karşı *grosse Aktion*”, bir diğerinde ise “büyük bir heyecanla” oynanan pinpon maçlarına değindiği mektubunda, “Lemberg’de pek çok iş yapmamız gerekti,” diye belirtmişti.⁵⁴ Heinrich Himmler ayın on yedisinde Vali Wächter ve seksen kilometre kuzeydoğuda yer alan Belzec’teki ölüm kampının inşasından sorumlu olan Odilo Globocnik’le görüşmek üzere Lemberg’e gelmişti.⁵⁵ Wächter’in evinde verilen yemek esnasında yapılan görüşmede Lemberg ve Zólkiew dâhil olmak üzere Lemberg’i çevreleyen bölgedeki Yahudilerin geleceğinden bahsedilmişti. Bunun üzerinden iki hafta bile geçmeden elli binden fazla insan kendini Belzec’e uzanan demiryolu hattında bulmuştu.

*Die grosse Aktion*a kapılan binlerce kişi arasında Lauterpacht’ın ailesi de vardı; küçük yeğeni Inka’nın annesinin alınışını bir pencereden izlediği ve yıllar sonra giydiği elbiseden yüksek topuklu ayakkabılarına kadar net biçimde hatırladığı o an, bu harekât sırasında yaşanmıştı. Lauterpacht’ın anne ve babasının yanı sıra geri kalan tüm akrabaları da alınmıştı. Büyük ihtimalle büyükbabamın Leibus dayısı, yengesi ve kuzenleri dâhil Lemberg’deki akrabaları da o sıralar yok edilmişti. Onlardan geriye yalnızca Leon ve Rita’ya evliliklerini tebrik etmek için 1937 yılında gönderdikleri telgraf kalmıştı.

Bu olaylar gelişirken, *Krakauer Zeitung* gazetesi Frank’ın hükümetinin “asıl başarısını” duyurduğu konuşmasına yer vermişti. Frank konuşmasında Lemberg, Kraków ya da kontrolü altındaki diğer kasaba, köy ve mezralarda “artık neredeyse hiç Yahudiye rastlanmıyor,” diye belirtmişti.⁵⁶

102

Lemberg’e ilgi duyduğumu bilen Niklas Frank, 1919 yılında Viyana Üniversitesinde okurken Lauterpacht’ın sınıf arkadaşı olan

⁵⁴ “Lemberg’de pek çok iş”: Otto von Wächter’in Charlotte’a mektubu, 16 Ağustos 1942, Horst von Wächter’in kişisel arşivi.

⁵⁵ Heinrich Himmler: Peter Witte, *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers, 1941/42* (Wallstein, 2005), 521 (17 Ağustos 1942 Pazartesi günü saat 18:30 için girilen metin.)

⁵⁶ “Artık neredeyse hiç”: Frank, *Günlük*, 18 Ağustos 1942.

Distrikt Galizien Valisi Otto von Wächter'in oğluyla tanış olduğundan bahsetti. Horst'un babadan kalma sorumluluklar konusunda onunkinden "ziyadesiyle farklı bir tavır" aldığını açıkladı. Ayrıca Goebbels'in kızı "kitabımı yazdıktan sonra benimle hiçbir şekilde konuşmak istemedi," diyerek bunun olağandışı bir yaklaşım olmadığını da ekledi.

Daha sonra Niklas, Horst von Wächter'i Viyana'ya bir saatlik uzaklıkta, kuzeyde bulunan evinde, yani on yedinci yüzyıldan kalma ihtişamlı Hagenberg Şatosunda ziyaret etmek için kendini davet ettirdi. Kapalı bir avlunun etrafına Barok tarzında inşa edilmiş olan bu dört katlı şato, daha iyi günler görmüş, ürkütücü ve girilmesi imkânsız, taş bir yapıydı. Horst ve karısı Jacqueline şatonun pek az eşyayla döşenmiş birkaç odasını kullanıyordu. Pembe gömleği, sandaletleri, gözlükleri, gri saçları ve babasının fotoğrafından anladığım kadarıyla onunki gibi kocaman olan gülümsemesiyle bu iri yapılı, dostane ve kibar adamı sevmiştim. Horst sempatik ve arkadaş canlısıydı, çeyrek yüzyıl önce kendisine kalan ufak çaplı mirasla satın aldığı şatonun solgun görkemine kapılmıştı (veya belki de esir olmuştu.) Merkezi ısıtma olmadan kara kışın iliklere işleyen soğuğu, Barok stili kırık dökük korniş süslemelerinin ve duvarların soluk renkli boyasının altında yakılan odun ateşiyle zar zor savuşturuluyordu.

Horst babasının kitaplarını, yani aile tarihinin "nasyonal sosyalist bölümünü" odalardan birinde, yüksek tavanı destekleyen kirişlerin altında tutuyordu. Beni bu kütüphaneyi gezmeye çağırdı. Sıkıca istiflenmiş raftan rastgele bir kitap seçtim. Kitabın ilk sayfasında küçük ve düzgün bir el yazısıyla yazılmış Almanca bir ithaf vardı. SS-Gruppenführer Dr. Otto Wächter'e, "doğum gününde en içten dileklerimle," yazıyordu. Hafifçe dağılmış olan koyu mavi imza ise oldukça nahoştı; "H. Himmler, 8 Temmuz 1944."

İmzayı görünce yaşadığım sarsıntı bağlamla birlikte daha da artmıştı, zira Horst'un babasına verdiği hizmetler için takdir simgesi olarak sunulan bu kitap müzelik bir eser değil, bir aile yadigarıydı. Horst'un ailesi ile Almanya'nın Nazi lideri arasında dolaysız bir bağlantıydı. (Daha sonra gerçekleştirdiğim bir ziyarette ise Horst'un annesinin babasıyla flört ederken ona hediye ettiği *Kavgam* kitabını seçtim. Horst bariz bir memnuniyetle, "onun orada olduğunu biliyordum," dedi.)

Horst çalışma odası olarak kullandığı odada birkaç aile albümü derlemişti. Normal aile yaşamından anların yer aldığı bu sayfalar konusunda da aynı şekilde rahattı. Ancak çocuk, dede ve ninelerin, kayak tatillerinin, tekne gezilerinin, doğum günü kutlamalarının bu sıradan fotoğrafları arasına farklı kareler de serpiştirilmişti. 1931 Ağustosunda çekilen bir fotoğrafta kimliği belirsiz bir adam duvara oyulmuş bir gamalı haçı yontuyor, tarihi bilinmeyen başka bir fotoğrafta "Dr. Goebbels" olduğu belirtilen bir adam Nazi selamıyla kaldırılmış kolların altından geçerek bir binadan ayrılıyor, "A.H." baş harflerinin yazılı olduğu ve yine tarihi belirsiz olan bir fotoğrafta üç adam üzeri kapalı bir demiryolu manevra istasyonunda sohbet ediyordu. Son fotoğrafa daha yakından baktım. Ortadaki adam Hitler'di, onun yanında duran kişi ise onu Eva Braun'la tanıştıran fotoğrafçı Heinrich Hoffmann'dı. Üçüncü adamı tanı mıyordum. Horst, "bu adam babam değil; Baldur von Schirach olabilir," dedi. Ben bundan o kadar da emin değildim.

Sayfaları çevirdim. Wächter 1938 Sonbaharında Viyana'da, Hofburg Sarayındaki çalışma masasına üniformasıyla oturmuş, evrakı özenle inceliyordu. Sayfaya 9 Kasım 1938 tarihi atılmıştı. *Kristallnacht* bundan birkaç saat sonra başlamıştı.

A. H. Heinrich Hoffmann ve kimliği belirsiz bir şahısla birlikte, takriben 1932 (Otto Wächter'in albümünden alınmıştır)

Bir diğer sayfada yanıp kül olmuş binaların ve mültecilerin 1939'da veya 1940'ın başlarında çekilmiş fotoğrafları vardı. Sayfanın ortasında yer alan kare biçimli küçük fotoğrafta endişeli bir grup görülüyordu. Bu insanlar muhtemelen gettodaydı. Malaparte'nin hikâyesine göre Wächter'in eşi Charlotte Yahudilere teselli bulabilecekleri bir yer olarak sunulduğunu düşündüğü Kraków gettosunun "zarif kavisleri ve şık mazgalları olan" Doğu tarzı duvarını övmüştü (sonradan bu fotoğrafın Varşova gettosunda, Nowolipie Sokağı 35 numaranın yakınlarında, pazar yerine çıkan küçük bir geçitte çekildiği ortaya çıktı.)

Fotoğraftaki grupta soğuktan korunacak şekilde giyinmiş küçük bir oğlan ve yaşlı bir kadın da vardı. Onu takan kişinin, yani başörtülü yaşlı kadının Yahudi olduğunu gösteren beyaz kolluk gözüme takıldı. Onun bir iki adım gerisinde, fotoğrafın tam ortasında yer alan oğlan doğrudan fotoğraf makinesine ve fotoğrafçıya doğru bakıyordu. Muhtemelen bu fotoğrafı, Malaparte'nin anlattığı türden bir getto ziyareti sırasında Wächter'in karısı Charlotte çekmişti. Zira Charlotte mimar Josef Hoffmann'ın Wiener Werkstätte'sinde eğitim görmüştü ve fotoğrafçılık becerisine sahipti.

Varşova gettosundan bir sokak manzarası, takriben 1940
(Otto von Wächter'in albümünden alınmıştır)

Bu aile albümlerinin sayfaları dikkat çekici başka fotoğrafları da barındırıyordu. Wächterler Hans Frank'la, Wächter ise Waffen-SS Galiçya Tümeniyle ve Lemberg'de Himmler ile birlikte görülüyordu. Büyük ölçekte işlenen uluslararası suçun bu şahsi andaçları Otto von Wächter'i Alman operasyonlarının merkezine koyuyordu. Horst bunu fark etmeye ne kadar isteksiz görünürse görünsün, bu karelerin sonuçları kaçınılmaz olmuştı.

Tıpkı Niklas gibi 1939 yılında dünyaya gelen Horst, çoğu zaman evden uzakta olan babasını pek az anımsıyordu. Otto'nun mirasını kabullenmeye çabalayan Horst'un sürgündeki Polonya hükümeti tarafından savaş suçuyla itham edilen bir siyasi lider olan babasına karşı takındığı tavır Niklas'inkinden farklıydı.

Horst ilk görüşmelerimizden birinde, "babamın iyi taraflarını bulmak zorundayım," dedi. Bütün olanaksızlık ve gerçeklere rağmen iyileşmeyi kendine görev edinmişti. Tereddütlü diyaloglarımız gitgide daha rahat bir hal aldı. Horst söylediğine inanmak için büyük gayret göstererek, "babam elinden gelenin en iyisini yapan iyi bir adamdı, bir liberaldi," dedi. "Başkaları daha kötüsünü yapardı," diye ekledi.

Bana babasına ait olan ve pek çok dipnotun bulunduğu ayrıntılı bir biyografik kayıt verdi. Onu inceleyeceğimi söyledim. Horst hızlıca "elbette," dedi, "sonra da buraya geri geleceksiniz."

103

Katliamın ortasında hâlâ evliliğini dert eden Frank, başka bir parlak fikri uygulayacak zamanı bulmuştu: Meşhur Baedeker Yayınevinden insanları Genel Hükümeti ziyaret etmeye özendirecek bir seyahat rehberi çıkarmalarını rica etmişti. Frank'ın 1942 Ekiminde bu rehber için yazdığı kısa giriş bölümünü Berlin'deki bir sahaftan aldığım kopyasından okudum. Kitabın alışıldık kırmızı kapağı, Frank'ın bölgesinin dış sınırlarının açık maviyle çizildiği büyük bir haritayı da ihtiva ediyordu.⁵⁷ Bu sınırların içinde Lemberg doğuda, Kraków batıda, Varşova ise kuzeyde yer alıyordu. Ayrıca Treblinka, Belzec, Majdanek ve Sobibor kampları da bu sınırlar dâhilindeydi.

⁵⁷ Kitabın alışıldık kırmızı kapağı: Karl Baedeker, *Das Generalgouvernement: Reisehandbuch* (Karl Baedeker, 1943).

Frank giriş bölümünde, "Genel Hükümet Reich'a doğudan gelenler için adeta kendi evlerindeymiş gibi hissedecekleri yapıyı ilk görecekları yer olacaktır," diye yazmıştı. Onun toprakları Batıdan gelen, yani Reich dışından seyahat eden ziyaretçiler içinse "doğuya özgü bir dünyanın ilk selamını" sunuyordu.

Karl Baedeker, Baedeker koleksiyonuna yeni eklenen bu kutlu kitabın ardındaki ilham kaynağına, diğer bir deyişle Frank'a teşekkür etmek için birkaç cümle eklemişti. Rehber, genel valinin şahsi desteğiyle 1942 Sonbaharında bölgeyi ziyaret eden Oskar Steinheil'in gözetiminde hazırlanmıştı. Bay Steinheil bölgede araba ve trenle yolculuk ederken neleri görüp de bu rehbera eklemeye karar vermişti? Baedeker, Frank'ın "son üç buçuk yılın zorlu savaş koşullarında" başarıyla tamamladığı muazzam teşkilatlanma ve inşaat işlerinin etkisinin bu kitapla "aktarılabileceğini" ummuştu.

Ziyaretçiler "farklı bir görünüm kazanarak" Alman kültürü ve mimarisinin yeniden erişilebilir olduğu vilayet ve şehirlerdeki büyük gelişmelerden faydalanacaktı. Haritalar ve şehir planları modernleştirilmiş, isimler Almanlaştırılmıştı ve bunların hepsi Frank'ın kararnamelerine uygun olarak yapılmıştı. Okurlar Genel Hükümet'in 142.000 kilometrekarelik bir alana (eskiden Polonya'ya ait olan toprakların yüzde 37'sine) sahip olduğu ve (yüzde 72'si Leh, yüzde 17'si Ukraynalı [Rutenyalı] ve 0,7'si Alman olan) on sekiz milyon insanı barındırdığına ilişkin bilgilendirilmişti. Bir milyon veya daha fazla Yahudi yeryüzünden silinmişti (muhelif kasaba ve şehirler için kullanılan ifade "Yahudisiz" olmuştu.) Dikkatli okurlar daha önce 400.000 Yahudinin Varşova nüfusuna dâhil olduğu gerçeğine yapılan atfı ve bunca insanın bir şekilde ortadan kaybolduğunu gösteren bu tuhaf yanılgıyı fark etmiş olabildi.

Lemberg'e sekiz sayfa (ve iki sayfalık bir harita) ayrılırken, on yedinci yüzyıla ait Cermen mirası için "görölmeye değer" bir kasaba olduğu belirtilen Zólkiew'e yalnızca bir sayfada yer verilmişti.⁵⁸ Ringplatz (Ring Meydanı) "karakteristik olarak Alman" idi, (1655 yılından kalma) Barok tarzı Dominikan Kilisesi ve (1677 yılında yeniden inşa edilen) Roma Katolik Kilisesinde ise Alman bir

⁵⁸ Lemberg'e sekiz sayfa: *A.g.e.*, 157-64.

sanatçının tabloları bulunuyordu. Alman turistler yakın civardaki Alman yerleşimlerinin varlığıyla kendini güvende hissedecekti. Zólkiew'de yer alıp rehberde söz edilmeyen tek ibadethane, 1941 Haziranındaki yangınla tahrip olan on yedinci yüzyıldan kalma sinagog olmuştu. Üstelik kitapta ne Zólkiew Yahudilerinden ne de rehberin yayımlandığı tarihte Yahudilerin yaşadığı gettoda bahsedilmişti. Kitap yayımlandıktan sonraki altı ay içerisinde bu insanların hemen hemen hepsi katledilmişti.

Kitapta Zólkiew çevresindeki "sık ormanlık" alanların hangi amaçlarla kullanıldığına ilişkin hiçbir ipucu ya da Frank'ın bölgesinde farklı noktalara kurulan sayısız toplama kampıyla ilgili hiçbir bilgi sunulmamıştı. Editörlerin Belzec'teki tren istasyonunun Galiçya'daki diğer yerlere olan bağlantılarından kısaca söz etmekle ve Varşova ile Kraków'u birbirine bağlayan ana yolda, yani Reich Sokağı 391 numarada bulunan Auschwitz adlı küçük kasabaya şöyle bir değinmekle yetinmişti.⁵⁹

104

Baedeker seyahat rehberinin yayımlanışı, *The New York Times* gazetesinde "Polonya 400.000 Ölüm İçin 10 Kişiyi Suçluyor" başlığı altında verilen farklı bir haberle aynı zamana denk gelmişti.⁶⁰ Makalede sürgündeki Polonya hükümetinin savaş suçu işlemekle itham ettiği önde gelen Genel Hükümet üyeleri "şeytani onlu" olarak bilinen grup şeklinde tanımlanmıştı. Buna göre, "Alman Vali 1 numarada yer alıyordu."

Bu, 200.000 Lehin idamının, daha yüz binlercesinin Almanya'ya naklinin ve gettoların yaratılmasının suçları arasında bulunduğu söylenen Frank'a yapılmış bir göndermeydi. Yanlışlıkla Kraków Valisi "J. Waechter" olarak teşhis edilen Otto von Wächter ise 7. sıradaydı (Wächter Lemberg'e tayin edildiği 1942 Martında bu görevden ayrılmıştı.) Wächter'in uzmanlık alanı "Polonyalı aydınların yok edilmesi" şeklinde betimlenmişti.

Bu makalenin bir kopyasını, benden babasının Polonya'daki faaliyetleriyle ilgili olarak rastgeldiğim her şeyi kendisine yollama-

⁵⁹ Editörlerin Belzec'teki: *A.g.e.*, 137, 10.

⁶⁰ Baedeker seyahat rehberinin: "Polonya 400.000 Ölüm İçin 10 Kişiyi Suçluyor."

mı rica eden Horst von Wächter'e gönderdim. İlk tepkisi makaledeki hatalara dikkat çekmek oldu. Horst makalede Frank'ın bütün yardımcı valilerine, tıpkı Lehlerin yaptığı gibi, "eşit düzeyde suçlu" muamelesi yapıldığından yakındı. Ardından beni Niklas'ı yanıma almadan, bir fotoğrafçı eşliğinde Hagenberg'e dönmeye davet etti. 1942 yılının Ağustos ayında Lemberg'de yaşanan olaylar hakkında konuştuk. Bunlara ilişkin anlatılardan biri, Nazi avcısı Simon Wiesenthal tarafından kaleme alınmıştı; Wiesenthal 1942 senesinin başlarında Wächter'i Lemberg gettosunda kendi gözleriyle gördüğünü ve annesini ondan ayırıp 15 Ağustos 1942 tarihinde ölüme gönderdiklerinde valinin "bizzat iş başında" olduğunu iddia etmişti.⁶¹ Bu iddiaya kuşkuyla yaklaşan Horst babasının söz konusu tarihte Lemberg'de bulunmadığını söyledi. Fakat daha sonra Wiesenthal'ın Wächter'i Lemberg gettosunda gördüğünü ileri sürdüğü tarihten bir gün sonra, yani 16 Ağustosta onun Frank ile birlikte Wawel Kalesinde çekilmiş bir fotoğrafını buldum.⁶²

Wawel Kalesi, Kraków, 16 Ağustos 1942, Frank (en önde) ve Wächter (soldan dördüncü)

⁶¹ Bunlara ilişkin anlatılardan biri: Simon Wiesenthal, *The Murderers Among Us* (Heinemann, 1967), 236-37. ("Onu 1942 senesinin başlarında Lwów gettosunda gördüm. 15 Ağustos 1942'de 4.000 yaşlı insan gettodan toplanıp demiryolu istasyonuna gönderildiğinde bizzat görev başındaydı. Annem de o yaşlılardan biriydi.")

⁶² Fakat daha sonra: Narodne Archiwum Cyfrowe (NAC), <http://audiovis.nac.gov.pl/obraz/12757/50b358369d3948f401ded5bffc36586e/>.

Bahsi geçen olaylar uzun zaman sonra ve çok daha uzak diyarlarda sonuçlar doğurmayı sürdürmüştü. Horst'a ABD Federal Mahkemesinde görev yapan bir hâkimin 2007 yılının Mart ayında Michigan'da ikamet eden John Kalymon'u ABD vatandaşlığından çıkardığı karardan söz ettim. Hâkim, Kalymon'un 1942 Ağustosunda gerçekleştirilen *Grosse Aktion*da Ukrayna yardımcı polisi olarak görev yaptığına ve Yahudilerin öldürülmesiyle doğrudan alâkalı olduğuna hükmetmişti.⁶³ Bu karar Alman Profesör Dieter Pohl'un hazırladığı ve Wächter'e birkaç kez atıfta bulunduğu bilirkişi raporuna dayanıyordu.⁶⁴ Pohl'un raporu beni Washington'da yer alan ABD Adalet Bakanlığındaki diğer evraka yöneltti ki, bunlardan üçü Wächter'in 1942 senesinde yaşanan olaylarla doğrudan ilişkili olduğunu gösteriyordu. Horst'un ricasına uyup bu üç belgeyi ona gösterdim.

Belgelerden ilki, Wächter Lemberg'e gitmeden hemen önce, 1942 Ocağında bu kentte yapılan "Yahudilerin Lemberg'den Tehcir Edilmesi" konulu toplantının tutanağıydı.⁶⁵ Tutanakta mart ayında Belzec'e ve gaz odalarına yapılacak olan tek yönlü seyahat bildirilmişti. Lisana ve hakikate dair nüanslara özen gösterilen belgede, "mümkünse 'yeniden iskân' teriminden kaçınılacağı" belirtilmişti. Wächter bu insanların kaderinden haberdar olmalıydı.

İkinci belge, Wächter'in 1942 yılının Mart ayında imzalamış olduğu bir emirdi.⁶⁶ Galiçya genelinde Yahudi istihdamına sınırlama getirmenin amaçlandığı bu emir, ilk getto hareketinden iki

⁶³ Hâkim, Kalymon'un: *United States v. John Kaymon, a.k.a. Ivan, Iwan, John Kalymon/Kaylmun*, Dava No. 04-60003, ABD Bölge Mahkemesi, Doğu Michigan Bölgesi, Hâkim Marianne O. Battani, Vatandaşlığa Kabul Kararının Hükümsüz Kılınması ve Vatandaşlık Belgesinin İptaline İlişkin Görüş ve Hüküm, 29 Mart 2007. Göç Temyiz Kurulu 20 Eylül 2011 tarihinde sınırdışı emri çıkarmış, fakat Kalymon sınırdışı edilemeden önce, 29 Haziran 2014 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Krishnadev Calamur, 'Man Tied to Nazis Dies in Michigan at Age 93', NPR, 9 Temmuz 2014.

⁶⁴ The judgement relies on: Dieter Pohl, 'Ivan Kalymon, the Ukrainian Auxiliary Police, and Nazi Anti-Jewish Policy in L'viv, 1941-1944' (a report prepared for the Office of Special Investigations, U.S. Department of Justice, 31 May 2005), 16, 27.

⁶⁵ "Yahudilerin Lemberg'den Tehcir Edilmesi": Yahudilerin Lemberg'den sürülmesine ilişkin 10 Ocak 1942 tarihli muhtıra Oberst (Albay) [Alfred] Bissanz tarafından imzalanmıştır.

⁶⁶ İkinci belge: Yahudilerin İstihdamının Düzenlenmesine ilişkin 13 Mart 1942 tarihli kararname, 1 Nisan 1942'de yürürlüğe girmiştir.

gün önce (15 Martta) çıkartılmış, Belzec'e yapılan nakillerden bir gün sonra (1 Nisanda) yürürlüğe girmişti. Çalışan Yahudilerin çoğunun Yahudi olmayanların dünyasına olan erişimi bu emirle, yani Lemkin'in soykırım için ihtiyaç duyulan öncüllerden biri olarak tanımladığı bu adımla kopmuştu.

Bu iki belge yaralayıcı olsa da, yıkıcı olan üçüncü belgeydi.⁶⁷ Söz konusu belge Heinrich Himmler'in Berlin'deki Reich İçişleri Bakanı Dr. Wilhelm Stuckart'a gönderdiği kısa bir muhtıraydı. 25 Ağustos tarihli belge, *die Grosse Aktion* esnasında postalanmıştı. Stuckart'a, "kısa süre önce Lemberg'deydim," yazan Himmler, sözlerine şöyle devam etmişti: "Vali SS-Brigadeführer Dr. Wächter ile son derece basit bir konuşma yaptım. Ona açıkça Viyana'ya gitmek isteyip istemediğini sordum, zira cevabını gayet iyi bildiğim bu soruyu orada bulunduğum esnada sormamayı bir hata olarak görecektim. Wächter Viyana'ya gitmek istemiyor."

Dürüstçe yapılan bu görüşme Lemberg'den ayrılmayı ve diğer kariyer seçeneklerini mümkün kılmış, bir kaçış yolu olarak Viyana'ya dönme imkânını sunmuştu. Wächter tüm bunları reddedip orada kalmayı seçmişti, çünkü bu teklifi kabul etmek kariyerini mahvedecekti. Horst'un bana gösterdiği ve babasının 16 Ağustos'ta annesine yazmış olduğu mektupla da açıklığa kavuştuğu üzere, Wächter bu teklifi reddederken her yönüyle *die Grosse Aktion*-dan haberdardı. Wächter mektubunda Bayan Wächter şehirden ayrıldıktan sonra "Lviv'de pek çok iş yapmamız gerekti...hasatları kaydettik, işçi temin ettik (şimdiden vilayetten tam 250.000 kişi getirttik!) ve şimdi Yahudilere karşı *grosse Aktionu* yürütüyoruz," diye belirtmişti.

Himmler ise o dönemle ilgili mektubunu bir düşüncesini ilave ederek bitirmişti: "Şimdi geriye Wächter'in Galiçya valisi olarak konuşmamızı takiben Genel Hükümet dâhilinde ne gibi bir tutum izleyeceğini görmek kalıyor."

Wächter, Himmler'i tam manasıyla memnun eden bir tutum sergilemiş olmalıydı, çünkü işinin başına geçip iki yıl daha Lemberg'de kalmıştı. 1942 Ağustosunda gerçekleştirilen *die Grosse Aktion*da sivil bir lider olarak rol oynamıştı.

⁶⁷ Bu iki belge yaralayıcı olsa da: Heinrich Himmler'in Devlet Bakanı SS-Gruppenführer Stuckart'a mektubu, 25 Ağustos 1942.

Himmler'in mektubu muğlaklığa veya herhangi bir kaçış yoluna yer bırakmıyordu. Bu mektubu Horst'a gösterdiğimde ona ifadesizce bakakaldı. Şimdi babası karşısında duruyor olsaydı, ona ne söylerdi?

Bu sorumu, "gerçekten bilmiyorum. Bunu söylemek çok zor... belki de ona hiçbir şey sormazdım," diye yanıtladı.

O ıssız odasını bir sessizlik kapladı. Horst bir süre sonra bu sessizliği babasını aklayan bir düşünceyle bozdu; ona göre babası söz konusu duruma, bu durumun kaçınılmazlığına ve feci boyutuna, emirlere ve emirlerin aciliyetine yenik düşmüştü. Horst'a hiçbir şeyin kaçınılmaz olmadığını, babasının ne imza atmak ne de denetim yapmak zorunda olduğunu söyledim. Wächter Lemberg'den ayrılabilirdi.

Söylediklerim yeniden uzun bir sessizliğe gömülmemize sebep olarak, düşen karların sesine ve yanan kütüklerin çıtırtısına yer açtı. Böylesi bir belgeyle karşı karşıya kalan Horst babasını kınayamayacak mıydı? Bu babasına olan sevgisi mi, yoksa başka bir şey miydi?

Horst, "babamı sevdiğimi söyleyemem ama büyükbabamı se-verdim," dedi. Ardından o yaşlı askerin yatağının başucunda asılı olan portresine doğru baktı.

"Babamla ilgili bir çeşit sorumluluğum var, gerçekten neler olduğunu görmeli, doğruları söylemeli ve onun için elimden gelen her şeyi yapmalıyım," dedi.

Sonra sesli düşünerek, "olumlu bir yönünü bulmak zorundayım," diye ekledi.

Bir şekilde babası ve sistem arasında, diğer bir deyişle birey ve liderlik ettiği grup arasında bir ayrım kurmuştu.

"Sistemin tümüyle mücrim olduğunun ve babamın o sistemin bir parçası olduğunun farkındayım, ancak onun suçlu olduğunu düşünmüyorum. Suçluymuş gibi davranmıyordu," dedi.

Peki, babası Lemberg'i ve kendi idaresinin denetlediği kanlı operasyonları terk edip gidebilir miydi?

Horst, "o sistemden kurtulma şansı yoktu," diye fısıldadı. Oysa ABD Adalet Bakanlığına ait belgeler bunun aksini gösteriyordu. Yine de Horst yalnızca "nahış" ve "trajik" olarak tanımlayabildiği bu materyalleri aklamamanın bir yolunu bulmayı başarmıştı.

Horst'un tepkisini idrak etmek zor olsa da, öfkelenmekten ziyade üzülmüştüm. Babasını ayıplamakta başarısız olarak onun yaptığı yanlışları ebedileştirmiyor muydu?

Babasını suçlayamayan dostane, sıcakkanlı ve konuşkan Horst, "hayır," demekten başka bir şey yapamıyordu. Olanlar Frank'ın Genel Hükümetinin, SS'in, Himmler'in hatasıydı. Gruptaki herkes bunların sorumlusuydu, ama Otto değildi. Nihayet, "babamın tamamen sistemin içinde olduğu konusunda seninle hemfikirim," dedi.

Pes ediyordu.

"Dolaylı olarak Lemberg'de yaşanan her şeyden sorumluydu," dedi.

"Dolaylı olarak mı?" diye sordum.

Horst uzunca bir süre sessiz kaldı. Gözleri nemliydi, ağlayıp ağlamadığını merak ettim.

105

Frank *The New York Times* gazetesinde savaş suçlusu olarak tanımlanmaktan gurur duymuştu. 1943 yılının başlarında yapılan resmi bir toplantıda, "bir numarada yer alma onuruna nail oldum," beyanında bulunmuştu.⁶⁸ Bu sözleri utanmadan günlüğüne de kaydetmişti. Savaş Almanların aleyhine dönerken dahi Üçüncü Reich'ın Lehlere ve Yahudilere yapılan muameleyi ya da onlarla ilgili sözlerini dizginlemesine gerek kalmaksızın bin yıl boyunca ayakta kalacağına inanmıştı. Kabinesine, "Yahudiler gitmelidir, dolayısıyla prensip gereği Yahudilere ilişkin konulara onların yok olacağı ümidiyle yaklaşacağım," demişti.⁶⁹

"Yok olmak" sözleri alkışlarla karşılanmış, bu durum Frank'ı daha da ileri gitmesi için yüreklendirmişti, zira kendisi tam olarak nerede duracağını asla öğrenememişti. Frank sözlerine Yahudilerin bulundukları her yerde ve mümkün olan her fırsatta yer yüzünden silineceğini söyleyerek devam etmişti. Böylece Reich'ın

⁶⁸ "Bir numarada yer alma": Frank, *Günlük*, 25 Ocak 1943, Varşova, Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi, *Nazi Conspiracy and Aggression* (U.S. Government Printing Office, 1946), 4:916.

⁶⁹ "Yahudiler gitmelidir: Frank, *Günlük*, 16 Aralık 1941; *Trial of the Major War Criminals*, 29:503.

birliği ve bütünlüğü korunacaktı. Peki, hükümeti tam olarak nasıl bir yol izleyecekti? Frank, “üç buçuk milyon Yahudiyi ne vurabiliriz ne de zehirleyerek öldürebiliriz ancak onların şu ya da bu şekilde başarıyla imha edilmesini sağlamak için gereken adımları atarak ilerleyebiliriz,” açıklamasını yapmıştı. Bu sözlerini de günlüğüne kaydetmişti.

Frank 2 Ağustos tarihinde Wawel Kalesinde bir resepsiyon vermişti. Parti yetkilileri resepsiyon esnasında gelişmeler üzerine derinlemesine düşünme fırsatı bulmuştu. Rus cephesinde gerilemeler yaşanmış olsa da, başka yerlerde iyi ilerlemeler kaydedilmişti. Kraków gettosu mart ayında boşaltılmış, bu işlem SS-Untersturmführer Amon Göth’ün etkili liderliği sayesinde yalnızca bir hafta sonlarını almıştı (Göth yıllar sonra *Schindler’in Listesi* adlı filmde İngiliz aktör Ralph Fiennes tarafından canlandırılmıştı.)⁷⁰ Bunun sebebi, Frank’ın artık Wawel Kalesinden baktığında gettonun yıkıntılarını görmek istememesiydi. Mayıs ayında ise Varşova gettosundaki ayaklanma nihayet bastırılmış, son faaliyetleri Büyük Sinagogun yıkılması olmuştu. Bu faaliyet, Frank için hazırladığı raporda tüm ayrıntıları gururla anlatan SS-Gruppenführer Jürgen Stoop tarafından gerçekleştirilmişti.⁷¹ Varşova nüfusundan tam bir milyon kişi eksilmiş, bu da Frank’ın gettonun “bütünüyle yıkılması” halinde nüfusun “daha da” azaltılabileceğini ümit etmesine neden olmuştu.

Ne var ki, savaşın yönü değişiyordu. İtalya’da Mussolini görevden alınarak İtalya Kralının emriyle tutuklanmıştı, Polonyalı aydınlar ise yakın civardaki Auschwitz ve Majdanek kamplarında yapılan mezalimlerle ilgili konuşmalarını gittikçe daha açık biçimde yapar olmuştu. Frank yirmi bin Polonyalı subayın ve 1940 senesinde Sovyetler tarafından katledilen Polonyalı aydınların cesetlerinin Katyn’deki toplu mezarlarda bulunmasıyla Almanlar ve Lehler arasındaki ilişkilerin iyileşeceğini ummuştu. Ancak umduğunu bulamamıştı. Polonyalıların Katyn Katliamını “Almanların toplama kamplarındaki toplu ölüm oranı” yahut “kolektif

⁷⁰ Kraków gettosu mart ayında: Amon Göth 11 Aralık 1908’de doğmuş, Kraków’daki Polonya Ulusal Yüksek Mahkemesinde yargılanıp hüküm giydikten sonra 13 Eylül 1946 tarihinde idam edilmiştir.

⁷¹ Bu faaliyet: Stoop Report (*The Warsaw Ghetto Is No More*), Mayıs 1943, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/nowarsaw.html>.

tecziyenin uygulanması sırasında erkeklerin, kadınların, hatta çocukların ve yaşlıların vurulması" ile kıyasladığını yeis içinde fark etmişti.⁷²

Wawel'de yapılan eğlence tüm bunları bir an olsun unutmasını sağlamıştı. O güneşli ağustos gününde günlüğüne açık ve net kelimelerle mücadeleye dair yeni cümleler yazmıştı; "Bir yanda gamalı haç, diğer tarafta ise Yahudiler." Bölgesindeki gelişmeleri de anlatmıştı; "3.500.000 Yahudiyle devrıldığı" bölgesinde artık sadece "birkaç işçi grubu" kalmıştı. Diğerlerine ne olmuştu? Geri kalanların tümü, farzımuhal yurtdışına göç etmişti.⁷³ Frank oynadığı rolün ve sorumluluklarının farkındaydı. Kayıtsız bir taşkınlıkla, "güya hepimiz suç ortağıyız," cümlesini günlüğüne not etmişti.⁷⁴

Hitler ve Himmler'le olan ilişkisinde ilerleme kaydetmiş görünüyordu, zira Führer hiçbir alaycı imada bulunmaksızın ona uluslararası hukuk çalışmaları merkezi başkanı olacağı yeni bir görev teklif etmişti. Valilik makamını sağlama alan Frank bir işe, arkadaşlara ve evliliğindeki sorunları yatıştıran bir ateşkes anlaşmasına sahipti. Lilly Grau da çok uzağında değildi, üstelik müzik de bakıyordu; Richard Strauss'un şoförünün Doğuya asker olarak gönderilmesini engellemek üzere araya girdikten sonra bu bestekâr Frank'ın şerefine yeni bir parça bestelemişti:

*Kim giriyor odaya, böyle zarif, böyle şık?
İşte karşınızda, dostumuz Bakan Frank.*

Parçanın sözlerini bulduktan sonra partiyonunu da aradım fakat bulamadım.⁷⁵ Bana "kaybolduğunu" söylediler, şüphesiz Frank'ın itibarına ilişkin geçerli sebepler yüzünden kaybolmuştu.

Frank kendisini çevreleyen müzik ve sanatı her daim takdir etmişti. Genel vali olarak Polonya sanatının mühim hazinelerini nezaretine almak gibi özverili bir politikayı benimsemiş, "korumaya yönelik" sebeplerle ünlü sanat eserlerine el konulmasına olanak veren kararnamelere imza atmıştı. Bu eserler Almanya'nın

⁷² "Toplu ölüm oranı": Frank, Günlük, 2 Ağustos 1943, *Trial of the Major War Criminals*, 29:606 (29 Temmuz 1946) içinde alıntılanmıştır.

⁷³ Geri kalanların tümü: *A.g.e.*

⁷⁴ "Güya hepimiz": Frank, Günlük, 25 Ocak 1943.

⁷⁵ Parçanın sözlerini: Michael Kennedy, *Richard Strauss: Man, Musician, Enigma* (Cambridge University Press, 1999), 346-47.

sanat mirasının bir parçası olmuştu. Frank tüm bunları büyük bir kolaylıkla başarmıştı. Lemberg'deki Lubomirski koleksiyonundan aşırı olarak bizzat Göring'e teslim edilen otuz bir adet Albrecht Dürer çizimi gibi bazı parçalar Almanya'ya gönderilmişti.⁷⁶ Diğer eserler Wawel Kalesinde, kimileri ise Frank'a ait özel odalarda tutulmuştu. Frank ilk altı ayda koruma amacıyla yağmalanan tüm önemli eserleri listelediği, özenle ciltlenmiş bir katalog hazırlamıştı. Bu katalog Alman, İtalyan, Flemenk ve Fransız ressamların nadide ve değerli tablolarından oluşan olağanüstü bir koleksiyonu gözler önüne seriyordu.

Frank en iyilerinden bazılarını kendi odaları için ayırmıştı. Ancak etrafındaki herkes bu zevkini paylaşmıyordu. Niklas baba-sının ofisine nadiren girmiş olsa da, "başının çevresine bir bant sarılmış" ve tam ortadan ayrılan saçları "kusursuzca dümdüz taranmış" bir kadının yer aldığı oldukça "çirkin tabloyu" anımsıyordu. Frank bu tabloyu oğluna örnek göstermek için kullanmıştı. Niklas'a sıçanı andıran bir yaratığı, "küçük beyaz bir hayvanı" kucağında taşıyan kadını göstererek, "saçlarını bu şekilde taramalısın," demişti. Hayvana değil, boşluğa doğru bakan kadın bir eliyle o yaratığı okşuyordu. Niklas'a, "saçını aynen böyle ayırması" söylenmişti. Söz konusu tablo, Leonardo da Vinci'nin on beşinci yüzyılda Cecilia Gallerani'yi resmettiği *Erminli Kadın*'dı.⁷⁷ Niklas onu en son 1944 Yazında görmüştü.

106

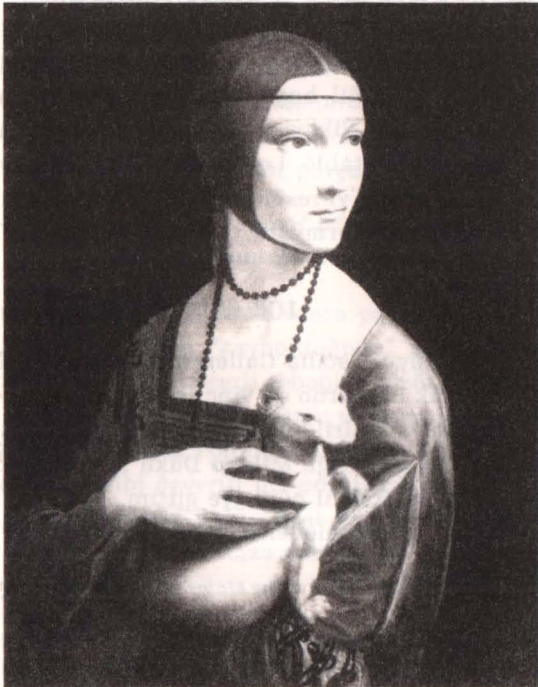
Niklas bana bu öyküyü, Cecilia Gallerani'nin portesi Ulusal Galeride yapılan büyük Leonardo da Vinci sergisinin en önemli parçası olarak Londra'ya getirildiğinde anlattı. Ben de gri bir aralık sabahı o meşhur güzelliği, Milano Dükü Ludovico Sforza'nın ona bir oğul veren metresini görmeye gittim. Gallerani takriben 1490 senesinde bu tabloya modellik yapmıştı, kucağındaki ermin

⁷⁶ Almanya'ya gönderilmişti: *Trial of the Major War Criminals*, 4:81 (18 Aralık 1945).

⁷⁷ Söz konusu tablo: Takriben 1489-90 yıllarında yaratılmış olan *Erminli Kadın*, Ludovico Sforza'nın metresi Cecilia Gallerani'nin (1473-1536) portresidir. Ermin saflığın simgesidir ve Leonardo'nun şimdilerde Princes Czartoryski Vakfına ait olan bu tablonun sevgiyi abideleştirip aşılacağına inandığı söylenmektedir.

ise saflığın simgesiydi. Tablo 1800 yılında Rusların kontrolündeki Polonya'da Prenses Czartoryska'nın koleksiyonuna katılmış, 1876'dan itibaren Kraków'daki Czartoryski Müzesinde sergilenmişti. I. Dünya Savaşı döneminde kısa süreliğine Dresden'e götürülmesi haricinde altmış üç yıl boyunca, yani Frank onu çalana kadar bu müzede asılı durmuştu. Tablonun güzelliği ve sembolizmiyle büyülenen Frank, bu hanımı beş yıl boyunca yakınında tutmuştu.

Niklas bu tabloyu dehşetle ve gülümseyerek andı. Küçük bir çocukken sıçana benzeyen o yaratıktan korkmuş, babasının saçlarını Cecilia gibi taratmaya çalışmasına karşı çıkmıştı. Niklas ve ağabeyi Norman bu tablonun farklı odalarda asılı olduğunu hatırlıyordu. Niklas bu hatıranın, tıpkı banyodaki tıraş köpüğü gibi, "belleğindeki ufak anlardan biri" olduğunu söyledi.

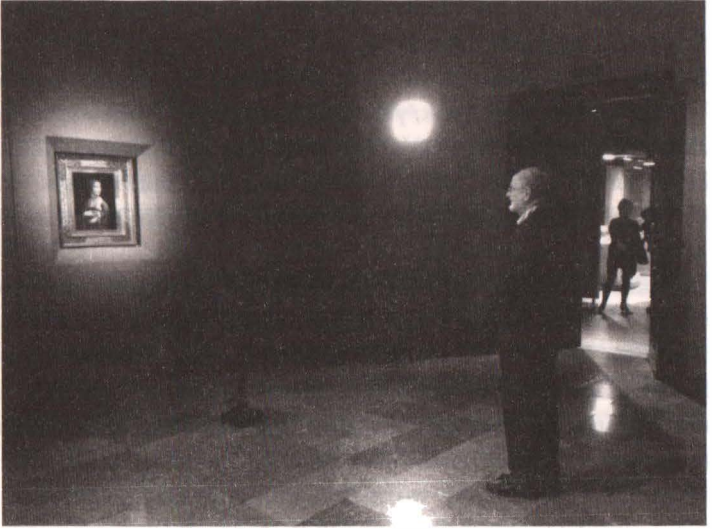
Leonardo da Vinci'nin Cecilia Gallerani portresi, 1944 yılında çekilen fotoğraf Hans Frank'a hediye edilmiştir.

Wawel Kalesine ilk ziyaretimde müze yetkilileri Cecilia Gallerani'nin dönüşüne hazırlanıyordu. Frank'ın özel dairelerini gezdikten sonra müzenin fotoğraf direktörü bana solgun renkli kadifeyle kaplanmış büyük, yassı bir kutuyu göstermek için beni ofisine götürmüştü. Kırmızı renkli ezilmiş kadifeden kaplamanın üzerine "Kraków Kalesi" sözcükleri işlenmişti. Direktör bana, "Naziler kaleyi terk ederken bunu unutmuşlar; bodrum katında bulduk," demişti.

Kutunun içinden büyük bir karta basılmış sevinçli bir mesaj çıkmıştı: Kartta, "Sayın Reich Bakanı Genel Vali Dr. Frank'ın 23 Mayıs 1944 tarihindeki doğum günü münasebetiyle, maiyetinden şükranlarla," yazıyordu. Bu sözlerin altına imza atan sekiz sadık hizmetkârı, Sovyetler git gide yakınlaşıırken dahi bir dizi siyah beyaz fotoğrafı Frank'a sunmayı başarmıştı. Fotoğraflarda Wawel'in, odaların ve yapıtların ihtişamı gözler önüne seriliyordu. Bunların arasında Nazi döneminin "kırmızı-beyaz-siyah" imgelemiyi çerçevelenmiş olan *Erminli Kadın* tablosunun siyah beyaz bir fotoğrafı da vardı.

Cecilia Gallerani'nin portresi eski yerini aldıktan sonra Wawel'i bir de Niklas ile beraber ziyaret ettim. Müze müdürü ve tablonun sahipleri sabahın erken saatlerinde, müze açılmadan önce *Erminli Kadın*'la yalnız başımıza biraz vakit geçirmemize izin verdi. Niklas'ın bu tabloyu son görüşünün üstünden yetmiş yıl geçmişti. Şimdi bir kez daha onun huzurunda duruyor, tablonun gücü karşısında küçülüyordu.

O akşam Niklas'la birlikte Kraków'un eski şehir merkezindeki yerel bir restoranda akşam yemeği yedik. Yemeğin sonlarına doğru bitişiğimizdeki masadan üç kişi kalktı. Yanımızdan geçerlerken içlerinden yaşlı bir hanım, "sohbetinize istemeden kulak misafiri olduk; kitabınız ilgimizi çekti," dedi. Ardından bu hanım, kızı ve damadıyla birlikte yanımıza oturdu ve konuşmaya başladık. Kendisi sakın ve seçkin bir akademisyendi, Brezilya'da yaşayan bir kimya profesörüydü. 1939 yılında, on yaşındayken memleketinden zorla çıkarılan bir Yahudi olarak doğduğu şehre geri dönmüştü. Dönüşü kolay olmamıştı. Gerçekten sohbetimizin ne kadarına kulak misafiri olduğunu merak edip, bunu ona sordum. Belli ki fazla bir şey duymamıştı.

Niklas Frank ve Cecilia, 2014

Kızı savaştan uzun süre sonra Brezilya'da dünyaya gelmişti. Annesine nazaran daha sert bir tavır takınarak, "Kraków'da olmaktan keyif alıyorum fakat Almanların yaptıklarını asla unutmayacağım. Bir Almanla konuşmak bile istemem," dedi.

Niklas ile göz göze geldik.

Yaşlı hanım Niklas'a bakarak, "Ya siz, İsrailli bir Yahudi misiniz?" diye sordu.

Hiç vakit kaybetmeden cevap veren Niklas, "tam aksine, Ben Almanım. Polonya Genel Valisi Hans Frank'ın oğluyum," dedi.

Kısa bir sessizlik oldu.

Ardından Niklas ayağa kalkıp kendini hızla restorandan dışarı attı.

O akşamın ilerleyen saatlerinde onu buldum ve teselli etmeye çalıştım.

"Böylesine sert görüşlere sahip olmakta haklılar," dedi, "Almanların onlara, o anneye, ailelerine karşı işlediği hatalardan dolayı utanç duyuyorum."

Onu sakinleştirdim.

Bin dokuz yüz kırk dört Niklas'ın babası için zorlu bir yıl olmuştu. Kraków'dan Lemberg'e trenle seyahat ettiği zaman da dâhil olmak üzere, birkaç kez hayatına kastedilmişti. Müttefikler o yaz Paris'i özgürlüğüne kavuşturmuş, Almanlar batı ve doğudan geri çekilerek iç bölgelerde toplanmıştı.

Doğudan gelen haberler ve Kızıl Ordunun ilerleyiş hızı bilhassa endişe vericiydi. Yine de Frank, bölgesinde kalan yüz bin Yahudi'yi kafasına takacak zamanı bulmuştu. Nazi Partisi üyelerini Kraków'da bir araya getiren bir toplantıda "kökünün kazınması gereken o ırkın" hakkından gelmek zorunda olduklarını belirtmişti.⁷⁸

İlkbaharın başlangıcında yaptığı bu konuşmadan iki gün sonra Sovyetler, Genel Hükümet topraklarına girmiş, büyük bir hızla Kraków'a ve Wawel Kalesine yaklaşmıştı. Frank ise mayıs ayında kırk dördüncü doğum gününü kutlamıştı. Güvenilir meslektaşları *Erminli Kadın* fotoğrafının da aralarında bulunduğu elli adet fotoğrafı kadife bir kutu içinde ona armağan etmişti.

Polonyalı direnişi 11 Temmuz tarihinde Kraków'daki Alman polisi şefini hedef alan cüretkârca bir suikast teşebbüsünde bulunmuştu. Frank buna Polonyalı tutukluları idam ederek karşılık vermişti.⁷⁹ 27 Temmuzda Lemberg düşmüş, Sovyetler tarafından alınmıştı.⁸⁰ Wächter Yugoslavya'ya kaçarken, Lauterpacht'ın yeğeni Inka Gelbard sokaklarda yeniden özgürce yürüyebilmişti. Zółkiew de özgürlüğüne kavuşmuş, böylece Clara Kramer neredeyse iki yıl geçirdiği mahzenden nihayet çıkabilmişti. 1 Ağustosta ise Varşova'da ayaklanma başlamıştı.⁸¹ Geri adım atmaya niyeti olmayan Frank, daha öncekilerden de katı olan yeni tedbirler alınmasını emretmişti.

⁷⁸ "Kökünün kazınması gereken": Frank, Günlük, 18 Mart 1944, Reichshof; *Trial of the Major War Criminals*, 7:469 (15 Şubat 1946).

⁷⁹ Karşılık vermişti: Housden, *Hans Frank*, 209; Frank, Günlük, 11 Temmuz 1944.

⁸⁰ 27 Temmuzda Lemberg düşmüş: Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (Yale University Press, 2003), 177.

⁸¹ 1 Ağustosta ise Varşova'da: Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw* (Macmillan, 2003).

Frank eylül ayında bölgesinde yer alan toplama kamplarını düşünmeden duramamıştı. Günlüğüne Majdanek kampı hakkındaki Josef Bühler'le yaptığı bir konuşmayı kaydetmiş, böylece ölüm kampından ilk defa yazılı olarak söz etmişti.⁸² Söz konusu kampı iki ay önce özgürlüğüne kavuşturan Sovyetler ortaya çıkardıkları korkunç durumla ilgili bir belgesel yayımlamış, bu filmde orada kalan on beş bin tutsağın çektiği acılara odaklanmıştı.

109

Sovyetler Kraków'a doğru ilerlerken, Frank, Cecilia Gallerani'nin portresini yanına alıp şehirden kaçmaya karar vermişti. Sovyetler 1945 yılının başlarında şehri doğu yönünden kuşatıp silah seslerinin duyulabileceği kadar yaklaştığında, Frank çalışanlarına *Erminli Kadın*'ı Bavyera'ya götürmesi için hazırlamalarını emretmişti.

Frank o son haftalarında yarım kalan işlerine çekidüzen vermişti. Biri "Adalet Üzerine", diğeryse "Orkestra Şefi" başlıklı iki makalesini tamamlamıştı. Ayrıca Kraków Opera Binasına son bir ziyarette bulunup *Orpheus ve Eurydike* gösterisini seyretmeyi başarmıştı. Daha önce *Yahudisiz Şehir*'in sinema uyarlamasında başrol oynayan büyük Avusturyalı aktör Hans Moser'ın yer aldığı *Yedi Yıllık Kötü Şans* da dâhil birçok film izlemişti.⁸³ Frank *Yahudisiz Şehir*'in çekildiği dönemde geleceğe dair beklentilerini hep yüksek tutmuşsa da, Moser'ın Yahudi olan eşi Blanca Hirschler'dan boşanmayı reddettiğinden bihaberdi.

Frank şehirden ayrılmak için 17 Ocak 1945 tarihini seçmişti. O gün Kraków'da gökyüzü koyu maviydi, üzerinde tek bir bulut bile dolaşmayan şehir güneş ışığıyla yıkanıyordu. Frank en yakın dostlarını ve her gün kaleme aldığı günlüklerinden en az otuz sekiz tanesini Bavyera'ya taşıyan konvoyda şoförü Bay Schamper'ın sürdüğü (EAST 23 plakalı) siyah Mercedes ile öğleden sonra 01:25'te Wawel Kalesinden ayrılmıştı. Frank'ın sonraları "yokluğunda yağmalanmasını" engellemek amacıyla önleyici bir

⁸² Günlüğüne Majdanek kampı: Frank, Günlük, 15 Eylül 1944 (Dr. Bühler ile yaptığı konuşma).

⁸³ Birçok film izlemişti: *Die Stadt ohne Juden* (1924, yön. Hans Karl Breslauer). Sıçan Bernart karakterini Hans Moser oynamıştır.

faaliyette bulunarak götürdüğünü ileri süreceği *Erminli Kadın* tablosu da yanlarındaydı.

Konvoy önce kuzeybatıdaki Oppeln'e, ardından Frank'ın eski ah-baplarından Kont von Richthofen'in yanında birkaç günlüğüne saklandığı Seichau (Sichów) Şatosuna gitmişti. Kraków'dan çalınan çoğu sanat eseri halihazırda buraya taşınmıştı. Niklas dâhil olmak üzere çocukların çoğu, Brigitte'le birlikte Schoberhof'a dönmüştü. Frank Wawel'den ayrıldıktan dört gün sonra, 1939 Ekiminden beri her gün günlüğünü daktilo eden katipleri Mohr ve von Fenske ile beraber kaleden alınan resmi belgelerin çoğunu imha etmişti. Bununla birlikte günlüklere dokunulmamış, Frank'ın başarısının kanıtlayan bu kayıtlar muhafaza edilmişti.

Sonra grup Frank'ın diğer bir arkadaşını, yani Nobel Ödüllü roman yazarı Gerhart Hauptmann'ı ziyaret etmek üzere Güneydoğudaki Agnetendorf'a (günümüzün Jagniatków'una) doğru yönelmişti. Frank Nazi sempatizanı olan bu yazarla çay içtikten sonra sevmeye ihtiyaç duyup Lilly Grau'yu görmek için Bad Aibling'e doğru yola koyulmuştu. Bad Aibling'den Frank'ın babaevinin bulunduğu Neuhaus am Schliersee köyüne kısacık bir yolculukla ulaşılabilirdi.⁸⁴

Otoritesiyle ilgili yanılsamasından vazgeçmeyen Frank, 2 Şubat tarihinde sürgündeki Genel Hükümet adına şansölyelik kurmuştu. Eskiden Bergfrieden Kafenin yer aldığı Joseftaler Sokağı 12 numarayı makamı haline getirmiş, on iki haftasını burada emirler çıkarıp yetkisini kullanırmış gibi yaparak geçirmişti.⁸⁵ Arada sırada Schoberhof'a gidip Brigitte'i ve çocuklarını ziyaret etmiş, fakat aynı zamanda vaktini Bad Aibling'de Lilly'yle beraber de geçirmişti (Niklas'a göre Lilly ömrü boyunca babasına sadık kalmıştı, zira Lilly uzun yıllar sonra vefat ettiğinde yatağının başucundaki masada Frank'ın bir fotoğrafı bulunmuştu.) Nisan ayında Başkan Roosevelt hayatını kaybetmiş, yerine Başkan Yardımcısı Harry Truman geçmişti. Bundan üç hafta sonra ise Alman radyosunda Führer'in öldüğü duyurulmuştu.

Hitler'in ölümü savaşın ve Nazi Reich'inin sonu olmuştu. Frank 2 Mayıs tarihinde Amerikan tanklarının Schliersee'ye doğru yol

⁸⁴ Bad Aibling'den: Housden, *Hans Frank*, 218.

⁸⁵ Eskiden Bergfrieden Kafe'nin yer aldığı: *A.g.e.*, 218; Frank, *Günlük*, 2 Şubat 1945.

aldığını görmüştü. Bundan iki gün sonra, yani 4 Mayıs'ta Brigitte'e son hediyesi olarak elli bin İmparatorluk Markını bir nakit toman halinde vermişti.⁸⁶ Niklas'ın ağabeyi Norman, Frank'ın karısına veda ettiği ana şahit olmuş, son bir kez öpüşmeden ve birbirlerine hiçbir sevgi dolu söz söylemeden ayrıldıklarını belirtmişti. Otoritesi zayıflayan Frank, Brigitte'ten her zamankinden fazla korkar olmuştu. Niklas kocasını cesaretlendiren, onun iktidarlı mevkilerinden çıkar sağlayan ve 1942 Yazında ondan boşanmayı reddeden Brigitte'in de yaşananlardan kısmen sorumlu olduğuna inanıyordu. "Eğer annem, 'Hans, sana bu işlerden uzak durmanı emrediyorum,' demiş olsaydı, babam o işlere bulaşmazdı," dedi. Bunları bahane olarak değil, durumu izah etmek için söylemişti.

Niklas Brigitte'in kocası üzerindeki güçlü nüfuzunu Frank ona ne kadar acımasızca davranırsa davranışın niçin yitirdiğini kendi anlayışıyla açıkladı. Bana, "babam eşcinsel olduğunu gizlemek için acımasızca davranıyordu," dedi. Peki, bunu nereden biliyordu? Babasının mektuplarından ve annesinin günlüğünden öğrendiğini söyledi. Brigitte İtalya'da geçirdikleri günlere atıfta bulunarak günlüğüne, "Hans'ım hep gençken erkeklerle yaşadığı ilişkilerden kendini kurtarabilmek için tekrar tekrar ve çaresizce mücadele veriyormuş gibi göründü," yazarak içini dökmüştü. Oysa Reich ceza yasasında eşcinselliğe getirilen yasağın kapsamını genişleten 175a fıkrasının 1935 yılındaki kabulünü memnuniyetle karşılayan da, yine aynı Frank'tı.⁸⁷ Frank bu tür davranışların "normal bir topluma tezat eğilimlere işaret ettiğini" söylemiş, "ırkın helak olmasına sebebiyet vermeyecekse" acımasızca cezalandırılacağını beyan etmişti. Niklas sessizce, "bence o bir *lustknabe*ydi, yani eşcinseldi," dedi.

Frank ve Brigitte birbirlerine veda ettikten sonra eski genel vali sahte şansölyeliğine geri dönmüştü. Eski kafenin ön taraftaki odasında oturmuş, her biri sonuna kadar kendine sadık kalan

⁸⁶ Bundan iki gün sonra: Niklas Frank, *Shadow of the Reich*, 317.

⁸⁷ Yine aynı Frank'tı: 28 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 175a Maddesi ile aşırı ahlaksızlık (*Schwere Unzucht*) suç haline getirilmiş ve bu suç ağır suçlar kapsamına alınmıştır. Genel bilgi için, bkz. Burkhard Jellonnek, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz: Die Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich* (F. Schöningh, 1990). Frank "eşcinsellik salgınının" yeni Reich'i tehdit ettiği uyarısında bulunmuştur. Richard Plant, *The Pink Triangle: The Nazi War Against Homosexuals* (Henry Holt, 1988), 26.

yaveri, şoförü ve sekreteriyle birlikte beklemişti. Fazlasıyla sulu olan kahveler içmişlerdi.

Sonra ön kapıya bir araç, ABD Ordusuna ait bir cip yanaşmıştı.⁸⁸ Motor durdurulmuştu. ABD Yedinci Kolordusundan Teğmen Walter Stein araçtan dışarı atlamış, çevresine bakmış, kafeye doğru yürümüş, kapıdan içeri girmiş ve odayı gözleriyle tarayıp kimin Hans Frank olduğunu sormuştu.

Reich bakanı ve işgal altındaki Polonya'nın eski genel valisi, "benim," diye yanıt vermişti.

Stein ise, "benimle geliyorsunuz, tutuklusunuz," demişti.

Ardından Frank'ı cipin arka koltuğuna oturtmuştu. Günlükler ön koltuğa yerleştirilmiş, akabinde araç oradan ayrılmıştı. Stein bir ara Joseftaler Sokağına bir filmi almak için dönmüş, bu film onlarca yıl sonra Niklas'a iade edilene kadar Stein ailesinde kalmıştı. Niklas da Frank'ın bir köpeği sevdiği, trenlerin geçtiği, Kraków gettosunun ziyaret edildiği ve kırmızı elbiseli kızın görüldüğü bu kamera görüntülerini izlememe izin vermişti.

Erminli Kadın birkaç hafta sonra alınana kadar Rembrandt'ın iki tablosuyla birlikte Schoberhof'ta beklemişti. Raphael'in *Genç Adamın Portresi* adlı tablosu ise ortadan kaybolmuş, dünyanın en ünlü kayıp tablolarından biri olmuştu. Niklas, Brigitte'in bu tabloyu yerli çiftçilerden biriyle süt ve yumurta karşılığında takas ettiğini düşünüyordu. Gözünü kırparak, "belki de şimdi Bav-yera'da, bir şöminenin üstünde asılıdır," dedi.

110

Haziran ayında Frank'ın ismi başlıca Alman yetkililerin yargılanaacağı ceza davasının olası sanıklar listesinde boy göstermişti.⁸⁹ Tanınageldiği lakabıyla "Varşova Kasabı" sürgündeki Polonya hükümetinin desteğiyle Robert Jackson tarafından onaylanarak listeye eklenmişti.⁹⁰ Dachau'yu özgürlüğüne kavuşturan ABD as-

⁸⁸ Sonra ön kapıya bir araç: Housden, *Hans Frank*, 218.

⁸⁹ Haziran ayında Frank'ın ismi: David Maxwell Fyfe İngiliz ve Amerikan delegelerin 21 Haziran 1945 tarihli ilk toplantısında kamuoyunca iyi bilindiği gerekçesiyle seçilen on isimden oluşan on kişilik sanık listesini sunmuştur. Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 85-86.

⁹⁰ "Varşova Kasabı": *A.g.e.*, 89.

kerlerince hırpalanan Frank, Miesbach yakınlarındaki bir hapis-haneye nakledilmişti. Önce sol bileğini keserek, ardından paslı bir çiviye boğazına saplayarak intihar teşebbüsünde bulunmuştu. Bu teşebbüslerinde başarısız olmuş ve Lüksemburg'daki Mondorf-les-Bains kaplıca kentine götürülerek el konulan Palace Oteline diğer Nazi liderleriyle birlikte yerleştirilmişti. Frank burada sorgulanmıştı.⁹¹

Oteli ziyaret edenlerden biri, ABD Savaş Bakanlığından izne ayrılmış olan iktisatçı John Kenneth Galbraith olmuştu. Kendisi Palace Oteli hakkında bir makale yazmış, bu makale *Life* dergisinde inanılmaz göz alıcılığıyla Dorothy Lamour'un yer aldığı B vitamini kapsülü reklamıyla yan yana yayımlanmıştı. Galbraith, Frank'ın zamanının çoğunu verandada bir o yana bir bu yana yürüyüp manzarayı izleyerek geçiren grubundan pek etkilenmemişti. Her bir tutuklunun kişilik özelliklerini gözlemlemiş, *Der Stürmer* gazetesinin kurucusu Julius Streicher'in bir anda yürümeyi bırakıp korkuluklara doğru dönerek "hazır ola geçmeyi ve kolunu Nazi selamıyla dışarıya uzatmayı" alışkanlık haline getirdiğini belirtmişti. Hitler'in Alman İşçi Cephesi'ne başkanlık eden Robert Ley'in "Bowery'deki berduşlara" benzediğini, Hermann Göring'in ise "pek akıllı olmayan bir düzenbaz" izlenimi uyandırdığını da eklemişti.⁹²

Böylesine seçkin bir arkadaş ortamında saç sakalına karışan perişan Frank zamanını ağlayarak yahut dua ederek geçirmişti. Ağustos ayının başında ABD Ordusundan bir subay onu sorguya çekmişti. Söyledikleri sorunlu ruh halini yansıtan Frank, hesap vereceği andan sıyrılabilmek için dermansızca çabalamıştı. İlk tutukluluk döneminde, oynadığı rolü temize çıkarmaya uğraşmıştı. Kendisini sorgulayan kişiye Kraków'daki konumunun "inanılmaz derecede zor" olduğunu söylemişti. Ona göre "özel yetkiler" SS'e verilmişti, "tüm o korkunç mezalimleri" infaz edenler onlardı. Polonyalıların direnişine ve Yahudilere karşı harekete geçenler de kendisi değil, onlardı. Yine de, "en kötüsünün" gerçekleşmesini önlemek için "sürekli olarak mücadele" verdiğini iddia ederek gerçekleri bildiğini

⁹¹ Frank burada sorgulanmıştı: Ann Tusa ve John Tusa, *The Nuremberg Trial* (Macmillan, 1983), 43-48.

⁹² Robert Ley: John Kenneth Galbraith, 'The 'Cure' at Mondorf Spa', *Life*, 22 Ekim 1945, 17-24.

farkında olmadan doğrulamıştı. Kimi zaman konuşurken bir yandan da ağlamıştı.⁹³

Frank hiçbir zaman siyasi anlamda etkin olmadığını, başlangıçtaki rolünün (sanki böyle bir müdafaa olabilirmiş gibi) hukuki konularla sınırlı kaldığını ve 1942 yılında Almanya'nın dört bir yanındaki üniversitelerde yaptığı dört büyük konuşmanın ardından Hitler'le arasının açıldığını anlatmıştı. Polonya'daki toplama kamplarından, hatta kendi kontrolündeki bölgede yer alan kamplardan dahi haberdar olduğunu inkâr etmişti. Bu kampların varlığını ancak Sovyetler bölgeyi ele geçirdikten sonra gazetelerden öğrendiğini söylemişti. Peki, ya Auschwitz? Bölgesinin dışındaydı. Günlükleri sayesinde aklanacaktı; onları bu yüzden yanına almıştı. "Eğer günlüklerimi Jackson'a vererseniz, Polonya'nın hukuk ve adalet savaşçısı olarak oraya çıkabilirim," demişti.

Olanların sorumlusu kimdi? "Alman liderlerdi." SS'ti. Himmler ve Borgmann hizbiydi. "Alman halkı" değildi. Pekiyi, Polonyalılar? "Cesur bir halk, iyi bir halk" idi. Almanya'ya götürdüğü tablolar ne olacaktı? Onları "Polonya halkı için" muhafaza etmişti.

Sorumluluk duygusu hissediyor muydu? Evet, Hitler'i öldürecek cesareti bulamadığı için "vicdan azabı" çekiyordu. Sorgu yargıcına Führer'in ondan korktuğunu, çünkü kendisinin "Matta'nın tutkusuna sahip bir adam" olduğunu söylemişti. Johann Sebastian Bach'ın tutku, avuntu, bağışlayıcılık ve merhamete dair eserinin başkahramanına Frank tarafından yapılan pek çok gönderme arasında ilk karşılaştığım buydu. Bana Frank'ın ziyadesiyle kültürlü, çokça okumuş, klasik müziğe epey meraklı ve önde gelen yazar ve bestekârlarla yakinen bağlantılı bir adam olduğunu hatırlatıyordu.

Frank 12 Ağustos 1945'te Nürnberg'deki Adalet Sarayında mahkeme salonunun arkasında bulunan 14 numaralı hapisane hücresinde nakledilmişti. Savcılar aynı ayın sonunda Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesinde yargılanacak yirmi dört "savaş suçlusunun" yer aldığı sanık listesini tebliğ etmişti. Frank bu listenin en üst sıralarındaydı.⁹⁴

⁹³ "İnanılmaz derecede zor": Hans Frank'ın ABD Ordusundan bir yetkiliyle yaptığı konuşma, 4-5 Ağustos 1945, <http://www.holocaustresearchproject.org/trials/HansFrankTestimony.html>.

⁹⁴ Savcılar aynı ayın sonunda: 29 Ağustos 1945 tarihinde başsavcılar "Ulus-

Frank bundan birkaç gün sonra ABD Ordusunun yirmi yaşındaki mütercimi huzurunda bir kez daha sorgulanmıştı.⁹⁵ Bu mütercim, şimdilerde Hawaii'de yaşayan ve sorulan soruları pek iyi hatırlayamasa da Frank'ı net biçimde hatırlayan Siegfried Ramler'dı. Siegfried bana, "ah, evet, Frank'ın bakışları güçlü ve deliciydi; benimle kuvvetli bir göz teması kurmuştu," dedi. Frank'ı "ilginç ve etkileyici" bulmuş, bu belagatli, kültürlü, "açık zihinli" adamın "fanatizme yenik düştüğünü" ve "müşterek suçu kabul etse de, kendi suçunu kabul etmediğini" düşünmüştü. Diğer bir deyişle, bireyin değil, grubun sorumluluğunu mu kabul etmişti? Buna "evet," diye yanıt veren Ramler, "işlediği fiilleri berrak bir zihinle yapmıştı, hata ettiğini de biliyordu, bunu gözümle gördüm," diye ekledi.

18 Ekimde iddianameye ilişkin çalışmalarını bitirmiş olan Lemkin Washington'a dönmeye hazırlanırken, Frank resmi olarak suçlanmıştı. İçinde bulunduğu koşullar, uluslararası ceza mahkemesi fikrinden yakındığı 1935 Yazının ardından gelen on yılda büyük bir dönüşüm geçirmişti. O mahkeme şimdi onu zapteden bir gerçektir, üstelik Frank'ı yargılayacak olan sekiz hâkimden biri, 1935 yılında Akademie für Deutsches Recht'ine seslendiği ve beraber akşam yemeği yediği pos bıyıklı Profesör Henri Donnedieu de Vabres'ten başkası değildi.

Bu iki adam arasındaki ilişki, Frank'ın yeni keşfettiği sofuluğundan da etkilenmeyen Sovyetleri rahatsız etmişti: Frank ekim ayının sonunda Adalet Sarayının arka tarafındaki boş bir hücrede vaftiz edilerek Katolik olmuştu. Böylece insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırım dâhil olmak üzere işgal altındaki Polonya'da işlemekle itham edildiği tüm suçlara göğüs gerebilecekti.

Frank, Lauterpacht ve Lemkin'in yaşamlarının kesişimi, Nürnberg Adalet Sarayında resmiyet kazanmıştı.

lararası Askeri Ceza Mahkemesinde yargılanacak savaş suçlularının yer aldığı ilk listeyi" duyurmuştur. Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 89 (ilk listede yirmi dört sanık bulunmaktadır).

⁹⁵ Frank bundan birkaç gün sonra: Hans Frank'ın Nürnberg'de sorgu sırasında alınan ifadesi, 1, 6, 7, 10 ve 13 Eylül, 3 ve 8 Ekim 1945 (sorgu memuru Colonel Thomas A. Hinkel), <http://library2.lawschool.cornell.edu/donovan/show.asp?query=Hans+Frank>.

TEK BAŞINA KALAN ÇOCUK

1. *Wien am 6. Februar 1939*

Diese Niederschrift ist
seitens eines gutgesinn-
ten Freundes, für die Fa-
milie Rückholz ange-
sichts einer überstehen-
den Gefahr, ihrer zum
Erlöschen bedrohten jün-
geren Liebescke, verfaßt wor-
den.
Da dieselbe nunmehr glück-
licherweise, der vollstän-
digen Genesung entgegen-
geht, eben in Form eines
Glückwunsches gedacht ist,
zum Andenken gewidmet.

Steiner

1945 Ekiminde *Le Monde* gazetesi Frank'ın din değiştirerek Ka-
tolik olduğunu bildirirken, Leon Raspail Bulvarındaki Lutetia
Otelinde çalışıyordu. Daha önce Gestapo tarafından kullanılan
bu otel, Leon'un bölüm şefi olarak çalıştığı Comité Juif d'Acti-
on Sociale et de Reconstruction'un da aralarında bulunduğu bazı
yardım kuruluşlarına ev sahipliği yapıyordu. Leon her günün so-

nunda yerinden edilmiş bireylerle ilgilendiği işinden Brongniart Sokağına, Rita ve kızıyla birlikte kaldığı dördüncü kattaki küçük dairesine dönüyordu.

Viyana, Lemberg ve Zólkiew'den hiçbir haber almamıştı. Vuku bulan olaylara ilişkin daha fazla ayrıntı su yüzüne çıktıkça, Leon Viyana'daki annesi, ablaları ve Polonya'daki akrabalarının başına en kötüsünün geldiğinden korkar olmuştı. Temmuz ayında yedinci yaşını kutladıkları kızı, ilk defa bir doğum gününü her iki anne-babasıyla birlikte geçirmişti. Annem o günlerle ilgili olarak kargaşa, endişe ve huzursuzluk hissi haricinde hiçbir şey hatırlamıyordu. Ben de Leon'un şehirden nasıl ayrıldığından Bayan Tilney'nin Viyana'ya yaptığı yolculuğa, Rita'nın Emil Lindenfeld ile ilişkisinden Viyana kapılarının kapandığı 1941 Ekiminde oradan ayrılışına kadar öğrendiğim her şeyi onunla paylaştım.

Annem ancak o zaman bana diğer evraktan ayrı tutup sakladığı başka bir belgeden söz etti. Viyana'dan ayrılıp Paris'e gittikten kısa süre sonra Leon'a yollanmış olan bu elyazması mektubu yeni görüyordum. 6 Şubat 1939 tarihinde Paris'te teslim alınan bu mektup, Leon'un Viyana'da ardında bıraktığı yaşama dair başka bir tablo sunuyordu.

Zarif bir el yazısıyla kaleme alınmış olan bu on iki sayfalık belgeyi Leon Steiner adında bir adam imzalamıştı. Kendini *Seele-narzt*, yani "ruh doktoru" veya psikiyatrist olarak tanımlayan bu adam mektuba *Psycho-graphologe* (psikografolog) olarak imza atmıştı. Bu adamın ne kaydını yahut izini ne de bu ismi taşıyıp tıbbi vasfa sahip olan herhangi birini bulabildim.

Mektup eski Almanca harflerle yazılmıştı. Yardıma ihtiyaç duyduğumdan Inge Trott'a bir kez daha ulaştım, kendisi mektubun tamamını İngilizceye çevirip bana gönderdi ve ardından Al-mancaya hâkim olan başka bir arkadaşım bu çeviriyi tekrar gözden geçirdi. Metni okuduğumda bu mektubun neden diğer belgelerden ayrı tutulmuş olabileceğini anlamaya başladım.

Bay Steiner'in mektubu kısa bir önsöz içeriyordu:

Elinizde tuttuğunuz mektup, taze aşk evliliklerini tehdit eden tehlikeden ötürü Buchholz ailesinin iyi niyetli bir dostu tarafından yazılmıştır. Şükürler olsun ki bu evliliğin artık tamamıyla düzelmesini beklediğimden, mektubum tebrik ve hatıra üslubuyla kaleme alınmıştır.

Ardından esas konuya geçen Steiner, cümlesine "Sevgili Bay Buchholz," diyerek başlamıştı.

2. ⁷ *Lieber Herr Buchholz!*

Gelegentlich meines letzten Besuches, bei Ihrer mir lieb gewordenen Familie, hat mir Ihre Frau Gemalin einen an mich gerichteten freundlichen Gruß übermittelt, wofür ich mich, bestens bedanke.

Ferner haben Sie auch eine, mich peinlich berührende Bemerkung, folgenden Inhaltes hinzugefügt:

"Der Spielarzt Steiner, hat diesmal nicht gut gearbeitet"

Falls Sie lieber Buchholz, als einmal Chronzeuge sein könnten, wie ich mich bemühe, d.h. wie energisch

Yazar söz konusu evliliği iyileştirmek için sarf ettiği çabaları anlatmış ve Leon'un "ruh doktoru işini iyi yapamadı" diyerek kendisini eleştirmesine sertçe yanıt vermişti. Bay Steiner, "Leon haksız yorumlarda bulunmasaydı benim için daha iyi olurdu," diye eklemişti. Rita'nın "davranışlarına", bu davranışlar karşısında Leon'un karısını "azarlayarak ona suçlamalar yağdırdığına" ve bunun sonucunda kendisinin ancak Leon'un şehirden birkaç gün önce "başarıyla ayrılmasının" ardından psikolojik çalışmalarına başlayabildiğine değinmişti. Steiner "sevgili Buchholz'un" -"bir yanlış anlaşılma sebebiyle"- "öfke ve düşmanlıkla dolduğunu" ve Leon'un Viyana'dan "daha yeni kurulmuş bir yuvayı bir daha geri

dönmemek üzere terk etmeye kesin kararlı şekilde" ayrıldığını varsaymıştı. Ayrılık kararı bu taze evlilikteki "ahenksizlik" ve "acı çekişmeler" yüzünden alınmıştı. Tüm bunlar Rita'nın "aşırılıklara kalkışması" (bununla ilgili hiçbir açıklama sunulmamıştı) ve "eksiklikleri" (bu konuda da hiçbir ayrıntı verilmemişti) sonucunda yaşanmıştı.

Nitekim Leon'un Rita'yla ciddi anlaşmazlıklar yaşadığı dönemde ve belki de bu anlaşmazlıklar yüzünden Viyana'dan ayrıldığı bu mektupla açıklığa kavuşuyordu. Aralarındaki anlaşmazlığın niteliğinden bahsedilmemişti. Bu bağlamda, Bay Steiner tasarrufundaki "tüm psikanaliz yöntemlerini" bu duruma uygulama çabalarını anlatmış, "denenmedik hiçbir şey" bırakmama arzusu- nu yansıtmıştı. Tıpkı Leon gibi, kendisinin de Rita'ya suçlamalar yağdırdığını ("o bunları filhakika hak etmişti!") ve en nihayetinde emeklerinin "başarıyla taçlandığını" izah etmişti. Rita Leon'un hakaretlerine rağmen sonunda "eksik yanlarını kabul etmiş", bu da "tamamıyla iyileşmeye" giden kapıyı aralamıştı.

Steiner ailede "hüküm süren kötü durum" göz önüne alındığında, bu noktaya ulaşmanın bile epeyce zorlu olduğunu eklemişti. "Harici ve ilişkiye zarar verme ihtimali bulunan etkiler –her iki tarafın da itiraf ettiği üzere– acı çekişmelere sebep olmuştur," diyerek sözlerine devam etmiş, "ahenksizlik" halinin "husumete" dönüşme tehlikesi taşıdığını belirtmişti.

Steiner başarının ortaya çıkarabildiklerine ve gizlenenlere, diğer bir deyişle Leon'un karısına beslediği "derin sevgiye" ve aynı zamanda "tek başına kalan o tatlı çocuklarına" bağlı olduğunu bildirmişti. Bu atıf, o sıralar yalnızca birkaç aylık olan anneme yapılmış gibi görünüyordu. Steiner, Leon'un bu iki varlığı, "canı gönülden" sevdiği bu iki insanı özlemeye başlayacağını tahmin etmişti. Leon'un kısa zaman önce yolladığı mektubunda tek bir cümleyle aksettirdiği "yeniden uyanan sevgi duygularını" sezen Steiner, Rita'nın onun "refakatine hasret kalacağını" öngörmüştü. Bu iptila ifadesine sarılarak – "keza depreşen aşkla dolan"– Rita'yı mutlu bir evliliğe uzanan geleceğe hazırlamaya çalışmıştı. Leon'un "Tanrı'ya olan sarsılmaz inancının" her ikisinin de "yeni dünyada" muhakkak karşılaşacağı engelleri aşmasına yardımcı olacağını umduğunu ifade ederek, mektubunu iyimser bir dille noktalamıştı. Bay Steiner'in bu aileninki hariç Viyana'daki hayat-

la, Alman işgaliyle ya da yeni yasalarla ilgili olarak söyleyeceği hiçbir şey yoktu.

112

Bir şeyler olmuştu, Leon bu yüzden gitmişti. Ne yaşanmış olabileceğini, savunma maksadıyla yazılmış olan bu tuhaf ve çetrefilli mektuptan anlamak güçtü. Steiner'in dalkavukça sözleri şifreliydi, belirsizlik doluydu ve yoruma açıktı. Inge Trott bana mektubun ona göre ne anlama geldiğini bilmek isteyip istemediğimi sordu. Evet isterim, diye cevap verdim. Ardından bu mektubun, "tek başına kalan çocuğun" nesebine ilişkin bir sorunun gündeme geldiğine işaret ediyor olabileceği fikrini ortaya attı. Mektubun garip bir ifadeyle yazıldığını söyledi. Kelime seçimleri bu fikrin aklına gelmesine yol açmıştı, çünkü o zamanlar bu tür bir bilginin –yani çocuğun babasının başka biri olabileceğinin– açıkça ifade edilebilecek bir konu olmadığını biliyordu.

Mektubu Inge'nin çevirisini düzenleyen Alman komşumuzla birlikte yeniden gözden geçirdik. Komşum "tek başına kalan çocuğa" yapılan göndermenin "aldatıcı" ve kesinlikle muğlak olduğu konusunda Inge'yle hemfikirdi. Bununla birlikte, bu ifadeyle illaki babalıkla ilgili bir soruna gönderme yapıldığını kabul etmedi. Oğlumun okulunda görev yapan bir Almanca öğretmeni de mektubu okumayı teklif etti. Kendisi Inge'ninkinden ziyade komşumun görüşünü destekledi ancak kendi yorumunu yapmaktan kaçındı.

Kısa süre önce Almanca becerisiyle Goethe Ödülünü kazanan roman yazarı bir komşum ise farklı bir görüş belirtti. Ön kapımızdan attığı el yazması mektuba, "hakikaten acayip," yazmıştı. Ona göre *Seelenarzt* "küçültücü" ya da bir ihtimal "kendini alaya alan" bir terim olabilirdi. Mektubun üslubuna bakarak Bay Steiner'in muhtemelen bir "yarı entelektüel" ya da sadece "sıkıcı ve dalavereci bir yazar" olduğuna kanaat getirmişti. Yazarın –bir çeşit kinci zafer gösterisiyle– aslında söylemiş olabileceği şey belirsizdi. "İçimde bu adamın bir şeyleri basbayağı Bay Buchholz'un başına kaktığına dair bir his var fakat Bay B. bizimle değil, başına kaktığı şey ne olabilir?" diye sormuştu. Bu komşum mektubu Almanca dilbilim alanından bir uzmana göstermemi önerdi. İki dilbilimci buldum ve hangisini tercih edeceğime karar veremeyip mektubu her ikisine de gönderdim.

1 numaralı dilbilimci mektubu dilbilgisi hataları, yarım bırakılmış cümleleri ve pek çok noktalama hatasıyla "tuhaf" bulunduğunu söyledi. Bay Steiner'in "dil yetersizliğinden" mustarip görüldüğünü belirterek belirli bir teşhis olasılığından söz etti. "Bu, hafif şiddette Wernicke afazisi belirtileri gösteren biri tarafından yazılan metinlere benziyor," diyerek beynin sol lobunun zarar görmesiyle ortaya çıkan bu dil bozukluğundan bahsetti. Veyahut Bay Steiner sadece muazzam baskılar altında yazmaya mecbur kalmış -ne de olsa Viyana'da zor günler yaşıyordu- ve bu nedenle kapsamlı düşünce öbekleri dağılarak "alelacele kâğıda dökülmüş" olabilirdi. Dilbilimci, "çocuğun babasının sorunlu bir dönemde aileyi terk etmesi" haricinde "çocuğun kökeniyle ilgili herhangi bir ima göremiyorum," diyerek konuyu neticelendirdi.

2 numaralı dilbilimci ise Bay Steiner'a biraz daha cömert davrandı. İlk başta Leon'un karısı ve çocuğuna yapılan atıfların "çift karakterli" tek bir kişiye işaret ettiğini düşündü. Ardından mektubu (üstü kapalı anlamları kavramakta daha tecrübeli olduğunu söylediği) eşine gösterdi, o da bu fikre katılmadı. Inge Trott'un içgüdüsunü paylaşarak "tek başına kalan çocuk" göndermesinin kasten müphem bırakıldığını, çocuğun babasının "belirsiz" bir kişi olduğu anlamına gelebileceğini ya da Bay Steiner'in yalnızca "kendini açıklamak istemediğini" söyledi.

Bu görüşler kifayetsizdi. Leon'un Viyana'dan son derece gergin ve ihtilaflı koşullarda ayrıldığına dair ipuçlarından başka hiçbir şey sunmuyordu. Bu koşulları oluşturan, çocuğun babasının kim olduğuna ilişkin sorular olabilirdi (veya olmayabilirdi.)

Leon'un öz büyükbabam olmayabileceği fikri o güne kadar aklımın ucundan bile geçmemişti. Bu fikir bana en uzak ihtimallerden biri gibi görünüyordu. Bir yandan rahatsız edici de değildi, zira Leon büyükbabam gibi davranmış ve bana öyle hissettirmişti, hangi biyolojik sebep sunulursa sunulsun o benim *büyükbabamdı*. Yine de, diğer insanlar, bilhassa annem için bu fikrin çıkarımlarını tasvip etmek çok daha güçtü. Bu, hassas bir konuydu.

113

Birkaç hafta boyunca bu konu üzerine kafa yorup, sonraki adımımın ne olacağını düşündüm. Sonra bu süreç Long Island'daki

Sandra Seiler'ın gönderdiği e-postayla sekteye uğradı. Sandra da büyükbabası Emil Lindenfeld'i ve onun 1941 yılında Rita'yla birlikte Viyana'daki bir bahçede çekildiği fotoğrafları düşünüp durmuştu. Bir arkadaşıyla konuşmuştu ve aklına bir fikir gelmişti.

"Rita ve Emil arasında bir şeyler olabileceği fikri bana çok mantıklı geldi," yazmıştı. Ona göre Emil, tıpkı Rita gibi, eşi ve çocuğu 1939 yılında Viyana'dan ayrıldıktan sonra orada kalmayı seçmişti. İkisi de Viyana'da eşleri ve çocukları olmadan bir başına kalmıştı. Bunun üzerinden üç yıl geçtikten sonra Rita da şehri terk etmişti. Savaştan sonra yalnız kalan Emil, Rita'yı aramaya gitmişti.

Sandra, "bu düşünce bütün gün zihnimde dönüp durdu," yazmıştı.

Birkaç ay önce Sandra'nın oturma odasında oturup Emil'in albümünden fotoğrafları sökerken, "emin olabilmek için" DNA testi yaptıрма ihtimalimizden söz etmiştik. Bu bize vefasızca bir fikir gibi geldiğinden onu bir kenara itmiştik. Ne var ki, bu ihtimal hâlâ sürüyordu.

Sandra'yla birbirimize e-posta göndermeye devam ettik ve DNA testi konusu yeniden açıldı. Ona söz konusu ihtimali araştırdığımı söyledim. Bunun oldukça karmaşık bir işlem olduğu ortaya çıkmıştı: iki insanın aynı dededen gelip gelmediğini öğrenmek o kadar da basit bir iş değildi; aynı iki insanın bir ninenin soyundan olup olmadığını saptamaya çalışmak çok daha kolaydı. Aynı dedenin kanını taşıyor olmak teknik açıdan daha karmaşık bir konuydu.

Beni Leicester Üniversitesi Genetik Bölümünde toplu mezarların açılması alanında uzman olan bir akademisyene yönlendirdiler. O da beni bahsi geçen konularda uzmanlaşmış olan bir meslektaşıyla tanıştırdı. Farklı cinsiyetlerden iki bireyin –yani Sandra ve benim– aynı büyükbabadan gelme ihtimalimizin değerlendirilebileceği bir test mevcuttu. Bu test, DNA segmentleri arasındaki eşleşmeler karşılaştırılarak (ve santimorgan olarak bilinen bir birim kullanılarak) yapıliyordu. Testte iki veya daha fazla bireyin eşleşen segment sayısı ve boyutlarının yanı sıra eşleşen segmentlerin (veya blokların) toplam boyutu da ölçülüüyordu. Bu santimorganlar ve bloklara bakılarak iki bireyin akraba olup olmadığını tahmin etmek mümkündü. Testin sonucu kesin değildi, sadece bir

tahminden, bir olasılığın değerlendirilmesinden ibaretti. Üstelik bu test pamuklu çubukla alınan bir miktar tükürükten başka hiçbir şey gerektirmiyordu.

Bir süre düşünüp taşındıktan sonra Sandra Seiler ve ben testi yaptırmaya karar verdik. Firmanın gönderdiği malzemeler elimize geçti. Ücretini ödediğimizde bize birer set göndermişlerdi, setin içindeki pamuklu çubuğu yanağımızın iç kısmına sürüp çubuğu sızdırmaz birer plastik kaba koymamız, paketleyip Amerika'ya göndermemiz ve ardından beklememiz gerekiyordu. Sandra ben-den daha cesurdu. Bana neşeli bir dille, "dün gece o çubuğu yanağıma epey sertçe sürttüm ve bugün yollanacak postaların arasına koydum," yazmıştı.

Bense o örneği almadan önce bu mevzuyu gerçekten öğrenmek isteyip istemediğimden emin olamayıp iki ay bekledim. En nihayetinde çubuğu yanağına sürttüm, örneği postaladım ve bekleme-ye başladım.

Aradan bir ay geçti.

114

Sandra'dan bir e-posta geldi. DNA testinin sonuçlarının internet sitesinde yayımlandığını söylüyordu. Siteye şöyle bir göz gezdirdim, fakat verilen bilgiler o kadar muğlaktı ki ne anlama geldiklerini çözemedim, bu yüzden ilgili firmaya yardım talebinde bulunduğum bir e-posta attım. İrtibatta olduğum yetkili Max hiç gecikmeden bana cevap vererek sonuçları ayrıntılı biçimde açıkladı.

Max benim "yaklaşık olarak %77 Yahudi, %23 Avrupalı soyundan" geldiğimi izah etti. Bu sonuçlar, Aşkenaz Yahudileri ve Avrupalıların tarih boyunca melezleşmesi nedeniyle ciddi (yüzde 25 oranında) bir hata payına tâbiydi. Max böylesi sonuçların kendi deyimiyle "Yahudilerin yalnızca dini olarak değil, aynı zamanda diğer unsurların (kültür, dil, vb gibi) yanında ortak bir genetik temelde de birbirine bağlı olan bir halk-ulus teşkil ettiği fikrini desteklemeye" yatkınlığı açısından, kimilerinin bu materyalleri "ilginç" bulabileceğini de ekledi. Max'ın kimlik, birey ve gruba ilişkin her türlü soruyu gündeme getirdiğini düşündüğüm bu gözlemini yorumsuz bıraktım.

Sonra Max esas konuya döndü. Sandra ile “çok uzaktan” akraba olabileceğimi, ama esasen kendisiyle daha yakın akraba olduğumu söyledi. Hem Sandra hem de Max’la aramdaki kan bağının “pek çok nesil önceki” tek bir ortak atadan ibaret olması muhtemeldi. Kısacası Sandra’yla aynı dededen gelmiş olma ihtimalimiz “sıfırdı.”

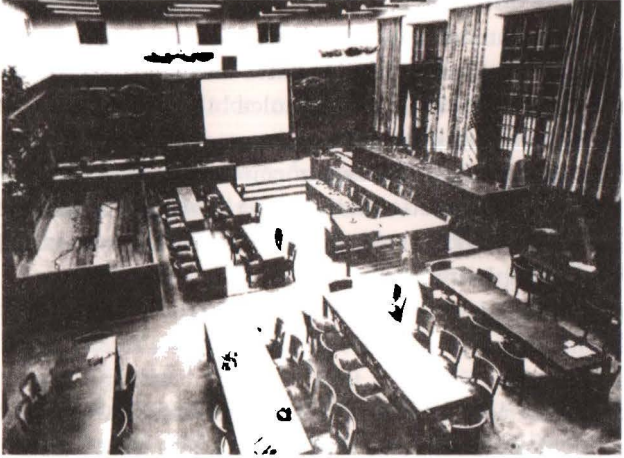
Rahatlamıştım. Sanırım aslında konunun böyle sonuçlanacağından hiçbir zaman kuşku duymamıştım. En azından kendime telkin ettiğim şey, buydu.

Leon Viyana’dan yalnız başına ayrılmıştı. Bunu belki Ruth’un soyuyla ilgili şüpheleri, belki Rita’ya geçinemediği, belki de sürgün edildiği için, Nazilerden bıktığı veya korktuğu için, sırf gidebildiği için yahut Bay Lindenfeld yüzünden ya da binlerce başka olası sebepten yapmıştı. Ancak “tek başına kalan çocuğun” babası olduğuna artık kuşku yoktu.

Bununla birlikte, diğer belirsizlikler bâkiydi. Leon şehirden yalnız ayrılmıştı. Birkaç ay sonra Elsie Tilney Viyana’ya çocuğu almaya gitmişti. Rita buna izin vermiş ve bir başına kalmıştı. 1937 yılında evlenmişlerdi, bir sene sonra çocukları olmuştu ve ardından evliliklerinde “ahenksizlik”, ilişkilerinde “acı çekişmeler” yaşanmıştı. O zaman “ruh doktorundan” yardım istemişlerdi. Başka bir şey olmuştu ve bunun ne olduğunu hâlâ bilmiyordum.

VIII

NÜRNBERG

115

Nürnberg Adalek Sarayının 600 numaralı mahkeme salonunu ilk ziyaret ettiğimde ahşap kaplamaların yarattığı samimiyete ve sıcaklığa hayran olmuştum. Bana garip bir biçimde tanıdık gelen bu salon ne beklediğim kadar çirkin ne de umduğum kadar genişti. Sanıkların oturduğu sıraların hemen ardındaki ahşap kapıyı da ilk ziyaretimde fark etmiş fakat fazla üzerinde durmamıştım.

Şimdi Niklas Frank'la birlikte buraya geri dönmüştüm ve o kapıdan geçmeye karardıydım. Niklas odada dolaşırken, ben bir zamanlar o uzun hâkim kürsüsünün işgal ettiği alanın ardındaki pencerelerin önünde durdum. Ben odanın dışarıya açılan ucuna doğru ilerleyip büyük beyaz perdenin asılı olduğu duvarın önünden, tanık kürsüsünün arkasından ve soldaki duvarın dibinden

geçerek sanıkların iki sıra halinde oturduğu ahşap bankların arkasındaki kapıya doğru giderken dört muzaffer Müttefik'in bayrakları çoktan kaldırılmıştı.

Niklas kapıyı açtı, içeri girdi ve kapıyı kapattı. Biraz zaman geçtikten sonra kapı açıldı, Niklas dışarı çıktı ve babasının neredeyse bir yıl boyunca oturduğu yerde yavaş yavaş gezinmeye başladı. Bu odada sanıklar eylemlerini gerekçelendirmeye ve kendilerini darağacından kurtarmaya çabalarken, savcılar onları mahkûm ettirmek için elinden geleni yapmıştı. Avukatlar bilinmeyen noktaları tartışmış, tanıklar ifade vermiş, hâkimler ise dinlemişti. Sorular sorulmuş ve bazen cevaplanmıştı. Kanıtlar incelenmiş, belgeler, fotoğraflar, filmler, hatta insan derileri irdelenmişti. Burası kargaşa, gözyaşı, dram ve bolca bıkkınlığa sahne olmuştu. Dava bu anlamda sıradan bir mahkeme deneyimi yaşatmışsa da, aslında daha evvel eşi benzeri görülmemişti, zira insanlık tarihinde ilk defa bir devletin önderleri iki yeni cürüm olan insanlığa karşı suçlar ve soykırım sebebiyle uluslararası bir mahkemenin huzurunda yargılanmıştı.

116

Hans Frank duruşmanın ilk günü olan 20 Kasım 1945'te, sabahın erken saatlerinde mahkeme salonunun arkasındaki hapisanede yer alan açık tuvaletli küçük hücresinde uyanmıştı. Saat dokuz sularında beyaz miğferli gardiyanlar onu bir dizi koridordan geçirerek mahkeme salonuna çıkan asansöre bindirmişti. Frank sürgülü ahşap kapıdan geçerek içeri girmiş ve ardından sanık banklarının ön sırasına yönlendirilmişti. Hermann Göring'den sonraki beş kişinin önünden geçirilerek Hitler'in ırk alanındaki başlıca kuramcısı Alfred Rosenberg'in yanına oturtulmuştu. Savcılar Frank'ın sağ tarafında, milliyete göre ayrılmış olan dört uzun ve ahşap masada yerlerini almıştı. Sanıkların en yakınında oturanlar asker üniformalı Ruslardı, onların yanında Fransızlar, Fransızların yanında ise İngilizler oturuyordu. Amerikalılar sanıklara en uzak kalan gruptu. Savcıların arkasında aralarında yüksek sesle konuşan basın kuruluşu üyeleri bulunuyordu. Onların da ardındaki halka açık olan bölüme şanslı bir azınlığın oturmasına izin verilmişti. Hâlâ boş olan hâkim kürsüsü

Frank'ın tam karşısında, kadın kâtiplerin oturduğu sıranın arkasındaydı.

Frank gri bir takım giymiş, duruşma boyunca öne çıkmasını sağlayacak olan koyu renkli gözlüklerini takmıştı. Başarısız intihar girişimini kanıtlayan eldivenli sol elini gözlerden uzak tutuyordu. Sakindi ve hiçbir duygu belirtisi göstermiyordu. Frank'ın ardından mahkeme salonuna on dört sanık daha getirilmiş, solundaki ikinci bir banka oturtulmuştu. Eski Viyana Gauleiter'i Arthur Seyss-Inquart onun hemen arkasında yerini almıştı. Sanıklardan üçü duruşmada bulunmamıştı, zira Ley kendini öldürmüş, Ernst Kaltenbrunner rahatsızlanmış, Martin Bormann ise henüz yakalanmamıştı.¹

O sabah Lauterpacht da mahkeme salonunda bulunmuş ve sanıkları gözlemlemişti, ancak Lemkin Washington'a dönmüştü. İki de Polonya'nın bilinmeyen bir yerinde kaybolan ailesinin başına ne geldiğini bilmiyordu. Üstelik Frank'ın ailelerinin akıbetinde ne gibi bir rol oynamış olabileceğinden de haberdar değillerdi.

Saat tam onu gösterdiğinde bir zabıt kâtibi mahkeme salonuna hâkim kürsüsünün yanındaki başka bir kapıdan girmişti. "Hâkimler makamı şimdi salona girecektir," diyen kâtibin sözleri, bir diğer yeniliği teşkil eden altı adet baş üstü mikrofon ve hantal kulaklıklar vasıtasıyla Almanca, Rusça ve Fransızcaya çevrilmişti.² Sonra Frank'ın karşısında, sol tarafta bulunan ağır ahşap kapı açılmıştı. Altısı siyah cüppe, ikisiyse Sovyet askeri üniforması giymiş olan sekiz yaşlı adam ağır adımlarla salona girmişti. Frank bu hâkimlerden birini, Berlin'deki son görüşmelerinden o yana on yıl geçmiş olmasına rağmen tanıyordu; bu, Fransız hâkim Henri Donnedieu de Vabres'ti.

Mahkemenin başkanlığını üstlenen İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Sir Geoffrey Lawrence hâkim kürsüsünün tam ortasına oturmuştu.³ Bir Dickens karakterini andıran bu kel adam yalnızca birkaç hafta önce İngiltere Başbakanı Clement Attlee tarafından atanmıştı. Diğer yedi hâkim davayı yönetmesi için onu

¹ Ley kendini öldürmüştü: Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 132, 165.

² "Hâkimler makamı şimdi salona girecektir": A.g.e., 143; Tusa ve Tusa, *Nuremberg Trial*, 109-10.

³ Mahkemenin başkanlığını üstlenen: *Trial of the Major War Criminals*, 1: 1 ('Members and alternate members of the Tribunal').

seçmişti, çünkü başka hiç kimsede mutabık olamamıştı. Attlee, eşi Marjorie ile birlikte şehrin banliyösünde, Stieler Sokağı 15 numarada yer alan ve bir zamanlar Yahudi bir oyuncakçıya ait olup daha sonraları ise SS yemekhanesi olarak kullanılan büyük bir evde yaşıyordu.

Dört Müttefik güçten her biri ikişer hâkim görevlendirmiş, sanıklar bu kişilerden her biri hakkında biraz olsun bilgi toplayabilmek için elinden geleni yapmıştı. Sanıkların görüş açısından bakıldığında en solda eski Sovyet diplomat Yarbay Alexander Volchkov, daha önce Stalin'in göstermelik duruşmalarında hâkim olarak görev yapan asık yüzlü ve sert tavırlı askeri hukukçu Tümgeneral Iona Nikitchenko ile yan yana oturuyordu.⁴ Onların yanında, muhtemelen Frank'a biraz olsun umut vaat eden iki İngiliz hâkim yer alıyordu. 1942 ilkbaharında Duke Üniversitesinde Lemkin'le aynı konferans kürsüsünü paylaşan Norman Birkett önce Metodist bir vaiz, ardından bir parlamenter ve en nihayetinde bir hâkim olmuştu. Onun sağında profesyonel bir avukat olan Sir Geoffrey Lawrence, onun yanında ise Roosevelt hükümetinin adalet bakanı olarak Robert Jackson'ın yerine geçen ve daha önce Lauterpacht'la beraber çalışmış olan kıdemli Amerikalı hâkim Francis Biddle yer alıyordu. Biddle'in bitişiğinde, ABD Yüksek Mahkemesine girme çabaları başarısızlıkla sonuçlandığı için içerlemeyi sürdüren Virginia, Richmondlu hâkim John Parker vardı.⁵ Fransızlar, yani Sorbonne Üniversitesinin Ceza Hukuku Profesörü Henri Donnedieu de Vabres ve 1940'ların sonunda Yahudi olduğu gerekçesiyle hâkimlik görevinden alınan Paris Temyiz Mahkemesi Hâkimi Robert Falco en sağa oturtulmuştu.⁶ Savaşın galiplerini hatırlatmak üzere hâkimlerin arkasına dört Müttefik ülkenin bayrakları asılmıştı.

İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence duruşmayı başlatmıştı. Sözlerine bu davanın "dünya tarihinde ve içtihatında emsalsiz" olduğunu söyleyerek başlamış, iddianame okunmadan

⁴ Sanıkların görüş açısından bakıldığında: Francis Biddle, *In Brief Authority* (Doubleday, 1962; Praeger, 1976), 381.

⁵ John Parker vardı: *A.g.e.*, 372-73.

⁶ Fransızlar, yani Sorbonne: Tusa ve Tusa, *Nuremberg Trial*, 111; Guillaume Mouralis, giriş bölümü, *Juge à Nuremberg*, yazar Robert Falco (Arbre Bleu, 2012), 13 (2. not), 126-27.

önce kısa bir girizgâh sunmuştu.⁷ Frank ve terbiyeli insanlar olan diğer sanıklar onu kibarca dinlemişti. Her bir Müttefik devletten birer savcı suçları sırayla açıklayacaktı. Amerikalılar ilk suçla- mayla, yani uluslararası suç işleme teşebbüsüyle açılışı yapmış- tı. Ardından söz İngilizlere geçmiş, tombul yapısıyla Sir David Maxwell Fyfe davanın ikinci maddesi olan barışa karşı suçlara değinmişti.

Fransızların payına "soykırım" dâhil olmak üzere savaş suçla- rını kapsayan üçüncü iddia düşmüştü. Frank bu kelimeyi ve ko- vuşturmada nasıl olup da yer aldığını merak etmiş olmalıydı, zira Pierre Mounier bu terimi bir hukuk mahkemesinde kullanan ilk insan olmuştu. İddianamenin Sovyet savcı tarafından açıklanan dördüncü ve sonuncu maddesi "insanlığa karşı suçlar" da, açık celsede ilk kez bahsedilen ve dolayısıyla Frank'ın üzerine kafa yo- racağı diğer yeni terimdi.

Suçlamalar açıklandıktan sonra savcılar korkunç gerçek- leri, cinayetleri ve sanıkların itham edildiği diğer dehşet verici eylemleri sıralamaya koyulmuştu. Yahudilere ve Lehlere yapılan mezalimleri ele alan Sovyet heyeti çok geçmeden Lvov'da yaşanan vahşete odaklanmış, Lauterpacht'ın ancak tasavvur edebildiği, fakat Frank'ın şahsen bildiği Ağustos 1942 tarihli *Aktion*lara te- mas etmişti. Sovyet savcı tarihler ve sayılardan bahsederken şa- şırtıcı derecede kesin bir dil kullanmıştı. Hâkimlere Almanların 7 Eylül 1941 ile 6 Temmuz 1943 tarihleri arasında Lemberg'in orta yerindeki Janowska kampında sekiz binden fazla çocuk öldürdü- ğünü söylemişti.⁸ Duruşma tutanağını okurken Frank'ın 1 Ağus- tosta üniversitenin konferans salonunda yaptığı konuşmayı yahut Bayan Wächter'le oynayıp kaybettiği satranç maçını anımsayıp anımsamadığını merak ettim. Frank haber filminde hiçbir gözle görülür tepki vermiyordu.

Davanın ilk günü uzun sürmüştü. Savcılar genel olguları izah ettikten sonra her bir sanığın eylemlerinden söz etmeye başlamış- tı. Önce Hermann Göring'in, onun ardından Joachim von Ribben- top, Rudolf Hess, Ernst Kaltenbrunner ve Alfred Rosenberg'in iş- lediği fiiller sıralanmıştı. Sonra da Hans Frank'ın oynadığı rol,

⁷ "Dünya tarihinde ve içtihatında": *Trial of the Major War Criminals*, 2:30.

⁸ 7 Eylül 1941: *A.g.e.*, 64.

Lemkin'i soykırım konusunda destekleyen Amerikalı savcı Sidney Alderman tarafından özetlenmişti. Alderman'ın Frank'ın rolünü kısa ve öz biçimde anlatmasına birkaç cümle yetmişti. Eski genel vali onu nelerin beklediğini biliyor olmalıydı, çünkü detaylar avukatı Dr. Alfred Seidl ile paylaşılmıştı.⁹ Alderman önce Frank'ın 1939 senesine kadar oynadığı rolü tarif etmiş, ardından Führer'in onu genel vali olarak atadığını açıklamıştı. Frank'ın Hitler üzerinde şahsi bir etkiye sahip olduğu ve savaş suçları ile insanlığa karşı suçları "onayladığı, yönettiği ve bu suçlara iştirak ettiği" söylenmişti.¹⁰ Polonya ve Lemberg'de yaşanan olaylar kovuşturmanın tam kalbine konulmuştu.

117

Lauterpacht Filistin'deki anne ve babasını ziyarete giden Rachel'a nadiren bahsetse de asla unutmadığı o "duygu yüklü günü" anlatmak için bir mektup yazmıştı. Mektubunda, "asla unutamayacağım bir deneyimdi, tarihte ilk defa egemen bir devlet sanık sandalyesindeydi," demişti.¹¹

Lauterpacht Sovyetlerin Lemberg'de yapılan katliamlardan bahsedişini dinledikçe ailesinin nerede olduğu konusunda hepten karanlığa gömülmüştü. Basın, gösterişli Sir Hartley Shawcross önderliğindeki ekibin önemli bir parçası olan Lauterpacht'ın varlığını fark etmişti. *The Times* gazetesi genç İngiliz avukatlardan oluşan bu grubun "Cambridge Üniversitesinden Profesör Lauterpacht sayesinde ziyadesiyle güçlendiğini" bildirmiş, onu "uluslararası hukuk alanında mümtaz bir uzman" olarak tanımlamıştı. Lauterpacht Cambridge'ten Nürnberg'e bir gün önce seyahat etmiş, hiç değişmeden günümüze kadar gelen güzel bir barın olan Grand Hotelde konaklamıştı. Adalet Sarayının geneline erişim sağlamasına imkân veren 146 numaralı kart da ona tahsis edilmişti (kartın üzerinde "bu kart sahibi güvenlik tahditli alana ve mahkeme salonuna girebilir," yazıyordu.)

⁹ Eski genel vali onu nelerin: Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 132.
¹⁰ "Onayladığı, yönettiği ve bu suçlara iştirak ettiği": *Trial of the Major War Criminals*, 2:75.
¹¹ "Asla unutamayacağım bir deneyimdi: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 277.

Sovyetler insanlığa karşı suçlardan söz edince, bireylerin korunması ön plana çıkmıştı. Lauterpacht "soykırırma", uygun bulmadığı o kullanışsız terime, bireylerin himayesini baltalayacağından korktuğu o kelimeye yapılan atıfları duymuş olmalıydı. Soykırırma yapılan vurgunun gizli kalmış kabilecilik içgüdülerini pekiştireceğinden, hatta belki de bir grubu diğeriyle yarışa sokan "biz" ve "onlar" anlayışını güçlendireceğinden endişe etmişti.

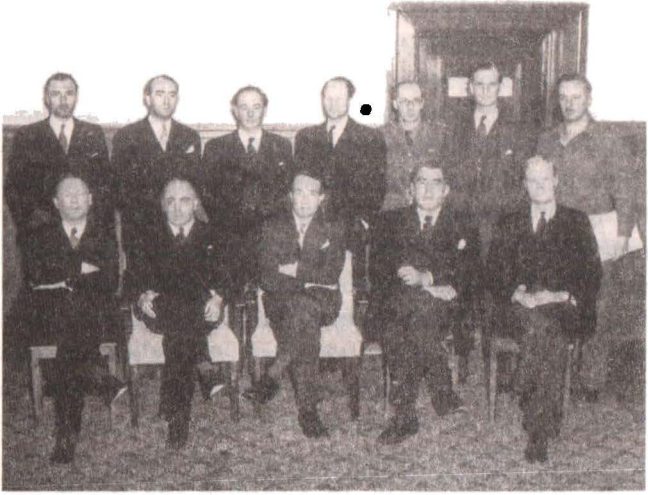
Frank'ın da aralarında bulunduğu sanıklara olan yakınlığı onu derinden etkilemişti. Rachel'a, "oturduğum masa zanlılarınkine yaklaşık 14 metre uzaklıktaydı," diye anlatmış, böylece onları yakından gözlemleyebildiğini eklemişti. Ayrıca suçları kamuoyu önünde ardı ardına sıralanırken sanıkların yüzlerini seyretmenin kendisinde "büyük bir tatmin" uyandırdığını yazmıştı.¹² Yine de, Rachel'a duruşmaların başladığı gün tarif edilen korkunç gerçeklerden, diğer bir deyişle, 1942 Yazında Lemberg'de yaşanan olaylardan hiç bahsetmemişti. Lauterpacht o gün Frank'a tüm dikkatini vererek bakmış mıydı? Peki Frank Lauterpacht'ın orada bulunduğunun ayırdına varmış mıydı? Eli'ya babasının nereye oturduğunu bilip bilmediğini sordum; Lauterpacht halka açık olan bölümde mi, İngiliz savcılarının yanında mı, yoksa başka bir yerde mi oturmuştu? Eli bu konudan haberi olmadığını söyledi. "Babam bana bu meseleden hiç söz etmedi ve mahkeme salonunda hiç fotoğraf çekilmemiş," diye anlattı. O günden geriye kalan tek şey *The Illustrated London News* gazetesinde yayımlanan, İngiliz kovuşturma ekibinin mahkeme salonunun dışında görüldüğü fotoğraftı.¹³

Fotoğrafta on bir tane takım elbiseli ve ciddi ifadeli adam vardı. Shawcross ortaya oturmuş, bacak bacak üstüne atıp kollarını kavuşturmuştu. Ağırbaşlı David Maxwell Fyfe fotoğrafçıya bakarak onun solunda oturuyor, Fyfe'in yanında, yani ön sıranın sonunda yerini alan Lauterpacht ise kollarını kavuşturmuş halde objektife bakıyordu.

Lauterpacht'ın 600 numaralı mahkeme salonunda nereye oturduğunu merak etmiştim. Bu yüzden eylül ayında ılık bir akşamüstü Getty Images'in Londra'nın batısındaki bir banliyöye tıklılmış

¹² "Büyük bir tatmin": A.g.e.

¹³ O günden geriye kalan: *Illustrated London News*, 8 Aralık 1945.

İngiliz savcılık ekibi, Nürnberg, *The Illustrated London News*, Aralık 1945;
 ön sırada soldan sağa Lauterpacht, Maxwell Fyfe, Shawcross, "Haki"
 Roberts, Patrick Dean

olan arşivine gittim. Orada duruşmalar esnasında çekilen pek çok fotoğraf buldum, bunlara mahkeme salonuna birden fazla fotoğrafçı gönderen *Picture Post* adlı mülga gazeteye ait paha biçilmez koleksiyon da dâhildi. Koleksiyonda irtibat listelerinin –arşivci alaycı bir gülümsemeyle, “bunları Alman bir fotoğrafçı çekmiş,” dedi– yanı sıra, her biri dikdörtgen biçimli hassas camlara basılı olan ve görüntülenmek için özel bir alet gerektiren pek çok negatif vardı. Bunları görüntülemek zaman alan bir işti, çünkü bütün cam plakaları teker teker yarı şeffaf kâğıttan yapılmış koruyucu zarflarından çıkarıp görüntüleyiciye yerleştirmek ve ardından odağı ayarlamak gerekiyordu. Lauterpacht’la ilgili araştırmam için bu zahmete katlanıp akşama kadar yüzlerce küçük zarf ve cam plakayı elden geçirdim. Saatler geçtikten sonra nihayet ona rastladım; duruşmaların başladığı gün çekilen fotoğrafta koyu renk takım elbisesi, beyaz gömleği, burnunun kemerine ilaştirdiği yuvarlak mercekli o bilindik gözlükleriyle tedirgin görünüyordu. Biraz küçümser bir havayla objektife bakan Hartley Shawcross’un arkasından mahkeme salonuna giriyordu. Her iki adam da sanıkları görmek üzereydi.

Nürnberg, 20 Kasım 1945; Shawcross (objektife bakarak) mahkeme salonuna girer, Lauterpacht da onu takip ederken

Lauterpacht'ın başka fotoğraflarını bulmayı umarak pek çok küçük cam plakayı, üstlerindeki ufacık yüzleri taratarak birer birer dikkatle inceledim. O gün mahkeme salonunda o kadar çok insan vardı ki, yaptığım iş bir Bruegel tablosunda tanıdık bir yüzü aramaya benziyordu. En nihayetinde ona tekrar rastladım, Frank'a yakın bir mesafede duruyordu.

Nürnberg Adalet Sarayı, 20 Kasım 1945

Fotoğraf yine duruşmaların ilk gününde mahkeme salonunun üzerindeki balkondan aşağıya bakılarak çekilmişti. Sanıklar fotoğrafın sağ alt köşesindeydi, açık renkli ve bol kesimli takım elbisesi içinde öne doğru eğilen Hermann Göring'in heybetli yapısı göze çarpıyordu. Bu karenin çekilmesini sağlayan açıklığın pervazı açığı girmeden hemen önce, Göring'in solundan altıncı sıraya oturmuş olan Frank'ın hafifçe önüne eğdiği başını görebiliyordum. Frank'ın kucağında duran bir şeye bakarmış gibi görünen Alfred Rosenberg'in yanında oturuyordu.

Fotoğrafın ortasında, her birinin etrafına dokuz on koltuk dizilmiş olan beş tane uzun ahşap masa vardı. İngiliz kovuşturma ekibi soldan ikinci masada oturuyordu. David Maxwell Fyfe, sol tarafta kalıp fotoğrafta görünmese de kürsüden hâkimlere hitap ettiğini bildiğim Sovyet savcının solunda yer alıyordu. Dalgın ve düşünceli biçimde ellerini çenesinin altında kenetlemiş olan Lauterpacht da aynı masanın sonunda görölüyordu. Sanıklara bakan Lauterpacht ile Frank arasında yalnızca birkaç masa ve sandalye vardı.

Frank o gün pek çok konu hakkında endişelenmiş olmalıydı. Malke Buchholz'un da aralarında bulunduğu altmış beş bin Viyanalı Yahudinin Theresienstadt'a sürüldüğü operasyonu yöneten eski Viyana Gauleiter'i Baldur von Schirach ve Alfred Rosenberg'e Brigitte'in ona mektup gönderdiğini söylemişti. Brigitte kocasına Niklas ve diğer çocuklarını karınlarını doyurabilmek için dilenmek üzere sokaklara gönderdiğini yazmıştı.

Frank, "Söyle bana Rosenberg, bütün bu yıkım ve sefaletle lüzum var mıydı?" diye sormuştu, "Tüm bu ırk politikasının manası neydi?"¹⁴

Baldur von Schirach Rosenberg'i kendi ırk politikasının toplu katliama ve savaşa yol açmasını beklemediğini izah ederken duymuştu. Rosenberg, "tek yaptığım barışçıl bir çözüm aramaktı," demişti.

118

Frank savunmasını ikinci gün, Lauterpacht'ın gözleri önünde yapmıştı. Tıpkı diğer sanıklar gibi, ona da "suçlu" ya da "suçsuz" ol-

¹⁴ "Söyle bana Rosenberg": Gustave Gilbert, *Nuremberg Diary* (New York: Farrar, Straus, 1947), 42.

mak üzere iki seçenek sunulmuştu. Ondan önce konuşan beş kişi "suçsuz" olduklarını iddia etmeyi seçmişti.

İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence gırtlaktan gelen derin bir sesle, "Hans Frank" diyerek bu Alman hukuk adamını ayağa kalkmaya davet etmişti. O gün mahkemede bulunan Amerikalı savaş muhabiri Martha Gellhorn, Frank'ın "küçük aciz suratını", "ufacık sivri burnunu" çevreleyen pembe yanaklarını ve "parlak siyah saçlarını" görünce hayrete düşmüştü.¹⁵ Frank'ın boş bir restorandaki garsonu andıran sabırlı bir havası olduğunu, her yanı seğiren çılgın Rudolf Hess'e kıyasla soğukkanlı göründüğünü düşünmüştü.

Frank'ın koyu renk gözlükleri dünyayı, belki de duygu belirtisi göstermiş olan gözlerinden uzak tutmuştu. Sanıklara sunulan iki seçeneğin artılarını ve eksilerini tartacak, suçunun kanıtı niteliğindeki otuz sekiz günlüğünün savcılık makamına sunduğu fırsatları enine boyuna düşünecek epey zamanı olmuştu. Bir dereceye kadar sorumlu olduğunu, belki de sadece kendisini diğer sanıklardan ayırabilecek kadarını açıklamayı düşünmüşse de, bunu belli etmeyecekti.

"Suçsuz olduğumu beyan ederim," demişti.¹⁶ Bu doğrultuda konuşmuş, ardından kaçıışı mümkün olmayan o banka geri oturmuştu. Bir fotoğrafını buldum, eldivenli elini sanık kürsüsünün korkuluğuna koymuş, ceketini iliklemiş, mağrur bir tavırla dimdik ayakta durup hâkimlere emin gözlerle bakıyor, bir savunma avukatı ise merakla onu izliyordu.

Sanıkların hiçbiri "suçlu" seçeneğini tercih etmemişti. Hepsi genel olarak terbiyeli davransalar da, Göring'in hâkimlere seslenmek için aniden ayağa kalkmasıyla bir hadise yaşanmıştı. Hâkim Lawrence buna derhal sert biçimde müdahale etmiş, ona oturup sessiz olmasını söylemişti. Göring de bu talimata direnmemiş, mahkeme gücün sessizce el değiştirdiğini gösteren bir ana sahne olmuştu. Ardından Robert Jackson iddia makamı adına davayı başlatmaya çağılmıştı.

Jackson bir saat boyunca kendisini dünya çapında meşhur eden sözleri sarf etmişti. Lauterpacht hayranlık duyduğu meslek-

¹⁵ "Küçük aciz suratını": Martha Gellhorn, 'The Paths of Glory', *The Face of War* (Atlantic Monthly Press, 1994), 203 içinde.

¹⁶ "Suçsuz olduğumu beyan ederim": *Trial of the Major War Criminals*, 2:97.

"Suçsuz olduğumu beyan ederim," Hans Frank, 21 Kasım 1945

taşının hemen arkasında oturmuş, Jackson'ın kâğıt ve kalemlerini düzgünce dizdiği ahşap kürsünün basamaklarını tırmanışını seyretmişti. Bu Amerikalıyı başka bir açıdan, Alman savunma vekillerinin oturduğu sıranın arkasından izleyen Frank, davanın baş mimarının yüz hatlarını inceleyebilmişti.

Jackson konuşmasına, "tarihin dünya barışına karşı suçlara ilişkin ilk davasını açma ayrıcalığı, son derece ciddi bir sorumluluğu beraberinde getirmektedir," diyerek başlamıştı.¹⁷ Her kelimesini özenle seçerek davanın önemini vurgulamıştı. Savaşın galiplerinin âlicenaplığından, mağlupların sorumluluklarından, ayıplanacak ve cezalandırılacak olan hesaplı, kötücül, feci suçlardan bahsetmişti. Medeniyet bunların göz ardı edilmesine müsamaha göstermeyecekti, ayrıca bu suçlar asla tekrarlanmamalıydı. Jackson, "zaferin coşkusuyla dolan ve ezayla yaralanan dört büyük ulusun intikam arzusuna gem vurması ve tutsak ettiği düşmanlarını kendi rızasıyla yargıya teslim etmesi, iktidarın mantığa hürmet ettiğini gösteren en mühim örneklerden biridir," demişti.¹⁸

Sakin ve temkinli bir dille konuşan Jackson mahkeme salonundaki o uzun anın eşsiz atmosferini etkisi altına almış, pekiştirmiş ve ilerlemeye yönelik tatbiki bir yöntem sunmuştu. Evet, "en büyük tehdidin üstesinden gelebilmek için uluslararası hukuktan istifade etmek üzere" kurulan bu mahkemenin "yeni ve deneysel" olduğunu kabul ediyordu. Ancak mahkemenin zaten tatbiki olması, anlaşılabilir hukuk kuramlarının savunulacağı bir yer olmaması ve "küçük insanların işlediği adi suçların cezalandırılmasıyla" kesinlikle ilgilenmemesi planlanmıştı. Zira sanıklar çok büyük bir güce sahip olup, bu gücü "dünyada el değmemiş yuva bırakmayan fenalıkları başlatmak" için kullanan adamlardı.

Jackson sanıkların "Cermenlere özgü titizlik tutkusundan", eylemlerini yazılı olarak kaydetme eğiliminden de söz etmişti. Milli gruplara ve Yahudilere yapılan muameleyi, "sayısız insanın acımasızca toplu olarak katledilişini" ve "insanlığa karşı suçlar" komisyonunu tasvir etmişti. Bunlar, 1941 yılında New York'ta ve bundan dört yıl sonra Cranmer Caddesindeki evin bahçesinde Lauterpacht'la müzakere ettiği fikirlerdi. Lemkin'in onu uluslararası kanunsuzluğa karşı "hukukun üstünlüğü" çağrısında bulunur-

¹⁷ "Tarihin dünya barışına": A.g.e., 98.

¹⁸ "Zaferin coşkusuyla dolan": A.g.e., 99.

ken dinlediği 1941 Eylülünde Indianapolis'te gündeme getirdiği temalar da bunlardı.

Sonra Jackson konuyu, adından bahsedilince silkelenip kendine gelmiş gibi görünen Hans Frank'a getirmişti. "Utançla söylüyorum ki kendisi bir hukukçudur," demiş, Frank'ın aynı zamanda Nürnberg yasalarının hazırlanmasına yardımcı olduğunu da eklemişti. Ardından Frank'ın günlüklerini takdim eden Jackson, onun şahsi düşünceleri ve kamuoyu önündeki konuşmalarının gündelik kayıtlarından kolayca faydalanarak bu günlüklerin duruşmalar-da oynayacağı merkezi role ilk değinen kişi olmuştu. Frank 1940 yılında, "bütün asalakları ve Yahudileri bir yıl içinde bertaraf edemem," demişti. Bundan bir sene sonra ise bir milyonu aşkın Lehi Reich'a gönderdiğini gururla anlatmıştı. 1944 kadar yakın bir tarihte, Sovyetler Kraków'a yaklaşırken dahi davasından vazgeçmemiş, Yahudilerin "ortadan kaldırılması gereken bir ırk" olduğunu beyan etmişti.¹⁹ Bu günlükler, kazılacak olan bir altın madeniydi. Frank sözlerinin ne şekilde kullanılacağını anlayınca korkmuşsa da, bu korkusunu dışarı yansıtmamıştı.

Kanıtların bu denli bol olması, Jackson'ın konuşmasını basit bir ricayla sona erdirmesine olanak sağlamıştı. Bu dava, "hukukun inzibatını devlet adamlarına uygulama çabasıydı" ve ne kadar faydalı olacağı, yeni kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatının barışa ve hukukun üstünlüğüne atılan ilk adım olacağını öngördüğü üzere kanunsuzluğa son verme kabiliyetiyle ölçülecekti. Jackson hâkimlere "şikayetçi olan asıl tarafın" yine de Müttefikler değil, "medeniyetin" kendisi olduğunu söylemişti, çünkü sanıklar her kıtada nefreti ve şiddeti körükleyerek Alman halkını öylesine "acınacak hale" düşürmüştü ki, tek umutları uluslararası hukukun ahlaktan sapmasıydı. Hâkimler "uluslararası hukukun gücünün" "barıştan tarafa olduğunu" açıkça göstermeliydi, böylece "tüm ülkelerdeki iyi niyetli kadın ve erkekler 'müsaadesini istemeden kimsenin, hukukun çatısı altında yaşamaya'" bırakılabilirdi. Lauterpacht, Rudyard Kipling'in çok güçlü bir İngiliz asilzadesini hukukun getirdiği sınırlamalara tâbi kılmak için 1689 yılında verilen mücadeleyi hatırlattığı "Şu Eski Mesele"²⁰ adlı şiirinden alıntılanan bu dizeleri biliyordu.

¹⁹ "Ortadan kaldırılması gereken: A.g.e., 120.

²⁰ "Tüm ülkelerdeki iyi niyetli": Rudyard Kipling, 'The Old Issue', *Collected Po-*

Jackson konuşurken Lauterpacht hiçbir duygu belirtisi göstermemişti. Pragmatik, metanetli ve sabırlıydı. Jackson ise tarihe geçecek olağanüstü bir performans sergilemişti; Lauterpacht, Rachel'a onun "büyük bir şahsi zafer" kazandığını söyleyecekti.²¹ Ayrıca ettikleri zulmün anlatılışını dinlemek zorunda kalan Frank'ın ve diğer sanıkların yüz ifadelerini izlemekten zevk almıştı. Jackson sözünü bitirir bitirmez Lauterpacht yanına gidip elini sıkmış, "uzunca bir an" onunla temasta bulunmuştu. Yine de Jackson'ın konuşurken ihmal ettiği en az bir husus kalmıştı; Lemkin'in mayısta ve iddianamenin tamamlandığı ekim ayında verdiği tüm desteğe rağmen, Jackson "soykırım" sözcüğünü kullanmamıştı.

119

Lauterpacht davanın üçüncü gününde Cambridge'e dönüp ders vermeye devam etmek için Nürnberg'den ayrılmıştı. Hükümetin bazı işleri için Londra'da bulunması gereken Shawcross'la birlikte ülkeye dönmüş, bu nedenle İngilizlerin yapacağı açılış konuşması 4 Aralık tarihine ertelenmişti. Shawcross yardımcısı Maxwell Fyfe'nin ilk İngiliz konuşmacı olmasını istememişti.

Lauterpacht'ın eve dönüş yolculuğu kötü hava koşulları yüzünden uzamıştı. Küçük uçakları Croydon Havalimanına indiğinde hastalanmış gibi hissetmişti. Hiçbir zaman iyi uyuyamayan Lauterpacht mahkemede dinlemiş olduğu detaylar aklından çıkmadığı için geceleri her zamankinden çok daha zor geçirmişti. Frank'ın günlüklerine yazdığı sözleri, Lwów'daki ailesiyle ilgili korkularını ve belirsizliği, onları İngiltere'ye taşınmaya ikna edememiş olmasının getirdiği başarısızlık ve sorumluluk duygusunu zihninden atamamıştı. Bu kişisel kaygıları, Shawcross'un hukuk konusunda zayıf kalan kötü tasarlanmış açılış konuşmasının niteliksizliğiyle alâkalı mesleki şüpheleriyle birleşince iyice artmıştı.²²

Jackson'ın güçlü konuşmasının ardından İngilizlerin çıtayı yükseltmek zorunda kalacağını önce Rachel'a, sonra da bizzat Shawcross'a söylemişti, ancak başsavcı konuşma taslağının bü-

ems of Rudyard Kipling (Wordsworth Poetry Library, 1994), 307–9 içinde.

²¹ "Büyük bir şahsi zafer": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 277.

²² Bu kişisel kaygıları: *A.g.e.*, 276.

yük bir kısmını hâlihazırda yazmış olduğundan bu pek kolay bir iş değildi. Shawcross, Lauterpacht'a geri çeviremeyeceği bir teklifte bulunup ondan taslağı düzeltmesini rica etmişti. Doktorunun dinlenmesi yönündeki talimatını kulak arkası eden Lauterpacht, bireylerin korunması ve insanlığa karşı suçlarla ilgili fikirlerini yayma fırsatını bulduğu bu göreve tam bir haftasını ayırmıştı. Taslağı kendi eliyle yazdıktan sonra metni vefakâr sekreteri Bayan Lyons'a vermiş, o da Lauterpacht'ın gözden geçirmesi için bir müsveddesini daktilo etmişti. Taslağın otuz sayfa uzunluğundaki son hali Shawcross'un makamı tarafından teslim alınmak üzere trenle Cambridge'ten Londra'daki Liverpool Street İstasyonuna gönderilmişti.

Eli babasının el yazısıyla yazdığı özgün taslağı saklamıştı. Bu sayede Lauterpacht'ın ona Shawcross tarafından tahsis edilen ana konuyu, yani Almanya'nın savaşa başvurmasını nasıl ele aldığını okuyabildim.²³ Lauterpacht taslağa çeki düzen vermiş, ardından çok daha büyük bir tutku duyduğu konuyla, diğer bir deyişle, bireylerin haklarıyla ilgili argümanlarını sunmuştu. Metni birkaç ay önce yayımlamış olduğu *Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi*nde ortaya koyduğu fikirlerden yararlanarak hazırladığı aşikârdı. Bu eserinde düşüncesinin özü tek bir cümlede özetlemişti: "Milletler topluluğu, insan hakları bir devlet tarafından insanoğlunun ahlak anlayışını sarsmayı amaçlar şekilde saygısızca ihlal edildiği zaman müdahalede bulunma hakkını geçmişte de talep etmiş ve başarıyla kullanmıştır."²⁴

Hâkimler bu sözlerle "insan haklarını" korumak için Müttefiklerin askeri güç kullanma hakkına sahip olduğuna hükmetmeye çağrılmıştı. Kimi zaman "insani müdahale" olarak anılan bu argüman o zamanlar tartışmalı bir konuydu –ki günümüzde hâlâ öyledir. Aslına bakılırsa Lauterpacht'ın orijinal elyazması taslağını ilk gördüğüm gün Başkan Obama ve İngiltere Başbakanı David Cameron ABD Kongresini ve İngiliz Parlamentosunu Suriye'ye yapılan askeri müdahalenin yüz binlerce insanın haklarını korumayı hedeflediğine ve hukuken gerekçeli olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Başarısızca

²³ Okuyabildim: Kaydı mevcuttur.

²⁴ "Milletler topluluğu": Hersch Lauterpacht, 'Draft Nuremberg Speeches', *Cambridge Journal of International and Comparative Law* 1, sayı 1 (2012): 48-49.

sundukları argümanlar Lauterpacht'ın ileri sürmüş olduğu fikir-
lere dayanıyor, diğer devletlere koruyucu sıfatıyla harekete geçme
hakkı tanıyacak kadar korkunç bir eylem olan insanlığa karşı suç
mefhumuyla yansıtılıyordu. Lauterpacht mevcut ve köklü kuralları
geliştirmekten başka bir şey yapmadığını öne sürmüştü. 1945'teki
iddialı argümanını ise akademisyen olarak değil, avukat olarak sun-
muştu.

Lauterpacht'ın hazırladığı taslakta soykırımdan, Nazilerden,
bir grup olarak Almanlardan, Yahudilere, Lehlere ya da diğer her-
hangi bir guba karşı işlenen suçlardan bahsedilmemişti. Lauter-
pacht sırtını ister mağdura, ister faile ait olsun grup kimliğinin
hukuktaki yerine yaslamıştı. Peki, neden bu yaklaşımı seçmişti?
Bunu hiçbir zaman tam olarak açıklamamışsa da, ben bu tercihi-
nin Lemberg'de kurulan barikatlarda yaşadığı deneyimle, bir gru-
bun diğer bir gruba nasıl düşman olduğuna dair gözlemiyle alâ-
kalı olduğunu düşünmüştüm. Lauterpacht bazı grupları hukuken
koruma arzusunun –Polonyalı Azınlıklar Antlaşmasıyla görüldü-
ğü gibi– bir anda nasıl geri tepebildiğini sonraları kendi gözleriyle
görmüştü. Başarısızca hazırlanan yasalar istenmeyen sonuçlar
doğurabiliyor, önlemeyi amaçladıkları suçlara yol açabiliyordu.
Lauterpacht'ın kabileciliğin kudretini pekiştirmek değil, sınırlan-
dırmak için her bireyin ait olduğu gruba bakılmaksızın korunma-
sını sağlama isteğiyle şekillenen görüşüne içgüdüsel bir sempati
duyuyordum. Lauterpacht grup yerine bireye odaklanarak grup-
lararası çatışmanın gücünü hafifletmek istemişti. Bu, rasyonel ve
Aydınlanmacı olmanın yanı sıra, idealist bir de görüştü.

Bu argümanın en güçlü karşı savını ortaya koyan ise Lemkin
olmuştu. Lemkin kişisel haklara karşı çıkmasa da, bireylere fazla-
sıyla odaklanmanın naiflik olduğuna, çatışma ve şiddet gerçeği-
nin bu kavramla göz ardı edildiğine inanmıştı; ona göre bireyler
şahsi niteliklerinden ötürü değil, belirli bir grubun üyesi oldukla-
rı için hedef alınıyordu. Lemkin'e göre hukuk –hedef alınmış be-
lirli gruplara mensup olan– belirli bireylerin niçin öldürüldüğü-
nü açıklayan unsurları, esas amacı ve gerçek niyeti yansıtmalıydı.
Lemkin uygulanabilir yaklaşımın gruplara odaklanmak olduğunu
düşünüyordu.

Lauterpacht ve Lemkin ortak kökenlerine ve etkili bir yakla-
şım geliştirme arzularına rağmen, şu önemli soruya önerdikleri

çözümlerde ayrıışmıştı: Hukuk toplu katliamın önlenmesine nasıl fayda sağlayabilirdi? Lauterpacht bireyin korunması gerektiğini söylemişti. Lemkin ise grubun himaye edilmesi gerektiğini belirtmişti.

120

Lauterpacht, Shawcross için hazırlayıp soykırım ve gruplar konusunda sessiz kaldığı konuşma taslağını tamamlamış, 29 Kasım tarihinde Londra'ya göndermişti. Hava kararırken Trinity Kolejinin Kardeşlik Salonuna yürüyüp orada bir kadeh Porto şarabı içerek tek başına mütevazı bir kutlama yapmıştı.¹ Ertesi gün Shawcross ona nazikçe bir teşekkür notu yollamıştı.

Shawcross İngilizlerin açılış konuşmasını yapmak üzere Lauterpacht'ı yanına almadan Nürnberg'e dönmüştü. Başsavcı 4 Aralıkta toplama kamplarıyla ilgili içler acısı filmlerden ilkinin gösteriminden hemen sonra hâkimler makamına seslenmiş, söz konusu film mahkemede bulunan pek çok insanı kahretmişti. Bu grenli filmin korkunç içeriği, Shawcross'un Nazilerin Avrupa çapındaki saldırganca eylemlerini aktarırken metodik olarak takındığı sakın tavrı güçlendirmişti. Shawcross bu eylemleri anlatmaya 1939 yılında Polonya'yla başlamış, Belçika, Hollanda, Fransa ve Lüksemburg'un 1940 senesindeki haliyle devam etmiş ve son olarak 1941 yılında Rusya'ya, yani Barbarossa Harekâtına değinmişti.

Shawcross'un hukuki argümanları büyük ölçüde Lauterpacht'ın hazırladığı taslağa dayanıyordu.² Konuşma metninin büyük bölümünde insanlık suçlarının eskiden beri varolageldiğini ve "milletler topluluğunun" "insan hakları bir devlet tarafından insanoğlunun ahlak anlayışını sarsmayı amaçlar şekilde saygısızca ihlal edildiği zaman müdahalede bulunma hakkını" uzun zamandır savunduğunu göstermek için bu Cambridgeli akademisyenin sözleri kullanılmıştı. Konuşmanın on beş matbu sayfa uzunluğundaki bu kısmının on iki sayfası Lauterpacht tarafından yazılmıştı. Shawcross insanlığa karşı suçlar ve bireylerin hakları konusunda Lauterpacht'ın söylediklerini aynen tekrar

¹ Hava kararırken: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 276.

² Shawcross'un hukuki argümanları: *A.g.e.*

etmiş, hâkimlerin egemen güçlere diledikleri gibi davranmanın yanı sıra kendi vatandaşlarını öldürme, sakatlama ve onlara iş-kence etme hakkını tanıyan geleneği bir kenara itmesi gerektiğini şiddetle savunmuştu.

Sanıkların bir devlet uluslararası hukuk çerçevesinde suç işleyemeyeceği için o devlete hizmet eden bireylerin de suçlanamayacağını ileri sürmesini bekleyen Lauterpacht, Shawcross'a bu argümanları önceden çürütmesini salık vermişti. Shawcross hâkimler makamına bir devletin de suçlu olabileceğini, dolayısıyla söz konusu devletin işlediği suçlara "bireylere uygulananlardan çok daha katı ve etkili" yöntemlerle son vermek zorunda olduklarını söylemişti. Ona göre böylesi bir devletin namına hareket eden bireyler "doğrudan sorumluydu" ve onlara cezalar yağdırılmalıydı. Bunları söylerken gözünü Göring, Speer ve Frank'a dikmişti.

Shawcross'un sunduğu argümanın özü Lauterpacht'a aitti. İngiliz Başsavcı hâkimlerin huzurunda ve davanın ardından sıkça tekrarlanacak olan o ifadeyi kullanarak, "devlet soyut bir varlık değildir," beyanında bulunmuştu. "Devletin hak ve görevleri, aynı zamanda insanların hak ve görevleridir," demiş, bu minvalde "devletin manevi kişiliğinin arkasına saklanarak dokunulmazlığın peşine düşmemesi" gereken siyasetçilerin eylemlerinin devletin eylemlerinin de temsil ettiğini belirtmişti. Bunlar, bireysel sorumluluğa ilişkin fikirleri benimseyen, "temel insan haklarını" ve "insanın asli görevlerini" yeni uluslararası sistemin merkezine koyan radikal sözlerdi. Shawcross sözlerini, eğer bu bir yenilikse savunulacak bir yeniliktir, diyerek noktalamıştı.

Lauterpacht'ın rehberliğiyle hareket eden Shawcross soykırımdan hiç bahsetmemişti. Başsavcı Nürnberg'de konuşma yaparken, Lauterpacht Cambridge'te davanın bireylerin himayesinin vurgulanması açısından oynayacağı rolle ilgili bir konferans vermişti. Konferansın ardından Trinity Hall akademisyenlerinden T. Ellis Lewis ona "kusursuz performansı" için bir tebrik notu göndermiş, "zihninden ve gönlünden gelen sarsılmaz bir inançla, branşına hâkim bir hukukçudan beklenecek kadar hakça konuş-tun," yazmıştı.³

³ "Zihninden ve gönlünden gelen": *A.g.e.*, 278.

Duruşmaların başladığı hafta boyunca hâkimlere yeni hukuki argümanlar ve eşi benzeri görülmemiş, dehşet verici kanıtlar sunulmuştu. Frank'ın günlükleri gibi belgelere ilaveten grotesk nesneler –dövmeli insan derisi, küçültülmüş bir kafa– sergilenmiş, mahkeme salonuna asılan büyük beyaz perdede filmler gösterilmişti. Bu kısa filmlerden birinde Hitler'in görünmesi, sanıklar arasında karmaşa yaratmıştı. Ribbentrop'un "Onun kişiliğinin müthiş gücünü hissetmiyor musunuz? İnsanların aklını başından nasıl aldığı görmüyor musunuz?" diye sorduğu duyulmuştu. Hitler'in kişiliğinin kuvvetli yanı, "erschütternd," yani ezici olmasıydı.⁴

Diğer filmler, özellikle Avrupa'nın dört bir yanındaki kamp ve gettolarda çekilen sahneler daha sakın tepkilerle karşılanmıştı. *The New Yorker* dergisinde bildirildiğine göre, Varşova'da pogrom katılan bir Alman askerinin çekmiş olduğu gizli filmlerden biri, "Polonya'nın Nazi Genel Valisi Frank'a ait günlüklerden okunan metinlere" varan materyaller eşliğinde sunulmuştu.⁵ Sözlerinin ve bu görüntülerin bir arada sunulması, Frank'ın Varşova'daki eylemlerinin yahut günlüklerini imha etmeme kararının ne kadar akıllıca olduğunu düşünmesine neden olmuş muydu? Hitler'in Varşova'nın "yerle bir edilmesi" yönündeki emrini anımsamış mıydı? "Alevlerle taçlanan" Varşova mucizesini anlatıp kendini övmek için Führer'e yolladığı –ve sonradan Sovyetlerin ele geçirdiği– telgrafı hatırlamış mıydı? SS Generali Jürgen Stroop'un gettonun yıkılmasıyla ilgili olarak Frank'a hazırlamış olduğu derli toplu rapor ya da Curzio Malaparte ile birlikte Varşova gettosuna yaptığı ziyaret zihninde canlanmış mıydı? Peki, ya hükmü son bulana dek sakladığı amatör filmde gülümseyen o kırmızı elbiseli kızı düşünmüş müydü?

Frank bu tür derin düşüncelere dalmışsa bile yüzünden hiçbir şey okunmuyordu. Gözlerini koyu renkli gözlüklerinin ardına gizleyen Frank, ara sıra sergilediği "zoraki dikkat" refleksi haricinde

⁴ "Onun kişiliğinin müthiş gücünü": Gilbert, *Nuremberg Diary*, 66; ayrıca bkz. John J. Michalczyk, *Filming the End of the Holocaust: Allied Documentaries, Nuremberg, and the Liberation of the Concentration Camps* (Bloomsbury, 2014), 96.

⁵ "Polonya'nın Nazi Genel Valisi Frank'a ait": Janet Flanner, 'Letter from Nuremberg', *New Yorker*, 5 Ocak 1946, Drutman, *Janet Flanner's World*, 46–48 içinde.

hiçbir duygu belirtisi göstermemişti.⁶ Görünüşe bakılırsa bunun sebebi utanç duyması değil, hukuki argümanlara odaklanıp gösterilen filmlere itiraz ettiği ve tepki gösterdiği notları durmaksızın hazırlamış olmasıydı. Frank'ın avukatı Seidl, hâkimlere Varşova'da çekilen filmin çok daha karmaşık bir hikâyeyi tek bir yönden anlattığını söyleyip Frank'a derhal cevap verme hakkı verilmesini istemişti, ancak bu isteği reddedilmişti. Frank'a hâkimlere seslenme şansı verilecekti, fakat henüz vakti gelmemişti.

Bu filmleri gazetecilerin yanı sıra, salonun halka açık olan kısmında oturan müşahitler de izlemişti. Davayı görüldüğü süre boyunca takip eden tanınmış ziyaretçiler arasında eski New York belediye başkanı Fiorello La Guardia, Evelyn Waugh ve John Dos Passos gibi yazarlar, akademisyenler, askeri yetkililer ve hatta aktörler de bulunmuştu. Ziyaretçiler medyada yer bulan günlük makalelerle mahkemeye çekilmiş, "süslü püslü kıyafetleri" içinde son derece şaşıaalı görünen Hermann Göring'in "tiyatral erkesini" görebilmek umuduyla duruşmalara katılmıştı.⁷ Hâkim ve savcılarının birkaç akrabası da halka açık kısımda oturmuş, bunlardan biri mahkemeye başkanlık eden İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence'ın yirmi bir yaşındaki kızı Enid Lawrence olmuştu.

122

Evlendikten sonra Leydi Dundas olan ve Robby lakabıyla anılan Enid Lawrence beni Kensington'daki huzurlu ve düzenli daire-sinde çay içmeye davet etmişti. Kendisi davanın ilk günlerini ilk ağızdan dinleyebileceğim pek az insandan biriydi. Britanya Savaşı kahramanlarından birinin dulü olan Enid⁸ 1945 Aralık ayında, anne ve babasının yanında kalırken Nürnberg'e gerçekleştirdiği ilk ziyareti biraz bıkkın bir tavırla anlatsa da net olarak hatırlı-yordu. Olanları kurşun kalemle kaydettiği küçük bir cep günlüğü tutmuştu ve şimdi onu hafızasını tazelemek için kullanıyordu.

⁶ "Zoraki dikkat": Janet Flanner, 'Letter from Nuremberg', *New Yorker*, 17 Aralık 1945, Drutman, *Janet Flanner's World*, 99 içinde.

⁷ Ziyaretçiler medyada yer bulan: *A.g.e.*, 98.

⁸ Britanya Savaşı kahramanlarından birinin dulü: Sir Hugh Dundas 22 Temmuz 1920'de doğmuş, 10 Temmuz 1995'te ölmüştür.

Robby Nürnberg'e resmi işler için seyahat ettiğini, zira savaş esnasında ve çift taraflı ajanların görevine son verildikten sonra Müttefikler için çalıştığını izah etti. Wehrmacht harekâtlarını yürüten amirlerden biriyle, sanık Alfred Jodl'la görüşmek için Nürnberg'e gitmişti. Jodl'un işbirliği yapmaya oldukça istekli "yeterince kibar, küçük bir adam" olduğunu söyledi. Görüştüğü genç kadının mahkeme başkanının kızı olduğuna ya da boş zamanını Nürnberg Adalet Sarayını gezerek geçirdiğine dair hiçbir fikri yoktu.

Robby, soykırım ve insanlığa karşı suçlarla alâkalı teolojik münakaşalar ile grupların ve bireylerin korunması arasındaki ince ayrımlara pek az ilgi duyan, hırs veya ideolojiyle yozlaşmamış "açık sözlü bir adam" olan babasına hayranlık duyuyordu. Lawrence, Other Club adlı özel yemekli toplantı grubuna tıpkı kendisi gibi mensup olan Winston Churchill'in ısrarıyla görevlendirilmişti. Ona göre, bu iş hukuku gerçeklere tatbik edip bunu adilane şekilde ve ivedilikle yapmaktan ibaretti. Lawrence altı ay içinde eve dönmeyi ummuştı.

Robby babasının mahkeme başkanlığına şans eseri getirildiğini, çünkü herkesten kabul gören tek yargıcın o olduğunu da ekledi. "Ruslar Amerikalıları istemedi, Amerikalılar Rusları ve Fransızları istemedi, Fransızlar da Rusları istemedi," dedi. Babası, dava hakkında bir kitap yazan Amerikalı hâkim Biddle⁹ yahut davadan yetmiş yıl sonra yayımlanan bir günlük tutan Fransız hâkim Falco'nun¹⁰ aksine duruşmalarla ilgili hiçbir şey yazmamış, hiçbir ayrıntıya girmemişti.

Robby sertçe, "babam Biddle'ın günlük tutmasını tasvip etmiyordu," dedi. Ona göre, hâkimler arasında alınan gizli kararlar, gizli kalmalıydı.

Diğer hâkimlerle de tanış olmuştu. Ona General Nikitchenko'nun nasıl biri olduğunu sordum. "Moskova'nın kontrolündeydi," diye yanıt verdi. Arada sırada beraber dansa gittiği diğer Rus hâkimin, yani Yarbay Volchkov'un "daha insancıl" olduğunu söyledi. Volchkov ona Rusça nasıl "seni seviyorum" denileceğini öğretmişti (Robby'nin babası davadan sonra Volchkov'la irtibat-

⁹ Babası, dava hakkında bir kitap yazan: Biddle, *In Brief Authority*.

¹⁰ Davadan yetmiş yıl sonra yayımlanan: Falco, *Juge à Nuremberg*.

ta kalmıştı, fakat bir gün mektuplaşmaları aniden kesilmişti ve Dışişleri Bakanlığı Lawrence'a ondan uzak durmasını tavsiye etmişti.) Donnedieu ise yaşlıydı ve "yanına yaklaşılmaması neredeyse imkânsızdı." Babası diğer Fransız hâkim Falco'yla çok daha yakındı; ikisi davadan sonra yakın arkadaş olmuşlardı. Ayrıca babasının tahsilli ve "tipik bir Ivy Ligi Amerikalısı" olan Biddle'ı da sevdiğini belirtti.

Robby'nin en fazla hayranlık duyduğu savcı ise Maxwell Fyfe olmuştu, zira işine tutkuyla bağlı bir hukukçu olan ve dava süreci boyunca mahkeme salonunda mevcut bulunan Fyfe "herkesin üzerindeydi." Bunun bütün bir yıl boyunca Nürnberg'de kalan Jackson'ın aksine, önemli anlarda duruşmalara uğrayıp genellikle ortalarda görünmeyen Shawcross'a atılan bir taş olduğunu düşündüm. Robby daha fazlasını söylemekten çekindi, oysa iyi bir avukat olmasına karşın, çoğu kişinin kibirli ve kendini beğenmiş bulduğu Shawcross'tan pek hoşlanmadığını ifade eden ilk insan o değildi.

Robby aralık ayının başında 600 numaralı mahkeme salonunda beş gün geçirmişti. Burası İngiltere'deki mahkeme salonlarından daha genişti ve çevirilerin kulaklık vasıtasıyla aktarılması ortama bir yenilik getirmişti. Salondaki manzara son derece erildi—tüm hâkimler, tüm sanıklar ve bütün savcılar erkekti. Yalnızca kâtip ve tercümanlar (sapsarı uzun saçlı bir tercüman, hâkimler arasında "ateşli saman yığını" diye anılıyordu) ile birkaç gazeteci ve yazar kadındı.

Robby zanlıların "unutulmaz bir ekip" teşkil ettiğini anımsıyordu. Ona göre, Göring öne çıkıyordu; çünkü tam bir lider olarak "öne çıkmaya çabalıyordu." Yüzünü sürekli tuhaf biçimde oynatarak "engarip" davranışları sergileyen Hess "hemen göze çarpıyordu." Kaltenbrunner'in "epey gaddar görünen uzun ince bir yüzü" vardı. Jodl "hoş görünüyor", onun üstü Wilhelm Keitel ise "bir askere, bir generale benziyordu." Franz von Papen "çok yakışıklıydı." Ribbentrop isminin tanınırılığı sebebiyle Londra basınında geniş yer bulmuştu. Hjalmar Schacht "seçkin ve tertipliydi." Peki, Albert Speer? Sabırlı ve kontrollü duruşundan ötürü "tek kelimeyle olağanüstüydü." Ya Streicher? Robby Dundas bu sorumu "kesinlikle berbat" diye yanıtladıktan sonra, "berbat görünüyordu; onunla alâkalı her şey berbatı," dedi.

Peki, ya Frank? Evet, koyu renkli gözlükleriyle Hans Frank'ı hatırlıyordu. Onun kendi içine kapanmış önemsiz biri gibi göründüğünü söyledi. Ardından bana İngiliz gazetelerinin karikatürist David Low'un çizmiş olduğu korkunç bir karikatürünü o sıralar yayımladığını hatırlattı.¹¹ "Var olan en iğrenç kişi' ödülü hakkındaki görüşler farklılık gösterebilir," yazan Low, kendini hiç tereddüt etmeden "Varşova kasabı" Frank'a oy vermeye mecbur hissetmişti. Sürekli olarak dudağını bükmesi ve sessizce homurdanması bir araya gelerek Frank'a bu karikatüristin oyunu kazandırmıştı.

Robby birdenbire, "Frank şu sürekli ağlayan adam mıydı?" diye sorunca, başkalarının da Frank'ın gözyaşı döktüğünden söz ettiğini anımsadım. Evet, dedim. Hitler hakkında gösterilen bir film Ribbentrop ve diğerlerinin durmaksızın ağlamasına neden olduğu gün Robby de mahkemedeydi.

Korku dolu anların hatırası canlılığını korumuştı. Robby, "insan derisinden abajur şapkası yapan" Dachaulu kadın bir kumandan için sunulan delilleri hatırlıyordu. Konuşurken sanki bu anıyı belleğinden atmaya çalışır gibi başını hafifçe salladı ve sesi duyulamayacak hale gelene kadar kısıldı.

"Orada geçen zamanın büyük bir kısmı çok sıkıcıydı, sonra bir şeyler oluyordu ve korkuyla tepki veriyordum," dedi.

Ardından, "dehşet vericiydi..." diyerek kendini durdurdu.

Stroop'un Frank için hazırlamış olduğu *Varşova Gettosu Artık Yok* başlıklı raporundan okunan bazı kısımlara kulak vermişti.

Frank'ın günlüğünden alıntılanan bölümler yüksek sesle okunurken de halka açık sıralarda oturup bunları dinlemişti. "1.200.000 Yahudiye açlıktan ölmeye mahkûm etmemiz, yaptıklarımızın çok küçük bir kısmını göstermektedir," sözlerini duymuştu.¹²

Buchenwald'daki cesetlerden alındığı söylenen insan derilerini görmüştü. Canlı bedenlere yapılan dövmelerle ilgili konuşmayı da hatırlıyordu.

Kanıtlar Robby Dundas üzerinde muazzam bir etki yaratmış, bu etki aradan yetmiş yıl geçmesine rağmen dinmemişti. Robby

¹¹ David Low'un çizmiş olduğu: David Low, 'Low's Nuremberg Sketchbook No. 3', *Evening Standard*, 14 Aralık 1945, <http://www.cartoons.ac.uk/record/LSE1319>.

¹² "1.200.000 Yahudiye açlıktan ölmeye": *Trial of the Major War Criminals*, 3:551.

hiç beklemediğim bir anda aniden, “Almanlardan tiksiniyorum,” dedi. “Hep tiksindim.” Sonra mahcup yüzünde bir pişmanlık ifadesi belirdi. Neredeyse söylediklerini duyamayacağım kadar kısık bir sesle “çok üzgünüm,” dedi, “yalnızca onları henüz affedemedim.”

123

Peki, Lemkin ne haldeydi? Desteklediği fikirler açısından gayet iyi başlayan davanın ikinci ayı biterken tüm çabaları buharlaşıp yok olmuş gibi görünüyordu. İlk gün Fransız ve Sovyet savcılar soykırımdan bahsetmiş, bu da Lemkin’i bir hayli memnun etmişti. Onların ardından Amerikalılar ve İngilizler konuşmalarını yapmış fakat bu kelimeyi kullanmaktan kaçınmıştı. Lemkin’in korktuğu şey gerçekleşmiş, kasım ve aralık ayları –tam otuz bir duruşma günü– bu sözcük mahkemede söylenmeksizin geçmişti.

Jackson’ın ekibinin Nürnberg’den uzak tuttuğu Lemkin gelişmeleri Washington’dan takip etmişti. Danışman olarak çalışmakta olduğu Savaş Suçları Dairesine ulaşan günlük tutanakları ve soykırımdan bahsedilmeyen haber bültenlerini okumak sinir bozucuydu. Belki de soykırım ithamının Amerikan Yerlileri ve Siyahilerle alâkalı yerel politikalarda yaratabileceği tesirden korkan Güneyli senatörler Jackson’ı ve ekibini bu sözcüğü kullanmaktan vazgeçirmişti.

Jackson’ın ekibi Lemkin’i davadan uzak tutmak için bilfiil adımlar atmıştı. Ekim ayında Londra’da çıkardığı zorluklar ve başına buyruk davranışları göz önüne alındığında bu durum çok da şaşırtıcı değildi. Bunun yerine, Lemkin kabiliyetlerini 1946 yılının Nisan ayında Tokyo’da açılması beklenen başka bir savaş suçu davasının hazırlamakta kullanmaya yönlendirilmişti. Ancak aynı zamanda I. Dünya Savaşı döneminde general rütbesini taşıyıp sonraları Münih’te akademisyenlik yapmaya başlayan, yazar Stefan Zweig’in de tanıdığı Karl Haushofer’in faaliyetlerini araştırma görevi de ona verilmişti. Başkalarının yaşadığı topraklara el koyarak Almanlara daha geniş bir yaşam alanı sağlama sağlamayı amaçlayan *Lebensraum* fikrinin entelektüel temellerini Haushofer’in attığı, Rudolf Hess’inse onun araştırma görevlisi olduğu söyleniyordu. Lemkin Haushofer hakkında kovuşturma açılmasını tavsiye etmişse de, Ja-

ckson söz konusu faaliyetlerin "öğretim ve yazma" ile sınırlı olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştı. Bir süre sonra Haushofer ve karısı intihar ettiğinde bu mesele tartışmalı bir hal almıştı.¹³

Hâkimler makamı 20 Aralık tarihinde Noel tatili için ara vermişti. Donnedieu Paris'in St. Michel Bulvarındaki dairesine dönmüş, Lemkin'den gelen bir mektubu ve *Mihverlerin Hükmü*'nün bir kopyasını kendisini beklerken bulmuştu. 1946 Ocağında Lemkin'in eline geçen cevap mektubu, bu Leh hukukçunun davaya yeniden dâhil olmanın bir yolunu bulma isteğini yeniden körüklemiş olmalıydı. Fransız hâkim onu ayartırcasına, "belki de seni Nürnberg'de görme zevkine nail olurum," yazmıştı. Bu iki adam birbirlerini 1930'lardaki Milletler Cemiyeti toplantılarından beridir tanıyordu. İnce el yazısıyla "mektubunu ve haberini aldığıma çok memnun oldum," diye ekleyen Donnedieu, Lemkin'in mektubunun bu kadar uzun sürede eline geçmesine şaşırılmıştı. Sonra da sanki Lemkin bilmiyormuş gibi, "Uluslararası Askeri Mahkemede hâkim oldum," diyerek sözlerini sürdürmüştü.¹⁴

Bu Fransız, Lemkin'in kitabını "mühim" bir eser olarak görmüş ve takdir etmişti. Kitabın her sayfasını okumadığını, zira sorumluluklarının ona ancak "hızlıca" bir okumaya yetecek zamanı tanıdığını itiraf etmişti. Fakat 9. bölümü okumuştı ve "soykırım" kelimesinin "Mahkemenin dikkatini meşgul eden korkunç suçu" "anlamlı" biçimde tanımlayan bir terim olarak "çok doğru" olduğuna inanıyordu. Lemkin bu sözlerle neşelenmiş olsa da, yazılanların müphemliğini fark edecek kadar zekiydi. Ne de olsa Donnedieu, Frank'ın 1935 yılında Berlin'e gelip kendisini ziyaret etmesine yönelik davetini kabul edebilmiş bir adamdı.

Fransız hâkim sözlerine, "heyhat, en büyük kurban Polonya oldu," diyerek devam etmişti. Bu ifadesi tuhaftı, çünkü Donnedieu kanıtları görmüştü. Polonya elbette kurbanlardan biriydi, ama hâkim *en büyük* kurban derken neyi kastediyordu? Belki de bir Leh olan Lemkin'e kibar davranmaya çalışıyordu. Belki de Lemkin'in Yahudi olduğunu bilmiyordu. Hâkim, Lemkin'i 1933 Ekiminde Madrid'e gitmeyeceğini söyleyerek uyaran Polonya Yüksek Mahke-

¹³ Bir süre sonra: Tusa ve Tusa, *Nuremberg Trial*, 294.

¹⁴ "Uluslararası Askeri Mahkemede": Donnedieu'nün Lemkin'e mektubu, 28 Aralık 1945, kutu 1, dosya 18, Lemkin Koleksiyonu, American Jewish Historical Society.

mesi Hâkiminden bahsederek ona, “dostumuz Rappaport’tan hiç haber aldın mı?” diye sormuştu. (Rappaport savaştan sağ kurtulmuş, *Schindler’in Listesi* adlı filmle daha da ünlenen Amon Göth, Frank’ın meslektaşı Josef Bühler ve Auschwitz Komutanı Rudolf Höss’ün yargılandığı –ve hepsinin ölüme mahkûm edildiği– ceza davalarını yürüten Polonya Ulusal Yüksek Mahkemesine başkan olarak atanmıştı.)¹⁵

Donnedieu “Direniş” katılan damatlarından birini bir yıl önce savaşta kaybettiğinden ve Cenevre’de savaş suçlarıyla ilgili bir kitap yazmakta olan Vespasian Pella ile iletişim içinde olduğundan söz etmişti. Donnedieu’nün mektubu Lemkin’in birkaç ay önce kendi mektubunu yolladığı Londra adresine gönderilmiş ve oradan Washington’a iletilmişti. Ardından Wardman Park Otelinden tutmuş olduğu küçük odasında Lemkin’e ulaşmıştı. Lemkin bu davada soykırıma dikkat çekmek istiyorsa Nürnberg’e gitmesi gerektiğini biliyordu.

124

Eli’ya babasının Lemberg ve Zólkiew’deki anne-baba ve akrabalarının başına gelenleri nasıl ve ne zaman öğrendiğini ilk sorduğumda beni tersleyip bunu bilmediğini söylemişti. “Sanırım babam beni korumak istiyordu, bu yüzden ben de ona hiçbir şey sormadım,” diyerek bu konudan evde asla söz etmediklerini söylemişti. Leon’un ve daha pek çok kişinin tercih ettiği, etraflarındaki kişilerin ise saygı duyduğu bu sessizliğe aşınaydım.

Lauterpachtların Zólkiew’de yaşarken komşu olduğu Clara Kramer ile yaptığım tek bir görüşme, Lauterpacht ve yeğeni Inka’nın yeniden bir araya gelmesini sağlayan beklenmedik olaylar silsilesini doğurmuştu. Zólkiew’de saklandığı dönemde Clara’ya yoldaşlık edenlerden biri, özgürlüğüne kavuştuktan sonra kimlerin sağ kalmış olabileceğini öğrenmek için Lemberg’e giden Bay Melman olmuştu. Bay Melman Yahudi Yardımlaşma Komitesini ziyaret etmiş, oraya Lauterpachtlardan bazıları da dâhil olmak üzere Zólkiew’de

¹⁵ Rappaport savaştan sağ kurtulmuş: *Law Reports of Trials of War Criminals, Selected and Prepared by the UN War Crimes Commission*, sayı 7, 14, http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/law-reports-trials-war-criminals.html.

kiew'de sağ kalan birkaç Yahudinin isminin yer aldığı bir liste bırakmıştı. Bu liste komite bürosunun duvarına asılmış, Inka Alman işgali sırasında sığındığı manastırdan ayrıldıktan sonra tesadüfen bu büroya uğramıştı. Zólkiewlilerin ismini gömüş, Bay Melman'la iletişime geçmiş ve ardından Zólkiew'e gitmişti. Clara Kramer'la orada tanışmıştı.

Clara duygulanarak, "Melman o güzelleri güzeli kızı alıp büroya geri döndü," dedi, "Meryem Ana gibi göz kamaştırıcıydı, gizlendiğim yerden çıktıktan sonraki ilk arkadaşım," diye ekledi. Inka kendisinden üç yaş büyük olan Clara'nın can dostu olmuş, ikisi uzun yıllar "kız kardeşler kadar" yakın kalmıştı. Inka, Clara'ya Cambridge'te ünlü bir profesör olan dayısından, Hersch Lauterpacht adlı o adamdan bahsetmişti. Melmanların ve 1913'te Lemberg'deyken Lauterpacht'la aynı sınıfta öğrenim gören bir diğer Zólkiew felaketzedesi Bay Patrontasch'ın yardımıyla onu bulmaya çalışacaklardı. Melmanlar ve Inka Sovyet işgalindeki Polonya'dan ayrılarak Avusturya'ya gitmiş, yolları Viyana yakınlarındaki bir mülteci kampına düşmüştü. Bay Patrontasch buradayken Lauterpacht'ın Nürnberg davasıyla alakalı olduğunu bir şekilde –zira Clara ne şartlarda olduğunu tam olarak hatırlamıyordu– öğrenmişti. Clara, bunu muhtemelen gazeteden öğrenmiş olabileceğini söyledi. Ardından Bay Patrontasch Bay Melman'a, "Inka'nın dayısı Nürnberg'de ve ben onunla görüşmeye çalışacağım," demişti.

Patrontasch kampın dışında yaşadığından serbestçe seyahat edebiliyordu. Clara onun, "ünlü Profesör Lauterpacht'ı aramayı kabul ettiğini," söyledi. Patrontasch Nürnberg'e yolculuk etmiş, tanklarla korunan Adalet Sarayının giriş kapısının önünde durmuştu. İçeri alınmadığı ve olay çıkarmak istemediği için de beklemişti.

Clara, "onu içeri almamışlar, bu yüzden üç hafta boyunca her gün aynı yerde beklemiş. Kapıdan dışarı çıkan her sivile 'Hersch Lauterpacht, Hersch Lauterpacht' diye fısıldamış," diye ekledi. Artur Patrontasch'ın eylemlerini tarif ederken beden dilini kullanıyor, yumuşak avuçlarını dua eder gibi açıyordu. O kadar kısık bir sesle "Hersch Lauterpacht, Hersch Lauterpacht, Hersch Lauterpacht" diye fısıldıyordu ki söylediklerini zor duyuyordum.

Bir noktada oradan geçenlerden biri bu fısıltıları duymuş ve

kimden bahsedildiğini fark edince Patrontasch'a Lauterpacht'ı tanıdığını söylemek için durmuştu. "Inka dayısını işte böyle bulmuştu." İlk bağlantıyı kurduktan birkaç hafta sonra doğrudan Lauterpacht'la irtibata geçmişti. Clara hangi ay olduğunu hatırlayamasa da, duruşmaların ilk günlerinde onunla iletişime geçtiğini biliyordu. Lauterpacht o yıl sona ermeden hemen önce, yani 1945 Aralığında ailesiyle ilgili bilgi içeren bir telgraf almıştı. Telgrafta herhangi bir ayrıntı belirtilmemiş, fakat ümit vaat edecek kadar bilgi verilmişti. Lauterpacht Filistin'deki Rachel'a yılbaşı gecesi yazdığı mektubunda, "en azından çocuğun hayatta olduğunu umuyorum," diye yazmıştı. Sağ kalan tek akrabasının Inka olduğunu ise 1946 senesinin başlarında öğrenmişti. Aradan birkaç hafta geçmiş, ilkbahar geldiğinde Inka ve Lauterpacht doğrudan birbirleriyle mektuplaşmaya başlamıştı.

Clara benimle başka bir düşüncesini paylaşıp paylaşamayacağını sordu. Fikrini açıklamakta tereddüt ettiğini, çünkü bir İngiliz ile konuştuğunu söyledi.

"Dürüst olmam gerekirse, Almanlardan çok İngilizlerden nefret ettiğim bir an olmuştu," dedi. Ardından özür diledi. Niçin, diye sordum.

"Almanlar bizi öldüreceklerini söyledi ve bunu yapmaya uğraştılar. Sonra, çok daha sonra, bir mülteci kampında kalırken Filistin'e gitmek istedim ama İngilizler buna izin vermedi. Bir süre onlardan da Almanlar kadar nefret ettim," dedi.

Bunun akabinde gülümseyerek görüşlerinin o günden bu güne değiştiğini belirtip, "on yedi yaşındaydım; o yaşta böyle hisler beslemenize izin vardır," diye ekledi.

125

1946 yılının başlarında Frank kendine bir sırdaş bulmuştu. Karısı Brigitte ve metresi Lilly Grau'nun yokluğunda yeni muhatabı Frank'ın akıl ve ruh sağlığına göz kulak olmakla görevlendirilen ABD Ordusu psikoloğu Dr. Gustave Gilbert olmuştu. Gilbert yaptıkları pek çok konuşmayı betimlediği bir günlük tutmuş, dava sona erdikten sonra bu günden uzun alıntılar yayımlamıştı (Bkz. 1947 yılında yayımlanan *Nürnberg Günlüğü*.)

Frank bu psikoloğa güvenmiş, kendini ister kişisel ister mesleki olsun zihnini meşgul eden çoğu meseleyi onunla tartışmaya yetecek kadar rahat hissetmişti. Ona karısından, metresinden, intihardan, Katoliklikten ve Führer'den söz etmişti ("Tek bir adamın bütün bunları soğukkanlılıkla planladığını düşünebiliyor musunuz?") Gerçekçi rüyalarını, hatta ara sıra (Dr. Gilbert'in deyiimiyle) "gece boşalmalarına" sebebiyet veren anlaşılmaz ve şiddet dolu cinsel fantezilerini onunla paylaşmıştı.¹⁶ Gilbert ise başkalarının kendine açıkladığı sırları paylaşmaktan çekinmemişti; Robert Jackson'ın evinde verilen yemekli bir toplantıda Hâkim Biddle'a sanıklar arasında üç tane "homo" bulunduğunu ve bunlardan birinin Frank olduğunu söylemişti.¹⁷

Dr. Gilbert Noel tatili boyunca Frank'ı küçük hücrelerinde rutin olarak ziyaret etmişti. Savcıların bolca faydalandığı günlüklerini imha etmeme kararının savunmasını hazırlamakla meşgul olan eski genel valiye dert olduğu açıktı. Dr. Gilbert da ona, o halde niye onları yok etmedin, diye sormuştu.

Frank Amerikalı psikoloğa, "Bach Oratoryosunu, 'Aziz Matta'nın Tutkusu'nu'...dinledim," diye yanıt vermişti.¹⁸ "İsa'nın sesini duyduğumda bir şeyler bana, 'Ne? Düşmanınla bir maskenin ardından mı yüzleşeceksin? Tanrı'dan gerçekleri saklayamazsın!' der gibiydi. Evet, gerçekler ilk ve son defa ortaya çıkmalı," demişti. Bach'ın bu abidevi eseri Frank tarafından sıklıkla yâd edilmiş, merhamet ve affediciliğe dair mesajıyla ona bir avuntu sunmuştu.

Bu göndermeler beni Londra ve New York'ta, hatta Bach'ın söz konusu eseri bestelediği Liepzig'deki St. Thomas Kilisesinde gerçekleştirilen *Matta'nın Tutkusu* performanslarını izlemeye itti. Frank'ın aklında eserin hangi kısımlarının yer ettiğini, hapishane hücrelerinde bununla nasıl olup da teselli bulunduğunu anlamak istedim. Eserin en bilindik aryası, Petrus'un söylediği "Erbarme dich, Mein Gott, um meiner Zählen willen", yani "Merhamet et ey Tanrım, gözyaşlarımın hatırı için," parçasıydı. Dr. Gilbert Petrus'un bireyin zayıflığı yüzünden ağladığını, tüm insanlık adına konuşarak merhamet dileyip pişmanlığını ifade ettiğini anlamış

¹⁶ Gerçekçi rüyalarını: Gilbert, *Nuremberg Diary*, 22.

¹⁷ Gilbert ise başkalarının: Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 548.

¹⁸ "Aziz Matta'nın Tutkusu'nu": Gilbert, *Nuremberg Diary*, 81-82 (22 Aralık 1945).

olabilirdi. Peki, Frank, Bach'ın niyetini kavramış mıydı? Öyle olsaydı başka bir eseri seçeceği kesindi, zira on yıl önce Berlin'de bireylerin hak sahibi olması fikrine şiddetle karşı çıkmıştı. Şimdiyse bireyin kefareti hakkını desteklemesiyle ünlenen bir müzik eserine sığınmıştı.

Dr. Gilbert, Frank'ın duruşmalar başlamadan önceki günlerde hücrelerinde din değiştirerek Katolik olmasını da gündeme getirmişti. Frank sorumluluk duygusu ve dürüst olmanın gereğiyle ilgili bir şeyler mırıldanmıştı. Bu daha çok bir isteri belirtisi, suçluluk duygusuna verilen bir tepki olamaz mıydı? Frank bu önermeyi yanıtsız bırakmıştı. Amerikalı psikolog, Frank'ta Nazi rejimine karşı olumlu bir duygu kalıntısı sezinlese de, Hitler'e beslediği düşmanlık duygusunu da fark etmişti. Ocak ayının başında Frank'ın avukatı Vatikan'ın kovuşturmayaya yardımcı olup olmadığını ve Frank'ın kiliseyle olan bağını koparmasının gerekli olup olmadığını sormuştu. Bu konu Frank'ı derin düşüncelere sevk etmişti.

Frank kendisini dinleyen Dr. Gilbert'a, "adeta iki ayrı insanım; ben, kendim, yani Frank bir tarafta, Nazi önderi olan diğer Frank ise öbür tarafta," demişti. Dr. Gilbert, Frank oyun mu oynuyor, yoksa dürüst mü davranıyor diye içten içe merak etmişti.

Frank, "bazen diğer Frank'ın o işleri nasıl yapabildiğine hayret ediyorum. Bu Frank diğer Frank'a bakıyor ve 'Hımm, Frank, sen ne kadar da aşağılık bir adamsın! Böyle şeyleri nasıl yapabildin? Muhakkak duygularının seni ele geçirmesine müsaade ettin, öyle değil mi?' diyor," demişti.

Dr. Gilbert hiçbir şey söylememişti.

Frank, "Eminim ki bir psikolog olarak bunu çok ilginç buluyorsunuz. Sanki iki farklı insan gibiyim. Kendim, yani buradaki ben ve o büyük Nazi konuşmalarını yapıp yargılanan diğer Frank," diyerek konuşmayı sürdürmüştü.¹⁹

Gilbert yine sessiz kalmıştı. O sustukça, Frank daha fazla konuşuyordu.

Frank biraz ümitsizce, "çok enteresan, değil mi?" demişti.

Gilbert tüm bunların çok enteresan ve şizoid olduğunu düşünmekle birlikte, Frank'ı darağacından kurtarmak için tasarlandığından emindi.

¹⁹ "Sanki iki farklı insan gibiyim": A.g.e., 116 (10 Ocak 1946).

Sonraki ay davada genel kanıtlara ilişkin konulardan şahsi anlatımlara geçilmiş, şahitler kişisel ifadelerini birinci ağızdan anlatmak üzere mahkemeye çıkmıştı. Bu şahitlerden biri de Treblinka'dan tek başına kurtulan ve Lehçe konuşan muhasebeci Samuel Rajzman'dı.

Treblinka Malke'nin katledildiği yer olduğu için Rajzman'ın anlattığı hikâyeyi bilhassa zorlayıcı ve kişisel buldum. Leon bununla ilgili detayları ancak hayatının son demlerinde, annem ona Theresienstadt'ta alıkonulanların adlarının bulunduğu uzun listeye yer verilen bir kitabı gösterdiği zaman öğrenmişti. Malke Buchholz'un adı 23 Eylül 1942 tarihinde Theresienstadt'tan Treblinka'ya nakledildiğine ilişkin ayrıntıyla birlikte listedeki binlerce isim arasında yerini almıştı. Leon kitabı da alarak odasının mahremiyetine çekilmiş, ardından annem onun ağladığını işitmişti. Ertesi gün ise kitapla ilgili başka hiçbir şey söylememişti. Ben yanımdayken de Treblinka'dan hiç bahsetmemişti.

Samuel Rajzman 27 Şubat sabahı tanık kürsüsüne çıkmış, hâkimlere "öbür dünyadan dönen" bir adam olarak tanıtılmıştı.²⁰ Koyu renkli takım elbisesi ve kravatıyla gözlüklerinin ardından salona bakmıştı. Buruşuk, kemikli yüzünde hayatta olduğuna ve bölgesi Treblinka'yı da kapsayan Frank'tan sadece birkaç adım ötede oturduğuna hayret edermiş gibi sersem bir ifade vardı. Bu adama bakınca, atlattığı yolculuğu ya da tanık olduğu dehşeti tahmin etmek olanaksızdı.

Rajzman 1942 yılının Ağustos ayında yapmış olduğu Varşova gettosundan ayrılış yolculuğunu, demiryoluyla insanlık dışı koşullarda taşındığını, sekiz bin insanın sığır vagonlarına tıklım tıklım doldurulduğunu ölçülü ve sakin bir dille anlatmıştı. Bu sekiz bin kişiden yalnızca kendisi hayatta kalmıştı. Rus savcı kampa varış anını sorduğunda Rajzman soyunmaya ve *Himmelfahrtstrasse*, yani "cennete çıkan sokak" boyunca yürümeye zorlandıklarını, gaz odasına yapılan bu kısa yürüyüş esnasında Varşova'dan bir arkadaşının birdenbire kendisini sıradan ayırıp uzaklaştırdığını söylemişti. Almanların bir tercümana ihtiyacı olmuştu, ama öncesinde ölenlerin giysilerini Treblinka'dan kal-

²⁰ "Öbür dünyadan dönen": *Trial of the Major War Criminals*, 8:322.

kan boş trenlere yüklemekle görevlendirilmişti. İki gün sonra annesiyle kız ve erkek kardeşleri Vinegrova adlı küçük kasabadan kalkan trenle kampa getirilmişti. Onları gaz odalarına yürürken izlemiş, hiçbir müdahalede bulunamamıştı. Birkaç gün sonra karısının evrakı, karısı ve çocuğunun bir fotoğrafıyla birlikte Rajzman'a verilmişti.

Rajzman yaşananları kamuoyu önünde ifşa etmiş, mahkeme salonunda konuşurken, "ailemden bana kalan tek şey, işte bu," demişti. "Bir fotoğraf."

Rajzman endüstriyel düzeydeki katliamı, bireylerin dehşetengiz ve insanlık dışı eylemlerini açık ve net biçimde anlatmıştı. On yaşındaki bir kızın iki yaşındaki kardeşiyle beraber Willi Mentz adında, siyah badem bıyıklı Alman bir sütçünün nöbetçilik ettiği *Lazarette* (revir) getirildiğinden söz etmişti (Mentz sonraları sütçülüğe geri dönmüş, 1965 yılında Almanya'da görülen Treblinka davasında ömür boyu hapse mahkûm edilene kadar bu işi yapmıştı.) Mentz silahını çıkarırken büyük kız onun üzerine atlamıştı. Küçük kızı niçin öldürmek istemişti ki? Rajzman Mentz'i iki yaşındaki kızı kapıp yakındaki krematoryuma nasıl yürüdüğünü ve onu fırınlardan birine nasıl attığını tarif etmişti. Mentz bunun ardından kızın ablasını da öldürmüştü.

İki sıra dolusu sanık anlatılanları mahcup yüzlerle sessizce dinlemişti. Acaba Frank yerin dibine girmiş miydi?

Rajzman tekdüze sesiyle konuşmayı sürdürmüştü. Yaşlı bir kadının, doğum sancısı çeken hamile kızıyla birlikte *Lazarette* getirildiğini, sonra kızın çimlerin üzerine yatırıldığını anlatmıştı. Nöbetçiler onu doğum yaparken seyretmişti. Ardından Mentz anneye önce hangisini öldürülürken görmeyi tercih edeceğini sormuştu. Yaşlı kadın önce kendisini öldürmesi için ona yalvarmıştı.

Rajzman mahkeme salonundakilere usulca, "elbette tam aksini yaptılar," demişti, "önce yeni doğmuş bebeği, sonra bebeğin annesini ve son olarak anneanneyi öldürdüler."

Rajzman kamptaki koşullardan ve sahte tren istasyonundan da söz etmişti. Komutan yardımcısı Kurt Franz'ın sahte tabelalarla donattığı birinci sınıf bir tren istasyonu inşa ettirdiğini söylemişti. Franz sonraları buraya hayali bir restoran da eklemiş, Grodno, Suwałki, Viyana ve Berlin seferlerini kalkış ve varış sa-

atleriyle birlikte listelemişti. Adeta bir film seti yaratmıştı. Rajzman orayı insanları sakinleştirmek için, "hiçbir hadise yaşanmasın diye" kurduklarını izah etmişti.

Yani burası psikolojik bir amaca hizmet etmiş, sona yaklaşanların içini rahatlatmak için mi yapılmıştı?

Rajzman bu soruyu sakin ve tekdüze kalan sesiyle, "evet," diye yanıtlamıştı.

Her gün kaç kişi öldürülmüştü? On ile on iki bin arası insan katledilmişti.

Nasıl öldürülmüşlerdi?

İlk başta üç tane gaz odasında öldürülmüşlerdi, sonradan bu odalara on tane daha eklenmişti.

Rajzman, Sigmund Freud'un kız kardeşlerinden üçü kampa geldiğinde istasyondaki platformda bulunduğundan bahsetmişti. 23 Eylül 1942 tarihinde Komutan Kurt Franz'ı kız kardeşlerden birinin özel muamele talebiyle bizzat ilgilenirken görmüştü.²¹

Bu duruşma tutanağını okuyup Freud kardeşlerin Theresienstadt'tan getirilişine ilişkin ayrıntıları inceledikten sonra onları taşıyan araçla ilgili detayları da araştırdım. Aradığımı bulunca bin kişilik listedeki diğer isimlere baktım ve en nihayetinde Malke Buchholz adını gördüm. Malke kampa vardığında Rajzman yine o platformda duruyor olmalıydı.

127

Treblinka'yı yahut Treblinka'dan geriye kalanları ziyaret etmeye karar verdim. Biri Kraków'da, diğeri Treblinka kampına yalnızca bir saat mesafedeki Varşova'da olmak üzere Polonya'da iki konferans vermem için gönderilen davet sayesinde bunu yapma fırsatı elime geçmişti. Kraków'daki konferans, adını Lauterpacht ile Lemkin'e hocalık eden ve bir muhafıza ruhu olup olmadığını sorma suçundan ötürü Lemberg'de katledilen profesörden alan Allerhand Enstitüsündeydi. Varşova'daki konferansımı ise Polonya Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde verdim. Katılımın yüksek olduğu her iki etkinlikte de Lauterpacht ve Lemkin hakkında sayısız soru soruldu. Kimliğe ilişkin konular hüküm sürdü. Onlardan Leh

²¹ Komutan Kurt Franz'ı: *A.g.e.*, 328.

diye mi, Yahudi diye mi bahsederdim, yoksa her ikisini de belirtir miydim? Bu soruya, “fark eder mi?” yanıtını verdim.

Varşova’da tanıştığım Adam Redzik adlı Leh hukuk tarihçisi bana Lauterpacht ve Lemkin’e ders veren Lemberg’li Profesör Stanislaw Starzynski’den söz etti. Kendisi Starzynski’nin istemeden de olsa Lauterpacht’ı kurtaran kişi olarak tanınması gerektiğine inanıyordu, zira Starzynski 1923 yılında Lwów Üniversitesi Uluslararası Hukuk Bölümünde görevlendirilmek üzere başka bir adayı desteklemişti. Profesör Redzik bana Lemberg profesörlerinin 1912’de çekilen bir fotoğrafını da verdi; fotoğrafta Makarewicz’in yanı sıra, Lemberg’de Almanlar tarafından katledilen Allerhand ve Longchamps de Berier’in de aralarında bulunduğu, her biri sakallı veya bıyıklı on sekiz adam vardı.²²

Varşova’daki konferansında Polonya’nın eski dışişleri bakanlarından biri olan Adam Rotfeld katılımcılar arasında yerini almıştı. Daha sonra kendisiyle doğum yeri olan Przemyślany kasabası yakınlarında görüşüp Lwów’dan bahsettik. Azınlık haklarına, 1919 tarihli antlaşmaya, Yahudi pogromlarına ve Nürnberg’e değindik. Ardından Rotfeld bana Lauterpacht ve Lemkin’e ilham veren öğretmenin büyük ihtimalle Makarewicz olduğunu söyledi. Milliyetçiliğe bu denli güçlü bir sempati besleyen bir adamın Lauterpacht ve Lemkin arasındaki, diğer bir deyişle, bireyler ve gruplar arasındaki çatışmayı başlatan kişi olması ne kadar da ironik, diyerek düşüncelere daldı.

Daha sonra oğlumla birlikte yeni Varşova Ayaklanması Müzesini ziyaret ettik. Müzenin odalarından biri Frank ailesine ait kocaman siyah beyaz bir fotoğrafın hâkimiyetindeydi, bir duvarın tamamı bu fotoğrafla kaplanmıştı. Niklas Frank’ın birkaç ay önce bana göndermiş olduğu bu kareyi tanıyordum. Fotoğraf çekildiğinde üç yaşında olan Niklas siyah beyaz damalı kıyafeti ve parlak siyah ayakkabıları içinde annesinin elini tutuyordu. Sırtı babasına dönük şekilde ayakta duruyordu; sanki başka bir yerde olmak istermişçesine üzgün görünüyordu.

Oğlumla birlikte Varşova’dan Treblinka’ya arabayla seyahat ettik. Manzaramız sıkıcı, dümdüz ve griydi. Anayoldan sapınca köylerin, kiliselerin ve sıklaşan ormanların önünden geçtik. Arada

²² Profesör Redzik bana: Redzik, *Stanislaw Starzynski*, 55.

sırada tek bir ahşap yapı, bir ev veya ahır manzaranın tekdüzeliği bozuyordu. Kuru bisküvi ve bir saksı kan kırmızısı çiçek almak için bir pazar yerinde durduk. Arabada Treblinka'nın Wolkowysk yolunda olduğunu gösteren bir haritamız vardı.

Almanların giderken alelacele yıktığı Treblinka kampında elle tutulur hiçbir şey kalmamıştı. Yalnızca yıpranmış, pürüzlü birkaç fotoğraf ve belge ile oradan sağ kurtulan pek az kişinin anımsadıklarıyla yapılmış ucuz bir kamp maketinin bulunduğu mütevazı müze vardı. Birkaç hükümet kararnamesi burada, koruyucu camın ardında duruyordu; bunlardan bazıları, örneğin 1941 yılının Ekim ayında idam cezasının onaylandığı kararname Frank'ın imzasını taşıyordu.

Belgelerden bir diğeri, yazar Gitta Sereny'nin huzursuzluk verici kitabına konu olan Kumandan Franz Stangl tarafından imzalanmıştı. Stangl'ın imzasının yanına Genel Hükümetin o bilindik yuvarlak damgası basılmış, "Treblinka, 26 Eylül 1943" yazılmıştı. İşte bu, Frank'ın yetkisinin bu kampı kapsadığına dair kesin bir kanıttı. Bu siyah işaret, onun sorumluluğunu kalıcı ve bariz biçimde simgeliyordu.

Geriye başka hiçbir şey kalmamıştı. Yine de, Vasily Grossman'ın Sovyetler kampı keşfettiği zaman yazdığı "Treblinka Cehennemi" başlıklı makalede elzem, dolaysız ve gaddarca bir tasvir sunulmuştu. Grossman 1944 Eylülünde kaleme aldığı makalesinde, "Treblinka'nın kemik, diş, kâğıt yaprağı, kıyafet ve her türlü şey fışkıran topraklarını arşınladık. Toprak sır tutmak istemez," diye yazmıştı.²³

Kampın girişi toprak ve ezilmiş çimlerden mürekkep bir yola çıkıyor, beton traversler Rajzman, Freud kardeşler ve Malke'nin hayatlarının son durağı olan o platforma doğru ilerlediği demiryolu hattının izlerini gösteriyordu. Grossman'ın bahsettiği o yarı çürümüş gömlekler ve çakılar, o kırmızı ponponlu çocuk ayakbaları çoktan yitip gitmişti. Kupalar, pasaportlar, fotoğraflar ve tayın karneleri artık burada değildi, bunlar hayal gücünü içsel bir yolculuğa çıkaran sembolik platform ve demiryolu traversleri için sonradan temizlenen bir ormana gömülmüştü.

²³ "Treblinka'nın kemik, diş, kâğıt yaprağı": Grossman, *Road*, 174.

Uçsuz bucaksız gri göğün altına kabaca yontulmuş kayalardan yapılmış bir anıt dikilmiş, yüzlerce kaya tıpkı mezar taşları yahut kardelenler gibi toprağa ekilmişti. Bunlardan her biri, bir milyon kişinin alındığı bucak, köy, kasaba, şehir ya da bölgeleri temsil ediyordu. Yemyeşil köknarların o zamanlar olduğu gibi yukarıya uzandığı, gökyüzünün hâkimiyetindeki bu alan bir düşünme yeri idi. Orman ise sessizdi, sırlar saklıyordu.

Daha sonra yiyecek bir şeyler bulmak için civardaki bir kasabaya doğru yola çıktık. Kamptan birkaç kilometre ötedeki, Willi Mentz ile diğer Alman ve Ukraynalı işçilerin kullandığı terk edilmiş Treblinka Tren İstasyonunun önünden geçtik. Brok kasabası yakınlarında öğle yemeği yiyebileceğimiz hüzünlü bir mekân bulduk. Arka fonda bir radyo yayını usulca çalıyor, 1980'lerdeki Los Angeles isyanı esnasında yazılmış bir şarkı tanıdık melodisiyle odaya yayılıyordu. "Olup bitenlere ya da henüz olmamışlara takılıp kalma," diyordu.

O sıralar Leonard Cohen verdiği mesajla Polonya'da epey popülerdi. Şarkısında söylediği gibi, her şeyde bir çatlak vardı; ışık içeriye işte oradan giriyordu.

128

Samuel Rajzman'ın ifadesi nihayete erdiğinde davada yeni bir safhaya geçilmişti. 1946 Martında Göring savunmasını yapan sanıklardan ilki olmuştu. Sırası yaklaşan Frank kendisini ipten kurtarabilmek için ciddi bir yükün altına girdiğini ve işinin kolay olmayacağını biliyordu. *The New Yorker* dergisinde bildirildiği gibi, günlükleri onu "delik deşik etmek" için kullanılmış,²⁴ Sovyetler tarafından sık sık hatırlatılmıştı.

18 Nisan Perşembe günü Frank kendini savunma şansı bulmuştu. Hâkimler makamını "imha" kelimesinin sözlük anlamıyla algılanmaması gerektiğine ve hiçbir şekilde toplu katliama işaret etmediğine inandırmaya kalkışan Alfred Rosenberg'den sonraki sıradaydı.²⁵ Auschwitz Komutanı Rudolf Höss, Rosenberg

²⁴ *The New Yorker* dergisinde bildirildiği gibi: Flanner, 'Letter from Nuremberg', 17 Aralık 1945, 107.

²⁵ Alfred Rosenberg'den sonraki sıradaydı: *Trial of the Major War Criminals*, 11:553.

için şahitlik yaparak üç yılda “en az 2.500.000 kurbanın” gazla zehirlendiğine ve yakıldığına dair ayrıntılı bir ifade sunmuştu.²⁶ Höss pişmanlık ya da duygu belirtisi göstermeden konuşurken Frank dikkatle onu dinlemişti. Höss, Dr. Gilbert’la baş başa görüştüğü sırada ona Auschwitz’teki baskın tavrının topyekûn kayıtsızlıktan kaynaklandığını söylemişti. Başka hiçbir tutum “bize tezahür etmedi,” demişti.²⁷

Böylesi bir atmosferde Frank, eğer bu tür konular bir ölçekle ölçülebiliyorsa sağında oturan komşusundan çok daha az suçu olan düşünceli ve dikkatli biriymiş izlenimi yaratacağını ummuş olabilir. Konuşmak için kürsüye çıkacağı ana dek eylemlerine ilişkin güçlü bir savunma sunmak ve bu korkunç suçların bazılarından habersiz olduğunu iddia edeceği daha incelikli bir yaklaşım benimsemek arasında gidip gelmişti. Kenara itilmeyecek diğer bir seçenek ise sorumluluğunu bir dereceye kadar kabul etmektir. Frank kürsüye doğru ilerlerken hangisinde karar kılmıştı?

Bütün gözler koyu renkli gözlüklerini çıkarıp yaralı sol elini saklayan Frank’a çevrilmişti. Frank tedirgin ve biraz olsun utanmış gibi görünüyordu. Zaman zaman sanki (alamayacağı) onaylarını istemişçesine artık sağ tarafında oturmakta olan diğer sanıklara bakıyordu. Dr. Seidl ona genel vali olarak tayin edildiği ana kadarki kariyeriyle ilgili birkaç soru sormuştu.²⁸ Seidl tereddütlüydü. Tutanağı okuyup bulabildiğim haber filmlerini izlediğimde –mahkeme salonunda kendi edindiğim tecrübelerle dayanarak– Dr. Seidl’in müvekkilinin sorularına ne gibi sürprizlerle yanıt vereceğini bilmediği izlenimine kapıldım.

Frank havaya girmişti. Kendine olan güveni artmış, güçlü ve yüksek bir sesle konuşmaya başlamıştı. Tutanağı dikkatle okurken, onun başka türlü bir platformda durduğunu hayal ediyordum. Dr. Seidl, Frank’a Hitler tarafından atandıktan sonra Polonya’da oynadığı rolü sormuştu. Frank, “olanlardan sorumluyum,” diye cevap vermişti.

“Peki, insanlığa karşı suçlar...işlediğiniz için kendinizi suçlu hissediyor musunuz?”

²⁶ “En az 2.500.000 kurbanın”: *A.g.e.*, 415.

²⁷ “Bize tezahür etmedi,”: Gilbert, *Nuremberg Diary*, 259.

²⁸ Dr. Seidl ona genel vali olarak: *Trial of the Major War Criminals*, 12:2-3.

“Bu soruyu yanıtlamak Mahkemeye düşer,” diyen Frank, muhtemelen Höss’e gönderme yaparak beş aydır süren dava esnasında tam manasıyla vakıf olmadığı bazı şeyleri öğrendiğini açıklamıştı. Artık yapılan korkunç mezalimlerin “içyüzünü bütünüyle kavradığını” belirterek, “derin bir suçluluk hissi taşıyorum,” demişti.²⁹

Bu, kulağa bir çeşit itiraf ve Dr. Seidl’a yapılan bir uyarı gibi gelmişti. Diğer sanıkların yanı sıra, mahkeme salonunda bulunan diğer insanlar da Frank’ın söylediklerini bu şekilde algılamıştı.

– Yahudi gettolarını ilk kuran kişi siz misiniz?

– Evet.

– Yahudileri mimleyen kollukları ilk uygulamaya koyan siz misiniz?

– Evet.

– Genel Hükûmette cebri işçiliği getiren siz misiniz?

– Evet.

– Treblinka, Auschwitz ve diğer kamplardaki koşullardan haberiniz var mıydı?

Bu, tehlikeli bir soruydu. Frank, Rajzman’ı kanıt sunarken görmüş, Höss’ün ziyadesiyle korkunç tanık ifadesini dinlemişti. Bu nedenle geri adım atmıştı.

“Auschwitz Genel Hükûmetin sınırları içinde değildir,” demişti. Aslına bakılırsa bu doğrudu, ancak söz konusu kamp Frank’ın işlerini yürüttüğü Kraków’a kokusu ulaşacak kadar yakındı.

“Ne Maidanek, ne Treblinka ne de Auschwitz’te bulundum.”

Bunun doğru olup olmadığını anlamanın imkânı yoktu. Dik-katli hâkimler Frank’ın bu kaçamak cevabını, yani kendisine yöneltilen soruya yanıt vermediğini fark etmiş olmalıydı.

– Yahudi kıyımına hiç katıldığınız mı?

Frank şaşkın bir yüz ifadesiyle bir süre düşünmüştü. Ardından özenle planladığı cevabını vermişti.

“‘Evet’ diyorum ve ‘evet’ dememin sebebi bu davanın beşinci ayını atlattıktan ve bilhassa şahit Höss’ün ifadesini duyduktan sonra vicdanımın tüm sorumluluğu bu önemsiz insanlara yüklememe izin vermemesidir.”

Bu sözler sanıklar arasında kargaşa yaratmıştı, Frank da bunu fark etmiş olmalıydı. Söylediklerinin net olarak anlaşılmasını is-

²⁹ “Derin bir suçluluk hissi”: *A.g.e.*, 7–8.

tiyordu: Hiçbir imha kampını bizzat kurmamış yahut mevcudiyetlerini desteklememişti. Ne var ki, Hitler halkına korkunç bir sorumluluk yüklemişti, dolayısıyla bunlar aynı zamanda Frank'ın da sorumluluğuydu. Frank bir adım ileri, bir adım geri atmıştı.³⁰

Sonra günlüklerine yazdıkları yüksek sesle okunmuştu.

"Yıllardır Yahudi halkıyla mücadele ediyoruz." Frank bu sözlerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Evet, "tüyleri diken diken eden ifadelerde" bulunmuştu; günlükleri onun aleyhine tanıklık ediyordu, bundan kaçış yoktu.

"Dolayısıyla sorunuzu bu bağlamda 'evet' diye yanıtlamak pekâlâ boynumun borcudur." Mahkeme salonu sessizliğe bürünmüştü. Ardından Frank, "Bin yıl geçse de Almanya'nın işlediği bu suç silinmeyecek," demişti.³¹

Bunlar bazı sanıklara fazla ağır gelmişti. Göring başını tik-sintiyile sallarken, yanında oturanlardan birinin kulağına bir şeyler fısıldarken ve diğer sanıklara bir not uzatırken görülmüştü. Diğer bir sanık Frank'ın kendi suçunu tüm Alman halkınıninkiyle özdeşleştirmesinden hoşnut olmadığını dile getirmişti. Diğer bir deyişle, bireyin sorumluluğuyla grubunki arasında bir fark vardı. Bu son yorumu duyan bazı kişiler içindeki alaycılığı fark etmiş olmalıydı.

Fritz Sauckel Göring'e, "Almanya'nın bin yıl boyunca rezil olacağını söylediğini duydun mu?" diye fısıldamıştı.

Göring, "evet, duydum," demişti. Frank'ı hor gördükleri açıktı. O akşam Frank için kolay olmayacaktı.

Göring, "Zannediyorum ki Speer de aynı şeyleri söyleyecek," diye eklemişti. Ona göre Frank ve Speer yüreksizdi. Korkaktı.³²

Öğle yemeği arasında Dr. Seidl, Frank'ı suçlu olduğuna dair ifadesini özleştirmeye ve daraltmaya teşvik etmişti. Frank ise bu isteği geri çevirmişti. "Bunları dile getirdiğime memnunum ve artık işi olurlara bırakacağım," demişti. Sonradan Dr. Gilbert'a mahkemede yaptıklarının darağacından kurtulmasına yeteceğini umduğunu söylemişti. "Neler olup bittiğinin farkındaydım. Bana kalırsa hâkimler bizden birinin gönlünden geçenleri söyleyip so-

³⁰ Frank bir adım ileri: *A.g.e.*, 19, 13.

³¹ "Bin yıl geçse de": *A.g.e.*

³² "Almanya'nın bin yıl boyunca": Gilbert, *Nuremberg Diary*, 277.

rumluluktan kaçmaya çalışmamasından hakikaten etkilendi. Siz de öyle düşünmüyor musunuz? Samimiyetimden öylesine etkilenmelerine gerçekten memnun oldum,” demişti.³³

Diğer sanıklar onu küçük görmüştü. Speer, Frank’ın dürüstlüğünden şüphe etmişti. “Günlüklerini teslim etmemiş olsaydı ne derdi merak ediyorum,” demişti. Hans Fritzsche ise Frank’ın suçunu Alman halkınıninkiyle ilişkilendirmesinden rahatsız olmuştu. Speer’e, “O, hepimizden daha suçlu,” demişti, “o meseleleri gerçekten biliyor.”

Beş ayını Frank’ın yanında oturarak geçiren Rosenberg dehşete kapılmıştı. “Almanya bin yıl boyunca itibarsız kalacak, öyle mi? Artık çok ileri gidiyor!” demişti.

Ribbentrop, Dr. Gilbert’a hiçbir Almanın ülkesinin bin yıl boyunca rezil olacağını söylememesi gerektiğini ifade etmişti.

Jodl ise, “acaba bunları söylerken ne denli samimiydi?” diye sormuştu.

Amiral Karl Dönitz, Fritzsche ile aynı endişeleri taşıyordu. Ona göre, Frank yalnızca bir birey olarak, kendi adına konuşmalıydı. Bütün Almanların adına konuşmak ona düşmezdi.³⁴

Öğle yemeğinden sonra Dr. Seidl, Frank’a birkaç soru daha sormuş, ardından Amerikalı savcı Thomas Dodd sözü devralarak konuyu yağmalanan sanat eserlerine getirmişti. Frank görevini mütecaviz biçimde suistimal ettiğine ilişkin iddia üzerine bir süre düşünmüştü.

“Tabloları ben toplamadım ve savaş döneminde sanat hazinelere al koyacak vaktim olmadı,” demişti. Bütün sanat eserlerinin kayıtlı olduğunu ve sonuna kadar Polonya’da kaldığını söylemişti. Bunun doğru olmadığını belirten Dodd, ona Lemberg’den alınan Dürer gravürlerini hatırlatmıştı. Frank hemen, “benim dönemimden önceydi,” diye yanıt vermişti. Peki, 1945 senesinde Almanya’ya götürdüğü tablolar, Leonardo’nun o portresi ne olacaktı?

Frank, “onları himaye ediyordum ama kendim için değil,” demişti. Ona göre, söz konusu tablolar çok meşhurdur, bu yüzden hiç kimse onlara el koyamazdı. Cecilia Gallerani’ye atıfta bulunarak, “bir *Mona Lisa*’yı çalamazsınız,” demişti. Bu sözler karşısında sa-

³³ “Samimiyetimden öylesine etkilenmelerine”: *A.g.e.*

³⁴ Ona göre Frank: *A.g.e.*, 277–83.

nık sıralarının sonunda oturan Göring ifadesiz kalmış, bazı sanıklar ise sırtırken görülmüştü.³⁵

129

Frank'ın yaklaşımı Adalet Sarayında yankı uyandırmıştı. O gün mahkemede bulunan Yves Beigbeder bunu karşında bizzat teyit etti.³⁶ Şimdi doksan bir yaşında olan Beigbeder, Birleşmiş Milletler'deki başarılı kariyerinin ardından ve uluslararası ceza yasasıyla ilgili çeşitli eserler yazdıktan sonra emekli olup İsviçre'nin Neuchâtel kentine yerleşmişti. Yirmi iki yaşındaki bir hukuk mezunuyken dayısının, yani Fransız hâkim Donnedieu'nün hukuk sekreteri olarak çalıştığı dönemde dinlediği Frank'ın ifadesi onu hâlâ etkiliyordu.

Donnedieu yeğenine davadan hiç söz etmemiş, öğle yemeği molalarında dahi bu konudan kaçınmıştı. Beigbeder, "dayım çok ketum biriydi; ona her soruyu sorabilirdim ama bana hiçbir görüşünü açıklamazdı. Yengem de tıpkı onun gibiydi; her daim sessiz kalırdı," dedi. Lauterpacht ya da Lemkin'le tanıştığını anımsamıyordu, fakat her ikisinin de adını ve şöhretini o zamanlar dahi duymuş, savundukları argümanlardan haberdar olmuştu. Bununla birlikte, Lembergli bu iki adamı birbirinden ayıran fikir harbine, diğer bir deyişle, birey ve gruba odaklanmamıştı. O zamanlar "fazlasıyla genç ve cahil" olduğunu söyledi. Uluslararası hukuk açısından bir başlangıç noktası teşkil eden bu ayrılığın önemini ve elzemliğini ancak şimdi, uzun yıllar geçtikten sonra fark etmişti. Donnedieu ve Falco'nun bazen ciddiyetsizce Lemkin'den bahsettiğini belirtti. O adamın soykırımı "takıntılı" olduğunu söylediklerini hatırlıyordu.

Beigbeder Nürnberg'e geldikten bir ay sonra Frank savunmasını sunmuştu. Diğer sanıklardan farklı bir yaklaşım benimseyeceğine dair söylentiler dolaştığından, Beigbeder o günkü duruşmaya katılmayı unutmamıştı. Hatırladığı kadarıyla Frank sorumluluğunu bir dereceye kadar kabul eden tek sanıktı. Bu da Beigbeder'i etkilemiş, *Réforme* adlı Fransız Protestan mecmua-

³⁵ "Tabloları ben toplamadım": *Trial of the Major War Criminals*, 12:14, 40.

³⁶ Frank'ın yaklaşımı: Yves Beigbeder'in yazarla yapmış olduğu konuşma, 29 Haziran 2012.

sında yayımlanan “suçun beklenmedik kabulü” konulu makaleyi yazmaya itmişti.³⁷

Beigbeder bana, “Frank belirli sorumlulukları kabul ediyor gibiydi,” dedi. “Elbette her şeyi üstlenmiyordu, fakat belirli bir sorumluluğu kabul etmiş olması önemliydi, farklıydı ve hiçbirimin gözünden kaçmamıştı,” diye ekledi.

Ona dayısının Frank’la olan ilişkisini sordum. Donnedieu, Frank’ı 1930’lardan tanıdığından, hatta Frank’ın davetine icap edip onu Berlin’de ziyaret ettiğinden hiç bahsetmiş miydi? Bu sorularım önce bir sessizliğe neden oldu, ardından Beigbeder, “ne demek istiyorsunuz?” diye sordu. Ben de ona Donnedieu’nün Akademie für Deutsches Recht’te konuşma yapmak üzere Berlin’e yaptığı yolculuktan söz ettim. Sonradan ona Donnedieu’nün o gün yaptığı konuşmanın, ne gariptir ki “Uluslararası Suçların Cezalandırılması” başlığını taşıyan metnini gönderdim.³⁸ Frank, Donnedieu’nün fikirlerine saldırıyla yanıt vermiş, bunların “muazzam bir tehlike ve müphemlik kaynağı” olduğunu beyan etmişti. Ayrıca Beigbeder’a onu gerçekten şaşırttığı belli olan bir fotoğraf da gönderdim. “Siz söyleyene kadar dayımın Hans Frank’la hâlihazırda tanış olduğunu bilmiyordum. Bu hakikaten çok şaşırtıcı oldu,” dedi.

Frank ve Donnedieu’nün ilişkilerini gizli tutması, her ikisinin de menfaatine olmuştu. Bununla birlikte, Fransız meslektaşının Frank’la akşam yemeği yediğini, hatta Julius Streicher’la dahi tanıştığını günlüğüne kaydeden Hâkim Falco durumun farkındaydı. Üstelik Donnedieu’nün hâkim olarak görevlendirilmesine karşı çıkan Sovyetler de bundan haberdardı. Sosyalist Fransız gazetesi *Le Populaire*’de yayımlanan bir makaleye ise şu zekice başlık atılmıştı: “Nürnberg Mahkemesinde Bir Nazi Hâkim.”³⁹

130

Frank’ın kürsüdeki son günü Kutsal Cumaya, yani *Matta’nın Tutkusu*’nun Leipzig’deki St. Thomas Kilisesinde genellikle icra

³⁷ “Suçun beklenmedik kabulü”: Yves Beigbeder, ‘Le procès de Nurembourg: Frank plaide coupable’, *Réforme*, 25 Mayıs 1946.

³⁸ Metnini gönderdim: Hans Frank, *International Penal Policy*.

³⁹ “Nürnberg Mahkemesinde Bir Nazi Hâkim”: Falco, *Juge à Nuremberg*, 42.

edildiği günün ertesine tekabül etmişti. Dodd Amerika'daki eşi-ne, Polonya'daki "habis" şöhreti göz önüne alındığında Frank'ın "hırçın" biri olmasını beklediğini, ancak aslında bu kadar fazla çapraz sorgulamaya gerek olmadığını yazmıştı. Ona göre Frank esasen suçunu itiraf etmişti ve bu, davanın en dramatik anlarından biriydi.

Dodd, "Frank Katolik oldu, diye yazmıştı, "ve sanırım bu, işe yaradı."⁴⁰

Frank kendini dingin hissediyordu. Yaptıklarının bedelini ödemişti, kara bir dönemden geçmişti ve iyimserdi. Fransız, İngiliz ve Amerikalı hâkimler onun açık sözlülüğünü takdir etmiş olmalıydı. Ona niçin bu yolu seçtiğini soran Dr. Gilbert'a, "Tanrı kerimdir," diye cevap vermişti.

Ardından bardağı taşıran son damlanın, bir gazete makalesi olduğunu açıklamıştı.

"Birkaç gün önce gazetede babamın en yakın dostlarından biri olan Münihli Yahudi avukat Dr. Jacoby'nin Auschwitz'te öldürüldüğüne dair bir ilan gördüm. Sonra Höss iki buçuk milyon Yahudiyi nasıl yok ettiğini anlatınca, babamın en yakın dostunu –o iyi kalpli, namuslu ve şefkatli yaşlı adamı– ve onun gibi milyonlarca masum insanı soğukkanlılıkla öldüren kişinin karşımda durduğunu fark ettim. Bunu durdurmak için hiçbir şey yapmamıştım! Evet, doğru, onu kendi elimle öldürmedim; ama bunlar benim söylediklerim ve Rosenberg'in söyledikleri yüzünden mümkün oldu!" demişti.⁴¹

O da, tıpkı Brigitte Frank gibi, kimseyi kendi eliyle öldürmediğine dair inancında teselli bulmuştu. Belki onu kurtaracak olan da buydu.

⁴⁰ "Frank Katolik oldu": Christopher Dodd, *Letters from Nuremberg: My Father's Narrative of a Quest for Justice* (Broadway Books 2008), 289.

⁴¹ "Birkaç gün önce: Gilbert, *Nuremberg Diary*, 280.

HATIRLAMAMAYI SEÇEN KIZ

131

Leon sessizliği seçmişti. Malke'den, ablaları Laura ve Gusta'dan, Lemberg ve Zólkiew'deki ailesinden veya dört yeğeni dâhil Viyana'daki diğer akrabalarından hiç söz etmemişti.

Bu dört yeğeninden biri Laura'nın on bir yaşındaki kızıydı, 1939 yazında Bayan Tilney ve annemle birlikte Paris'e seyahat etmesi planlanan fakat onlarla gitmeyen Herta'ydı. Leon ondan hiç bahsetmemişti.

1939'a kadar Viyana'da kalan ablası Gusta ve eniştesi Max'la ilgili hiçbir şey söylememişti.

1938 Eylülünde Viyana'dan kaçmayı başarmış olmaları haricinde, Gusta ve Max'ın üç kızı –en büyükleri Daisy, en küçükleri Edith ve Herta'yla aynı adı taşıyan ortanca çocuk– hakkında pek az bilgiye sahiptim. Üç kız kardeş Filistin'in yolunu tutmuştu ve annem 1950'li yıllarda ikisiyle iletişime geçmişti.

Birlikte çıkacağımız ilk Lviv seyahatine hazırlandığımız sırada annem bu üç kız kardeşi, yani Leon'un yeğenlerini yâd edip "çoktan gittiler" dedi. Kardeşlerden ikisinin, Edith ve Herta'nın çocukları olmuştu; onların izini sürmek bir ihtimal işime yarayabilirdi. O nesli çocukluk anılarımdan hayal meyal hatırlıyordum ama anımsadıklarım bundan ibaretti.

Şimdi onların yerini bulmaya çalışacak, hikâyelerini dinleyecektim. İsimler ve birkaç adres sayesinde nihayet bir telefon numarası buldum, böylece Gusta ve Max'ın ortanca çocukları Herta'nın oğlu Doron'a ulaştım. Doron Tel Aviv'de yaşıyordu ve benim için bir sürprizi vardı: Annesi Herta hayattaydı ve sıhhati yerindeydi, harika bir Akdeniz manzarasına sahip olan, yakın civardaki bir huzurevinde kalıyordu. Doksan iki yaşındaki bu hayat dolu, hareketli kadın her gün briç oynuyor ve her hafta en az iki adet Almanca kare bulmaca tamamlıyordu.

Doron, bir güçlük oluşabileceğini de ekledi. Herta savaştan önce yaşanan olaylar hakkında konuşmayı daima inatla reddetmiş, 1938 yılının Aralık ayında Viyana'dan ayrılmadan önceki yaşamıyla ilgili fazla bir şey söylemek istememişti. Bu konuda pek az bilgiye sahip olan Doron o dönemle alâkalı olarak hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu. "Bu bir gizem," diyordu. Eğer yanılsam Herta Malke ve Leon'la birlikte Viyana'da bulunup o dönemi hatırlayabilecek, hâlâ hayatta olan tek insandı. Belki konuşmuyordu ama hafızası tazelenebilirdi. Belki de Leon ve Rita'nın 1937 ilkbaharındaki nikâh törenini, bundan bir yıl sonra annemin dünyaya gelişini ya da Viyana'dan hangi şartlar altında ayrıldığını anımsıyordu. Herta, Leon'un Viyana'daki hayatına ışık tutabilirdi.

Herta benimle görüşeceğini söyledi. O dönemden bahsedip bahsetmeyeceği ise apayrı bir meseleydi.

Bundan iki hafta sonra Herta Gruber'in Tel Aviv'deki kapısının önünde, oğlu Doron'la beraber duruyordum. Kapı açılınca karşı-

ma kırmızıya boyanmış muhteşem saçlarıyla ufak tefek, bakımlı bir hanım çıktı. Üzerine giydiği yepyeni beyaz gömleği, dudaklarına az evvel sürdüğü belli olan koyu kırmızı ruju ve kahverengi kalemle kavis verdiği kaşlarıyla görüşmemize hazırlanmıştı.

İki günümü Herta'yla birlikte geçirip, etrafını 1930'ların Viyana'sından aile fotoğrafları, evrak ve resimlerle donattım. Bunları, Herta'nın hafızasını canlandıracağını umarak Londra'dan getirmiştim. Onun da kendi evrakı ve ilk defa gördüğüm pek çok aile fotoğrafının yer aldığı küçük bir fotoğraf albümü vardı.

Fotoğraflardan ilki 1926 yılında, Herta altı yaşındayken çekilmişti; okula başladığı gün çekilen fotoğrafta Herta Max'ın içki dükkânının önünde duruyordu. Sonraki, 1935 Yazında Platten-see'de yaptıkları tatildendi. Onun ardından 1936 Kışında Bad Aussee'deki kayak merkezine gittikleri okul gezisinin, yine 1936 yılında çekilen yakışıklı bir erkek arkadaşın, sonraki yaz Tirol'deki bir çayırda birlikte çiçek topladığı arkadaşlarının, 1937'de Döbling'de ve Yugoslavya'nın Dalmaçya kıyısında yaptıkları tatillerin fotoğraflarına baktık. 1938 senesinin başlarında, yani *Anschluss*tan önce Viyana'daki bir belediye parkında, kayıkla gezilen gölün önünde çekilmiş bir kare de gördüm. Bunlar rahat ve mutlu bir gencin fotoğraflarıydı.

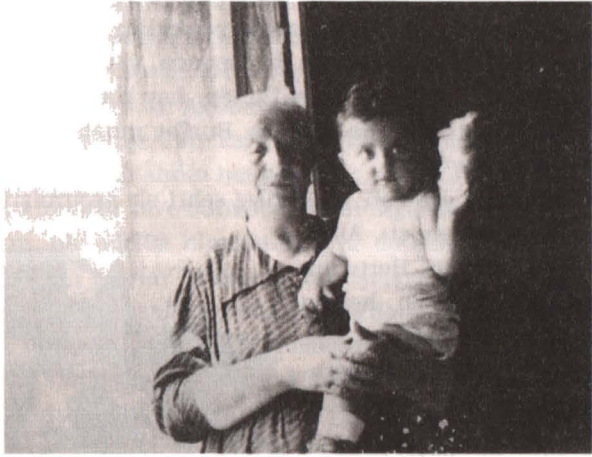
Sonra Almanlar gelmişti ve Naziler şehri ele geçirmişti; hayat böylece sekteye uğramıştı. Albümün sonraki sayfaları, Herta'nın Viyana'yı terk etmeden hemen önce annesi, babası ve iki kız kardeşiyle çekildiği bir aile fotoğrafını da barındırıyordu. Bu fotoğrafta çok geçmeden tek başına kalacak olan Büyükanne Malke de vardı. Herta bundan sonraki sayfaya Viyana'dan ayrılış tarihini -29 Eylül 1938- yazmıştı. Şehri küçük kardeşi Edith'le beraber terk etmiş, Viyana'dan trenle İtalya'nın güneyindeki Brindisi'ye yolculuk etmişti. Oradan Filistin'e giden bir gemiye binmişlerdi.

Herta Rosenblum (Herta Gruber'in kuzeni), takriben 1938

Adaş olduğu kuzeni Herta'nın, yani Leon'un ablası Laura'nın kızının tarihi belirsiz bir fotoğrafı da bu sayfaların arasına sıkıştırılmıştı. Sokakta, uzun örgülü saçlı bir oyuncak bebeğin yanında tedirgince duran bu gözlüklü kıızı daha önce görmemiştim. Hem küçük kızın hem de oyuncak bebeğin başında şapka vardı. Son dakikada alınan kararla geride bırakılan Herta, onu Bayan Tilney'le göndermemeye karar veren annesinden ayrılmaya dayanamayan o kız, işte karşımdaydı. Bu karar alındıktan iki yıl sonra annesi de, kendisi de Lodz'daki gettoda ölmüştü.

Albümde Leon'un fotoğrafları da vardı. Evlendiği gün yanında gelin olmadan ünlü sosyete stüdyosu Simonis'te bir portre fotoğrafı çekilmişti. Ayrıca annemin Viyana'da, hayatının ilk yılında, Malke'nin kucağında çekilmiş dört tane fotoğrafı vardı. İlk defa gördüğüm bu kareler şefkatle doluydu. Malke yorgun bir yüz ifadesiyle bitap görünüyordu.

Malke ve Ruth, 1938

132

Herta'nın tutumu tam manasıyla nötr olarak tanımlanabilirdi. Beni gördüğüne ne sevinmiş ne de sevinmemişti. Sadece oradaydım işte. Leon'u hatırlıyordu, ondan bahsetmekten memnundu, canlanmıştı, gözlerine fer gelmişti. Evet, dedi, senin kim olduğunu biliyorum, onun torunusun. Bunu hiçbir duygu belirtisi sergile-

meden, bir olguymuşçasına söyledi. Gerçekten de, beraber geçir-diğimiz iki günün hiçbir anında üzüntü, mutluluk yahut bu iki uç arasında kalan başka herhangi bir duyguyu sergilemedi. Tuhaf olan bir diğer husus ise beraber geçirdiğimiz onca saat boyunca bana tek bir soru bile sormamış olmasıydı.

Sohbetimizin başında Herta'nın anne ve babasının başına gelenlerle ilgili hiçbir bilgisinin olmadığı ortaya çıktı. Öldüklerini biliyordu, ancak nasıl ve ne zaman öldüklerini bilmiyordu. Ona anne ve babasının başına gelenleri öğrenmek isteyip istemediğini sordum.

"O biliyor mu?" dedi. Bu soruyu bana değil, oğluna sormuştu. Yeni bilgilere erişme ihtimaline şaşırmış görünüyordu.

Doron, "bildiğini söylüyor," diye yanıt verdi. İbranice konuş-tukları için ancak Doron'un cevap veriş nezaketinden anlam çıkarabiliyordum.

Sonra sessizliği bozup Doron'a annesinin bunları öğrenmek isteyip istemediğini sordum.

Doron omzunu silkip, "ona sor," dedi.

"Evet," diye yanıt veren Herta, her şeyi en küçük ayrıntısına kadar öğrenmek istediğini söyledi.

Anlattığım olaylarla Herta'nın Tel Aviv'deki küçük dairesin-de bir araya gelişimiz arasında uzun yıllar vardı. Herta'ya anne ve babasının yetmiş sene önce, o kız kardeşleriyle birlikte Viya-na'dan ayrıldıktan sonra katledildiğini söyledim. Olaylar son de-rece talihsiz biçimde gelişmişti. Gusta ve Max'ın *Uranus* adlı bu-harlı gemide kendilerine yer bulduklarını öğrenmiştim; bu gemi Tuna Nehrinde aşağıya, yani Bratislava yönüne ilerleyerek onları ve daha yüzlerce Yahudi göçmeni Karadeniz'e götürecekti. Oradan da Filistin'e giden başka bir gemiye bineceklerdi.

Uranus 1939 Aralığında Viyana'dan demir almıştı, ancak yol-culuğu hem doğal hem de yapay türden, buza ve işgale ilişkin makûs olaylar dizisiyle kesintiye uğramıştı. Gemi o yılın sonunda Yugoslavya'daki (günümüzde Sırbistan'daki) Kladovo kasabasına ulaşmıştı. Anormal derecede soğuk kışın beraberinde getirdiği buz geçiş yollarını tıkamıştı. İlkbahara dek, yani aylarca karaya çıkmalarına izin verilmediğinden, Gusta ve Max o dondurucu kışı tıklım tıklım gemide geçirmişti. Ardından Kladovo'daki bir kampta götürülmüş, birkaç ay orada kalmışlardı. 1940 Kasımında Viya-

na'ya dönen başka bir gemiye binmişler, Tuna Nehrinde geriye gidip Belgrad civarındaki Šabac kentine varmışlardı. Almanya'nın Yugoslavya'ya saldırdığı ve ülkeyi işgal ettiği 1941 Nisanında yolculuklarına devam edemeyip orada kalmışlardı.¹

Bir süre sonra Alman yetkililer tarafından alıkonulmuşlardı. Erkekler ve kadınlar ayrılmıştı. Max Sırbistan'da bulunan Zasa-vica'ya götürülmüş, 12 Ekim 1942'de oradaki bir otlakta gemideki diğer erkeklerle yan yana sıralanıp kurşuna dizilmişti. Gusta birkaç hafta daha sağ kalmış, ardından Belgrad yakınlarındaki Sajmište toplama kampına nakledilmişti. 1942 Sonbaharının bilinmeyen bir gününde orada öldürülmüştü.

Herta, biraz duygusal biçimde paylaştığım bu öyküyü dikkatle dinledi. Anlatmayı bitirdiğimde herhangi bir sorup sormayacağını görmek için bekledim ama sormadı. Dinlemiş ve anlamıştı. Sonra bu anı geçmişe, sessizliğe ve unutmaya olan yaklaşımını izah ederek değerlendirdi.

"Hiçbir şey hatırlamadığımın doğru olmadığını bilmeni isterim."

Gözlerini gözlerimden ayırmadan söylediği sözler, işte bunlardı.

"Yalnızca uzun zaman önce bu dönemi hatırlamak istemediğime karar vermiştim. Unutmadım. Hatırlamamayı seçtim," dedi.

133

O iki gün boyunca kendi albümündeki fotoğraflar ve benim dizüstü bilgisayarına yüklediklerim Herta'nın hatıralarının biraz olsun canlanmasını sağlamıştı. İlk başta hiç ışık olmayan belleğinde önce bir kıvılcım, sonra bir parıltı ve en nihayetinde kesintili de olsa bir aydınlık oluşmuştu. Herta birkaç şeyi hatırlıyor olsa da, geri kalanları hatırlayamayacağı kadar derine gömmüştü.

Ona teyzesi Laura'nın bir fotoğrafını gösterdim. Hatırlamıyordu. Ardından önüne Leon ve Rita'nın nikâh fotoğrafını ve evlen-

¹ Orada kalmışlardı: Gabrielle Anderl ve Walter Manoschek, *Gescheiterte Flucht: Der Jüdische 'Kladovo-Transport' auf dem Weg nach Palästina, 1939–42* (Başarısız Uçuş: Filistin Yolundaki Kladovo Nakliyesi, 1939–42) (Verlag für Gesellschaftskritik, 1993). Ayrıca bkz. 'The Darien Story', *The Darien Dilemma*, <http://www.dariendilemma.com/eng/story/darienstory/>; Dalia Ofer ve Hannah Weiner, *Dead-End Journey* (University Press of America, 1996).

dikleri mabede ait bir kareyi koydum. Bu görüntüler de hiçbir etki yaratmadı. Nikâha kesinlikle katılmış olmasına rağmen hiçbir şey anımsamadığını söyledi. Rita'nın adı onun için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Rita, yani Regina dedim; fakat hiçbir hatırlama belirtisi göstermedi. Hayır, hatırlamıyorum, dedi. Sanki Rita onun için hiç var olmamış gibiydi. Herta'nın belleğinde annemin 1938 Temmuzundaki, diğer bir deyişle Herta Brindisi'ye gitmeden birkaç ay önceki doğumuna dair hiçbir anı yoktu. Leon'un bir çocuğu olduğunu biliyordu ama başka hiçbir şey anımsamıyordu.

Diğer anılar yavaş yavaş da olsa geri geliyordu.

Malke'nin bir fotoğrafı gösterdiğimde Herta'nın yüzü aydınlandı. Büyükanneimin "pek uzun boylu değilse" bile "çok, çok kibar bir kadın" olduğunu söyledi. Klosterneuburger Sokağı 69 numara-daki binaya ait bir kareyi de tanıdı. Oturdıkları dairenin içini hatırlıyordu ("üç yatak odası ve hizmetçi için bir oda daha vardı, aile yemek saatinde o geniş yemek odasında bir araya gelirdi," dedi.) Ailecek yenen yemekler başka bir hatırayı canlandırdı; oğlunun daha önce benimle paylaştığı bu anı, yemek yerken kollarını düz tutsun diye iki kolunun altına birer kitap sıkıştırılmasına dairdi.

Sonra aynı binanın birkaç ay önce kızımla birlikte ziyaret ettiğimiz zaman çekilen fotoğrafını Herta'nın önüne koydum. Hiç değişmemiş, dedi ve birinci katın köşesindeki büyük pencereyi işaret etti.

"Annem her sabah okula giderken bana bu pencereden el sallardı," dedi.

Zemin katta ise babasının dükkânı yer alıyordu. Orayı göstere-rek dükkânın içini detaylı biçimde tarif etti. Şişeleri, bardakları, o kokuyu ve dostane müşterileri anlattı.

Avusturya'nın göllerindeki yaz tatillerini, Bad Aussee'deki ("harika") kayak tatillerini, Burg Tiyatrosu ve Viyana Devlet Operasına yaptıkları ("muhteşem ve heyecanlı") gezileri anımsayan Herta artık neredeyse konuşkan biri haline gelmişti. Ne var ki, ona evinin yakınlarındaki bir sokağın gamalı haçlarla donatıldığı bir fotoğrafı gösterdiğimde böyle bir manzarayı hiç hatırlamadığını ileri sürdü. Adeta 1938 Martına dair her şey silinmişti. Oysa Herta, Alman ordusunun gelişini ve Nazilerin şehri ele geçirmesi-ni hatırlayan Inge Trott'la aynı yaşıydı, fakat bunların hiçbirini hatırlamıyordu.

Derinlere indikçe, biraz da telkinle Lemberg adlı yeri ve Malke'nin ailesini ziyaret etmek için yaptıkları tren yolculuğunu anımsadı. Zólkiew ismi de ona yabancı gelmiyordu, ama oraya gidip gitmediğini bilemiyordu.

Leon'un adını duyunca, ailesine dair en canlı anılar hatırına geldi. Kendisinden sadece on altı yaş büyük olan Leon dayısını "en sevdiğim" diye tanımlayıp ağabeyi gibi gördüğü söyledi. Daima yanında olan Leon'un varlığını sürekli hissetmişti.

"Çok iyi biriydi, onu seviyordum," dedi. Sonra bunu söylediğine şaşırıp kendini durdurdu. Ardından belki anlamamışımdır diye söylediğini tekrar etti. "Onu gerçekten seviyordum," dedi.

Leon'la beraber büyüdüklerini söyleyen Herta, Malke 1919'da Lemberg'e dönene kadar aynı evde yaşadıklarını anlattı. Herta 1920 senesinde dünyaya geldiğinde Leon on altı yaşında Viyanalı bir öğrenciydi. Malke'nin yokluğunda Leon'u Herta'nın annesi Gusta koruyup kollamıştı.

Yıllar boyunca Leon Herta'nın hayatının değişmez bir parçası olmuştu. Malke Lemberg'den döndüğünde Gusta ve Max'a ait olan o binadaki bir daireye yerleşmişti (Max ve Gusta'nın *Anschlusstan* birkaç ay sonra binayı çok cüzi bir meblağ karşılığında o yöreden bir Naziye sattığını gösteren evrakı daha sonra buldum.) Malke, Herta'nın çocukluğu boyunca, özellikle dini bayramlardaki büyük aile toplantılarında ona güven veren anaç bir şahsiyet olmuştu. Herta'nın hatırladığı kadarıyla aile hayatlarında din neredeyse hiç yer tutmamıştı; sinagoga nadiren gitmişlerdi.

Herta ben hiçbir şey sormadan birdenbire, "bence Leon annesini çok seviyordu," dedi. "Onunla hep ilgilenirdi," diye ekleyip, Malke'nin de Leon'la ilgilendiğini, zira I. Dünya Savaşının ilk günlerinde öldürülen Emil'i kaybettikten sonra tek oğlunun Leon olduğunu söyledi. Ardından bana başlarında duracak bir babaları olmadığını hatırlattı. Biz fotoğraf albümlerini incelerken, Herta'nın yüzünün Leon'a her rastladığında biraz daha yumuşadığını fark ettim.

Herta birkaç fotoğrafta gözüken diğer genç adamın simasını da tanıyordu, fakat ismi aklına gelmiyordu. Ona bu adamın Leon'un can dostu Max Kupferman olduğunu söyledim.

Herta, “evet, tabii ki” dedi, “onu hatırlıyorum, dayımın arkadaşıydı, her zaman beraberlerdi. Leon bize geldiği zaman mutlaka arkadaşı Max’ı de getirirdi.”

Bunun üzerine Leon’un kadın arkadaşlarıyla ilgili bir soru sordum. Herta kararlılıkla başını salladı, ardından yüzüne sıcak bir gülümseme yayıldı. İçtenlikle bakıyordu. “Herkes Leon’a sürekli olarak, ‘ne zaman evleneceksin?’ diye soruyordu, o da her seferinde asla evlenmek istemediğini söylüyordu,” dedi.

Leon’un kız arkadaşı olup olmadığına ilişkin sorumu tekrarladım. Öyle biri olduğunu hatırlamıyordu.

“Her zaman arkadaşı Max’la beraberdi,” dedi. Tek söylediği buydu, sözlerini tekrarlıyordu.

Doron ona, Leon eşcinsel olabilir miydi, diye sordu.

Herta, “bunun ne demek olduğunu o zamanlar bilmezdik,” diye cevap verdi. Sesinin tonu değişmemişti. Şaşırmadı, sarsılmadı. Bu soruyu ne doğruladı ne de inkâr etti.

134

Londra’ya geri gittiğimde Leon’un evrakına dönüp bulabildiğim bütün fotoğrafları topladım. Belirli bir nizamı olmayan bu fotoğraflardan Max’a ait olanları ayırarak elimden geldiğince tarih sırasına göre düzenledim.

Leon (solda) ve 'Mackie', 1936

İlk fotoğraf 1924 yılının Kasım ayında Viyana'daki Central Atelier'de çekilmiş bir vesikalıktı. Max kare biçimindeki bu ufak fotoğrafın arkasına bir not düşmüştü ("arkadaşım Buchholz'a, anılarımıza ithafen" yazmıştı.) Max'ın Leon'un albümünde yer alan son fotoğrafı ise bundan on iki yıl sonra, 1936 Mayıs'ında çekilmişti. Bu iki adamın aralarında meşin bir futbol topuyla çimlerin üzerine uzandığı bu kare Max tarafından "Mackie" adıyla imzalanmıştı.

Leon 1924 ve 1936 arasındaki on iki yıllık süre zarfında arkadaşları Max'a ait birkaç düzine fotoğraf biriktirmişti. Görünüşe göre hiçbir yılı fotoğrafsız geçirmemiş ve çoğu sene birden fazla fotoğraf çekilmişlerdi.

Bu iki adamın yürüyüş tatilinde, futbol oynarken, sosyal bir etkinlikte, kızlarla kol kola girdikleri plaj partisinde, sayfiye yerinde yan yana dururken fotoğrafları vardı.

Leon'un yirmi yaşından otuz üç yaşında Rita'yla evlenmeden birkaç ay öncesine kadar, yani on iki yılı aşkın bir süre boyunca çekildiği bu fotoğraflar samimi bir ilişkiye işaret ediyordu. Bu ilişkinin başka türlü bir samimiyet içerip içermediği ise belirsizdi. Herta'nın anımsadıklarını aklımda tutarak bunlara yeniden baktığımda samimiyetin belirli bir türüne işaret ettiklerini düşündüm. Ne de olsa Leon asla evlenmek istememişti.

Ne zaman ve nasıl olduğunu bilmesem de, Max Viyana'dan kaçmayı başarmıştı. Amerika'ya gitmiş, önce New York'ta, ardından California'da yaşamıştı. Leon'la irtibatta kalmıştı ve uzun yıllar sonra annem Los Angeles'a gittiğinde onunla görüşmüştü. Annem bana Max'ın geç evlendiğinden ve çocuğunun olmadığından söz etmişti. Nasıl biriydi, diye sorduğumda arkadaş canlısı, komik ve "frapan" olduğunu söylemişti. Ardından bilgiç bir edayla gülümsemişti.

Max'ın Leon'un evrakı arasında bulduğum tek mektubuna geri döndüm. Almanların Sovyetler Birliği'ni işgal ettiği gün, yani 9 Mayıs 1945'te yazılan bu mektup, Leon'un bu tarihten bir ay önce Paris'ten gönderdiği mektuba cevap niteliğindeydi.

Max aile fertlerini yitirdiğinden, hayatta kalma hissinden ve yenilenen iyimserlik duygusundan bahsetmişti. Mektubun bir umut hissi taşıdığı açıktı. Leon gibi, o da hayatı kucaklamış, yarısı dolu olan o bardağı kabullenmişti.

Daktiloyle yazılmış son satır, tıpkı mektubu ilk okuduğumda olduğu gibi gözûme takıldı; ancak daha önce bu cümleye bağlam olmadan, Herta'nın söylediklerini işitmeden, farklı bir gözle bakmıştım. Max bu sözleri yazarken, "en içten öpücüklerini" yollarken Viyana hatıralarını mı anımsamıştı? Mektubunu bu yüzden mi bir soruyla bitirmişti?

"Öpücüklerime karşılık beklemeli miyim," diye yazmıştı Max, "yoksa onları yalnızca karına mı saklıyorsun?"

X

YARGI

135

Frank'ın kendini savunduğu iki gün nihayete erdikten sonra geri kalan sanıklar da müdafaalarını sunmuş, bunun ardından savcılar kapanış konuşmalarını yapmıştı. Amerikalılar bu yöndeki çabalarına Lemkin'i dâhil etmemeyi seçmiş olsa da, İngilizler Shawcross'la birlikte çalışan Lauterpacht'a başvurmuştu. Açılış konuşmasına vermiş olduğu "muazzam desteği" göz önünde bulunduran Shawcross, "her halükârda tavsiyenize müteşekkîr olacağım," diyerek Lauterpacht'tan son hukuki argümanları da tasarlamasını rica etmişti.¹

Lauterpacht birkaç ay önce Nürnberg'e yapmış olduğu ilk geziyi atlatabilmek için kendine biraz zaman ayırmıştı. Bunu, ken-

¹ "Her halükârda": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 293.

dini öğretmeye ve davanın yarattığı zorlukları, “realizm” ile “ilke-ler” arasındaki gerilimi yansıttığı bir makale de dâhil olmak üzere yazmaya adanarak yapmıştı. Bu makalesinde hem “sağlam bir realizmin” hem de pragmatik bir yaklaşımın gerekli olduğu sonucuna varmış olsa da, uzun vadede “ilkelere” olan bağlılığın daha önemli olduğunu ve baskın çıkması gerektiğini de belirtmişti.² Lemkin’in fikirlerine atıfta bulunmamıştı, ancak bulunmuş olsaydı muhtemelen bu fikirlerin prensip olarak yanlış ve uygulanamaz olduğunu söylerdi.

1946 İlkbaharına gelindiğinde Lauterpacht kendini yorgun ve kederli hissediyordu. Onun sağlık durumu, ruh hali ve hayatta karşısına çıkan küçük zorlukları, örneğin Pall Mall’daki Athenaeum Kulübünün üyelik ücretini kafasına takmasına yol açan uykusuzluğu Rachel’ı kaygılandırıyordu. Annesinin, babasının ve tüm akrabalarının ölümüyle ilgili olarak Inka’nın verdiği korkunç haberler, hiçbir ayrıntısını öğrenmemiş olmasına rağmen Lauterpacht’a çok ağır gelmişti. Rachel, Eli’ya bir gece gizlice babasının “tasvir edilirken dinlediği vahşetlere” tepki olarak “uykusunda çığlık çığlığa bağırdığını” söylemişti.³

Inka’nın sağ kalmış olması ona ufak da olsa bir teselli sunmuştu. Lauterpacht; Inka’yı İngiltere’ye taşınıp Cambridge’te yanlarına yerleşmesi için ikna etmeye epeyce zaman ve çaba harcamıştı. Hayattaki en yakın akrabası olarak onu ülkeye getirme hakkına sahip olduğunu, fakat Avusturya’daki mülteci kampında ona göz kulak olan Melmanları getiremeyeceğini izah etmişti. Lauterpacht, Inka’nın yaşadığı “korkunç acılardan” sonra ona emniyetli ve devamlı bir ortam sağlayan Melmanlarla kalmaya hevesli olmasını anlayabiliyordu. On beş yaşındaki genç kıza, “senin hakkında pek çok şey biliyoruz, çünkü büyükbaban Aron seni çok sever, sık sık senden bahsederdi,” diye yazmıştı. Inka’nın kararına bir noktaya kadar saygı duymak istemişti. Mektubunda geleceğiyle ilgili kararın *kendisine* ait olduğunu, yine de hayat koşullarının “daha

² “Sağlam bir realizmin”: *A.g.e.*, 285–86; Hersch Lauterpacht, ‘The Grotian Tradition in International Law’, *British Year Book of International Law* 23 (1946): 1–53.

³ “Uykusunda çığlık çığlığa”: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 278.

normal" olacağı İngiltere'ye gelmesi gerektiğini yazmıştı.⁴

Rachel bu açmaza bir son vermek için araya girmişti. Inka'ya "korku ve şüphelerini" anladığını, fakat annesinin ağabeyi Hersch'in en yakın akrabası olduğunu ifade etmişti. Ona, "annenle tanıştığım zaman onu çok sevmiştim, bence burası kendi evinmiş ve kendi ailenmişiz gibi düşünüp yanımıza gelmen daha doğru olur," yazmıştı. Ardından Inka'ya tesir ettiğine kuşku olmayan şu satırı eklemişti: "Bizim kendi çocuğumuz, kendi kızımız olacaksınız." Inka o yılın ilerleyen günlerinde Cranmer Caddesine, Lauterpachtların yanına yerleşmek üzere İngiltere'ye seyahat etmişti.

Inka'yla bu yazışmalar yapılırken, ailesinin hakkında takibat yürüttüğü adamlar tarafından yok edildiği bilgisini de kuşanmış olan Lauterpacht Nürnberg'e dönmüştü. David Maxwell Fyfe ve kapanış argümanlarını hazırlamakla görevlendirilen İngiliz hukukçular ekibiyle müzakerelere başlamak üzere 29 Mayıs'ta yola çıkmıştı. Kapanış konuşmaları birkaç hafta sonra, temmuz ayının sonunda yapılacaktı, bu nedenle Shawcross iş paylaşımı yapmayı önermişti; Nürnberg'deki İngiliz hukukçular münferit sanıklarla ilgili unsurlarla uğraşacak, Lauterpacht ise "davanın yasal ve tarihsel tarafıyla" ilgilenecekti. Onun görevi hâkimleri, sanıkların insanlığa karşı suçlardan veya diğer suçların herhangi birinden suçlu bulunmasını engelleyecek hiçbir hususun var olmadığına ikna etmek olacaktı. Shawcross ona oynayacağı rolün "konuşmanın en önemli bölümünü" teşkil edeceğini söylemişti.⁵

136

Kasten davadan uzak tutulan, dışlanan Lemkin hüsrân içinde başkent Washington'da kalmıştı. Ancak şimdi, "soykırım" davanın dışında bırakıldığından, icat ettiği bu kelimededen söz edilmediğinden bir kez daha Avrupa'ya dönmenin bir yolunu bulmaya çalışacaktı. Soykırımı davaya yeniden dâhil edebilecek tek kişinin kendisi olduğuna inanıyordu ve bunu yapabilmek için Nürnberg'de bulunması gerekiyordu.

⁴ "Senin hakkında pek çok şey biliyoruz": Lauterpacht'ın Inka Gelbard'a mektubu, 27 Mayıs 1946, Eli Lauterpacht'ın şahsi arşivi.

⁵ "Konuşmanın en önemli": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 294.

ABD Savaş Bakanlığında yarı zamanlı danışman olarak (günlük yirmi beş dolar ücretle) çalışan ve yalnız yaşayan Lemkin, hâlâ haber alamadığı ailesinin akıbetiyle ilgili endişelenmiş, davayı haber bültenlerinden ve tutanaklardan takip etmişti. Bazı kanıtlara erişebilmişti ve Frank'ın günlüklerinde yer alan ayrıntıları dikkatle incelemişti. Bunların "sarf edilen bütün 'resmi' sözleri ve işlenen bütün 'resmi' fiillerin anlatıldığı" "zabıt raporları" olduğunu yazmıştı. Kimi zaman metinlerin "kötü bir Hollywood senaryosunu" andırdığını, kalbinde merhamete yer olmayan ve suçlarının ne kadar büyük olduğunu algılamayan acımasız, alaycı, kibirli bir adamın sözlerine benzediğini belirtmişti.⁶ Bu günlükler, Frank'ı gözüne kestirmesine neden olmuştu. Yine de hayat sadece çalışmak ve kaygılanmaktan ibaret değildi. Lemkin -Lauterpacht'tan çok daha aktif biçimde- sosyalleşmiş, adeta bir cemiyet insanı haline gelmişti. O kadar ki, *The Washington Post* gazetesi başkent'in "gurbetçi" erkekleri ve onların Amerikalı kadınlara ilişkin görüşleriyle ilgili bir makalede ona yer vermişti.⁷ Projeye katılmayı kabul eden yedi kişi arasından Dr. Rafael Lemkin bir "akademisyen", *Mihverlerin Hükmü*'nü kaleme alan "ağırbaşlı" uluslararası hukukçu olarak tanıtılmıştı.

Lemkin Amerikalı kadınlarla ilgili görüşlerini belirtme şansını kaçırmamıştı. Müzmin bir bekâr olarak başkent Washington'daki hanımları kendisini cezbedemeyecek denli "samimi ve fazlasıyla açık sözlü" bulduğunu, "Avrupalı yosmaların çekici ve incelikli nitelikleri" olarak gördüğü özelliklerden yoksun olduklarını söylemişti. Bittabi Amerika'da "neredeyse tüm kadınlar" "çekiciydi," zira güzellik kavramı "bayağı demokratikleştirilmişti." Buna karşın Avrupalı kadınlar genellikle "şekilsiz ve çoğu zaman çirkindi", yani gerçek güzelleri bulabilmek için "toplumun üst tabakasına" uğramak gerekirdi. Aralarında bir fark daha vardı; Avrupalı kadınlar Amerikalıların aksine erkeklerin gönlünü çelmek için zekâlarını kullanır, "entelektüel 'geyşa kız' rolünü" oynardı. Yine de Lemkin muhabire, ne gibi kusurları olursa olsun, Amerikalı kadınlardan biriyle beraber olmaya memnuniyetle "razı geleceğini" söylemişti.

⁶ "Kötü bir Hollywood senaryosunu": Steven Jacobs, ed., *Raphael Lemkin's Thoughts on Nazi Genocide* (Bloch, 2010), 261.

⁷ O kadar ki: G. Reynolds, 'Cosmopolites Clock the American Femme; Nice, but Too Honest to Be Alluring', *Washington Post*, 10 Mart 1946, S4.

Bunu asla yapmamıştı. Nancy Ackerly'e, diğer bir deyişle, Lemkin'in New York'taki Riverside Parkında tanıştığı "Kelt prensesi-ne" onun gönül işlerini sorduğumda, Nancy, Lemkin'in "ne evlilik hayatına ayıracak zamanı ne de o hayatı sürebilecek mali kaynağı" olduğunu söylediğini anımsamıştı. Bundan birkaç hafta sonra ise bana Lemkin'in kaleme aldığı ve onunla paylaştığı şiirlerinden otuz tanesini postalamıştı. Lemkin çoğu şiirinde hayatı boyunca yaptığı çalışmalara temas eden olaylara odaklanmış ve neyse ki bunu üstü kapalı şekilde yapmıştı, yine de birkaç tanesinde gönül işlerini ele almıştı. Şiirlerin hiçbirisi açıkça bir kadına ithafen yazılmamıştı, fakat iki tanesi erkeklere yazılmış gibi görünüyordu.⁸ "Ürkek Aşk" adlı şiirinde şöyle yazmıştı:

*Bu gece çaldığında kapımı
Kilitlersem kapıyı
Beni daha çok sever mi?*

Başlık atmadığı diğer bir şiiri ise şu dizelerle başlıyordu:

*Karşı koymayın bayım
Bırakın da öpeyim
Bağrınızı aşkla.*

Bu sözlerle tam olarak ne demek istediği yoruma açıktı. Yine de Lemkin'in ıssız, yalnız bir hayat sürdüğü aşikârdı ve çevresinde davanın gidişatının kendisinde yarattığı hayal kırıklığını paylaşabileceği pek az insan vardı. Belki de Almanların soykırımla suçlandığı ulusal ceza davalarının eski akıl hocası Emil Rappaport önderliğinde Polonya'da açıldığı 1946 İlkbaharında umutla dolmuştu. Ne var ki, bu sözcük Nürnberg'de öylece kayboluvermiş, davanın ilk günlerinde şöyle bir geçirtilirdikten sonra tam 130 duruşma günü soykırımdan söz edilmeksizin geçmişti.

Böylece Lemkin, davanın yönünü değiştirmesine yardımcı olabilecek başlıca kişileri etkileyebilmek amacıyla durmaksızın mektup yazma kampanyasını mayıs ayında yeniden başlatmıştı. Bulduğum mektuplar fazlasıyla uzun ve bir hayli ümitsizdi, naif ve neredeyse dalkavukça olduğu söylenebilecek bir niteliğe sahipti. Yine de savunmasız ama içten bir dille yazılan bu mektupların

⁸ Şiirlerin hiçbirisi açıkça: Nüshalar Nancy Steinson tarafından sağlanmıştır.

hoşa giden bir yanları vardı. Üç sayfalık bir mektup, Lemkin'in "temel sosyal haklardan yoksun grupların ihtiyaçlarını" anladığı için sempatik olarak tanımladığı Eleanor Roosevelt'e gitmişti.⁹ Bayan Roosevelt'e –"savaşta büyük liderimiz" diye bahsettiği-eşiyle birlikte fikirlerini destekledikleri için teşekkür etmiş ve yalnızca kısmen doğru olan bir iddiada bulunarak Hâkim Jackson'ın "soykırımı bir suç olarak formüle etme" fikrini kabul ettiğini bildirmişti. Hukukun "dünyadaki tüm sorunların çözümü olmadığını" kabul etmiş ancak temel ilkeler geliştirmenin bir yolunu teşkil ettiğini belirtmişti. Bayan Roosevelt soykırımı önlemeye ve cezalandırmaya yönelik yeni bir mekanizma yaratmasına yardımcı olabilir miydi? Lemkin mektubuna yazdığı birkaç makaleyi de ilâştirmişti.

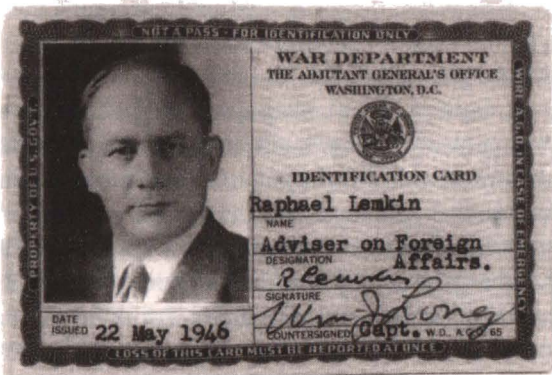
Benzer bir mektup *New York Times* yayın kurulundan Anne O'Hare McCormick'e, başka bir tanesi ise Birleşmiş Milletler genel sekreterliğine kısa zaman önce seçilen Norveçli hukukçu Trygve Lie'ye gönderilmişti.¹⁰ Lemkin ne kadar ufak olursa olsun ortak bir nokta bulabildiği herkese birer mektup yollamıştı. Bunlardan biri, yıllar önce Littelller aracılığıyla tanıştığı ancak görüşemediği eski Pennsylvania valisi Gifford Pinchot olmuştur (Lemkin mektubunda, "ikinizi de çok özledim," diye yazmıştı).¹¹ Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Örgütler Dairesi Başkanına özür içerikli bir mektup göndermişti ("Nürnberg ve Berlin'e aniden çağırılması" iletişimi sürdürmesine engel olacak biçimde araya girmişti).¹² İletişim ağı kurmakta tam bir uzman olan Lemkin, yenilenen kampanyasının temellerini atmaya başlamıştı.

⁹ "Temel sosyal haklardan yoksun: Lemkin'in Eleanor Roosevelt'e mektubu, 18 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 13, 5-6, Raphael Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

¹⁰ Benzer bir mektup: Lemkin'in McCormick'e mektubu, 19 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 13, 7-9, Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

¹¹ "İkinizi de çok özledim,": Lemkin'in Pinchot'ya mektubu, 20 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 13, 15-16, Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

¹² "Nürnberg ve Berlin'e aniden": Lemkin'in Durward V. Sandifer'a mektubu, 20 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 13, 13-14, Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

Lemkin'in Savaş Bakanlığı kimlik kartı, Mayıs 1946

Nürnberg'e niçin "aniden çağrıldığı" açıklanmamıştı. Savaş Bakanlığının daha yeni çıkardığı, üzerine "Geçiş Kartı Değildir" yazan bir kaşe basılmış olsa bile Almanya'da bazı kapıları açabilecek kimlik kartını kuşanan Lemkin, mayıs ayının sonunda Avrupa'ya doğru yola çıkmıştı.¹³

İki ay önce *Washington Post* gazetesinde yayımlanan makalesinden alınan, beyaz gömlekli ve kravatlı fotoğrafında Lemkin resmi bir adam gibi görünüyordu. Dudaklarını büzmüş, kaşlarını çatmış, gayeli ve endişeli bir halde dikkatle kameraya bakıyordu. Kimlik kartına mavi gözlü, "siyah/gri" saçlı, 80 kilogram ağırlığında ve tam olarak bir metre yetmiş yedi santimetre boyunda olduğu kaydedilmişti.

137

Lemkin'in ilk durağı Londra olmuştu. Orada savaştan önce Prag'da Nazi karşıtı Alman mültecileri temsil eden ve bu doğrultuda Lauterpacht'la da iletişim içinde olan sempatik bir Çekoslovak hukukçuyla, yani Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu

¹³ Avrupa'ya doğru yola çıkmıştı: Savaş Bakanlığı tarafından çıkartılan kimlik kartı, 22 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 12, Lemkin Koleksiyonu, American Jewish Historical Society; Peter Balakian, 'Raphael Lemkin, Cultural Destruction, and the Armenian Genocide', *Holocaust and Genocide Studies* 27, sayı 1 (2013): 74.

Başkanı Egon Schwelb ile görüşmüştü.¹ Soykırım ve mesuliyetten bahsetmişler, bu sırada Lemkin firari savaş suçlularını yakalayabilmek için bir film çekme fikrini ortaya atmıştı. Bu görüşmeden hiçbir şey çıkmamıştı. Bunun akabinde Lemkin Londra'dan ayrılıp Almanya'nın yolunu tutmuş, haziran ayının başında Nürnberg'e ulaşmış ve Lauterpacht'ı birkaç saatle kaçırmıştı. O gün kürsüye çıkan Fritz Sauckel Almanya'da cebri işçilik yaptırdığına ilişkin cezai sorumluluk suçlamalarına cevap vermiş, Frank 1942 Ağustosunda Lemberg'den döndükten hemen sonra onunla Kraków'da yaptığı toplantıyı hâkimlere anlatmıştı. Frank'ın ona zaten Reich'a 800.000 Leh işçi gönderdiğini, fakat kolaylıkla 140.000 kişi daha bulabileceğini söylediğini belirtmişti.² İnsanlara ucuz emtialar gibi muamele edilmişti.

Lemkin 2 Haziran Pazartesi günü Avrupa gezisinin amacını açıklamak üzere Robert Jackson'la görüşmeye davet edilmiş, bu görüşme esnasında Savaş Bakanlığının SS subaylarının toplama kamplarından salıverilmesinin yarattığı etkiyi değerlendirmesine yardım etmek için geldiğini belirtmişti. Lemkin, Jackson'a yirmi beş bini aşkın SS subayının hâlihazırda serbest bırakıldığını söylemişti.³ Yanında oğlu Bill de bulunan Adalet Bakanı şaşkınlığını dile getirmişti, zira SS bir suç örgütü olarak kovuşturuluyordu. Ayrıca bu üç adam Lemkin'in Tokyo davalarıyla ilgili çalışmalarından da söz etmişti ve Lemkin'in bu konuşmaya "soykırım" kelimesini katmaması şaşırtıcı olurdu. Resmi anlamda Jackson'ın ekibine mensup olmayan Lemkin gerçeği birazcık süsleyerek, Jackson'a oynadığı rolü "Hukuk Müşaviri" şeklinde tanımlamıştı.⁴ Bunun üzerine Lemkin'e Nürnberg'deki askeri yemekhaneye girmesini ve bir albayın sahip olduğu imtiyazlarla yemek yemesini sağlayan bir kart verilmişti. Mahkeme salonuna girmesine yarayacak hiçbir resmi kart bulamadım ve hiç kimse Lemkin'in 600 numaralı mahkeme salonunda çekilmiş bir fotoğrafını gös-

¹ Egon Schwelb ile görüşmüştü: Schwelb'in Lemkin'e mektubu, 24 Haziran 1946, Rafael Lemkin Evrakı, Columbia Üniversitesi Nadir Kitap ve El Yazmaları Kütüphanesi.

² 800.000 Leh işçi gönderdiğini: *Trial of the Major War Criminals*, 15:164.

³ Yirmi beş bini aşkın: Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 48.

⁴ Resmi anlamda: Lemkin, *Totally Unofficial*, 235.

teremez, zira Getty Images arşivlerinde uzun saatler geçirmeme rağmen ben de hiçbir şey bulamadım.

Yine de Lemkin'in Adalet Sarayında bulunduğu belliydi, çünkü zamanını hem savcılarının peşinde koşarak hem de –çok daha şaşırtıcıdır ki– savunma avukatlarıyla konuşarak geçirmişti. Jackson'ın ekibinden alt kademe bir avukat olan Benjamin Ferencz, Lemkin'i savcılarının dikkatini sürekli çekmeye çalışan darmadağın ve kafası karışık bir şahsiyet olarak betimlemişti. "Hepimiz aşırı derecede meşguldük," diyen Ferencz "üzerine düşünmeye zaman bulamadığımız" bir konu olarak tanımladığı soykırımla uğraşmak istemediklerini söylemişti. Savcılar "o herifleri toplu katliamdan mahkûm etmek" için Lemkin'in onları rahat bırakmasını istemişti.⁵

Lemkin'e daha fazla yardımcı olan bir savcı varsa, o da Lemkin'in bir yıl önce, yani 1945 Haziranında kitabının bir kopyasını hediye ettiği Dr. Robert Kempner'dı. Hermann Göring'in Almanya'daki avukatlık görevinden azlettiği ve akabinde Reich'tan sürdüğü Kempner artık Jackson'ın ekibindeki önemli aktörlerden biri olmuştu; Kempner olayları şaşırtıcı biçimde lehine çevirmişti ve Göring'i kovuşturuyordu. Kempner, Lemkin'in yazışma adresi⁶ ve kampanyasını nasıl yeniden gündeme getireceğini planlayabileceği bir yer olarak Adalet Sarayının 128 numaralı odasında yer alan ofisini kullanmasına izin vermişti.

Lemkin Jacksonlarla görüştükten üç gün sonra soykırım mevzuunu müdafaa ettiği uzun bir muhtıra yazmıştı. Bu muhtıranın Amerikalı savcının ricası üzerine yazılıp yazılmadığı belirsizdi ancak ben öyle olduğunu zannetmiyordum. "Takibatta Soykırım Kavramını Geliştirmenin Gerekliliği" başlıklı makale 5 Haziran tarihinde Kempner'a gönderilmişti. Lemkin makalesinde sanıkların milli, ırki ve dini grupları yok etme niyetini tanımlamak için en uygun terimin "soykırım" olduğunu uzun uzadıya anlatmıştı. Ona göre, daha kapsamsız olan "toplu katliam" veya "toplu imha" gibi terimler kifayetsizdi, zira ırki güdülenme gibi elzem bir unsur ile kültürleri tamamen yok etme arzusunu aktarmaya yetmiyordu. Lemkin,

⁵ "O herifleri toplu katliamdan": Power, *Problem from Hell*, 50.

⁶ Lemkin'in yazışma adresi: Rafael Lemkin Evrakı, Columbia Üniversitesi Nadir Kitap ve El Yazmaları Kütüphanesi.

Almanya'nın korkunç bir kadere mahkûm ettiği Yahudiler gibi bir halkın İncil'i oluşturmalarına ve Einstein [yahut] Spinoza'yı dünyaya getirmesine müsaade edilmese, Lehler Kopernik, Chopin ve Curie'yi, Yunanlar Platon ve Sokrates'i, İngilizler Shakespeare'i, Ruslar Tolstoy ve Şostakoviç'i, Amerikalılar Emerson ve Jefferson'ı, Fransızlar ise Renan ve Rodin'i dünyaya kazandırma fırsatını bulamamış olsaydı,⁷

ne denli yoksullaşacağımıza değinmişti. Ayrıca yalnızca Yahudilere değil, tüm gruplara yapılan kıyımla alâkadar olduğunu açıkça belirtmişti. Leh, Çingene, Sloven ve Rusları teker teker ele almıştı. Meselenin "sadece Yahudilere ilişkin boyutunu" vurgulamaktan kaçınılmalıydı, çünkü bu, Göring ve diğer sanıkların "mahkemeyi Yahudi aleyhtarı propagandaları için kullanmasına" davetiye çıkarabilirdi. Soykırım suçlaması sanıkları insanlığın düşmanı olarak gösterecek daha kapsamlı bir yargı stratejisinin parçası olmalı, insanlığa karşı suçların dahi ötesine geçen "özellikle tehlikeli bir suç" olarak davaya dâhil edilmeliydi.

Lemkin, Frank'ı kovuşturan Amerikalı savcı Thomas Dodd'a muhtıranın gözden geçirilmiş bir halini göndermişti. Bu sefer belgeyi muhatabının ihtiyaçlarına uyarlayarak ona yeni materyaller eklemiş, Almanların yok etmeyi amaçladığı kişiler listesine birkaç Çekoslovak ismi (Buss ve Dvorak) dâhil etmişti. Ayrıca "Alman halkının" "Habil'i öldüren Kabil" olduğunu ve bu insanlara Nazilerin bir iki kabahat işleyerek değil, "kardeş milletleri" öldürmek gibi uluslararası bir amaçla bireyleri yok ettiğini anlatmak gerektiğini belirttiği yeni bir bölüm de yazmıştı. Lemkin mektubuna şu uyarıyla son vermişti: Soykırım suçlamasının hükme dâhil edilmemesi, "iddia makamının haklılığını kanıtlayamadığı" izlenimini uyandıracaktı.⁸ Bu mektubun herhangi bir biçimde Dodd'u etkilediğine dair hiçbir kanıt bulamadım.

Lemkin haziran ayının sonunda Jackson'la yeniden görüşmüş, bu kez onu soykırımı ayrı bir suç olarak ileri sürmesi için ikna

⁷ Almanya'nın korkunç bir kadere: *A.g.e.*

⁸ "İddia makamının haklılığını": "The significance of the concept of genocide in the trial of war criminals", Thomas Dodd Evrakı, Kutu/Dosya 387:8580, Connecticut Üniversitesi Thomas J. Dodd Araştırma Merkezi.

etmeye çabalamıştı.⁹ Jackson ise Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de sırasıyla Amerika tarihi boyunca Siyahilere yapılan muameleden ve İngilizlerin sömürgecilik yöntemlerinden kaynaklanan siyasi itirazlarla karşılaşmıştı. Lauterpacht’ın söz ettiği tatbiki güçlükler, işte bunlardı: Bir grubu yok etme niyeti tam olarak nasıl kanıtlanacaktı? Bir de ilkeler karşısında Lemkin’in hem Yahudi hem de Alman düşmanlığına sebebiyet verecek biçimde gruplara odaklanarak “biyolojik düşüncenin” tuzağına düştüğünü söyleyen Leopold Kohr’un bahsettiği türden itirazlar vardı. Özetle, Lemkin’in önündeki maniler varlığını sürdürüyordu.

138

Tüm bu engellere rağmen Lemkin’in çabaları biraz olsun başarılı sonuç vermişti. Jackson’la yaptığı ikinci görüşmeden dört gün sonra “soykırım” kelimesi yeniden kovuşturma kapsamına alınmıştı. 25 Haziran tarihinde yaşanan bu gelişmede Lemkin’in beklenmedik kurtarıcısı, Hitler’in ilk dışişleri bakanını, yani şık, seçkin, beyaz saçlı diplomat Konstantin von Neurath’ı sorgulayan İskoç hukukçu Sir David Maxwell Fyfe olmuştu.¹⁰ Ermeni katliamı sırasında genç bir Alman diplomat olarak İstanbul’da bulunan von Neurath, sonraları işgal edilen Bohemya ve Moravya *Reichsprotektoru* olarak görevlendirilmiş, Maxwell Fyfe ise onun bu sıfatla yazdığı bir notaya odaklanmıştı. Von Neurath 1940 yılının Ağustos ayında işgal altındaki bölgedeki Çek nüfusuna yapılan muameleyi kâğıda dökmüştü. Orada sunduğu seçeneklerden biri –ki bunu “en radikal ve kuramsal anlamda eksiksiz çözüm” olarak tanımlamıştı– yeterli sayıda Almanın bulunabileceğini farz ederek bütün Çekleri bölgeden tahliye edip yerlerine Almanları koymaktı. Diğer seçenek ise bazı Çekleri “münferit olarak yapay seçilimle Almanlaştırmayı” başarmak ve geri kalanları sınırdışı etmektir. Her iki yaklaşımın da amacı Çek aydın sınıfını ortadan kaldırmaktı.

Maxwell Fyfe, von Neurath’ın muhtırasından bölümler okumuştur. Ardından lafı uzatmadan sanığa, “ırki ve milli grupların

⁹ Lemkin haziran ayının sonunda: Barrett, ‘Raphael Lemkin and “Genocide” at Nuremberg’, 47–48.

¹⁰ 25 Haziran tarihinde yaşanan: A.g.e., 48–49.

imhası olarak tanımladığımız soykırım" ile suçlandığını anlıyor musun, diye sormuştu. Lemkin bundan büyük bir memnuniyet duymuş olmalıydı, hele ki Maxwell Fyfe bu sözlerinin hemen ardından "Profesör Lemkin'in meşhur kitabına" atıfta bulunup Lemkin'in "soykırım" tanımını tutanaklara geçecek şekilde okuduğunda bu memnuniyeti katbekat artmıştı. Maxwell Fyfe, von Neurath'a, "sizin yapmak istediğiniz şey, Çekoslovakya'nın öğretmenlerinden, yazarlarından ve ses sanatçılarından, aydın sınıfı olarak adlandırdığınız kişilerden, Çek halkının tarihini ve geleneklerini gelecek nesillere aktaracak insanlardan kurtulmaktı," demişti.¹¹ İşte bu, soykırımdı. Von Neurath bu soruya yanıt vermemişti. Lemkin'in Nürnberg gezisi derhal fark yaratmıştı.

Daha sonra Lemkin, Maxwell Fyfe'a bir mektup yazmış, İngiliz savcının soykırım suçlamasına verdiği desteği "içtenlikle takdir" ettiğini coşkulu bir üslupla dile getirmişti.¹² Maxwell Fyfe'in cevabı ise -tabii böyle bir cevap yazdıysa- kaybolmuştu. Bununla birlikte, Fyfe dava sona erdikten sonra *Times* gazetesi muhabiri R. W. Cooper'ın duruşmalara ilişkin ayrıntılı öyküsüne soykırımdan ve Lemkin'in kitabından bahsettiği bir önsöz yazmıştı. Burada soykırım suçunun Nazilerin planının "esasını" teşkil ettiğini ve "korkunç" eylemlere yol açtığını belirtmişti. Cooper ise bir bölümün tamamını "soykırım" adlı bu "yeni suça", kimsenin dikkate almadığı uyarılarda bulunan Lemkin'in "havarilik" ettiği bu terime ayırmıştı. Ayrıca "soykırım" terimine karşı çıkanların bu kavramın "Kızılderililerin Kuzey Amerika'dan silinmesi" için de geçerli olabileceğini bildiğini vurgulamış, Lemkin'in fikirlerinin "Beyaz ırka zaruri bir uyarı" niteliğinde olduğunu ifade etmişti.¹³

Bu gazeteci Haushofer'dan, barbarlıktan, vandallıktan ve Lemkin'in "Polonya'ya geri çağrıldığı" Madrid konferansından da söz etmişti (bu da akla Lemkin'in dört yıl önce Duke Üniversitesinde yaptığı gibi, kimi olaylara renk katmaya devam ettiğini getiriyordu.)¹⁴ Leh hukukçunun Maxwell Fyfe'a ulaşabilmek için Cooper'dan faydalandığı açıktı ve büyük ihtimalle "soykırım" kelimesi mahkemeye bu sayede dönmüştü.

¹¹ "Sizin istediğiniz şey: *Trial of the Major War Criminals*, 17:61.

¹² "İçtenlikle takdir": John Cooper, *Raphael Lemkin*, 70.

¹³ Ayrıca "soykırım" terimine: R. W. Cooper, *Nuremberg Trial*, 109.

¹⁴ "Polonya'ya geri çağrıldığı": *A.g.e.*, 110.

Shawcross ve Lauterpacht o sıralar Nürnberg'de olmadığından, Maxwell Fyfe tek başına hareket ederek soykırım argümanını özgürce savunabilmişti. Bunun sonucunun kayda değer olması muhtemeldi, zira savaşla ilişkili eylemlerin mesuliyetiyle alâkalı bir kavram olan insanlığa karşı suçun aksine soykırım ithamı kapıyı savaş başlamadan önce gerçekleşenler de dâhil olmak üzere tüm eylemlere açıyordu.

139

Lemkin kulis yapıp üsteleyerek insanları canından bezdirirken, Lauterpacht Shawcross'un kapanış konuşmasının bazı bölümlerini kaleme almıştı. Cranmer Caddesi 6 numaranın birinci katında tek başına çalışmış, böylece Nürnberg'deki Grand Hotelin barında gazetecilerin elini sıkamak zorunda kalmamıştı. Lauterpacht aklına gelen fikirleri kâğıda dökerken, arka fonda Bach'tan *Aziz Mat-ta'nın Tutkusu*'nun çaldığını hayal edebiliyordum. Arada sırada üniversite kütüphanesine ve futbol sahasına bakan penceresinden dışarıyı seyretmiş de olabilirdi.

Lauterpacht birkaç hafta boyunca konuşma taslağı üzerinde çalışmıştı. Başsavcının konuşmasının kısa giriş bölümü ile nispeten daha uzun olan birinci ve ikinci bölümlerini yasal argümanları ortaya koyarak tamamlamıştı (olaylar ve kanıtlarla ilgili ikinci bölüm ise Nürnberg'de yazılmıştı.) Lauterpacht'ın kaleme aldığı metnin daktilo edilmiş hali elime geçtiyse de, Bayan Lyons'a temize çekmesi için verdiği özgün el yazmasını görmek istiyordum. Bu metin Eli'yın elindeydi, ben de ona bir göz atabilmek için bir kez daha Cambridge'e gittim. Gördüğüm el yazısı, tıpkı son derece net ve mantıklı şekilde sunulan argümanlar gibi tanıdıktı; hâkimler makamı bu argümanlarla sanıkların söz konusu suçlamaların yeni ve emsalsiz olduğu yönündeki iddiasını reddetmeye davet edilmişti. Metnin ilk sayfaları fazlasıyla ölçülüydü, duygudan ve tutkudan yoksundu. Lauterpacht birçok açıdan olduğu gibi bu anlamda da Lemkin'in tam zıttıydı.

Yine de bu taslak Lauterpacht'ın davanın başlangıcı için kaleme aldığı konuşmadan farklı bir sonuca varacak, tesirli, ilginç ve coşkulu bir kapanışla sonlanacaktı. Ancak davanın amacı ve adil davranmanın gerekliliği hakkındaki dokuz sayfalık giriş bölümü

oldukça ılımlıydı. Lauterpacht davanın intikamla değil, adaletin hukuka uygun şekilde sağlanmasıyla, suçların “kesin, eksiksiz ve tarafsız biçimde tespit edilmesiyle” alâkalı olduğunu yazmıştı. Buna göre hâkimlerin görevi hukuku bireyleri koruyacak şekilde geliştirmek ve “gelecekte kurulabilecek herhangi bir Uluslararası Ceza Mahkemesi için çok kıymetli bir emsal” yaratmaktı (Lauterpacht’ın bu gözlemi epey öngörülüydü, zira Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) bundan tam elli yıl sonra kurulmuştu.)¹⁵

Lauterpacht taslağının kırk sayfayı aşan ikinci bölümünde yıllardır üzerine düşündüğü pek çok fikrini bir araya getirmişti. Savaş suçları kapsamında cinayet ve savaş esirleri ile Polonyalı aydınlarla ve Rus politikacılara odaklanmıştı. Dışişleri Bakanlığına yalnızca bir ay önce söylediği sözlerle doğrudan doğruya çelişerek “insanlığa karşı suçların” hiçbir şekilde yeni bir suçlama teşkil etmediğini ileri sürme zahmetine katlanmıştı. Lauterpacht bunun daha ziyade “insan haklarını” savunmak, bireyleri “kendi devletlerinin acımasızlığından ve barbarlığından” korumak için bir başlangıç noktası oluşturduğunu belirtmişti.¹⁶ Böylece eylemler, Alman yasaları bunlara izin veriyor olsa dahi yasadışıydı. Taslakta devletlerin değil, bireylerin çıkarlarına hizmet eden yeni bir yaklaşımla temel insan haklarının ulusal yasalarından önce geldiği ifade edilmişti.

Bu minvalde her birey, mezalimin görmezden gelinemeyeceği bir hukuk çerçevesinde korunma hakkına sahipti. Metnin dikkat çekici bir tarafı da, Lauterpacht’ın Hitler’den yalnızca üstünkörü bahsetmiş ve “Yahudi ırkına yahut inancına mensup olmalarından başka sebep bulunmaksızın” katledilen beş milyon Yahudiden sadece bir kez söz etmiş olmasıydı.¹⁷ Ayrıca Lauterpacht Sovyetlerin davanın ilk günlerinde dile getirdiği Lemberg olaylarıyla ilgili hiçbir şey yazmamıştı. Kişisel olarak görülebilecek konulara yapılan göndermeleri metinden çıkarmış, Lehlere yapılan muameleden hiç bahsetmemiş ve elbette ki “soykırım” kelimesini kullanmamıştı. Kısacası Lemkin’in fikirlerine amansızca karşı gelmeyi sürdürmüştü.

¹⁵ “Gelecekte kurulabilecek”: Lauterpacht, ‘Draft Nuremberg Speeches’, 68.

¹⁶ “İnsan haklarını”: A.g.e., 87.

¹⁷ “Yahudi ırkına yahut inancına”: A.g.e., 74.

Bunun ardından odağını kendilerini kurtarmak için uluslararası hukuka başvuran “acınası” sanıklar grubuna çevirmişti. Lauterpacht sanıkların devlet adına hareket eden bireyin cezai sorumluluktan bir şekilde muaf olduğu gibi, köhne fikirlere sığınmaya çalıştığını belirtmişti. Mahkeme salonunda bulunan yirmi bir sanıktan beşinin ismini anmış, Julius Streicher’ı ırk kuramları, Hermann Göring’i ise Varşova gettosundaki “kırırma” katılımı bağlamında ayrı ayrı ele almıştı.

Lauterpacht’ın tekrar tekrar söz ettiğı tek sanık Hans Frank olmuştu. Lauterpacht’ın ailesinin öldürölmesiyle en ilişkili sanığın da Frank olması tesadüf değildi. Lauterpacht, öldürme eylemine bizzat karışmamış olsa dahi, Frank’ın “katliam suçlarının” “dolaysız faili” olduğunu yazmıştı.¹⁸

Lauterpacht taslağının son sayfalarında, neredeyse senfonik olduğu söylenebilecek metninin kapanış parçasında özellikle Frank’ın üzerinde durmuştu. Ona göre, yeni Birleşmiş Milletler Antlaşması insan haklarının yüceltilmesine atılan bir adımdı. “Dünyanın anayasal hukukunun merkezine bireyin hak ve görevlerinin” konulduğu yeni bir çağı müjdeliyordu. İşte bu, Lauterpacht’ın düşüncesinin özü, hayatını adadığı çalışmaların ana temasıydı. Ancak bu sayfalarda Lauterpacht kendine farklı bir üslup bulmuş, uzun zamandır bastırıldığı duygularını ve enerjisini serbest bırakmıştı. El yazısını değiştirmiş, kelimeler eklemiş ve çıkarmış, “suçunu bir kere bile itiraf etmeyen” sanıklara şiddetli bir öfke duymuştu. Evet, belki kimileri samimi bir hava taşıyan bazı “alçakça itiraflarda” bulunulmuştu, fakat bunlar düzmeceydi ve “kurnazca bahanelerden” ibaretti.

Lauterpacht bunun akabinde dikkatini kendi ailesinin akıbetiyle en ilişkili sanığa, nisan ayında sorumluluğunu tereddütlü biçimde ifade eden o adama yöneltmişti. “Davalı Frank’ın sarf etmiş olduğu korkunç sözler sebebiyle en derin suçluluk duygusunu yaşadığını nasıl da itiraf ettiğine...bakınız –kendisi, sanki önemli olan şey sözlerinin ardından gelen korkunç edimler değil, sadece sözleriymiş gibi konuşmaktadır. İçinde bir zerre olsun insanlık kaldığına dair iddiası, umutsuz bir adamın kurnazca hilesi olarak kendini ele vermektedir. Oysa tıpkı diğer sanıklar gibi, o da, bir milletin adını lekeleyen en çirkin suçların her aşaması tertiplenen

¹⁸ “Dolaysız faili”: *A.g.e.*, 76.

en karmaşık sonuçlarından tamamıyla bihaber olduğunu sonuna kadar savunmuştur," diye yazmıştı.¹⁹

Bu ifadeler Lauterpacht'tan beklenmeyecek kadar duygusaldı. Bu pasajı Eli'ya gösterdiğimde, "ilginç," dedi. Babasının sözlerinin önemini kavrayamamış, "babam bana bu meseleden bir kere olsun söz etmedi," demişti. Fakat şimdi ona anlattığım bağlamda bir belgeyle karşılaşınca, babası ve sanıklar arasındaki ilişki hakkında seslice düşünmeye başlamıştı. Üstelik Eli, Frank'ın Lemberg cinayetleriyle doğrudan alâkalı olan yardımcısı Vali Otto von Wächter'in Viyana'dayken babasıyla aynı sınıfta okuduğunu da o ana dek bilmiyordu. Bundan birkaç ay sonra Niklas Frank and Robby Dundas'la görüşüp hâkim, savcı ve sanığın çocuklarını yeniden bir araya getirme şansı eline geçse de, Eli bu şansı geri çevirdi.

^{for instance,}
 H. Frank, defendant Frank confessing to a ~~kind of~~
^{deepest}
 sense of ~~possible~~ guilt because of the terrible
 words which he had uttered - as if it were
 his words that mattered and not the terrible
 deed which ~~followed~~ ^{accompanied} him. What might have become
 a redeeming hope, a vision to a vestige of
 humanity within
 and other defendants ~~they~~ ^{they} have all pleaded
 ignorance - reveals itself as a cruelly device
 of desperate men. He, like other defendants, have
 yet this truth as a plea, to the
 very end, full ignorance of that vast, organized
 and most intricate
 mechanism of the foulest crimes that ever
 ever sullied the record of a nation. These
 crimes transcend any conceivable measure
 of individual responsibility. They have raised

"Davalı Frank'ın nasıl da itiraf ettiğine...bakınız", Lauterpacht'ın konuşma taslağı,
 10 Temmuz 1946

¹⁹ "Davalı Frank'ın sarf etmiş olduğu": A.g.e., 110.

Lauterpacht Shawcross'un yazdıklarından faydalanmayacağından endişe etmişti. Başsavcıya mahkeme salonunun dışındaki kitleye erişmenin gerekliliğini hatırlatarak, "tabii ki [bunun] yerinde ve gerekli olduğunu düşünmeye meylediyorum," demişti.²⁰ Konuşma fazlasıyla uzun olursa, Shawcross metnin tamamını hâkimler makamına sunabilir ve yalnızca "seçilmiş kısımları" okuyabilirdi.

Lauterpacht'ın sekreteri daktilo ettiği taslağı bu ilave fikirlerle birlikte büyük bir zarfa koyup 10 Temmuz tarihinde Shawcross'a göndermişti.²¹

140

Lauterpacht'ın taslağı trenle Londra'ya doğru giderken, Lemkin çabalarını iki katına çıkarmıştı. Yardım ise beklenmedik bir kaynaktan, Alfred Rosenberg'den gelmişti. Frank'ın ön taraftaki sanık sırasında oturan bu komşusu avukatı aracılığıyla konuşarak hâkimlere, ben *génocidaire* değilim, demişti. Avukatı Dr. Alfred Thoma hâkim makamını Rosenberg'in Nazi politikasına yapmış olduğu katkının "bilimsel" bir konu olduğuna, Lemkin'in çağrıştırdığı anlamda "soykırım" ile hiçbir alâkasının bulunmadığına ikna etmeye çalışmıştı.²² Avukat, Rosenberg'in bilakis öldürme ya da yok etme arzusu duymadan "psikolojiler arasındaki mücadeleyle" hareket ettiğini eklemişti. Bu umulmadık argümana ivedilik kazandıran şey, Lemkin'in kitabında Rosenberg'in 1930 yılında yayımlanan başyapıtı *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*'ten (20. Yüzyıl Mitosu) alıntılادیğı bir satırdı.²³ Bu kitabın ırkçı fikirlere düşünsel bir temel sunduğı iddia ediliyordu. Lemkin'in ifadelerini yanlış biçimde kullandığından yakınan Rosenberg, onun özgün eserde yer alan elzem bir cümleyi atladiğıını ve kendisinin bir ırkın diğeri bir ırkı ortadan kaldırmasını savunmadığıını ileri sürmüştü.²⁴ Bu çarpıtılmış argüman hiç ümit vaat etmiyordu.

²⁰ "Tabii ki [bunun] yerinde: Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 295.

²¹ Lauterpacht'ın sekreteri daktilo ettiği: *A.g.e.*

²² Avukatı Dr. Alfred Thoma: *Trial of the Major War Criminals*, 18:90, 92-94.

²³ Bu umulmadık argümana ivedilik kazandıran: *A.g.e.*, 112-13.

²⁴ Lemkin'in ifadelerini yanlış biçimde: *A.g.e.*, 114-28.

Rosenberg'in Lemkin'in fikirlerine nasıl eriştiğini merak etmiştim. Bu sorunun cevabını aramama gerek kalmadan Columbia Üniversitesi arşivlerinde buldum. Dr. Thoma'nın Rosenberg için yazmış olduğu uzunca savunma metninin bir kopyası Lemkin'den geriye kalan evrakın arasına sıkıştırılmıştı. Thoma bu kopyayı şahsi takdirlerini bildirdiği elyazması bir notla birlikte Lemkin'e vermişti. Thoma, "Ehrerbietig überreicht," yani "sonsuz saygılarımı sunarım," yazmıştı.²⁵ Belgede avukatları aracılığıyla da olsa sanıklarla bile ilişki kurmaya razı gelen Lemkin'in sonu gelmez çabalarına işaret edilmişti. İlerleyen günlerde diğer savunma avukatları da yalnızca karşı çıkmak için dahi olsa onun fikirlerine başvurmuştu.

Lemkin'in sağlık durumu, muhtemelen ailesinden haber alamamanın getirdiği ağırlık yüzünden kötüleşmeye başlamıştı. Lemkin, Rosenberg'in soykırım karşıtı çıkışından üç gün sonra yatağa düşmüş, altı gün boyunca yatıştırıcı ilaçların etkisi altında kalmıştı. 19 Temmuzda ABD Ordusundan bir doktor ona akut hipertansiyon, bulantı ve kusma teşhisi koymuştu. Ardından Lemkin ileri tetkikler için hastaneye yatırılmıştı. ABD Ordusu 385. Garnizon Hastanesinde birkaç gün kalmıştı, sonra başka bir doktor vakit kaybetmeden Amerika'ya dönmesini tavsiye etmişti.²⁶ Lemkin bu tavsiyeye de kulak asmamıştı.

141

Dr. Seidl 11 Temmuz günü Frank'ın kapanış argümanlarını mahkemeye sunarken, Lemkin de Nürnberg'deydi. Frank'ın nisan ayında suça iştirakını neredeyse itiraf etmesiyle ve günlüklerinden sızan kanıtlarla karşı karşıya kalan bu avukatı zorlu bir görev bekliyordu. Hâkimler makamının aynı zamanda Rudolf Hess'i de temsil eden Dr. Seidl'dan hoşlanmıyor oluşu ise her şeyi daha güç bir hale getirmişti. (Seidl, Hess için yaptığı savunma konuşmasının İngilizce çevirisini hâkimlere vermeyerek ve müvekkillerinin

²⁵ "Sonsuz saygılarımı sunarım": Lemkin Evrakı, Columbia Üniversitesi Nadir Kitap ve Elyazmaları Kütüphanesi.

²⁶ ABD Ordusu 385. Garnizon Hastanesinde: ABD Ordusu 385. Garnizon Hastanesi Sicil Ofisi APO 124, Raphael Lemkin'in Hastane Sicil Özeti, kutu 5, dosya 7, 23, Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

itham edildiği korkunç suçların nedeni olarak Versailles Antlaşmasından durmaksızın bahsederek onları sinirlendirmişti.)¹

Dr. Seidl, Frank'ın önceki ifadesinin ve günlüklerindeki pek çok sakıncalı pasajın yarattığı etkiyi mümkün olduğunca azaltmayı amaçlamıştı. Hâkimlere "tek bir istisna haricinde" günlük kayıtlarının Frank'ın bilfiil dikte ettiği sözleri değil, sekreteryaya dökümlerinden ibaret olduğunu söylemişti.² Frank kâtiplerinin yaptığı kayıtları bizzat kontrol etmediği için hiç kimse yazılanların doğru olup olmadığını bilemezdi. Bunlar eylemlerin ya da gerçeklerin kanıtı değildi, yalnızca sözlerden ibaretti. Yine de Seidl, Frank'ın konuşmalarında Yahudi sorunuyla ilgili belirli bir "bakış açısına" meylettiğini ve her ne kadar yetersiz bir ifade olsa da "Yahudi aleyhtarları görüşlerini saklamadığını" kabul etmek zorunda kalmıştı. İddia makamı Frank'ın sözleri ile Emniyet Güçlerinin uygulamış olduğu tedbirler arasında hiçbir "illiyet bağı" kurmadığını iddia eden Seidl, polisin müvekkilinin denetimi altında olmadığını ileri sürmüştü.

Dr. Seidl sözlerine, üstelik bu kayıtların Frank'ın en fena aşırılıklara karşı geldiğini gösterdiğini söyleyerek devam etmişti. Ona göre, Genel Hükümet topraklarında, özellikle toplama kampalarında korkunç suçlar işlenmişti. Frank bunların hiçbirini inkâr etmemişti, ancak bunların sorumlusu da değildi. Aksine, "beş yıl boyunca şiddet içeren tüm tedbirlere karşı mücadele" vermiş, Führer'e şikâyetlerini bildirmiş fakat başarılı olamamıştı.³ Seidl söylediklerini desteklemek için pek çok belgeyi mahkemeye arz etmişti.

Frank bütün bu argümanlar boyunca hiçbir duygu belirtisi göstermeden sessizce oturmuştu. Arada sırada yerinden kıpırdadığı görülmüştü ve kimileri davanın ilk günlerine kıyasla başının biraz daha eğik durduğunu gözlemlemişti. Dr. Seidl, Auschwitz bölgesinin dışında bulunduğu için Frank'ın bu kampla ilgili söylentileri araştıramadığını belirterek konuşmayı sürdürmüştü. Avukat, konu Frank'ın bölgesinde yer alan Treblinka'ya gelince, farklı bir argüman taktiği benimsemişti. Frank'ın bölgesindeki

¹ Hâkimler makamının aynı zamanda: *Trial of the Major War Criminals*, 17:550-55.

² "Tek bir istisna haricinde": *A.g.e.*, 18:140.

³ "Beş yıl boyunca": *A.g.e.*, 160.

bir toplama kampını yalnızca inşa ettirmiş ve idare etmiş olması, insanlığa karşı suç işlediği anlamına gelebilir miydi? Dr. Seidl kendi sorusunu “hayır,” diye yanıtlamıştı. İşgalci güç olarak Almanya’nın kamu düzeni ve güvenliğinin devamlılığını sağlamak için “gerekli önlemleri” alma hakkına sahip olduğunu söylemişti.⁴ Treblinka’nın da bu önlemlerden biri olduğunu ve kampın mesuliyetinin Frank’a ait olmadığını öne sürmüştü. Ne var ki, Dr. Seidl’in Samuel Rajzman’ın ifadesiyle ilgili olarak söyleyecek hiçbir sözü yoktu.

Bu yaklaşım, rahatsızlık duyduğu aşikâr olan Savcı Robert Kempner’in araya girmesine yol açmıştı. Kempner hâkimlere Seidl’in argümanlarının konuyla “tamamen alâkasız” olduğunu ve hiçbir destekleyici kanıt bulunmadan sunulduğunu ifade etmişti.⁵ İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence bu itirazı reddetseyse de, Dr. Seidl savunmayı aynı anlayışla sürdürmüştü.

Hâkimler ifadesizce beklemişti. Frank üç ay önce, yani Nisan ayında şahsi veya bireysel olmasa da müşterek sorumluluğu bir dereceye kadar yansıtır gibi görünen sözler sarf etmişti. Şimdiyse avukatı farklı bir yöntem benimsiyordu. Diğer sanıklar grup dayanışmasına ihtiyaç duyduklarını Frank’a anlatarak onu etkilemeyi başarmış olmalıydı.

142

Savunma avukatları temmuz ayının sonunda argümanlarını tamamlamıştı. Geriye yalnızca yirmi bir sanığın teker teker kürsüye çıkıp kısa ve kişisel birer beyanda bulunması kalmıştı. Ancak bunun öncesine iddia makamı konuşacaktı.

Dört kovuşturma ekibi açılış konuşmalarındaki sırayla söz almıştı. İlk sıradaki Amerikalılar iddianamenin birinci maddesine ve Nazilerin gizli planına odaklanmıştı.⁶ Ardından İngilizler bir bütün olarak davanın hukuki boyutlarıyla ilgili olarak Lauterpacht tarafından hazırlanan değerlendirmeye birlikte ikinci maddedeki barışa karşı suçlar üzerine konuşmuştu.⁷ Sonra Fransızlar

⁴ İşgalci güç olarak: *A.g.e.*

⁵ “Tamamen alâkasız”: *A.g.e.*, 152.

⁶ İlk sıradaki Amerikalılar: *A.g.e.*, 19:397-432.

⁷ Ardından İngilizler: *A.g.e.*, 433-529.

ve Ruslar sırasıyla savaş suçları ve insanlığa karşı suçları ele almıştı.⁸

Robert Jackson 26 Temmuz Cuma sabahı iddia makamı adına açılışı yapmıştı.⁹ Soykırım hakkında neler söyleneceğini duymayı sabırsızlıkla bekleyen Lemkin hâlâ Nürnberg'deyken, Lauterpacht Cambridge'te kalmıştı. Jackson mahkemeyi gerçeklere, savaşa, savaşın idaresine ve işgal edilen bölgelerdeki nüfusun köleleştirilmesine geri götürmüştü. Bu fiillerden "en yaygını ve en korkuncunun" Yahudilere eziyet edilmesi ve altı milyon kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan "nihai çözümle" yok edilmeleri olduğunu belirtmişti. Sanıklar ise bir "koro" halinde bu korkunç gerçeklerden bihaber olduklarını iddia etmişti. Jackson hâkimlere bunun "gülünç" bir argüman olduğunu söylemişti. Göring hiçbir ölçüsüzlükten "haberdar olmadığını", "sayısız kararnameye" imza atmış olmasına rağmen bir imha programının varlığından şüphelenmediğini ifade etmişti. Hess sadece Hitler'in emirlerini okumadan yayan "masum bir aracı" idi. Ya von Neurath? "Dışişlerinden pek az haberi olan ve dış politika hakkında hiçbir şey bilmeyen" bir dışişleri bakanıydı. Ya Rosenberg? Felsefesinin körüklediği "şiddetle ilgili hiçbir fikri olmayan" bir parti filozofuydu.

Peki, ya Frank? Polonya'da "hüküm süren ama hükmetmeyen" bir genel valiydi. Hükümetin üst kademelerinde bir "fanatik", Nazi iktidarını pekiştiren, Polonya'ya kanunsuzluğu götüren ve oradaki nüfusu "hüzünlü bir kalıntıya" indirgeyen bir hukukçu olarak tanınmıştı. Jackson hâkimlere Frank'ın "bin yıl geçse de Almanya'nın işlediği bu suç silinmeyecek" sözlerini hatırlamalarını söylemişti.¹⁰

Jackson yarım gün boyunca konuşmuştu. Ne kadar etkili, isabetli ve incelikli olursa olsun, bu konuşmanın temelinde, en azından Lemkin'in bakış açısına göre, muazzam bir eksiklik vardı: Jackson soykırımdan hiç söz etmemişti. Lemkin tehlikenin farkındaydı; eğer başsavcı soykırımdan bahsetmemişse, hâkim makamındaki Amerikalı savcılar Biddle ve Parker'ın bu terimi kullanma ihtimali oldukça düşüktü. Bu da İngiliz savcılarını daha da önemli kılıyordu; ancak Lemkin, Lauterpacht'ın hâlihazırda

⁸ Sonra Fransızlar: *A.g.e.*, 530-618; *A.g.e.*, cilt 20, 1-14.

⁹ Robert Jackson 26 Temmuz: *A.g.e.*, 19:397.

¹⁰ "Bin yıl geçse de": *A.g.e.*, 406.

Shawcross için yazdığı taslakta soykırıma hiç değinilmediğini henüz bilmiyordu.

143

Öğle yemeğinin ardından Shawcross kürsüye çıkmış, bütün öğleden sonra konuşmasına karşın söyleyeceklerinin bir bölümü ertesi güne sarkmıştı. Shawcross gerçeklerden, "barışa karşı suçlardan" ve bireyin kutsallığından dem vurmıştu.¹¹

O konuşma yapmaya hazırlanırken, Lauterpacht Nürnberg'de davanın gidişatından endişe eden İngiliz hukukçuların taslağını büyük ölçüde değiştireceğini tahmin etmişti. Ne de olsa Albay Harry Phillimore Shawcross'a, "hâkimlerin mahkûmiyet ve ceza hakkında söylediklerinden kaygı duyuyoruz, zira yemekli toplantı gibi gayriresmî ortamlarda bir iki kişiyi beraat ettirebileceklerini ve pek çoğunun idam cezası almadan kurtulabileceğini belirttiler," demişti.¹² "Bir ya da iki sanığın idam cezasından kaçabileceğini" tahmin edebildiklerini söyleyen Phillimore, "ancak zanlılardan herhangi birinin beraat etmesi ve içlerinden bazılarına hafif cezalar verilmesi davayı maskaralığa çevirecektir," diye eklemişti.

Shawcross daha önce Lauterpacht'a kaleme aldığı uzun taslağın "bazı kayda değer güçlükler" doğuracağını söylemişti. Başsavcı hem bu güçlüklerle başa çıkabilmek hem de kendini korumak için olgulara daha fazla zaman ayıracağını belirtmişti ki, bu, Lauterpacht'ın hukuki argümanlarına daha az yer vereceği anlamına geliyordu. Shawcross, "Fyfe'in tavsiyesine uymazsam ve bir şeyler ters giderse, bunun benim hatam olduğunu söyleyecekleri açık," demişti.¹³ Ayrıca bu uzun konuşmayı kayıtlara geçirilmesi için yazılı olarak sunmaya da hazırlanmamıştı, yalnızca bazı bölümlerini okuyacaktı. Lauterpacht'ın taslağında kullanabileceği ne varsa kullanacaktı. Neticede Shawcross'un yetmiş yedi sayfalık metninin dörtte üçü gerçeklere ve bunları destekleyen kanıtlara ayrılmıştı. Böylece yasal argümanlara on iki sayfası tamamen Lauterpacht tarafından yazılan on altı sayfa kalmıştı. Metin hem

¹¹ Shawcross gerçeklerden: *A.g.e.*, 433-529.

¹² "Hâkimlerin mahkûmiyet ve ceza": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 295.

¹³ "Fyfe'in tavsiyesine uymazsam": *A.g.e.*, 296.

kırpılmış hem de Lauterpacht'ın çok geçmeden öğreneceği gibi ilavelerle doldurulmuştu.

Shawcross konuşmasına sanıkların savaş vasıtasıyla suç işlemeyi tertip ettiği savaş öncesi dönemin kronolojisiyle başlamıştı.¹⁴ Lemkin'in topladığı kararname ve belgelerin izinden giderek Avrupa genelinde yaşanan olayları aktarmış, Renanya ve Çekoslovakya ile başlayıp Polonya'dan bahsederek oradan batıdaki Hollanda, Belçika ve Fransa'ya geçmiş, ardından kuzeydeki Norveç ve Danimarka'ya, güneydoğudaki Yugoslavya ve Yunanistan'a, en nihayetinde ise doğudaki Sovyet Rusya'ya değinmişti. Hâkimlere ortaya koyduğu savaş suçlarının "diğer suçların hem amacı hem de kaynağı" olduğunu söylemişti. Ona göre, insanlığa karşı suçlar yalnızca savaş süresince işlenmişti. Diğer bir deyişle, Shawcross Lemkin'in en çok korktuğu bağıntıyı kurmuş, 1939 senesinden önce işlenen suçlar konusunda sessiz kalmıştı.

Yine de bu konuşma hukuki anlamda yegâne ve müthiş bir dönüm noktası yaratmıştı. Shawcross hâkimleri, on yıllık dehşeti bir anda ve son derece etkili biçimde yansıtmaya imkân veren tek bir cinayete götürmüştü. Frank'ın bölgesinde, Dubno civarında, Lemkin'in 1939 Eylülünde birkaç günlüğüne yanına sığındığı fırıncının evinin yakınlarında yer alan bir fabrikanın Alman müdürü Hermann Graebe'nin hazırladığı tanık beyanını yüksek sesle okumuştur. Shawcross kelimeleri bütün duygulardan arındıran bir tınıyla yavaş yavaş konuşmuş, her sözcüğü tane tane telaffuz etmişti:

Bu insanlar bağırmadan ve ağlamadan soyundu, aile grupları halinde durup birbirlerini öptü, vedalaştılar ve çukurun kenarında duran, elinde yine bir kamçı olan öteki SS'in vereceği işareti beklediler.¹⁵

Zaman yavaşlarken ve bu sözler etkisini gösterirken mahkeme salonuna sessizlik çökmüştü. Shawcross konuşurken basına ayrılan balkında oturan yazar Rebecca West, Frank'ın öğretmeninden azar yiyen küçük bir çocuk gibi oturduğu yerde kıvrandığını fark etmişti.

¹⁴ Shawcross konuşmasına: *Trial of the Major War Criminals*, 19:437-57.

¹⁵ "Bu insanlar bağırmadan ve ağlamadan": *A.g.e.*, 507.

Orada durduğum 15 dakika boyunca ne birinin şikâyet ettiğini ne de merhamet dilendiğini duydum. Sekiz kişilik bir aileyi izledim, hem adam hem de kadın 50'li yaşlardaydı, yanlarında 1, 8 ve 10 yaşlarındaki çocukları ve 20 ila 24 yaşları arasındaki yetişkin iki kızları vardı. Kar beyaz saçlı yaşlı bir kadın bir yaşındaki çocuğu kucagında tutuyordu, ona şarkı söylüyor ve onu gıdıklıyordu. Çocuk sevinçle cıvıldıyordu. Çift ise yaş dolu gözleriyle etrafına bakıyordu. Babası 10 yaşlarındaki oğlanın elini tutup onunla sakince konuşuyordu; oğlan da gözyaşlarını tutmaya çalışıyordu.

Shawcross mahkeme salonundakilere ve sanıklara şöyle bir bakmak için duraklamıştı. Acaba Frank'ın başını eğip gözlerini salonun ahşap zeminine diken Frank'ı fark etmiş miydi?

"Sonra baba gökyüzünü işaret etti, başını salladı, oğlana bir şeyleri izah ediyor gibiydi."

Rebecca West bunu "tam bir utanç anı" olarak tarif etmişti.¹⁶

144

Shawcross dikkatini Frank'a yöneltmişti.¹⁷ Bahsettiği olaylar onun bölgesinde gerçekleşmişti ve bu onu mahkûm ettirmeye yetirdi. Ardından Frank'ın üzerine gitmeye devam etti.

Hans Frank henüz Bavyera'nın adalet bakanı olduğu 1933 yılında Dachau'daki cinayetlere ilişkin raporlar almıştır.

Hans Frank Nazi Partisi'nin önde gelen hukuk uzmanı olarak Yahudilere boykot emri veren Merkez Komitesinin üyesidir.

Hans Frank bir bakan olarak 1934 yılının Mart ayında ırk yönetmeliğini haklı çıkarmak için radyo yayınlarına katılmıştır.

Hans Frank bir sanık olarak hâkimlerden günlüğündeki ifadelerin gerçeklerden haberi olmadan yazıldığına inanmasını istemiştir.

Frank Shawcross için "lanet olası İngiliz" demiş, bu hakareti mahkeme salonunda duyulacak kadar yüksek sesle dile getirmişti.¹⁸

¹⁶ "Tam bir utanç anı": Rebecca West, 'Greenhouse with Cyclamens I', *A Train of Powder* (Ivan R. Dee, 1955), 20 içinde.

¹⁷ Shawcross dikkatini: *Trial of the Major War Criminals*, 19:446.

¹⁸ "Lanet olası İngiliz": Housden, *Hans Frank*, 231.

Hans Frank bir hukukçu olarak “korkunç soykırım politikasını” destekleyen konuşmalar yapmış ve yazılar yazmıştır.

Lauterpacht’ın hazırladığı taslakta yer almayan o kelime birdenbire söylenivermişti. Onu Shawcross eklemiş olmalıydı. Akabinde genel bir hedef olarak “soykırım” sözcüğünü yinelemişti. Çingenelere, Leh aydınlara, Yahudilere “soykırım” yapılmıştı. Yugoslavya’da, Alsas-Loren’de, Çukur Ülkeler’de, hatta Norveç’te diğer gruplara karşı “soykırımın” “farklı biçimleri” uygulanmıştı.¹⁹

Shawcross hızını alamayıp soykırım yöntemlerine geçmişti. Grupların gaz odalarında, toplu olarak kurşuna dizilerek yahut ölene kadar çalıştırılarak kasten katledilmesiyle sona eren eylem örgüsünü tarif etmişti. Doğum oranını azaltan “biyolojik aygıtlardan”, yani kısırlaştırma, hadım etme, kürtaj ve kadınlar ile erkeklerin ayrılmasından söz etmişti. Her bir sanığın “soykırım politikasından” haberdar olduğunu, suçlu olduğunu ve katil olduğunu gösteren sayısız delil bulunduğunu söyleyerek konuşmasını sürdürmüştü. Ona göre, uygun olan yegâne ceza “en ağır ceza” idi. Bu sözler sanık sıralarında kargaşa çıkmasına neden olmuştu.

Shawcross, Lemkin’in terimini kullanmışsa da, bu sözcüğün anlamını tam anlamıyla benimsemekten geri durmuştu. Zira Lemkin 1933’ten sonra, yani savaş başlamadan önce yapılan tüm grup katliamlarını mücrimleştirmek istemişti. Shawcross ise, açıkça belirttiği üzere, bu terimi daha kısıtlı bir anlamda kullanmıştı. “Soykırım” “insanlığa karşı işlenen” ağır bir suçtu ancak bu, yalnızca savaş münasebetiyle işlenen suçlar için geçerliydi. Tüzüğün 6(c) maddesine 1945 Ağustosunda eklenen o bednam virgöl böyle bir sınırlama getiriyordu. Bir eylemin suç olabilmesi için savaşla bağlantılı olmadı gerekiyordu. Hâkimlere bunun “çok mühim bir sınırlama” olduğunu söyleyen Shawcross bir eliyle verdiği soykırım mefhumunu diğer eliyle geri almıştı. Shawcross’un söylediklerini okuduğumda, 1939 yılının Eylül ayından önce Almanya ve Avusturya’da vuku bulan hiçbir eylemden bahsetmemesinin getireceği sonucu anlamış oldum. 1938 Kasımında Leon ve onun gibi milyonlarca bireye karşı alınan yoksullaştırma ve sürgün etme

¹⁹ Çingenelere, Leh aydınlara, Yahudilere: *Trial of the Major War Criminals*, 19:497.

tedbirleri –müsadere, sınırdışı, gözaltı, öldürme– mahkemenin yargı yetkisinin dışında kalacaktı.

Bununla birlikte, Shawcross, Lauterpacht'ın fikirlerinden de bolca faydalanmıştı. İlgili tüm eylemler –imha, köleleştirme, eziyet– çoğu milli kanuna göre suç olduğundan, makabile şamil olduklarına şüphe yoktu. Alman yasalarına göre meşru olmaları müdafaa konusu edilemezdi, çünkü söz konusu eylemler uluslararası toplumu etkilemişti. Bunlar yalnızca içişlerini ilgilendiren konular değil, “milletler hukukuna karşı işlenmiş” suçlardı. Shawcross, uluslararası hukukun geçmişte kendi vatandaşlarına nasıl muamele edeceğine devletlerin karar vermesine olanak sağlamışsa da, artık bunun yerini yeni bir yaklaşımın aldığını şu sözlerle ifade etmişti:

Uluslararası hukuk, devletin her şeye yeten gücünün bir sınırı olduğuna ve hakları insanoğlunun vicdanını zedeleyecek biçimde devleti tarafından çiğnendiği zaman bütün kanunların en yüce unsuru olan bireyin insanın himayesi hakkından yoksun kalmadığına dair bazı iddiaları geçmişte de gündeme taşımıştır.²⁰

Shawcross, “tiranların tebaasına yaptığı mezalimi” önlemek için verilen savaşın adil ve meşru olduğunu da eklemişti. Eğer uluslararası hukuk çerçevesinde savaş vasıtasıyla insani müdahaleye izin veriliyorsa, “adli süreçle müdahalenin” yasadışı olduğu nasıl söylenebilirdi? Shawcross formunun zirvesindeydi. Sanıkların uluslararası hukuk uyarınca “bireyin değil, sadece devletin” suç işleyebileceği yönündeki argümanını reddetmişti. Uluslararası hukukta böyle bir ilke yoktu, dolayısıyla bir devletin insanlığa karşı suç işlemesine yardımcı olanlar sorumluluktan muaf olmayacak, devletin arkasına sığınamayacaktı. “Birey, devletten önce gelmeliydi.”²¹

Bu konuşma Lauterpacht'ın fikirlerinin özünü barındırmanın yanında Lemkin'in soykırım ve gruplarla ilgili fikirlerine yapılan ufak göndermeler de içeriyordu. Yine de, Shawcross tam olarak Lauterpacht'ın istediği yerde, yani bireyin “bütün hukukun en yüce

²⁰ “Uluslararası hukuk”: *A.g.e.*, 471–72.

²¹ “Birey, devletten önce”: *A.g.e.*, 529.

unsuru" olarak vurgulandığı noktada durmuştu.²² Soykırım konusunda Lauterpacht'tan ayrılan Shawcross'un konuşma metninde bir değişiklik daha yaptığını fark ettim; Lauterpacht'ın taslağın son sayfalarında Frank'a yaptığı tüm göndermeleri metinden çıkarmıştı. Onları fazlasıyla kişisel ve hırslı bulduğuna şüphe yoktu.

145

Shawcross'un ardından kürsüye yaşlı ve zayıf Fransız Savcı Auguste Champetier de Ribes çıkmış, sözü yardımcısına bırakmadan önce kısa bir girizgâh yapmayı başarmıştı.²³ Charles Dubost'nun argümanları Shawcross'unkiler kadar sert olmasa da, Fransızlar hâlâ sanıkların cezai suçlardan sorumlu tutulabileceğinden emindi, zira onlar Almanya'nın suç ortaklarıydı. Frank'ın sözleri bir kez daha yüzüne vurulmuştu; neticede Hükümet yetkililerinin mesuliyetinin emirleri yerine getirenlerinkinden çok daha ağır olduğunu söyleyen de kendisiydi, değil mi?

Fransızlar soykırım gerekçesiyle mahkûmiyet arayışında Shawcross'la hemfikir olmuştu. Onlara göre, imha faaliyetleri "bilsimsel ve sistematik" olarak yapılmış, "Cermen ırkının hegemonyasının" önüne çıkan milyonlarca kadın ve erkek yalnızca milli veya ırki bir grubun mensubu oldukları için öldürülmüştü. Soykırım kamplarda ve diğer yerlerde, Gestapo'nun emriyle, sanıkların desteğiyle, şu veya bu şekilde "neredeyse bütünüyle gerçekleştirilmişti."²⁴

Fransız savcı Dr. Seidl'in devlet adına hareket eden bireylerin yaptıkları yanlışlardan sorumlu tutulamayacağına dair argümanına itiraz etmişti. Dubost hâkimlere, "sanıklardan bir tanesi bile 'tek başına hareket eden bir birey' değildi," demişti.²⁵ Her birinin bu eylemlerde işbirliği ve dayanışma sergilediğini söylemişti. "Kararınızı merhametsizce alınız," ricasında bulunmuş, Frank'a ve bu korkunç emirleri vermekten çekinmeyen diğer kişilere en ağır cezanın verilmesini istemişti. Sanıklar suçluydu, suçlu bulunmalı ve asılmaya mahkûm edilmeliydi.

²² "Bütün hukukun en yüce unsuru": A.g.e., 472.

²³ Shawcross'un ardından: A.g.e., 530-35.

²⁴ "Neredeyse bütünüyle": A.g.e., 550.

²⁵ "Sanıklardan bir tanesi bile": A.g.e., 562.

Daha sonra Sovyetler, sanki eşzamanlı bir taarruzun parçasıymışçasına sözü devralmıştı. Savları da görünüşü kadar güçlü ve sert olan General Roman Rudenko, sanıkları teker teker ele almıştı. Onun ince ayrıntılara, muğlak kuramlara veya hicve ayıracak vakti yoktu.²⁶ Sovyetler'in doğudan yürüttüğü paralel operasyona ilgi hiçbir imada bulunmaksızın, Almanları açıkça Polonya'yı işgal etmekle suçlamıştı. Hâkimler makamına Lvov'u ve 1942 Ağustosunda yaşanan olayları hatırlatarak Frank'ın zalimane hükmünü en ince ayrıntısına kadar incelemeye koyulmuştu. Başka kanıtlar bulduğundan, Sovyetler'in Lvov kentinde işlenen suçlarla ilgili raporundan ve çocuk yurdunda çalışan Ida Vasseau adlı Fransız kadının ifadesinden söz etmişti. Vasseau küçük çocukların atış taliminde kullanıldığını ve bu "dehşetin" 1944 yılının Temmuz ayında sona eren Alman işgalinin son gününe dek sürdüğünü söylemişti. Nazilerin amacı topyekûn imhadan başka bir şey değildi.

Rudenko hâkimlere, "bizleri köleliği ve soykırımı amaç haline getirenleri cezalandırma hakkından" mahrum etmeye çalışmaları "ne kadar da beyhudedir," demişti.²⁷ Ardından konuyu yeniden Frank'ın günlüklerine ve Yahudilerin bölgeden nasıl temizlendiğine ilişkin keyifli ifadelerine getirmişti. Frank'ın kamplardan haberdar olduğunu, bu yüzden "en ağır cezaya" çarptırılması gerektiğini belirtmişti. Frank 1940 yılında Seyss-Inquart'a Polonya'da yaptığı işlerin hatırasının "sonsuz dek canlı kalacağını" söylerken yanılmıştı. Ardında hiçbir olumlu miras bırakmamıştı.

Otto von Wächter'in bir fotoğrafını hatırladım; oğlu Horst o kareyi Seyss-Inquart'ın bir fotoğrafının çerçevesine sıkıştırmıştı. Horst o zaman bana, "Seyss-Inquart benim vaftiz babamdı, Arthur benim ikinci ismim," demişti.

146

Rudenko'nun Lvov'daki olaylara odaklandığı konuşmasını ilk kez okuduğumda bana Varşova'dan küçük bir paket gelmişti. Paketin içinden ömrünü Zólkiew'de geçiren öğretmen Gerszon Taffet'in kaleme aldığı ince ve çoktan unutulmuş kitabın fotokopisi çık-

²⁶ Onun ince ayrıntılara: *A.g.e.*, 570.

²⁷ "Ne kadar da beyhudedir,": *A.g.e.*

mıştı.²⁸ Bu kitap 1946 Temmuzunda, Rudenko'nun hâkimlere seslendiği günlerde yayımlanmıştı.

Taffet şehrin tarihini, Yahudi sakinlerinin yok edilmesini ve Clara Kramer'dan da dinlemiş olduğum 25 Mart 1943 tarihli feci olayları gerçekçi bir üslupla kâğıda dökmüştü. Taffet, o gün gettoda yaşayan üç bin beş yüz kişinin Lauterpacht ve Leon'un bir zamanlar oyun oynadığı *borek* adlı koruluğa götürüldüğünü yazmıştı. İşgalciler arkalarında şapkalar, kâğıt yaprakları, fotoğraflar ve cesetlerle dolu bir yol bırakmıştı. Taffet idamların infazını birinci ağızdan aktarmıştı:

Çırılçıplak soyulduktan ve (özellikle kadınlar) etraflıca arandıktan sonra boş mezarların başına sıralandılar. Her biri bu çukurların üzerine yerleştirilen tahtalara çıkmak zorundaydı ki, vuruldukları zaman doğrudan mezarlarına düşebilsinler...harekâtın akabinde mezarlar kapatıldı...bu mezarları örten toprak harekâttan sonra günlerce kımıldadı; adeta dalgalanıyordu.

Kimileri ise diğer seçenekleri elinin tersiyle itmişti:

Zólkiew'in saygın yurttaşlarından Symcha Turk'un tavrı, bir babanın ve kocanın ailesine olan bağlılığına örnek olarak gösterilebilir. Almanlar ona ailesini terk ettiği takdirde bir mütehassıs olarak kurtarılabilceğini söyledi. Turk ise buna cevaben azametli bir tavırla bir eliyle karısının kolunu, diğeriyle de çocuğununkini tuttu ve böylece başlarını dimdik tutarak ölüme beraber yürüdüler.²⁹

Taffet, Zólkiew'in on altıncı yüzyıldaki yerleşimcilerinin soyundan gelen bir grubun tamamen yok edildiğini anlatmıştı. 1941 yılında Zólkiew'de bulunan beş bin Yahudiden sadece "yetmiş kadarı hayatta kaldı," diye yazmıştı. Ayrıca Clara Kramer, Bay ve Bayan Melman ile Gedalo Lauterpacht'ın da aralarında bulunduğu bir kurtulanlar listesi sunmuştu. Inka için Nürnberg'e gidip Lauterpacht'ı bulan Bay Patrontasch da bu listede yer alıyordu. Böylelikle fısıldayan adam Bay Patrontasch'ın ilk isminin Arthur olduğunu öğrendim. Leon'un dayısı Leibus Flaschner'ın veya şe-

²⁸ Paketin içinden: Taffet, *Holocaust of the Jews of Zólkiew*.

²⁹ Çırılçıplak soyulduktan: *A.g.e.*, 58.

hirde Flaschner soyadını taşıyan elliyi aşkın insandan hiçbirinin adı listede bulunmuyordu.

Taffet gelecek umudu aşılamanın bir yolunu bulmuştu. Söz etmek için Zólkiew'in iki saygın çağdaşını seçmişti. Bu şahsiyetlerden biri, 1942 Ağustosunda yapılan *Great Aktion* esnasında Lemberg'de hayatını kaybetmişti. Diğeri ise "hâlen Cambridge Üniversitesinde profesörlük yapmakta olan meşhur uluslararası hukuk uzmanı Dr. Henryk Lauterpacht" idi.³⁰

147

Nürnberg savcılarının son sunumlarını bütün sanıkların idam cezasına çarptırılması çağrısında bulunarak bulunarak bitirmişti. Artık hâkimlere düşen, ağırlıklı olarak Üçüncü Reich'in çeşitli teşkilatlarının mücrimliğiyle alâkalı teknik konulara ilişkin sayısız argümanla uğraşmaktı. Bu, bilhassa SS, Gestapo ve kabinenin müşterek sorumluluğunun ortaya konulması açısından önemliydi ancak Genelkurmay ve Almanya Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığının buna dâhil edilmesi hâlâ tartışmalı bir konuydu. Bunun ardından her sanık kısa birer kapanış konuşması yapacak, celse kapatılacak ve hâkimler düşünüp taşınmak üzere köşelerine çekilecekti. Eylül ayının sonunda bir yargıya varılması bekleniyordu.

Lauterpacht ve Lemkin arasındaki uçurum artık derinleşmişti. Lauterpacht'ın insanlığa karşı suçlar ve bireylerin haklarıyla ilgili fikirleri duruşmalarda kökleşmiş, davanın bütün rengini değiştirmişti. Görünüşe göre, mahkemenin yargı yetkisinin savaş döneminde gerçekleştirilen eylemlerle sınırlanması ve Nürnberg Yasalarının, 1933 Ocağından sonra işlenen cinayetlerin ve *Kristallnacht*'in kapsam dışı bırakılması fikrine verilen destek artıyordu.

Bu ihtimaller Lemkin'i yıpratmıştı. O hâlâ rüzgârın tersine dönebileceğine, soykırımla ilgili argümanların ilgi göreceğine ve böylece mahkemenin daha önceki suçları da yargılayabileceğine inanıyordu. İyimser olmak için bazı sebepleri vardı: Lauterpacht'ın da aralarında bulunduğu kuşkuculara kulak asmayan David Maxwell Fyfe sayesinde, aylar süren sessizliğin ardından soykırım suçu duruşmalara yeniden dâhil edilmişti. Ayak direyen

³⁰ "Dr. Henryk Lauterpacht": *A.g.e.*, 8.

taraf Amerikalılardı, fakat benim de Columbia Üniversitesi arşivlerinde öğrendiğim gibi, Lemkin'in bu noktada dahi bir şansı varmış gibi görünüyordu.

Lemkin'in evrakı arasında, Jackson'ın soykırımdan bahsetmeksizin mahkemeye seslendiği tarihten bir gün sonra, yani 27 Haziranda makamı tarafından yayımlanan bir basın bülteni bulmuştum.³¹ "Özel Bülten Sayı 1" başlığıyla sunulan bu belgede İngilizlerin von Neurath'ı sorgularken Shawcross tarafından ("birkaç defa") anılan "soykırıma" atıfta bulunduğu ve bu terimin "Fransız ve Rusların sunumlarında da kullanılacağı" belirtilmişti.

Basın bülteninde, hâkimler makamı sanıkları soykırımdan suçlu bulduğu takdirde "–bir devlet bu suçu kendi vatandaşlarına karşı işlemiş olsa dahi– bu tür grupların uluslararası ölçekteki himayesine" emsal oluşacağı ifade edilmişti. Diğer bir deyişle, Amerikan heyetinin üyelerinden biri Lemkin'e destek vermişti. Lemkin de daha ısrarcı olması için onu cesaretlendiren bu belgenin bir kopyasını saklamıştı.

Lemkin ağustos ayında İngiltere'nin Cambridge kentinde düzenlenecek olan uluslararası bir konferansla ansızın ülküsünü sürdürme fırsatı bulmuştu. Konferansa katılanları fikirlerine destekleyen bir önergeyi kabul etmeleri için ikna edebilirse, soykırım meselesi için harcadığı çabaların pekişeceğini anlamak üzereydi.

148

Uluslararası Hukuk Derneği itibarlı bir kurumdu. 1873 yılında kurulan bu derneğin merkezi Londra'da olsa da, kökleri Amerika'daydı. Düzenli olarak yapılan konferansları 1938 yılından sonra bir süre durdurulmuş, Kırk Birinci Konferans bundan yedi yıl sonra, 19 Ağustos günü Cambridge'te başlamıştı. Listede hiçbir katılımcısı bulunmayan Almanya hariç tüm Avrupa ülkelerinden gelen üç yüz uluslararası hukukçu bu şehirde buluşmuştu.³²

Yollarına 1919 yılında Lemberg'de başlayan pek çok ismin de yer aldığı katılımcı listesinde önemli şahsiyetler vardı. Arthur

³¹ Lemkin'in evrakı arasında: Lemkin Evrakı, Columbia Üniversitesi Nadir Kitap ve Elyazmaları Kütüphanesi.

³² Listede hiçbir katılımcısı bulunmayan: Uluslararası Hukuk Derneği, *Report of the Forty-First Conference, Cambridge* (1946), xxxvii–xliv.

Goodhart Lwów manzarasına bakan o tepeden Cambridge'e gelmişti. Lauterpacht'ın akıl hocası Sir Arnold McNair ve Lemkin'in Londra'da tanıştığı Egon Schwelb de oradaydı. Sir Hartley Shawcross'un da konferansa katılması beklenmiş, ancak kötü hava koşulları İngiltere'nin batısına yolculuk etmesini engellemişti. Katılımcılar arasında bulunan Lauterpacht'ın adı alfabetik olarak düzenlenen resmi kayıtlarda Lemkin'in beş sıra üstünde yer almıştı (Lemkin ise adresini oda numarası belirtmeden "Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi, Nürnberg" şeklinde vermişti.) Böylece Lauterpacht ve Lemkin'in aynı anda aynı şehirde ve aynı binada bulunduğu ilk defa emin oldum.

Lemkin'in kötüleşen sağlık durumu konferansa katılmasını neredeyse engelleyecekti, zira kendisi Nürnberg'den Londra'nın güneyindeki Croydon Havalimanına yaptığı uçuşun ardından bayılmıştı.³³ Tehlike arz edecek kadar yükselen tansiyonuyla derhal ilgilenilmesi gerekiyor olsa da, Lemkin dinlenmesi yönündeki tavsiyeleri göz ardı ederek konferansın açılışında mevcut bulunabilmek için aceleyle Cambridge'e doğru yola çıkmıştı. Açılış gününün üçüncü konuşmacısı olarak listelenmiş, konferansa başkanlık eden Hâkim Lord Porter'ın giriş niteliğindeki yorumlarının ardından konuşmasını yapmıştı. Porter, konferansa katılan hukukçulardan "icrası mümkün" çalışmalar yapmalarını ve karşılaşacakları pek çok zorluğu ele alırken "coşkunluklarını dizginlemelerini" rica etmişti. Salonda bulunan herkese başarısızca sunulan fikirlerin "husumete yatkın" olduğunu hatırlatmıştı. Lemkin'in nefret ettiği İngiliz pragmatizmi, işte tam da buydu.³⁴

Lemkin, Lord Porter'a kulak asmamıştı. Soykırım, Nürnberg davasındaki kanıtlar, pratik yanıtlara duyulan ihtiyaç ve ceza hukukunun zaruri rolü hakkında her zamanki tutkusuyla konuşmuştu. Aynı yılın ilerleyen günlerinde düzenlenecek olan ilk Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda gündeme gelmesi beklenen türden genel insan hakları beyanlarına şiddetle karşı çıkmıştı. Dinleyenleri etkileyebilmek için, korsanlık ve sahtecilik uluslararası birer suçken

³³ Lemkin'in kötüleşen sağlık durumu: Raphael Lemkin'e ilişkin not (tarihi belirsiz, Lemkin'in verdiği bilgilerle hazırlanmıştır), kutu 5, dosya 7, MS-60, American Jewish Archives, Cleveland.

³⁴ Lemkin'in nefret ettiği: Uluslararası Hukuk Derneği, *Report of the Forty-First Conference*, 8-13.

milyonların yok edilmesinin nasıl olup da suç olarak kabul edilmediğini sormuştu. Salondakilere *Mihverlerin Hükümü*'nü hatırlatarak, onları soykırımın "uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi" gerektiğine ikna etmeye çabalamıştı. Katılımcılara "mücrim soykırım felsefesine" karışan herkese suçlu muamelesi yapılması gerektiğini söylemişti.³⁵

Herkesin kibarca dinlediği Lemkin yanıt beklemişti. Birkaç konuşmacı genel desteğini bildirmişse de, somut tedbirler alınması yönündeki talebine kimse arka çıkmamıştı. Kayıtlar Lauterpacht o konferansa katıldıysa (ki o aralar Kopenhag gezisine hazırlandığından katılmamış olabilirdi) Lemkin'e müdahale etme ihtiyacı duymadığını açıkça gösteriyordu. Muhtemelen Lemkin de salondaki havayı sezmişti ve sezgilerinde haklıydı, zira o hafta hazırlanan önerge tasarılarında ne soykırımdan ne de herhangi bir uluslararası suçtan bahsedilmişti.

Hayal kırıklığına uğrayan Lemkin Londra'ya dönmüş, "manevi ve mesleki anlamda verdiği ilham" için Maxwell Fyfe'a teşekkürlerini iletmişti. Cambridge konferansında fikirlerinin "soğuk karşılandığını" ama yine de vazgeçmeyeceğini yazmıştı:

Dünyaya sonu gelmez cümlelerle milli, ırki ve dini grupların üyelerini katletmeyin, onları kısırlaştırmayın, onlara kürtajı dayatmayın, onların çocuklarını çalmayın, kadınlarını ülkeniz uğruna çocuk doğurmaya zorlamayın demeye devam edemeyiz. Fakat dünyaya şimdi, bu eşsiz münasebetle soykırım yapmayın demeliyiz.³⁶

Bu başarısızlık, yeni bir hummalı mektup yazma krizine sebebiyet vermişti. Lemkin biraz olsun iyimser bir üslupla genç Amerikalı hâkim Parker'a mektup yazmıştı. Her zamanki ümidiyle ona, "sanıyorum ki katılımcıları bu hukuki kavramın yararlı olduğuna ikna etmeyi başardım," demişti.³⁷

Lemkin fikrini savunmak için daha önce sarf ettiği çabaların bazı kişileri görüşüyle ilgili olarak çoktan ikna ettiğinden bihaberdi. Maxwell Fyfe'a mektup yazdığı 26 Ağustos günü Lemkin'in

³⁵ "Mücrim soykırım felsefesine": A.g.e., 25–28.

³⁶ "Dünyaya sonu gelmez": Barrett, 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg', 51.

³⁷ "Sanıyorum ki katılımcıları": John Cooper, *Raphael Lemkin*, 73.

methedildiği ve soykırımın “apayrı bir tekniği ve bambaşka neticeleri” olan bir suç olarak kabul edildiği bir başyazı *The New York Times* gazetesinde yayımlanmıştı. Gazete okurlarına, geriye yalnızca “Profesör Lemkin’in hâlihazırda yarı yarıya başardığı” bir işin, yani bu terimin uluslararası hukuka kazandırılmasının kaldığını bildirmişti.³⁸

149

Lemkin sanıkların kısa kapanış beyanlarını dinlemek için Nürnberg’e tam zamanında dönmüştü. Dr. Gilbert bu yirmi bir kişilik grubun SS ve ona bağlı teşkilatlarla ilgili dehşet verici öykülerle dolu bir ayın ardından “iddia makamının hâlâ suçlu olduklarını düşünmesine kırıngınlıkla karışık bir şaşkınlık” havasıyla gergin ve biraz kederli görüldüğünü gözlemlemişti.³⁹ Maxwell Fyfe kapanış konuşmasıyla Nazilerin “şeytani” planlarını tam manasıyla takbih etmişti. Shawcross’un getirdiği sınırlamaları bir kenara iten Fyfe, Hitler’in ideolojisiyle ve *Kavgam* kitabındaki grup mücadelesi mesajıyla yansıttığı “iğrenç soykırım suçuna” sert eleştiriler yağdırmıştı.⁴⁰

Lemkin İngilizleri ikna ederek kendi tarafına çektiğine, böylece Amerikalıların yalnız kaldığına inanıyordu, zira Jackson’ın temmuz ayında yayımladığı basın bültenine karşın Amerikalı savcı Telford Taylor sözü Maxwell Fyfe’tan devraldığında soykırımdan hiç söz etmemişti.⁴¹ Buna karşılık, Fransızlar toplama kamplarından köleleştirmeye kadar suçların tümünü kapsayan bir kavram olarak “soykırıma” başvurmuştu.⁴² Sovyet savcı Rudenko ise SS’i soykırımcı bir teşekkül olarak nitelendirmiş, dolayısıyla bu teşkilatla ilişkili olan herkesin soykırıma iştirak ettiğini belirtmişti.⁴³ Bu iddianın sonuçlarının oldukça kapsamlı olması muhtemeldi.

Sanıklar o ayın son gününde, yani 31 Ağustosta nihayet hâkimlere seslenme şansı bulmuştu. İlk olarak Göring konuşmuş,

³⁸ “Apayrı bir tekniği: ‘Genocide’, *New York Times*, 26 Ağustos 1946, 17.

³⁹ “İddia makamının hâlâ”: Gilbert, *Nuremberg Diary*, 417.

⁴⁰ “İğrenç soykırım suçuna”: *Trial of the Major War Criminals*, 22:229.

⁴¹ Jackson’ın temmuz ayında yayımladığı: *A.g.e.*, 271–97.

⁴² Buna karşılık, Fransızlar: *A.g.e.*, 300.

⁴³ Sovyet savcı Rudenko: *A.g.e.*, 321.

Alman halkının suçsuz olduğunu savunmuş ve o korkunç gerçeklerden haberdar olduğunu inkâr etmişti.⁴⁴ Hess yine o alışlagelen tutarsızlığına düşmüş, fakat kendini “her şeye yeniden başlamak zorunda olsaydım aynı şekilde hareket ederdim,” diyerek hâkimleri buna inandıracak kadar toparlamayı başarmıştı.⁴⁵ Sonra Ribbentrop, Keitel ve Kaltenbrunner söz almış, onların akabinde ise bir grup olarak Alman halkını da himaye eden soykırım suçunun varlığını kabul ederek Lemkin’i ve daha pek çok kişiyi şaşırtan Rosenberg konuşmuştu.⁴⁶ Rosenberg aynı zamanda soykırım suçunu yahut diğer herhangi bir suçu işlediğini inkâr etmişti.

Frank konuşan yedinci sanık olmuştu. 600 numaralı mahkeme salonunda bulunan birçok insan, daha önce sorumluluğunu kısmen de olsa itiraf ettiğini göz önünde bulundurarak onun ne söyleyeceğini ve ne gibi bir yol izleyeceğini merak etmişti. Frank bu sefer sözlerine bütün sanıkların sonuçlarını düşünmeden Tanrı’nın yolundan saptığını kabul ederek başlamıştı. Bu minvalde, “sorgusuz sualsiz” helak olan milyonlarca ölünün ruhları mahkeme salonundan geçerken “suça gitgide daha fazla karıştığını” hissetmişti. Ayrıca günlüklerini imha etmeme ve en nihayetinde onları özgürlüğünü yitirdiği anda kendi isteğiyle “teslim etme” kararından destek almaya çalışmıştı.⁴⁷

Bunun ardından birkaç ay önce dile getirdiği sorumluluk duygusuna geri dönmüştü. Hâkimlere, “bu dünyadan giderken ardımda hesabını vermediğim hiçbir gizli suç bırakmak istemiyorum,” demişti. Evet, mesuliyeti altındaki bütün konulardan sorumluydu. Evet, “bir dereceye kadar suçlu” olduğunu kabul ediyordu. Evet, “Adolf Hitler’in, akımının ve Reich’inin destekçilerinden” biriydi.

Ne var ki, bu sözlerin ardından her şeye muhasır ve kapsamlı bir “ama” gelmişti.

Hâkimlere nisan ayında söylediği, sonradan rahatsız olduğu ve düzeltmeye gerek duyduğu bazı sözlerini hatırlatma ihtiyacı hissetmişti. Frank burada “bin yıl” ifadesinden bahsediyordu; bu sözler Jackson, Shawcross ve diğer savcılarının dilinden düşmemişti, fakat Frank yanlış anlaşıldığını fark etmişti. Düşünüp taşın-

⁴⁴ İlk olarak Göring konuşmuş: *A.g.e.*, 366–68.

⁴⁵ “Her şeye yeniden başlamak”: *A.g.e.*, 373.

⁴⁶ Sonra Ribbentrop, Keitel: *A.g.e.*, 382.

⁴⁷ “Sorgusuz sualsiz”: *A.g.e.*, 384.

dığında yeterince dikkatli davranmadığını ve bu sözleri söyleme hatasına düştüğünü anlamıştı. Zaman geçtikçe gözünde Almanya'nın hâlihazırda yeterince bedel ödediği farklı bir gerçeklik canlanmıştı. Bu yüzden, "milletimizin sebebiyet vermiş olabileceği bütün kabahatler hâlihazırda külliye silinmiştir," demişti.⁴⁸

Mahkeme salonundaki herkes onu dikkatle dinlerken, Frank konuşmaya devam etmişti. Almanya'nın suçunun "savaşta düşmanlarımızın milletimize ve askerlerimize yaptığı muamele" nedeniyle silindiğini söylemişti. Ona göre, söz konusu muamele tamamıyla davanın dışında bırakılmıştı, ki bu orantısız bir adaletti. Ruslar, Lehler ve Çekler "en korkunç türden" kitlesel suçları Almanlara karşı işlemişti. Frank muhtemelen farkında olmaksızın bir grubun diğerine karşı olduğuna ilişkin görüşü bir kez daha akıllara getirmişti.

Ardından sanık arkadaşlarına doğru bakarak, "Alman halkına karşı işlenen bu suçları kim yargılayacak?" diye sormuştu.⁴⁹ Bu sorusu havada kalmıştı. Böylece Frank kısmen suçlu olduğuna dair daha önce yapmış olduğu itirafı bir anda geri alıvermişti.

Frank'tan sonra on dört sanık daha sırayla söz almıştı. Hiçbiri sorumluluğunu kabul etmemişti.

Son sanık konuşmasını yaptıktan sonra İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence duruşmanın 23 Eylül tarihine ertelendiğini ilan etmişti. Yargı, o gün verilecekti.

150

Duruşmalar sona erdiğinde Lemkin hâlâ ailesinden haber alamamıştı. Bella ve Josef'in başına gelenleri ancak eylülün ortasında, yani tehir döneminde öğrenmişti. Bu bilgiyi ona ağabeyi Elias Münih'te yeniden bir araya geldikleri esnada vermişti. Elias, kendi ailesinin "Nürnberg davası dosyalarının" bir parçası olduğunu öğrenmişti.

Elias'ın oğlu Saul Lemkin bana babasının nasıl şans eseri hayatta kaldığını anlattı. 1941 Haziranında, Saul on iki yaşındayken Wolkowysk'te birlikte yaşadığı ailesi Sovyetler Birliği'ne tatile gitmeye karar vermişti. Saul, "Rusya'daki o kır evinde oturuyorduk

⁴⁸ "Milletimizin sebebiyet vermiş": *A.g.e.*, 385.

⁴⁹ "Alman halkına karşı": *A.g.e.*

ki, teyzem savaşla alâkalı bir şeyler yaşandığını söyledi, biz de radyoyu açtık," dedi. Hitler'in Barbarossa Harekâtını başlatarak Stalin'le yaptığı anlaşmayı bozduğunu, bundan bir hafta sonra Almanların Wolkowysk'i işgal ettiğini ve Bella ile Josef'in geride bıraktıkları akrabalarıyla birlikte orada sıkışıp kaldığını böylelikle öğrenmişlerdi.

Kısa tatilleri Sovyetler Birliği'nin göbeğinde geçirecekleri üç yıla evrilmişti. "Rafael amcamın" Kuzey Carolina'da güvende olduğunu biliyorlardı, ancak Bella ile Josef'in öldürülmesi ve onları hastalık sebebiyle tatile getirmeme kararı Rafael ve Elias kardeşler arasında ciddi bir gerginlik sebebi haline gelmişti. Saul, "amcam onları Wolkowysk'te bıraktığımız için epey kızmıştı, ama ne yazık ki neler olacağını bilmiyorduk," dedi. Olayların üzerinden tam yetmiş yıl geçmesine rağmen üzgün ve mahcup görünüyordu. "Sadece gezmeye gitmiştik; savaşın başlayacağını kimse bilmiyordu, Stalin bile," dedi.

Saul ve ailesi 1942 Temmuzuna kadar Moskova'da kalmıştı. Vizelerinin tarihi geçince trenle Ural Dağlarını aşarak küçük bir Sovyet cumhuriyeti olan Başkurdistan'ın başkenti Ufa'ya gitmişlerdi.⁵⁰ 1944 yılının Şubat ayında ise Moskova'ya geri gitmişlerdi. Savaştan sonra Polonya'ya dönmüşler, ardından Berlin'deki bir mülteci kampına yerleşmişlerdi, Lemkin de onları orada bulmuştu. Saul, "amcam bizi 1946 Ağustosunda Berlin'de bulduğumuz sırada aramıştı. Kendisi Nürnberg'deydi; benimle de konuşmuştu," diye izah etti. "Babama Berlin'de fazla uzun kalmamamızı, Rusların şehri ablukaya alabileceğini söylemişti," diye ekledi.

Amerikalılar Lemkin'in de yardımıyla ailenin Berlin'den Münih'teki başka bir kampa gönderilmesini sağlamıştı. Lemkin Eylül ayının ortasında yanlarına geldiğinde Saul geçirdiği apandisit ameliyatının ardından hastanede dinleniyordu.

"Amcam ABD Ordusunda görev yapan Amerikalı sekreteri Bayan Charlet ile birlikte hastaneye beni ziyaret etmeye gelmişti. Bayan Charlet biraz Rusça biliyordu, çok hoş bir kadındı. Amcam da güzel kıyafetleri içinde gayet iyi görünüyordu. Sarılmıştık. Bana, 'Amerika'ya gelmelisin,' demişti," dedi.

⁵⁰ Vizelerinin tarihi geçince: Saul Lemkin ile yapılan görüşme.

Sonra Wolkowysk'te yaşanan olaylarla ilgili naçizane bilgilerini birbirleriyle paylaşmışlardı. Saul, "babam Elias, Sovyetler 1944 Yazında Wolkowysk'e geldiğinde şehirde çok az Yahudi kaldığını öğrenmişti, belki de bu rakam elli veya altmıştan fazla değildi," dedi. Zólkiew, Dubno ve Orta Avrupa'nın on binlerce irili ufaklı yerinde yaşanan, Treblinka'daki kayalarla anıtlaştırılan olaylar tekrarlanmıştı. Saul bu konu hakkında sakince konuşuyor olsa da, gözlerinin ferisi sönmüştü. "Diğerlerinin başına ne geldiğini biliyorduk. O Yahudilerden biri bize mektup yollamıştı. Büyükbabam ve büyükbabam bilinmeyen bir istikamete götürülmüştü. Ölmüşlerdi," dedi.

Saul'un elinde Bella ve Josef'in fotoğrafı var mıydı? Yoktu. Saul Wolkowysk'ten 1943 Ocağında hareket eden son nakil aracının Auschwitz'e gittiğini öğrenmişti, ancak daha önce kalkan bir araç büyükanne ve büyükbabasını pek de uzakta olmayan başka bir yere götürmüştü. "Bella ve Josef Treblinka'ya götürülmüştü, çünkü orası Wolkowysk'e yakındı," dedi.

Bu sözleri büyük bir üzüntüyle, yorucu ve derin bir hüznle söyledikten sonra biraz canlandı.

"Yaşam ve Yazgı'yı yazan şu ünlü gazetecinin adı neydi?" diye sordu.

Vasily Grossman, diye cevap verdim.

"Tabii yahul Treblinka'yla ilgili makaleyi yazan da oydu. O makaleyi okumuş, büyükbabamla büyükbabamı düşünmüştüm," dedi.

Saul, Rafael amcasının anne ve babasının Treblinka'ya götürüldüğünü hiçbir zaman öğrenmediğine inanıyordu. "Bunu ancak amcam öldükten uzun müddet sonra öğrendik," dedi.

Saul'un anlattıkları başka bir öyküyü bir nevi anahatlarıyla sunuyordu. Zira ben de Zólkiew'de Lauterpachtlarla aynı sokakta oturan büyükbabam Malke Flaschner'ın Treblinka'da Lemkinlerle aynı sokakta can verdiğini bu sayede öğrendim.

Saul ansızın neşelenerek, "o dönemle ilgili söylemem gereken bir şey var," dedi. "Klinikteki Almanlar bana çok iyi, çok nazik davranmıştı. Polonya'daki hayata kıyasla Almanya Yahudiler için bir cennetti," diye ekledi. Saul içten içe kin besliyorduyorsa da, bunu saklıyordu.

“Elbette Rafael amcam benimle aynı fikirde değildi,” diyerek sözlerine devam etti. “Klinikte pek çok Alman vardı fakat amcam onların yüzüne bile bakmıyordu,” dedi. Gözlerini gözlerime dike- rek, “onlardan nefret ediyordu. Ona göre Almanlar zehirliydi. On- lardan nefret ediyordu,” dedi.

151

Lauterpacht eylül ayını Cambridge’te geçirmiş, bireylerin korun- masını sağlayacağını ve uluslararası insan hakları beyannamesi- ne dayanak oluşturacağını ümit ettiği kararı beklemişti. Lemkin’e nazaran daha az konuşmasına ve duygularını açıkça sergileme- mesine rağmen ondan daha az tutkulu ya da ilgili olduğu söyle- nemezdi. Dava onu derinden etkilemişti fakat bunu hiç kimseye, o ay Trinity Kolejinde ikinci sınıfa başlamaya hazırlanırken onunla birlikte vakit geçiren oğluna bile belli etmek istememişti.

Eli şimdi geçmişe dönüp bakınca, babasının o dönemde bir değişim geçirip geçirmediğini sorgulamaya başlamıştı. Dava ve ailesiyle ilgili haberler onu derinden etkilemişti, çalışmalarının yönüne de tesir etmiş olmalıydı. Eli şimdi babasının çalışmala- rına ilişkin daha iyi –veya en azından daha bilinçli– bir anlayış geliştirdiğini düşünüyordu.

“Mesele yalnızca benim bu konuyla düşünsel anlamda daha fazla ilgilenmiş olmam değil, başka bir şeyi, yani bu dönemin özellikle zorlu geçtiğini fark etmiş olmam,” dedi. Bundan kısa süre sonra Inka’nın Cambridge’e gelişi o kaybetmişlik duygusunu daha da pekiştirmiş olsa da, umudu da beraberinde getirmişti.

Eli, “babam duygusal anlamda davayla derinden ilgiliydi,” diye ekledi. Daha önce babasının bu konular hakkında fazla konuşma- dığını belirterek, “bana anne ve babasıyla ilgili tek kelime bile söylemedi,” demişti. Son günlerde ise bunun üzerine uzun uzadıya düşünmüş ve yanıtını aradığı soruları babasına hiç sormadığını fark etmişti. Babasının yaklaşımını benimseyerek durumu olduğu gibi kabul ettiğini anlamıştı. Yaşanan zorluklar ve çekilen acılar kelimelerle ifade edilmese de, başka biçimlerde yansıtılmıştı.

Eli’ya babasının “soykırım” terimiyle ilgili görüşlerini sordum. Onun fazlasıyla “kullanışsız” bulduğu bu terimden hoşlanmadığı- nı, hatta tehlikeli olduğunu bile düşünmüş olabileceğini söyledi.

Lauterpacht'ın o dönemde irtibat halinde olduğu kişilerden biri, 1946 Mayıs'ında Lemkin ile görüşüp onu cesaretlendiren Egon Schwelb'ti. Eli, Schwelb'in babasının zekâsına ve çalışmalarına hayranlık duyduğunu ve bireyin haklarına ilişkin yaklaşımının en güçlü destekçilerinden biri olduğunu düşünüyordu. Schwelb bir mektubunda Lauterpacht'ın Nürnberg davasındaki "insanlığa karşı suçlar" ile "temel insan hakları ve bu hakların ceza hukuku uyarınca korunmasına ilişkin fikri" arasında "sıkı bir bağ" olduğuna inandığından söz etmişti. Üstelik bu mektupta Lauterpacht'ın "sözde soykırım suçunu" "pek onaylamadığını" da doğrulanmış ve bu konuyla ilgili bir açıklama sunulmuştu: Lauterpacht, "eğer bütün bir halkı katletmenin suç olduğu fazlasıyla vurgulanırsa, bu durum bir bireyi öldürmenin hâlihazırda suç olduğu kanısını zayıflatabilir," diye düşünüyordu.⁵¹

Schwelb aynı zamanda Lauterpacht'ın Lemkin'e şahsi açıdan pek de nazik davranmadığını biliyordu. Elbette ortada bir husumet yoktu ve kuşkusuz ki Lauterpacht "Dr. Lemkin'in çabalarını, idealizmini ve açık sözlülüğünü" takdir ediyordu. Bu sözler biraz olsun övgülüydü. Bununla birlikte, resmi anlamda bir Cambridge profesörü olan Lauterpacht, daha önce müddeiumumilik yapan bu Lehi gerçek bir akademisyen veya ciddi entelektüel kabiliyetlere sahip olan bir adam olarak görmüyordu ve bu durum önem arz ediyordu. Lauterpacht ve Schwelb insanlığa karşı suçlar ve soykırım arasındaki ilişkiyi "rayına oturtmanın" insanlığa karşı suçların lehine ve "akla uygun" olduğunda anlaşılmıştı. İlişkiyi rayına oturtmak, sessiz kalmak anlamına geliyordu, zira soykırımdan hiç bahsedilmemesi mahkeme açısından çok daha iyi olurdu.

152

1946 Eylülünde yedi yaşında olan Niklas Frank, yargı açıklanmadan önceki haftalarda ailesinin evine çöken endişeli atmosferi

⁵¹ "Eğer bütün bir halkı": Schwelb'in Humphrey'e mektubu, 19 Haziran 1946, PAG-3/1.3, kutu 26, Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu, 1943-1949, Selef Arşivleri Grubu, Birleşmiş Milletler Arşivleri, New York; alıntılayan Ana Filipa Vrdoljak, 'Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law', *European Journal of International Law* 20, sayı 4 (2010): 1184n156.

anımsamasına yetecek kadar büyümüştü. O ay Nürnberg'e gitmiş, bir yılı aşkın bir sürenin ardından babasını ilk defa görmüştü. Bu ziyaret Niklas'ın zihninde duygusal olmayan bir hatırayı canlandıırıyordu.

O zamana kadar Frank ailesi bir hayli yoksullaşmış, davayla ilgili bilgileri tıpkı yiyecek aradıkları zaman olduğu gibi ellerinden geldiğince toplamışlardı. Frank'tan ayrılmanın eşiğinde olan Brigitte, Bavyera'daki Alman radyosunda her akşam davanın özetini sunan bir gazeteciyle iletişime geçmişti. Niklas o günleri, "her akşam saat yediyi gösterdiğinde onu dinlerdik," diyerek anımsıyordu. Bu gazeteci arada sırada ziyaretlerine gelmiş, bazen de çocuklara nadiren bulabildikleri bir lezzet olan çikolataları getirmişti. Bu adamın asıl amacı, radyo programında kullanabileceği bilgi kırıntılarını toplamaktı. Niklas bir ayrıntıyı, yani bu gazetecinin Yahudi olduğunu hatırlıyordu: "Annem hapisteki babama yolladığı mektupta, 'şu Bay Gaston'u sevdim ve hapishanede birbirinizle tanışmanızı isterim,' diye yazmıştı," dedi.⁵²

Ardından bu çılgınca fikre kıkır kıkır güldü.

"Annemin mektubu, 'kendisi Yahudi ama biraz olsun insaf ediyor,' diye devam ediyordu," diyen Niklas, bir an duraksadı. Sonra da, "bunu yazmıştı, inanabiliyor musunuz, 'insaf ediyor' yazmıştı. Nürnberg davasının sonuna gelinmiş ve annem Almanların işlediği bütün suçları radyodan öğrenmişti ama hâlâ böyle bir cümle yazabiliyordu," diye ünledi.

Başını salladı.

Tekrar duraksamadan önce, "inanılmaz," dedi.

"Babamın yargılanması doğrudu," diye ekledi. Bu görüşü de-ğişmemişti. Evet, babası nisan ayında savcılarının sorularına yanıt vermiş, bir nevi suçunu itiraf etmişti.

"Bu iyi bir şeydi ama acaba babam söylediklerinde samimi miydi?" dedi. Niklas bundan şüphe etmişti ve babasının ağustos ayında tutumunu değiştirmesiyle bu şüpheleri doğrulanmıştı. Niklas açık açık, "asıl kişiliği ikinci beyanıyla ortaya çıktı," dedi; babası zayıf karakterli bir adamdı.

⁵² "Şu Bay Gaston'u sevdim": Walter Ullmann ismiyle 5 Ocak 1898 yılında doğan radyocu ve gazeteci Gaston Oulmân, 5 Mayıs 1949'da ölmüştür; bkz. Maximilian Alexander, *Das Chamäleon* (R. Glöss, 1978).

Eylül ayında ailecek Nürnberg'e seyahat etmişlerdi. Niklas bana bir fotoğraflarını gösterdi, annesi geniş siyah şapkası, siyah ceket, eteği ve ince bacaklarıyla gülümsüyor, ablasıyla Niklas'ı alalecele yürütüyordu.

Brigitte Frank
Nürnberg'de Niklas
(solda) ile birlikte,
Eylül 1946

Niklas, "sanırım bu fotoğraf 24 Eylülde çekilmişti. Annemle ve dört kardeşimle beraber gitmiştim. Adalet Sarayına gidip belki de yirmi metre uzunluğundaki büyük bir odaya girmiştik. Sağ tarafta pencereler vardı, odanın öbür tarafında ise Göring'i gördüm, ailesiyle birlikte oradaydı. Ben annemin kucağında oturuyordum, babamla üzerinde küçük delikler olan bir cam pencerenin ardından konuşmuştuk," dedi.

Peki, babası ne durumdaydı?

"Gülümsüyordu, mutlu olmaya çalışıyordu. Orada bana yalan söylediğini de hatırlıyorum," diye yanıt verdi.

Ona tam olarak ne demek istediğini sordum.

"Bize 'iki veya üç ay sonra Schliersee'de, yani evimizde Noel kutlaması yapacağız ve hep birlikte çok mutlu olacağız,' demişti. Niçin yalan söylüyorsun, diye düşünmüştüm. Neler olacağını

okuldaki arkadaşlarımla söylediklerinden biliyordum. Yedi yaşındaki bir çocuğa asla yalan söylememelisiniz, çünkü asla unutulmuyor," dedi.

Bunlar yargı açıklanmadan bir hafta önce yaşanmıştı. Niklas hatırladığı kadarıyla babasına hiçbir şey söylememiş, tek bir kelime dahi etmemişti.

"Ona veda etmedim. Zaten bütün görüşme altı yedi dakika sürmüştü. Gözyaşı döken olmadı ama ben gerçekten üzül müştüm. Bana yalan söylediğine üzül müştüm. Bana başına gerçekten nelerin gelebileceğini söylemediğine üzül müştüm. Bizim başımıza geleceklere üzül müştüm," dedi.

153

Yargıya beklenenden biraz daha geç bir tarihte, Frankların ziyaretinden bir hafta sonra, iki muhteşem, altın rengi sonbahar gününde, yani 30 Eylül ve 1 Ekimde varılmıştı. Adalet Sarayının etrafındaki güvenlik ve tankların her zamankinden daha fazla göz önünde olduğu şehre endişeli bir hava hâkimdi. Tıklım tıklım dolu olan mahkeme salonuna giriş ise ciddi sınırlamalara tabiydi.

Frank Adalet Sarayının arkasında bulunan ve sonraları yıkılan tuğladan yapılmış eski binadaki hüccresinden fazla uzağa gitmemişti. Beyaz miğferli askeri inzibatlar onu kapalı bir koridordan geçirmiş, asansöre bindirmiş, sürgülü kapıdan salona sokmuş ve ön taraftaki sanık sıralarının ortasına oturtmuştu. Frank her zamanki gibi koyu renkli gözlüklerini takmış, eldivenli sol elini özellikle gözlerden uzak tutmuştu.

İngiltere'den Nürnberg'e uçan Lauterpacht yargı açıklanmadan iki gün önce şehre varmıştı. İngiltere Savaş Suçları Dairesi Başkanı Lord Wright'ın da aralarında bulunduğu bir grup önemli İngiliz şahsiyetle birlikte seyahat etmişti. Bir yıl önce Lemkin'e ve soykırım suçuna açılan savaşa önderlik eden "Haki" Roberts da bu isimler arasındaydı.⁵³ Grubun tamamı, kararın açıklanacağı gün sabah 09:15'te otelin resepsiyonundan alınıp Adalet Sarayına götürülmek üzere Grand Hotelde kalmıştı.

⁵³ Bir yıl önce Lemkin'e: Taylor, *Anatomy of the Nuremberg Trials*, 103.

Lemkin 30 Eylül tarihinde Paris'teki Barış Konferansına katılmıştı.⁵⁴ Delegeleri nihai metne soykırımla ilgili birkaç cümle eklemeye ikna etmeyi ummuştu. Sağlığı düzelmemiş, Amerikan askeri hastanesinin hizmetlerinden bir kez daha faydalanmak mecburiyetinde kalmıştı. Kararı yatağının yanında duran radyodan öğrendiği yer, işte burasıydı.

Leon da uzaklarda değil, Paris'teydi; sınırdışı edildikten sonra ülkeye dönenlerle ve mültecilerle ilgilendiği işyerindeydi. Lutetia Otelinde pek çok kişi davanın sonucunu merakla bekliyordu.

Yargı iki bölüme ayrılmıştı. İlk gün, yani 30 Eylül Pazartesi günü hukuka ilişkin genel olgulara ve bulgulara ayrılacaktı;⁵⁵ her bir sanığın suçları ise ancak ikinci gün açıklanacaktı. Hâkimler olguları avukatları rahatlatacak şekilde eğreti ama geçerli, düzenli ve kısa bölümlere ayırmıştı. Tarihin ve insanlar arasındaki etkileşimin karmaşık yanları Nazilerin iktidara el koyuşunun, Avrupa çapındaki saldırganlık eylemlerinin ve savaşın idaresinin derli toplu biçimde tasvir edildiği bir anlatıyla basitleştirilecekti. Kargaşa, dehşet ve cinayet dolu on iki yıl, mahkeme salonunda yapılan tam 453 açık duruşma boyunca ortaya dökülmüştü. Otuz üçü sanıkların aleyhine, altmış biri ise sanıkların lehine ifade veren doksan dört şahit dinlenmişti.

Hâkimler teşkilatlarla epeyce uğraşmıştı. Nazi liderleri, Gestapo, SD ve SS'in yanı sıra, Waffen-SS ordusu ve komuta altındaki bir buçuk milyon kişi kabahatli bulunmuştu. Bu durum çok geniş bir suçlu havuzu yaratmıştı. Bu nedenle SA, Reich kabinesi, Genelkurmay ve Wehrmacht Başkomutanlığı yakasını kurtarmış, dolayısıyla adli bir ödün verilmişti.

Bunun ardından hâkimler gizli tertip, saldırganlık ve savaş suçlarını ele almıştı. İnsanlığa karşı suçlar yargının merkezinde yer almış ve tarihte ilk defa uluslararası hukukun müesses bir parçası olarak kabul edilmişti. Mahkeme salonundakiler sessizlik içinde anlatılanları dinlemişti. Cinayet, kötü muamele, yağmacılık, köle emeği ve zulüm; bunların hepsi uluslararası suç teşkil etmekteydi.

Bu anlar, kendi beklentileriyle ilgili ipuçlarını yakalayabilmek için dikkatle konuşmaları dinleyen Frank ve diğer sanıklara

⁵⁴ Lemkin 30 Eylül tarihinde: John Cooper, Raphael Lemkin, 73.

⁵⁵ İlk gün, yani 30 Eylül: *Trial of the Major War Criminals*, 22:411-523.

ıstırap vermiş olmalıydı. Teşkilatlardan üçünün beraat etmesi, tıpkı sallanan bir sarkaç gibi savcılarını endişelendirirken sanıklara biraz olsun ümit vermişti. Peki, bu sarkaç Frank için ne tarafa dönecekti? Kendini darağacından kurtarmaya yetecek kadar çabalamış mıydı? Başlangıçta müşterek suçu itiraf etmiş olması yeterli miydi, yoksa bu itirafı sonraki tepkisiyle silinmiş miydi? Frank'ın endişesi, Sovyet hâkim Nikitchenko'nun Nazi tarihinin son dönemini ve insanlığa karşı suçları tarif etmek amacıyla Frank'ın günlüklerinden alıntılanan sözleri bir kez daha hatırlatmasıyla hepten çoğalmış olmalıydı. "Bin yıl" göndermesi tekrar tekrar karşısına çıkmıştı.

Mahkeme Lauterpacht'ın kaleme aldığı fakat Shawcross'un dile getirdiği sözlerin esasını, diğer bir deyişle, uluslararası suçların "soyut varlıklar tarafından değil, insanlar tarafından işlendiği" düşüncesini benimsemişti. Hâkimler uluslararası hukukun hükümlerinin ancak böylesi suçları işleyen bireylerin cezalandırılmasıyla yerine getirilebileceğini söylemişti. Bireylerin, "tek bir devletin uyguladığı milli riayet yükümlülüklerinin ötesine geçen" uluslararası ödevleri de olduğunu belirtmişti.⁵⁶

Bununla birlikte, İngiliz, Fransız ve Sovyet savcılarının desteğine ve Jackson'ın basın bültenine rağmen ilk gün soykırımdan hiç söz edilmemişti. İlk gün konuşan sekiz hâkimden hiçbiri Lemkin'in kelimesini kullanmamış, hukukun grupların himayesinde gördüğü işlevden bahsetmemişti. Uzaklarda, Paris'teki bir hastane yatağında yatmakta olan Lemkin kahrolmuş halde umudunu ikinci günün getireceklerine bağlamış olmalıydı.

Hâkim Nikitchenko'nun dile getirdiği birkaç basit söz haricinde bu terimden niçin söz edilmediğine dair hiçbir kayda değer açıklama yapılmamıştı. Sovyet hâkim insanlığa karşı suç teşkil edebilecek yegâne eylemlerin savaşın başladığı 1939 Eylülünden sonra işlenen suçlar olduğunu söylemişti.⁵⁷ Savaş yoksa insanlığa karşı suç da yoktu. Bu minvalde, 1939 yılının Eylül ayından önce yaşanan bütün olaylar, ne kadar korkunç olursa olsun mahkemenin yargı yetkisinden çıkarılmış oluyordu. Lemkin'in korktuğu başına gelmiş, mezalimi ister barış, ister savaş esnasında yapılmış

⁵⁶ "Tek bir devletin uyguladığı": *A.g.e.*, 466.

⁵⁷ Sovyet hâkim: *A.g.e.*, 497.

olsun her daim yasadışı kılma çabaları tüzüğün 6(c) maddesine sonradan eklenen virgül yüzünden bir kenara atılmıştı. Böylece Leon'un 1939 Ocağında Viyana'dan sınır dışı edilmesinin yanında, 1939 Eylülünden önce ailesine ve onlar gibi yüz binlerce insana karşı işlenen fiiller de suç kapsamından çıkarılmıştı.

Hâkimler bunun yaratacağı sorunların farkındaydı. Hâkim Nitchenko mahkeme salonunda bulunanlara siyasi muhaliflerin Almanya'da savaş başlamadan önce katledildiğini hatırlatmıştı. Pek çok birey dehşet verici zalimane koşullar altında toplama kamplarında tutulmuş, çok sayıda insan öldürülmüştü. Örgütlü ve sistemli biçimde büyük çaplı bir yıldırma politikası yürütülmüş, Almanya'da siviller 1939 savaşından önce zulme ve baskıya maruz bırakılıp acımasızca öldürülmüştü. Yine savaştan önce Yahudilere karşı tedbir alındığı ise "su götürmez" bir gerçektir. Ancak bu tedbirler ne kadar "iğrenç ve korkunç" olursa olsun, tüzük metnine eklenen virgül onları mahkemenin yargı yetkisinden çıkarıyordu. Hâkimler ellerinden başka bir şey gelmeyeceğini belirtmişti.⁵⁸

Yargının açıklandığı ilk gün Lemkin'e işte böyle ağır bir darbe indirilmişti. Mahkeme salonunda oturan Lauterpacht bundan pek rahatsızlık duymamış olmalıydı. 1939 Eylülünü daha önce yaşamayanlardan ayıran o aşılmasız perde, Nürnberg Tüzüğüne göre muvafık olunan kuralların, yani hukukun mantığının bir sonucuydu. Nesnel bir adam olan Lauterpacht temmuz ayında Shawcross için hazırladığı taslaklarda bu sonucu savunmuştu. Tutkulu bir adam olan Lemkin ise ağustos ayında Cambridge'te bu sonuca şiddetle karşı çıkmıştı.

İlk günkü duruşmanın ardından salonda bulunanlar söylenenleri irdelemek ve ertesi günün neler getireceğini tahmin etmek üzere ofislerine, evlerine, hapisane hücrelerine ve otellerine dağılmıştı. Rebecca West de Nürnberg yakınlarındaki küçük bir köyü ziyaret etmek üzere Adalet Sarayından ayrılmıştı. Orada bu İngiliz yazarın davaya katıldığını öğrenince Nazilerle ilgili şikâyetlerini sıralamaya koyulan Alman bir kadına rastlamıştı. Kadın, "tam iki bin tane sefil, yamyam, serseri, Rus, Balkanlı, Balt ve Slav" diye bahsettiği yabancı işçileri köyünün civarına gönderdiklerinden yakınmıştı. Davaya ilgi duyduğunu, karşı da olmadığını,

⁵⁸ Hâkimler ellerinden başka bir şey: *A.g.e.*, 498.

fakat bir Yahudiyi başsavcı olarak görevlendirmemiş olmalarını dilediğini söylemişti. Bu sözlerini açıklaması için ısrar edilince, canını sıkan kişinin David Maxwell Fyfe olduğunu belirtmişti. Rebecca West bu düşüncesinin yanlış olduğunu söylediğinde ise kadın, "bir Yahudiden başka kim oğluna David adını verir ki?" diyerek konuyu kestirip atmıştı.⁵⁹

154

İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence yargının ikinci günü saat tam 09:30'da orada bulunan yirmi bir sanık hakkında alınan kararları birer birer açıklamak üzere mahkeme salonuna girmişti. İngiliz Savaş Suçları Dairesinin antetli kâğıtlarına yazmış olduğu bir notu, yani her bir sanığa verilen yargıyı ve cezayı sıraladığı kopya kâğıdını da yanında getirmişti. Marjorie Lawrence sonradan bu kâğıdı aile albümlerine yapıştıracaktı.⁶⁰

Hâkimler söze her sanığı niçin suçlu ya da suçsuz ilan ettiklerine ilişkin sebepleri belirterek başlayacaktı. Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence ciddi bir tavır takınmıştı.

Gözlerini koyu renkli gözlüklerinin ardına gizleyen Frank ön sıranın ortasında yerini almıştı. Lauterpacht annesinin, babasının, kardeşlerinin, amcasının ve yengesinin cinayetlerinde en büyük sorumluluğu taşıyan bu sanığa oldukça kısa bir mesafede, İngiliz ekibin masasında oturmuştu. Paris'teki Lemkin ise radyonun başında bekliyordu.

Lawrence, basın locasındaki Rebecca West'in dava sırasında zaman zaman "bir genelev patroniçesini andırdığını" gözlemlediği Göring'den başlamıştı. Sürgülü kapıdan içeriye girip "şaşırmış gibi" davranan Göring, tüm iddialardan suçlu bulunmuştu.

Bunun ardından Sir Geoffrey Lawrence sonraki beş sanığa geçmişti. Hepsi suçlu bulunmuştu. Hâkim Nikitchenko, Rosenberg'i mahkûm ettirmişti. Rosenberg'in ırk politikalarının esas amacını açıklama teşebbüsü tamamen dayanaksızdı. Rosenberg suçluydu.⁶¹

⁵⁹ "Tam iki bin tane": West, 'Greenhouse with Cyclamens I', 53-54.

⁶⁰ "Bir genelev patroniçesini: A.g.e., 6, 58-59.

⁶¹ Hâkim Nikitchenko: *Trial of the Major War Criminals*, 22:541.

Sör Geoffrey Lawrence'ın kopya kağıdı, 1 Ekim 1946

Artık sıra hareketsizce oturup yere doğru bakan Frank'a gelmişti. Adı Rebecca West'le çetrefilli bir aşk ilişkisine karışan Hâkim Biddle kararı hazırlanmış olan metinden okumuştı.⁶² Esasen bu karara üç hafta önce varılmıştı, ancak Frank'ın bundan haberi olmamıştı. Biddle bu Alman hukukçunun oynadığı rolü, 1927 yılında Nazi Partisine katılmasından Alman Hukuku Akademisi başkanlığına ve genel vali olarak tayin edilmesine kadar özetlemişti. Frank saldırgan savaşın açılmasıyla alâkalı olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmadığı için ilk iddiadan mahkûm olmaksızın kurtulmuştu. Böylece kısa süreliğine de olsa rahat bir soluk almıştı.

Sonra Biddle iddianamenin üçüncü (savaş suçları) ve dördüncü (insanlığa karşı suçlar) maddelerine dönmüştü. Bunların her ikisi de savaş başladıktan sonra Polonya'da gerçekleşen, dolayısıyla mahkemenin yargı yetkisi dâhilinde olan olaylarla ilişkililiydi. Frank muhalefeti en gaddar biçimde ezerek Almanların savaş

⁶² Adı Rebecca West'le çetrefilli: Lorna Gibb, *West's World* (Macmillan, 2013), 178.

çabalarını desteklemek için kaynaklarını istismar etmişti. Bir korku krallığı yaratmıştı. “Kötü şöhretiyle bilinen Treblinka and Maidanek” de dâhil olmak üzere toplama kampları ilk olarak onun bölgesinde kurulmuştu. Aydın sınıfının “önde gelen temsilcilerinin” de aralarında bulunduğu binlerce Leh yok edilmişti. Almanya’ya köle işçiler gönderilmişti. Gettolara yerleşmeye zorlanan Yahudilere eziyet edilmiş, ayrımcılık yapılmış, hatta bu insanlar aç bırakılmış ve öldürülmüştü.⁶³

Hâkimler Frank’ın idaresindeki bölgede yapılan mezalimler sebebiyle “korkunç bir suçluluk” duyduğuna ilişkin ifadesini kabul etmişti. Bununla birlikte, en nihayetinde Frank’ın savunması söz konusu faaliyetler onun kontrolünde bulunmadığı yahut bu faaliyetlerden haberdar olmadığı için bunlardan sorumlu olmadığını kanıtlama çabasına dayanıyordu.

Biddle kararı açıklarken, “Genel Hükûmette işlenen suçlardan bazılarının Frank’ın bilgisi olmadan, hatta kimi zaman itirazlarına karşın işlendiği pekâlâ doğru olabilir,” demişti. Belki bütün mücrim politikalar da onunla başlamamıştı. Yine de, Frank tüm bu dehşete, Polonya’nın ekonomik anlamda sömürülmesine ve çok sayıda insanın açlıktan ölmesine yol açan eylemlere “bilerek ve isteyerek” katılım göstermişti. Bir milyondan fazla Lehin Almanya’ya sürülmesine iştirak etmişti. En az üç milyon Yahudinin katledilmesiyle alâkalı bir programa dâhil olmuştu.⁶⁴

Bu nedenlerden ötürü savaş suçlarından ve insanlığa karşı suçlardan suçlu bulunmuştu.

Biddle “soykırım” sözcüğünü kullanmamıştı.

Frank geri kalan kararlar açıklanırken sessizce oturup söylenenleri dikkatle dinlemişti. Mahkemede bulunan yirmi bir sanıktan üçü beraat etmişti.⁶⁵ Eski Reich Bankası Başkanı Hjalmar Schacht savaşa ilişkin saldırganca planlardan haberdar olduğu kanıtlanamadığı için paçayı kurtarmıştı. On sekiz ay boyunca Hitler’in Şansölye yardımcılığında bulunan Franz von Papen de aynı gerekçeyle aklanmıştı. Goebbels’in Propaganda Bakanlığının önemsiz isimlerinden olan ve amirinin yokluğunda liyakatsizce vekillik eden Hans Fritzsche ise Alman halkını mezalime

⁶³ Sonra Biddle iddianamenin: *Trial of the Major War Criminals*, 22:542–44.

⁶⁴ “Genel Hükûmet’te işlenen”: *A.g.e.*

⁶⁵ Mahkemede bulunan: *A.g.e.*, 574, 584.

teşvik etmeyi amaçladığına dair kanıt bulunmadığından beraat etmişti.⁶⁶ Diğer sanıklardan birkaçı insanlığa karşı suçlardan hüküm giymiş, ancak hiçbirisi soykırımdan suçlu bulunmamıştı. Bu kelime hiç söylenmemişti.

Ardından mahkeme öğle yemeği için ara vermişti. Cezalar bunun akabinde duyurulacaktı. Frank beraat eden üç adama tebriklerini sunanlar arasındaydı.

155

Öğle yemeğinden sonra tüm gözler sanık sıralarının arkasındaki küçük ahşap kapıya çevrilmiş, herkes sanıkların buradan içeri girip haklarındaki yargıyla yüzleşmesini beklemişti. Muhabir R. W. Cooper *The Times* okurlarına bu kapı hakkında bir kez daha "açıldı, kapandı, açıldı, kapandı," diye yazmıştı.

Mahkeme saat üçe on kala yeniden toplanmıştı. Suçlu bulunan ve artık yalnızca cezalarıyla ilgili ayrıntıları öğrenmek için bekleyen sanıklara bir yıl süren dava boyunca ilk defa birey muamelesi yapılmış, her biri mahkeme salonuna grup halinde değil, teker teker getirilmişti. Her sanık 600 numaralı mahkeme salonunun dışında, asansör kapısının önünde sırasını beklemişti. Salona birer birer girip kendilerine verilen cezayı dinlemişler ve ardından salondan çıkmışlardı.

O akşamüstü 600 numaralı mahkeme salonunda bulunmayanlar davanın en dramatik anına şahit olamayacaktı. Zira tanıkların haysiyetini korumak için cezalarının bildirildiği anlar umuma mahsus olacak şekilde filme alınmamıştı. Frank yine yedinci sıradaydı. İlk altı sanıktan beşi ölüme mahkûm edilmişti; bu kişiler Göring, Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner ve Rosenberg'ti. Rudolf Hess ise darağacından kurtulmuş ve ömür boyu hapse mahkûm edilmişti.⁶⁷

Sırası gelen Frank, asansörle yukarı çıkıp o sürgülü kapıdan geçen yedinci kişi olmuştu. Salona girince yön duygusunu tamamen yitirip sırtını hâkimlere dönmüştü. Muhafızlar onu hâkimlere doğru bakacak şekilde döndürmek zorunda kalmıştı. Bu an,

⁶⁶ İlk altı sanıktan beşi: *A.g.e.*, 588-89.

⁶⁷ Bu an, Rebecca West'in: *West, 'Greenhouse with Cyclamens I'*, 59.

Rebecca West'in gözünden kaçmamıştı.⁶⁸ Bu bir protesto biçimi miydi? Hayır. West bunu Frank'ın dengesiz haline işaret eden "tek tük kanıttan" biri olarak yorumlamıştı. Frank hâkimlerle karşı karşıya gelince onları sessizce dinlemiş, kimilerinin de fark ettiği üzere cesaretle davranmıştı. İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence verilen cezayı birkaç kelimeyle ilan edivermişti.

"İddianame'nin suçlu bulunduğunuz maddeleri sebebiyle Mahkeme sizi asılarak idam edilmeye mahkûm etmiştir." Frank, "Tode durch den Strang" (Darağacında idam!) kulaklıkları vasıtasıyla duymuştu.⁶⁹

Frank tanış olduğu Henri Donnedieu de Vabres'in bir umut ışığı vaat ettiğini, bu Fransız adamın kendisine yardımcı olmaya çalıştığını asla öğrenemeyecekti. Donnedieu davanın sonuna kadar idam değil, ömür boyu hapis cezasını savunmuştu; ancak geri kalan yedi kişinin hepsi bunu reddettiğinden yalnız kalmıştı. Hâkim Biddle, Fransız meslektaşının artık uluslararası bir suçlu niteliği taşıyan bu Alman hukukçuya "ilginç bir duyarlılıkla" yaklaşmasına hayret etmişti.⁷⁰ Belki bu Amerikalı hâkim de, tıpkı Yves Beigbeder gibi, Frank'ın Donnedieu'yü 1935 yılında Berlin'e davet ettiğini bilmiyordu.

Frank kararı dinledikten sonra hüccresine geri dönmüştü. Dr. Gilbert her sanıkla görüştüğü gibi, onunla da görüşmüştü. Bu psikoloğun gözünün içine bakamayan Frank kibarca gülümsemişti. Biraz olsun özgüveni kalmışsa, o da uçup gitmişti.

"Asılarak idam."

Frank bu sözleri sakince dile getirmişti. Konuşurken başını durumu kabullenir gibi sallamıştı. "Bunu hak ettim ve bekliyordum," demişti. Başka hiçbir şey söylememiş, Dr. Gilbert'a veya daha sonra görüştüğü ailesinin hiçbir ferdine geçmişte niçin böyle eylemlerde bulunduğu dair bir açıklama sunmamıştı.⁷¹

⁶⁸ 'Tode durch den strang': John Cooper, *Raphael Lemkin*, 272.

⁶⁹ Hâkim Biddle, Fransız meslektaşının: David Irving, *Nuremberg: The Last Battle* (1996, Focal Point), 380 (alıntılanan 'Notes on Judgement - Meetings of Tribunal', Bireylere İlişkin Son Oylama, 10 Eylül 1946, Syracuse Üniversitesi, George Arents Araştırma Kütüphanesi, Francis Biddle Koleksiyonu, kutu 14.)

⁷⁰ "Bunu hak ettim": Gilbert, *Nuremberg Diary*, 432.

⁷¹ "Ümit ediyorum ki": Elihu Lauterpacht, *Life of Hersch Lauterpacht*, 297.

Mahkemeden çıkan karar Lauterpacht'ı rahatlatmıştı. İnsanlığa karşı suçlarla ilgili argümanları hâkimler makamı tarafından tasdik edilmiş ve artık uluslararası hukukun bir parçası haline gelmişti. Bireyin himayesi ve en ağır suçlarda bireysel cezai sorumluluk fikri yeni hukuk düzeninin bir parçası olacaktı. En azından kuramsal anlamda, devletin egemenliği artık böylesine büyük ölçekli suçlardan mutlak bir kaçış yolu sunmayacaktı.

BRITISH WAR CRIMES EXECUTIVE (B.S.)		
I	4 3 4	H
II	1 2 3 4	H
III	3 4	H
IV	2 3 4	H
V	4	H
VI	2 3 4	L
VII	—	N.G.
VIII	2 3	10
IX	1 2 3	L
X	4	20
XI	3 4	H
XII	1 2 3 4	H
XIII	—	NG
XIV	2 3 4	H
XV	3 4	15 20
XVI	1 2 3 4	15
XVII	—	NG
XVIII	1 2 3 4	H
XIX	1 2	L
XX	1 2 3 4	H
XXI	1 2 3 4	H
XXII	3 4	H

BRITISH WAR

I is kaltan 6

Number continue

Her XXII is Born

Shawcross yargı açıklandıktan kısa süre sonra Lauterpacht'a bir not yollamıştı. Notta, "Ümit ediyorum ki uluslararası ilişkilerin gelecekte nasıl yürütüleceğini hakikaten etkileyebilecek bir işe önyak olmanın memnuniyetini her daim hissedersiniz," yazıyordu.⁷² Lauterpacht böylesi bir memnuniyet duymuşsa bile,

⁷² "Nürnberg kâbusu": Lemkin'in Anne O'Hare McCormick'e Mektubu, 19 Mayıs 1946, kutu 1, dosya 13, Lemkin Evrakı, American Jewish Archives.

bunu ne alenen ne de gizlilik içinde ifade etmişti. Oğluna ve Inka'ya dahi ne hissettiğinden söz etmemişti.

Lemkin'in tepkisi ise farklı olmuştu. Soykırım konusunda sessiz kalınması onu harap etmiş, daha önceki "Nürnberg kâbusu" hissiyatını artırmıştı.⁷³ Kovuşturma yetkisine sahip olan dört grubunun üçü tarafından savunulup desteklenmesine rağmen soykırım mefhumu yargıda yer almamıştı. (Uluslararası mahkemelerde edindiğim şahsi deneyimlerime göre, başarısızca da olsa sunulan argümanların özeti insana biraz olsun teselli vermenin yanında, gelecekteki davalarda sunulacak argümanlara da kapı açmaktadır.) Lemkin savaştan önce işlenen suçların bütünüyle göz ardı edilmesi karşısında da bir o kadar dehşete düşmüştü.

Sonraları Lemkin alt kademe bir Amerikalı savcıyla, onu "tırasız" ve "darmadağın", kıyafetlerini ise "yırtık pırtık" şeklinde tarif eden Herry King'le tanışmıştı. Lemkin ona bu kararın hayatının "en kara günü" olduğunu söylemişti.⁷⁴ Ona göre bu karar, bir ay önce Bella ve Josef'in can verdiğini öğrendiği andan bile beterdi.

Leon kararlar ilgili haberleri Paris'te almıştı. Ertesi sabah o civarda oturan Lucette adlı genç kız Leon'un sekiz yaşındaki kızını, yani annemi alıp okula götürmüştü. İşte o zaman Leon'u, anneme "yok olmuş bir gruba mensup olduğu" hissi şeklinde tanımladığı bağlılık duygusuna erişebilmek için her sabah yaptığı bir ritüeli yerine getirirken, diğer bir deyişle dua ederken görmüştü.

Leon bana bu davayla yahut yargıyla ilgili ne düşündüğünü, bunların bir hesap verme şekli biçimi olarak yeterli olup olamayacağını hiç söylememişti. Gelgelelim kariyer seçimim onu epey memnun etmişti.

157

On iki sanık temyiz hakkı bulunmaksızın idam cezasına mahkûm edilmişti. Bu kişiler arasında, asılarak idam edilmek için çok beklemeyecek olan Frank, Rosenberg ve Seyss-Inquart da vardı. Papa, Frank için merhamet talebinde bulunmuşsa da, bu talebi

⁷³ "En kara günü": William Schabas, 'Raphael Lemkin, Genocide, and Crimes Against Humanity', Biencyk-Missala ve Debski, *Hero of Humankind*, 233 içinde.

⁷⁴ Papa, Frank için merhamet: 'Pope Asks Mercy for Nazi, Intercedes for Hans Frank', *New York Times*, 6 Ekim 1946.

reddedilmişti.⁷⁵ İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence açısından ise söz konusu ceza ahlaki bir ikilem teşkil etmemişti, zira kızı Robby bana babasının daha önce de İngiltere’de birkaç suçluyu aynı cezaya çarptırdığını söylemişti.

“Babam bunun çok kötü şeyler yapan insanlar için adil bir ceza olduğunu düşünüyordu,” demişti. “İngiltere’de ölüm cezasının kaldırıldığına sevinmişti ama bu davada bu sanıklar için en uygun cezanın idam olduğundan bir an olsun şüphe ettiğini sanmıyorum,” diye eklemişti.

Başkan Truman yargının açıklandığı gün ile infazın gerçekleştirileceği gün arasındaki bir tarihte İngiltere Temyiz Mahkemesi Hâkimi Lawrence’a bir mektup göndermişti. Mektubunda “uluslararası hukukun ve adaletin güçlendirilmesi” için vermiş olduğu “güvenilir hizmetler” için bu hâkime takdirlerini bildirmişti.⁷⁶

Karar açıklandıktan iki hafta sonra, 16 Ekim sabahı *Daily Express* gazetesinde bir manşet atılmıştı. “İlk Olarak Göring Saat 1’de İdam Edildi,” diye bildirilmiş, diğer on sanığın da onu izlediği belirtilmişti.⁷⁷ Bu makale hatalı oluşuyla meşhurdu, zira Göring planlanan idam saatinden kısa süre önce intihar ederek kendini ipten kurtarmıştı.

İlk asılan Ribbentrop olmuş, Frank ise bu hiyerarşide beşinci sıraya yükselmişti. İdamlar Adalet Sarayının spor salonunda infaz edilmiş, ABD Ordusundan Rahip Sixtus O’Connor, Frank’a oraya kadar eşlik etmişti. Frank gergin bir halde avluyu geçerek spor salonuna girmiş, gözlerini kapatmış ve başına siyah kukuleta geçirilirken durmaksızın yutkunmuştu. Sonra da son sözlerini söylemişti.⁷⁸

The Times muhabiri R. W. Cooper o günün ilerleyen saatlerinde çıkan idam haberlerini Fransa’dan takip etmişti. Anı kitabında, “olaylar Paris’teki minik bir restoranda sona erdi,” diye yazmıştı. Restorandaki müzisyenler, sonraları Django Reinhardt’ın en sevdiği melodiye dönüşecek olan “Insensiblement” adlı besteyi tınırdatmaktaydı. Frank da dâhil olmak üzere asılanların fotoğraf-

⁷⁵ “Uluslararası hukukun ve adaletin”: Truman’ın Lawrence’a mektubu, 12 Ekim 1946, Lawrence aile albümü, kaydı mevcuttur.

⁷⁶ “İlk Olarak Göring”: Lawrence aile albümü.

⁷⁷ Sonra da son sözlerini: Kingsbury Smith, ‘The Execution of Nazi War Criminals’, *International News Service*, 16 Ekim 1946.

⁷⁸ “Ça, c’est beau”: John Cooper, *Raphael Lemkin*, 301.

ları, restorandaki herkes görsün diye göz önüne konulan akşam gazetesinin arka sayfasında yayımlanmıştı.

Müşterilerden biri, “ça, c’est beau à voir” diye mırıldanmıştı, “ça, c’est beau.” Sonra da istifini bozmadan sayfayı çevirmişti.¹¹⁷

158

Hans Frank’ın küçük çocukları buradan birkaç yüz kilometre ötede, Bavyera’daki küçük Neuhaus am Schliersee kasabası yakınlarında bulunan bir anaokulundaydı. Brigitte Frank idamın uygulandığı günün öğleden sonrasında onları almaya gelmişti.

Niklas, “annem çiçekli, baharlık bir kıyafetle bize babamın cennete gittiğini söylemeye gelmişti,” diyerek o günü anımsadı. “Ablalarım ve ağabeyim ağlamaya başlamıştı, bense sessizdim, çünkü biliyordum ki artık olan olmuştu. Sanırım bu büyük kırgınlık da, aileme olan soğuk tepkilerim de o zaman başladı,” dedi.

Niklas yıllar sonra Frank’a avluda yürürken eşlik eden papaz Sixtus O’Connor’la tanışmıştı. Papaz ona, baban darağacına gülümseyerek gitti, demişti. “Baban Nürnberg’deki hapishane hücresindeyken bile annenden korkuyordu,” diye eklemişti.

Niklas sıklıkla aklına düşen o günü unutamamıştı. Onunla beraber Nürnberg Adalet Sarayının boş hapishane kanadını ziyaret ettiğimizde, babasının tutulduğu yere benzer bir hücrede otururken bana, “işin komik tarafı, babamı darağacına götürmek için geldikleri zaman kapıyı açmışlar ve onu diz çökerken bulmuşlar,” dedi. Ardından bana nasıl olduğunu gösterebilmek için dizlerinin üzerine çöktü. “Babam papaza demiş ki, ‘Peder, ben küçük bir çocukken annem beni okula göndermeden önce her sabah beni kutsardı.’” Niklas parmağıyla kendi alnına bir istavroz çizdi. Frank rahibe, “lütfen bunu şimdi de siz yapın,” demişti.

Niklas bütün bunların göstermelik olup olmadığını merak ediyordu. “Belki bu, o anlardan biriydi, ne de olsa darağacına, ölüme çok yaklaşmıştı... 16 Ekim gecesini atlatamayacağını biliyordu. Belki de gerçekten samimi bir şeydi, yaptığı tek ve son dürüstçe şeydi,” dedi.

Niklas bir anlığına sessizleşti. “Yeniden masum bir çocuk olmak, annesi ona istavroz çıkardığında neyse o olmak istemişti,” dedi. Sonra yeniden duraksadı ve ardından, “bu ilk defa aklıma

geldi. Bence yeniden bütün o suçlarla hiçbir alâkası olmayan küçük bir çocuk olmak istedi," dedi.

Yine de Niklas babasının mahkemede suçunu kısmen itiraz ederken samimiyetsiz olduğundan emindi ve babasının asılmış olmasından hiç rahatsızlık duymuyordu. Duygusuzca, "ölüm cezasına karşıyım, babama verilen hariç," dedi. Başka bir sohbetimiz esnasında ise başını ellerinin arasına alıp oturmuş, babasının idamından önceki akşam avukat Dr. Seidl'a yazdığı mektubu hatırlamıştı. "Ben suçlu değilim, yazmış," demişti. Bu sözleri iğrenme duygusunu gizleyemeden, üzüntüyle söylemişti. "Yani aslında dava süresince yaptığı bütün itirafları geri aldı," diye eklemişti.

Biz babasıyla son görüşmesinden, papazla yaptığı konuşmadan ve annesinin suskun metanetinden konuşurken, Niklas elini ceketinin göğüs cebine sokup deri bir cüzdan çıkardı. Cüzdanından yıpranıp solmuş küçük siyah beyaz bir fotoğraf çıkarırken usulca, "o suçluydu," dedi. Sonra fotoğrafı bana verdi. Frank'ın idamından birkaç dakika sonra çekilmiş olan bu fotoğrafta babasının cansız bedeni portatif bir karyolaya yatırılmış, göğsüne bir etiket yerleştirilmişti.

Niklas, "buna her gün bakıyorum," dedi, "onun öldüğünü kendime hatırlatmak, öldüğünden emin olmak için."

Hans Frank'ın naaşı, 16 Ekim 1946

Sonsöz

ORMANA DOĞRU

Nürnberg davasının bazı sonuçları olmuştu.

Dava sona erdikten birkaç hafta sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu New York eyaletinin kuzeyinde toplanmıştı. 11 Aralık 1946'nın gündeminde yeni dünya düzeninin oluşturulmasına ilişkin yığınla çözüm önerisi vardı. Bunlardan ikisi davayla ilgiliydi.

Uluslararası insan hakları beyannamesine giden yolu açmak isteyen Genel Kurul, Nürnberg Askeri Ceza Mahkemesi Tüzüğü ile kabul edilen uluslararası hukuk ilkelerinin –insanlığa karşı suçlar da dâhil olmak üzere– uluslararası hukukun bir parçası olduğunu onaylamıştı. Genel Kurul 95 sayılı çözümle Lauterpacht'ın fikirlerini desteklemiş ve bireyin yeni uluslararası düzendeki yerini belirlemeye karar vermişti.⁷⁹

Bunun ardından Genel Kurul 96 sayılı çözüm önerisini kabul etmişti.⁸⁰ Bu, Nürnberg hâkimlerinin verdiği hükmün de ötesine geçiyordu; soykırımın “bir bütün olarak insan gruplarını” var olma hakkından mahrum ettiğini belirten Kurul, söz konusu hükmü çiğneyerek “soykırım uluslararası hukuk uyarınca bir suçtur,” beyanında bulunmakta karar kılmıştı. Hâkimlerin adım atmaktan korktuğu noktada hükümetler Lemkin'in çalışmalarını yansıtan bu kuralı yasalaştırmıştı.

96 sayılı çözüm Lemkin'in hayatının “en kara gününü” atlatmasına yardımcı olmuştu. Enerjisi yerine gelen Lemkin soykırımla

⁷⁹ Uluslararası insan hakları: BM Genel Kurulu 95 sayılı çözüm (‘Affirmation of the Principles of International Law Recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal’), elli beşinci Genel Kurul Toplantısı’nda kabul edilmiştir, 11 Aralık 1946.

⁸⁰ Bunun ardından Genel Kurul: BM Genel Kurulu 96 sayılı çözüm (‘The Crime of Genocide’), elli beşinci Genel Kurul Toplantısında kabul edilmiştir, 11 Aralık 1946.

ilgili bir sözleşme tasarısı hazırlamış ve dünyanın dört bir yanındaki hükümetleri bu metni desteklemesi için ikna etmeye çabalamıştı. İki yıl boyunca canını dişine takıp buna çalışmıştı. 9 Aralık 1948'de Genel Kurul modern çağın ilk insan hakları anlaşmasını, yani Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini kabul etmişti.¹ Sözleşme iki yıldan biraz uzun bir süre sonra yürürlüğe girmiş, böylelikle Lemkin ömrünün son on yılını ülkeleri bu sözleşmeye katılmaları için teşvik etmeye adanmıştı. O 1959 senesinde New York'ta kalp krizinden ölene kadar Fransa ve Sovyetler Birliği sözleşmeye imza atmıştı. Birleşik Krallık 1970 yılında, Amerika Birleşik Devletleri ise Başkan Reagan'ın Batı Almanya'daki Bitburg Mezarlığında SS subaylarının mezarlarını ziyaret etmesiyle çıkan tartışmanın ardından 1988 yılında sözleşmenin taraflarından olmuştu. Lemkin çocuk yapmadan göçüp gitmişti. Cenazesine çok az kişinin katıldığı söyleniyor olsa da, Nancy Ackery öyle hatırlamıyordu. Bana, "orada birçok insan vardı, muhtemelen dram etkisi yaratmak için kimilerinin söylediği gibi beş altı kişi değildik," demiş, cenazeye katılanlar arasında "yüzünü peçeyle örten birçok kadın" olduğunu da eklemişti. Lemkin, Flushing, New York'ta toprağa verilmişti.

Hersch Lauterpacht kararın açıklandığı tarihten bir gün sonra Cambridge'e dönerek kendini akademik çalışmalarına, ailesine ve İnka'nın yanında olmaya adanmıştı. *Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi* adlı çalışması, 10 Aralık 1948'de, yani Soykırım Sözleşmesinden bir gün sonra BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne esin kaynağı olmuştu. Söz konusu bildirinin yasal açıdan bağlayıcı olmamasıyla hayal kırıklığına uğrayan Lauterpacht, bunun daha etkili gelişmelere kapı açabileceğini ummuştu. Bu umudu, 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle gerçek olmuştu.² Nürnberg savcılarının David Maxwell Fyfe bireylerin erişebileceği ilk uluslararası insan hakları mahkemesinin kuruluş tüzüğüne oluşturulmasında kilit bir rol oynamıştı. Bunları insan haklarına

¹ 9 Aralık 1948'de: BM Genel Meclisi, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini 9 Aralık 1948 tarihinde kabul etmiş, Sözleşme 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

² Bu umudu, 1950 yılında: İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Sözleşmesi, 4 Kasım 1950, 213 *United Nations Treaty Series* 221.

ilişkin diğer bölgesel ve küresel araçlar izlemiş olsa da, Lemkin'in Soykırım Sözleşmesiyle kıyaslanabilecek hiçbir insanlığa karşı suç anlaşması kabul edilmemişti. Lauterpacht kendisini yeterince İngiliz bulmayan bazı kişilerin itirazlarına rağmen, 1955 yılında Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanına İngiltere'yi temsilen hâkim olarak seçilmişti. Görev süresi bitmeden önce, 1960 senesinde vefat eden Lauterpacht Cambridge'te toprağa verilmişti.

Lauterpacht ve Lemkin, Lemberg ve Lwów'dan iki genç adamdı. Fikirleri küresel yankı uyandırdı, mirasları ise dünyanın dört bir yanına ulaştı. Soykırım ve insanlığa karşı suç kavramları bir araya gelerek bireyi ve grubu birbirine bağlayan bir ilişki oluşturdu.

Uluslararası ceza mahkemesi fikri gerçeğe dönüşmeden önce tam elli sene geçmesi gerekmişti; çünkü devletler uluslararası suçların cezalandırılması konusunda mutabakata varamadıkları için farklı yönlelere gidip gelmişti. Bu durum, eski Yugoslavya ve Ruanda'daki mezalimlerle ivedilik kazanarak 1998 Temmuzunda nihayet değişmişti. O yaz 150'yi aşkın devlet Roma'da yapılan toplantıda Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünü kabul etmişti.³ Ben de bu müzakerelerde ufak bir rol oynama şansına nail olmuş, bir meslektaşımın birlikte statünün ilham vermeyi amaçlayan giriş bölümüyle uğraşmıştım. Gölge gibi çalışarak giriş bölümüne "uluslararası suçların sorumlularına cezai yargı yetkisini uygulamak her devletin görevidir" şeklinde basit bir cümle eklemiştik. Masum görünen bu cümle müzakere sürecini atlatarak devletlerin böylesi bir görevi uluslararası hukuk çerçevesinde kabul ettiği ilk örnek olmuştu. Henri Donnedieu de Vabres ve Hans Frank 1935 yılında Berlin'de uluslararası bir mahkeme kurma fikrini tartıştıktan üç kuşak sonra, soykırım ve insanlığa karşı suçlarla ilgili hüküm verme yetkisine sahip olan yeni uluslararası mahkeme nihayet kurulmuştu.

ICC konusunda anlaşmaya varıldıktan iki ay sonra, yani 1998 yılının Eylül ayında Jean-Paul Akayesu uluslararası bir mahkeme tarafından soykırımdan suçlu bulunan ilk insan olmuştu.⁴ Bunu

³ O yaz 150'yi aşkın devlet: Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, 17 Temmuz 1998, 2187 *United Nations Treaty Series* 90.

⁴ ICC konusunda anlaşmaya varıldıktan: *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Dava No. ICTR-96-4-T, Ön Soruşturma Dairesi Kararı (2 Eylül 1998).

Uluslararası Ceza Mahkemesinde görülen Ruanda davası takip etmişti.

Bundan birkaç hafta sonra, 1998 Kasımında Londra'daki Lordlar Kamarası Şili eski başkanı Senatör Augusto Pinochet'nin İngiliz mahkemelerinin yargı yetkisi karşısında dokunulmazlık talep etme hakkına sahip olmadığına, zira mesul olduğu söylenen işkence eylemlerinin insanlık suçu teşkil ettiğine hükmetmişti.⁵ Böylece bir ulusal mahkeme ilk defa böylesi bir karar almıştı.

1999 yılının Mayıs ayında Sırbistan Başbakanı Slobodan Milošević Kosova'da işlediği iddia edilen fiiller sebebiyle görevde bulunduğu sırada hakkında insanlığa karşı suç davası açılan ilk devlet başkanı olmuştu.⁶ Milošević 2001 Kasımında görevden ayrıldıktan sonra, Bosna'nın Srebrenitsa kentindeki mezalimlerle ilgili olarak soykırım suçları da iddianamesine eklenmişti.⁷

Bunun üzerinden altı yıl geçtikten sonra, 2007 senesinin Eylül ayında Lahey Uluslararası Adalet Divanı, Sırbistan'ın Srebrenitsa'daki soykırımı önleyemediği için Bosna Hersek'e olan yükümlülüğünü ihlal ettiğine hükmetmişti.⁸ Bu sayede ilk defa bir devlet Soykırım Sözleşmesini ihlal ettiği gerekçesiyle suçlu bulunmuştu.

2010 Temmuzunda Sudan Başbakanı Ömer El-Beşir görevde bulunduğu sırada Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından soykırımla suçlanan ilk devlet başkanı olmuştu.⁹

Bundan iki yıl sonra, 2012 Mayısında Charles Taylor insanlığa karşı suçlardan hüküm giyen ilk devlet başkanı olmuştu.¹⁰ Taylor'a elli yıl hapis cezası verilmişti.¹¹

⁵ Bundan birkaç hafta sonra: *R v. Bow Street Metropolitan Stipendiary Magistrate, Ex Parte Pinochet Ugarte* (No. 3) [1999] 2 All ER 97.

⁶ 1999 yılının Mayıs ayında: *Prosecutor v. Slobodan Milosevic et al.*, Dava No. IT-99-37, İddianame (ICTY, 22 Mayıs 1999).

⁷ Milošević 2001 Kasımında: *Prosecutor v. Slobodan Milosevic*, Dava No. IT-01-51-I, İddianame (ICTY, 22 Kasım 2001).

⁸ Bunun üzerinden altı yıl geçtikten sonra: Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Uygulanması Davası (*Bosnia Herzegovina v. Serbia and Montenegro*) Karar, *ICJ Reports* (2007), par. 413–15, 471(5).

⁹ 2010 Temmuzunda: *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, ICC-02/05-01/09, İkinci Tutuklama Emri (I. Ön Soruşturma Dairesi, 12 July 2010.)

¹⁰ Bundan iki yıl sonra: *Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor*, SCSL-03-01-T, Dava Kararı (II. Mahkeme, 18 Mayıs 2012).

¹¹ Taylor'a elli yıl hapis: *Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor*, SCSL-03-01-T, Kesin Hüküm (II. Mahkeme, 30 Mayıs 2012), 40.

2015 yılında Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu insanlığa karşı suçlar konusunda faal biçimde çalışmaya başlamış, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine benzer bir anlaşmanın olası zeminini hazırlamıştı.¹²

Tıpkı davalar gibi, suçların da ardı arkası kesilmemektedir. Örneğin ben bugünlerde Sırbistan, Hırvatistan, Libya, Amerika Birleşik Devletleri, Ruanda, Arjantin, Şili, İsrail, Filistin ve Birleşik Krallık hakkındaki soykırım ve insanlığa karşı suç davaları üzerine çalışıyorum. Lauterpacht ve Lemkin'e ilham veren fikirler farklı yollarla yankı bulmuş olsa da, dünyanın her yerinde bol miktarda soykırım ve insanlığa karşı suç iddiası mevcuttur.

Ayrıca bu iki kavram arasında gayriresmi bir hiyerarşi oluşmuştur. Nürnberg davasından sonraki yıllarda soykırım sözcüğü siyasi çevrelerde ve kamuoyu tartışmalarında "suçların suçu" olarak önem kazanmış, grupların korunması bireylerin himayesinin önüne geçmiştir.¹³ Belki de bunun sebebi Lemkin'in bulduğu o kelimenin gücüdür, ancak Lauterpacht'ın korktuğu gibi kurbanlar arasında insanlığa karşı suçun kötünün iyisi olarak görüldüğü bir yarış başlamıştır.¹⁴ Üstelik Lauterpacht ve Lemkin'in paralel olarak yürüttüğü çalışmaların istenmeyen tek sonucu bu değildir. Soykırım suçunun ispatı zordur ve Soykırım Sözleşmesi gereğince bir grubu kısmen veya bütün olarak yok etme niyetini kanıtlama ihtiyacının üzücü psikolojik sonuçları olabildiğini yer aldığım davalarda kendi gözlerimle görmüşlüğüm vardır. "Soykırım" terimi mağdur olan grubun üyeleri arasındaki dayanışma duygusunu pekiştirirken fail grubuna hissedilen olumsuz duyguları da güçlendirmektedir. Gruba odaklanılması "biz" ve "onlar" anlayışını körüklemekte, grup kimliği duygusunu artırmakta ve belki

¹² 2015 yılında Birleşmiş Milletler: Professor Sean Murphy, 'First Report of the Special Rapporteur on Crimes Against Humanity' (17 Şubat 2015), BM Uluslararası Hukuk Komisyonu, A/CN.4/680; ayrıca bkz. İnsanlığa Karşı Suçlar İnisiyatifi, Whitney R. Harris Dünya Hukuku Enstitüsü, Washington Üniversitesi St Louis Hukuk Fakültesi, <http://law.wustl.edu/harris/crime-sagainsthumanity>.

¹³ "Suçların suçu": David Luban, 'Arendt on the Crime of Crimes', *Ratio Juris* (2015) (yayınlanacaktır), ssrn.com/abstract=2588537.

¹⁴ Belki de bunun sebebi: Elissa Helms, "Bosnian Girl": Nationalism and Innocence Through Images of Women' *Retracing Images: Visual Culture After Yugoslavia*, ed. Daniel Šuber and Slobodan Karamanić (Brill, 2012), 198 içinde.

de farkında olmadan ele aldığı koşulların ta kendisine sebebiyet vermektedir. Diğer bir deyişle, bir grubu diğeriyle karşı karşıya getirerek uzlaşma ihtimalini azaltmaktadır. Korkarım ki soykırım suçu, savaş suçlarının ve insanlığa karşı suçların takibatını da çarpıtmıştır; zira soykırım kurbanı olarak yaftalanma arzusu savcılarını sanıkları bu suçla itham etmeye itmektir. Kimilerine göre soykırım mağduru olarak etiketlenmek, tarihsel ihtilafların çözümüne katkıda bulunmadan¹⁵ veya toplu katliamların sıklığını azaltmadan “milli kimliğin asli unsurlarından biri” haline gelmiştir.¹⁶ Dolayısıyla Türklerin Ermenilere yaptığı mezalimin yıl dönümü vesilesiyle önde gelen bir gazetede yayımlanan bir başyazıda “soykırım” kelimesinin yararlı olmadığı, çünkü “kayıtların ülkenin ihtiyaç duyduğu biçimde en küçük ayrıntısına kadar incelenmesinden ziyade milli öfkeyi körüklediğinin” ileri sürülmesi pek de şaşırtıcı değildir.¹⁷

Bütün bu argümanlara karşın, grup kimliği duygusunun bir gerçek olduğunu kabul etmek zorundayım. 1893 gibi eski bir tarihte sosyolog Louis Gumpłowicz *La lutte des races* (Irklar Arasındaki Mücadele) adlı kitabında “birey dünyaya geldiğinde bir grubun üyesidir,” diye belirtmiştir.¹⁸ Bu görüş hâlâ etkisini sürdürmektedir. Biyolog Edward O. Wilson da bir asır önce, “kanlı doğamız kökleşmiştir, zira gruba-karşı-grup bizi biz yapan başlıca itici güçlerden biriydi,” diye yazmıştır. Görünüşe göre, insan doğasının temel öğelerinden biri “insanların kendini gruplara mensup olmaya mecbur hissetmesi ve katıldığı grubu rakip gruplardan üstün görmesidir.”¹⁹

Bu durum, büyük bir gerilimle karşı karşıya kalan uluslararası hukuk sistemimiz açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bir

¹⁵ İhtilafların çözümüne katkıda bulunmadan: Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (Basic Books, 2010), 405, 412–13.

¹⁶ “Milli kimliğin asli unsurlarından”: Christian Axboe Nielsen, ‘Surmounting the Myopic Focus on Genocide: The Case of the War in Bosnia and Herzegovina’, *Journal of Genocide Research* 15, sayı 1 (2013): 21–39.

¹⁷ “Kayıtların ülkenin ihtiyaç duyduğu”: ‘Turks and Armenians in Shadow of Genocide’, *Financial Times*, 24 Nisan 2015.

¹⁸ “Birey dünyaya geldiğinde”: Louis Gumpłowicz, *La lutte des races* (Guillaumin, 1893), 360.

¹⁹ “Kanlı doğamız”: Edward O. Wilson, *The Social Conquest of Earth* (Liveright, 2012), 62.

yandan insanlar belirli bir gruba mensup oldukları için öldürülmekte, diğer taraftan bu gerçeğin hukuken kabul edilmesi grup kimliği hissini güçlendirerek gruplar arasındaki çatışma ihtimalini artırabilmektedir. Belki de arkadaşı Lemkin'e yazdığı özel ve esaslı mektupta soykırım suçunun en nihayetinde tam da iyileştirmeye çalıştığı koşullara neden olacağını belirten Leopold Kohr haklıydı. Peki, ya öykümüzdeki diğer ana karakterlere ne olmuştu?

Bayan Tilney Vittel'den kurtarıldıktan sonra ABD Ordusu için çalışmış, ardından Paris'e dönmüştü. Orada iki yıl yaşadktan sonra ise İngiltere'ye gelmişti. 1950'li yıllarda bir kez daha seyahate çıkan Bayan Tilney bu sefer misyoner olarak Güney Afrika'ya gitmiş ve 1964 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmişti. Miami'deki Coconut Grove'a yerleşmiş, emekli vücutçu ve sahte ilaç satıcısı kardeşi Fred'in evinin yakınlarında oturmuştu. Bana Charles Atlas ile tanış olduğu söylenmişti. Kendisi 1974 yılında vefat etmişti. Ben de 2013 senesinde onunla ilgili olarak ortaya çıkardığım materyalleri annemin ve Shula Troman'ın yeminli ifadeleriyle birlikte Kudüs'teki Yad Vashem Holokost Anıtı Sitesine gönderdim. Böylece Bayan Tilney 29 Eylül 2013 tarihinde Uluslararası Mutemetlerden biri olarak kabul edildi.

Bayan Tilney sayesinde Auschwitz'e sürülmekten kurtulan Sasha Krawec, Vittel'den çıkarıldıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmişti. 1946 yılında gemiyle Bremen'den New York'a gitmişti. Bunun akabinde başına ne geldiğine dair hiçbir iz bulamadım.

Emil Lindenfeld Viyana'da kalmıştı. Savaşın son iki yılını bir "denizaltı" gibi Yahudi olmayan akraba ve arkadaşlarının yanında saklanarak geçirmişti. 1961 yılında yeniden evlenen Lindenfeld 1969 yılında Viyana'da ölmüş ve buraya gömülmüştü.

Otto von Wächter savaştan sonra kaçıp gizlenmiş, en nihayetinde Vatikan'a girmesine izin verilmişti. 1949 yılında Roma'da çekilen *Kaderin Gücü* adlı filmde figüran olarak rol almıştı. Polonya hükümeti Lwów'da 100.000'den fazla Lehi toplu olarak katletme suçuyla hakkında dava açtığı için hâlen firari olan Wächter, aynı yılın ilerleyen günlerinde Avusturyalı piskopos Alois Hudal'ın himayesi altındayken belirlenemeyen sebeplerle Roma'da ölmüştü.²⁰

²⁰ Roma'da ölmüştü: Savaş Suçundan Yargılanacak Olan Dr. Gustav Waech-

1939 Aralık ayında Milli Tarih Müzesinden bir Bruegel tablosunun yanı sıra, başka eserleri de aldığını açıkça gösteren delil de dâhil olmak üzere kabahatli olduğuna ilişkin kanıtlar ortaya çıkmaya devam ederken dahi babasının suçlu değil, düzgün kişilikli iyi bir adam olduğundan şüphe etmeyen oğlu Horst ise Hagenberg Şatosunda eşiyle birlikte yaşamaktadır.²¹

Niklas Frank büyüüp saygın bir gazeteci olmuş, sonunda *Stern* dergisinin dış haberler editörü olarak çalışmaya başla-

ter için Mahkemeye Teslim Talebi, 28 Eylül 1946: "Şahıs toplu katliamdan (silahla vurma ve idamlar) sorumludur. Galiçya Bölge Valisi olarak görev yaptığı dönemde 100 binden fazla Peh vatandaşı hayatını kaybetmiştir." Wächter BM CROWCASS listesi, dosya no. 78416, 449, Dosya Pv. 176 altında savaş suçlusu olarak kaydedilmiştir, söz konusu kayıt Institute of National Remembrance (Varşova), USHMM, RG-15.155M'de bulunabilir (Polonya'da Nazilerin İşlediği Suçları Araştırma Baş Komisyonunun önce Kraków, ardından Galiçya Bölgesi Gauleiter'i olarak görev yapmış olan Dr. OTTO, WAECHTER Gustaw ile ilgili araştırma kayıtlarında kendisi toplu katliam emri vermek ve Yahudi halkını hedef alan tedbirler çıkartmakla suçlanmıştır.)

²¹ Oğlu Horst: Bkz. Diana Błońska, 'O Muzeum Narodowym w Krakowie w czasie drugiej wojny światowej, 28 Klio' *Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* (2014), 85, s. 119 n82, ("Müze, Kraków Bölge Valisi'nin eşi Frau Wächter'in kontrolü altındayken çok ciddi vetelafisi mümkün olmayan kayıplar yaşamıştır, kendisi 35 yaşlarında, kestane rengi saçlı bir Viyanalıdır. Bölge İdare Merkezi olarak kullanılan Pod Baranami Sarayını süslemek için Müzenin her departmanını yağmalamış, Müze Müdürünün başyapıtları bu amaçla alamayacağına dair tüm uyarılarına rağmen en nadide tabloları, en güzel antika mobilyaları, askeri eşyaları, vb almıştır. Kaybolan parçalar arasında Breughel'in *Karnaval ve Perhiz Arasındaki Savaş*'ı ile [Julian] Fałat'ın *Avcının İltifatı* ve diğer eserleri vardır. Bu eserlerin çoğu fazlasıyla zarar görmüş halde geri gelmiştir." Kraków Ulusal Müzesi Arşivi, [Feliks] Kopera Makamı, Kraków Şehir İdaresi personel departmanına gönderilen 25 Mart 1946 tarihli belgeden alıntılanmıştır. "Savaş suçluları listesinde Kraków Valisinin 'Pod Baranami' olarak bilinen Potocki Sarayında ikamet eden eşi Lora Wächter'in yer alıp almadığını bilmiyorum ancak Wächter ikametgâhını süslemek için Julian Fałat'ın başyapıtlarının yanı sıra Brueghel'in *Karnaval ve Perhiz Arasındaki Savaş* isimli tabloyu – ki bunlar kaybolmuştur – alıp götürmüş olması bize çok büyük zarara mal olmuştur. Lora Wächter'in adını bölge mahkemesine verdiğimde benden Müzenin yağmalanmasına ilişkin bilgi talep edilmiştir ve kendisinin isminin listeye eklenip eklenmediğini bilmediğimden işbu belgeyle Müze adına tahrip verici faaliyetlerde bulunduğunu bildiririm." *A.g.e.*, Dz. p. 407/46 Bad Salzuflen Alman Savaş Suçlarının Araştırılmasına İlişkin Polonya Askeri Heyeti, 9 Aralık 1946), içinde alıntılanmıştır, çev. Antonia Lloyd-Jones.

mişti. 1992 yılında Polonya'nın yeni seçilmiş başkanı Lech Walesa'yla röportaj yapmak için Varşova'da çocukken yaşadığı binaya dönmüştü. Walesa'ya bir zamanlar röportajın yapıldığı odada, oturdukları masanın etrafında babasıyla kovalamaca oynadığını söylememişti. Eşi, kızı ve iki torunuyla birlikte Hamburg'da yaşamaktadır.

2014 yılında Niklas Frank ve Horst von Wächter ile beraber Lviv'e gitmiştik. *Nazi Mirasım: Babalarımız Yaptıkları* adlı filmimizi çekerken Zólkiew'deki yıkık sinagogu, civardaki bir toplu mezarı ve Hans Frank'ın 1 Ağustos 1942'de Otto von Wächter'in de dinlemiş olduğu o büyük konuşmasına ev sahipliği yapan üniversitenin konferans salonunu ziyaret etmiştik. O zaman Niklas o konuşmanın bir kopyasını arka cebinden çıkarıp yüksek sesle okuyarak bizi şaşırtmıştı. Ertesi gün üçümüz Otto von Wächter'in 1943 senesinde oluşturduğu Waffen-SS Galiçya Tümeninde bulunup hayatını kaybedenlerin onuruna yapılan anma törenine katılmış, etkinliği düzenleyen milliyetçi ve aykırı Ukraynalı grubun Wächter'i hâlâ hürmetle andığını görmüştük. Horst bana bunun gezimizin en güzel parçası olduğunu, zira yaşlısından gencine pek çok insanın ona gelip babasını övdüğünü söylemişti. Ben de ona bu insanlardan çoğunun üzerinde gamalı haç bulunan SS üniforması giymesinden rahatsız olup olmadığını sormuştum. Horst, "Niçin? Olmalı mıyım?" diye yanıt vermişti.

Leon ve Rita Buchholz hayatlarının geri kalanını Gare du Nord İstasyonu yakınlarında bulunan, benim de çocukluğumdan hatırladığım dairelerinde geçirmişti. Leon 1997 yılına kadar yaşayarak neredeyse bir yüzyılı doldurmuştu. Kızları Ruth ise 1956 yılında bir İngilizle evlenerek Londra'ya taşınmıştı. Birincisi ben olmak üzere iki oğlu olmuş, sonraları Londra'nın merkezinde bir sahaf işletmiş ve resimli çocuk kitapları alanında uzmanlaşmıştı. Bana gelince, Cambridge Üniversitesinde hukuk öğrenimi gördüm ve 1982 yılında Hersch'in oğlu Eli Lauterpacht'ın verdiği uluslararası hukuk dersini aldım. Leon ve Rita mezuniyetimin ardından, 1983 Yazında Cambridge'e geldi ve birlikte Eli'nin evinin bahçesinde verdiği davete katıldık. Eli'nin annesi ve Lauterpacht'ın dulü Rachel da oradaydı, saçının kısa ve küt kesimini net biçimde hatırlıyorum. Leon'la konuşup konuşmadıklarını bilmiyorum, fakat eğer konuşmuşlarsa ve Viyana, Lemberg

ve Zólkiew'deki akrabalarından bahsetmişlerse, Leon o sohbeti benimle paylaşma gereği görmemişti.

1983 senesinde Amerika'ya seyahat edip Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesinde konuk akademisyen olarak bir yıl kaldım. Eli Lauterpacht 1984 İlkbaharında bana bir mektup yazarak, uluslararası hukuk alanında kurmakta olduğu yeni araştırma merkezinde görev alabilmem için Cambridge Üniversitesine akademik başvuru yapmamı istedi. O zamandan başlayarak çeyrek yüzyıl boyunca meslektaş dayanışmamız dostluğa evrilirken atalarımızın bir asır kadar önce aynı sokakta yaşadığından habersizdik. Biz onun babasının ve benim büyük-büyükannemin Zólkiew'in Doğu-Batı Sokağının iki ucunda yaşadığını öğrenene kadar tam otuz yıl geçti.

Bunu Lviv'e davet edilmemiz sonucunda öğrendik.

Peki, ya Lviv? Orayı ilk defa 2010 yılında ziyaret etmiştim ve o günden beridir her yıl oraya gidiyorum. En parlak dönemini bir asır geride bırakan bu şehir hâlâ harikulade bir yer olsa da, sakinlerinin başka insanlar tarafından yapılan alanları işgal ettiği karanlık ve gizli bir geçmişi barındırıyor. Binalarının silüeti, tramvaylarının ıslığı, kahve ve vişne kokusu hâlâ duruyor. 1918 Kasımında bu şehrin sokakları uğruna mücadele eden toplulukların çoğu artık yok ve şehir Ukraynalıların egemenliğinde bulunuyor. Yine de, diğerlerinin varlığı hâlâ hissediliyor. Wittlin'in de yardımıyla onların mevcudiyetini şehrin sokaklarında duyumsayabilir, hatta çok dikkatli bakarsanız gözlemleyebilirsiniz: Bunu Rynok Meydanı 14 numaranın giriş kapısının üzerindeki tüneğinde "Pax Tibi Marce Evangelista Meus" (Evanjelist Markos, Tanrı Seni Kutlasın!) sözlerinin yer aldığı kitabı tutarak "meydan okurcasına aşağıya bakan" aslanın kanatlarında görebilirsiniz. Solgun renkli Lehçe sokak levhalarında, bir zamanlar bir mezuzanın asılı olduğu köşeli, boş girintilerde görebilirsiniz.²² Eskiden Galiçya ve Lodomerya'nın en güzel meydanı olan, geceleyin aldığı o ıslıl ıslıl ve işlek haliyle hâlâ güzelliğini koruyan Bernardyński Meydanındaki eski Macaristan Kutsal Tacı eczanesinin camında görebilirsiniz.

İlk Lviv gezimde yanıma gelip, verdiğim konferansın onun için şahsi anlamda ne kadar önemli olduğunu fısıldayarak anlatan

²² "Meydan okurcasına aşağıya bakan": Wittlin, *City of Lions*, 11–12.

genç öğrencinin söylediklerini, bu ziyaretlerimden sonra daha iyi anlayabiliyorum. Lemkin ve Lauterpacht'ın unutulduğu günümüzün Lviv'inde kimlik ve soy, muğlak ve tehlikeli konulardır. Geçmişte pek çok kişinin "bir fincan safra" olarak gördüğü bu şehir, hâlâ bu niteliğini korumaktadır.

Lviv'de bana bu tür bir mesaj veren tek insan, soy konusunda konuştuğum o genç kadın değildi. Bir restoranda, sokakta yürürken, bir sohbetin ardından, üniversitede ve kahve dükkânında da kimlik ve köken meselesinin üstü kapalı biçimde anıldığını duymuştum. Mesela Lviv Hukuk Fakültesinin saygın hocalarından biriyle, en karanlık dönemlerde insan hakları hukuku dersleri vermiş olan Profesör Rabinowich ile tanıştırıldığımı hatırlıyorum. Birçok kişi bana, "asıl onunla konuşmalısın," demişti. Ne demek istedikleri aşikârdı; kibarca soy konusundan bahsediyorlardı.

Biri bana ortaçağdan kalma eski şehir merkezinde, belediye sarayı ve şehir arşivlerinin arasında, 1582 yılında inşa edilip 1941 Yazında Almanların emriyle yıkılan sinagog harabesinin gölgesinde yer alan Golden Rose adlı restoranı denememi önermişti.²³ Burası bugünlerde şehirde pek Yahudi kalmamış olmasına rağmen ilginç biçimde Yahudi restoranı olarak tanıtılıyordu. Oğlumla beraber Golden Rose'un önünden ilk kez geçtiğimizde camdan içeriye bakmış, en azından görünüş açısından 1920'lerden çıkıp gelmiş izlenimini uyandıran bir müşteri kitlesiyle karşılaşmıştık; içeridekiler büyük siyah şapkalar ile Ortodoks Yahudi cemaatiyle ilişkilendirilen diğer aksesuarlarla donanmıştı. Turistlerin giriş kapısından girer girmez askıdan o alametifarika siyah kıyafetleri ve şapkaları alıp kılık değiştirdiği bu yer karşısında dehşete düşmüştük. Restoran geleneksel Yahudi yemeklerini –domuz sosisi de dâhil– üzerinde fiyat yazmayan bir menüyle sunuyordu. Yemek bittiğinde ise garson müşterileri fiyat konusunda pazarlık etmeye çağırıyordu.

İçeri girecek cesareti nihayet topladıktan sonra (ki bu çabam beş yıldan fazla sürdü) bu restoranda otururken, Lauterpacht'ın fikirlerine mi, yoksa Lemkin'inkilere mi yakınlık duyuyorum, her ikisine de eşit mesafede miyim, yoksa ikisini de kabul ediyor muyum diye bir kere daha düşündüm. Muhtemelen Lemkin akşam

²³ Biri bana ortaçağdan kalma: Jan Kot, *Chestnut Roulette* (Mazo, 2006), 85.

yemeği için daha eğlenceli bir ahbap, Lauterpacht ise entelektüel anlamda daha titiz bir konuşmacı olurdu. Bu iki adam hukukun gücünün faydalı olup insanların koruyacağına ve bu hedefe ulaşabilmek için hukuku değiştirmek gerektiğine dair iyimser bir inancı paylaşmıştı. Her ikisi de insan hayatının değerli olduğunda ve bir cemaatin parçası olmanın öneminde hemfikirdi. Bununla birlikte, bireye yahut gruba odaklanarak bu değerlerin en etkili şekilde nasıl korunacağına ilişkin temel unsurlarda ayrılıyorlardı.

Lauterpacht hiçbir zaman soykırım fikrini benimsememişti. Ömrünün sonuna kadar ne bu konuyu ne de nazikçe belirtmek gerekirse bu terimi uyduran adamı, hırsını takdir etmişse bile ciddiye almamıştı. Lemkin ise kişisel insan haklarını koruyan proje ile grupları koruyarak soykırımı önleyen projenin birbiriyle gelişmesinden korkuyordu. Kısacası bu iki adamın birbirlerini yok saydığı söylenebilirdi.

Her iki argümanın da iyi taraflarını görmüş, iki kutup arasında gidip geldiğim düşünsel bir arafta kalmıştım. Bu yüzden konuyu bir kenara bırakıp, enerjimi Lviv belediye başkanını bu iki adamın başarılarının yanı sıra şehrin uluslararası hukuka ve adalete yaptığı katkıları gösterecek bazı adımlar atması için ikna etmeye yönlendirdim. Belediye başkanı ona gerekli levhaları nereye koymasının gerektiğini söylememi istedi, böylece bu iş için gereken ayarlamaları yapacaktı. Tek yapmam gereken ona yolu göstermekti.

Arkadaşlar arasındaki ahengin grup ayrılığına ve Galiçya mitosu ile büyükbabamın kayıp çocukluğu arasındaki ayrıma üstün geldiği fikrini benimseyerek, umut dolu pastoral şiirlerin şairi Wittlin'in izini takip edecektim. Yüksek Kaleden yola çıkıp kanatlı aslanıyla Rynok Meydanının ortasına, her şeyin başladığı yere gidebilirdim. Çatışan grupların arasından geçip Lauterpachtların Teatralna Sokağındaki demir kapılı evine uğrayacak, sonra Üç Mayıs Sokağını arşınlayıp Inka Katz'ın annesinin götürülüşünü izlediği pencereye gidecektim. Ardından kısa süre önce Lauterpacht ve Lemkin'in portreleriyle süslenen Uluslararası Hukuk Bölümüne ait odaların önünden geçecek, eski hukuk fakültesi binasına doğru devam edecek, Julius Makarewicz'in evini görüp büyük St. George Katedraline uzanan rüzgârlı yolları aşarak Otto von Wächter'in SS Galiçya Tümenine asker topladığı meydana duracaktım. Oranın iki adım ötesinde, tepenin etek-

lerindeki Szeptyckich Sokağında Leon'un dünyaya geldiği evin önünde biraz oyalanabilirdim.

Sonra sokaktan geri inerek Lemkin'in bir profesörle Ermeni meselesini ve devletlerin kendi vatandaşlarını öldürme hakkını tartıştığı yıl oturduğu binaya uğrayıp, 1942 Ağustosunda Frank'ın o ölüm saçı konuşmasını yaptığı eski Galiçya parlamentosuna gidecektim. Bir zamanlar çocukların ellerinde bayraklar ve gamalı haçlarla önüne dizildiği opera binasına ilerleyecek, Sobieski Lisesinin yakalanan Yahudilerin toplandığı oyun alanına uğrayacak, ardından demiryolu köprüsünün altından geçerek gettoya ve Lemkin'in ilk evine, şehrin en yoksul mahallesindeki o harap binadan tuttuğu odaya girecektim. Maurycy Allerhand'in kamp muhafızlarından birine ruhu olup olmadığını sorma cesaretini gösterip söylediği birkaç kelimeyi canıyla ödediği Janowska'ya buradan çabucak ulaşabilirdim. Sonra da büyük tren istasyonuna doğru devam edip oradan Zólkiew'e yahut istersem Belzec'in ötesine, hatta dünyanın sonuna kadar gidebileceğim bir trene binebilirdim.

Zólkiew'e giden o trene bindim ve beni o hüznü ve ıssız kentin tarihçisi Lyudmyla karşıladı. Yetkililer ve çoğu kent sakini beni görmezden geldiğinden şehrin biraz dışında bulunan istikametime giderken bana o eşlik etti. Onun Żółkiewski Kalesindeki ofisinden ayrılp dümdüz bir güzergâhla ormanın içindeki açıklığa çıkan Doğu-Batı Sokağında ilerlemeye başladık. O uzun sokağın batı ucunda bulunan, bir zamanlar büyükannem Malke'nin evinin yer aldığı çimenlikten yola çıkıp, o güzelim Katolik ve Ukrayna kiliselerini, on yedinci yüzyıldan kalan o viran ve etkileyici sinagogu, Clara Kramer'ın döşeme tahtalarının altına saklandığı evi, bu evin hemen karşısındaki eski ahşap kiliseyi ve Hersch Lauterpacht'ın doğum yeri olduğunu öğrenmiş bulduğum yol ayrımını geçtik. Birkaç kilometre daha gittik, tarlaların arasından geçtik, ardından bir geçidi aşp, meşe ağaçlarının çevrelediği, ağustosböceği ve kurbağa seslerinin duyulduğu ve toprak kokusunun hâkim olduğu ince kırma kumdan bir patikaya girdik. Sonbahar güneşi üstümüzde parlarken Leon ve Lauterpacht'ın bir zamanlar oyun oynamış olabileceği ormana geldik. Kumdan patikayı ardımızda bırakıp çimen ve çalılar arasından ilerledik ve ormandaki açıklığa ulaştık.

Lyudmyla sessizce, "geldik," dedi. Göletler işte buradaydı, bu iki derin kum havuzu bolca bulanık suyla ve rüzgârdan eğilmiş sazlarla dolmuştu. Bir de tek bir beyaz kayayla işaretlenmiş olan alan vardı; bu kaya keder ya da pişmanlık ifadesi olarak şehir merkezine değil, şahsi bir anma eylemi olarak buraya dikilmişti. Orada çimlerin üzerine oturup, güneşin topraktaki delikleri ağzına kadar dolduran o bulanık, durgun suya vuruşunu izledik. Toprağın derinliklerinde üç bin beş yüz insanın bir yüzyılı aşkın bir süredir dokunulmadan duran bedenleri yatıyordu. Unutulagelen Gerszon Taffet 1946 Yazında onlar hakkında "tek başına birey, bir aradayken grup," diye yazmıştı.

Ayaklarımızın altına gömülmüş bu kemikler arasında bir birlik vardı, Leon'un Leibus dayısı ile Lauterpacht'ın David amcası, yalnızca yanlış gruba mensup oldukları için burada yan yana yatıyordu.

Güneş suyu ısıtıyor, ağaçlar beni sazlıklardan uzaklaştırarak yukarıya, çivit rengi gökyüzüne doğru yükseltiyordu. Tam orada, bir anlığına da olsa her şeyi anladım.

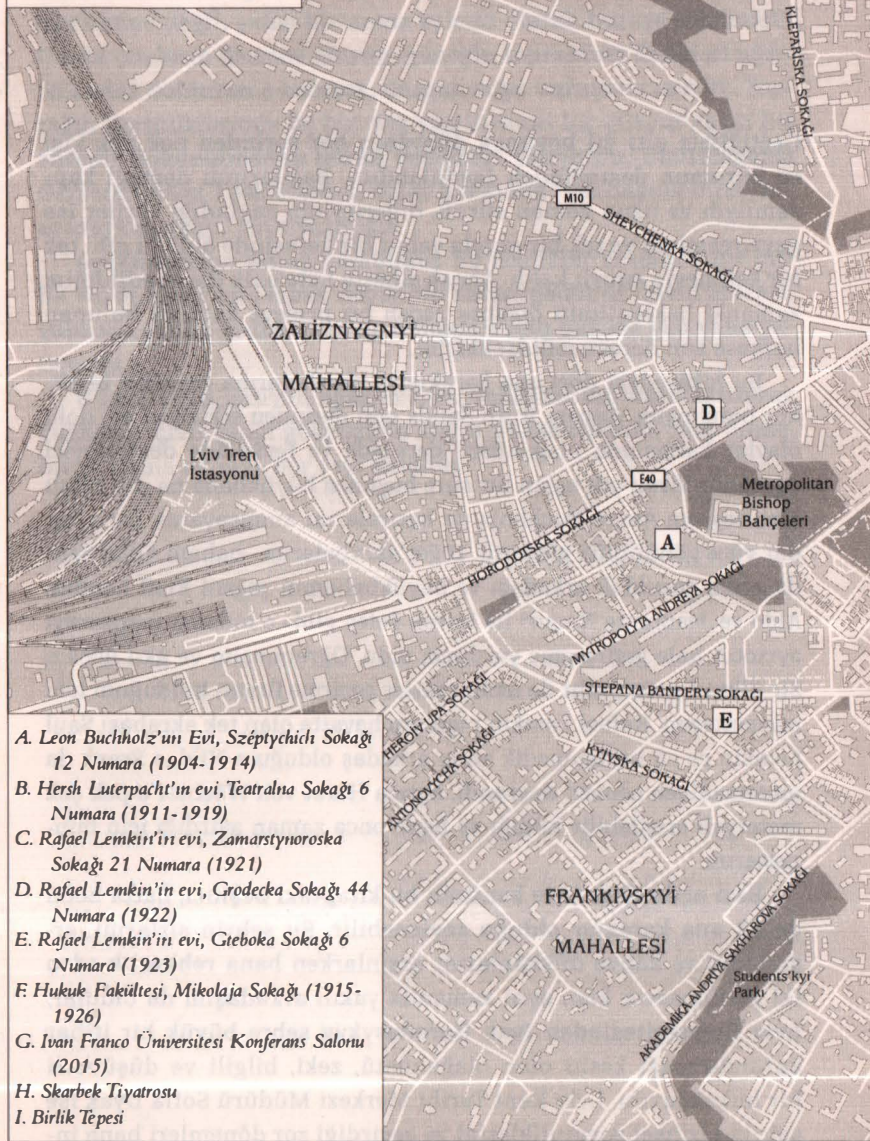
TEŞEKKÜR

Geçtiğimiz altı yıl boyunca dünyanın her yerinden pek çok kişi ve kurumun desteğinden faydalandım. Bazılarının desteği kapsamlıydı ve uzun zaman sürdü, diğerlerinin sağladığı veriler ise gayriresmiydi ve tek bir anıyla yahut bir keresinde olduğu gibi tek bir kelimeyle sınırlı kaldı. Ancak elbette Lviv'e ilk davet edildiğim zamanki beklentimin ötesine geçen bu projeye katkıda bulunan herkese son derece müteşekkirim.

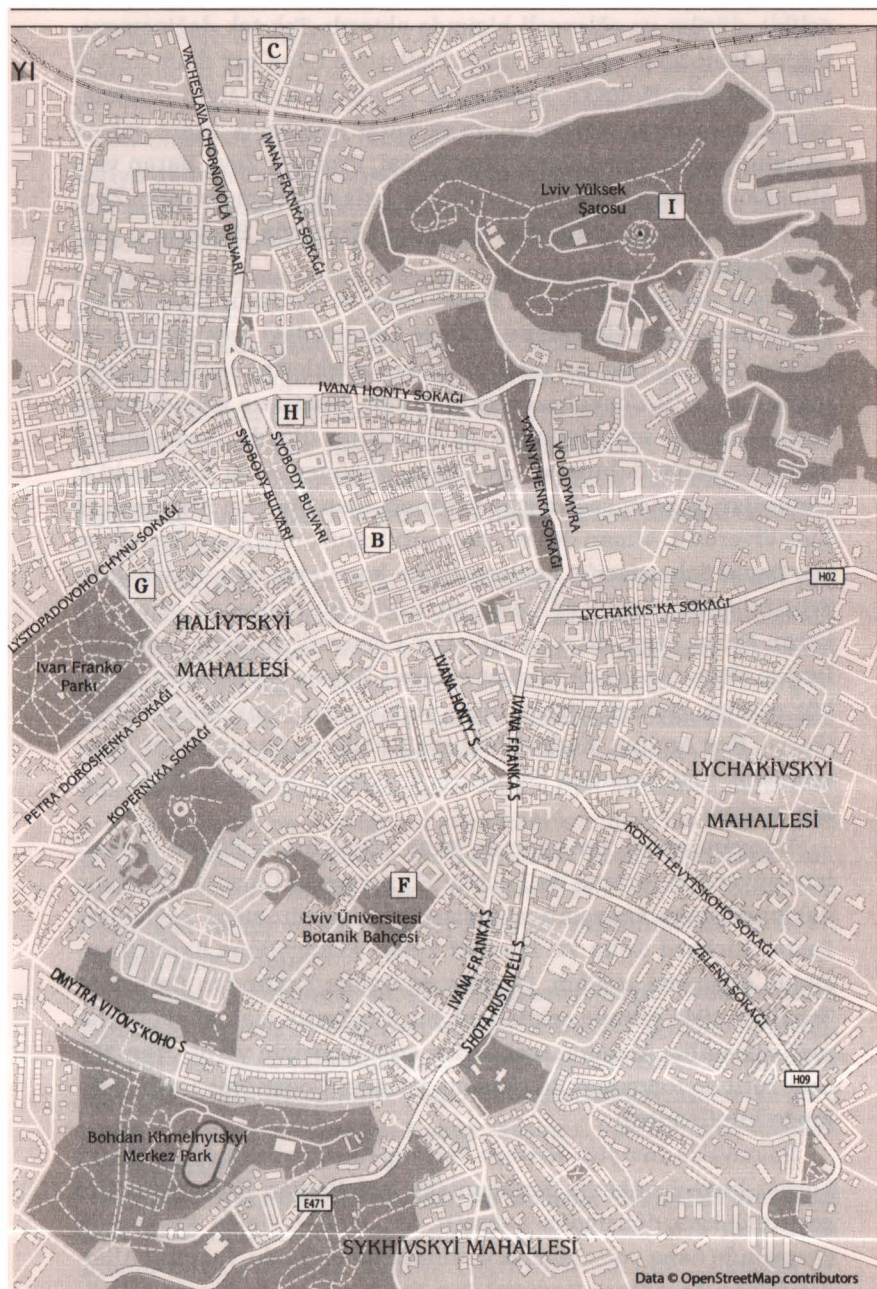
Bu hikâyedeki dört ana karakterin akrabalarına özellikle teşekkür borçluyum. Annem Ruth Sands onu derinden etkileyen acı dolu olaylar karşısında olağanüstü derecede ve fevkalâde destekleyici davrandı. Yirmi yılı aşkın bir süre boyunca büyükbabama çok yakın olan teyzem Annie Buchholz da hatıralarını anımsayarak bir o kadar yüce gönüllülük gösterdi. Diğer akrabalarım –babam Allan Sands, onun çocukluk arkadaşı ve büyükbabamın yeğeni Emil Landes, Aldo ve Jeannette Naouri ile Doron Peleg gibi– o bulanık manzarayı ayrıntılı hale getirmeme yardımcı oldu. Öğretmenim ve akıl hocam Sir Elihu Lauterpacht ile uzun saatler geçirme fırsatı bulduğum için minnettarım. Rafael Lemkin'i tanıyıp hayatta olan tek akrabası Saul Lemkin ve en beklenmedik anda arkadaş olduğum Niklas Frank da mütemadiyen cömert davrandı. Ayrıca Horst von Wächter'e pek çok materyali erişilebilir kıldığı ve bana onca zaman ayırdığı için minnettarım.

Bazı açılardan, Lviv kentinin bu kitaptaki beşinci, hatta belki de ilk ana karakter olduğu söylenebilir. Bu şehrin sırlarını, arşivlerini ve kahve dükkânlarını arşınlarken bana rehberlik eden iki yardımsever kişi, aynı zamanda yakın arkadaşım da oldular; Lviv Üniversitesinden Ivan Horodosykyi şehre büyük bir itibar kazandıracağı kesin olan olağanüstü, zeki, bilgili ve düşünceli bir hukukçuydu. Lviv Kent Tarihi Merkezi Müdürü Sofia Dyak ise şehrin tarihsel zenginliklerini ve geçirdiği zor dönemleri bana in-

0 200 400 metre

- A. Leon Buchholz'un Evi, Széptychidí Sokağı
12 Numara (1904-1914)
B. Hersh Luterpacht'in evi, Teatralna Sokağı 6
Numara (1911-1919)
C. Rafael Lemkin'in evi, Zamarstynoroska
Sokağı 21 Numara (1921)
D. Rafael Lemkin'in evi, Grodecka Sokağı 44
Numara (1922)
E. Rafael Lemkin'in evi, Gteboka Sokağı 6
Numara (1923)
F. Hukuk Fakültesi, Mikolaja Sokağı (1915-
1926)
G. Ivan Franco Üniversitesi Konferans Salonu
(2015)
H. Skarbek Tiyatrosu
I. Birlik Tepesi

celikli, dürüst ve eğlenceli biçimde aktardı. Tek tek değinemeyeceğim denli fazla sayıdaki diğer kişilerden bana her daim destek veren Oksana Holovko, Lemkin ve Lauterpacht'la ilgili çalışmasını tamamladığı sırada Rusya'ya karşı savaşmak üzere askere çağrılmış olan Ihor Leman, Alex Dunai, Profesör Zoya Baran ve o olmadan *borekin* varlığını ve sırlarını asla öğrenemeyeceğim Zhovkva'nın cesur ve iyiliksever arşivcisi Lyudmyla Baybula'yı ayrı tutmalıyım.

Başta dekanım Profesör Hazel Genn ve Profesör Cheryl Thomas olmak üzere University College London'daki meslektaşlarım fazlasıyla uzun olan bu yazılı projede desteklerini benden esirgemedi. Ayrıca UCL'deki bazı seçkin ve zeki araştırma görevlilerinin zekâsından ve emeklerinden de muazzam ölçüde faydalandım; hiçbir belgenin bulunmaz olmadığını düşünen Remi Reichhold'a, sonnotları gözden geçirmeme yardımcı olan Mariam Kizilbash ve Luis Viveros'a, Alman dili ve edebiyatı konusunda bana destek veren David Schweizer'a, Lehlere ilişkin konuların üstesinden gelip Wittlin'in *Moy Lwów* adlı eserinin özgün bir kopyasını ortaya çıkaran Daria Zygmunt'a ve Milletler Cemiyeti'yle ilgili materyallerden altın değerinde bilgiler çıkaran Hejaaz Hizbullah'a teşekkür ederim. Ziyaret ettiğim diğer yerlerde ise bana Tessa Barsac (Paris), Noa Amirav (Kudüs), Melissa Gohlke ve Shaun Lyons (Georgetown), Eric Sigmund (Syracuse) ve Aseem Mehta'ya (Yale) yardımcı oldu.

Dünyanın dört bir yanında bana cömertçe sağlanan desteklere güvendim. Fransa'da Lucette Fingercwaig l'Armée du Crime hakkında daha kapsamlı ve kişisel bilgiler edinmemi sağlarken, Pastor Richard Gelin 14. İlçedeki Église Évangélique Baptiste arşivine erişmemi sağladı. Charles de Gaulle Vakfından Catherine Trouiller 1944 yılında çekilen tek bir fotoğrafın izahını yaptı, Danielle Greuillet Meudon arşivlerine erişmeme izin verdi, Jean-Michel Petit ve Raymond Bétrémieux ise beni Courrières tarihi hakkında bilgilendirdi.

Polonya'da Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk'tan Marek Kornat bana Lemkin'in Kraków'daki Jagiellonian Üniversitesinde geçirdiği kısa dönemden bahsetti, Dr. Janusz Fiolka Kraków ve çevresinde bana sonu gelmez yardımlarda bulundu, Instytut Allerhanda'dan Arkadiusz Radwan, Jan Fotek, Grzegorz Pizoń ve Alek-

sandra Polak da Lemkin ve Lauterpacht'a hocalık eden Maurycy Allerhand'in ailesiyle doğrudan bağlantı kurmamı sağladı. Varşova Üniversitesinden Dr. Adam Redzik ise kaleme aldığım dönemde Lwów Üniversitesinin en önemli tarihçisiydi. Ewa Salkiewicz-Munnerlyn dünya savaşları arasındaki dönemde Polonya'daki uluslararası hukuk çevresi hakkında değerli görüşler sundu, Anna Michta ve Joanna Winiewicz-Wolska Wawel Kraliyet Kalesinde bana rehberlik etti, Antonia Lloyd-Jones ise Lehçe-İngilizce çevirisiyle desteklerini sundu.

Avusturya'da güler yüzlü soyağacı dedektifi Mag. Katja-Maria Chladek'le tanıştığım için çok şanslıydım. Büyükbabamın okuduğu Brigittenauer Lisesinin şu anki müdürü Mag.a Margaret Witek, büyükelçiler Helmut Tichy, Emil Brix ve Elisabeth Tichy-Fisslberger ile Üçüncü Adam Müzesinden Karin Höfler de bana irfan ve bilgilerini sundu. Max Wälde ise Viyana Üniversitesindeki araştırma görevlimdi.

Dirk Roland Haupt (Dışişleri Bakanlığı) and Rainer Huhle'nin (Nürnberg İnsan Hakları Merkezi) yardımlarıyla Almanya'daki arşivlerin kapıları bana açıldı. Dr. Anne Rubesame, Michaela Lissowsky, Büyükelçi Bernd Borchardt (Uluslararası Nürnberg İlkeleri Akademisi) ve Henrike Zentgraf (Nürnberg Davası Müzesi) sayesinde Nürnberg'deki mahkeme salonu hakkında bilgi edindim. Dr. Norbert Kampe Wannsee Konferansı Müzesini bana bizzat gezdirdi. Almanca bilgimin yetmediği konuları Kraliyet Hukuk Müşaviri Daniel Alexander, Profesör Josef Bayer (Konstanz Üniversitesi), Sabine Bhose, David Cornwell, Profesör Dr. Klaus von Heusinger (Köln) ve Dr. Geoffrey Plow'un yardımlarıyla biraz olsun anlamış oldum.

Davalar konusunda Dr. Yves Beigbeder, Leydi Enid Dundas, Benjamin Ferencz ve Siegfried Ramler'ın birinci ağızdan anlattığı öykülerden çokça yararlandım. Sir Geoffrey Lawrence'ın eşi Leydi Marjorie tarafından günlük haline getirilen özel evrakına ise Lord ve Leydi Oaksey ile Kraliyet Hukuk Müşaviri Patrick Lawrence sayesinde eriştim.

Başkent Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Holokost Anıt Müzesinde mevcut bulunan bilgilerin yanı sıra Raye Farr, Anatol Steck ve Leslie Swift'in tecrübelerinden de muazzam ölçüde faydalandım. ABD Adalet Bakanlığı'nda ise son Nazi avcılarını

Eli M. Rosenbaum ve Dr. David Rich benim için en kıymetli yazılı delilleri buldu.

Surrey Şapelinin örnek arşivcisi Rosamunde Codling ve Papaz Tom Chapman'ın yardımıyla Elsie Tilney çok daha farklı ve belirgin bir karakter haline geldi. Susan Meister, Chris Hill, *The Miami Herald* gazetesinde ölüm ilanlarından sorumlu olan Elinor Brecher, Jeanette Winterson, Susie Orbach, Sylvia Whitman ve Germaine Tilney de bana Bayan Tilney'le ilgili ayrıntılar konusunda büyük destek verdi.

Family Tree firmasından Max Blankfeld ve Leicester Üniversitesinden Dr. Turi King DNA testiyle ilgili karmaşık mevzuları bana açıkladı.

Kitaptaki haritalar International Mapping'den Scott Edmonds, Tim Montenyohl, Alex Tait ve Vickie Taylor, yani kartoğrafyanın sultanları tarafından hazırlandı. Fotoğrafik destek ise her ikisi de Getty Images'ta çalışan sevgili arkadaşım, piksel ustası Jonathan Klein ve Matthew Butson ile her anı fotoğraflama kabiliyetine sahip olan Diana Matar'dan geldi.

Yazar, akademisyen, kütüphaneci, arşivci ve müzecilerden oluşan uluslararası topluluk inanılmaz bir meslektaş dayanışması sergiledi. Bu vesileyle Elisabeth Åsbrink Jakobsen (Stockholm), Profesör John Q. Barrett (St John's Üniversitesi), John Cooper (Londra), Profesör David Crane (Syracuse Üniversitesi Hukuk Fakültesi), Profesör Jonathan Dembo (J.Y. Joyner Kütüphanesi, East Carolina Üniversitesi); Michelle Detroit (Amerikan Yahudi Arşivlerinin Jacob Rader Marcus'u), Tanya Elder (Amerikan Yahudi Tarihi Derneği), Kristin Eshelman (Thomas J. Dodd Araştırma Merkezi, Connecticut Üniversitesi), Profesör Donna-Lee Frieze (Deakin Üniversitesi), Dr. Joanna Gomula (Cambridge), Profesör John-Paul Himka (Alberta Üniversitesi), Dr. Martyn Housden (Bradford Üniversitesi), Profesör Steven Jacobs (Alabama Üniversitesi), Valentin Jeutner (Cambridge), Dr. Yaraslau Kryvoi (West London Üniversitesi), Kristen La Follette (Columbia Sözlü Tarih Merkezi), Profesör James Loeffler (Virginia Üniversitesi), Marguerite Most (Goodson Hukuk Kütüphanesi, Duke Üniversitesi Hukuk Fakültesi), Nicholas Penny (National Gallery), Dr. Dan Plesch (SOAS), Profesör Dr. Dieter Pohl (Klagenfurt Üniversitesi) Dr. Radu Popa (New York Üniversitesi), Andrew Sanger (Cambridge), Sabrina Sondhi (Arthur

W. Diamond Hukuk Kütüphanesi, Columbia Üniversitesi), Zofia Sulej (William Cullen Kütüphanesi, Witwatersrand Üniversitesi), Francesca Tramma (Corriere della Sera Vakfı), Dr. Kerstin von Lingen (Heidelberg Üniversitesi), Dr. Ana Filipa Vrdoljak (Sydney Teknoloji Üniversitesi) ve Profesör Emeritus Arthur Wensinger'e (Wesleyan Üniversitesi) teşekkürlerimi sunarım.

İster eski, ister yeni edindiklerim olsun tüm arkadaş ve meslektaşlarım yardımsever ve bilgiliydi. Stuart Proffitt bu kitaba evrilen fikirler konusunda cesaretimi toplamama yardımcı oldu. James Cameron ve Hisham Matar ne zaman ihtiyaç duysam yanımdaydı. Adriana Fabra, Sylvia Fano, Amanda Galsworthy, David Kennedy, Sean Murphy, Bruno Simma ve Gerry Simpson bölüm taslaklarını gözden geçirdi. Yuval Shany ise uzun zamandır kayıp olan akrabalarımı ve çoktan unutulmuş bir el yazmasını bulmama yardım etti. James Crawford beni (bir kez daha) ayrıntılarda boğulmaktan kurtardı. *Nazi Mirasım: Babalarımızın Yaptıkları* adlı filmimiz üzerine çalışırken David Charap, Finola Dwyer, David Evans, Nick Fraser ve Amanda Posey'nin zihinlerinden kimsenin aklına gelmeyecek yeni fikirler çıktı. Eva Hoffman hayat hikâyeleri ve deneyimlerin çevirilerini anlamama yardımcı olurken, Louis Begley (*Savaş Yalanları* adlı kitabı bana ilk ilham veren eserlerdendi), Yves Beigbeder, Robby Dundas, Michael Katz (Alex Ulam sayesinde tanıştık), Clara Kramer, Siegfried Ramler, Bob Silvers, Nancy Steinson (Ackerly), Shula Troman ve Inge Trott gerçekten başlarından geçenleri benimle paylaşacak kadar nazik davrandı. Anya Hurlbert, Cecilia Gallerani'yle bir görüşme ayarlamama yardımcı oldu, Tom Henry ise bana onun uzun yaşam öyküsüyle ilgili faydalı kaynaklar önerdi. Liz Jobey kitabın üslubuyla ilgili ipuçları sundu, Marco De Martino Curzio Malaparte ile ilgili bilgilerimi zenginleştirdi, Christine Jennings uzun zaman önce yapılan konferanslara ilişkin materyaller sağladı, Sara Bershtel benim için dilbilimciler buldu. Göran Rosenberg beni İsveçlilerle tanıştırdı, Dennis Marks ve Sally Groves Richard Strauss'la ilgili konulara ışık tuttu, Jonathan Sklar ise beni çöküşün eşiğine gelen bir aklın tehlikeleri konusunda uyardı.

Otuz yılı aşkın süredir meslektaşım ve yakın dostum olagelen Louise Rands o sonu gelmez röportajlar silsilesini anlaşılır hale getirip kullanılabileceğim biçimde yazıya dökmemiş olsaydı ve taslak metni bir akademisyene yakışır biçimde özenle daktilo etmeseydi, bu kitabı tamamlayamazdım.

İyiliksever, muhteşem ve sempatik temsilcim Gill Coleridge, sorumluluğunu şimdilerde kılavuzum olmasından memnuniyet duyduğum Georgia Garrett'a sorunsuz şekilde devretmeden önce bu çapraşık hikâyelerin sunumuna hoş görülemeyecek kadar fazla zaman ayırdı. Onlara ve Rogers, Coleridge & White'ın harika çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Atlantik Okyanusunun ötesinde, New York'ta bu kitabı doğru anlayabilecek tek editörü çabucak belirleyen Melanie Jackson'a da müteşekkirim. Tesadüf eseri hem babası hem de büyükbabası bu sayfalarda yer alan Melanie, elinizde tuttuğunuz kitapla ailevi anlamda ilgiliydi (üstelik babasının 1947 yılında yazdığı mektupta Lemkin'den "o herif" diye bahsettiğinde ifade etmek istediği iki olası anlam konusunda daha bilinçli bir görüşe ulaşmamı sağladı.)

Alfred A. Knopf Yayınlarından Victoria Wilson mükemmel bir editördü. Bu otoriter, strateji sahibi, dikkatli, sevgi dolu ve kuşkucu kadın zamanın ve yavaş yazmanın kıymetini bana ısrarla anlattığı için ona büyük bir teşekkür borçluyum. Yazım sürecinin sonlarına doğru ise Weidenfeld & Nicolson'dan Bea Hemming ile çalışma şansı buldum; onun sezgili ve zekice fikirleri bu denli geç bir evrede dahi metni muazzam ölçüde geliştirdi. Kalan herhangi bir hata olduysa tamamen benim mesuliyetimdedir.

Son olarak, ailemin en yakın olduğum fertlerine, Lviv'in güzel ve karanlık yanlarını artık etraflıca (ve fazlasıyla) öğrenmiş olan o beş kişilik çekirdek kadroya teşekkürlerin en büyüğünü sunuyorum. Tarihçi Leo bana Pietistleri öğretti, sosyal bilimci Lara bana aşırı düzeydeki bilinçsizliğimi hatırlattı, sanatçı Katya ise beni mekânlara ve nesnelere farklı bir gözle bakmaya teşvik etti.

Her birimizi bu denli farklı yapan tuhaflıklarımızı kabul edip onlarla başa çıkarak bu küçük grubumuzu inanılmaz derecede mutlu eden ve takıntılarımın ceremesini çeken Natalia'ya hangi minnettarlık yahut sevgi sözünü söylesem azdır. Çok, çok teşekkürler.

KAYNAKÇA

Bu kitabımda çok çeşitli ve geniş bir materyal yelpazesinden yararlandım. Bunlardan bazıları yeni keşfedilen orijinal materyaller –Lviv arşivlerinde bulduğum, Lauterpacht ve Lemkin’in hayatına temas eden belgeler– olsa da, çoğunlukla diğer insanların yaptığı çalışmalardan, olağanüstü çabalar sonucu erişebildiğim kaynaklardan faydalandım. Bu tür kaynaklar sonnotlarda belirtilmişse de, bunca kaynaktan yalnızca birkaçı önemi ve niteliği sebebiyle teker teker anılmayı hak ediyor.

Büyükbabam Leon Buchholz’un yaşamına ilişkin materyaller daha çok şahsi aile arşivlerinde ve akrabalarımın, özellikle annemin ve teyzemin hatıralarında saklıdır. Bunun haricinde Avusturya Devlet Arşivleri (Österreichisches Staatsarchiv), Varşova Tarihi Kayıtlar Merkez Arşivi (Archiwum Głównie Akt Dawnych), Avusturya Direnişi Dökümantasyon Merkezi (Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes Vienna), Viyana Kent ve Devlet Arşivi (Wiener Stadt-und Landesarchiv), JewishGen internet sitesi, Yahudi Soykırım Kurbanları Merkez Veritabanı dâhil olmak üzere Yad Vashem Arşivi ve Amerika Birleşik Devletleri Holokost Anıt Müzesindeki belgelerden yararlandım.

Lemberg/Lviv/Lwów şehri tarihsel akademik materyaller ve kişisel anı kitaplarını da içeren zengin bir edebiyatın konusudur. Akademik metinler arasında en çok beğendiğim, John Czaplicka’nın *Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture* (Harvard University Press, 2005) adlı çalışmasıdır. Anı kitabı olarak ise okurlar Józef Wittlin’in *Moy Lwów* (Czytelnik, 1946) adlı eserine yapılan pek çok göndermeyi fark etmiştir; bu eser Antonia Lloyd-Jones’un başarılı İngilizce tercümesi ve Diana Matar’ın fotoğraflarıyla ilk defa bu dilde basılacaktır (*City of Lions* [Pushkin Press, 2016].) Alman işgalinin ardından yaşanan olaylar konusunda tarihçi Dieter Pohl’un çalışmaları başlıca kaynaklarımdan olmuştur, bunlar arasında *Ivan Kalyomon, the Ukrainian Auxiliary Police; Nazi Anti-Jewish Policy in L’viv, 1941–1944:*

A Report Prepared for the Office of Special Investigations, U.S. Department of Justice, 31 Mayıs 2005 ve *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944*, 2. baskı. (Oldenbourg, 1997) da bulunmaktadır. Philip Friedman'ın *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust*, ed. Ada June Friedman (Jewish Publication Society of America, 1980), 244–321 içindeki 'The Destruction of the Jews of Lwów, 1941–1944' adlı çalışmasından, Christoph Mick'in *Journal of Contemporary History* 46, sayı 2 (2011): 336–63 dâhilinde yayımlanan 'Incompatible Experiences: Poles, Ukrainians, and Jews in Lviv Under Soviet and German Occupation, 1939–44' adlı makalesinden, Omer Bartov'un *Erased* (Princeton University Press, 2007) ve editörler Ray Brandon ile Wendy Lower'ın *The Shoah in Ukraine* (Indiana University Press, 2008) adlı eserinden de yararlanma şansına nail oldum.

Faydalandığım diğer anı kitapları arasında Rose Choron, *Family Stories* (Joseph Simon/Pangloss Press, 1988); David Kahane, *Lvov Ghetto Diary* (University of Massachusetts Press, 1990); Voldymyr Melamed, *The Jews in Lviv* (TECOP, 1994); Eliyahu Yones, *Smoke in the Sand: The Jews of Lvov in the War Years, 1939–1944* (Gefen, 2004); Jan Kot, *Chestnut Roulette* (Mazo, 2008); ve Jakob Weiss, *The Lemberg Mosaic* (Alderbrook, 2010) gibi eserler bulunmaktadır. Muhteşem fotoğraf ve harita koleksiyonu ise zengin ve kolay ulaşılır bir kaynak olan Lviv Doğu Orta Avrupa Kent Tarihi Merkezinden (<http://www.lvivcenter.org/en/>) alınmıştır, Lviv Oblastı Hükümet Arşivinde de biraz araştırmayla pek çok kaynak bulunabilir.

Lviv yakınlarındaki Zhovkva/Zólkiew kenti o denli verimli bir edebiyatın konusu olmasa da, uzun tarihi aslında öyle olabileceğine işaret etmektedir. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda gerçekleşen olaylarla alâkalı tarihsel materyaller için Gerszon Taffet, *The Holocaust of the Jews of Zólkiew* (Lodz: Central Jewish Historical Committee, 1946); Clara Kramer, *Clara's War: One Girl's Story of Survival*, Stephen Glantz ile birlikte (Ecco, 2009); ve Brandon and Lower, *Shoah in Ukraine*, 340 – 42 içindeki Omer Bartov, 'White Spaces and Black Holes', eserlerini inceledim.

Hersch Lauterpacht'ın hayatına ilişkin pek çok şey yazılmıştır. Başlangıç noktası, oğlu Elihu'nun kaleme aldığı ansiklopedik başvuru kaynağı *The Life of Hersch Lauterpacht*'tır (Cambridge University Press, 2010.) Ayrıca 'The European Tradition in International Law: Hersch Lauterpacht', *European Journal of International*

Law 8, sayı 2 (1997) başlığı altında yayımlanan bir dizi makale de oldukça faydalıdır. Eli Lauterpacht babasının defter, görsel, yazışma ve diğer belgelerin yanı sıra 1945 ve 1946 yıllarında Sir Hartley Shawcross için yazmış olduğu iki Nürnberg konuşmasının orijinal taslaklarının da bulunduğu şahsi arşivine erişmemi sağlamıştır.

Raphael Lemkin ve ürettiği kelimeyle ilgili olarak ise daha da fazla çalışma kaleme alınmıştır. Lemkin'in yayımlanmayan o uzun anı kitabının New York Halk Kütüphanesinde mevcut olan bir kopyasıyla başlayarak, bu metni özellikle esas almıştım ancak son zamanlarda editörlüğünü Donna-Lee Frieze'in üstlendiği, basıma hazırlanan versiyonundan, yani *Totally Unofficial*'dan (Yale University Press, 2013) yararlanabildim. Ayrıca John Cooper'ın kaleme aldığı *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention* (Palgrave Macmillan, 2008) adlı ilk ayrıntılı Lemkin biyografisinden (kısa süre önce karton kapaklı baskısı piyasaya sürülmüştür), William Korey'in *Epitaph for Raphael Lemkin* (Jacob Blaustein Institute, 2001) adlı eserinden ve editörlüğünü Agnieszka Bienczyk-Missala ile Slawomir Debski'nin üstlendiği *Rafal Lemkin: A Hero of Humankind* (Polish Institute of International Affairs, 2010) adlı mükemmel makale koleksiyonundan da faydalandım. John O. Barrett'in *The Genocide Convention Sixty Years After Its Adoption*, ed. Christoph Safferling ve Eckart Conze (Asser, 2010), 35–54 içindeki 'Raphael Lemkin and "Genocide" at Nuremberg, 1945–1946' adlı makalesi de bir o kadar muazzamdır. Temel aldığım diğer kaynaklar arasında Samantha Power, *A Problem from Hell* (Harper, 2003), ile Steven Leonard Jacobs'ın *Raphael Lemkin's Thoughts on Nazi Genocide* (Bloch, 2010) ve *Lemkin on Genocide* (Lexington Books, 2012) adlı iki eseri bulunmaktadır. Lemkin'le ilgili materyaller, her ne kadar az bulunur olsa da Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılmıştır, bu belgeler the Raphael Lemkin Collection, P-154, New York Amerikan Yahudi Tarihi Derneği; the Raphael Lemkin Papers, MC-60, Cleveland Amerikan Yahudi Arşivleri; the Lemkin Papers, New York Halk Kütüphanesi; the Nadir Kitap ve Elyazması Kütüphanesi, Columbia Üniversitesi; ve Connecticut Üniversitesi Thomas J. Dodd Araştırma Merkezinde bulunabilir.

Hans Frank'ın hayatıyla ilgili olarak rastgeldiğim ilk ve bende en etkili izlenimi bırakan öykü, oğlu Niklas'ın kaleme aldığı, 1987 tarihli ilk baskısı *Der Vater* (Bertelsmann, 1987) adıyla yapılan ve sonradan İngilizceye çevrilip kısaltılarak (ki Niklas'a göre fazla

kısaltılmıştı) *In the Shadow of the Reich* (Alfred A. Knopf, 1991) başlığıyla yayımlanan kitap olmuştur. Ayrıca Stanislaw Piotrowski, ed., *Hans Frank's Diary* (PWN, 1961) ile Frank'ın Nürnberg'deki hücresinde kaleme aldığı *In the Shadow of the Gallows* adlı metnin tercüme edilen kısımlarından da yararlandım (Frank'ın ölümünden 1953 yılında Münih'te sonra eşi tarafından yayımlanan bu eser yalnızca Almanca dilinde mevcuttur; Piotrowski Frank'ın onaylamış olduğu taslak ve daktilo edilmiş metinlerin değiştirildiğini, bazı cümlelerin çıkarıldığını ve "Polonya halkını hedef alan" başka cümlelerin eklendiğini iddia etmektedir [197]). Martyn Housden'in *Hans Frank: Lebensraum and the Holocaust* (Palgrave Macmillan, 2003) adlı ayrıntılı çalışması ve Dieter Schenk'in *Hans Frank: Hitlers Kronjurist und Generalgouverneur* (Fischer, 2006) aslı eserinin yanı sıra Leon Goldensohn'un *The Nuremberg Interviews: Conversations with the Defendants and Witnesses* (Alfred A. Knopf, 2004) isimli kitabından da faydalandım. Frank'ın günlüklerinde gündelik yaşamına ilişkin detaylı bir öykü mevcuttur (*Diensttagesbuch*), bu günlüğün İngilizceye çevrilmiş bölümleri *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*'ın 29. sayısında bulunabilir.

Nürnberg davasıyla ilgili hiçbir metin, dikkatlice okunan duruşma tutanaklarından ve hâkimlere sunulan yazılı delillerin yerini tutamaz; bu belgeler http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/imt.asp adresinden ulaşılabilen kırk iki ciltlik *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal* (Nürnberg, 1947) adlı çalışmada mevcuttur. Robert H. Jackson'ın *Report to the International Conference on Military Trials* (1945) başlıklı resmi raporu; Kongre Kütüphanesi, El Yazması Metinler Bölümü, Başkent Washington'daki Robert H. Jackson Yazıları ve Marjorie Lawrence tarafından hazırlanıp Wiltshire'da Lawrence ailesine müstakil olarak tutulan dört büyük boy albüme de epeyce başvurdum.

Davayla ilgili olarak aynı dönemde yayımlanan bazı anlatılar öne çıkmaktadır. Örneğin R. W. Cooper'ın *Nuremberg Trial* (Penguin, 1946) adlı çalışması, bu *Times* Londra muhabirinin şahsi anlatılarından mürekkeptir. ABD Ordusundan Psikolog Gustave Gilbert'ın *Nuremberg Diary* (Farrar, Straus, 1947) adlı eseride bir o kadar sürükleyicidir. Mutlaka okunması gereken diğer çalışmalar arasında Janet Flanner'ın *The New Yorker*'da yayımlanan ve *Janet Flanner's*

World, ed. Irving Drutman (Secker & Warburg, 1989) adlı kitapta yeniden basılan üç adet makalesi; Martha Gellhorn'un *The Face of War* (Atlantic Monthly Press, 1994) içinde yayımlanan 'The Paths of Glory' başlıklı çalışması; ve Rebecca West'in *A Train of Powder* (Ivan R. Dee, 1955) içinde yer alan 'Greenhouse with Cyclamens I' adlı yazısı vardır. Bunların haricinde iki Nürnberg hâkiminin kaleme aldığı şu çalışmalardan da yararlandım: Robert Falco, *Juge à Nuremberg* (Arbre Bleu, 2012), ve Francis Biddle, *In Brief Authority* (Doubleday, 1962.) Telford Taylor *The Anatomy of the Nuremberg Trials* (Alfred A. Knopf, 1993) adlı eserinde zengin bir tarih sunmakta, Ann Tusa ve John Tusa'nın *Nuremberg Trial* (Macmillan, 1983) adlı çalışması ise sunulan tarihi en iyi biçimde tamamlamaktadır.

Son olarak birkaç akademil çalışmadan bahsetmeliyim: Ana Filipa Vrdoljak'ın önemli makalesi 'Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law', *European Journal of International Law* 20 (2010): 1163–94; William Schabas'ın *Genocide in International Law* (Cambridge University Press, 2009); Geoffrey Robertson'ın *Crimes Against Humanity* (Penguin, 2012); ve Gerry Simpson'ın *Law, War and Crime: War Crime Trials and the Reinvention of International Law* (Polity, 2007) isimli çalışmaları da bir o kadar önemlidir. Kendi çalışmalarım arasından ise Mark Lattimer'ın editörlüğünü üstlendiği *From Nuremberg to The Hague* (Cambridge University Press, 2003) ve *Justice for Crimes Against Humanity*, (Hart, 2003) adlı eserlerin yanı sıra, *Lawless World* (Penguin, 2006) adlı kitabımdan da yararlandım.

Sands, Hitler'in Üçüncü Reich dönemindeki akıl almaz mezaliminin sonucunda ortaya çıkan ve dünyayı değiştiren hukuki kavramların gelişim sürecini, geçmişte kalan sırların açığa çıktığı, duygu dolu, şahsi bir dedektiflik öyküsüyle birlikte sunuyor. Ukrayna'nın küçük Paris'inde, birbirlerini tanımaksızın aynı üniversitede, aynı profesörlerden eğitim görüp "soykırım" ve "insanlığa karşı suç" fikirlerini eşzamanlı olarak üreten iki adamın kişisel ve düşünsel evrimini takip ediyor. *Doğu-Batı Sokağı* tarih anlayışımızı, uygarlığın toplu katliamla nasıl başa çıkmaya çalıştığına dair fikirlerimizi ve en nihayetinde dünyaya bakışımızı değiştirecek.

"İyi bir yazar olan Sands sahneleri öylesine ilgi çekici ve samimi bir dille kurguluyor ki, eserin başarılı olmaması mümkün değil... Sürükleyici, aydınlatıcı ve duygu yüklü bir kitap bu."

—SAMUEL MOYN, THE WALL STREET JOURNAL

"Olağanüstü bir keşif yolculuğu ... merak uyandıran bir macera... Sands'in kitabına konu olan kişiler inanılmaz açıklamalarda bulunuyor."

—ISABEL HULL, LONDON REVIEW OF BOOKS

"*Doğu-Batı Sokağı* yaşam öykülerini bir neslin müşterek biyografisi halinde bir araya getiriyor... Fevkalade, ilginç, etkileyici ve güçlü bir kitap."

—MARK MAZOWER, FINANCIAL TIMES

ALFA

alfakitap

alfakitap

alfakitap

www.alfakitap.com

TARİH